

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

Халықаралық ғылыми-практикалық конференция

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК
ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Международная научно-практическая конференция

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ
И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫҢ
ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары
2017 жылғы 13 желтоқсан

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ И
СОЦИАЛЬНЫХ НАУК**

Материалы международной научно-практической конференции
13 декабря 2017 года

АСТАНА 2017

УДК 378
ББК 74.58
Г91

Редакция алқасы: А.Қ. Құсайынов, А.Ж. Исмаилов, Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов,
Редакционная коллегия: Я.Н. Оспанова, Қ.А. Мамаділ, Б.С. Сәрсекеев, Н.М. Қоқышева,
Қ.Ә. Әбішев, Г.Д. Тажбенова, Л.В. Волкова, А.Т. Аязбаева, Г.К.
Темиргалиева, А.С. Сыздыкова

Г91 Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2017. – 424б.
// **Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:** Материалы международной научно-практической конференции / под ред. А.К. Кусаинова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. – 424с.

ISBN 978-601-7932-37-4

Бұл басылымда «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қатысушылардың баяндамалары жарияланды. Оларда педагогика және психология, әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар: тарих, әлеуметтану, философия, әлеуметтік жұмыс, экология, валеология, қазақ және орыс филологиясы, шетел филологиясы және аударма ісі, экономика, қаржы және құқықтану саласындағы ғылыми зерттеулердің нәтижелері баяндалды.

В настоящем издании опубликованы доклады участников международной научно-практической конференции «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук», в которых нашли отражение результаты научных исследований и достижения практической деятельности в сферах педагогики и психологии, социально-гуманитарных наук: истории, социологии, философии, социальной работы, экологии, валеологии, казахской и русской филологии, иностранной филологии и переводческого дела, экономики, финансов и права.

ISBN 978-601-7932-37-4 УДК 378

ББК 74.58

©Еуразия гуманитарлық институты, 2017

Евразийский гуманитарный институт, 2017

©"ҰМҒТСО" АҚ Астана қ-ғы филиалы, 2017

Филиал АО «НЦГНТЭ» в г. Астана, 2017

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

А.Қ. Құсайынов
тарих ғылымдарының докторы, профессор, академик,
Еуразия гуманитарлық институтының ректоры
Астана қ. (Қазақстан)

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті конференцияға қатысушылар, қонақтар мен әріптестер!

Біз Сіздерді Еуразия гуманитарлық институтында жыл сайын дәстүрлі түрде өткізіліп келе жатқан «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда тағы да риясыз көңілімізбен қарсы алып отырғанымызға бек қуаныштымыз.

Құрметті зиялы қауым! Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың биылғы Қазақстан халқына жолдауының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталуы кездейсоқ емес. Бұл расында да, күллі әлем үлкен үмітпен қарайтын жаңа дәуір қарсаңында дер кезінде айтылған сөз. Тәуелсіз Қазақстан дүниеге меймандос, бейбітшіліктің жаршысы, өркениетке құштар әрі жаңғыруға бейім мемлекет болып танылды. Дегенмен даму бір орнында тұрмасы хақ. Білім мен ғылым жаңаланбай, ел қажетіне толық жарамай, жаңғырудың болмасы да ақиқат. Осы тұрғыдан алып қарағанда, Сіздердің бүгінгі ғылыми-практикалық шара аясында еліміздің дамуына аса қажетті, толғағы жеткен келелі мәселелер жөніндегі зерделі толғамдарыңызды ортаға салып, ой бөлісіп, тың әрі тиімді тәжірибелеріңізбен алмасатындарыңызға кәміл сенеміз.

Үстіміздегі жыл да, әдеттегідей, аса маңызды тарихи оқиғаларға толы болды: Қазақ елінде «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесі «Болашақ энергиясы» тақырыптамысы шеңберінде кең масштабта, жоғары деңгейде ұйымдастырылып, өткізілді. Оған қатысушы мемлекеттер өздерінің ең озық ғылыми жетістіктері мен технологияларын әлем назарына ұсынып, ғылыми ақыл-ойдың жаңа белеске көтерілуіне мүмкіндік беріп, тың ғылыми ізденістерге жол ашты. Бұл айтулы шараға ЕАГИ оқытушылары мен студенттері де белсенді қатысты.

Елбасының Жарлығымен қазақ тілінің латын графикасына негізделген жаңа әліпбиі бекітілді. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында (2017 ж. 12 сәуір) айтылғандай, «Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, ХХІ ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты».

Аталған мақалада қазіргі Тәуелсіз Қазақстанның рухани дамуы мен жаңғыруының аса өзекті қырлары анық көрсетіліп, келешекке деген айқын бағдары ұсынылды. Президентіміздің «Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы. Өмір сүру үшін өзгере білу керек. Оған көнбегендер тарихтың шаңына көміліп қала береді» деген сөзінің мәні тым терең.

Биыл елімізде «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің құрылғанына – жалпы Алаш қозғалысына 100 жыл толуы кеңінен аталып өтілуде. Қазақ зиялыларының қалыптасуына мұрындық болып, мемлекетшілдік сананы көкірегі ояу азаматтардың санасына сіңіріп кеткен Алаш қайраткерлерінің қалдырған асыл мұрасы, сөз жоқ, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар тарапынан да жан-жақты зерделеніп, егемен еліміздің елдік, ұлттық сана-сезімін нығайта түсуге серпін берді. Сондықтан Алаш жайы – толассыз зерттелуге тиіс тақырып, ол бүгінгі конференция назарынан да тыс қалмайды.

Құрметті ғалымдар мен ұстаздар! Осы жылдың қазан айында Елбасының өкімімен «Ел жүрегі – Астана» – Астана қаласының 20 жылдығын мерекелеу тұжырымдамасы бекітілді. Мемлекеттік маңыз беріліп отырған бұл шара жоспарлы түрде бір жыл бойы өткізілмек. Демек, бүгінгі конференциямыз осындай игі істің бастамасымен де тұспа-тұс келіп отыр. Олай дейтініміз, елордамыз Астана қаласы біліми-ғылыми инновациялық бастамалардың орталығына, озық технологиялардың таратушысына да айналды. Мектептеріміз жас ұрпаққа мазмұны жаңартылған оқу бағдарламалары негізінде әзірленген жаңа буын оқулықтармен білім бере бастады. Гуманитарлық, педагогикалық бағытта мамандар даярлап жатқан жоғары оқу орындары да мектептермен өзара ынтымақтастықты, байланысты күшейтіп келеді. Біздің ЕАГИ-де осы мәселеге жіті назар аударып отырып, бірнеше орта білім беру мекемелерінде, қаржылық мекемелерде кафедралардың бөлімшелерін ашты. Астанадағы инновациялық бағытта жұмыс істейтін Назарбаев зияткерлік мектебімен, Білім-инновациялық лицейімен келісімшарттарға отырдық. Шетелдік ЖОО-лармен өзара ықпалдастық, ынтымақтастық шеңберінде әріптестік қатынастар орнаттық. Болон процесінің талаптарын іс жүзіне асыру мақсатында студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығын қалыптастырдық. Бүгінде ЕАГИ студенттері Ресей, Түркия, Беларус, Эстония мемлекеттерінің университеттерінде академиялық ұтқырлық бағдарламасы аясында білім алып жатыр. Аталған елдердің, сондай-ақ Қазақстан ЖОО-ларының ғалым-ұстаздары ЕАГИ-ге келіп, студенттерімізге білім беруде. Оқытушыларымыздың ғылыми әлеуеті артты: рейтингті журналдардағы сапалы жарияланымдары көбейді; М. Қасен, В.С. Евсеев сынды оқытушылардың ғылыми монографиялары Англияда, Германияда жарыққа шықты. Көптеген студенттеріміз Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жариялаған студенттердің ғылыми жұмыстары конкурстарының жеңімпаздары болды, Қазақстан Республикасы Президенті стипендиясының, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасы Қорының студенттік стипендиясының иегерлері атанды. Анығын айтсақ, мұндай игілікті нәтижелеріміздің бәрі заманауи білім мен ғылымның әлемдік инновациялық кеңістігіне интеграциялануы, сөйте тұра, өз ұлттық келбетімізді сақтап қалудың айқын көрінісі немесе дәлелі болып табылады.

Құрметті әріптестер! Институтымыздың қабырғасында ұйымдастырылып отырған осынау конференцияға алтын уақыттарыңызды қиып, өз ойларыңызды ортаға салуға келгендеріңіз үшін Сіздерге зор алғыс айта отырып, ғылыми ізденістеріңіз бен қызметтеріңізге толайым табыстар мен үлкен жетістіктер тілеймін! Конференция жұмысы жемісті болсын!

*Қ.Ә. Ахметов
тарих ғылымдарының докторы, профессор,
Еуразия гуманитарлық институтының оқу және
ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры
Астана қ. (Қазақстан)*

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫ

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы, ең алдымен, ХХІ ғасырда қоғам өмірінде ұлттық руханиятты айқындайтын және елдік сананы өзгерту жолдарының жалпы бағыттарын белгілейтін бағдарламалық мақала. Оның мақсаты күшті әрі жауапты адамдардың Біртұтас ұлтын құру болып табылады. Мақала кіріспеден, «ХХ ғасырдағы ұлттық сана туралы», «Таяу жылдардағы міндеттер» атты екі негізгі тараудан және қорытындыдан тұрады. Мақалада ел Президенті тарапынан қазіргі кезеңде мемлекетімізде

адамзат қоғамы жинақтаған аса зор өркениет тәжірибесіне зерделі талдау жасалып, осы бағытта қыруар жұмыс жүргізілгенін байқауға болады.

Мемлекет басшысының жоғары рухани дамуға қатысты сөзі дүниетанымдық саладағы жаңғыру бойынша қолданылған жаңаша ұғым. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың 6 бағытын белгілейді: 1. Бәсекеге қабілеттілік; 2. Прагматизм; 3. Ұлттық бірегейлікті сақтау; 4. Білімнің салтанат құруы; 5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы; 6. Сананың ашықтығы. Бұл бағыттардың бәрі барынша өзекті және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. Көрсетілген осы басты бағыт-бағдарлар елімізде жүз жылдығы аталып өтіп жатқан Алаш қозғалысының, оның көсемдері – ұлт зиялыларының негізгі ұстанымдарымен үндес жатыр. Алаш партиясының бағдарламасында қазақ елінің болашағы тек бейбіт даму жолы мен оқу-білімнің арқасында, басқа елдермен бәсекеге қабілетті болатындығы негізгі арқау болды.

Алаш зиялылары 1917 жылғы Ақпан революциясын зор үмітпен қабылдаған болатын. Олар Ресей қоғамында басталған демократиялық өзгерістерге оң баға бере отырып, енді қазақ қоғамын да эволюциялық жолмен даму үдерісіне түсіруге бастағаны белгілі. Ә.Бөкейхан бастаған ұлт зиялылары Алаш партиясын, Алашорда өкіметін құрып, қазақ қоғамын өз жолымен, дербес бағытқа түсуіне әрекет жасаған еді.

Ал, 1917 жылы болған Қазан төңкерісі Ресейді эволюция жолымен жүру мүмкіндігінен айырды. Ресейдің интеллигенциясы Қазан төңкерісіне, орнаған Кеңес өкіметіне сенімсіздікпен қарады.

Қазақ қоғамында да зиялы қауым кеңестер саясатына теріс пиғылда болды. Оны «Алаш» қозғалысының мүшелерінің бірі – Хайретдин Болғанбайұлының халыққа арнаған мына сөздерінен анық байқауға болады: «сен кеше» Бостандық болды, теңдік күні туды» деп қашанғы жоғалтқан еркіндігіңе талпындың ғой»... Жок, босқа алданғансың! Шеттен келген бумен үлкен теңдік тірілмейді. Сен ол теңдікті шын өксіп, анық сағынған болсаң, өзгеріс буы өзіңнен шықсын. Сырттан – Ресейден, Еуропадан келген өзгеріс буы саған әл болмайды» [1]. Осы ойлардың өзі-ақ жолайрығында тұрған зиялы қауымның ішкі сырынан хабар бермей ме?! Елдің дамуында басқа үрдістер басым болып, большевиктер партиясының орнатқан өкіметі билікте болатындығына көздері жеткен алаш зиялылары кеңестер өкіметіне қызмет етуден енді бас тартпады. Америка тарихшы-саясаттанушысы М.Б. Олкоттың жазғанындай, олардың басым көпшілігі «ұлтының келешегі үшін, бастаған күресін жаңа жағдайда жаңаша жалғастыру үшін кеңестік билікке лажсыздан мойын ұсынды» [2]. Ұлт зиялыларының алдымен ден қойып, қызмет еткен саласы – оқу-ағарту ісі болды. Олар бұл бағытта жаңа оқулықтар, оқу құралдарын дайындауды, саяси және көркем әдебиеттерді басып шығару істерін қолға алды. Мәселен, Қазақстанның мемлекеттік баспасы жанынан Қазақстан Орталық Атқару Комитетінің шешімімен, 1920 жылы желтоқсанда құрылған оқулықтар мен саяси және көркем әдебиеттер шығару редакциялық алқасына Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Хайретдин Болғанбаев, Жүсіпбек Аймауытов сияқты Алаш қайраткерлері мен Смағұл Сәдуақасов кірген [3]. Оқу-ағарту және ғылыми жұмыстардың ұйымдастырушысы болған алғашқы ғылыми мекеме - 1921 жылы халық Ағарту комиссариатының жанынан құрылған Академиялық Орталық болды. Қазақ АССР-інде құрылған мұндай орталықтың жетекшісі Ахмет Байтұрсынов болса, Түркістан АССР-інің Академиялық орталығын Халел Досмұхамедов басқарды.

Осы орталықтың тапсыруымен қазақ зиялылары мектептер және басқа оқу орындары үшін оқулықтар мен оқу құралдарын жазып шықты. Мәселен, А.Байтұрсыновтың өзі бірнеше рет басылып шыққан «Тіл құралының» авторы болды, М.Жұмабаев «Педагогика», Ж.Аймауытов «Психология», Қ.Сәтбаев «Алгебра», Х.Досмұхамедов «Табиғаттану», «Зоология», М.Дулатов «Арифметика» т.б. оқулықтарын жазған [4].

Партия мәдени революцияның міндеттерін шешу үшін ұлт зиялыларын пайдалануды теріске шығарған жоқ. Басқа жол да жоқ еді. Жұмысшы, шаруадан шыққан жаңа интеллигенция әлі қалыптаспаған болатын.

Осы қалыптасқан жағдайға қарамастан қазақ зиялыларына сенімсіздік көрсету де орын алған құбылыс болды. Әсіресе, орталықтан келген шовинистік пиғылдан арылмаған партия қызметкерлері, жергілікті әсіре «солшыл» белсенділер оларға жаппай «ұлтшылдар» деген айдар тағудан танбады. Сондықтан да, өлкелік V партия конференциясы былай деп атап айтуға мәжбүр болса керек: «огульное отрицательное отношение к казахской интеллигенции неверно и неправильно, нужно ее привлечь к деловой работе, нужно ее нивелировать...» [5].

Қалай болғанда да, 20-шы жылдары ұлттық интеллигенция оқу-ағарту ісінде, әдебиет пен ғылымда шешуші рөл атқарғаны анық. Бір ғана мысал, 1922 жылы Орынборда ашылған қазақтың халық ағарту институтында сол кездегі ұлттың білімді азаматтары Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Елдес Омаров, Телжан Шонанов, Молдағали Жолдыбаев, Жұмабай Оразалин және басқалары сабақ берген. Қарт жазушы Ғалым Ахмедов осы институт туралы: «Ахаң әдебиет теориясынан, Мұхтар (Мурзин) математикадан, Елдес физикадан, Міржақып жағрафиядан, Жүсіпбек педагогикадан, Телжан мен Жұмабай қазақ тілінен, Молдағали саяси сабақтан лекция оқыды. Сонда Елдес физика, Міржақып есеп оқулықтарын жазды. Москвада шығып тұрған «Жизнь национальностей» журналының 1923 жылғы екінші нөмірінде 1922 жылы Орынборда Мағжанның «Педагогика» оқулығы басылып шыққаны туралы хабар бар» [6], - деп жазады.

Ұлт зиялылары сонымен бірге, орыс ғалымдары мен мамандарын да мәдени өмірге тартып, әртүрлі «қоғамдар», «үйірмелер» ұйымдастырады.

Ондағы мақсат – ғылым мен техниканың жетістіктерін насихаттау болатын-ды. Мәселен, Қазақстанның астанасы болған Орынбор қаласында 1921-1923 жылдары онға жуық бірлестіктер: Қырғыз (қазақ) өлкесін зерттеу қоғамы, «Қырғыз (қазақ) кооперативтік инженерлер ассоциациясы», «Агрономдардың экономикалық қоғамы», «Ғылым мен еңбек қоғамы», «Кітап құмарлар үйірмесі», «Физика-медициналық қоғам», «Заңгерлер қоғамы т.б. жұмыс істеді. Бұл «қоғамдардың» кейбіреуінің Оралда, Семейде, Қостанайда, Петропавлда т.б. қалаларда филиалдары болды. Осы бірлестіктердің мүшелері революцияға дейінгі жоғары «орта оқу орындарының оқытушылары, мамандар еді. Бұл қоғамдардың басты мақсаты: «өзінің мүшелерінің ғылыми, педагогикалық қызметіне көмек көрсету, өз мүшелерінің рухани және материалдық дәрежесін көтеру, белгілі жазушылардың шығармаларын талқылау, кітаптарын оқыту арқылы бұқараның ақыл-ойын дамыту» [7] болды. Осы қоғамдар кезінде ақылы лекциялар, әңгімелер ұйымдастырды, өлкеде ғылыми-техникалық, көркем әдебиеттерді насихаттады және таратты. Осы тұрғыдан алғанда, олар мәдени-ағарту ұйымдары ретінде болды.

Бірақ, бұл ұйымдар кеңес өкіметі орнатқан «қырағылықтың» нәтижесінде кейбір қоғамдардың мүшелерінің «антимарксистік насихатты күшейтуге бағытталған қылықтары» байқалғандығы үшін облыстық партия Комитетінің шешімімен қызметтерін тоқтатуға мәжбүр болды. Кейін осы қоғамдардың кейбіреулерінің мүшелері болған ғалым-экономистер С.П. Швецов, А.Н. Донич, Г.Ф. Прокопович, М.Г. Сириус т.б. «кондратьевшілдер» деген желеумен қуғын-сүргінге ұшырады.

Ұлт интеллигенциясы мұрындық болған тағы бір қауымдастық Түркістан АССР-інің орталығы Ташкент қаласында 1922 жылы құрылды. Оның көш басында «Алаш» қозғалысының белгілі қайраткерлерінің бірі Халел Досмұхамедов тұрды.

20-шы жылдардың бірінші жартысында Ташкент қаласында қазақ зиялылары М.Дулатов, Х.Досмұхамедов, С.Қожанов, М.Тынышбаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Қ.Кемеңгеров, М.Әуезов т.б. тұрақтап, қазақ мәдениеті, әдебиеті мен оқу-білімі үшін қыруар істер тындырды. Осында «Ақ жол» газеті мен «Шолпан» журналы шығып тұрды.

Ташкент кезеңінде М.Дулатов, М.Жұмабаев, М.Әуезовтің шығармалары «Ақ жол» газеті мен «Шолпан» журналында жиі басылып тұрды. Шығармашылық өмірі жағынан Мағжанның Ташкенттегі жылдары сәтті болды. 1922-1924 жылдары аралығында оның жеке жинағы, «Қорқыт», «Батыр Баян» дастандары, көптеген өлеңдері осында жарық көрді.

Осы жылдары алғашқы әдеби кітаптар баспалардан шыға бастады. 1922 жылы қазан қаласында Абай мен Мағжанның жинақтары шықты. Ал, қазақ зиялыларының екінші бір шоғырланған қаласы – Орынборда А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың, С.Сейфуллиннің кітаптары жарық көрді.

Қазақ ұлт зиялыларының мәдени саладағы қарымды қызметіне кедергі болған осы партиялық, таптық идеология болды. Оны заманның айнасы болған әдебиеттің сол жылдардағы жағдайынан анық байқауға болады.

Сол жылдары большевиктік идеология әдебиеттің партиялылығын сақтауға және оны барлық әдеби бағыттардан талап етуге тырысты. 20-шы жылдардың басындағы қазақ ұлттық мәдениетінің тарихында елеулі рөл атқарған «Ақ жол» газеті, «Шолпан» мен «Сана» журналдарына қарсы саяси науқан ұйымдастырылды. Ташкентте шығып тұрған осы басылымдарға өз шығармаларын шығарып тұрған Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Қошкелі Кемеңгеров, Мұхтар Әуезов т.б. сияқты қайраткерлерге «ұлтшылдар» деген айдар тағылып қоғамдық, мәдени өмірден ығыстырыла бастады. Партияның таптық саясатының нәтижесінде ұраншылдық, солақай сын, әсіре-тапшылдық көзқарас, мәдениет пен саясатты бірыңғай қарастыру сияқты құбылыстарға жол берілді.

Сонымен, 20-шы жылдары ұлт зиялылары мәдениеттің әр саласында атсалысып, қатаң идеологиялық қысымға қарамастан халқының қажетіне қызмет етті. Көркем әдеби туындылардан басқа тек әдебиет саласында «Аламан», «Тарту», «23 жоқтау» атты жинақтар, қазақ тілі мен әдебиетіне, ғылым мен білімнің көптеген салалары бойынша оқулықтар жазып жариялады. Қазақ әдебиеті тарихына қатысты Сейфуллиннің, Әуезовтің, Мұқановтың, Досмұхамедовтің мақалалары жарық көрді. Ауыз әдебиеті саласындағы ой-пікірлер М.Әуезовтің «Әдебиет тарихы» (1927), Х.Досмұхамедовтің «Қазақтың халық әдебиеті» (1928, орыс тілінде) атты іргелі зерттеулерге ұласты. Бұл кітаптарда қазақ халқының ауыз әдебиеті тұңғыш рет жүйеленді, жанрлық жіктеуге түсті, мазмұны мен көркемдігіне талдаулар жасалды. Қазақ мәдениеті үшін 1926 жылы жарық көрген А.Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқыш» атты кітабының ерекше маңызы болды. Себебі, бұл кітап қазақтың эстетикалық ой-пікірін жинақтап, әлемдік сөз өнері ғылымымен байланыста қараған бірден-бір ғылыми еңбек болатын.

20-шы жылдардың аяғынан бастап елде сталиндік тоталитарлық жүйе орнай бастауымен ұлт зиялыларының қатары қуғын-сүргінге, қудалауға ұшырай бастады. Ендігі кезеңдегі мәдени өмірде оқығандардың тек таптық идеологияны жаны-тәнімен қабылдап, сталиндік жүйеге беріліп қызмет ететін өкілдері қалды.

Әдебиеттер

1. Бірлік туы, 1918. 15 наурыз
2. Қараңыз: Olcott M.B The Kazakhs. Stanford, California, 1987.154-155 pp.
3. Нұрпейіс К. Қазақ интеллигенциясының әкімшіл-әміршіл жүйеге ғылым мен мәдениет саласындағы қарсылығы (20-30-шы жылдар) // ҚазМҰУ хабаршысы. 1998, № 9. 29 б.
4. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы, 367-368 бб.
5. ҚР ПА, 141 к., 1 т., 28 іс., 24 п.
6. Ахмедов Ф. Алаш «Алаш» болғанда: Естеліктер мен тарихи деректер. – Алматы, 1996. 32 б.
7. ҚР ПА, 139 к., 1т., 530 іс., 10-12, 22 пп.
8. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. – Алматы, 1998. – 370-371 бб.

Е.А. Алисов
доктор педагогических наук, доцент
Московского городского педагогического университета
г. Москва (Россия)

МЕЖСУБЪЕКТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ЭТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ

Особое значение в контексте научно-исследовательской деятельности приобретают этические принципы и нормы межсубъектных отношений, выступающие отдельным аспектом этики делового общения.

Этика межсубъектных отношений в исследовательской деятельности является регулятивом взаимодействия, определяющим эффективность и результативность научных изысканий. Рассматривать этические принципы и нормы межсубъектных отношений в исследовательской деятельности можно на разных уровнях:

- уровне отношений между учреждением/организацией, созданными для осуществления исследовательской деятельности, и непосредственно лицами (коллективом, научным сообществом), ее осуществляющими;
- уровне отношений между учреждениями/организациями, созданными для осуществления исследовательской деятельности;
- уровне отношений между научным руководителем/консультантом и исследователем, между исследователем и научным руководителем/консультантом, между людьми одного статуса;
- уровне отношений между исследователем и испытуемыми.

Каждый из вышепредставленных уровней характеризуется отличительными особенностями. Однако, о каком бы уровне межсубъектных отношений в исследовательской деятельности ни шла бы речь, этические принципы и нормы должны сохранять свою универсальность, вместе с тем, выступая действенным критерием приемлемости и адекватности позиций участников особого рода отношений, возникающих в ходе выполнения исследования.

Универсальности этических принципов и норм межсубъектных отношений в исследовательской деятельности отвечает экстраполяция категорического императива И. Канта: «Поступай так, чтобы максима твоей воли всегда могла иметь также и силу принципа всеобщего законодательства». В отношении межсубъектных отношений в исследовательской деятельности, непреложный, по сути, принцип И. Канта может приобрести следующую трактовку: в исследовательской деятельности при принятии решения о том, какие ценности следует предпочесть в данной ситуации, поступай так, чтобы максима твоей воли была совместима с нравственными ценностями других сторон, участвующих в исследовании, и допускала координацию интересов всех сторон.

Результативность научного исследования во многом зависит от умения субъектов исследовательской деятельности устанавливать оптимальные, гармоничные отношения друг с другом. При этом не отменяется личная заинтересованность и удовлетворение, обеспечивающие веские побудительные причины для хорошей и ответственной работы.

К вызывающим наибольший риск областям взаимодействия субъектов исследовательской деятельности относят: финансовую выгоду; обязательства по работе; интеллектуальные и личные вопросы.

Остановимся на уровне отношений между научным руководителем/консультантом и исследователем, между исследователем и научным руководителем/консультантом, между людьми одного статуса. Обозначенный уровень может быть охарактеризован по отношению к отдельным его векторам: «сверху – вниз» (научный руководитель/консультант – исследователь (студент, магистрант, аспирант)), «снизу – вверх» (исследователь (студент,

магистрант, аспирант) – научный руководитель/консультант), «по горизонтали» (исследователь – исследователь (например, между учеными в научном сообществе; в студенческой группе, аспирантском объединении, научной школе)).

В межсубъектных отношениях в исследовательской деятельности «сверху – вниз», т.е. в отношении научного руководителя/консультанта к исследователю (студенту, магистранту, аспиранту) действенной интерпретацией нравственного императива выступит вариант: «Относитесь к своему подчиненному так, как вы хотели бы, чтобы к вам относился руководитель».

В рассматриваемом варианте межсубъектных отношений велик риск конфликта обязательств, который может возникнуть в ситуациях, когда научному руководителю/консультанту приходится делить свое время и лояльность. Это связывается с многоаспектностью деятельности руководителя, проявляющейся в том, что он может одновременно:

- работать по нескольким научно-исследовательским проектам;
- выполнять текущую работу и готовить заявку на новый проект;
- заниматься преподавательской деятельностью и руководить аспирантами;
- участвовать в научных конференциях и читать лекции;
- выполнять собственное исследование и рецензировать работы коллег;
- работать в образовательном учреждении, преподавать и являться консультантом,

руководящим работником или сотрудником частной компании.

Для каждого из этих занятий нужно время, а это налагает требования по отношению к обязательствам исследователя перед научно-исследовательским учреждением. Необходимо позаботиться о том, чтобы избежать нежелательного столкновения различных обязательств.

В межсубъектных отношениях в исследовательской деятельности «снизу – вверх», т.е. в отношении исследователя (студента, магистранта, аспиранта) к своему научному руководителю/консультанту, действенной интерпретацией нравственного императива выступит вариант: «Относитесь к своему руководителю так, как вы хотели бы, чтобы к вам относились ваши подчиненные».

В направлении указанного вектора следует избегать крайних проявлений. С одной стороны, недопустимо раболепие и беспрекословная подчиненность научному руководителю, неуместны постоянные восхваления его научных достижений, весомости и статуса, постоянные ссылки исключительно на его научные работы. С другой стороны, неприемлемо абсолютное непринятие точки зрения руководителя, «глухота» в отношении его советов и рекомендаций, необоснованная амбициозность, стремление столкнуть лбами научных оппонентов и т.п. Важен этикет, проявление вежливости со стороны исследователя (студента, магистранта, аспиранта), начиная с корректности просьб (помощи и рекомендаций, а не требований выполнять якобы не вызывающие сомнения обязательства) и заканчивая временем деловых телефонных звонков, электронных сообщений и пр.

В межсубъектных отношениях в исследовательской деятельности «по горизонтали», т.е. между коллегами (между учеными в научном сообществе; в студенческой группе, аспирантском объединении, научной школе), действенной интерпретацией нравственного императива выступит вариант: «В деловом общении относитесь к своему коллеге так, как вы хотели бы, чтобы он относился к вам. Если вы затрудняетесь, как вести себя в той или иной ситуации, поставьте себя на место вашего коллеги».

Взаимоотношения в научном сообществе могут быть подразделены на официальные и неофициальные. Официальные взаимоотношения рассматриваются как по вертикальной, так и по горизонтальной оси. По вертикальной оси официальные взаимоотношения характеризуются взаимодействием руководителей и подчиненных; по горизонтальной – взаимодействием приблизительно равных по статусу субъектов.

Вертикальная ось взаимоотношений, представленная взаимодействием администрации и исполнителей, определяется стилем руководства. Традиционно

выделяются авторитарный, демократичный и либеральный стили руководства. В аспекте управления, в целях создания благоприятного психологического климата, рекомендуется сочетание различных стилей руководства, ввиду того что каждый из них характеризуется как своими преимуществами, так и недостатками. Особо следует отметить, что в отличие от других профессиональных сообществ спецификой и более выраженной продуктивностью отличается либеральный стиль, так как он обеспечивает членам научного коллектива максимум творческой самостоятельности. Однако, при этом стиле руководства отсутствуют порядок и дисциплина в коллективе, поэтому на практике либеральный стиль руководства желательно сочетать с некоторыми временными и к месту используемыми авторитарными тенденциями.

Неофициальные взаимоотношения исследователей могут соответствовать двум типам систем. Первая система – это межличностные нравственно-психологические отношения, которые охватывают весь коллектив. Вторая – это сетка избирательных отношений, основанных на взаимных симпатиях между отдельными его членами.

Литература

1. Алисов Е.А. Понятие «психологически комфортная среда вуза» как результат экстраполяции естественнонаучного знания в плоскость педагогической проблематики / Социально-экологическое образование учащейся молодежи: проблемы и перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции «Социально-экологическое образование учащейся молодежи: проблемы и перспективы». 14 октября 2017 г. / Отв. ред. проф. В.С. Шилова. – Белгород: ИП Остащенко А.А., 2017. – С. 36-39.

В.В. Козлов

*доктор психологических наук, профессор
Ярославского государственного университета им. П.Г.Демидова
г. Ярославль (Россия)*

МНОГООБРАЗИЕ ОБЪЯСНЕНИЯ В ПСИХОЛОГИИ И ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ

Проблема объяснения как исследовательского метода для психологической науки обладает особой значимостью, поскольку не решен до сих пор вопрос о том, каким должно быть психологическое объяснение. С общей точки зрения толкование психологического феномена одновременно должно быть и причинным (определять необходимые и достаточные условия возникновения), онтогенетическим (разъяснять предшествовавшие события, которые привели к его возникновению), восстанавливающим (его презентация в более простых или более фундаментальных терминах, конструктивной (разработка обобщенных принципов и законов, которые устанавливают связь между исследуемым феноменом и другими).

Современный характер объяснения в психологии во многом предопределяется традицией европейского теоретического мышления, которое стало доминирующим во всем мире как «научно-организованное».

Мы, вне сомнения, не можем утверждать, что это мышление целостно как объяснение психического. Мы уже не раз писали о том, что существуют базовые схемы объяснения, зависимые от парадигмы и представлений о предмете. Мы вычленили 5 базовых парадигм в понимании предмета психологии: физиологическая, психоаналитическая, бихевиористическая, экзистенциально-гуманистическая, трансперсональная [2]. Таким

образом, при первом приближении в отношении объяснения психического мы можем вычлени́ть 5 способов моделирования, конструирования психологии.

Вне сомнения, все они являются универсальными способами проблематизации предмета психологии в профессиональном сознании психолога, способом втягивания в мир научного понятия психической реальности как невмещающейся в само научное понятие, как непонятой.

Эта непонятость создает предпосылку для порождения сложнейших теоретических построений как бы знания (незнания).

В эпистемиологическом отношении все 5 способов проблематизации предмета психологии являются попыткой рефлексии некоторой территории психического как разумно охваченной непонятности.

Каждый из отмеченных исследовательских парадигм имеет свою границу, свои преимущества и недостатки [1]. Но, несмотря на элементаризм и атомизм многих направлений, они (психологии), всегда находились в условиях выбора: притязать на целостность или отказаться от нее.

Интегративная парадигма психологии – попытка построить новую объяснительную модель психологии того уровня целостности, которая повысит ее ценностное и смысловое измерение.

Целостное объяснение подразумевает понимание личности и социальных сообществ как чрезвычайно сложных, открытых, многоуровневых, самоорганизующихся систем, обладающих способностью поддерживать себя в состоянии динамического равновесия и производить новые структуры и новые формы организации. Так, существенным моментом, отличающим ее от многих психологий, является ориентация в её практике не исключительно на прошлый опыт индивида, как в психоанализе, и не только на настоящее, как в гештальт-терапии, а на временную целостность человека и социальных сообществ, включающую его прошлое, настоящее и будущее как в филогенетическом, так и в онтогенетическом аспектах.

Единовременное акцентирование интегративной психологии и на земной, биосоциальной природе человека, и на космической, и на хилотропной, и на холотропной, структурной и энергетической, при опоре на монистическую идею как сущность бытия сознания, является попыткой формирования новой объяснительной модели и методологии психологии.

Интегративный подход позволяет ухватить сознание в целостности, как активное, открытое, саморазвивающееся неструктурированное пустотное пространство, способное наполнять реальность смыслом, отношением и переживанием. Это понимание справедливо как для онтогенеза, так и филогенеза сознания, как для личности, так и для малых и глобальных социальных общностей.

Подход позволяет объединить телесные переживания (ощущения), эмоции, чувства, мышление и духовные переживания в целостность, в единство системы «Человек», и показать, при каких условиях возможно достижение ею подлинной целостности и аутентичности. Снимается проблема разделения «душа – тело», психосоматическое единство становится очевидным. В этом смысле принцип целостности является не только исследовательской, но и объяснительной стратегией в психологии.

Целостное объяснение с интегративной точки зрения необходимо для реализации следующих целей:

А) формирования теоретических моделей той глубины, соотносимых бытием человека в мире, которое всегда имеет всецелокупный характер, включая не только функционирование персоны, но и интерперсональных и трансперсональных областей.

Б) строительства перспективных проектов трансформации, развития личности и социальных сообществ, опираясь на внутренние ресурсы личности и групп;

В) адекватно психотехнологизировать взаимодействие с клиентом психологической работы. При этом в качестве клиента подразумевается не только личность, не только малые

группы, но и большие социальные сообщества и в некотором (может далеко, может не очень) приближении – само человечество как субъект и носитель интерперсонального сознания.

Целостное объяснение является краеугольным камнем не только в познании предмета психологии, но и стратегической отправной точкой построения профессиональной деятельности, исследования.

Интегративная методология предполагает привлечение к анализу находок и достижений тех психологических, философских, психодуховных традиций и подходов, которые наиболее продуктивно работают в конкретной феноменальной области психологии [3, 5, 6].

Интегративный подход – это творческий и многомерный синтез концепций, которые опредмечивают различные аспекты человеческой активности как в теоретико-методологическом, так и в исследовательском и психотехническом отношениях [2].

Главную цель психологии мы видим в том, чтобы воссоединить целостную ткань психической реальности и выстроить многомерную интегративную парадигму современной психологии.

Все пять психологий, на которые мы указывали выше, представляют собой:

1. теорию, методологию как систему принципов, методов исследования предметов науки и культуры исследования;
2. психотехнического воздействия на этот предмет;
3. представителей парадигмы, которые являются носителями этой волны.

Интегративная психология выбирает всю психическую реальность в качестве предмета проблематизации и объяснения. Что касается уровневой организации психической реальности, при первом приближении нами выделяются персона, интерперсона и трансперсона, которые полностью охватывают возможную феноменологию человеческой психики, начиная от физиологических и соматических до трансперсональной как в индивидуальной, так и в групповой формах [4].

Мы имеем дело как профессиональные психологи всегда на уровне субъектности целостное, абсолютно недифференцированное сознание, которое во многих смыслах не нуждается ни в каких объяснениях и которому вообще-то глубоко индифферентно, каким образом мы расчлняем саму психическую реальность и само сознание.

Неважно, какую свою непонятость мы рождаем, и какие содержания по поводу психической реальности при этом формируются.

То ли это конструкции фрейдовские – Ид, Эго и Суперэго, или теория поля, или деятельностный подход...

То ли мы вычлняем юнгианские архетипы, включая достижение Самости и путь индивидуации.

Сама психическая реальность при этом не меняется и, самое главное, не меняются ни поведение, ни эмоциональные состояния и отношения личности, функционирование психики.

Содержание объяснения меняется, некий текст понимания-непонимания, но сама суть, сам предмет психологического объяснения не меняется.

В чем тогда смысл бесконечной дифференциации нашей науки?

В нахождении таких моделей объяснения, которые обладали целостностью, силой, простотой и интеллектуальной красотой.

Психология, которая исследует сознание – это попытка дифференцировать, расчлнить предмет, который уже целостен. Но, с другой стороны, любая рефлексия, любое понимание, любое самопонимание строится на дифференциации, на расчлнении реальности.

Интегративная психология – это попытка отразить свое сознание, объяснить сознанию, чем оно сущностно является. По большому счету, задача эта, если не пиковая, невозможная, то трудно достижимая.

Чем вызвана интегративная психология? Она вызвана желанием, чтобы нас поняло больше людей. Интегративная психология – это попытка встать над психологией, над полем психологии, потому что, когда мы стоим на каком-то участке психологии (бихевиоризма, когнитивизма или психоанализа), мы всегда рассматриваем другие участки или как враждебные, как не свои. Это вызывает у психолога чувство собственности, идентификации, слияния с определенным объяснением в науке и чувство протеста, сопротивления другим пониманиям. Психология по своей сути всегда находится в состоянии поиска, напряжения и совершенствования.

Интегративная психология выражает ее стремление вырваться из косной тюрьмы воплощенного существования школьной психологии к свободе над парадигмами и формами психологии [7].

Нам хочется напомнить, что ни университетский, ни кандидатский ни даже диплом доктора психологических наук не делают психолога.

Психолог это, прежде всего Человек, основная функция которого заключается в создании теплой эмоциональной атмосферы, эффективной поддерживающей среды, где человеку («великому другому») легче организовать свой внутренний, «феноменальный» мир и достигнуть целостности собственной личности, мира в душе, понять смысл своего существования, разрешить свой коан жизни и распаковать базовые ценности бытия в мире.

Можно провести всю жизнь, занимаясь разного рода тренингами, семинарами, конференциями, писать книги и статьи по психологии, и это не даст никаких принципиальных изменений для того, чтобы родиться в духе и обладать тайной жизни, быть чистым зеркалом онтологического смысла человеческого существования.

Психолог, как зеркало, взглянув на которое человек может увидеть свою сущность, свое предназначение и свою омраченность.

Есть проблема профессиональной деформации во всех гуманитарных специальностях, в том числе психологии и психиатрии. Это та ситуация, когда профессионал становится «спящим в квадрате», начинает на реальность, людей, другого, смотреть через концептуальный мираж.

Забывая о том, что человек всегда больше, чем теория, а самые важные жизненные вопросы не освещаются наукой – здесь психология несостоятельна.

Любая концепция несостоятельна и любое понимание неполноценно.

Вечный поиск одной, «единственно правильной» психологической теории, сведение всей психологической реальности к какой-либо одной категории (деятельность, поведение, бессознательное и пр.) изначально является ущербным.

В этом отношении интегративная психология является проявлением необходимости суперпозиции различных видов причинности, сформированными 5 парадигмами психологии, построения многоуровневых объяснений, объединяющих ее различные уровни и предметные области понимания-объяснения.

Литература

1. Залевский Г.В. Объяснение и понимание против «циклопной психологии» // Методология и история психологии. – 2008, № 1. – С. 41 – 46.
2. Козлов В.В. Интегративная психология: пути духовного поиска или освящение повседневности. – Москва: Психотерапия, 2007. – 528 с.
3. Козлов В.В. Духовная психология: в поисках изначального. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 2000.
4. Козлов В.В. Психология кризиса. – М., 2014 – 526 с.
5. Козлов В.В. Психология буддизма. Четвертое колесо дхармы. – Вологда:

Древности Севера, 2016. – 296 с.

6. Козлов В.В. Трансперсональная психология. Учебное пособие. – М.: Изд-во Эксмо, 2010. – 512 с.

7. Козлов В.В. Движение за развитие человеческого потенциала. – Ярославль: РПФ «Титул», 2017. – 198 с.

Н.Ж. Шаймерденова
доктор филологических наук, профессор,
Почетный профессор Кокшетауского государственного
университета им. Ш.Уалиханова, член НЭС АНК
г. Астана (Казахстан)

ПОНИМАНИЕ И НЕПОНИМАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ПОКОЛЕНИЙ: ЦЕННОСТИ, СЛОВА, ЯЗЫКИ

В настоящей статье мы обратимся к проблеме одного из парадоксов настоящего века, связанного с оппозицией «*понимание vs. непонимание*» с опорой на триаду важнейших категорий: *ценности, слова, языки*, без которых невозможно строительство будущего. Все они связаны с духовно-нравственной составляющей человека и современной быстро меняющейся жизнью, технологическими возможностями, открытостью границ и обществ. Поэтому неслучайно в программной статье Президента Республики Казахстан «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» особое внимание уделено духовному обновлению и изменению сознания общественности в соответствии с теми изменениями, которые происходят в мире.

Обращаясь к категории «*понимание vs. непонимание*», следует задать несколько риторических вопросов, связанных с современной действительностью, в которой особенно актуализируется проблема текста (сплошного и несплошного), вызывающего чаще всего непонимание и отражающего определенный уровень человеческой когниции.

1. Ценность идеи и классических трудов. В этой связи хотелось бы вновь осмыслить идеи, высказанные в прошлом столетии Л.С. Выготским о понимании текста, которые представлены в его теории речевой деятельности [1]. Обращаясь к истории лингвистической мысли, увидим, что уже в 60-х годах XX века были сформулированы главные постулаты этой теории в классических трудах А.А. Леонтьева, Л.С. Выготского и других ученых. Выделяя четыре вида речевой деятельности (говорение, аудирование (слушание), письмо и чтение) и дополняя их такой речевой деятельностью, как думание (не признанного как самостоятельный вид речевой деятельности), ученые еще в прошлом столетии совершили лингвистический прорыв, представив нам лингводидактическую базу. Именно эта теория изменила траекторию обучения языкам в совершенно новом направлении, став концептуально важной методологической основой обучения в различных типах школ мира, в том числе и в отдельных казахстанских школах.

Здесь мы ставим вопрос о ценности прочтения и понимания классических трудов мировой лингвистической мысли, которые позволяют верно выстраивать траекторию новых трендов. Понимание основополагающих трудов выдающихся лингвистов, их гипотез и методологической базы – это и есть важная часть развития современных национальных школ, создания современных учебников, программ, профессиональной подготовки педагогических и научных кадров. Научные труды – это сложные сплошные тексты, которые порой не вписываются в современное клиптовое мышление, но вместе с тем так важно донести эти тексты до каждого студента, лингвиста, психолога, учителя. Без понимания

смысла подобных текстов может разрушиться любая образовательная система. К сожалению, в современном образовании зачастую исключаются фундаментальные знания в погоне за новыми модными терминами, названиями, трендами. Но именно классические научные труды, начиная с золотых стихов Пифагора, являются питательной средой для нашего мозга, они закладывают важные общечеловеческие ценности и образцы элитарной речевой культуры и речевого поведения. Благодаря им происходит развитие ассоциативно-вербальной сети, появление новых нейронных цепочек, расширение диапазона мышления, вырабатывается привычка к пониманию сложных текстов.

Следует также обратить внимание на то, что зарубежный рынок уже давно внимательно следит и выявляет основополагающие труды, переводя их на английский язык в целях поиска надежной методологической базы, разъяснения и фиксации новых слов в лексикографических источниках, а также для решения парадокса «понимание vs. непонимание». Подтверждением этого могут служить переводы трудов Л. Выготского на английский язык, осуществленные в 1971, 1991 годах, публикации Л. Ланды о его теории – ландаматике (который, кстати, свою трудовую деятельность связывал с КазГУ им. С.М.Кирова, а потому же эмигрировал в Америку) [2].

Также следует затронуть еще одну проблему – какие основополагающие научные труды необходимо переводить на казахский язык сегодня? Думаю, что надо начинать именно с трудов Пифагора, Л.С. Выготского, Рене Декарта и др. Это весьма трудная задача, но вместе с тем, те, кто поймут и осмыслят научные взгляды выдающихся ученых (например, Л.С. Выготского), смогут многое определить в филологической, философской и педагогической парадигме. Но при этом важно еще научиться признаваться в своем непонимании. Это будет способствовать развитию, и это будет началом нового этапа понимания. Хотела бы привести заметки Николая Вересова, который на последнем Конгрессе Международного общества культурно-деятельностных исследований, идентифицирующего себя с культурно-исторической психологией и психологической теорией деятельности (ИСКАР) в Севилье отметил, что «проблема, однако, заключается в том, что трудная работа понимания идей Л.С. Выготского никак не может считаться завершенной....я хотел тем самым обозначить свою собственную позицию. И состоит она в том, что мне гораздо ближе те исследователи, которые честно признаются в своем непонимании чего-то очень важного у Л.С. Выготского (и соответственно ищут пути понимания!), чем те, кто «автоматически» цитирует известные положения и интерпретирует его идеи без должного внимания к самим текстам и их сложной, насыщенной природе» [3].

2. *Слова и термины.* Обратимся к парадоксам XXI в. Понимание и непонимание может протекать на уровне слов, взглядов, культуры, образов, текстов, возрастных (поколенческих) и территориальных особенностей. Все это требует особого внимания и осмысления. Выдающийся философ Рене Декарт отметил: «Определяйте значение слов. Этим Вы избавите человечество от половины заблуждений и недоразумений». В этой связи необходимо определять значения каждого слова и каждого нового тренда в образовании и других сферах жизни общества.

Для иллюстрации данного тезиса хотелось обратиться к обычным школьным учебникам, которые сегодня подвергаются критике. Причем авторы учебников не понимают, чем вызвано столь массовое возмущение со стороны родителей, учителей и общества в целом. Так, учебник З.К. Сабитовой по русскому языку для 7 класса стал самым обсуждаемым в этом году, он привлек внимание общественности и вызвал шквал критики. Отметим, что главным полем для дискуссии стали не официальные сайты организаций, имеющих прямое отношение к созданию учебника и обновленной программе (МОН РК, Центра «Учебник», АОО НИШ), а социальные сети. И именно этот учебник, составленный по новой программе, высветил множество проблем, связанных с прочтением произведения Л.Кэрлла «Алисы в стране чудес» (самое читаемое и переводимое произведение), сказок Л.Петрушевской, а также непонимания новых трендов в образовательной системе.

Возникает закономерный вопрос: обоснована ли она или же это непонимание общественностью авторского постулата? Что такое подростковый язык, молодежная субкультура, стоит ли в нее включаться и строить задания с учетом языка нового поколения или все же оставаться в парадигме традиционных знаний и понятий. Почему задания, приведенные автором в учебнике и способствующие самостоятельной поисковой работе школьников, вовлекающие их в современное поле (указывается, как надо говорить и как не надо, обращается внимание на формальную сторону грамматических структур), не был понят и принят отдельными родителями, учителями и общественностью в целом. В чем причина этого непонимания?

Постараемся ответить на вопрос, почему возникают «шумы» непонимания? Прежде всего, поколение взрослых не готово к совершению «универсальной операции мышления, связанной с усвоением нового содержания», многие родители оказались не готовыми к пониманию новых трендов. Это значит, что время опережает родителей, учителей и некоторых членов общества, оказавшихся в большинстве. Пока мы слышим только родителей, а как обстоят дела на практике, нравится ли детям названный учебник? Но дети учатся уже четыре месяца.

Здесь возникает еще важные общие вопросы: понимаем ли мы классические труды, новые учебники; успеваем ли мы за новейшими технологиями или не успеваем; стремимся ли мы к пониманию реальности и происходящего или не стремимся; можем ли мы справиться с информационным потоком или нет; усваиваем ли мы новые знания, обретая навыки и умения или нет; должны ли мы выстраивать образы будущего до того, как это будущее приблизится к нам или нет; сохраняем ли мы базовые ценности своего народа или нет; успеваем мы обучаться языкам, сохраняя свой родной язык или не успеваем; понимаем ли мы те изменения, которые происходят в социуме или нет; понимаем мы подрастающее поколение с его новым языком и новыми требованиями или нет.

Тот, кто может положительно ответить на все эти вопросы, может с уверенностью сказать, что он вошел в XXI век подготовленным и сможет уверенно двигаться вперед. Тот, кто ответит на половину поставленных вопросов, может сказать, что он находится на рубеже понимания и может двигаться вперед. Тот, кто будет отрицательно отвечать на данные вопросы, увы, отстает от современной эпохи и ему понадобится много усилий, чтобы уровень понимания реальности, рост его профессиональных и личностных качеств способствовали его развитию.

Важный вопрос, связанный с оппозицией «понимание vs. непонимание» – это вопрос ценностей, который тесно связан с теорией поколений и поколенческим восприятием мира. При этом важно, с одной стороны, изучение проблем, связанных с тенденциями в современном телевидении, восприятием телевизионного контента разными поколениями, содержанием торгово-развлекательных центров в Казахстане и др. С другой стороны, исследование проблем, связанных с пониманием новых слов и терминов в казахском, русском и английском языках.

Хотела бы назвать два интересных исследования, которые были реализованы в этом направлении. Это проект «RuGeneration», целью которого стало изучение теории поколения в России (основатели и координаторы проекта – Евгения Шамис, Екатерина Ефименко). И реализованный в 90-е годы XX в. проект, исследовавший теорию поколений в США (разработчики – Уильям Штраус (англ. William Strauss) и Нил Хоув (англ. Neil Howe).

В основе обоих проектов лежит теория поколений, идея которой состоит в том, что в возрасте до десяти лет формируются у ребенка ценности под влиянием событий, в которых он растет, окружающей среды. Например, реклама или плакаты, книги в магазинах, информация из газет, журналов, телевидения, радио. Ребенок формирует свою ценностную парадигму под влиянием того, как и что говорят в школе и дома, что значит быть хорошим человеком, что делать можно, а чего делать нельзя. Сформированные в этот период взгляды,

ценности, установки закладываются у ребенка на подсознательном уровне, они влияют на человека в течение всей жизни.

Отталкиваясь от идеи теории поколений, задумаемся над тем, что нас окружает, как мы говорим, о чем рассуждаем, какова культуры речевого поведения, наполнены ли мы радостью и любовью, какие слова мы используем в своей речи и понимаем ли мы слова, которые мы слышим от подрастающего поколения. Ведь именно от этого зависит, какими ценностями будут руководствоваться дети сегодня, завтра и в будущем. Значит задача старшего поколения заключается в том, чтобы передать будущему поколению правильные установки и гуманистические ценности.

3. *Языки и новые слова.* С конца XX века технологический прорыв и открытые общества стали способствовать более активному вхождению новых слов в те или иные языки, поэтому возникает потребность в определении слов, развитии тезаурусного подхода в лингвистике. Обращает на себя внимание то, что для понимания современной реальности крайне важно объяснять новые слова и их значения. Причем практически все языки испытывают вхождение новых слов и терминов, что совершенно очевидно и продиктовано сменой коммуникаций и новыми технологическими возможностями. Например, если обратиться к русскому языку, то мы наблюдаем огромный поток заимствований – англицизмов. Но и в английском языке наблюдается поток новых слов. К примеру, Оксфордский словарь каждый год публикует новые слова и выражения, которые официально становятся частью языковой культуры. Совсем недавно «селфи» и «брекзит» существовали исключительно в качестве неологизмов, но через год уже «брекзит» был принят Оксфордом, а контекст «британский министр по вопросам брексита» не требует разъяснений, он понятен практически всем. Это свидетельство того, что любой язык неизбежно реагирует на политические, социально-культурные, технологические изменения. Поэтому не удивительно, что перемены, которые происходят в мире, способствуют появлению новых слов, а их за последние десятилетия становится все больше и больше, они связаны с развитием интернета и информационных технологий. Свидетельством этого являются такие лексикографические источники, как серия «Новые слова и новые значения».

Возникают вопросы: как мы смотрим телепередачи, YouTube, новости и что усваиваем в процессе этого просмотра, способствует пониманию языковых процессов, языкового строительства новости и телепередачи? В этом плане интерес вызывают интервью, в которых представляется достоверная информация. Например, вице-министр культуры и спорта Актоты Раимкулова (на телеканале «Астана») дала разъяснение зрителям, что «над созданием терминов несколько лет работает ономастическая комиссия. С момента независимости она утвердила 18 тысяч новых слов. В следующем году эту цифру планируется довести до 30 тысяч. Во время работы над терминологией специалисты заимствуют слова из английского и французского языков. За 25 лет изменены названия более 1300 сел, шести городов и почти восьми тысяч улиц» [4].

Но главными источниками понимания и познания для современного мира становятся электронные ресурсы, использование которых позволит быстрее освоить новые термины, в частности, ресурс termincom.kz. На этом ресурсе представлены словари, начиная с 1923 г. по 2015 г., что позволяет в динамике увидеть языковую жизнь слов и терминов [5]. Это ресурс представляет много интересного материала, например, для филологов важен раздел «Әдебиет және лингвистика» и способствуют пониманию слов и расширению профессиональных знаний и диапазона мышления. Множество пользователей у Google Переводчика, который, несмотря на определенные ограничения и неточности в переводе, помогает читателю понять общий смысл содержания текста на иностранном языке. Вместе с тем над качеством перевода и включенностью языков в этот ресурс ведутся работы. Однако лингвисты еще не проводили исследования относительно улучшения качества переводчика, а оно наблюдается (буквально за семь лет наблюдаются активные преобразования как со

стороны увеличения количества языков, так и со стороны адекватности переводимых текстов).

Таким образом, вполне закономерно, что поколение, рожденное в начале XXI века, уже сейчас выстраивает свою культурно-образовательную и языковую парадигму и вместе с тем свайвает те базовые ценности, которые они наблюдают сегодня в своей семье, образовательной среде, в торгово-развлекательных центрах, телевидении и интернете. Но для успешного вхождения в социально-культурное пространство новой эпохи крайне важно сегодня обращать внимание на слова, которые мы используем в своей повседневной речи, при этом объясняя значение этих слов детям, избегать включения детей во «взрослые игры» (так происходит, когда мы даем оценку учителям, школе, учебникам, обществу, власти и т.д.), поскольку ребенок принимает «взрослые» установки как за априори правильные. Возможно, наоборот, спросить у детей и научиться у них новому видению ситуаций, пониманию молодежного сленга (пониманию, но не копированию в свою речь, а созданию среды, при которой повышается культура речевого поведения). Сегодня важно обратить внимание на тексты, которые мы читаем сами (в первую очередь – на тексты художественной, научно-популярной, публицистической литературы); на объекты, которыми мы окружаем себя, но самое главное – на интересы и слова подрастающего поколения.

Литература

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. – М.: Издательство «Лабиринт», 1999. – 553 с.
2. Vygotsky L.S. Mind in society: the development of higher psychological processes / M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Soubelman, Eds. & Translators. Harvard University Press, 1978. P. 57; Valsiner J. Culture and human development. N. Y.: Sage. 2000 (см. также: Van der Veer R., & Valsiner J. Understanding Vygotsky: Quest for Synthesis. Blackwell, Cambridge (USA), 1991); Cole M., Wertsch J. Beyond the Individual-Social Antimony in Discussions of Piaget and Vygotsky, 1996 // <http://www.massey.ac.nz/~ALock/virtual/colevyg.htm8>.
3. Вересов Н. Культурно-историческая психология Л.С. Выготского: трудная работа понимания (Заметки читателя) //Электронный ресурс. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/85/be6.htm>
4. Электронный ресурс. Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/do-27-tyisyach-novyih-slov-rovavitsya-v-kazahskom-yazyike-308913/).
5. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://termincom.kz/bibliography>

Х.Ә. Әбішев

*заң ғылымдарының кандидаты, профессор,
Еуразия гуманитарлық институты мемлекет және
құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Астана қ. (Қазақстан)*

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДА ЖАҢАША КӨЗҚАРАС

Конституция – халық пен биліктің арасындағы басты шарт. Ол – мемлекеттік құрылымды бекітуші, адам мен азаматтың құқықтарын жария етуші және қорғаушы құрал.

Конституцияның қоғамның белгілі бір даму кезеңінде өзгеріп, толықтырылуы заңды құбылыс. Қатып қалған қағида емес.

Адамның билікке, меншікке, заңға көзқарастары өзгерген жағдайда оны реттеу механизмі жаңаша қалыптасады.

Конституция нормалары да уақыт пен кеңістікке бейімделеді.

Кешегі маңызды мәселе бүгін қарапайымдалуы, ал ұсақ мәселе ертең күрделенуі мүмкін. Әрине, тек адамдар құқық субъектілерінің талап-мүддесі емес, заңның өзгеруі, жаңа реттеу механизмін кіргізу, мемлекет-билік тарапынан бастамашылдық жасалынып, қоғамға міндеттелінеді және мәжбүрленіп, орындатылады. Бұл мемлекеттік биліктің функциясы.

Осы жылдың басында Президенттің заң бастамашылығымен Конституцияға өзгерістер енгізу туралы заң жобасы Парламентте мақұлданып, Елбасы қол қойып, күшіне енгені бәріңізге аян.

Бұл реформада билік тармақтарының өкілеттіктерін бөлу, нақтылау мәселесі қарастырылып, Конституцияның прокуратура құзыретін бекіткен 83-бабы өзгертілді. Осыған тоқталып өтейін.

Конституцияның 1995 жылғы редакциясында 83-баптың 1-тармағында былай делінген: «Прокуратура мемлекет атынан Республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асырады».

Ал, Конституцияның бұл нормасы биылғы қабылданған редакцияда былай өзгертілді: «Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады».

Конституциялық реформаның негізгі талабы – заң аясында қадағалаудың нақты формаларын белгілеп, құзырет шегін анықтау. Кеңес кезінен қалыптасқан қағидат – прокуратура бәрін жаппай тексереді, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады.

Тек бір қоңырау болса немесе арыз жеткілікті, бизнес субъектісін, билік органдарын, басқа шаруашылық нысандарын айлап-жылдап қопара тексеру. Бұл тәжірибе кейін сыбайлас жемқорлық пен жең астынан байланысу, телефондық құқық сияқты келеңсіз салдарларға әкеліп соққанын бәріңіз білесіз.

Тексерудің шегі, тексерілетін субъектілердің құқықтары түсініксіз болды. Тараптардың статустары анықталмады. Бұл прокурордың монополиесі мен императивінің үстемдігіне әкеліп соқты. Құқық қорғау органдарына тұрғындар тарапынан жағымсыз пікір қалыптасты.

Ал, қазіргі қабылданған прокуратура құзыретін реттейтін арнайы заңда ол заңдылықты сақтауды арнайы заңда көрсетілген шекте, формада жүзеге асырады.

Жаңа заңда прокуратураның міндетті, уәкілеттіктері, жауапкершіліктері нақты белгіленген. Тексерілетін субъектілердің құқықтары мен міндеттері дәл көрсетілген. Мемлекеттік органдар мен шаруашылық субъектілеріне прокурорлар тексерістер тағайындау үшін негіздемелер қысқартылған. Заң прокуратураға тексеру формасын былай міндеттейді:

- органның немесе лауазымды тұлғаның меншік нысанына қарамастан өзге де ұйымдар қызметін, олардың қабылдайтын актілері мен шешімдерін;
- заңды күшіне енген сот актілерін;
- атқарушылық іс жүргізудің, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізудің дұрыстығы;

- құқық қорғау органдары мен арнайы мемлекеттік органдар қызметтерінің заңдылығын;

- құқықтық статистика және арнайы есепке алу;

- құқықтық саладағы халықаралық шарттардың орындалуын тексеру бағыттары бойынша жоғарғы қадағалау жасайды деп айқындады.

Аталған субъектілердің заңдылықты сақтау режимі тек Президенттің немесе Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша ерекше жағдайларда жүзеге асырылады.

Прокуратура құзыретін Конституция деңгейінде реттеу, оны түбегейлі өзгерту бүкіл құқық қолдану жүйесінің функциялық қызметін қайта қарауға, оны оңтайландыруға алып келетіні белгілі.

Елбасы биыл үшінші рет өзінің заң бастамашылық құқығын пайдаланып, ағымдағы жылдың 17 қазанында Парламент қарауына «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне құқық қорғау қызметінің процестік негіздерін жаңғырту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын енгізді.

Бұл құқық қорғау саласына жасалатын үлкен реформаның басы. Бірінші кадам – прокурор мен соттың жауапкершілік зонасын айыру. Келесі міндет – сотқа дейінгі тергеу мен прокурор құзыретінің шегін айқындау.

Бұл талданып жатқан заң жобасы бойынша бірнеше үлкен процессуалдық өзгерістер енгізілмекші.

Біріншіден, ұйқамаққа алу, күзет пен ұстауға тек соттың санкциясымен ғана жол беріледі.

Соттың санкциясынсыз адамды ұстау мерзімін 72 сағаттан 48 сағатқа дейін, кәмелетке толмағандарға – 24 сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады.

Ал, 72 сағат арнайы қауіпті әрекеттер үшін тікелей Кодексте сақталды – терроризм, педофилия, ОПГ, тағы басқасы.

Екіншіден, экономикалық қылмыстар үшін тергеу кезінде қамауға алмау қарастырылып отыр. Олар қоғамға қауіпті емес. Бизнесін, өндірісін әрі қарай жүргізіп, шаруашылық-экономикалық процестер үзілмеуі керек.

Және бұрынғыдай бір қылмыспен із қозғалып, нәтиже шықпаса, бәрін тексеріп, артынан әйелінің заңсыз көлік мінгені үшін соттайтын келеңсіз практика тоқтайды. Тергеу тек қозғалған факті бойынша ғана жүзеге асады.

Экономикалық қылмыстарды қозғау үшін бірнеше негіз керек:

- аудит немесе ревизия актісі;

- азаматтық дау болса, соттың шешімі;

- ұжымдық арыз түскен жағдайда.

Үшіншіден, азаматтық-құқықтық даулар қылмыстық іс қозғалмай сот арқылы азаматтық процесс деңгейінде қаралады.

Бұл Кодекске енгізілетін жаңа өзгеріс – бұйрық өндірісі. Қылмыскердің кінәсі анық, дәлел жеткілікті, мойындап тұр, айыппұл төлеуге келісті, жәбірленуші қарсы емес, бұрынғыдай айлап тергемей, істі созып, уақыт кетірмей, бес-алты, оншақты күнде бітіріп, шешім шығаратын жаңа новелла.

Тағы бір жаңалық – электрондық қылмыстық істер. Қылмыстық істі қағаздағы немесе электронды форматта жүргізуге құқылы.

Бүгінгі таңда өңірлерде пилоттық жобалар жүзеге асырылып, 900-дей электрондық іс қозғалып, 210-ы сотқа жіберілді.

Прокуратура құзыретінде болған жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау енді сотқа берілді. Тергеу судьясы санкция беріп, іс аяқталған соң адамға жасырын тергеу әрекеттері жүргізілгені туралы хабарлауға міндетті. Немесе сотқа дейінгі тергеу-тексеру органдарына хабарламауға келісім беруге құқылы.

Басқа өзгеріс – адвокаттар құқығын сотқа қатысушы басқа тараптармен теңестіру. Оның дәлелдеме сұрау, тергеудің материалдарымен толық танысу, тағы басқа сотқа талап қою құқығы кеңейтілді. Парламентте адвокатура туралы жаңа заң жобасы талқылануда.

Әрине, бұл қылмыстық процесті жетілдіруге, жеңілдетуге, адам құқығын сақтап, озық елдер үлгісіне бір табан болса да жақындату үдерісі дейміз.

Реформа барысында Қылмыстық кодекстің жиырма бес бабы декриминализацияланды. Экономикалық қылмыстарға байланысты отыз сегіз бапта 157 қылмыстық құрам жеңілдетілді. Бизнестің мойнына дар ағашындай үрей туғызатын Қылмыстық кодекстің жалған кәсіпкерлік туралы 215-бабы мүлдем күшін жойды.

Құқық қорғау саласын әрі қарай жетілдіру жұмысы жоспарлы жүргізілуде. Озық елдердің тәжірибесі зерделеніп, Қазақстан ерекшелігіне бейімделуде.

Д.М. Мадиярова
доктор экономических наук, профессор,
Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева
г. Астана (Казахстан)

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ: ВЫЗОВЫ, ПАРАДОКСЫ, АДАПТАЦИЯ

Критический анализ позиций и сложившихся точек зрения на природу и экономическое содержание категории «конкурентоспособность» уже сегодня требует предвидения системы угроз конкурентным преимуществам.

Создав, преимущественную часть учебников, учебных пособий, методических разработок, университеты вновь продолжают снова и снова постигать, адаптироваться и созидать. Надо признать, весьма тяжело шел и идет и, наверное, будет идти процесс адаптации обучения к мировым стандартам. Это предопределено двумя аполярными факторами.

Например, экономическому вузу легче, чем классическому университету или пединституту, не обладающими такой высокой степенью способности глобализироваться, поскольку их специфика впитывает в себя больше негативов от глобализации (это потеря языка, культуры и т.д.).

В мировой практике же еще сложнее. Так, политические преграды для деятельности иностранных университетов таковы, что тайваньские студенты не могут работать в государственных учреждениях, если их академические степени были получены в иностранных университетах, даже если основные занятия они полностью проходили на Тайване. Правительства Греции, Израиля и Индии пытаются ограничить распространение академических степеней зарубежных университетов. В Малайзии преподавание на английском языке требует особого разрешения министра просвещения. Английский язык рассматривается как инструмент «культурного империализма»: язык Интернета – в основном, английский; глобальные университеты ведут преподавание на английском языке. Поэтому такая экспансия рассматривается враждебной в отношении национальной духовной культуры и языкового разнообразия. Не менее драматично развивается процесс глобализации университетов. Последние, конечно, ведущие, по законам экономической глобализации, неизбежно превращаются в учебные заведения с глобальной ориентацией на мировой образовательный рынок. Электронные средства информации лишь ускоряют этот процесс.

Другая сторона связана с унификацией учебных программ. Наверное, не случайно за последние годы Государственный стандарт подготовки специалистов в РК подвергался

корректировкам несколько раз. Так уж у нас в стране повелось, что в результате компромиссов, лоббирования, мы всегда получаем такой усредненный весьма усеченный вариант первоначальной и предложенной модели. Усредненный вариант – это не только затраты министерства, и стоический труд преподавательского состава университета, причем нигде не учитываемый. Все это внутренние издержки. Самое главное – это наше место в мировом образовательном пространстве. Так, наши выпускники, поменявшие место жительства и иммигрировавшие за рубеж, вынуждены при наличии казахстанского диплома установленного образца сдавать экзамены на подтверждение своей квалификации. Это, как правило, обусловлено либо не соответствием количества часов, отведенных той или иной профилирующей дисциплине, либо набором изучаемых курсов. Причина видимо кроется в том, что модели обучения все еще неадекватны мировому стандарту.

В британском образовании всегда придавали главное значение способности студентов независимо мыслить и самостоятельно работать. Учеба здесь не односторонний процесс, где студенты просто получают информацию от преподавателя. Преподаватели поощряют студентов самостоятельно изучать дополнительную литературу, проводить углубленные исследования и подвергать критическому осмыслению все то, что они узнают.

Классные занятия и лекции часто дополняются обсуждением материала в небольших группах в неформальной обстановке, где студенты свободно обмениваются мнениями с преподавателем.

В результате студенты, получившие образование в Великобритании, отличаются не только глубоким владением специальностью, но и развитыми аналитическими способностями, которые позволяют им успешно решать любую задачу, что очень высоко ценится работодателями.

Общими целями Болонского процесса являются постоянное улучшение качества, повышение конкурентоспособности выпускников на рынке труда, рациональное сочетание академического качества и прикладного характера образовательных услуг. Появление этих, в принципе, банальных по формулировке целей, нельзя рассматривать вне мировых проблем и путей их решения. Первой и наиболее значимой проблемой является глобализация, проявляющаяся во многих измерениях: глобальная экономика, радикальные технологические изменения, политическая глобализация, глобализация культуры, глобализация идей и образования. Не случайно глобализацию определяют как "сжатие пространства-времени", "преодоление расстояния", "конец географии", что позволяет производствам, товарам, людям и информации свободно (наднационально) перемещаться.

Транснациональное производство, усиленное интегральными технологическими переменами, в частности информационными и коммуникационными технологиями и технологиями связи, предъявляет жесточайшие экстерриториальные требования к структурному изменению рабочего места. Отсюда возникают столь же жесткие требования к качеству рабочей силы, к качеству профессионального образования (учебным планам и программам, преподавателям, вузам), неизбежно образуя собой международные установленные стандарты или их появление. Именно интернационализация производителей и выпускаемой продукции требуют глобального знания и его масштабного применения.

Образование в республике сегодня интегрируется с международной политикой правительств и крупного бизнеса. Транснациональное образование, отражая тенденции развития глобального рынка с ярко выраженным экстерриториальным спросом на квалифицированную рабочую силу, объективно предполагает появление международного документа на соответствие квалификаций, что неизбежно обесценивает любой университет как изначально созданный культурно-исторический, национально и государственно-ориентированный проект. И это, наверное, сегодня не случайно, ведь по теории образовательной глобализации система национального образования характеризуется "эфемерной, уже неадекватной, анахроничной и невозможной". Нужен процесс ускоренного перевоплощения.

Это превращение связано с той же цепочкой причинно-следственной связи в интернационализации: «капитал – производство – рабочая сила – образование – университет». Характеристиками последнего являются: «международная образовательная программа», «глобальный учебный план», «экстерриториальный профессорско-преподавательский состав», виртуальная кафедра», «международный образовательный стандарт», «международная аттестация и аккредитация», «международная сертификация», международная мобильность студентов и преподавателей», «международный язык преподавания» и т.д. Не последнее место здесь занимает обучение иностранных студентов как наиболее экономичный способ распространения влияния в мире. От соответствия этим характеристикам уже зависит репутация или рейтинг университета как такового.

Из этих названных терминов мы с вами чаще всего говорим лишь о «международном образовательном стандарте», «международная аттестация и аккредитация». Это первый акцент, а когда мы будем говорить об остальных компонентах образовательной системы?

Второй акцент, который хочу сделать сегодня, – чего мы достигли и на каком уровне сегодня находимся. Не должны мы забывать, что в области подготовки квалифицированной рабочей силы, нужного для распределенного производства качества, европейская зона высшего образования представлена разнородными локальными образовательными системами. С другой стороны, Европа утратила первую в мире позицию в качестве места для получения образования, включая иностранцев, конкурентоспособность своей системы высшего образования. Эта система столкнулась с угрозой, которая исходит от неевропейских и нетрадиционных провайдеров высшего образования, проникающих на европейский рынок (американские филиалы кампусов, виртуальные университеты и др.).

Влияние такой угрозы настолько сильное и глубокое, что участники Болонского процесса, поскольку европейская глобализация имеет свои особенности, одобрили двухэтапные американскую и британскую системы законченного и незаконченного высшего образования, следуя по пути унификации, ввели понятие однотипного образования – «европейского высшего образования», определили принцип стандартов для образовательных уровней, обозначили независимые процедуры измерения и контроля качества, ужесточили требования публичной оценки вклада каждого университета в экономику и общество, к прозрачности в его деятельности.

Поэтому трудно апеллировать решения многих вузов Казахстана по существу игнорирования ряда основных дисциплин учебных планов. Наверное, мы забываем о категории время. Наверное, нужны постоянно подпитывающие учебный процесс в университетах связи с зарубежьем, и в первую очередь с важнейшими образовательными центрами, забывая, что «даренному коню в зубы не смотрят». Это как бег на дистанции, где остановки не может быть.

Новый стандарт, безусловно, требовал учета многих изменившихся моментов в экономике Казахстана. Стандарт должен соответствовать мировому стандарту. Сохранение же того или иного коллектива – дело субъективное и, наверное, всегда можно найти позитивные альтернативы, приспособления и компромиссы.

Первой и главной проблемой является определение «международной образовательной программы». В России, например, около 500 направлений подготовки специалистов, а в Европе – 75 областей.

В сфере высшего образования осуществлен переход от подготовки по узкопрофильным специальностям к подготовке бакалавров и магистров по укрупненным направлениям в соответствии с новым Классификатором. Теперь перед нами не так далек тот день, когда речь будет идти о соответствии т.н. «глобального учебного плана». Такой план имеет статус «глобального» как по причине того, что его разработчиком, наверное, будет международный коллектив специалистов, так и по тому, что каждый входящий в него учебный курс – междисциплинарный, интерактивный, по статусу также международный, созданный интернациональным составом авторов-разработчиков.

Третий акцент. Нетрудно предположить, что такая программа может пройти международную сертификацию на предмет его признания, получить статус средства мирового распространения. Где же окажемся мы с вами, если международная система квалификаций будет требовать наличие знаний и навыков именно по данному «международному учебному курсу».

В вузах должен быть более высокий степень унификации. Что мы имеем здесь? Будучи вузом, откуда распространяются все инструменты менеджмента и маркетинга и т.д. мы почти не ведем речь о стандартизации курсов, программ, учебных планов, о сертифицировании – тем более. А ведь это комплексное явление и процесс «стандартизации» содержания учебного курса предопределяет **сертификацию** читающего его преподавателя. Для устранения недочетов нужны, наверно, временно творческие коллективы + соответствующие специалисты-кадры по всем девяти направлениям обеспечения системы менеджмента качества образования (например, по формированию документа оборота, измерению качества, выработке критериев оценки. Это очень трудоемкий процесс.

Подобная международная организация комплектования содержания учебных курсов по глобальному учебному плану международной образовательной программы, размещение информации в сети Интернет и мощный маркетинг их по всему миру станут огромными стимулами и для инвесторов. Венчурный капитал открыл Интернет-обучение. Это – большой бизнес. Образование и Интернет объективно сольются. «Интернет не ждет никого, никакую компанию, никакую страну. Таким образом, если вы не шагаете в ногу со временем, вас быстро обойдут» (Дж. Чемберс, Cisco Systems). Между тем, все еще мизерна система Интернета в университетах.

Именно качество образования, по мнению подписантов Болонской декларации, способно вывести Европу на передовые позиции и повысить конкурентоспособность региона на мировом рынке. Наверное, сегодня в РК еще нет ни одного вуза, который может вести сетевой учебный процесс от первой до последней дисциплины направления или специальности. Знания, в основном, не только не оцифрованы, равно как и не формализован процесс их передачи и контроля, но полностью не отражены в каких-то документах, адекватных ИСО, не отработаны педагогические сценарии и технологические карты, в том числе и Интернет-обучения.

Еще четко не определились в стране каким образом должна пройти трансформация «классического» вуза в инновационный (открытый) тип. Ярко сложившихся типологий еще нет. Не далек, видимо, тот день, когда государство создаст условия для появления специализированного образовательного учреждения открытого типа, вменяя ему выполнение инновационных задач как уставных. Держать этот флаг для нас было бы престижно. Тогда не надо забывать о том, что рост интеллектуального потенциала страны активно и быстро может развиваться при наличии «мозговых фабрик». Однако переход к этому не может не сопровождаться без обращения к новым ресурсам, и технологиям производства, да и мозги эти, все-таки надо подпитывать. Это интеллектуальный труд.

В образовательной, как и любой другой системе, категория конкурентоспособности является одной из ключевых, ибо в ней концентрированно выражаются экономические, научно-технические, производственные, организационно-управленческие, маркетинговые и иные возможности вуза, как и экономики страны. Но это лишь видимая сторона рассматриваемого явления. За ней скрываются другие, более значимые факторы, включая саму систему образовательного и общественного устройства страны, меру ее способности обеспечить устойчивое динамичное развитие вуза, и связанное с этим благосостояние членов самого коллектива. Соответственно, рынок образовательных услуг обуславливает необходимость рассмотрения проблем конкурентоспособности с двух аспектов.

Первый аспект предусматривает необходимость учета такой важнейшей долговременной тенденции, как прогресс знаний и возрастание сложности экономической

жизни. Второй – аккумулирует возможность оценки конкурентоспособности в рамках отраслевой принадлежности высшего образования как отрасли управления.

Оба аспекта предъявляют к нам требования адаптивности. Имманентная внутренняя тенденция к саморазвитию и возрастанию формируется и поддерживается условиями конкуренции, вынуждающими каждую хозяйственную единицу повышать эффективность своей деятельности.

Таким образом, субъективные устремления здесь совпадают с объективной потребностью. Соблюдая логическую увязку отмеченных выше положений с конкретными задачами университетов, следует отметить следующее. Надо согласиться с мнениями И.Шумпетера и Ф. Фон Хайека, определивших конкуренцию в образовательной системе, как соперничество старого с новым. Только в случае осуществления нововведений, механизм конкуренции способен вытеснить с рынка учреждения, использующие устаревшие технологии.

Следовательно, конкурентоспособность вуза – это степень его притягательности, ценности, равно как и полезности, процесс формирования которых разворачивается на рынке, где приходят во взаимодействие индивидуальные оценки покупателей и продавцов.

Н.В.Слюсаренко
доктор педагогических наук, профессор
Херсонского государственного университета

М.М. Навроцкая
преподаватель кафедры теории и методики воспитания,
психологии и инклюзивного образования,
Херсонской академии непрерывного образования
г. Херсон (Украина)

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИМИДЖА ПЕДАГОГА

Современное общество выдвигает новые требования к качеству подготовки, уровню профессионализма педагога. В связи с этим необходимо позаботиться о повышении престижа педагогической профессии в обществе и социального статуса учителя, а также о его имидже.

Важно отметить, что большой вклад в решение проблемы формирования имиджа личности внесли такие ученые, как: А. Горovenko, Л. Кайдалова, Н. Щекина, Т. Вахрушева, А. Калюжный, В. Шепиль, Н. Гузий и др. Сущность профессионального имиджа педагога нашла свое отражение в исследованиях А. Ковалевой, А. Кононенко, С. Маскалянова, И. Николаеску, И. Розмолдчикова и др.

Понятие «имидж» имеет свою историю возникновения. В Древнем Риме так называли статуи богоподобных существ, которые наделяли идеальными и исключительно положительными характеристиками. Они имели большое влияние на жизнь и народа в целом, и каждого человека. Уже тогда имидж был определенным элементом культуры, поскольку основывался на моральных качествах человека. Имидж был неотъемлемой составляющей обрядов, отражал базовые общественные представления о том, как люди должны взаимодействовать друг с другом [5].

В нынешнем значении слово «имидж» впервые применил З. Фрейд, который, в частности, издал журнал с таким названием. По З. Фрейду, имидж – это не столько реальный образ человека или предмета (ego), сколько идеальный образ (superego), который отличается от реального [7].

В социальной психологии имидж рассматривается как разновидность образа, возникающего в результате социального познания. Под образом понимают результат психического отражения или представление того или иного объективного явления. В процессе этого отражения образ не обязательно будет точной копией отображаемого [4].

В психолого-педагогических источниках под имиджем понимается стиль и форма поведения человека, причем преимущественно внешняя сторона поведения в обществе. Иногда имиджем называют набор значений и впечатлений, благодаря которым у людей складывается представление об объекте, они запоминают его и начинают относиться к нему определенным образом, или благодаря которым объект становится известным. В других трактовках делается акцент на то, что имидж состоит из объективных характеристик объекта, в частности имидж человека основывается на психологическом типе личности, ее соответствии запросам времени и общества [4].

В педагогическом словаре под редакцией Н. Ярмаченко имидж трактуется как зафиксированный в массовом сознании стереотипный эмоционально окрашенный образ кого-то или чего-то [6, с. 220].

Н. Гузий предлагает рассматривать имидж как многозначную категорию, которая характеризует стиль профессионально-педагогической деятельности, манеру общения, умение индивидуализировать свой образ, придавать ему эстетическую выразительность [2].

Имидж формируется стихийно или в результате работы специалистов в области политики, рекламы, маркетинга и тому подобное. Самый эффективный путь создать имидж – использование средств массовой коммуникации [6, с. 220]. Однако, когда речь идет о формировании и развитии имиджа педагога, следует признать, что над ним, к сожалению, довольно часто работает только один человек – сам педагог (т.е. личность, которая ведет преподавательскую или воспитательную работу»).

Принимая во внимание вышесказанное, можно констатировать, что имидж педагога – эмоционально окрашенный образ конкретного лица, которое выполняет преподавательскую или воспитательную работу.

Кроме понятия «имидж педагога», есть также несколько иное понятие – «имидж учителя». В частности, А. Калужный характеризует его как эмоционально окрашенный стереотип восприятия образа учителя в сознании воспитанников, коллег, социального окружения, в массовом сознании. При формировании имиджа учителя реальные качества тесно переплетаются с теми, которые приписывают ему окружающие [4].

Несмотря на то, что учитель – это специалист с профессиональной подготовкой, который осуществляет учебную и воспитательную работу с учащимися общеобразовательных школ разных типов [6, с. 103], а педагог, как уже отмечалось, несколько другое понятие, считаем, что можно использовать оба термина как равнозначные.

Заметим, что педагогам развивать свой имидж необходимо значительно больше, чем специалистам других профессий, так как именно они формируют имидж своих учеников. Педагог для учеников – эталонная модель. Именно поэтому, как писал Н. Добролюбов, учителями должны быть лучшие люди в обществе [3, с. 160]. Каждый учитель должен быть яркой личностью, благодаря чему он привлекает учащихся, развивает интерес к своему предмету. Имидж педагога обязательно должен быть положительным, так как служит основой для эффективной совместной деятельности учителя и ученика, их сотрудничества.

Наиболее значимыми составляющими имиджа являются: внешний вид; использование вербальных и невербальных средств общения; внутреннее соответствие профессии – внутреннее «Я».

Внешний вид помогает человеку привлечь к себе внимание, создать позитивный настрой. Своей внешностью учитель может расположить к себе учеников, родителей, коллег. В его манере одеваться проявляется одно из главных правил: красиво выглядеть – значит проявлять уважение к окружающим. Это означает, что требования, предъявляемые к

внешнему виду, помогают педагогу улучшить свой имидж. Часто правильный выбор одежды помогает достичь профессионального успеха [1, с. 27-28].

Важными составляющими имиджа педагога являются вербальные и невербальные средства общения (что и как он говорит, насколько умеет своим словом привлечь человека к себе, какие жесты, мимику и позы использует, как сидит, стоит и ходит). Потому для развития своего имиджа учителю необходимо научиться представить себя окружающим в наиболее выгодном свете.

Большинство исследователей разделяют мнение, что вербальный канал используется для передачи информации, в то время как невербальный – для «обсуждения» межличностных отношений, а в некоторых случаях применяется вместо словесных сообщений. Невербальное общение ценно тем, что оно проявляется, как правило, бессознательно и самопроизвольно. Это обусловлено импульсами подсознания человека. Отсутствие возможности подделать эти импульсы позволяет людям доверять невербальным каналам общения больше, чем вербальным.

Внутреннее соответствие профессии – внутреннее «Я» считается ведущей составляющей педагогического имиджа, поскольку умение нравиться и расположить к себе других людей – качество, которое крайне необходимо в профессиональном общении педагога [4].

Имидж является наиболее эффективным способом передачи информации, которая в состоянии преодолеть имеющиеся в каждом человеке разнообразные преграды. Отсюда и возникает идея имиджа как публичного или внешнего «Я» человека, которое зачастую может отличаться от его внутреннего «Я». Без сомнения, образ человека – это портрет, который он показывает окружающим, который должен работать на человека, а не против него.

Анализируя и обобщая все вышесказанное, следует отметить, что правильно сформированный положительный имидж работает на педагога, облегчает его профессиональную деятельность, разнообразит жизнь и делает его личность неповторимой. Это актуализирует проблему поиска наиболее эффективных путей развития имиджа каждого педагога.

Литература

1. Горовенко О.А. Формування особистісно-професійного іміджу учителя засобами самопрезентації / О.А. Горовенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2013. – 112 с.
2. Гузій Н.В. Педагогічний імідж і професійна культура / Н. В. Гузій // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 28-31.
3. Добролюбов Н.А. Чтобы в воспитании господствовала разумность / Н.А. Добролюбов // Избранные педагогические высказывания – М., 1936. – С.160.
4. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя / А.А. Калюжный. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 222 с.
5. Ніколаєску І. Імідж як презентаційна складова особистісних проявів соціального педагога / І. Ніколаєску // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 88-92.
6. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
7. Савельева О.О. Имидж и имиджмейкеры / О.О. Савельева // Обществоведение в школе. – 1998. – № 6. – С. 18-24.

*Т.А. Абдраштова
доктор психологических наук, профессор кафедры
педагогике Евразийского гуманитарного института
г. Астана (Казахстан)*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКОГО СОЗНАНИЯ

Международный терроризм признан мировой угрозой. Для стран постсоветского пространства религиозно-политический экстремизм и терроризм представляют относительно новое явление, опасность которого для национальной безопасности, сохранения государственности трудно переоценить. Главная проблема в предотвращении распространения радикальной идеологии состоит в противоречии между теми усилиями, которые прилагаются для противодействия и скоростью, масштабом вовлечения населения в ряды адептов, низкой успешностью ресоциализации террористов. Терроризм – это не род деятельности, а образ жизни и воззрение, охватывающее всю личность.

Отмеченное выше противоречие указывает на необходимость определения психологических причин, обуславливающих вовлечение в экстремистские организации и перерождение личности обычного гражданина в террористическую личность со свойственной ей необычайной жестокостью, фанатизмом. Именно чрезвычайность личности и поведения террористов стала фокусом внимания мировой психологической науки в области терроризма. Исследования, будучи ориентированы на практические запросы, направлены на три глобальных вопроса: кто становится террористом, почему и как?

На основе весовых коэффициентов, полученных методом анализа иерархии («Analitich ierarchy process») установлено, на рейтинг мотивов вовлечения в террористическую деятельность преобладающее влияние оказывает фрустрация потребности в материальном благополучии и социальном реформаторстве [1]. Доминирование этих потребностей отражает особенности тех групп населения, которые становятся потенциальными адептами радикальных организаций («группы риска»). К ним относятся, молодые или социально наивные люди, неспособные оценить утопичность предлагаемых путей социального преобразования, испытывающие материальные затруднения и не нашедшие своего места в обществе социальные аутсайдеры. На это указывает и коэффициент силы влияния потребности в самоутверждении и принадлежности тайной, могущественной группе, усиливающая ощущение собственной значимости. Вопреки мнению о стимул-голодных террористах, потребности в острых ощущениях (и эмоциональной безопасности) не влияют на мотивы вовлечения [2]. Наряду с социально наивными адептами становятся бывшие осужденные, по определенным причинам не интегрировавшиеся в общество и готовые к улучшению уровня жизни любым способом.

Ведущие потребности потенциальных адептов используются в обработке их сознания, прежде всего, идеологами через веб-ресурсы и идеологами-вербовщиками в коммуникативном контакте «лицом к лицу». И хотя ближний социальный круг также оказывает влияние, но с силой, уступающей двум другим агентам воздействия.

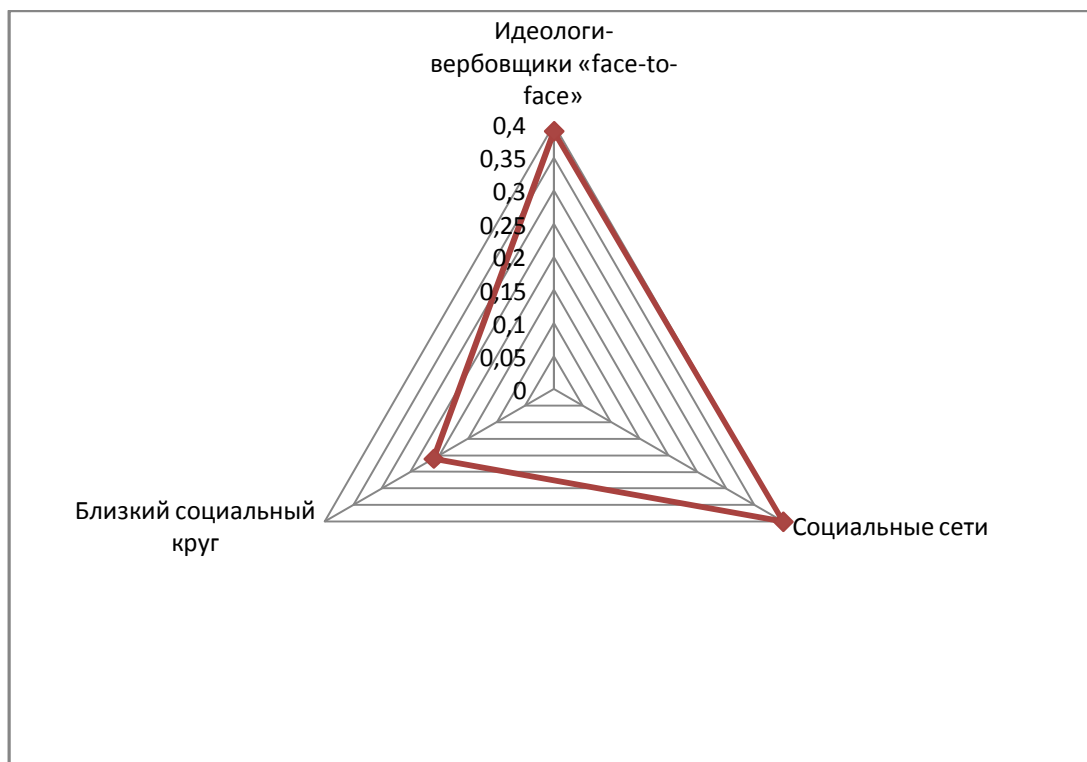

Рисунок 1– Соотношение весовых коэффициентов влияния агентов воздействия

Главными мотивами вступления в террористические организации являются меркантильные и идеологические мотивы, которым по силе влияния незначительно уступают мотивы дружбы и социальной справедливости. Привлекательность, интерес и самореализация не являются мотивами вовлечения в террористическую деятельность.

Ведущая роль идеологов и идеологической мотивации указывает на значение и эффективность применяемых для обработки сознания потенциальных adeptов методов психологического воздействия, которые используются идеологами в контенте веб-сайтов и в процессе непосредственной вербовки.

В настоящее время изучаются политические аспекты методов воздействия со стороны идеологов. С этой точки зрения, методы изучаются как политические технологии пропаганды радикальной идеологии. Их эффективность нельзя не признать. А между тем она в большой степени обеспечивается психологическими механизмами воздействия на сознание пользователей [3].

Освоение идеологами псевдоислама интернета в качестве инструмента и коммуникационного ресурса началось еще в конце 1990-х годов. По мнению специалиста в области радикального исламизма М.Тредивика, большое влияние на активизацию фундаменталистов в сети оказала война в Ираке. Именно в это время видеокамерами целенаправленно снимались бесчинства для последующего размещения в интернет. Так, джихад стал вестись не только в городах, но и в сети. Опасения по поводу растущего использования социальной сети радикалами имеет, согласно анализу П.Алонсо, под собой реальную почву. Сегодня сочувствующие «Аль-Каиде» завели аккаунты в Twitter, а талибы Афганистана и Пакистана ведут в нем виртуальные «бои» с противниками. В Магрибе ее региональное звено ведет идеологическую работу на арабском, английском и французском на веб-странице «Andalus-Media» и проводит конференции в Twitter. Радикальные идеологи, утверждают исследователи израильского центра Memri, не ограничиваются Twitter и начинают использовать Instagram.

Через «информационный джихад» (термин введен одним из главных идеологов Айманом аз-Завахири) осуществляется главная задача по вовлечению, распространению радикальных идей - пропаганда.

Установлено, что в качестве психологического воздействия на сознание пользователей социальных сетей применяется внушение и убеждение. С целью неспецифического внушения используется метод эмоционального устрашения и эмоционального подавления, а специфического внушения – «приклеивание ярлыков», «сияющее обобщение» и «свидетельство». Например, сущность последнего метода состоит в описании или обозначении конкретной идеи (или личности) обобщающим родовым понятием, имеющим положительную эмоциональную окраску. Он нацелен на то, чтобы побудить объект воздействия принять и одобрить преподносимую идею (понятие). Рассмотрим его применение на примере внушения идеи шахидизма. Для выявления и изучения этого метода применен контент-анализ документов (видеообращения, фатвы, статьи и т.д.), построена семантическая сеть на основе латентного семантического анализа.

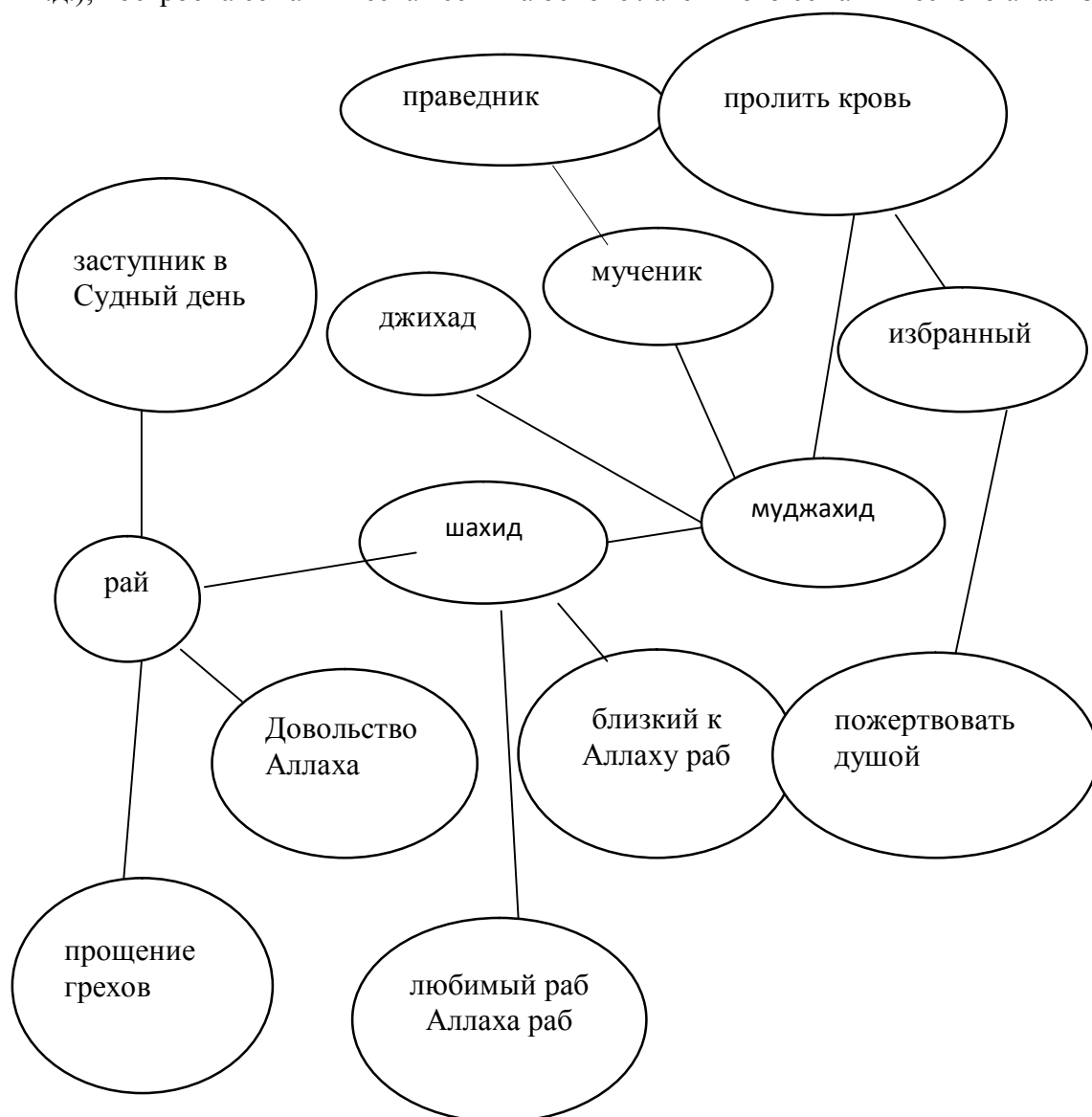

Рисунок 2. Семантическая сеть связей слов, используемых для внушения идеи шахидизма

Семантическая сеть отражает связи слов, используемые для внушения методом «сияющего обобщения» идеи шахидизма, представлена на Рисунке 2. Методом «сияющего

обобщения» в сознании объектов психологического воздействия создается образ шахида как самого любимого и близкого Аллаху раба, который избран Аллахом, поскольку он беззаветно жертвует душой, проливает кровь на пути джихада. Его праведная душа будет в раю на особенных условиях. Он не будет в убытке: ему будут прощены грехи и даровано право заступиться за близких в день высшего Суда. Позитивно эмоционально окрашенные обобщения – «любимый раб Аллаха», «раб, близкий Аллаху», «праведник», «избранный Аллахом». Этот метод внушения предполагает сокрытие отрицательных сторон или последствий усвоения внушаемой идеи. Применительно к нашему объекту исследования сокрытие обеспечивается свидетельствами – далилями, изъятыми из общего контекста Корана, хадисами к цитатам из которых апеллирует внушающий. (Наиболее часто используемыми являются).

С точки зрения пробуждаемых эмоций, радикальные идеологи ведут деструктивную пропаганду, а именно «пропаганду разрушения» против идеологии, конституционного строя государства и «пропаганду разделения», разжигающую национальные, религиозные, социальные противоречия, используя антисистемные настроения.

Для убеждения в обоснованности насилия в качестве приемов используются две риторические конструкции. Первая конструкция заключается в утверждении о том, что террористам не оставили никакого выбора, и поэтому они принуждены обратиться к насилию. Насилие выступает ответным средством, которое навязано врагом, применяющим репрессии. Распространенными усилениями аргументации являются слова – «убийство», «геноцид», «оккупация», «колонизация» и т.п. Эта технология позволяет представить террористов (группу) как значительно более слабую и преследуемую мощью сильного государства, где террористы – слабая сторона. Психологические дивиденды заключаются не только в аргументированном обосновании насилия, но и возможности вызывать к себе сочувствие, а к врагу - неприязнь.

Психологические методы вовлечения в экстремистскую, террористическую деятельность имеют свою специфику. Она обусловлена конечной целью – формирование психологической готовности к бескомпромиссной политической и вооруженной борьбе с «осью зла». Для достижения этой цели, соответственно, первостепенной задачей становится развитие личности с иным, гностическим мировоззрением - главной составляющей экстремистского сознания в целом.

Таким образом, специфика психологического воздействия, применяемого с целью вовлечения в религиозно-политические организации, обусловлена конечной, политической целью – формирование психологической готовности и вовлечение в террористическую деятельность. Именно цель определяет выбор и направленность методов психологического воздействия: на сферу мировоззрения, сознания, где происходит изменение смысловых образований - идеологических установок, ценностей, мотивов.

Литература

1. Абдрашитова Т.А. Особенности убеждающего воздействия в изменении политического сознания.// 4 Интернациональная конференция. – Вена, 2015.
2. Абдрашитова Т.А. Психоанализ террористического поведения: нарциссизм.// Доклады Казахской академии образования. – 2015.
3. Абдрашитова Т.А., Абрелева М.М. О категориях, описывающих сущность религиозно-политического экстремизма, терроризма в российской психологии. // Вестник. ЕАГИ. – Астана, 2015.

Ж.А. Бейсембаева
кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой «Теории и практики иностранных языков»
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
г. Астана (Казахстан)

ПОДГОТОВКА ПЕРЕВОДЧИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧИЯ

В современных условиях языкового развития Казахстана (государственная политика трехязычия, бурный рост межгосударственных связей, крупные международные события в стране и за ее пределами) остро стоит необходимость в качественной подготовке специалистов устного и письменного межъязыкового общения. Именно здесь возрастает роль филологических факультетов и кафедр, которые готовят переводчиков на всех уровнях образования: бакалавриат, магистратура и докторантура.

Для формирования в будущем переводчике необходимой полиязычной и поликультурной личности необходимо инвестировать современную систему образования инновационными, мультимедийными и техническими средствами обучения. Преподавателям перевода рекомендуется отказаться от традиционных методик обучения (занятие «по книге», перевод с листа, чтение лекции под запись слушателей и т.п.) и перейти к новым и более производительным, продуктивным методам обучения и привития навыков.

В первую очередь мы говорим о мультимедийном и программном оснащении процесса обучения переводу: лингафонные кабинеты, мультимедийные программы, кабинки синхронного перевода, казахстанские аутентичные видео- и аудиоматериалы, базы данных различных новостных каналов и международных организаций и т.д. Во-вторых, это креативный или творческий подход преподавателя перевода, который сегодня должен не только использовать уже упомянутое программное и техническое сопровождение, но и совершенствовать и видоизменять собственную методику обучения переводу. Мы имеем в виду систему упражнений для обучения отдельным видам письменного и устного перевода: художественный перевод, информативный, военный, технический; последовательный перевод с записью (consecutive with notes), последовательный перевод без записи (no note-taking consecutive), синхронный перевод без оборудования (simultaneous without equipment) и собственно синхронный перевод (simultaneous proper). В-третьих, преподаватель перевода должен правильно организовывать и направлять самостоятельную работу обучающихся (СРО) в условиях кредитной системы обучения, когда аудиторная работа составляет лишь треть всего учебного процесса. Более того, будущие переводчики должны быть в курсе современных событий, происходящих в Казахстане и за его пределами (в соседствующих странах, странах-партнерах, крупных державах и т.д.); им необходимо систематически пополнять активный словарный запас и вести непрерывную самостоятельную подготовку, ежедневно читая специализированную литературу, тем самым обогащая фоновые знания.

Современная лингводидактика предлагает широкий ряд упражнений по различным (вышеупомянутым) видам перевода: мнемотехника, снежный ком, мозговой штурм, case study (студенты поочередно выполняют функцию переводчика) и т.д. Тем не менее, доступные современные технические разработки (планшеты, диктофоны, ноутбуки, мобильные устройства, проекторы, мультимедийные доски и т.д.) позволяют сделать процесс обучения переводу более интересным, плодотворным и результативным. Проекционное оборудование можно использовать для пополнения активного вокабуляра обучающихся приемом «скользящих слайдов», что представляет собой синхронный (скоростной) опрос активной лексики.

Мнемотехнические упражнения для обучения устных переводчиков широко представлены в работах И.С. Алексеевой [1]. Мы же предлагаем их совершенствовать и

усложнять в современном учебном процессе, комбинируя их с условно называемыми «дистракторами», т.е. действиями, намеренно используемыми преподавателем для отвлечения внимания слушателей от процесса устного перевода. Дистракторы «тренируют» внимание обучающихся, заставляя их максимально концентрироваться на собственно процессе синхронного или последовательного перевода и, тем самым, обеспечивать высокий уровень качества воспроизводимого текста (текст перевода). Например, преподаватель устного перевода может прочитать студентам ряд кратких новостных выдержек (как правило, это одно предложение с четкими, конкретными прецизионными данными) и после предложить им прослушать или просмотреть какой-либо видео- /аудиоматериал, не связанный с ранее прослушанной информацией – *дистракторы*. Задачей обучающихся является удержание в памяти той информации, которую они получили от преподавателя на первой стадии упражнения, т.е. воспроизвести по памяти те новостные выдержки, которые они услышали ранее. Это и есть более усложненное современное мнемотехническое упражнение, позволяющее студентам перевода развивать навыки запоминания и тренирующее их оперативную память.

Ранее упомянутый прием «скользящих слайдов», разработанный автором статьи и апробированный профессорско-преподавательским составом кафедры общего языкознания и теории перевода ЕНУ им. Л.Н. Гумилева на занятиях по практике синхронного перевода, позволяет развить у обучающихся следующие крайне важные навыки будущего синхрониста: 1) быстрое *переключение* с иностранного языка на родной и с родного языка на иностранный; 2) развитие навыков быстрого реагирования на процесс перевода: быстрое решение переводческой задачи (подбор варианта перевода), автоматический выбор правильного решения переводческой проблемы (выбор одного из нескольких вариантов перевода); 3) пополнение словарного запаса обучающихся различными переводческими стандартами, клише, patterns как в родном, так и в иностранном языке (например: to some extent, acquisition of knowledge, this results in, to lighten the load и т.д.).

Современные условия подготовки переводчиков диктуют преподавателям необходимость отказа от использования в процессе подготовки устных переводчиков *заготовленных* текстов. Речь идет о необходимости как можно реже использовать книжные материалы, где студентам представлены тексты, к примеру, синхронного перевода, на двух языках, тем, самым, в их задачу не входит самостоятельное решение переводческих задач. Практика показывает необходимость замены подобных текстов текущими материалами, заимствованными из аудио - и видеисточников сегодняшнего дня. Отсутствие готового текста перевода позволит студентам устного перевода находить самостоятельное решение переводческих задач, т.е. предлагать самостоятельный, не шаблонный, перевод устного текста.

Современные технологии, широко используемые в учебном процессе казахстанских вузов, позволяют использовать online ресурсы и в подготовке устных переводчиков. Такие ресурсы доступны сегодня в любой аудитории, оснащенной оборудованием с выходом в интернет. При отсутствии такого кабинета, обучающиеся могут использовать любые мобильные устройства, подключенные к любому web browser. Речь идет, в первую очередь, о возможности использования бесплатной ресурсной базы Европейской Комиссии Speech Repository 2.0 [2], разработанной Генеральным Штатом устного перевода (Directorate-General for Interpretation) для преподавателей и студентов устного перевода. Данный онлайн источник дает возможность использования видеотекстов на 24 официальных языках ЕС, распределенных по нескольким критериям: вид устного перевода (последовательный / синхронный), вид речи (конференция, пресс-конференция, дебаты, собеседование, интервью и т.д.), уровень (от начального до продвинутого), тематика (около 60 тем), ключевые слова. Очень важно то, что у преподавателей и студентов есть возможность оставить организаторам данной ресурсной базы свои комментарии и пожелания по какому-либо из использованных ими материалу. Еще одна широко используемая бесплатная ресурсная база – это VoA, где

также на безвозмездной основе можно заимствовать уровневые и тематические аутентичные аудио- и видеоматериалы для их дальнейшего использования как в аудитории, так и в виде самостоятельной работы обучающихся устного перевода. Более того, современные преподаватели устного перевода широко используют материалы телевизионных новостных каналов РК и англо-говорящих стран, что, в свою очередь, позволяет обучающимся не только развивать навыки устного перевода, но и быть в курсе происходящих событий в стране и за рубежом.

Современные условия полиязычия, когда основная масса студентов и магистрантов владеют как минимум тремя языками – казахским, русским, английским и вторым иностранным языком, преподаватели практики перевода могут выстраивать систему упражнений таким образом, чтобы будущие переводчики могли учиться работать не в одном направлении (например, русско-английский или англо-казахский перевод), а владеть навыками перевода с трех и более языков на три и более языка. Речь идет об использовании в процессе обучения устному/письменному видам перевода языков, принадлежащих одной языковой семье. Например, итальянский и испанский, где обучающимся необходимо развивать в себе навык быстрого «переключения» с одного языка на другой, при этом внедряя в процесс перевода родной язык (русский, казахский).

Итак, подготовка переводчиков в современных условиях полиязычия требует от преподавателя устного перевода использования современных подходов в учебном процессе, позволяющих готовить переводчиков, соответствующих требованиям современного рынка Казахстана и зарубежных стран.

Литература

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Союз, 2001. – 287 с.
2. <https://webgate.ec.europa.eu/sr/>

Б.С. Сарсекеев
Астана қ. (Қазақстан)

ЖҰМЫС ДӘПТЕРІ: ЖОБАЛАУ ЖӘНЕ ҚҰРАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстанда Жұмыс дәптері оқулық әдебиетінің жаңа жанры болып табылады. Бірінші Жұмыс дәптерлері ХХ ғасырдың соңында пайда болған. Оған дейін мектеп мұғалімдері тек оқулық пен әдістемелік құрал мен жұмыс істейтін. Балалармен үй жұмысын үстеу үшін оқулықтағы тапсырмаларды пайдаланатын.

XXI ғ. басында жаңа буын оқулықтарымен бірге баспадан бірінші Жұмыс дәптерлері шықты. Жұмыс дәптерлері оқулықпен тығыз байланысты болатын, сұрақтары оқулықтың мәтініне сәйкес келіп, жауаптарға бос орын қалдырылған. Сұрақтар атқарушы-оқушы баланы қалыптастыруға ықпал етеді.

Соңғы 10-15 жылдың аралығында Жұмыс дәптерлері өзгерді: Жұмыс дәптерлері әр пәннің нақты оқулығына қосымша (толықтыру) ретінде, сондай-ақ курс бойынша құрал ретінде де пайдаланылады. Ол дайын ақпаратты беруге және оқи білуді қалыптастыруға арналған.

Жұмыс дәптерінің үш түрін атауға болады:

1. Жаттығуға арналған дәптер немесе оны дербес жұмысқа арналған дәптер деп те атайды. Оқыту әдістемесінде жұмыс дәптерін атауларды, терминдер мен ұғымдарды пайдалануға, сондай-ақ мәтіндерге арналған тапсырмалар деп атайды. Бірінші түрдегі жұмыс дәптерлері осы талаптарға сәйкес тапсырмаларды қамтиды. Тапсырмаларды орындау үшін оқушылар материалды меңгеріп, оны жаңғырта білуі тиіс.

2. Жұмыс дәптерлерінің екінші түрі графикалық модельдеу принциптеріне негізделген. Олардың негізін сурет-таңбалар бар танымдық тапсырмалар құрайды. Танымдық тапсырмалар деп танымдық процестерді – ойлауды, қиялдауды, сөзді, зейінді т.б. жандандыруды талап ететін нақты оқу шарттарын айтады. Ғалымдар мен әдіскерлер оларды бейнелі, логикалық немесе мағыналы, бағалау, танымдық тапсырмалар деп бөледі.

Екінші түрдегі жұмыс дәптерлерінде танымдық тапсырмалар графикалық модельдеу процесіндегі сурет, макет, заттар негізінде құрылады.

3. Үшінші түрдегі жұмыс дәптерлері дегеніміз – дәптер-хрестоматиялар. Оларда деректердің мәтіндерінен, ғылыми-көпшілік және көркем әдебиеттен үзінділер келтірілген. Бұл түрдегі дәптерлермен жұмыс істеу үшін біршама оқыту уақыты кетеді. Оларды үй тапсырмаларын орындау кезінде пайдаланған жөн.

Сонымен бірге Жұмыс дәптерлерде дидактикалық материал (тарихи құжаттар, иллюстрациялар, әдеби материалдар), ғалымдардың балама пікірлері, қазіргі ғылыми еңбектерден үзінділер де ұсынылған [1]. Бұл – мұғалімге тапсырмалармен жұмыс істеуді, оқушылардың білімдерін бағалауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оқушыларға тапсырмаларды орындау, өзін-өзі тексеру және мазмұнын терең меңгеруі үшін дербес өзіндік жұмыстар ұсынылуы керек.

Тапсырмаларды орындау оқушыларға тиянақты білім алуға көмектеседі, әртүрлі көзқарастарды қабылдауға, оларды құрметтеуге, басқаша ойлауға, пікірлердің әртүрлілігіне төзімділік танытуға, бағалау мен қорытынды жасауға үйретеді.

Жұмыс дәптерлерінің типологиялық ерекшеліктері:

1. Жұмыс дәптері оқулық негізінде құрастырылады;
2. Осы оқу құрал арқылы оқушылар тапсырмаларды орындап, сұрақтарға жауап іздеп, жаттығу өтеді;

3. Тапсырманы жазбаша орындау үшін арнайы орын қалдырылған.

Жұмыс дәптері арқылы оқушылар тапсырмаларды орындап, өз біліктілігін көтереді.

Жұмыс дәптерде білімдерді үлгі бойынша, сондай-ақ шығармашылық сипатта да қайта жаңғыртуға арналған тапсырмалар мен жаттығулар жеткілікті. Олар күрделі ойлау операцияларын – талдауды, дәлелдеуді, өздігінен ой қорытуды талап етеді [1, 2]. Мысалы 6 сыныпта мұғалім ұғымдар мен терминдер жазылған бірнеше жұмыс нұсқаларын ұсынуы мүмкін:

- терминдерді (оның мазмұнын) түсініктемесімен сәйкестендіру;
- сөйлемдегі бос орындарды толықтыру;
- кестені толтыру;
- әңгіме немесе шығарма жазу;
- сөйлеуді және бейнелі ойлауды жетілдіруге арналған тапсырмалар;
- даулы мәселелермен, өз жорамалдарымен, ұстанымдарын табумен және негіздеумен, оқиғаларды бағалаумен байланысты тапсырмалар;
- тест тапсырмалары;
- әлемдік мәдениет барлық халықтардың күш-жігерімен жасалды деген түйінге келтіруге бағдарланған тапсырмалар.

Сонымен бірге шығармашылық сипаттағы тапсырмаларды да пайдалануға болады:

- сурет бойынша ауызша әңгіме құрастыру;
- қарапайым қауымдастықтардың өмірі туралы әңгіме жазу (қалауы бойынша);
- ардагер-жауынгер атынан тарихи әңгіме құрастыру;
- бітпеген шығарманы аяқтау;
- ат қойып, оқулықтағы иллюстрация мен мәтінге сүйеніп, жазбаша әңгімені аяқтау [1].

Жұмыс дәптері кеңістікті дербес зерттеуге жол ашады. Егер мұғалім нақты мақсат қойса, мысалы, «Ауызша және жазбаша сөзді дамыту» десе, онда ол таңдаған жаттығулар интеграциялық сипатта болуы тиіс (әңгіме құрастыру, шығарма жазу). Оқылатын кезеңнің куәгері, зерттеушісі, кейіпкері ретінде оқушыны қойып, тапсырма беру қажет. Мұғалім оқушының тапсырмаларды орындауын қадағалауы және онша «күрделі» емес тапсырманы ұсынуы тиіс. Күрделі деңгейі оқушының білім деңгейіне сәйкес келуі және сонымен бірге оның біліктілігін дамытуға мүмкіндік береді.

Тарихты құжаттар, археологиялық олжалар, антрополог-ғалымдардың қайта қалпына келтірулері арқылы зерттеуге баса назар аударудың маңызы зор. Мұндай көзқарас оқушыға зерттеушінің жолын басынан өткеруге, тарихи оқиғалардың себептеріне ойлана қарауға, ертедегі тарихи дәуірге көз жүгіртуге, тарихты өз бетінше тануға, сөйтіп оқуды қызықты әрі көрнекті етуге мүмкіндік береді. Жұмыс дәптері әрбір оқушыға пікірлесуге, әрбір оқушының бейімділігі мен қабілетін айқындауға ықпал етеді, тілді, әдебиетті, тарихты өз бетінше тануға көмектеседі [1].

Оқу құралының мақсаттарының бірі біліктілікті қалыптастыру болып табылады, яғни оқушының шындықты бірдей әрі терең ұғынуына, жағдайды дұрыс бағалауына және өз білімін орынды қолдануға жетелейді. Біліктілік біліммен ғана белгіленбейді, сондай-ақ дүниеге көзқарас тұрғысынан, табиғат, қоғам, адам туралы жалпы түсініктермен анықталады. Осы тұрғыда біз студенттерге арналған «Педагогикалық шеберлік» пәніне құрастырылған «Модели обучения педагогическому мастерству» атты оқу құралының жобалауына тоқталайық [2]. Оқу құралын құрастыруы бірнеше кезеңнен тұрады:

1. Мақсаттарды белгілеп оған мазмұнын құрастыру (мазмұнды тандап алу, авторлық текст құрастыру).

2. Оқу құралының мазмұны мамандықтың құзыреттілігіне бейімделуі керек.

3. Проблемалы сұрақтар мен проблемалық тапсырмаларды құрастыру.

4. Өртүрлі әдістердің мүмкіндігін пайдалану.

Оқу құралын жобалауда ең бастысы тапсырмаларды құрастыру. Көбінесе жұмыс дәптерлерінде сұрақтар **ақпараттық сипатта** берілгеннен кейін ақпараттық құзыреттілікті ғана қалыптастыруға болады. Студенттің мамандық құзыреттілігін қалыптастыру үшін **зерттеу сипаттағы** сұрақтар мен тапсырмалардың үлесін өсіру керек [2]. Сонымен бірге сұрақ пен тапсырмаларды орындау барысында оқу құралында белсенді әдістерді, тапсырма орындаудың алгоритімін ұсынған жөн. Тапсырмаларды бірігіп жұмыс үстеуіне (топпен, жұппен) ықпал етеді [2].

Жұмыс дәптерін дайындаудың **методологиясында** келесі өзгерістерді жасауға болады: көркем әдебиеттерден оқылып жатқан тақырыпқа байланысты үзінді қосу; тақырып бойынша зеріттеушілік тапсырмалардың үлесін көбейту; тапсырмаларды мәтіннің басында, ортасында, аяғында беру; жұппен, топпен орындалатын тапсырмаларды ұсыну.

Ұсынылған нұсқаулар оқушылар мен студенттердің оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. Сарсекеев Б.С. Ежелгі Қазақстан тарихы. Жұмыс дәптері: Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған. – Алматы: Атамұра, 2015. – 96 б.
2. Сарсекеев Б.С. Модели обучения педагогическому мастерству. Учебное пособие. 2016. – 59 с.

С.К. Абильдина
К.Б. Копбалина
Қарағанды қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Оқушылардың зерттеушілік білігі мен дағдыларын қалыптастыру бүгінгі күні өзекті мәселе қатарынан табылады. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында да зерттеушілік құзыретті дамытуға назар аударылған: «Қазақстандық білім беру мен ғылым жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы мектепке дейінгі тәрбие мен мектептегі білімге қолжетімділігін, колледж бен университетте жаңа кәсіби дағдыларды алу, зерттеу және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейді» [1]. Зерттеушілік іс-әрекет ғылыммен айналысатын адамдарға ғана тән емес, түрлі саладағы әрбір адамның әрекетіне қажет.

Зерттеуші-оқушы өзінің табиғатынан зерттеуге бейім келеді, бақылау жасауға талпыныс жасайды. Тәжірибе жүргізу баланың балалығымен бірге жүретін үдеріс. Оқушының өз бетінше зерттеу жүргізуі оның жеке талабын қанағаттандыруға, көкейінде жүрген сұрақтарға жауап табуға үлкен ықпал етеді. Қоршаған ортасын тани алады, жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі үшін жаңа білім ашады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу-зерттеушілік қызметін біз арнайы ұйымдастырылған, оқушылардың танымдық шығармашылық қызметі, өзінің құрылымы жағынан ғылыми қызметке сай келетін, мақсаттылықпен, белсенділікпен, логикалылығымен және саналылығымен сипатталатын қызмет [2].

Мақала мазмұны аясында педагогикалық технология ұғымын қарастырдық. Педагогикалық технологиялар тақырыбына көптеген ғалымдар В.П. Беспалько, М.В.Кларин, А.В.Леонтович, В.М.Монахов, Г.К.Селевко, Н.Е. Щуркова және т.б. өз еңбектерін арнаған.

Біз зерттеуімізде педагогикалық технологияның келесі анықтамасын негізге алдық: бұл оқушылар мен мұғалім үшін аса қолайлы жағдайларды қамтамасыз ете отырып, оқу үдерісін жобалау, ұйымдастыру және жүргізу жөніндегі бірлескен педагогикалық қызметтің барынша ойластырылған үлгісі [3].

Сонымен қатар, ғалымдардың зерттеу мәліметтерін негізге ала отырып, біз *педагогикалық технологияға* тән сипаттарды анықтадық:

- Технологияның нақты педагогикалық түпкі ойға лайықтап әзірленуі, тұжырымдамалық негіздің болуы;

- Педагогикалық әрекеттер мен операциялардың алға қойылған мақсаттарға қатаң сәйкестікте түзілетін технологиялық тізбек түрінде болуы;

- Педагогикалық технология ұйымдастырушылық-мазмұндық құрылым болып табылады, ол педагог пен оқушының арасындағы өзара әрекеттердің бағыттылығын анықтайды;

- Қызметтің нәтижелерін өлшейтін критерийлер мен құрал-жабдықтардан тұратын диагностикалық рәсімдердің болуы;

- Оқытушылық рәсімдердің қайта жаңғырушылығы.

Педагогикалық технологияның құрылымына мыналар кіреді:

- 1) оқытудың мазмұндық бөлімі (оқыту мақсаты – жалпы және нақты, оқу материалының мазмұны);

- 2) процессуалдық бөлім – технологиялық үдеріс (оқу үдерісін ұйымдастыру, оқушылардың оқу қызметін ұйымдастырудың әдістері мен тәсілдері, мұғалім қызметінің әдіс-тәсілдері, мұғалімнің материалды игеру үдерісін басқару жөніндегі қызметі, оқу үдерісінің диагностикасы) [4, 5].

Қарастырылған ұстанымдарды басшылыққа ала отырып, бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру технологиясын беруге талпыныс жасадық. Бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру технологиясының негізінде жеке тұлғаға бағдарланған және қызметке бағдарланған тұжырымдаманың идеялары, оқушылардың зерттеушілік қызметін дамыту тұжырымдамасы алынды.

Жеке тұлғаға бағдарланған оқытудың негізгі принципі – оқушының жеке қабілеттерін тану, оның субъективті тәжірибесін, психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін ескеру, оның дамуы үшін, субъекті-субъектілік парадигма бойынша өзара қарым-қатынастардың орнауы үшін қажетті де жеткілікті жағдайлар жасау.

Ғалымдардың еңбектерін қорыта келіп (И.А. Зимняя, В.В. Сериков т.б.), біз қызметке бағдарланған тәсілдемені іске асырудың келесі аспектілерін анықтадық:

- Қызметке бағдарланған тәсілдеме оқушының тұлғалық тұрғыдан өздігінен маңыздануын және тұлғалық тұрғыдан өсуін көздейді. Бұл тәсілдеме тұлғаны нәтижелі қызметке – біздің жағдайымызда оқу-зерттеушілік қызметке тарта отырып, оның танымдық белсенділігін арттырады;

- Тәсілдеме оқу қызметінде, оның ішінде оқу-зерттеушілік қызметте ынтымақтастық, бірлесе шығармашылықта болуды көздейді. Ынтымақтастық біздің тәжірибемізде келесі бағыттар бойынша: оқушылардың бір тобында, ұжымда (бүкіл сынып), оқушы-оқушы, оқушы-мұғалім, оқушы-ата-ана, оқушы-көмекші жұптарында іске асырылады.

- Қызметке бағдарланған тәсілдеме ішкі және сыртқы уәждердің біртұтастығын көздейді: кеңейтілген сыртқы уәжге – зерттеу мақсатына жету уәжі жатады, басқа да жетістіктерге қатысты өз мүмкіндіктерін кеңейту, ал ішкі уәжге жататыны – танымдық уәж (жаңа білімдер алу, әрекет тәсілдерін алу). Уәждердің біртұтастылығы білімдерге, зерттеулерге, тұтас алғанда ғылымға деген құндылықтық көзқарастың қалыптасуымен және оқушының зерттеу жұмысына тікелей қосылуымен қамтамасыз етіледі.

Технология педагог қызметінің мынадай түрлерін көздейді:

1) оқу («Бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік іс-әрекеті» арнайы курсы бойынша зерттеушілік сабақтары, балалардың оқу зерттеулерін ұйымдастыру, оқушыларға кенестер беру, зерттеушілік іс-әрекет дағдыларының қалыптасқан деңгейлерін анықтауға бағытталған диагностикалық рәсімдер);

2) білім беруші (конференциялар және зерттеушілік қызметтің нәтижелерін таныстырудың басқа да формаларын ұйымдастыру, педагогтың оқу зерттеулері жүргізілген эксперименталдық сыныптар оқушыларының ата-аналарымен түсіндіру жұмыстарын жүргізуі).

Оқыту әдістерінің басым бағыттары – ойындық, проблемалық, эвристикалық, зерттеушілік әдістер.

Ойын әдісі – бұл танымдық үдерісті ынталандыруға мүмкіндік беретін арнайы тудырылған жағдайлар. Бастауыш мектепте ойындарды пайдалану өте қажет екенін практик-мұғалімдердің еңбектерінен де, өз тәжірибемізден де қанықпыз.

Проблемалық әдіс мұғалімнен проблеманы айқын қоюды және осы проблеманы шешудің бірлескен жолдарын ұйымдастыруды талап етеді. Бастауыш мектепте (бірінші-екінші сыныптарда) балалар проблемалық мәселелерді өз бетімен шеше алмайды, сондықтан мұғалім проблеманы шешу үдерісінде, ой өрбіту барысында басты рөл атқарады.

Проблемалық әдістердің түпкі негізінде проблемалық жағдай жатады, ол субъекті мен объектінің арасындағы өзара әрекеттестіктің ерекше түрі болып табылады. Ол оқушының осындай тапсырмаларды орындау барысында туындайтын белгілі бір күйін сипаттайды, ол пән туралы немесе тапсырманы орындауға қажетті тәсіл, шарттар туралы жаңа бір білімдердің ашылуын (меңгерілуін) талап етеді [6]. Біздің тәжірибемізде балаларды оқыту кезіндегі зерттеушілік іс-әрекет бойынша сабақтарда проблемалық жағдайлар туындатудың келесі тәсілдері мен әдістері қолданылды:

1. Оқушыларды белгілі бір фактілер туралы күнделікті өмірдегі түсініктер мен ғылыми ұғымдардың арасындағы қайшылықтар туындататын шынайы фактілер мен құбылыстарды талдауға итермелеу.

2. Оқушылар практикалық тапсырмаларды орындап жатқан кезінде туындайтын жағдайларды пайдалану.

Проблемалық жағдайды туындату үшін проблемалық мәселені немесе проблемалық сұрақты пайдалануға болады. Біздің бақылауларымыз бойынша мұндай тәсілдер педагогтың баланы сұрақтың мәнін түсінуге, олардың қарама-қайшылығын анықтауға, кез келген сұрақты дұрыс түсіндіріп беруге үйретуіне мүмкіндік береді.

Осы сипатталған әдістердің кешені біздің тәжірибемізде іске асырыла отырып, зерттеушілік дағдыларды қалыптастыру үдерісін жүйелі, тұрақты етуге мүмкіндік берді. Проблемалық, эвристикалық, зерттеушілік әдістер біздің көз жеткізгеніміздей, зерттеушілік дағдыларды оқу-зерттеу қызметіне арналған арнайы ұйымдастырылған сабақтар барысында қалыптастыруға жол ашады. Сонымен, зерттеушілік іс-әрекет дағдыларын қалыптастыру жас ерекшеліктерге сай ұйымдастырылған үздіксіз, жүйелі үдеріс болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - adilet.zan.kz/kaz/doc

2. Абильдина С.Қ., Копбалина К.Б. Оқушылардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру. Қазіргі мектепке дейінгі және бастауыш білім беру: теориясы, әдістемесі және тәжірибесі: хал. ғыл-практ. конф. материалдарының жинағы. – Алматы, 2017. – б.245

3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: «Народное образование», 1998. – 256 с.

4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. –192 с.

5. Воронов В.В. Технология обучения: Учебное пособие. – М.: «Педагогика школы в двух словах», 2002.

**Я.Н. Оспанова
М.Д. Есинбекова,
г. Астана (Казахстан)**

СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Изменение приоритетов и задач образования является основным направлением сегодняшних реформ. Усвоение предметного материала обучения из цели становится средством такого эмоционального, социального и интеллектуального развития ребенка, которое обеспечивает переход от обучения к самообразованию, а, следовательно, и успешную социализацию младшего школьника. Одной из задач, стоящих перед учителем, является организация поиска новых способов деятельности и обеспечения сбалансированности между поисковой и исполнительской частью учебной работы школьников. Там, где ведётся самостоятельный поиск решения проблем, осуществляется поиск новых, оригинальных способов их решения, начинается подлинно творческая деятельность учащихся [1]. Учитель в этом случае не просто передает готовые знания, не учит, а помогает учиться и развиваться, создаёт такие ситуации, при которых ребенок сам формирует понятие об изучаемом предмете, овладевает способами поисковой творческой деятельности. Следует отметить, что исследовательский интерес – это качество личности, свойственное ребенку в особенно сильной степени. И учителю необходимо не погасить этот интерес, а поддержать и развить его.

В настоящее время главной целью организации исследований школьников является развитие их исследовательской позиции, навыков аналитического мышления. Из этого следует, что на каждом этапе исследований нужно дать учащемуся определенную свободу в работе, иногда даже в ущерб формальному протоколу. Иначе исследование, главный смысл которого в активизации познавательной активности учащихся, может постепенно превращаться в обычную при репродуктивной системе обучения последовательность стандартных учебных этапов.

Проблема включения младшего школьника в учебно-исследовательскую деятельность оказывается весьма актуальной, но не всегда успешно решаемой. В силу этого необходим активный поиск благоприятных условий организации учебной исследовательской деятельности школьников в системе начального образования.

В исследованиях многих педагогов и психологов подчёркивается, что оригинальность мышления, творчество школьников наиболее полно проявляются и успешно развиваются в разнообразной учебной деятельности, имеющей исследовательскую направленность. Это особенно актуально для учащихся начальной школы, поскольку именно в это время учебная деятельность становится ведущей и определяет развитие основных познавательных особенностей ребенка. В этот период развиваются формы мышления, обеспечивающие в дальнейшем усвоение системы научных знаний и развитие научного, теоретического мышления. Здесь закладываются предпосылки самостоятельной ориентации в учении, повседневной жизни.

В организации исследовательского обучения можно выделить три уровня:

1. Педагог сам ставит проблему и намечает пути решения, само же решение предстоит найти ученику;

2. Педагог ставит проблему, но пути и методы ее решения, а также само решение ученику предстоит найти самостоятельно;

3. Ученики сами ставят проблему, ищут пути ее решения и находят само решение [2].

Исследования можно классифицировать по-разному:

- по количеству участников (коллективные, групповые, индивидуальные);
- по месту проведения (урочные и внеурочные);
- по времени (кратковременные и долговременные);
- по теме (предметные или свободные),
- по проблеме (освоение программного материала; более глубокое освоение материала изученного на уроке; вопросы не входящие в учебную программу) [3].

Данные исследований (Л.П.Виноградова, А.В.Леонтович, А.Н. Поддьяков, А.И.Савенков) говорят о возможности успешного обучения элементам учебного исследования уже на начальном этапе школьного образования. Исследовательская деятельность младших школьников – это творческая деятельность, направленная на постижение окружающего мира, открытие детьми новых для них знаний и способов деятельности [2]. Она обеспечивает условия для развития их ценностного, интеллектуального и творческого потенциала, является средством их активизации, формирования интереса к изучаемому материалу, позволяет формировать предметные и общие умения.

В процессе включения младших школьников в учебно-исследовательскую деятельность перед учителем встает проблема организации решения единых учебно-исследовательских задач при различном уровне развития исследовательского опыта учащихся. В решении этой проблемы следует исходить из того, что необходимо подбирать такие приемы и формы работы, в которых ученики смогли бы проявить и обогатить свой индивидуальный исследовательский опыт.

Анализ исследовательской деятельности с позиции общей теории деятельности позволил выявить следующие компоненты исследовательской деятельности учащихся начальных классов:

1. Цели исследовательской деятельности учащихся могут быть связаны с установлением эмпирических свойств изучаемых объектов; изучением истории их возникновения и развития; конкретными данными об изучаемом объекте на основе широкого круга информации; выявления возможностей исследуемого объекта (реальных и выдуманных детьми) и др.

2. Потребностно-мотивационная основа исследовательской деятельности детей включает социальные и познавательные мотивы. Широкие социальные мотивы – это стремление быть ответственным учеником, выполнять свои обязанности; узкие – похвала за успехи в исследовательской деятельности, утверждение в коллективе, внесение разнообразия в свою деятельность; мотивы сотрудничества – стремление к взаимодействию в процессе исследования с определенной группой учеников или учеником, сотрудничеству с педагогом или родителями. К познавательным мотивам можно отнести мотив получения в результате исследования новых знаний; конкретного практического результата (продукта), овладения исследовательскими умениями; мотивы самообразования – использование полученных знаний и умений для самообразования.

3. Субъекты исследовательской деятельности: ученик младших классов, группа учеников, весь класс, пары ученик-ученик, ученик-родитель, ученик-учитель.

4. Объектами исследовательской деятельности учащихся младших классов могут служить объекты живой и неживой природы; искусственные объекты; социальные объекты (человек, группы людей, человеческие общества; фантастические объекты - сказочные герои).

5. Средства исследовательской деятельности школьников могут быть внутренними (познавательные способности и приобретенные знания и умения исследовательской деятельности) и внешними (источники информации, инструменты).

6. Процесс исследовательской деятельности включает следующие этапы: выбор темы; постановка цели и задач исследования; планирование исследования и выбор методов; поиск информации, проведение опытов, опросов, создание графиков и диаграмм; формулирование выводов, представление результатов, анализ своей деятельности и самооценка.

7. Результатами исследовательской деятельности младших школьников являются следующие: формирование познавательных мотивов, субъективно новое для ученика знание; новый способ деятельности; исследовательские умения [4].

Таким образом, мы определяем учебно-исследовательскую деятельность младших школьников как специально организованную, познавательную творческую деятельность учащихся, по своей структуре соответствующую научной деятельности, характеризующуюся целенаправленностью, активностью, предметностью, мотивированностью и сознательностью. В процессе реализации этой деятельности осуществляется с различной степенью самостоятельности активный поиск и открытие учащимися субъективного знания с использованием доступных для детей методов исследования. Ее результатом является формирование познавательных мотивов и исследовательских умений, субъективно новых для учащегося знаний и способов деятельности, личностное развитие ученика.

Литература

1. Нуртазина Е.М. Пути формирования готовности будущих учителей к развитию активной личностной позиции учащихся начальной школы. // Білім-Образование. – Алматы, 2010. – №6. – С.132.

2. Румянцева Н.Ю. Потенциальная готовность учителя к организации учебно-исследовательской деятельности младших школьников. – М.: Просвещение, 1999. – С.134.

3. Белых С.Л. Мотивация исследовательской деятельности учащихся // Исследовательская работа школьников. – 2006. – № 3. – С. 68-74.

4. Долгушина Н. Организация исследовательской деятельности младших школьников // Начальная школа. – 2006. – №10. – С.8.

Т.А. Абдрашитова
В. Ким
г. Астана, (Казахстан)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК МЕТОД ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОМАНИИ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ

Современная социальная ситуация изменяется непрерывно, создавая предельно нестабильную систему, на фоне которой происходит формирование молодежной субкультуры. Являясь одной из наименее адаптированных и социально незащищенных групп, молодые люди несут на себе отпечаток общей социальной неопределенности, неуверенности и тревожности. В результате этого на первый план в ряду социально-педагогических и психолого-педагогических проблем выдвигаются проблемы наркомании в молодежной среде.

По мнению Л.Е. Кессельман и М.Г. Мацкевич стремление молодежи к наркозависимости, объясняется тем, что они не чувствуют себя хорошими, не способны удовлетворять свои потребности и устанавливать удовлетворяющие их отношения с другими людьми, у них нет стабильной самооценки. Под холодностью и отчуждением аддиктивные

индивидуумы часто скрывают глубинный стыд и чувство собственной неадекватности. Способность химических веществ изменять чувства притягивает их и служит средством заполнения внутренней пустоты, дисгармонии и душевной боли [1].

Большинство специалистов, исследующих данную проблему полагают, что главным направлением борьбы с этим социальным злом должно стать не только лечение тех, кто успел приобщиться к наркомании, но и профилактика этого заболевания. И чем раньше начнется процесс профилактических мероприятий, тем эффективнее будет результат усилий, направленных на предупреждение наркомании. Проведенный анализ научной литературы свидетельствует о том, что имеющиеся разработки по теме наркомании молодежи показал явный крен в сторону решения этой проблемы для тех, кто уже является наркоманом, и явно недостаточно исследованной остается проблема профилактики употребления наркотиков в раннем подростковом возрасте [2].

В решении комплексной задачи профилактики наркомании среди подростков значительную роль играют социально-психологические средства, включающие в себя формирование соответствующих ценностных ориентаций здорового образа жизни, психотехнологий воспитательных воздействий, формирование личностной устойчивости и саморегуляции подростков.

Таким образом, необходима первичная социально-психологическая профилактика, препятствующая приобщению подростков младшего возраста к употреблению наркотиков. Особенности социально-психологической профилактики являются знания психологических и биологических особенностей младшего подросткового возраста, осознание актуальных потребностей и интересов подростков, осведомленность о групповой подростковой субкультуре учителей и родителей.

Многочисленные примеры из области профилактики злоупотребления психоактивными веществами – (ПАВ) среди подростков, как в казахстанских, так и зарубежных образовательных учреждениях показывают, что эффективность профилактической работы повышается через формирование у детей жизненно важных навыков, т.е. активного участия самих детей в усвоении определенного поведения. Этот процесс включает моделирование, наблюдение и социальное взаимодействие. Навыки лучше всего усваиваются, если учащиеся имеют возможность активно практиковать их. Исследования показывают, что, если дети имеют возможность практиковаться в навыках в безопасной атмосфере класса, то они могут быть более подготовлены к тому, чтобы использовать их вне стен учебного заведения [3].

Мы считаем, что приоритетной формой формирования жизненных навыков в профилактике наркомании признан социально – психологический тренинг, совмещающий в себе принципы медицинского просвещения и личностного развития детей и подростков.

Психологический термин «**тренинг**» происходит от англ. «totrain» – обучать, тренировать. Тренинговые занятия – это форма специального общения, эффект воздействия от которого основан на активных методах групповой работы [4].

Тренинг по профилактике злоупотребления ПАВ относится к типу активного обучения, но при этом имеет черты консультационной группы, что обусловлено высокой значимостью проблемы для участников. Ведущий тренинга должен обладать особыми личностными способностями, которые можно развить, и умения, которым можно научиться в ходе специальной подготовки в группах профессионального обучения.

Цель профилактического тренинга заключается в повышении уровня информированности по проблемам, связанным с наркозависимостью; выработка и развитие навыков предотвращения зависимости от ПАВ у подростков.

- Общие **задачи** профилактической работы:
- повышение уровня информированности людей о проблеме;
- изменение отношения людей к проблеме;
- выработка и развитие навыков сохранения здоровья;

- формирование мотивации к сохранению здоровья.

Задачи профилактического тренинга:

1) выяснить исходный уровень информированности подростков и наличие у них навыков поведения, препятствующего возникновению зависимости от ПАВ;

2) дать достоверную информацию о ПАВ, учитывая уровень информированности;

3) сформировать у подростков навыки поведения, исключающего возникновение зависимости от ПАВ.

4) проверить уровень усвоения информации и закрепление навыков.

Курс тренинга должен соответствовать составу группы и конкретной ситуации.

Тренинговые занятия эффективны, если они достигли поставленной цели.

Заключительным этапом любого тренинга должна стать **рефлексия**, которая, как указывалось выше, направлена на осмысление своих собственных действий, поэтому педагогу очень важно подобрать вопросы, помогающие школьникам понять и адекватным образом выразить свое отношение к происходящему, например,

1. Легко ли было работать в группе?

2. Кто ощущал себя некомфортно, почему?

3. Всегда ли прав тот, кто берет на себя руководящую роль в группе?

4. Какие чувства испытывал докладчик, представляющий мнение группы?

5. Что помогало или мешало общей работе?

6. Что нового приобрели в совместной работе?

7. Как можно улучшить работу группы?

При проведении профилактического тренинга набор коммуникативных навыков, умения брать ответственность за результат собственной деятельности и самостоятельно принимать решение, а также статус подростка в системе внутригрупповых межличностных отношений либо благоприятствуют, либо препятствуют формированию просоциальных личностных позиций в сфере аддиктивного поведения, либо в определенном плане стимулируют их асоциальное развитие [5].

Кроме того, тренинги интересны и полезны не только самим учащимся: педагоги и другие работники школы получают возможность перевести отношения с ребятами на качественно новый этап, что очень полезно для достижения высокой степени доверия между ними. Поэтому в организации любой профилактической работы в школе предпочтение должно отдаваться использованию именно таких форм работы, а не дидактическим информационно-образовательным методам. Освоить эту новую для себя форму работы педагоги могут при поддержке специалистов-психологов.

Таким образом, особенно эффективными становятся социально-психологические тренинги, которые в своей структуре предусматривают повторные занятия по определенным темам в течение всего периода школьного обучения с повторяющимся воздействием на учащихся для укрепления первоначального профилактического эффекта. Такие повторные блоки, разработанные с учетом особенностей данного возраста и ориентированные на рассмотрение наиболее актуальных в каждом возрасте проблем, могут иметь не только значительный профилактический эффект, но и помогут учащимся в адаптации к различным периодам школьной жизни.

Литература

1. Кесельман Л.Е., Мацкевич М.Г. Социальное пространство наркотизма. – СПб.: Медицинская пресса, 2001. – 408 с.

2. Стратегия борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2012-2016 годы.

3. Бурнард Ф. Тренинг межличностного взаимодействия. – СПб.: Питер, 2015.

4. Бакли Р., Кейпл Дж. Теория и практика тренинга. – СПб.: Питер, 2012

5. Рейс Ф., Смит Б. 500 лучших советов тренеру. – СПб.: Питер, 2016

РОЛЬ ТРЕНАЖЕРНОГО ОБОРУДОВАНИЯ ПРИ ИНТЕГРАЛЬНОМ ОЦЕНИВАНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ КУРСАНТОВ МОРСКОГО ВУЗА В XXI СТОЛЕТИИ

Одним из основных условий повышения квалификации судового персонала является тренажерная подготовка. Стремительное развитие компьютерных и информационных технологий в конце XX-начале XXI столетия способствовало росту тренажерных центров, которые осуществляют практическую подготовку рядового и командного состава торговых судов. Возможность адекватного моделирования навигационной и метеорологической обстановки, аварийных ситуаций, отработки взаимодействия экипажа судна с береговыми службами, экипажами других судов расширило использование морских тренажеров как в рамках образовательных стандартов при подготовке специалистов в учебных заведениях, так и в системе профессиональной переподготовки и повышения квалификации действующих моряков [1]. Более того, Международная морская организация (ИМО) дала определение тренажерной подготовки и ввела ее в Международную конвенцию о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты (ПДНВ-78). Поправки, внесенные ИМО в Конвенцию в 1995 году, определили эксплуатационные требования к ряду тренажеров и впервые в международной нормативной практике ввели подготовку и оценку компетентностей с помощью тренажеров «для поддержания профессионализма, который требуется частью А Кодекса ПДНВ» [2, с. 36].

На сегодняшний день неоспоримым фактом является то, что эффективная и качественная тренажерная подготовка – это важный и действенный инструмент повышения безопасности работы в море.

Поэтому вопрос моделирования аварийных ситуаций во время учебного процесса на берегу встает как никогда остро. Это моделирование довольно сложно выполнимо. Аварийная ситуация, как правило, характеризуется неожиданностью возникновения, необычностью условий, дефицитом информации, необходимостью быстрого принятия решений, угрозой катастрофических последствий. Осуществление обучения в аварийных условиях возможно благодаря использованию специальных тренажеров с соответствующим программным обеспечением. Эти тренажеры значительно расширяют сферу тренинга путем включения в нее формирования тех профессиональных навыков, которые связаны с работой в сложных условиях, предусматривают преодоление и/или устранение неисправностей, аварий, исправление ошибок. Необходимость использования тренажеров обусловлена также тем, что аварийные ситуации возникают сравнительно редко, и поэтому соответствующие навыки и умения не автоматизируются в повседневной жизни и профессиональной деятельности.

Международная конвенция о подготовке моряков и несении вахты четко определяет компетентность специалистов как сплав знаний, умений и практических навыков. Требования Конвенции к компетентности моряков сформулированы в разделах А-II – А-IV Кодекса ПДНВ [1]. При этом Кодекс в таблицах компетентности непосредственно указывает на использование тренажеров как в качестве инструмента для освоения практическими навыками при подготовке моряка, так и в качестве аппарата оценивания полученных компетентностей при дипломировании.

Международная конвенция о подготовке моряков и несении вахты установила также эксплуатационные стандарты касательно тренажеров, которые должны использоваться в период оценивания компетентностей, а именно:

1. Способность удовлетворять конкретные цели оценивания;

2. Способность воспроизводить эксплуатационные возможности судового оборудования, которые отвечают целям подготовки и включают в себя возможности, ограничения и ошибки такого оборудования;

3. Достаточный поведенческий реализм, который позволяет обучающемуся проявлять навыки, отвечающие целям оценивания;

4. Интерфейс, с помощью которого кандидат может взаимодействовать с оборудованием и с отображающейся окружающей средой;

5. Контролируемая эксплуатационная среда, которая способна отображать большее разнообразие условий, чем могут иметь аварийные, опасные либо чрезвычайные ситуации, связанные с целями подготовки;

6. Возможность для экзаменатора контролировать, наблюдать и регистрировать задания для эффективной оценки кандидатов на получение профессиональных рабочих дипломов [3].

Вместе с этим, в морской индустрии постоянно растут требования к готовности моряков качественно выполнять производственные задачи в экстремальных условиях. Это заставляет коллектив Херсонской государственной морской академии (ХГМА) инициировать разработку и реализацию проекта организации проведения курсантами судовой вахты на качественно новой основе использования учебной, практической и тренажерной базы академии. Современная база ХГМА по своему наполнению и объему отвечает всем составляющим учебно-производственного судна виртуальной реальности.

В основе проекта ставится задача использовать в полном объеме комплекс учебной, практической и тренажерной базы; разработать для этого необходимое программно-методическое обеспечение и привлечь к его реализации соответственно подготовленные научные кадры, профессиональных моряков высшей квалификации и представителей менеджмента морской индустрии.

Привлечение для участия в проекте опытных морских специалистов-практиков позволит моделировать приближенные к реальной действительности экстремальные условия несения вахты курсантами на существующей в ХГМА базе, структурно объединенной в учебно-производственное судно виртуальной реальности.

Это позволит курсантам уже во время теоретических занятий и практического несения вахты на виртуально-реальной тренажерной базе учебного заведения качественно осваивать профессиональные знания и коммуникативные умения и в последующем проявлять их во время работы на судах индустрии в составе интернациональных экипажей.

Реализация проекта предусматривает коренное изменение планирования образовательного пространства ХГМА соответственно с уровнем образования и профессиональной подготовки моряков.

Планирование образовательного пространства ХГМА будет учитывать необходимый объем компетенций, которыми курсанты должны овладеть в период подготовки к первой и второй плавательных практик, а также перед трудоустройством.

В соответствии с профилем подготовки будут спланированы недели практического несения вахты курсантами в составе полноценных судовых команд. Вахты по неделям распределяются на два периода: неделя практической работы в условиях несения вахты; неделя обсуждения, анализа и оценивания качества несения вахты.

Организацию несения вахт и планирование содержания задач на время вахты обеспечивают преподаватели профильных дисциплин, инструкторы Херсонского морского специализированного тренажерного центра при ХГМА, морские специалисты – члены «Клуба моряков-профессионалов», а также представители компаний-партнеров ХГМА.

Вахты курсантов осуществляются по специальным планам их несения с учетом полученного объема знаний, умений и навыков в предыдущий период обучения, практической подготовки и тренинга.

Курсанты должны лично пройти тренинг-вахту на протяжении первой недели. На протяжении второй недели курсанты будут выступать в роли наблюдателей во время проведения показательной вахты. В эту неделю их действия и суждения будут получать оценку.

Весь этот процесс спланирован таким образом, что каждый курсант до отправления на плавательную практику будет иметь возможность пройти тренинг и сертификацию, которые инкорпорированы в сетку учебных часов.

Таким образом, комплексное использование учебно-тренажерной среды академии и инкорпорация тренажерной подготовки учебный процесс курсантов наряду с использованием тренажерного оборудования для интегрального оценивания компетентностей курсантов во время несения виртуальных вахт сделает возможным подготовку молодых работников торгового флота к выполнению своих обязанностей на борту судна в соответствии с требованиями Международной конвенции о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты 78/95.

Литература

1. Гуреев С.А. Международное морское право: учебное пособие / С.А. Гуреев. – М.: Юридическая литература, 2005. – 448 с.
2. Конвенция ПДНВ-78 (с поправками). Кодекс ПДНВ-95. Основные положения и комментарии / Позолотин Л.А., Торский В.Г. – Одесса: Астропринт, 2009. – 168 с.
3. Международная конвенция ПДНВ – 78 (International STCW Convention, 1978). – СПб.: ЗАО ЦНИИМФ, 2010 – 552 с.

Г.Ж. Жолдасбекова
Алматы қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДА ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МЕН БИЗНЕСТІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Мамандардың бағалауы бойынша, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары мен бизнестің интеграциясының заңнамасы қалыптасу сатысында. Бірақ ғылым, білім беру мен бизнестің интеграциялану үдерісін іске асырудың құқықтық тетіктері әлі анықталған жоқ, бұл саладағы өзара қарым-қатынастарды реттейтін өзара байланысты және келісілген нормативтік-құқықтық актілердің үйлесімді жүйесі жоқ, енді ғана жасалуда. Жоғары оқу орындарының нарықтық қажеттілікке қаншалықты сәйкес келетіндігі және жоғары білім алған мамандардың кәсіби құзыреттерін пайдаланатын мүдделі талаптардың қажеттіліктеріне қаншалықты жауап бере алатындығында. Мұндай интеграция енді ғана көрініс алып жатыр. Шет елдерде бұлардың ішінде Швейцария елін ерекше атап өтуге болады. Бұл ел сегіз жыл бойы әлемде білім беру мен бизнесті біріктіру бойынша алғашқы орынды иеленіп келеді. Ал Сингапур мен АҚШ сәйкесінше, екінші және үшінші орында, бұлар бұрынғысынша көшбасшылардың үштігіне кіреді. Бұл саладағы интеграцияға қатысты критерий бойынша Германия, Жапония, Гонконг және Финляндия өздерінің позициясы өткен жылмен салыстырғанда біршама төмендеуіне қарамастан, үздік ондықтың ішінде. Бұл елдер әлемнің ғылым, білім беру мен бизнестің интеграциясы саласындағы ең бәсекеге қабілетті 30 елдің құрамында болып, бұлармен негізінен Экономикалық ынтымақтастық дүниежүзілік ұйымның (ЭЫДҰ) мүше-мемлекеттері болып табылады [1].

2016 жылы Қазақстан жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша ортақ рейтингте 138 елдің ішінде 53-ші орынға түсіп, өз позицияларын төмендетіп жіберді (2015

жылы 42-ші орын). Бұл соңғы бес жылда елдің аталған бағалау жүйесіндегі ең төменгі көрсеткіш.

Қазақстанның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде (бұдан әрі - ЖБР) халықтың жоғары біліммен қамтылуы секілді статистикалық көрсеткіш пен 4 сауалнамалық көрсеткішті қолданады: зерттеу және білім беру қызметтерінің қолжетімділігі, білім беру жүйесінің сапасы, университеттер мен бизнестің ҒЗТҚЖ саласындағы ынтымақтастық [2].

2016 жылы ЖБР-ның жоғары білім беру бойынша көрсеткіштері айтарлықтай жоғарылаған. 2014-2015 жылдары «Университеттер мен бизнестің ҒЗТҚЖ саласындағы ынтымақтастығы» көрсеткіші бойынша Қазақстан тұрақты орын алса (88 орын), 2016 жылы бұл көрсеткіш 22 позицияға жақсарды, «Кәсіпорындар деңгейінде технологияларды енгізу» бойынша көрсеткіші 71 орында бекітілген және «Ғылыми-зерттеу ұйымдарының сапасы» көрсеткіші 18 позицияға жақсарған [1]. Бұл жақсарулар – білім беруді дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың іске асыруының арқасында болып отыр. Осыдан мемлекеттің бәсекелік қабілеттілігін қамтамасыз етудегі жоғары оқу орындарын дамытудың қажеттілігі айқын байқалады.

Қазір бірқатар дамыған елдер жоғары мектептердің қарқынды түрде даму барысында инновациялар мен технологиялық прогресс орталықтарына айналып жатқанын анық көруге болады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдаған Жолдауында елдің жоғары оқу орындарын инновациялық қызметке көшірудің тетіктерін әзірлеу міндетін тапсырды [3]. Өйткені қазіргі ғаламдану жағдайында сапалы білім, терең ғылым, жетілген техника мен ақпаратты технологияны игермей, бәсекеге қабілетті экономиканы құру оңайға түспейді. Қазіргі кезде ҚР жоғары оқу орындарын дамытудың шешуші факторы болып біліктілігі жоғары қызметкерлерді қалыптастыруға бағытталған «Білім-ғылым-инновациялар» үштігін қалыптастыру.

«Білімдер үшбұрышы» үштігінің бірлігі туралы идеясы жаңалық емес. Мәселен, кеңес үкіметі кезеңінде ғылым, жоғары мектеп пен кәсіпорындардың ынтымақтастығын орнатып, оны пайдалануға байланысты үлкен тәжірибенің болғанын байқауға болады. Егемендігін алған Қазақстанда да жоғары оқу орындарының кәсіпорындармен ынтымақтастық жасау үдерісі түрлі ұйымдық нысандар арқылы жүзеге асырылуда: технологиялық парктер, бизнес инкубаторлар, зерттеу университеттері, консалтингтік фирмалар және т.б.

Мұндай интеграциялық модель әлемнің көптеген елдерінде жүзеге асырылуда және оның экономика үшін болашағы зор екенін көрсетуде. Бұл орайда Американдық интеграция тәжірибесі ең тиімді тәжірибелердің бірі болып табылады, ондағы жоғары оқу орындары мен кәсіпорындардың арасындағы өзара сенім дәрежесінің артуы арқасында университет ғалымдарының зерттемелері елдің ғылыми-техникалық дамуын қамтамасыз етіп кәсіпорындар мен жоғары оқу орындарына көптеген миллиондаған табыс әкеліп, технологиялық компанияларда конвейерлік өндіріс ұйымдастыруға болатындығын көрсетті [4]. Осындай ынтымақтастықтың негізінде атқарылған жұмыстары үшін жоғары оқу орындарының кейбір түлектері Нобель сыйлығының лауреаты атағын алды. Сонымен университет бизнеспен өзара іс-қимыл жасаудың интеграциялық құрылымының қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Осыдан университет интеграцияның басты элементі болуы тиіс пе? Ол қандай болуы керек және оның қандай іспен айналысуы қажет? Кез келген университет бизнеске жетекші рөл атқаруға сәйкес келе ме? Университет бизнеспен өз қатынастарын қалайша және қандай негізде құруы тиіс? Бұл сұрақтар дереу жауап беруді талап етіп отыр.

Университеттің өнеркәсіппен және бизнеспен интеграциялануы қажет пе деген сұрақтың өзі «интеграция» термині мәнін терең түсіндіруде әзірше пікірталас тудыруда. Университет пен бизнестің жалпы түрдегі интеграциясы оның құрылымының әрбір бөлігі өзінің тиімділігін айтарлықтай арттыра алатынын анық білдіреді. Бизнес өз жағынан кадрлық ғылыми-техникалық міндеттерін шешу жолында университеттегі білім мен ғылыми

зерттеулердің сапалы болуына мүдделі. Ал жоғары оқу орны өзінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін енгізу, сонымен бірге өз түлектерінің жұмысқа орналасуы үшін кәсіпорындар мен ұйымдарды заманауи ғылыми-технологиялық жаңалықтармен қамтамасыз етуге мүдделі. Университет пен бизнестің мүдделері барған сайын өзара біріктірілуде және олардың өзара дамуы интеграциядан айтарлықтай артықшылықтар алуға. Университет өнеркәсіппен өзара іс-қимыл жүргізуден ең алдымен өзінің зерттемелерін коммерцияландыру мен университеттегі жастардың инновациялық белсенділігін қолдау көрсету мүмкіндігін алады. Студенттер нақты жобаларға қатысып, шағын инновациялық бизнесте өз күштерін байқап көреді, осылайша ғылым мен шығармашылық саласында ғана емес, сонымен бірге бизнес пен кәсіпкерлік саласында да практикалық тәжірибе алады және өздерінің біліктілігін дамытады. Олардың ішінде үздіктері университетпен ынтымақтастық жасайтын кәсіпорындар мен компанияларда жұмысқа орналасуға мүмкіндік алады.

Біздің ойымызша, білім, зерттеу қызметі мен өндірістің интеграциясы – ұзаққа созылатын, көп элементті үдеріс. Бұл үдеріс келесі мақсаттардың орындалуын көздейді:

1. Студенттердің жаңа білімдер мен тәжірибелік дағдылар алуы.
2. Осы білімдерді ғылыми-зерттеу қызметінде пайдалануы.
3. Практикалық нәтиже алуы.
4. Алынған тәжірибелік нәтиже технологиялық үдерісте іске асырылғанға дейін онымен тәжірибе жасау.
5. Технологиялық үдерісті мақұлдау.
6. Технологиялық үдерісті топтамалық өндірісте іске қосу.

Технологиялық жаңалықты корпорацияға табысты енгізу – бұл бұрыннан пайдаланыста келе жатқан кәсіпорынның немесе жаңа кәсіпорынның тәжірибесі, осының аясында туындайтын әсердің арқасында венчурлық кәсіпорындар байқалып жатқан жаңа коммерциялық бірліктің пайда болатынын көруге болады. Ынтымақтастықтың тараптарына қатысты коммерцияландыру үдерісі табыс әкелуі үшін көптеген күрделі мәселелерді шешуге тура келеді. Университеттердің инновацияларында жылдам және көп табыс табу мүмкіндігін пайдалану үшін уақыт пен ерекше кәсіпкерлік мәдениет қажет.

Жоғары оқу орындарының көрсететін өздерінің қызметін жүзеге асыратын өңірдің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталуы барлық дүние жүзіндегі жоғары білім берудің дамуының басымдықты үрдісі болып табылады. Экономикасы дамыған елдерде университеттер өңірлік еңбек нарығының құрылымына жан-жақты күшті ықпал етіп отырады. Осыған орай біздің елімізде де ғылымды және инновациялық қызметті ынталандыруға бағытталған белсенді мемлекеттік ғылыми және инновациялық саясат жүргізілсе, жоғары оқу орындары мен бизнестің ынтымақтастығы үлкен нәтиже беретіні айқын.

Қазірдің өзінде кампустарда дәрістер өткізуге арналған аудиториялар, сонымен бірге тікелей зерттеу қызметі жүретін, тәжірибелік дағдылар алатын зертханалармен қамтамасыз етілген зерттеу университеттерінде білім мен ғылымның интеграциясында өздерін жақсы жағын көрсететін жағдай қалыптасты. Сонымен қатар кейбір зерттеу университеті жаңалықтарды әзірлейтін және тәжірибеге сүйенген ғылыми орталыққа айналуға ұмтыла бастады. Осындай жоғары оқу орындар Қазақстанның барлық жоғары оқу орындары қауымдастығының бизнеспен тиімді интеграциясының үлгісіне айналуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Reports.weforum.org/global-competitiveness-index/
2. Култуманова А. Индикаторы и показатели: пункт назначения или путь, который необходимо пройти. // Журнал Образование, спецвыпуск. – 2016.
3. www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-30-noyabrya-2015-g

4. Розовский Г. Исследовательские университеты: американская исключительность?// <http://vo.hse.ru>
5. Неборский Е. В. Зарубежный опыт интеграции образования, науки и бизнеса. -Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2012. Вып. 11. – С. 33—40.
6. Неборский Е.В. Университеты США: образовательный и научный центр: монография. – Саарбрюккен, 2011
7. Реймер В.В., Бреусов А.В. Теоретические и практические аспекты исследования национальных инновационных систем. // Журнал Дальневосточный аграрный вестник, выпуск. – № 2(22), 2012.
8. Тілеуберген Д.М. к.э.н., старший эксперт-экономист Центра научной экономической экспертизы АО «Институт экономических исследований». www.analitika.kz/images/belarusindustry/nauka/tleubergendina.pdf
9. The Global Employability University Ranking. [https:// www. timeshighereducation. com/carousels/global-employability-university ranking-2016-results](https://www.timeshighereducation.com/carousels/global-employability-university-ranking-2016-results)
10. Обзор политики высшего образования ОЭСР. Итоговый отчет за 2015 г.
11. Тематический анализ «Высшее образование и обеспечение качества высшего образования в РК» Астана, 2016 //Независимое Казахстанское агентство по обеспечению качества в образовании. www.iqaa.kz

Т.Б. Кенжебаева
А.М. Рымбекова
Павлодар қ. (Қазақстан)

КӨРУ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЗЕЙІН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Көз – өмір айнасы. Көз арқылы жер бетіндегі барлық адам баласы қоршаған орта туралы көптеген мәлімет алады. Адам көру қабілеті арқылы заттардың түсі, көлемі, пішіні туралы түсініктерді, олардың өзара орналасуын біледі, әрі 80% ақпаратты алады.

Көру қызметі адамға кеңістікті бағдарлау, өзінің қозғалыс аймағын кеңейту, әлеуметтік тәжірибесін байыту сияқты құндылықтарды меңгеру үшін өте қажет. Көру адамдардың қызмет түрінің әртүрлі болуына байланысты басқа адамдармен қарым-қатынас орнатуында да маңызды рөл атқарады. Көру мүмкіндігі шектелген жандарға осындай өмірлік қажеттіліктерді қамтамасыз ету үшін олардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін терең біліп қызмет ету үшін жолдарын айқындап, көру қабілетінің бұзылу себептерін, психикалық және педагогикалық ауытқуларын анықтау, оларды толықтыру, кемістігі бар сезім мүшелерін түзету және қалпына келтіру жолдарын анықтап, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына көмектеседі [1].

Психологияда зейін адамның психикалық әрекетінің шоғырлануы және бағыты ретінде анықталған. Зейіннің өзіндік жеке мазмұны жоқ және ол адамның іс-әрекетінің белсенділігімен байланысты. Көрудің бұзылуында белсенділіктің төмендеуі байқалады, себебі, көру анализаторлары арқылы қабылдау мүмкін емес. Балада көру арқылы әсерлердің болмауы сыртқы әрекет стимулдарының деңгейін төмендетеді, бұл сыртқы ортамен байланысын бәсеңдетеді.

Қалыпты және көруі өте нашар балалардың зейінінің дамуы ми қалыптасуының жалпы заңдылығына ортақ. Бірақ көру қызметінің бұзылуы күрделі немесе тіптен соқыр болса, онда заттың бейнесін және қоршаған ортаның шынайылығын қабылдауы қиын немесе тіптен мүмкін емес.

Зейін – арнайы бір уақытта, қандай да бір объектіге баланың іс-әрекетінің шоғырлану процесі. Егерде зейін сыртқы ортадағы объектіге шоғырланса, онда оны сыртқы зейін деп атайды, ал егерде субъективті әлемдегі объектілерге бейнелеп, талқылап шоғырланса, онда оны ішкі зейін деп атайды [2].

Барлық зейінді атап өтсек, белсендісі ретінде (ырықты және ырықсыз), бағыттылық (ішкі және сыртқы), оның кеңдігі (көлемі, таралуы), ауысуы (қиын, оңай), қарқынды, шоғырланған (жоғары, төмен), тұрақтылығы (тұрақты немесе тұрақсыз) көрудің бұзылуынан өзгеріске ұшырайды, бірақ жоғары дамуларға қабілетті, қалыпты адамдардың даму деңгейіне жете алады, кейде тіпті олардан асып түседі.

Зейін соқыр адамдардың психикалық қызметінің бір жағы сияқты және нашар көретін балалар мен ересектер жайлы аз зерттелген. Барлығы тифлопсихологтар және тифлопедагогтар көру кемістігінің салдарын түзетуде зейіннің маңыздылығы жоғары екендігін атап өткен. Соқыр балаларды бақылағанда олардың зейіні төменгі деңгейде екендігін және бұл қоршаған ортаға деген енжарлықты байқатады [3].

Сонымен қатар көруі бұзылғанда сыртқы қоздырғыштардың аздығынан зейіннің тұрақтылығы төмендейді. Соқыр адамдардың есту тітіркендіргіштері арқылы ұзақ уақыт тыңдау жалығуға әкеп соғады, сонымен қатар зейіннің шашырауын туғызады.

Баланың зейіні қалыпты көру жағдайда қандай болмасын іс-әрекет түрінде болмысын байқау, тыңдау, ойлану – ым-ишараны білдіру, үлкендердің ым-ишарасына еліктеу арқылы арнайы ойын ролін ойнайды.

Соқыр балаларда көру арқылы әсем қимыл-қозғалыстар, бет әлпеттің, ым-ишарасын қабылдау мүмкін емес. Сол себептен де оларда еліктеуге деген мұқтаждық жоқ. Сонымен қатар соқыр балаларда қозғалыс аймағы бірқатар спецификалық ерекшеліктері бар. Оларда қозғалыс шектеулі, жеке қозғалыстар өте жоғарғы абайлықпен, әлсіздікпен, ақырын ғана жай жүзеге асады. Дене құрлысы біршама бүгінкі, сенімсіз қозғалыстармен әрең жүреді. Соқыр адамдарда сонымен қатар моторлы қозғалыс жеткіліксіз [4].

Соқыр адамдарда зейінді аударуға арналған бет-әлпет қозғалыстары: қабақты тую, маңдайды жиыру, қас-қабақ, арнайы бір позада тұру, объектіге бұрылу және т.б. оларда жоқ немесе өте әлсіз байқалады.

Зейін жеке психикалық процесс емес, ішкі қабылдау, есте сақтау, ойлау және басқа да процестердің сана-сезім бір объектіге бағытталатынына байланысты. Зейіннің таңдамалы бағыты ерекше құндылыққа ие, зейіннің қандай да бір объектіге бағытталуы оның түрленуіне әкеп соғады. Осылайша қабылдау бақылауға айналады, кездейсоқ ой ағымы – ойлануға, бейнелер мен ойды ырықсыз қайта жаңғырту – еске түсіру процесімен алмасады және т.б. Осылайша психикалық әрекетке зейіннің таңдамалылық бағытын береді. Л.С. Рубинштейн айтуынша, әсерлерді, ойларды әрекетті қабылдаудың психикалық сенсбилизациясы тиімділік береді деген.

Соқыр балаларда зейінділіктің өте төмен деңгейі байқалады. Сонымен қатар сыртқы қоздырғыштардың төмендігі соқыр балалардың есту зейінділігі шаршағыш келеді. Зейіннің нәтижелі дамуы үшін соқырларда анық рельефті қабылдауының көпжақты қасиеттерін және нышандарының сигналдары бірінші орынға шығады.

Көру кемістігі бар балалар танымдық және еңбек әрекетіндегі қиыншылықтарын сезінеді. Осының арқасында зейін кейбір операцияларға зейінділік артады. Сол себептен де зейін әр іс-әрекетке деген бақылауы артады. Көруінде кемістігі бар балаларда зейіннің рөлінің жоғарлауы тек адам іс-әрекетті жоғары белсенділігімен орындаса ғана. Тек осындай жағдайда қабілет ырықты түрде сана-сезімге бағытталуы толық және жартылай соқырлықта адекватты бейнеленуш мүмкіндік береді [5].

Соқырлардың зейінінің ерекшелігі байқап, тыңдап, ойланып және еске түсіру арқылы адам зейін жағдайын бет, дене қимыл арқылы ым-ишара, дене қозғалысы арқылы береді. Көрікті қимыл-қозғалыстар көру арқылы қабылдаумен және еліктеу іс-әрекеті арқылы бала үлкендердің қаншалықты қабылдағанына байланысты. Балада көрудің бұзылуында

үлкендердің іс-қимылын көру арқылы қабылдауы қиындай түседі. Сол себептен де үлкендердің іс-әрекетіне еліктеу мүмкін емес болады. Қимыл-қозғалыс еліктеуден пайда болатынын мына жағдайлар арқылы байқауға болады. Соқыр балалардың ым-ишараға, қимыл-қозғалыстарға кедей болуынан байқалады [3, 25].

Зейін соқыр адамдардың психикалық қызметтің бір жағы сияқты және нашар көретін балалар және ересектер жайлы аз зерттеген. Барлығы тифлопсихологтар және тифлопедагогтар көру кемістігінің салдарын түзетуде зейіннің маңыздылығы жоғары екендігін атап өткен. Соқыр балаларды бақылағанда олардың зейіні төменгі деңгейде екендігін және бұл қоршаған ортаға деген енжарлықты байқатады.

Сонымен қатар көруі бұзылғанда сыртқы қоздырғыштардың аздығынан зейіннің тұрақтылығы төмендейді. Соқыр адамдардың есту тітіркендіргіштері арқылы ұзақ уақыт тыңдау жалығуға әкеп соғады, сонымен қатар зейіннің шашырауын туғызады.

К. Бюрклен, П. Виллей, А.А. Крогиус, Ф. Цех атты тифлопсихологтардың айтуынша, соқыр адамдарда танымдық сезімтал аймақтардың қысымы зейінге кері әсер береді, сонымен бірге, ол көруі қалыпты адамдарда да болуы мүмкін деген. Мұндай психикалық қызметтер жағдайлар ырықты зейінмен оның жоғарғы түрімен байланысты.

Тифлопсихологияда соқыр балалардың ым-ишараға үйретулер нәтижесіз аяқталған жағдайлары көп кездеседі. Бірақ соқыр балалардың зейінінің шоғырлануы мысалы: сөйлеп тұрған адам жаққа қарау соқыр бала үшін оңай игеретін процесс және оқыту мен тәрбиелеу процесінде қалыптаса түсуі керек [6].

Зейін бірқатар қасиеттермен (көлем, шоғырлану, тұрақтылық, ауытқушылық және т.б.) зейіннің кейбір қасиеттерінің дамуы соқыр балаларда ерекше, мысалы, қабылдаудың қиыншылығы зейін көлеміне, зейіннің ауысуына және тұрақтылығына кері әсер етеді. Қабылдаудың бәсеңдеуі қабылдаудың түрлілігіне, әрекетіне және зейіннің тұрақтылығына; жылдамдығына, ауысуына соқыр адамдар кеңістікті бағдарлай алу зейіннің жақсы таралуын қажет етеді. Бұл заңдылық қалыпты көретін балалар үшін, ал соқырларға бұл зиян шынында да көру сезгіш мүшелерінің төмендеуі тек басқа қалған рецепторлардың қозуы арқылы орнын толықтыруға болады, тек бір ғана рецептірлердің жұмыс істеуі кеңістікті бағдарлаудың дәлдігін төмендетеді [2, 187].

Қорыта келгенде, соқырлық зейіннің дамуына спецификалық өзгерістер әкеледі. Бірақ соқыр балалардың зейіні де кәдімгі қалыптағы баланың зейіні сияқты заңдылықпен дамиды.

Бұл дегеніміз зейін ешқандай арнайы психикалық процестерін және қандай бір сезім мүшелерінің қызметімен байланысты болмаса да адам бойындағы эмоционалды, ерік жігерлі интеллектуалды қасиеттердің қызметіне, адамның белсенділігіне байланысты, міне осындай себептермен зейінді қабылдау және зейіннің қалыптасуы – жеке тұлға қасиеттерінің негізі.

Әдебиеттер

1. Выготский Л.С. Балалардың жас ерекшеліктері және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. – Алматы, 1999.
2. Жарықбаев Қ. Жалпы психология. – Алматы: Білім, 2004. – 512б.
3. Аскоченская Т.Ю., Бонн И.А., Матюгин И.Ю. Как развивать внимание. – Донецк, 2003. – 164с.
4. Лубовский В.И. Специальная психология. – М.: Академия, 2005. – 464 с.
5. Назарова Н.М. Специальная педагогика. – М.: Просвещение, 2001. – 224 с.
6. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. Арнайы психология. – Алматы: Дәуір, 2011. – 264 б.

ТЕСТИРОВАНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ДЕТСКОГО ЦЕНТРА РАЗВИТИЯ

Разнообразие современных форм обучения и воспитания дошкольников (детские сады, мини-центры, центры развития, кружки, секции и пр.) в Казахстане характеризуется необходимостью определения их эффективности. В отличие от детского сада, где процесс выявления результатов образовательной деятельности достаточно четко отработан и строится на основании Государственного общеобязательного стандарта дошкольного воспитания и обучения, в детском центре развития этот вопрос вызывает реальные затруднения педагогов, так как отсутствуют единые образовательные стандарты. В идеале для каждой образовательной программы необходимо разрабатывать свой пакет диагностических методик, отражающих ее цели и задачи.

Вместе с тем важно определить ключевые понятия, лежащие в основе рассматриваемой проблемы.

Педагогическая диагностика заимствовала методы исследования психологической диагностики, однако по своим целям, задачам и сфере применения она все же остается относительно самостоятельной. Поэтому неудивительно, что существуют различные научные определения рассматриваемого понятия, а также разные подходы к ее использованию на различных ступенях образования, в том числе и на этапе дошкольного воспитания.

В диагностику вкладывается более широкий и более глубокий смысл, чем в традиционную проверку знаний и умений. Проверка лишь констатирует результаты, не объясняя их происхождения, а диагностирование рассматривает результаты в связи с путями и способами их достижения, выявляет тенденции, динамику формирования продуктов обучения и развития. Педагогическое диагностирование включает в себя контроль, проверку, оценивание, накопление количественных и качественных данных, их анализ, выявление динамики, тенденций, прогнозирование дальнейшего развития событий. Эти особенности, на наш взгляд, должны быть положены в основу деятельности педагога, приступающего к диагностированию детей, в особенности на этапе дошкольного образования. Среди множества диагностического инструментария в дошкольном образовании часто используемым является тестирование. Уместно вспомнить, что слово «тест» – английского происхождения и переводится как «испытание», «проверка» [1]. В литературе встречается следующее определение тестов. *Тесты* – это достаточно краткие, стандартизированные или нестандартизированные пробы, испытания, позволяющие за сравнительно короткие промежутки времени оценить исследователем результативность познавательной деятельности, т.е. оценить степень и качество достижения каждым ребенком целей обучения [2]. Тогда можно сделать вывод, что педагогическое тестирование – это проверка, позволяющая распознать изменения какого-либо качества (знание, умение, свойство и др.) человека в целях его коррекции.

Анализ работ ведущих ученых в области исследования диагностических методов с точки зрения их психолого-педагогического содержания показал, что использование тестов должно удовлетворять ряд требований:

- 1) краткость заданий, предполагающих сжатые ответы, т.е. не требовать больших затрат времени;
- 2) однозначность вопросов, т.е. не допускающих произвольного толкования и исключающих возможность формулирования разных ответов;

3) информативность, что обеспечивает возможность соотнесения количественной оценки за выполнение теста с порядковой или интервальной шкалой измерений, а полученные результаты должны быть легко читаемыми;

4) пригодность для быстрой математической обработки результатов.

К сожалению, на практике использование тестовых заданий на этапе дошкольного образования не всегда соответствует данным требованиям.

Тестирование проводится как с отдельными детьми, так и в группах. Основным недостатком групповых тестов является снижение возможностей у экспериментатора добиться взаимопонимания с испытуемыми, заинтересовать их заданием. Кроме того, при групповом тестировании затруднен контроль над функциональным состоянием детей, таким как тревожность, усталость и др. Иногда для того чтобы понять причины низких результатов по тесту какого-либо ребенка, следует провести дополнительное индивидуальное собеседование.

Специфика дошкольного возраста заключается в том, что все психические процессы очень подвижны и пластичны, а развитие потенциальных возможностей ребенка в значительной степени зависит от того, какие условия для этого развития создадут ему педагоги и родители.

Отметим, реальные способности ребенка могут проявиться достаточно поздно, и то образование, которое он получает, в большой мере способствует их проявлению. Известное понятие Л.С. Выготского «зоны ближайшего развития» особым образом фиксирует именно этот факт. Поэтому, определяя индивидуальные особенности ребенка дошкольного возраста, очень важно учитывать «склонности», выступающие основой его дальнейшего развития. Эта специфика не позволяет считать результаты диагностики (даже, если они достоверны) устойчивыми и определяющими судьбу ребенка. Любое достижение ребенка дошкольного возраста на каждом этапе его развития является промежуточным и служит лишь основанием для выбора педагогом программ, технологий, методов для последующей работы с ним.

Как показывает наша многолетняя практика работы в вузе (дисциплина «Психолого-педагогическая диагностика личности дошкольника»), при проведении диагностики допускаются следующие типичные ошибки:

1. Используются технологически не проработанные, не апробированные, имеющие сомнительную научную и практическую ценность методы диагностики. Результаты такой диагностики не отражают реальной картины развития ребенка.

2. Чаще всего в практике дошкольного образования тестирование детей происходит дважды – перед началом обучения и в конце учебного года (входное и итоговое тестирование), необходимо проводить тестирование три раза в год. Входное тестирование через две недели пребывания ребенка в образовательном учреждении, после адаптации ребенка к новым условиям. Второе тестирование – середина учебного, дается характеристика динамики развития дошкольников, и в случае необходимости происходит корректировка программ, заданий. Итоговое тестирование – конец учебного года, диагностика проводится с целью определения результатов обучения и выработки рекомендаций родителям и педагогу.

3. Навешивания на ребенка «ярлыка» – негативное влияние на развитие личности и дальнейшую образовательную траекторию ребенка.

И главное, специалисту дошкольного образования, диагностирующему ребенка, необходимо найти ответы на два главных вопроса: с какой целью осуществляется эта деятельность и как будут использованы ее результаты?

Литература

1. Булыко А.Н. Современный словарь иностранных слов. – М.: Мартин, 2006. – 848 с.
2. Майоров А.Н. Тесты и их виды // Школьные технологии. – 1998. – № 4. – С. 176–181.

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ КАЗАХСКОГО НАРОДА КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ СТАБИЛЬНОСТИ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Проблема создания и сохранения семьи в современном обществе является одной из наиболее значимых. В советское время были нарушены многовековые духовные традиции казахского народа, связанные с институтом семьи. Было нарушено традиционное празднование свадеб в соответствии с национальными традициями, дачи калыма (вознаграждения) за невесту и совершение многих свадебных обрядов. Женщины, ранее хранившие целостность семьи, получили свободу и равенства в правах, что способствовало их эмансипации, что привело к большому количеству разводов в советское время и росту неполных семей, в которых мальчики не могли получать подлинного мужского воспитания и часто становились феминизированы от чрезмерной женской опеки.

Следует заметить, что в соответствии с древними традициями тюркских народов отношение к женщине было всегда уважительным, т. к. она, прежде всего, «мать», продолжательница рода и каждый мужчина, настоящий джигит должен быть ее защитником, а также и защитником своих сестер, всех родственников, всего своего народа. Казахские семьи никогда не распались, ибо уже с детства давалась психологическая установка на будущую семью, с детства чётко определялись и закреплялась в подсознании гендерные роли. Традиционная постоянная забота о женщине-матери обеспечивала стабильность семьи. Родительские наставления всегда были весьма вескими и убедительными. Ослушание могло вызвать отречение от непослушной дочери, лишение ее наследства и родительского благословения. Действовал закон «стерпится – слюбится», который в полной мере обеспечивал прочность тюркской семьи.

По мнению А.Кодара, культура тюрков-кочевников и их психология в целом «патерналистична», т.е. ориентирована на мужчин, которые были обязаны оберегать покой семьи и заботиться о ее благополучии. В этой связи гендерная дифференциация поведения всегда имела строгую психологическую направленность. Мальчик должен был стать джигитом-батыром, защитником рода, общаться с мальчиками, быть среди мужчин, а девочка призвана стать продолжательницей и хранительницей рода. Ее место возле матери, затем возле мужа. На закрепление этих установок в сознании были направлены практически все средства психолого-педагогического воздействия в семейном воспитании. Тюркские девушки росли более свободными, чем арабские и персидские, т.к. они не должны были носить чадру, паранджу, не вели затворнический образ жизни, ибо были кочевниками, и вокруг были все свои. Они наравне с джигитами участвовали в конных соревнованиях и других молодежных играх, таких как «Алтыбакан» (Качели), «Догони девушку», могли петь и садиться в передний угол юрты рядом с почтенными гостями «ак суйек» («белая кость»).

Тюркские и далее казахские пословицы имеют выраженный дидактический характер: «Дети без воспитания несчастнее круглых сирот»; «воспитаю старшего, а младший сам научится» [1]. Они демонстрируют заботу о подрастающем поколении и приобретении знаний. В героическом эпосе тюрков о легендарном народном целителе Коркут-ата подчеркивается роль женщины в создании семейного счастья и отмечается, что «дочь без примера матери наставления не примет, сын без примера отца угощения не устроит» [2] и «опора дома лишь та женщина, которая может хорошо потчевать гостя» [2]. Сын всегда выступает как продолжатель рода и позже как глава семьи. В случае необходимости он, не жалея жизни, должен встать на защиту чести своего отца и своей семьи. «Хороший сын – счастье, огонь в очаге не погаснет», «отцу достаётся сын для славы»; «грубому сыну, от которого нет славы имени отца, лучше бы не родиться на свет» [2]. Лишь сыном,

прославляющим имя отца, данным на радость, хорошо быть», отмечается в эпическом предании.

В пословицах казахского народа большое внимание всегда уделялось характеристике идеальной женщины, от которой зависело счастье семейной жизни. Так, утверждалось, что «если супруга хорошая, не будет отбоя от гостей, если супруга плохая, - лишишься друзей»; «хорошая женщина и плохого мужа сделает ханом»; «дом без женщины – сирота»; «мать, подарившую шестерых сыновей, царицей зови; добрую родню частицей души зови»; «мать, родившую хорошего сына, назови душой, родившую шестерых сыновей — ханшей». Приводится и такое мудрое сопоставление: «Отец – гора, опора; мать – горный родник, сын – тростник на берегу родника» [1].

Одной из доминирующих черт казахского менталитета является отношение к старшим в семье. «Семья – без деда – семья без благословения, семья без бабушки – семья без заступницы» [1].

В психологической поэме Юсуфа Баласагуни (XI в.) «Наука быть счастливым» («Благодатное знание») впервые на Востоке предпринята попытка логически проанализировать значимость личностных качеств, необходимых для создания полноценной семьи, и даны конкретные рекомендации по выбору невесты и жениха в соответствии с многовековыми традициями народа. Именно соблюдение их и обеспечивало счастье и стабильность в семейных отношениях. Ю.Баласагуни указал на такие важнейшие душевные качества, как «стыдливость и совесть», которые необходимы для семейного счастья. Он однозначно пришел к выводу о том, что всё можно отыскать и достать, имея желание и богатство, но «лишь добрых мужей не сыскать по заказу» [3]. Особое внимание он уделил воспитанию сыновей. «Учи сыновей добродетелям строго, и благ они разных добудут премного»; «преподаны детям все блага наук – душа их чиста и не ведает мук» [3]. Всю ответственность за девиантность поведения детей он возлагал на отца, как главу семейства, в связи с чем он с уверенностью утверждал, что если «распустит отец с малых лет своих чад – ты их не вини, – сам отец виноват» [3]. Подчеркивая значимость семейного воспитания и роль мужчины в нем, Ю.Баласагуни советовал корректировать поведение детей через их активную деятельность и рекомендовал: «смотри, чтоб без дела твой сын не сидел, бесцельна вся жизнь у сидящих без дел» [3].

Другой тюркский мыслитель Махмуд Кашгари (XI в.) давал совет: «найди мудрого мужа, следуй ему» [4], а Ахмет Югнаки (XII в.) указывал, что «даже самый аккуратный муж не гарантирован от некоторых осечек», но, тем не менее, он должен быть уважаем в семье и, несмотря на промахи должен пользоваться авторитетом среди окружающих, а для этого он должен стремиться к познанию и совершенствовать себя, ибо «муж без познания – кость без мозга жизни» [4].

В эпоху демократизации общества наблюдается тенденция обращения к этническим традициям народа, способствуя стабилизации семейных отношений. Следование заветам предков и этническим традициям народа существенно укрепляет семью и роль мужчины в ней, закрепляя женский стереотип «хранительницы его очага». Народная казахская мудрость гласит: «Какова ханша, таков и хан». И действительно, если женщина «надмена и ворчлива», как говорится в средневековой легенде о Коркуте, то хорошей семьи не получится.

Подготовка порастающего поколения к браку – одна из важнейших актуальных проблем любого общества. Она включает в себя различные аспекты воспитания: нравственного, полового, правового и эстетического. В этой связи в Казахстане всё большее внимание уделяется изучению и закреплению многовековых семейных традиций, с тем, чтобы раскрыть специфику добропорядочных нравственно-этических взаимоотношений между юношами и девушками, которые порой еще складываются хаотически.

В настоящее время изучаются такие учебные дисциплины, как «гендерная специфика развития», «этико-психологические основы семейных отношений», что весьма необходимо, ибо помогают разобраться в сложнейших межполовых взаимоотношениях и межличностных

контактах, эмоциональных переживаниях, психологических закономерностях и особенностях создания полноценной и крепкой семьи, разобраться в причинах возможных семейных конфликтов и путях их преодоления. Значимость таких учебных дисциплин, как «Этика и психология», «Психология семейных взаимоотношений», «Самопознание», «Этнопсихология», спецкурс для магистрантов «Психолого-педагогическое наследие народов Средней Азии и Казахстана» велика, они способствуют осмыслению и возрождению многовековых этнических традиций в русле процессов демократизации общества независимого Казахстана.

Литература

1. Чистов В.В. Психология в афоризмах и народных изречениях. В 4 кн. Кн.4. - Алма-Ата, 2001.
2. Бартольд В.В. Книга моего деда Коркута. //Культура мусульманства. Т.6. – М.,1966.
3. Баласагунский Ю. Благодатное знание. – М.:Наука, 1983.
4. Антология педагогической мысли Казахстана. – Алматы,1995.

Г.О. Беркінбаева
Ж.И. Исаева
Түркістан қ. (Қазақстан)

ДИАЛОГТІК СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Диалогтік қарым-қатынас – бұл екі немесе бірнеше тұлғалардың кезектесе реплика алмасып отыратын қарым-қатынас процесі. Диалогтік қарым-қатынастың психологиялық сипаттамаларына психологтар ең алдымен диалогке қатысушылардың сөздік ойлау белсенділігін жатқызады.

Диалогтің негізінде репликалау, яғни репликалармен алмасу жатыр. Диалог барысында тыңдаудан сөйлеуге, яғни қабылдау, болжамдау, түсінуден жоспарлау және өзіндік сөзін тудыруға ұдайы алмасып отыру процесі жүзеге асырылады. Әңгімелесушілердің әрқайсысы сөйлеушінің және тыңдаушының рөлінде бола алатындықтан, диалогтік қарым-қатынас сөз әрекетінің рецептивтік-продуктивтік түрі болып табылады. Жанды диалогтік қарым-қатынаста реплика алмасу жылдам орындалады, осы жерде тілдік материалдың жоғары автоматтырылғандық пен дайындықты талап ететін диалогтік қарым-қатынастың дайындықсыздығы, спонтандылығы орын алады. Диалогтік қарым-қатынастың ең маңызды психологиялық ерекшелігі серіктестердің сөйлеу мінез-құлқының, сөйлеудің тілдік рәсімделуінің сипатын айқындайтын оның жағдаяттылығы [1].

Ауызша сөйлеудің кез келген формасы сияқты диалогтік сөйлеу эмоционалдылығы мен уәждемелік қамсыздандырылғандығымен (әңгімелесуші серіктестердің уәждемелері сәйкес келмеуі мүмкін, ал бұл қарым-қатынастың процесі мен нәтижесін анықтайды) ерекшеленеді. Диалогтік қарым-қатынастың психологиялық ерекшеліктері оның лингвистикалық сипаттамасын шарттайды.

Диалогтік қарым-қатынастың лингвистикалық ерекшеліктеріне сөйлеудің эллипстілігі, жеңілдетілген синтаксистік құрылымдарды, қолданылуы, клишелардың болуы, сөйлеу стандарттарының, модальдық сөздердің, одағай сөздің және мәнерліліктің, басқа да құралдарының болуы жатады. Сөйлеудің диалогтік формасы экстралингвистикалық құралдардың (ым, ишара, т.б.) кең қолданылуын ұйғарады. Жоғарыда көрсетіліп кеткендей, диалогтің негізінде реплика жатыр, ол диалогтік сөйлеудің қарапайым құрылымдық бірлігі болып табылады. Алайда,

диалогтік қарым-қатынасқа үйретудің негізгі, бастапқы құрылымдық бірлігі біреуі – ынталандырушы реплика, екіншісі – жауап репликасы болып табылатын екі репликадан құрылатын диалогтік бірлік болып табылады.

Диалог – тікелей қарым-қатынастың генетикалық негізгі және ең жетілдірілген формасы («Мен және әңгімелесуші серіктес»). Бұл қарым-қатынас түрінің ерекшелігі коммуникативтік тұрғыдан оның негізінде диалогтық бірліктің жатқандығында: диалогтің құрылымында көрініс табатын ойды жеткізу және қабылдау, оларға деген көзқарас. Диалог әңгімелесушілердің өзара байланысты репликаларынан тұрады [2].

Екі жақты қарым-қатынас жасау процесі әрбір қатысушы кезектесіп тыңдаушы мен сөйлеушінің рөлін атқаратын нақты жағдаятта жүзеге асырылады. Ақпаратты қабылдау және оны жеткізу нәтижесі әрбір қатысушының мақсатына байланысты қиыстырылатын және нысаналы пікірлерді құрауы мүмкін белгілі бір пікірлер (анкета, сауалнама, интервью) мен жауаптарды (әңгіме, есеп) құрайтын репликалардың тіркесуі болып табылады. Егер студенттердің қойылған сұрақтарға берген жауаптарын бір бүтінге жинақтар болсақ, жалпылаушы сипаттағы байланыстырушы пікір пайда болады. Диалогтерден біз құрылымды сұрақ қоюшылардың сұрақтарының нақтылығы мен оның әңгімелесуші серіктесінің жауабының анықтығына байланысты болатын ұжымдық монолог құра аламыз.

Диалогтік қарым-қатынас тек оның қатысушыларының қандай да бір сөйлеу әрекетінің түрі ғана болып есептелмейді, ол сөйлеу және тыңдау-сөйлеу әрекетінің ажырағысыз байланысты түрі болып табылатын сөйлеу актісі (ақпарат алмасу).

Психологиялық тұрғыдан диалогтік қарым-қатынас келесідей сипаттамаларға ие – диалогтік сөйлеу әрқашан дәлелді болады. Яғни, біз әрқашан сыртқы немесе ішкі түрткілер бойынша анықталатын қандай да бір себептен, қандай да бір мақсатта сөйлейміз дегенді білдіреді. Диалогтік сөйлеудің бұл психологиялық сипаттамасын диалогтік сөйлеуге үйретудің бастапқы кезеңінде ескерген жөн. Оқушыда сөйлеуге деген қызығушылықты, қажеттілікті ояту керек, ал ол үшін оқушының тек қана қайта оқу процесінде жиі кездесетін басқа адамның пікірін жаңғырту, яғни жаттап алынғанды қайталау ғана емес, қандай да бір өз пікірін, өз ойын, сезімін білдіру үшін қызығушылығын ояту қажет. Ол үшін аудиторияда оқытушы мен оқушылар арасында, оқушылардың өз арасында жағымды психологиялық климат қалыптастырған жағдайда жүзеге асырылуы мүмкін:

- диалогте сөз әрқашан тыңдаушыға бағытталған, аудиторияға жолданған. Бұл біздің әрқашан өз ойымызды жеткізу, пікірімізбен бөлісу, дәлелдеу, сұрау, сұрану және т.б. үшін біреумен қарым-қатынас жасайтындығымызды білдірді;

- диалогте сөз әрқашан эмоционалды тұрғыдан боялған, себебі сөйлеуші сөйлеп жатқан адамға өз ойын, пікірін, сезімін білдіреді;

Сөйлеуге үйрету кезінде алғашқы пікірден бастап барынша осы ерекшелікті ескеру қажет. Ол сонымен қатар алдыңғы екеуімен де байланысты.

Егер оқушы шектеулі тілдік материалдармен болса да өзі туралы немесе өзінікі туралы әңгімелейтін болса, онда оның сөзі эмоционалды тұрғыдан боялған, ол сөйлеушінің айтып жатқан затына немесе қадамына деген қарым-қатынасын білдіріп тұрады.

- диалогте сөз әрқашан жағдаяттық тұрғыдан дәлелді, себебі ол белгілі бір жағдаят барысында орындалады. Оқу процесінде оқытушыға шынайы жағдаяттарды қолдану арқылы немесе көрнекілік заттарды пайдалану арқылы не болмаса жағдаятты вербалды ауызша сипаттау арқылы оқушылардың диалогтік қарым-қатынас жасауға деген қызығушылығын арттыруы тиіс [3].

Қазақ тілін оқытудың әдістемесінде пайдаланатын психологиялық заңдылықтар мен деректердің жиынтығы оқытудың психологиялық негіздеріне кіреді. Тілді оқыту психологиясы – қазіргі педагогикалық психологияның үлкен бір арнасы. Мұнда әдістеме үшін пайдасы бар көптеген мәліметтерді кездестіруге болады. Атап айтқанда, әлеуметтік психология мен этнопсихология, үйренушінің жас ерекшелігі мәселесі, психолінгвистика мен педагогикалық психология мәселелері.

Қазақ тілінде диалогтік сөз мәдениетін қалыптастыруда жоғарғы сынып оқушыларының тілдік қатынастық құзыреттілігін жетілдіру үшін диалог түрлерін ұсынуда, оларды оқыту аяларына сәйкес орнымен пайдалануда психологиялық факторларды білу өте маңызды. Тілді үйретудегі кез келген оқыту әдісі, оқыту құралдары дұрыс жолға қойылып, дұрыс іріктеліп пайдаланылғанда ғана өз жемісін береді. Ал оқушыларға орнымен дұрыс ұсынылмаған оқу материалы оларды психологиялық дағдарысқа әкелуі мүмкін. Сондықтан оқу, сөйлеу мәтіндері мен жазып тыңдауға арналған тапсырмалар мен жаттығулар жүйесін әр деңгейге сай дұрыс іріктеу ғана оқушының тілді үйрену барысындағы тілдік қатынасқа құзыреттілігін дамытып қалыптастырады десек қателесеміз. Мұнымен бірге оқып-үйренушілердің жастарына қатысты психологиялық ерекшеліктерді білу де өте маңызды. Бейіндік мектеп оқушылары – есеюдің алғашқы баспалдағына аяқ басқан жеткіншектер. Осы жастағы оқушылардың бойындағы психологиялық ерекшеліктерді көптеген психолог-ғалымдар (И.А.Зимняя, М.Жұмабаев, А.А.Леонтьев, А.А.Реан, Путиловская,) өз еңбектеріне арқау еткен [4].

Тілді меңгеру жолдары сан алуан. Әрбір үйренуші өз жолын өзі таңдайды. Психологтар мынадай үйренудің екі жолын көрсетеді: қарым-қатынасқа бейім адамдар немесе бейім еместер. Қарым-қатынасқа бейім адамдар тілді сезім мен интуиция арқылы алады. Олар ықылас пен назарды оқыту үрдісіне емес, оның мазмұнына аударған да табысты жұмыс істейді. Мұндай үйренушілер тілдік болжам жасауды шебер пайдаланады, тілдесу сюжетінің даму бағытын оңай айқындайды, кез келген серіктеспен оңай тілдесіп кете береді, олар топ болып орындайтын тапсырмаларды, әртүрлі ойындарды жақсы көреді. Ал қарым-қатынасқа бейімделуі қиын адамдар тілдесуден гөрі тілдік материалдарға талдау жасауды, тілдің логика-грамматикалық заңдылықтарын шығаруды, ереже жаттаса да саналы түрде, түсініп барып жаттауды қалайды. Тілдесуден гөрі мәтіндердің мазмұнын түсініп оқу, сөйлеу үлгілеріне талдау жасап, түсінуді қалайды. Ал әңгімеге араласуға асықпайды. Бұларды тілдесуге шығару үшін топтан оның өзі құрметтеп сыйлайтын біреуді әңгімелесуші-серіктес ретін де ұсыну керек. Және тілдесу барысында белсенді серіктеске екінші ойлауды жақсы көретін серіктесінің айтуына жеңіл сөздер мен сөйлемдерді іріктеуіне көмектесуін, дәл сол айтылысқа қажет синонимдерді табатындай сөздермен сөйлеуін қамтамасыз етуін талап ету керек. Оқытушы өзінің сабағын осы екі типтің де сұранысын қанағаттандыратындай етіп жоспарлауы тиіс. Ең бастысы, оқушыларды қызықтыра білуі тиіс. Қызықтыра білудің мәні табысты оқытуда екенін белгілі педагогтардың көпшілігі растайды. Психолог Қ. Жарықбаев: «Адамның қызығуы бірнәрселерге асыра зейін қоюдан, оған құмартудан, соны үнемі ойлап жүруден көрінеді. Тұрақты қызығу ғана адамның бүкіл бойын билеп, қандай бөгеттер болса да жеңе білуге, небір ауыртпашылықты көтере білуге жәрдемдеседі», - деп жазды [5].

Жас адамның интеллектуалдық жағынан дамуы оның жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен өзара байланыста жүреді. Ал жеке тұлғаның қалыптасуы жас адамның өзінің жеке көзқарасының дамып жетілуімен, кез келген мәселеде өз бетінше шешім қабылдай алуы мен және өз міндеттерін терең түсінуімен байланысты жүреді. Оқушының шынайы интеллектуалдық мүмкіндігі оларға пайдалы болатын тапсырмаларды жүйелі түрде күрделі, бірақ шамасы жететіндей нұсқада ұсынғанда ғана дамып, көрінеді. Бұл туралы ғалым Г.А. Китайгородская: «... действительный потенциал интеллектуальных функций проявляется лишь в случае систематических, полезных для них нагрузок», - десе [6], Реан: «В таких условиях (оптимальный нагрузки, сенсификации, усиленной мотивации, операционных преобразований функции) происходит эволюция функций, достигающая новых, более высоких уровней развития...», - деп жазады [7]. Осыған орай оқытушы міндеті – оқушыны оның интеллектуалдық дамуына тиімді ықпал ететін оқу жүктемелерімен қамтамасыз ету.

Сонымен, әдеби мәдениетті сөйлеу әдеби диалогтік қатысым барысында тілдік құралдарды іріктеу мен қолдануда дұрыс дағды қалыптастыру керектігін түсінеміз. Басқаша айтқанда, тілдесім барысында тілдік қатынасқа қатысушылар өздерінің алдына қойған мақсаттарына жету үшін қажетті тілдік құралдарды дұрыс таңдай білуге тиіс. Мұндай

мақсатпен қажетті тілдік құралдарды таңдауды тілдің сөйлеу мәдениетінің қатысымдық саласы қарастырады. Диалогтік қатысым кезінде әңгімеге кем дегенде екі адам қатысатындықтан айтушының (адресаттың) сөзі, ол негізгі ақпаратты беруші болғандықтан, тыңдаушы (адресантқа), негізгі ақпаратты қабылдаушыға, анық, түсінікті, ұғынықты болумен бірге, таза, бай, көркем сөйлемдермен берілуге тиіс. Айтушы өз сөзіне тыңдаушысын қызықтыра білуі тиіс. Мұндай қатысымдық сапаларға сөздің дәлдігі, түсініктілігі, байлығы, тілдің тазалығы, айқындылығы сияқты мәселелер жатады.

Әдебиеттер

1. Практикум по методике преподавания иностранных языков [Текст]: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. К.И. Саломатова, С.Ф. Шатилова. – Москва: Просвещение, 1985. – 224 с.
2. Спиваковская, А.С. Игра-это серьезно [Текст]/ А.С. Спиваковская. – Москва: Просвещение, 1981. – 336.
3. Рогова Т. В., Верещагина И. Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. - Москва: Просвещение, 1988. – 138 – 140 с.
4. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – Москва: Русский язык, 1989. – 220 с. 92
5. Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы: Мектеп, 1970.-324 б.].
6. Китайгородская Г.А. Интенсивные обучение иностранным языкам: Теория и практика. – Москва: Русский язык, 1992. – 254 с.
7. Реан А.А. (общ. редакция) Психология человека от рождения до смерти. – С-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. – 656 с

Т.С. Нурбатырова
Астана қ. (Қазақстан)

ФИЗИКАНЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒЫТТА ОҚЫТУ

Қазақстан егемендік алғаннан кейін физиканы оқыту орта мектепте екі бағытта жүргізілетін болды: қоғамдық-гуманитарлық бағыт және жаратылыстану-математикалық бағыт. Оқулықтар да осы екі бағытта дайындала бастады. Бүгінгі күні осы салалар жетілді деп айтуға болады, себебі қазір еліміз бойынша бірнеше баспадан осы екі бағыттағы физика оқулықтары шығып, мектептерде оқытылып жатыр. Ал, жоғары мектепте де физика оқытылады, олар арнайы оқу министрлігі бекіткен типтік бағдарламалар бойынша мамандық бағытына қарай оқытылады. Сонда, күні бүгін көзіміз жеткені, жоғары оқу орындарында да осы бағытты басшылыққа алу қажеттілігі айқын байқалады. Өйткені, біздің университетте биотехнология, азық-түлік өнімдерінің технологиясы, қайта өңдеу өндірістерінің технологиясы, геодезия және картография мамандықтарына физика пәнін оқытуда осы гуманитарлық бағытта оқытуды басшылыққа аламыз.

Физика өзінің зерттеу объектісі – табиғатпен тікелей емес, мәдениет жүйесі: философия, өнер, дін, құқық және мораль, өмір салты және дәстүр арқылы байланысады. Осы идеяны білімгерлерге жеткізу жолдарының бірі төмендегі мәселелер кешенін қарастырғанда қандай да бір дәуірге шолу жасау әдісі болып табылады:

- дәуірдің жалпылай сипаттамасы;
- осы кезеңдегі мәдениеттегі құндылық бағдарлар жүйесі;
- осы құндылық бағдарлардың ғалымның ойлау тұрғысына әсері;
- қарастырылатын кезеңдегі ғылым және мәдениеттегі әлемге деген көзқарас;

- сәйкестік әдістемелік принципі негізінде нақты құбылыстар табиғатына көзқарасына тарихи дамуы.

Физика курсы аясында дәуірдің ішкі әлемі қарастырылмайтындықтан, мәдениеттанушылық идеясы әдістемелік идеямен үйлесе жүргізіледі. Бұл дегеніміз – мәдениеттанушылық идея оқу материалы деңгейінде, оның ішінде, негізінен студенттердің өзіндік жұмыстарында үйрететіндігі.

Экологиялық идея адамгершілік идеясын ұйғарады: қоғамды ізгілендіру, мәдениетті көтеру, алдыңғы шепке моральдық және жалпыазаматтық құндылықтарды, тұлғаның рухани дамуын шығару және адам табиғаттың ажырамас бір бөлігі екенін көрсету.

Экологиялық идеялардың негізгі қағидаларын білімгерлерге жеткізуде басты жауапкершілік осы ғылыми-жаратылыстану саласына жүктеледі. Бұл жерде ол «Табиғат – қоғам – адам» жүйесі дамуының баламалы жолдарын анықтаудың негізі болып табылады. Білім беруді гуманитарландыру жағдайында білімгерлердің санасына әр адамның және қоғамның табиғатты пайдаланудағы жауапкершіліктері мен міндеттерін жеткізуде осы ғылым саласы негізгі рөл атқарады деуге болады. Сондықтан да жаратылыстану саласында білім беру білімгерлердің санасын нақтылы деректермен толтыру емес, оның рухани дүниесін дамыту болып табылады.

Сонымен, оқу материалдарын таңдау кезінде әдістемелік және экологиялық идеялардың синтезі білімгерлерге, біріншіден, алған білімдерінің негізінде қоршаған орта заңдылықтарын түсінуге мүмкіндік берсе, екіншіден, жаратылыстану пәндерінің гуманитарлық потенциалын ашу арқылы білімгерлерді жалпыадамзаттық құндылықтарға бағдарлайды. Гуманитарлық бағыттағы сыныптарға арналған физика курсына оқушыларды физикалық теориялармен таныстыру кезінде қарастырылатын ұғымдардың теориялық негіздемелері азайтылған. Жаңа ұғымдар тәжірибе деректерін талдау негізінде енгізіледі, ал бұл қарастырылатын ұғымдардың білімгерлерге түсінікті болуына себептеседі. Бұл бағыттағы оқитын білімгерлерге қиын материалды түсіндіргенде, таза дәлелдемелерге көп арқа сүйей бермей, көрнекілікке, көркемділікке, нақтылыққа, өмірмен байланыстыруға көбірек назар аударған абзал.

Қолданбалы материал теориялық материалды зерделеу кезінде қарастырылады. Оның мазмұны, негізінен, адамзат қоғамындағы физика ғылымының рөлін көрсетуге, білімгерлерде ғылым жетістіктерін әртүрлі көзқарас тұрғысынан бағалай алуға, ғылыми-техникалық прогреске байланысты туындайтын экологиялық проблемаларды түсінуге бағытталған.

Курстың әрбір бөлімі қорытынды дәрістермен аяқталады, онда білімгерлердің физикалық теориялармен әлемнің физикалық бейнесі туралы білімдері жүйеленеді. Бұл сабақтардың мақсаты зерделенген теориялардың қолдану аясын және олардың қазіргі заманғы әлемнің физикалық бейнесіндегі орын көрсетуі болып табылады.

Механика бөлімін бастағанда ең алдымен, өлшем бірлік туралы ұғым қалыптастырудан бастаймыз, сонда ұлттық өлшем бірліктер туралы студенттерге сұрақтар қойылады:

– Қандай ұзындық өлшем бірлісіңдер? Біздің ата-бабаларымыз қандай өлшем бірліктерді пайдаланды? Масса бірліктері ше? Студенттер білгендерінше жауап береді, сонан соң арнайы слайд арқылы олардың жауаптарын қорытып, мына материалдармен таныстырамын.

Ата-бабаларымыздың қолданған ұзындық өлшем бірлігі «Шақырым» қазіргі кезде қолданып жүрген атауымыз «Километр». Ертедегі қазақ қыздары таққан орамал өлшемі кезінде – «Шаршы». Осы өлшемнің қазіргі кездегі қолданылып атауы «Квадрат метр». Ертедегі ата-бабаларымыз қолданып жүрген масса бірлігі пұт – 16 кг-ды білдіреді. Уыс, қос уыс, қадақ – жуық шамамен 400 грамға тең. 1 пұт – жуық шамамен 16 кг. Батпан – 12 кг. Бұл – ұлттық масса бірліктері.

Ұзындық бірліктері: тырнақ қалыңдығындай – 1 мм; шынтақ елі – 10мм; бір елі – 1,5 см; 156 мм; сынақ сүйем, қарыс, шынтақ, кез, құлаш, бір қадам, бір саржан, арқанбойы, шақырым, қозы көш жер деп аталатын қосымша бірліктер пайдаланылған. Уақыт бірліктері: кірпік қағу, қас қағым, қас пен көздің арасы, бір сәт, сүт пісірім, бие сауым, ет асым, көлем бірлігі – текше. Мұнда студенттер халқымыздың ұлттық бірліктерімен толық таныса отырып, қазіргі бірліктермен байланысын есептеуді үйренеді.

Сонымен қатар, гуманитарлық бағытта оқытуда мына материалдар қазақ халқының ерте кезден ғылымға жақын болғандығын және физика ғылымының өмірмен байланысын оқып үйренеді. Ұстаның зергерлік бұйымдарды, ат әбзелдерін соққанда күмісті қыздыру себебін, қайнаған самауырын кернейінің нығыздалып қалуын молекула-кинетикалық теорияда зат құрылысы, олардың қасиеттері туралы мәселелерді түсіндіруге болады. Ұстаның зергерлік бұйымдар, ат әбзелдерін /құйысқан, өмілдірік/ соғуы; Шошыған балаға қорғасыннан қорықтық құю әдетін жылу құбылыстары, молекулалардың қозғалыс жылдамдығының температураға тәуелділігі арқылы түсіндіруге пайдалануға болады.

Қазақ халқы өте шебер болған. Ағаштан әртүрлі бұйымдар: домбыра, қобыз, дауылпаз, саз-сырнай т.б. жасаған. Ұлттық аспаптарды желімдеген. Жүзік бауырын дәнекерленген. Киіз үй ағаштарын әртүрлі пішінде иіп жасаған. Осы құбылыстың барлығы қатты денелерді созу, сығу яғни денелердің деформациялануы арқылы түсіндіріледі.

Ұлттық ойындар «Тас ату», «Найза ату» кезіндегі лақтырылған тас пен найзаның жерге түскенге дейінгі қозғалысы жердің барлық денелерді өзіне тарту құбылысы арқылы түсіндіріледі. Бәйге түрлері: аламан бәйге, бәйге, жорға жарыс, жаяу жарыс, көш керуен, өгіз аяң. Бәйгеге сөреге жеткен аттың бірден тоқтай алмауы. Атпен қатты келе жатқан адамның аты сүрінгенде үстіндегі адамның құлауы. Дененің жылдамдығы тек оған басқа дене әсер еткенде ғана өзгертіндігін, инерцияның тұрмыста білінуі арқылы түсіндіріледі. Үзеңгі, тартпа. Егер аттың тартпасы бос болса, адамның аттан ауып түсу себебі. Қазақ халқы үйді қатты дауыл тұрғанда жығып кетпес үшін, шаңырақтан байлаған желбауға үлкен-үлкен жүк іліп қойған. Ілінген жүк желбауды керіп, шаңырақты төмен басып тұрған салмақ, ауырлық күш ұғымдарын ажырата білу тартылыс құбылысы, ауырлық күшінің әсері арқылы түсіндіріледі.

Қазақтың байырғы аңшылық және жауынгерлік қаруы – садақ аруды серпінділік күші арқылы түсінуге болады. Садақ – мықты ағаш немесе аңның мүйізінен жасалатын қару. Садақтың кермесінің созылуы, неғұрлым көп болса, соғұрлым серпінділік күші көп болады. Садақ кермесінің потенциалдық энергиясы, садақ жебесінің кинетикалық энергиясына, тербелген алтыбақанда, аспалы бесікте энергия түрлерінің бір-біріне айналуы энергияның сақталу заңына негізделгенін атап өткен жөн. Садақты тартқан кезде кермесінің потенциалдық энергиясы, ұшып бара жатқан жебенің кинетикалық энергиясына айналуы механикалық энергияның бір түрінің екінші түрге айналуы арқылы түсіндіріледі. Арқанның созылуы. Үзеңгі, тартпа, желбауға түсетін күштер дененің салмағы. Серпінділік күші мен дене массасының арасындағы байланыс арқылы түсіндіріледі. Садақтың оғы – жебе. Садақтың адырнасын кері тартқанда тарту күшіне қарама-қарсы серпінділік күші пайда болады. Қолдың тарту күшін жойғанда серпінділік күшінің әсерінен жебе атылады. Арқан тарту ойынында бір топтағылардың күштері қосылады. Қарама-қарсы топтағылардың бірі жеңеді. Жылқыға шалма тастау, құрық салу. Садақ көрмесінің созылуы, ондағы күштің аз, көп болуы күштерді қосу тақырыбымен түсіндіріледі.

Алғашқы адамдардың шақпақтағы үйкеу арқылы от жағуы, ұршық, ұн тартатын қол диірмен қозғалысы. Көшкенде пайдаланатын арба, шана қозғалысы үйкеліс күшінің әсерінен. Ат тағасы, ат тағалау себебі, адамның аяқ киімін тағалауы да үйкеліс күші арқылы түсіндіріледі. Адам тағасы, ат тасы, етік тігетін біз, соқамен жер жырту, оны басу. Қымыз құятын мес пен сабаның түбіне, құйылған қымыздың қысым түсіруі. Май салатын қарынды үрлеу.

Айранды дорбаға құйып қатық сүзу. Дорба түбіне түсетін қысым дорбаның үстіңгі бетіне түсетін қысымнан көп екенін, оны дорбадан аққан сары судан байқауға болатындығы Паскаль заңы, газ бен сұйық ішіндегі қысым арқылы түсіндіруге болады. Саба түбіндегі қымыз қысымын торсық және мес түбіндегі қысымды, сұйықтың ыдыс түбіне және қабырғаларына түсірілетін қысымы арқылы түсіндіреді.

«Бағанаға өрмелеу» ұлттық ойынында бөренеге өрмелеуде басына көтерілу үшін бөренемен өрмелеушінің аяқтары-қолы арасында тыныштық үйкелісі болған жағдайда жоғары қозғалады. Келтірілген бұл мәліметтер білімгерлердің физика пәнін оқуға деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Студенттердің өзіндік жұмыстары кезінде берілген тақырып бойынша гуманитарлық мәселелерді қамтуды тапсыра отырып, олардың ой-өрістерінің жетілдіруді үнемі басты назарда ұстаған жөн.

Бұл бағыттағы білімгерлердің психофизиологиялық ерекшеліктерімен байланысты олардың мүдделерін ескеру физика курсының мазмұнын таңдап алуда әдістемелік, мәдениеттанушылық және экологиялық идеялардың синтезіне сүйену қажеттігіне әкелді. Сонымен қатар, қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы білім алушылар үшін арналған физика курсы өзара байланысты мына ғылыми болжамдар шешуге бағытталды:

1. Физиканың жалпы және маңызды заңдары туралы логикалық жүйелі білім беру.
2. Табиғат құбылыстарын түсінуге қолданылатын ұғымдық аппаратты жетілдіру, қоршаған дүниеде саналы бағдарлама алуды қалыптастыру.
3. Осы білімдер негізінде ғылыми дүниетанымды қалыптастыру, танып білуге қабілеттілікті және жалпы алғанда ойлау мәдениетін дамыту.

Бұл тұрғыдан қарау білімгерлердің теориялық ойлауын, теория мен эксперименттің танымдағы рөлімен байланысты теория мен практиканың қатысы туралы әдіснамалық білім жүйесін, материалды зерделеуге ұлттық тұрғыдан қарауға, физиканың дамуын қоғам тарихымен, оның мәдениетімен байланыстыруға, физикалық теориялардың қолданысын көрсетуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі Қазақстан еліміздің болашағы үшін ең бір қажетті ұстаным ретінде тәрбие мен білімге айрықша көңіл бөліп келе жатқанын айтуымыз керек. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауларында ұлттық бәсекелестік қабілеті ең алдымен оның білімділік деңгейімен айқындалатындығы айтылып келеді.

Қазақ халқының дәстүрлі тәрбие түрлері арқылы қазақ жастарының ұлттық келбетін, Отанға деген сүйіспеншілігі негізінде Қазақстанның өркендеуіне үлес қосуға ұмтылысын қалыптастыруда гуманитарлық бағытта оқытудың маңызы зор.

Әдебиеттер

1. Башаров Р.Б. Методология развития поликультурного образования в Казахстане. Алматы: Ғылым, 2002, – 236 с.
2. Назарбаев Н.Ә Қазақстан - 2030. – Алматы: Білім, 1997. – 265 б.
3. Ертісбаев Е. Қазақстан и Назарбаев: Логика перемен. – Астана : Елорда, 2010.- 576 с.
4. Ғалымбаева А. Қазақ ұлттық киімдері. – Алматы: Жалын, 1975.
5. Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы. – Алматы, 1998.
6. Муканова С.Д. Формирование инновационных потребностей учителей в условиях инновационной деятельности. – Караганда, 1999.

**ОТОБРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ
В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА
В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ**

Основой любого научного исследования и историко-методических работ, в частности, является историография исследования конкретной проблемы, потому что она помогает определить цели, задачи и научную новизну исследования. Исследование отечественной историографии не содержат работ, полно и всесторонне раскрывающих организационно-методические основы подготовки будущих филологов, которые позволили бы охарактеризовать исторические традиции и основные тенденции в системе подготовки будущих филологов. Однако в периодических изданиях исследуемого периода, таких как «Вестник Европы», «Воспитание», «Журнал Министерства народного просвещения», «Киевская старина», «Педагогический сборник», «Университетские известия» регулярно рассматривались аспекты, связанные с деятельностью историко-филологических факультетов. Рассмотрим отображение проблемы подготовки будущих филологов в Украине во второй половине XIX – начала XX века на примере журнала «Университетские известия».

Журнал «Университетские известия» выходил в Киеве при университете Св. Владимира, начиная с сентября 1861 года до 1917 года. Издание печаталось ежемесячно. Редакторами (в разное время) были ученые и научные деятели Н. Бунге, Н. Иванишев, В. Незабитовский, С. Ходецкий, В. Иконников. В журнале присутствовали следующие разделы: 1) официальный (протоколы, отчеты, правила, рецензии на сочинения на приобретение степеней и т.д.); 2) неофициальный (научные статьи); 3) прибавления (метеорологические наблюдения, объявления, университетские курсы профессоров и преподавателей); 4) научная хроника (сообщения и протоколы научных обществ университета).

В «Университетских известиях» печаталось множество материалов, которые освещали разные стороны деятельности университета. Это, в частности, протоколы заседаний университетского совета, новые постановления и распоряжения по университету, сведения о преподавателях и студентах, списки студентов и посторонних слушателей, обзор преподавания по полугодиям, расписание учебных занятий, программы, конспекты, библиографические указатели для студентов, библиографические указатели, которые поступали в университетскую библиотеку и в ее студенческий отдел, информация и исследования, касающиеся устройства и состояния научной, учебной, административной и хозяйственной части университета, сведения о состоянии коллекций, кабинетов, музеев и других учебно-вспомогательных учреждений университета, научные отчеты, отчеты о командировках преподавателей с научными целями, обзор диссертаций, представленных для получения научных степеней и т.п., а также и сами диссертации, речи на годовом и других праздничных собраниях, вступительные, пробные, публичные лекции и полные курсы преподавателей, научные работы преподавателей и студентов, материалы и переводы научных работ [5, с. 59].

Что касается филологического образования, то одним из аспектов, который отображался на страницах «Университетских известий» было обозрение преподавания наук и искусств на историко-филологическом факультете. Проанализировав издания журнала с 1861 по 1917 года, можно отметить, что каждое обозрение преподавания на историко-филологическом факультете содержало перечень профессоров и преподавателей, работающих на факультете в том или ином полугодие, а также дисциплин, которые ими преподавались, включая количество часов в неделю и семестры. Начиная с 1900-х годов, подобные обозрения также включали в себя информацию о наличии лекций и практических занятий с описанием изучаемого материала и учебных пособий, используемых каждым

преподавателем. В разъяснениях к практическим занятиям присутствовало также краткие сведения о практикуемых приемах обучения данной дисциплины. Подобные данные дают возможность сделать выводы о формах, содержании и методах обучения студентов-филологов.

Также в протоколах заседаний совета университета отображались организационные изменения, которые происходили на историко-филологическом факультете. Так, например, в «Университетских известиях» №3 за 1875 год были изданы протоколы совета университета Св. Владимира, в которых историко-филологический факультет предоставил проект распределения и преподавания предметов по историко-филологическому факультету. Данный проект давал возможность студентам освободиться от большого количества часов общих предметов и перейти к более глубокому изучению предметов специализированных. Согласно этому проекту в течение первых двух лет (четырёх семестров) студенты изучали общие предметы, которые давали основательную подготовку к изучению специализированных дисциплина на классическом, славяно-русском и историческом отделениях. Перейти к изучению специализации могли лишь те студенты, которые удовлетворительно сдали испытания по общим предметам [3, с. 4-11].

В разделе «Научная хроника» журнала «Университетские известия» были опубликованы программы, конспекты лекций и руководства к практическим занятиям по филологическим дисциплинам, а также рецензии на них, обзоры учебных пособий по филологии того времени. Например, в «Университетских известиях» № 6 за 1881 год опубликован подробный обзор учебника по истории греческой литературы Эд. Мунка в обработке Фолькмана [1]; в «Университетских известиях» № 4 за 1883 год издана критическая статья, в которой обзревается три новейших курса истории греческой литературы таких авторов как В.Ф. Корша, Дж. П. Магаффи и К.О. Мюллера соответственно [2]; в «Университетских известиях» № 12 за 1907 год изложен подробный критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению [4]. Такие статьи и обзоры дают возможность ознакомиться и проанализировать содержания учебных курсов, сделать выводы о методике преподавания того или иного предмета.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что периодические издания исследуемой эпохи являются источниками, которые содержат разнообразные материалы по методике преподавания, содержанию курсов, формах и приемах обучения, а также дают возможность ознакомиться и проанализировать учебную литературу той эпохи. Материалы, которые содержатся в журнале «Университетские известия» помогают исследовать и сделать выводы о состоянии и развитии подготовки будущих филологов в университете Св. Владимире в Киеве. Перспективным считаем дальнейшее исследование других периодических изданий исследуемого периода для более полного и достоверного анализа подготовки будущих филологов в университетах Украины второй половины XIX – начала XX века.

Литература

1. Мищенко Ф. Новая обработка истории греческой литературы Мунка / Ф. Мищенко // Университетские известия. – 1881. – № 6. – С. 129–134.
2. Мищенко Ф. Новейшие курсы истории греческой литературы / Ф. Мищенко // Университетские известия. – 1881. – № 6. – С. 91–114.
3. Протоколы заседаний Совета Императорского Университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1875. – № 3. – С. 1–30.
4. Флоринский Т.Д. Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению / Тимофей Дмитриевич Флоринский // Университетские известия. – 1907. – № 12. – С. 139–174.
5. Щербатюк В.М. Історія України в публікаціях «Університетських історичних відомостей» / Щербатюк В.М. // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 59-65.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

В течение последних десятилетий существенно меняются методы и подходы к подготовке специалистов железнодорожного транспорта. Происходят не только количественные, но и качественные изменения в оснащении, как подвижного состава, так и организации его движения. Все это требует подготовки специалистов нового поколения способных обеспечить эффективное функционирование железной дороги и улучшить надежность и своевременность перевозок.

Существенные изменения в подготовке, переподготовке и повышении квалификации кадров железнодорожного транспорта связаны как с общими проблемами в сфере образования и состоянием рынка труда, так и с ситуацией, которая сложилась в системе. Поэтому важно изучить подготовку будущих железнодорожников с точки зрения историко-педагогического анализа.

Рассмотрим особенности подготовки специалистов железнодорожного транспорта в контексте развития системы образования Украины во второй половине XX века.

Заметим, что со второй половины 1950-х гг. определяющей чертой развития железнодорожного транспорта стала широкомасштабная техническая модернизация, что требовало и реформирования системы подготовки будущих специалистов железнодорожного транспорта. Существовала потребность в модернизации железной дороги, что выражалось в постепенном замене паровозов тепловозами (директивы КП СССР, XX съезд, февраль 1956 г.). Также было принято постановление Совета Министров СССР от 03.02.1956 г. «О генеральном плане электрификации железных дорог», которая предусматривала развитие электрической тяги на железнодорожных дорогах страны на 15-летний период. Указанные факторы привели к повышенному спросу на квалифицированные кадры в железнодорожной отрасли. Эта проблема решалась двумя путями: 1) переселением квалифицированных специалистов из других регионов СССР; 2) восстановлением старых и созданием новых учебных заведений по подготовке железнодорожного транспорта и открытием новых специальностей, отвечающих потребностям того времени. Такое положение вещей привело к появлению ряда законодательных актов, которые способствовали развитию подготовки специалистов железнодорожной отрасли (Закон «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» от 24.12.1958 года, специальное решение Министерства образования Советского Союза о переводе всех учебных заведений железнодорожной специализации Министерства путей сообщения в подчинение образовательного ведомства (1959 г.), постановление № 1099 Совета министров СССР «Об участии промышленных предприятий, совхозов и колхозов в комплектовании ВУЗов и техникумов и в подготовке специалистов для своих предприятий» от 18.09.1959 года и др.).

В 1964 году учебные планы и программы претерпели определенные изменения. Эти изменения были направлены на усиление связей между теорией и практикой, а также межпредметных связей. Были выделены следующие циклы предметов: профессионально-общеобразовательной, политехнический и физико-эстетический. Также принесли определенную пользу консультации для учащихся, которые были введены согласно новым учебным планам. Расширялся перечень лабораторно-практических заданий, вводилась производственная практика [3, с. 141].

Каждое ПТУ прикреплялось к предприятию, вагоноремонтной станции, транспортной организации и осуществляло свою работу на их учебно-производственной базе. Предприятия

были обязаны создавать надлежащие условия для успешного осуществления учебного процесса и освоение учащимися новой техники и технологий [3, с. 142].

03.03.1969 года было принято постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по дальнейшему улучшению подготовки квалифицированных рабочих в учебных заведениях системы профессионально-технического образования». С этого момента началось постепенное превращение существующих ПТУ со сроком обучения 1-3 года (на базе 8 классов) в учебные заведения с 3-4-летним сроком подготовки рабочих с получением полного среднего образования (на базе 8 классов) в средние профессионально-технические училища.

Для этого этапа было характерно расширение прав республиканского правительства в управлении системой профессионально-технического образования. Это проявлялось в утверждении планов подготовки квалифицированных рабочих в профессионально-технических училищах, в том числе железнодорожного профиля; разработке перспективных и годовых планов трудоустройства молодежи [2, с. 25].

В этот период развивалась новая техника и технологии в железнодорожной отрасли: 1965 год – в СССР построены грузовой и два пассажирских газотурбовоза, а также впервые применены системы дистанционной защиты с электронными элементами (УЭЗФ) в составе комплексных систем автоматики, защиты и управления тяговой подстанцией – ЭСА-64; 1968 – в СССР применена система дистанционной защиты «Сейма-2»; 1969 – на железных дорогах СССР начал использоваться прибор для обнаружения нагретых аварийно букс (ПОНАБ), устанавливаемый рядом с рельсовым путём и регистрирующий неисправность (перегрев) буксового узла. Все эти автоматизированные процессы и нововведения требовали высококвалифицированных работников железнодорожного транспорта. Поэтому 70-80-е годы XX века характеризуются вытеснением неквалифицированной рабочей силы с ограниченными возможностями: производству нужен был тип нового рабочего, образованного и технически грамотного.

В 90-х годах XX века в профтехобразовании Украины завершилось организационно-структурное оформление среднего ПТУ как учебного заведения единого типа. В среднем ПТУ сложилась система учебно-воспитательной работы с учащимися, были отработаны содержание, формы и методы профессиональной и общеобразовательной подготовки специалистов железнодорожного транспорта. В 1991 году совместным постановлением Министерства народного образования УССР, Министерства труда УССР и Президиума Академии наук УССР № 7/52/59 была утверждена «Концепция профессионально-технического образования Украины», которая отвечала развитию общества того времени и определила стратегические направления развития. В 1998 году принимается первый в истории Украины Закон «О профессионально-техническом образовании». ПТУ постепенно стали превращаться в многофункциональные региональные и отраслевые профессиональные образовательные центры, что предполагалось постановлением Кабинета Министров от 02.04.1998 года «Об утверждении комплексных мероприятий по реформированию ступенчатого профессионально-технического образования, специализации и перепрофилирования профессионально-технических учебных заведений» [1, с. 94].

В целом, дополняясь со временем некоторыми новыми элементами, подобная система преподавания и обучения просуществовала в профильных железнодорожных учебных заведениях Украины до конца XX – начала XXI века. В 2011 году начался процесс трансформации системы образования Украины, что обусловлено изменениями в организации подготовки специалистов железнодорожного транспорта (распоряжение №1191-р Кабинета Министров Украины «Некоторые вопросы управления высшими учебными заведениями» от 16.11.2011 года (подчиняло подведомственные высшие учебные заведения Министерству образования); государственный стандарт профессионально-технического образования для подготовки (повышения квалификации) рабочих по профессиям железнодорожной отрасли от 16.11.2011 года; статья 32 Закона Украины «О профессионально-техническом образовании»).

Учитывая все вышесказанное, можно сделать вывод, что система железнодорожного образования во второй половине XX века подвергалась постоянным трансформациям, что дает возможность говорить о становлении, стабилизации и модификации железнодорожного образования в Украине в этот период.

Литература

1. Криволапчук М. В. Історія становлення та розвитку системи професійно-технічної освіти України / М. В. Криволапчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Державне управління. – 2013. – Т. 226, Вип. 214. – С. 92–96.

2. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888 – 1998 роки)) [Текст] : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Ігор Данілович Лікарчук ; Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 1999. – 38 с.

3. Хомуляк О. Характеристика змісту професійної підготовки помічника машиніста локомотивів залізничного транспорту у ПТНЗ України (друга половина XX ст.) / О. Хомуляк // Молодь і ринок. – 2012. – № 5. – С. 140–144.

Е.В. Кохановская
г.Херсон (Украина)

ВКЛАД Х.Д. АЛЧЕВСКОЙ В РАЗВИТИЕ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В современных условиях постоянного реформирования образовательных систем, естественное и математическое образование находится в поле пристального внимания каждого государства. Знания в этой области влияют на формирование будущих компетентных специалистов науки и производства, на их способность творчески мыслить и решать поставленные задачи, приумножать научный, человеческий и экономический потенциал страны. Именно потому ретроспективный анализ развития системы естественно-математического образования является актуальным, а экстраполяция положительного опыта способствует усовершенствованию системы образования.

Вопросы становления и развития образования рассматривают в своих исследованиях многие известные ученые-педагоги. Среди них: Т. Завгородняя, В. Кузьменко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинская и др.

Особенно выделяется в историческом контексте период XIX – начала XX века, характерной чертой которого является то, что система образования для мальчиков и девочек была раздельной.

Одним из известных деятелей образования этого периода является Христина Даниловна Алчевская – прогрессивный педагог, организатор и руководитель первой в Украине бесплатной женской воскресной школы. Она является ярким представителем украинской интеллигенции середины XIX – начала XX века. Деятельность Христины Даниловны имела огромное значение для становления и развития отечественной педагогической науки и образования [3].

Напомним, что в 1861 году Христина Алчевская вместе с семьей переехала в Харьков, где устроилась работать учительницей в воскресную школу. Однако школу скоро закрыли. Именно это и послужило фактором того, что впоследствии Христина Даниловна основала женскую воскресную школу, в которой обучались женщины разных возрастов и сословий

(прислуга, модистки, жёны и дочери ремесленников, фабрикантов и др.). Целью Х. Алчевской было обучение как можно большего числа женщин. Курс обучения соответствовал программе начальных училищ.

В 1862–1870 годах школа работала нелегально, а занятия проводились у Христины Алчевской дома. Позднее под школу приспособили помещение начального училища. И только в 1896 году по проекту А. Бекетова для школы выстроили собственное здание, стоимостью 50 тысяч рублей – единственное собственное помещение среди всех воскресных школ Российской империи. Школа просуществовала до 1919 года. После смены власти в здании была открыта вечерняя школа для рабочей молодёжи. В нынешнее время там располагается выставочный зал Художественного музея.

Первое время Христина Даниловна одна преподавала в новосозданной школе, хотя не имела соответствующего образования. Позднее к ней присоединились и другие учителя. Важно, что преподаватели, работающие в школе, делали это абсолютно бесплатно. В помещении была библиотека, в фондах которой содержались научные пособия, авторами которых были известные ученые.

Школа была не единственным образовательным проектом Х. Алчевской. Ею были также организованы. Общество грамотности, первая общественная библиотека в Харькове. Образовательная деятельность Христины Даниловны получила высокую оценку украинских, российских и зарубежных деятелей культуры. Ее наградили почетным дипломом на Всемирной педагогической выставке 1899 года в Париже.

Как отмечает С. Миропольский, Харьковская частная женская воскресная школа, организованная Х. Алчевской, являлась не только живым, коллективным педагогическим целым, но и дружной семьей, которую объединяли работа, интересы и личные симпатии [4, с. 24]. Школу все ученицы могли посещать свободно и бесплатно. Их возраст в основном составлял от 16 до 30 лет и лишь небольшая часть была возрастом от 30 до 50 лет [4, с. 27].

Уже в первые годы существования педагоги школы стремились дать своим воспитанникам больше, чем обычная начальная школа, к которой по «Положению» 1864 г. приравнивались воскресные школы. В этой школе, кроме преподавания официально разрешенных предметов, широко подавались сведения по отечественной истории, географии, естествознанию и др.

Следует отметить, что в школе постоянно проводилась работа под руководством Х. Алчевской относительно усовершенствования методов обучения, особое внимание среди которых уделялось изучению естественно-математических наук [1, с. 49]. На учительских собраниях подробно и всесторонне рассматривались средства преподавания каждого предмета и выбирались лучшие; обсуждались вопросы преподавания отдельных предметов учебного курса. Среди них: программа предметных уроков; выбор материала для предметных уроков в старших классах; специализация уроков; использование наглядных пособий на уроках; связь наглядного обучения с книгой для чтения; необходимость предварительной подготовки к урокам; средства оказания разнообразия урокам, к содержанию которых могут уходить начальные сведения по физике, географии и обществознанию; методы обучения грамоте; распределение групп при обучении чтению и письму; распределение занятий на степени в процессе обучения грамоте; средства улучшения каллиграфии учениц; выбор книг для чтения учащихся; преподавания в воскресной школе отечественной географии и истории; преподавания арифметики; методические средства обучения арифметики [4, с. 44].

Х. Алчевская огромное внимание уделяла изучению ученицами предметов естественно-математического цикла, среди которых одним из наиболее значимых была арифметика. Для иллюстрации начального обучения счету в школе применяли такую наглядность, как арифметический ящик, торговые и дробные счеты, чертежи и т.д.

Геометрию предлагалось вводить в старших классах. На этот предмет выделялось 10 уроков. Педагогический совет предложил учителю математики госпоже Кочетовой составить

программу. Разработанная ею программа включала такие темы: 1) тело; куб: его грани, ребра, двугранные и трехгранные углы; 2) линии: прямая, ломаная, наклонная, горизонтальная; линейные углы; 3) поверхность: ее измерения; квадраты, квадратные метры; 4) призма (четырёхгранная), ее грани, ребра, основа, измерения поверхности; 5) объем тела; 6) измерение объема куба и призмы; 7) кубическая мера; 8) пуля центра шара, сечение, ось, окружность, кривая линия, дуга [5, с. 47-50].

Элементарные сведения по географии подавались интегрированно с другими предметными уроками (до 10 уроков). Излагались самые необходимые географические сведения, нужные для понимания информации, содержащейся в книгах для чтения. Отдельное внимание уделялось составлению планов и карт.

Ботаника не входила в курс наук воскресной школы. Уроки по этому предмету убрали, заменив их более важными, по мнению руководства, науками, имеющими значительное воспитательное влияние на учениц.

Все созданные в воскресной школе программы вошли в сборник «Опыт программ по всем предметам обучения в воскресной школе для взрослых и малолетних учащихся (в объеме курса начальной народной школы)», среди которых были и программа по арифметике для групп взрослых учеников воскресной школы; взгляд на преподавание арифметики в группах взрослых учениц Харьковской женской воскресной школы В.А. Евтушевского; программа по арифметике для групп малолетних учеников воскресной школы [5, с. 70].

Таким образом, Христина Даниловна Алчевская – известный педагог-реформатор, существенный вклад которой в развитие теории и методики преподавания является неоспоримым, а ее школа представляла собой уникальную научно-педагогическую лабораторию обучения взрослых, опыт которой приезжали изучать представители других воскресных школ со всей Российской империи. Наследие Алчевской является актуальным и сегодня.

Литература

1. Абрамов Я.В. Харьковская частная женская воскресная школа (Исторический очерк) / Я.В.Абрамов // Русская школа. – 1899. – № 5-6. – С. 40-74.
2. Бондар Л.С. Навчально-виховна робота у Харківській жіночій недільній школі Х.Д. Алчевської / Л.С. Бондар // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: науковий журнал. Педагогічні науки / [гол.ред. П. Ю. Саух, відп. ред. Н. А. Сейко]. – Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2007. – Вип. 36. – С. 62-66.
3. Іващенко В. Педагогічна діяльність Христини Алчевської та її роль у розвитку української освіти в документах із фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / В. Іващенко, Р. Палійчук // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 7. – С. 40-43.
4. Миропольский С. Школа и общество: Частная Харьковская женская воскресная школа / С.Миропольский. – СПб., 1892. – 106 с.
5. Хроника воскресных школ // Русская школа. – 1901. – № 2. – С.70

НАУЧНЫЙ ПЕРСОНАЛ ПЕДИНСТИТУТОВ УКРАИНЫ В 1950-1991 ГОДАХ

Выделение конструктивного опыта прошлого, выявление неэффективных реформ, сравнение отечественных и зарубежных моделей управления персоналом учебных заведений и т. п. – необходимые шаги на пути интеграции рынка образовательных услуг каждой страны на мировой уровень. В связи с этим исследование вопросов обеспечения профессорско-преподавательским персоналом учебных заведений в различные исторические периоды имеет как теоретическое, так и практическое значение для развития педагогической науки.

В результате нашего научного исследования установлено, что вопрос обеспечения квалифицированным профессорско-преподавательским персоналом институтов и их качественной оценки в советские времена решался целенаправленно и находился на постоянном контроле руководства страны. Соответственно было создано и соответствующее нормативно-правовое поле по подготовке кадров высшей квалификации через аспирантуру и докторантуру.

Анализ научно-методической литературы, архивных материалов, электронных ресурсов показал, что в 50-х годах XX столетия в педагогических институтах Украины преподавательский корпус был укомплектован кадрами, большинство которых не имели научных степеней и ученых званий. В научном докладе Института педагогики УССР «О дальнейшем развитии педагогической науки на Украине» сосредоточивалась внимание научного сообщества на решение этой проблемы. В частности отмечалось, что «из 240 научных кафедр педагогики педвузов 159 человек (60%) не имели научных степеней» [1, л. 118]. Государственная политика была направлена на улучшение качественных и количественных показателей путем подготовки научных кадров через аспирантуру. В документах того времени этот вопрос рассматривался как стратегический, в частности, было запланировано расширить подготовку научно-педагогических кадров через аспирантуру высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов примерно в 2 раза по сравнению с предыдущей пятилеткой [2, с. 45]. В это время увеличивали прием в аспирантуру; разрешено было предоставление творческих отпусков, организацию стажировок и летней аспирантуры; по ходатайствам вузов направлялись на работу доктора и кандидаты наук, выпускники аспирантуры ведущих высших учебных заведений.

За период пятой пятилетки численность научных сотрудников в УССР выросла с 22,4 до 30,2 тыс. человек, в том числе докторов наук – с 0,9 до 1,1 тыс., кандидатов наук – с 6,1 до 10,6 тыс. [3].

В 60-е годы XX столетия ситуация по увеличению качественных и количественных показателей относительно обеспечения институтов научными кадрами постепенно начала улучшаться в основном за счет кандидатов, а не докторов наук. Это было связано с тем, что с 1956 года на территории всех советских республик было отменена докторантура как форма подготовки научных кадров.

В 1960 году число научных работников, занятых в педагогической области, составило 4% (1899 чел.) от общего количества научных работников (46657 чел.). Из них на должностях штатных работников и по совместительству в вузах Украинской ССР работали 1644 доктора наук, профессора [4, с. 98]. Анализ сводных отчетов педагогических институтов за период 1961-1969 годов дает основания утверждать, что доцентов и профессоров в пединститутах было менее 30%.

Стабильность политического курса 70-х и начала 80-х годов XX столетия, достаточный уровень финансирования образования, активное развитие образовательной отрасли народного хозяйства и целенаправленная образовательная политика позволили активно наращивать темпы

роста научной элиты во всех советских республиках. Институт аспирантуры как основной инструмент подготовки высококвалифицированных научно-педагогических кадров в УССР в 60-х годах XX столетия практически был сформирован. Так, по сравнению с 1969 годом в 1981 году выросли не только количественные показатели штатного персонала вуза, но и значительно улучшились его качественные показатели.

В 1986-1991 годах в 9 украинских институтах Министерства образования была открыта аспирантура, где активно осуществлялись шаги по подготовке кандидатов наук. Уменьшение в этот период финансирования сферы образования привело к незначительному замедлению роста количественных и качественных показателей обеспечения профессорско-преподавательским персоналом высших учебных заведений. Так, в 1981 году в украинских пединститутах преподавательский корпус составлял 7001 человек, из них 138 докторов наук и 2667 кандидатов наук [5, л. 17]; в 1983 – всего 7414 (144 доктора наук, 2893 кандидата наук) [6, л. 47.3]; в 1985 – всего 7513 (159 докторов наук, 3139 кандидатов наук) [7, л. 38]; в 1987 – всего 8485 (193 доктора наук, 3423 кандидата наук) [8, л. 79]; в 1988 – всего 8992 (192 доктора наук, 3558 кандидатов наук) [9, л. 10]; в 1989 – всего 9594 (202 доктора наук, 3722 кандидата наук) [10, л. 10]; в 1990 – всего 10536 (240 докторов наук, 3982 кандидата наук) [11, л. 11]; в 1991 – всего 10803 (263 доктора наук, 4111 кандидата наук) [12, л. 13].

Сравнивая количественные и качественные показатели преподавательского состава в 1950-1991 годах, мы пришли к выводу, что благодаря целенаправленной политике в сфере образования происходил рост высококвалифицированных научных кадров, но, к сожалению, в основном за счет кандидатов наук. Такая ситуация была результатом государственной политики советской власти в сфере образования, а именно: запрет открытия докторантуры в украинских вузах в 1956–1988 годах; ограничение выдачи целевых направлений в докторантуру ведущих советских вузов в Москве; присуждение ученых степеней через ВАК СССР и др.

Литература

1. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 5127. Документи Інституту педагогіки УРСР, оп. 2. Спр. 876. Про подальший розвиток педагогічної науки на Україні : наукова доповідь. 1959 рік. – арк. 118.
2. Народное образование СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. // [А.А.Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов]. – М. : «Педагогика», 1974. – 560 с.
3. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955) [Електронний ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/52.pdf>. – Заглав. с екрана.
4. Підготовка науково-педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: зміст, організаційні форми, технології: наук. посіб. / авт. кол. Є. Р.Чернишова, Н. В.Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.] // за наук. ред. Є.Р. Чернишової. – К. : ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України, 2014. – 318 с.
5. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15. Спр. 9112. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1981 рік. – 87 арк.
6. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15. Спр. 9186. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1983 рік. – Арк. 47.3.
7. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15. Спр. 9260. Зведені статзвіти Міністерства освіти УРСР за 1985 рік. – Арк. 38.

8. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15. Спр. 9335. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1987 рік. – Арк. 79.

9. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 17. Спр. 20. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педагогічних інститутах, педучилищах, профтехучилищах, школах. 1988 рік. – 105 арк.

10. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 17. Спр. 52. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педагогічних інститутах, педучилищах на початок 1989/90 навчального року. – 55 арк.

11. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 17. Спр. 90. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педагогічних інститутах, педучилищах на початок 1990/91 навчального року. – 45 арк.

12. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 17. Спр. 130. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педагогічних інститутах, педучилищах на початок 1991/92 навчального року. – 38 арк.

А.И. Ляшкевич
г. Херсон (Украина)

ВКЛАД М. ЛАЗАРЕВА В РАЗВИТИИ ВОЕННО-МОРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Михаил Петрович Лазарев (1788-1851) вошел в историю флота как великий реформатор военно-морского флота и известный мореплаватель. Воспитанный на лучших военно-морских традициях, адмирал М. Лазарев сделал большой вклад в укрепление боеспособности Черноморского флота, совершенствование конструкции парусных кораблей, внедрение паровых кораблей, обучения и воспитания личного состава флота, а также в исследование и освоение Мирового океана.

Боевого командира и опытного офицера М. Лазарева назначили начальником штаба Черноморского флота в феврале 1832 года, а уже в 1833 году он стал его главнокомандующим, военным губернатором Николаева и Севастополя. И хотя большое количество реформ, преобразований и новшеств было проведено его предшественником А. Грейгом, много вопросов кораблестроения и судоходства по улучшению состояния военно-морского флота Черного моря и инфраструктуры южных губерний (Херсонской и Николаевской), остались нерешенными.

В своей новой деятельности М. Лазарев большое значение уделял подготовке морских офицеров и оснащению судов. Адмирал разработал собственную систему боевой подготовки офицеров Черноморского флота, которую впоследствии называли «Лазаревская школа» [3, с. 47-52].

Он был убежден в том, что только длительные плавания при любой погоде способны обеспечить высокий уровень подготовки офицеров и матросов, М. Лазарев часто выходил в море для «практики и эволюции» [6, с. 168-174], показывая пример другим командирам Черноморского флота. Периодически он устраивал учебные бои, в ходе которых отрабатывались тактические приемы выполнения атак и применения оружия. При

проведении таких боев адмирал стремился, чтобы командиры кораблей однозначно понимали тактический замысел командующего эскадрой и, соответственно, до этого принимали самостоятельные решения, направленные на достижение цели боя – на разгром и уничтожение противника. Наследуя лучшие традиции флота, он так же, как адмиралы Ф. Ушаков и Д. Сенявин, воспитывал командиров в духе наступательной тактики и решительных форм ведения боя.

М. Лазарев настаивал на воспитании у подчиненных сознательного и добросовестного отношения к военной службе. Несмотря на реакционный режим, который того времени царил на флоте, он воспитывал офицеров в духе уважения человеческого достоинства матросов, поскольку был противником жестокой и бессмысленной муштры. Адмирал, рассматривая крепкую воинскую дисциплину как основу боеспособности флота, требовал от командиров кораблей и командующих эскадрами, чтобы наказание нарушителей военной дисциплины были «неизбежными и строгими, но в то же время и справедливыми, честными и человеколюбивыми» [1, с. 382-396].

Считая жесткую дисциплину ведущим условием боевой готовности личного состава флота, штабом Черноморского флота под руководством Н. Лазарева были разработаны два важных документа – инструкцию и расписание, введение которых позволило установить на всех кораблях флота единый, хорошо продуманный распорядок повседневной жизни, деятельности экипажей кораблей и их боевой подготовки.

Постепенно вокруг флотоводца Черноморского флота образовалась целая плеяда прекрасно подготовленных и преданных ему офицеров, через которых адмирал успешно осуществлял управление флотом. Среди них были: начальник штаба Черноморского флота А. Авино, командующие С. Корнилов и П. Нахимов, а также соратники и последователи Г. Бутаков, Ф. Новосельский, А. Панфилов, Ф. Матюшкин и другие.

Занимая должность командующего Черноморским флотом, М. Лазарев занимался не только подготовкой кадров, но и состоянием флота. В 1834 г. он разработал новый штат корабельного состава Черноморского флота, который в том же году был утвержден правительством. За этим документом флот должен был иметь: 15 линейных кораблей, 10 фрегатов, 5 корветов, 15 бригов, 5 шхун, 5 тендеров, 3 бомбардирских кораблей, 2 яхты, 2 парохода и 21 транспорт [5]. Соответственно этому на Николаевских верфях под руководством М. Лазарева началось интенсивное строительство кораблей. В первую очередь строились линейные корабли и фрегаты, которые составляли главную ударную силу парусного флота. Адмирал усовершенствовал рангоут (деревянные или металлические детали вооружения судов, предназначенные для несения парусов, выполнения грузовых работ, подъема сигналов и т. д. [4, с. 97-113]) и паруса, ввел более обтекаемую форму кормы, изменил угол наклона форштевня (крайняя носовая часть судна, носовой брус, являющийся продолжением киля [4, с. 115-119]), выполнил много других конструктивных улучшений набора корпуса корабля [4, с. 123-134]. Михаил Петрович нередко вносил существенные изменения в проекты кораблей с целью улучшения их конструкций, особенно рангоуту и парусов, от которых зависят маневренные качества корабля.

К концу 40-х годов XIX века, по настоянию М. Лазарева, для Черноморского флота было построено 7 паровых кораблей с железным корпусом: «Бердянск», «Таганрог», «Еникале», «Казбек», «Тамань», «Сулин» и «Прут» [2, с. 45].

Живо интересуясь всеми новшествами в развитии паровых судов, М. Лазарев в 1846 г. добился разрешения на строительство в Николаеве первого отечественного 131-пушечного линейного винтового корабля, получившего символическое название «Босфор» (он был заложен лишь в 1852 г., уже после смерти адмирала, а на воду был спущен лишь после Крымской войны в 1858 г.). Всего за период командования Черноморским флотом М. Лазаревым было построено 212 кораблей, среди которых: 16 линейных кораблей, 8 фрегатов, 13 военных пароходов, 55 легких парусных кораблей, 33 судна гребного флота, 14 портовых пароходов и 70 других портовых судов [2, с. 73].

М. Лазарев первый, с целью описи Черного моря, организовал двухлетнюю экспедицию фрегата «Скорый» и тендером «Поспешный», результатом которой было издание первой лоции (систематическое описание различных морей и побережий для нужд мореходства [4, с. 92]) Черного моря. Кроме этого, Михаил Лазарев подготовил «Настольный энциклопедический словарь» в восьми томах, написал книгу «Три кругосветных путешествия», куда попали его воспоминания и размышления. В октябре 1842 года адмирал завершил работу по составлению и изданию «Атласа Черного и Азовского морей» [3, с. 68-75]. Именно он наладил деятельность гидрографического депо, которое начало издательство карт и атласов Черного моря.

М. Лазарев реорганизовал Морскую библиотеку в Севастополе, по его приказу был построен Дом собраний, открыта школа для матросских детей. За время командования адмиралом были построены адмиралтейства в Николаеве, Одессе и Новороссийске, начато строительство адмиралтейства в Севастополе. Адмирал прекрасно понимал важность крупных стратегических городов для создания и базирования Черноморского флота, именно за время командования Г. Лазарева велась активная перестройка города Севастополь. Строились не только оборонительные сооружения и береговые батареи, а и велись масштабные гражданские строительства – было обустроено Графскую пристань, Матросский бульвар, Лазаревские казармы, Владимирский собор, Севастопольский морской завод [5, с. 168-174].

Итак, одной из выдающихся фигур военно-морского флота первой половины XIX века был реформатор, ученый, талантливый администратор и государственный деятель – Михаил Лазарев, который сделал значительный вклад в развитие морского дела и военно-морского образования на юге Украины. За 18 лет его командования Черноморским флотом, южные военно-морские силы стали мощным фактором влияния на политическую ситуацию во всем Черноморско-Средиземноморском регионе.

Литература

1. Лазарев М. П. Документы. Т. 1./ М.П.Лазарев. – М.: Военмориздат, 1952. – С. 382-396.
2. Левченко Л. Л. История Николаевского и Севастопольского военного губернаторства 1805-1900 гг.: дис.... канд. истор. Наук / Л.Л.Левченко. – Николаев, 2004. – 185с.
3. Никульченков К. И. Адмирал Лазарев / К.И.Никульченков.– М. Воениздатг, 1956.–200 с.
4. Островский Б. Г. Лазарев / Б.Г.Островский. – М. : Мол.гвардия, 1966. – 176 с.
5. Русское военно-морское искусство: сборник статей / автор: отв. ред. капитан И ранга Г. Н. Мордвинов. – М.: Военно-Морское издательство Военно-Морского Министерства СССР, 1951. – 460 с.
6. Фирсов В. И. Полвека под парусами / В.И.Фирсов. – М.: Мысль, 1988. – 240 с.

Р.У. Накипбекова
г. Астана, (Казахстан)

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ WEB-QUEST КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ ПОИСКОВО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Среди большого разнообразия современных образовательных технологий деятельностного типа, на наш взгляд, особого внимания заслуживают такие инновационные педагогические технологии, как проектно-исследовательская деятельность и образовательные квесты.

На сегодняшний день вопросы внедрения квест-технологии в образовательный процесс рассматриваются многими авторами: Багузина А.И., Гуревич Р.С., Дубаков А.В., Кадемия М.Ю., Шаматонова Г.Л. и другими [1-4].

Мы рассматриваем образовательный веб-квест как эффективное средство организации поисково-исследовательской деятельности студентов как на аудиторных занятиях, так и в рамках выполнения СРС и СРС.

В современных условиях, когда учебный процесс в вузе приобретает новую, поисково-исследовательскую направленность появляется необходимость переориентации процесса усвоения знаний, умений и навыков студентами на организацию их научно-исследовательской деятельности, на становление специалиста как субъекта научно-исследовательской работы, конкурентноспособного профессионала, владеющего опытом научно-творческой деятельности.

Учебно-исследовательская деятельность студента – это организуемый преподавателем процесс, обеспечивающий приобретение студентом субъективно новых знаний путем индивидуальной познавательной-творческой и поисково-исследовательской деятельности.

Как преподавателю организовать этот процесс? Какими средствами способствовать развитию у студентов исследовательских умений?

Мы предлагаем использовать возможности современных инновационных педагогических технологий, в частности, квест-технологий, позволяющие создать новую образовательную среду, в которой студенты являются активно вовлеченными не только в конструирование собственного знания, но и в целом, учебного процесса. Сегодня веб-квест является одним из оптимальных средств организации поисково-исследовательской деятельности студентов в учебном процессе.

Нами накоплен опыт использования образовательных веб-квестов в учебном процессе. Проиллюстрируем на конкретных примерах, как их можно использовать с целью развития познавательного интереса, исследовательских умений у студентов. Рассмотрим веб-квест «Теоретические и эмпирические методы исследования», который нами успешно применяется на занятиях в ходе изучения дисциплины «Исследовательская культура учителя-практика». Этапы работы над квестом: 1. Формулируется тема. Прописывается проблема, которую нужно решить в ходе квеста. Распределяются роли (эксперты, спикер, контент-мастера, тайм-менеджер, дизайнеры). 2. На втором этапе предлагается серия заданий, которую участники квеста должны последовательно выполнить, чтобы решить данную проблему. Так, например, студентам можно предложить следующие задания в квесте: «Сформируйте список методов научного исследования, сравните их, представьте классификацию». Это задание направлено на формирование у студентов таких умений, как анализировать, видеть и устанавливать логические связи, критически подходить к информации, обобщать и делать выводы. Следующее задание: «Составьте анкету, позволяющую выявить отдельные аспекты изучаемой вами проблемы. Проанализируйте полученные результаты, количественные показатели представьте в виде диаграммы». Такого типа задания направлены на формирование диагностических умений, необходимых для исследовательской деятельности, умений структурировать и графически представлять информацию. Переходим к заданию «Предложите различные эмпирические и теоретические методы исследования изучаемого явления. Можно ли здесь использовать наблюдение? Эксперимент? Какие математические и статистические методы вы бы использовали в ходе исследования. Аргументируйте свой выбор». Задания такого вида дают возможность отрабатывать умения, связанные с выдвижением цели и формулированием задач исследования, отбирать методы исследования, обосновывать свой выбор. 3. Последовательно выполнив все задания второго этапа, участники переходят к третьему этапу – этапу оформления результатов деятельности, в виде презентации, слайд-шоу, видео – фоторепортажа. 4. Логическим завершением работы является обсуждение результатов, оценка. По результатам исследования проблемы формулируются выводы и предложения.

Поскольку веб-квест является комплексным заданием, оценка его выполнения основывается на целом комплексе критериев. Такими критериями могут быть, к примеру, понимание задания, достоверность используемой информации, ее отношение к заданной теме, критический анализ, логичность, структурированность информации, качество аргументации, подходы к решению проблемы, навыки работы в команде, навыки устного выступления, мультимедийной презентации. В завершении суммируется опыт, который получен участниками при выполнении заданий в ходе работы над веб-квестом.

Наш опыт использования квест-технологии не ограничивается лишь аудиторными занятиями. Веб-квесты – это не только инновационный метод обучения и контроль полученных знаний, но и новый метод «добывания» знаний студентами при выполнении СРС. Как показал опыт, применение квест-технологии в учебном процессе способствует формированию у студентов технологической и информационной грамотности, навыков сотрудничества, умения анализировать, самостоятельно и творчески мыслить, объективно оценивать свои достижения.

Литература

1. Багузина Е.И. Технология разработки веб-квестов при изучении студентами иностранного языка //Знание. Понимание. Умение. – 2010. №2. С.262-265.
2. Гуревич Р.С. Вебквест как инновационная технология обучения в высшей и средней школе/Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемия//Вестник Луганского национального университета имени Тараса Шевченка. Серия: педагогические науки. – Луганск: ЛНУ им. Т. Шевченка, 2011. -Ч. 1, вип. 21(232). -С. 36-45.
3. Дубаков А.В. Анализ отечественных и аутентичных Интернет-ресурсов для преподающих и изучающих английский язык // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам: Сборник научных статей / отв. ред. А.В. Дубаков. – Шадринск : ШГПИ, 2012. – С. 7–12.
4. Шаматонова Г.Л. Веб-квест как интерактивная методика обучения будущих специалистов по социальной работе/Г.Л. Шаматонова//«SOCIO пространство: Междисциплинарный сборник научных работ по социологии и социальной работе». -2010. - № 1. -С. 234-236.

В.П. Чижик
г.Омск ,(Россия)

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Федеральные государственные образовательные стандарты среднего и высшего образования третьего поколения кардинально изменили принципы и задачи образовательного процесса. Конечной целью обучения стало формирование у обучающихся не просто знаний и умений, а необходимых профессиональных компетенций.

Вопрос о том, какими компетенциями должен обладать специалист в той или иной области, до сих пор является дискуссионным, однако уже очевидно то, что отличительной чертой компетентностного подхода является не только и не столько получение обучающимся необходимых знаний, сколько формирование у студентов умений и навыков к самообразованию, саморазвитию и адаптации в реальной среде.

Компетентностный подход [1; 2]:

- предполагает усиление практической направленности образования;
- обеспечивает формирование мотивации к познанию, поиску нестандартных решений профессиональных задач;
- включает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, но и мотивационную, этическую, социальную и поведенческую.

Иными словами, перед образованием ставится цель не научить делать (что либо), а научить мыслить. Для достижения этой цели как нельзя лучше подходят инструменты технологии «Развития критического мышления».

Технология «Развитие критического мышления» разработана Международной ассоциацией чтения университета Северной Айовы и колледжей Хобарда и Уильяма Смита. Авторы программы: Чарльз Темпл, Джинни Стил, Курт Мередит [3].

Думать критически означает проявлять и использовать исследовательские методы: ставить перед собой вопросы и осуществлять планомерный поиск ответов [3].

Термин «критическое мышление» определяют как [3; 4; 5; 6]:

- разумное рефлексивное мышление, сфокусированное на решении того, во что верить и что делать;
- мышление направленное, самостоятельное;
- мышление, основанное на наличии разнообразной информации о проблеме и всей ситуации в целом;
- мышление познавательное, предполагает постановку вопросов и уяснение проблем, которые нужно решить;
- мышление аргументированное, учитывающее существование возможных контраргументов, которые либо оспариваются, либо признаются допустимыми;
- мышление социальное, предполагает обмен мнениями с другими людьми, обсуждение, дискуссию.

Для реализации технологии критического мышления могут быть использованы различные приемы. Наибольшее распространение получили следующие: кластеры; концептуальное колесо; инсерт; «тонкие» и «толстые» вопросы; – стратегия решения проблем «ИДЕАЛ»; «Фишбун» – «рыбья кость»; синквейны; стратегия РАФТ; групповая дискуссия; чтение с остановками и Вопросы Блума; «продвинутая лекция»; эссе; KWL карта или таблица «Знаю – Хочу знать – Узнал»; взаимопрос; «ключевые термины»; перепутанные логические цепочки; корзина идей; прием «верные и неверные утверждения»; «дерево предсказаний», словарная карта и др.

Вопросы практического применения технологий критического мышления можно рассмотреть на примере организации образовательного процесса по дисциплине «Финансовые рынки и институты».

Для финансового рынка характерно следующее:

- на финансовом рынке обращается большое количество различных финансовых инструментов, при этом каждому из них присущи свои достоинства и недостатки;
- круг участников финансового рынка также очень разнообразен и каждый финансовый институт может оказывать как позитивное, так и негативное влияние на развитие и функционирование этого рынка;
- перечень возможных операций участников рынка фактически бесконечен, при этом любое действие может с одной стороны способствовать реализации интересов соответствующего участника, а с другой стороны увеличивать его риски, ухудшать результативность деятельности.
- инструменты и рычаги, которые используются для регулирования финансового рынка могут оказывать разнонаправленное влияние, применение любого из них может способствовать как стабилизации финансового рынка, так и вызывать его дисбаланс.

Все сказанное позволяет сделать вывод о том, что именно технологии развития критического мышления позволят обеспечить получение необходимых знаний, умений и навыков, сформировать необходимые компетенции.

Так для проведения лекционных занятий по финансовым дисциплинам эффективным являются следующие приемы:

- кластеры – предоставляют возможность ознакомить студентов с новым материалом, новыми понятиями, и одновременно продемонстрировать их взаимную связь и взаимовлияние;

- инсерт – позволяет увязать новую информацию, со знаниями полученными при изучении других дисциплин, увидеть связь между явлениями и проблемами изучаемой темы, с информацией, полученной ранее, при изучении предыдущих тем дисциплины;

- «тонкие» и «толстые» вопросы – позволяют не только изучить свойства того или иного финансового инструмента, но и понять зачем, когда и как он может быть использован;

- стратегия решения проблем «ИДЕАЛ» - очень эффективна для изучения неоднозначных вопросов регулирования финансового рынка;

- Фишбун – «рыбья кость» – позволяет отразить многообразие видов финансовых инструментов и их свойств, оценить влияние тех или иных финансовых рычагов на различные аспекты деятельности хозяйствующих субъектов и финансовый рынок в целом.

- групповая дискуссия – является наиболее эффективной для изучения видов и целей использования ценных бумаг, анализа деятельности финансовых институтов и эффективности применения инструментов регулирования финансового рынка;

- «чтение с остановками» и «Вопросы Блума» – наиболее эффективный способ подачи нового, теоретического материала, который не только позволяет ознакомить студентов с соответствующим понятийным аппаратом, но и дает возможность поставить, выявить проблему обращения того или иного финансового инструмента, проблемы функционирования того или иного финансового института, но и обсудить пути ее решения;

- «продвинутая лекция» – особенно эффективна для изучения таких разделов курса, как «Инструменты денежно-кредитной политика Банка России», «Информационное обеспечение финансового рынка», «Регулирование финансового рынка».

Для организации семинарских занятий и организации текущего контроля знаний эффективными будут следующие задания, основанные на технологии развития критического мышления:

- определите и отразите схематически взаимосвязь между рынками;

- укажите, какие из предложенных характеристик являются справедливыми для описания того или иного сегмента финансового рынка;

- проведите сравнительный анализ предложенных ценных бумаг, рынков, институтов.

Оформите результаты сравнения в виде таблицы;

- определить положительное и отрицательное влияние того или иного инструмента на реализацию интересов различных участников рынка;

- определите, какие признаки, являются характерными для предложенных ценных бумаг, результат представить в виде таблицы;

- определите, к функциям какого из участников относится осуществление тех или иных действий, представленных в таблице и др.

Организация образовательного процесса с использованием предлагаемых в данной работе разработок и рекомендаций не только будет способствовать формированию у студентов необходимых компетенций, но и обеспечит большую самостоятельность, свободу, социализацию решительность, необходимые для осуществления профессиональной деятельности выпускников.

Литература

1. Михайлова Ю.В. Компетентный подход в образовательном процессе вуза // Приоритетные направления развития науки и образования. – 2015. – № 2 (5). – С. 169-170.
2. Шайденко Н.А., Подзолков В.Г. Компетентный подход как востребованная общественная парадигма образования // Сборники конференций НИЦ Социосфера. - 2015. - № 16. - С. 150-152.
3. Логинова О.А. К вопросу о реализации компетентного подхода в ВУЗе: технология развития критического мышления. В сборнике: Университетское образование (МКУО-2015) сборник статей XIX Международной научно-методической конференции, посвященной 70-летию Победы в Великой Отечественной войне: в 2 томах. Под редакцией: А.Д. Гулякова, Р.М. Печерской. – 2015. С. 173-175.
4. Шатохина О.Ф. Технология развития критического мышления как модель современного образования. В сборнике: Психология и педагогика XXI века: теория, практика и перспективы материалы III Международной научно–практической конференции. – Чебоксары, 2015. С. 143-147.
5. Сачинская И.В., Сорокина А.В. Технология развития критического мышления как эффективное условие реализации требований к результатам освоения основной образовательной программы. В сборнике: Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции: в 10 томах. – Тамбов, 2015. С. 127-128.
6. Игнатьева О.С., Лешер О.В. Технология критического мышления как фактор повышения эффективности профессиональной подготовки студентов. В сборнике: Теоретико-методическое обеспечение развития профессионально-педагогической направленности студентов университета Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова. 2015. С. 45-48.

А.Т. Аязбаева
Астана қ. (Қазақстан)

МҮМКІНДІКТЕРІ ШЕКТЕЛГЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Қазіргі кезде инклюзивті білім беруге барлық мемлекеттерде ерекше көңіл аударып жатқаны мәлім. Инклюзивті оқыту – ерекше мұқтаждықтары бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі, ЖОО оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Осы оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр.

Жалпы білім беру мекемелерінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеуді табысты ұйымдастырудың жағдайы ретінде баланы білім беру мекемелеріне толыққанды кіріктіруді қамтамасыз ететін бейімделу ортасын құру болып табылады. Жалпы білім беретін мекемелерінде оқитын мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту және олармен жүргізілетін түзету жұмыстары мұндай оқушылардың психофизиологиялық ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып дайындалған жалпы білім беру бағдарламалары жүзеге асырылып жатыр.

Мүмкіндігі шектелген бала ерекше қарауды қажет етеді. Осындай тұлғаны қалыптастыруды нәтижелі басқару үшін, түрлі жас кезеңіндегі бала дамуының өзіндік психологиялық-педагогикалық заңдылықтары туралы терең білу керек. Егер адамды тарих

пен табиғаттың бір бөлігінің өнімі ретінде биоэлеуметтік нәрсе деп қарастыра болсақ, мұнан дамуға әсер ететін биологиялық және элеуметтік фактор шығады. «Психологиялық ой түйіндісі бойынша физиологиялық кемшілік элеуметтік тәртібі нормаларының бұзылуын туындатады [1].

Бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі баланы ортаға бейімдеу, жалпы білім беру процесіне қосу, мүмкіндігі шектеулі балалардың құқығын қамтамасыз ету маңызды мәселенің бірі болып отыр. Осы мәселеде баланы психологиялық-педагогикалық қолдау – күрделі де маңызды процесс. Баланы психологиялық-педагогикалық қолдау – инклюзивті білім беру жүйесінде баланың тәрбиесіне, оқу процесіне, элеуметтенуіне, бейімделуіне жағдай жасауға бағытталған кәсіби белсенді жүйе.

Білім алу үдерісіндегі білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау әртүрлі бейінді мамандардың психолог, логопед, дефектолог, мұғалім, және т.б. қатысуын талап етеді. Олардың әрекеттерін үйлестіру, бұл қызметке үйлесімділік пен мақсатты бағытталғандық түр беру үшін білім беру үдерісінің барлық қатысушыларының жұмысында командалық тәсілдеме қажет болады. Командалық тәсілдеме мамандар мен педагогтардың қосымша кәсіптік құзыреттілікті меңгерулерін білдіреді. Қажетті құзыреттіліктер: педагогикалық бақылауды жүргізе білу, практикалық психологиялық жұмыстарын, баланың әртүрлі жас шамасындағы нормативтік даму заңдылықтары мен кезеңдерін білу, командада жұмыс істей білу, педагогикалық мәселелерді және т.б. ұжымдық талқылауға қатысу. Бұл жерде мамандар мен педагогтардың негізінде білім алушының жеке басына деген терең сыйласымдық пен кез келген балаға көмек көрсетудің жоғары уәждемесі жататын ұстанымдарының бірдей болуы өте маңызды болады. Әртүрлі бейіндегі мамандардың командалық өзара әрекеттесулерінде шешілетін мазмұндық міндеттердің құрамына балаға оқыту үдерісінде тиімді көмек пен көмек көлемін таңдау міндеті кіреді.

Тәрбиелеу мен білім берудің адамгершілік бағытының қалыптасуымен қатар, балаларды элеуметтік-педагогикалық қолдау идеясы дами бастады. Ол балалар мен жасөспірімдерге білікті психологиялық көмек көрсету проблемасының аясында пайда болды. «Қолдау» түсінігінің мазмұнын талдап көрейік. Орыс тілінің түсіндірме сөздігіне сәйкес бұл термин қандай да бір құбылыспен бірге жүретін әрекетті білдіреді. Зерттеуші Ю. Слюсарев «қолдау» түсінігін адамның өзіндік ресурстарын белсендіретін және өзін-өзі дамыту механизмдерін іске қосатын тұлғаның өзіндік санасының дамуы мен өзін-өзі дамытуына бағытталған психологиялық көмек көрсету ретінде қолданған. М.Р. Битянова қолдауды «баланың эмоционалдық қолайлылығы, оның табысты дамуы мен оқуына бағытталған психологтың білім беру ортасындағы кәсіби әрекеттерінің жүйесі» ретінде анықтайды. Педагогикалық қолдаудың мақсаты сүйемелденетін адам тұлғасын институционалды рәсімдеудегі арнайы педагогикалық жүйелер арқылы жүзеге асырылатын мақсатқа бағыттап дамыту болып табылады. Педагогикалық қолдау тұжырымдамасы мүдделі бақылау, кеңес беру, жеке өзінің қатысуы, баланың белсенділігінде көрінетін оның барынша дербестігін мадақтау процесі ретінде қарастырылады. Е.И. Казакова психологиялық-педагогикалық қолдау «балаға, оның отбасына және педагогтарға көмек көрсету, оның негізінде өзекті проблеманың шешу жолын таңдауда дамыту субъектінің барынша бостандығы мен жауапкершілігін сақтау; педагогтар, психологтар, элеуметтік және медициналық қызметкерлердің күшін біріктірумен қамтамасыз етілетін мультипәндік әдіс; проблеманың диагностикасы мен оны шешудің субъектілік әлеуеті, мүмкін болатын шешу жолдарын ақпараттық іздеу, әрекеттер жоспарын құру мен оны іске асырудағы алғашқы көмек арасындағы үйлесімді 15 бірлік; даму субъектінің өзі әрекеттері үшін жауапты болатын бағдарлық аумақты құруда көмек көрсету» деп түсінеді [2].

Қазіргі уақытта дамуында ақаулары бар балалар саны артып отыр. Оларды оқыту кеңейіп, түзетіп қолдау технологиялары жетілдірілуде. 2015-2016 оқу жылынан бастап педагогикалық мамандықтарға «Инклюзивті білім беру» пәні міндетті базалық пәндер

қатарына кірді. Білім жүйесінде әртүрлі салаларындағы тұлғалық-мотивациялық, когнитивті және практикалық дайындықтың инклюзивті білім беру моделін жүзеге асыру, болашақ педагог бакалаврларда инклюзивті білім беру туралы ғылыми көзқарасты қалыптастыру және олармен жұмыс жасауға дайын болуы болып саналады. Инклюзивті білім беру пәні бойынша, студенттерге болашақ педагогтар мүмкіндігі шектеулі балалармен тіл табыса алуы, олармен жұмыс жасауға дайын болуы мақсатында сабақта және сабақтан тыс уақыттардағы ұйымдастырылған сабақтармен экскурсияларда өткізіледі. Сабақ барысында арнайы құрылған кейстер бойынша және тренинг арқылы студенттерге мүмкіндігі ерекше балалардың жағдайлары мен қажеттіктерін түсінуге көзделген.

Еуразия гуманитарлық институтындағы инклюзивті білім беруді қолдаудағы психологиялық-педагогикалық қызметі білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша тәрбие және оқытумен толық қамтылуын және оқыту бағдарламаларына теңдей қолжеткізуін және «инклюзивті білім беру жүйесін жетілдіруін» қамтамасыз етуіне үлесін қосып жатыр [3].

17 қазанда 2017 жылы институт қабырғасында «Инклюзивті білім берудің дамуы: тәжірибе мен жетістіктері» атты «Еуразия және жастар» лекторийі іс-шарасы жүргізілді. Лекторий аясында қатысушылар, оқытушылар мен кәсіби мамандар өзара пікір алмасып, инклюзивті білім беру тақырыбы бойынша өзекті мәселелері талқыланды. «Асыл жүрек» атты ерікті-студенттер клубы психологиялық қолдау көрсетуде. Клуб жұмысының борышы: мүмкіндігі ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың әлеуметтенуіне, бейімделуіне көмек көрсету арқылы психологиялық қолдау, еліміздің дамуына қарқынды үлес қосу, қоршаған ортаға жарық әлем сыйлау мақсатында ұйымдастырылған.

Қорыта келе, 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасын іс-жүзеге асырудың ең бастылардың бірі инклюзивті білім беру жүйесін институтымыз практикалық-психологиялық жұмыстар, ғылыми және тәрбиелік іс-шаралар арқылы жүзеге асырып жатыр.

Әдебиеттер

1. «Инклюзивті білім беру – толеранттылық қоғамның бастауы» республикалық ғылыми лекторий баяндамалар тезистері кірген жинағы – Астана, Еуразиялық гуманитарлық институты, 25 қазан 2016 ж. – 71 б.

2. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқыту, тәрбиелеу, дамыту және әлеуметтік бейімдеуді педагогикалық қолдау моделі. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 39 б.

3. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.

Т.Ж. Қойшығара
С.К. Бейсенбаев
Арқалық қ. (Қазақстан)

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мектеп оқушыларының қимылдық ойындар арқылы дене мәдениетін дамытуда олардың ақыл-ой және қимыл-қозғалысына және біліктілігіне ғана емес, психологиялық аспектілеріне де үлкен мән беру қажеттігі туындап отыр.

Адам анатомиясын зерттеген жаратылыстанушылар мен дәрігерлер ежелгі дәуірде-ақ психикалық құбылыстардың ми қызметімен байланыстылығы жөнінде болжам айтқан, әрі психикалық сырқаттарды сол ми қызметінің бұзылу салдарынан деп топшылаған. Мұндай пікір, көзқарастарға жарақат немесе сырқаттан зақымданған адам бас миына бақылаулар негіз болған. Осындай сырқаттарға кезіккен адамның психикалық қызметі күрт бұзылысқа түседі: көзі көрмейді, құлағы естімейді, ес, ойлау, сөйлеу қабілеті кемиді, кейде өз қозғалысын басқара алмай қалады.

Организмге әсер етуші тітіркендіргіштер мен оларға жауап реакциялар арасында уақытша байланыстар түзіледі. Осы байланыстарды пайда ету бас ми қыртыстарының ең маңызды қызметі. Уақытша жүйке байланысы ми қызметі ретінде психикалық іс-әрекеттің қайбірінің болмасын негізгі физиологиялық механизмі болып табылады. Миға қандай да бір тітіркендіргіш әсер етпей, ешбір психикалық құбылыс өздігінен туындамайды. Әрқандай психикалық процесс пен қалаған уақытша байланыстың соңғы нәтижесі тыс әсерлерге жауап сипатындағы сырттай көрініс берген әрекет. Психикалық қызмет осыдан объективтік дүние заттары мен құбылыстарының әсерінен туындайтын мидың рефлекторлық бейнелеу жұмысы.

Уақытша жүйке байланысын әрқандай психикалық іс-әрекетін физиологиялық механизмі деп танудың маңыздылығынан психологиялық құбылыстың физиологиялық құбылыстармен бірдейлігі келіп шықпайтынын есте сақтаған жөн. Психикалық іс-әрекет тек қана физиологиялық механизм сипатымен шектеліп қалмай, мидағы бейнеленген нақты дүние, яғни психикалық құбылыстың мазмұнымен байланысты [1].

Сонымен психика дегеніміз – мидың қасиеті. Ағзаның психикалық әрекеті барлық дене мүшелерінің қызметі арқасында жүзеге асады. Олардың бірі сыртқы әсерлерді қабылдайды, екіншілері олардың барлығын сигналдарға айналдырып, іс-әрекетті жоспарлап, қадағалап отырады, ал келесісі – бұлшық еттерді әрекетке келтіреді. Осы күрделі жұмыстардың бәрі қосылып, адамның психо-физиологиялық қалыптасуының белсенді құралы болады.

Мұндай психо-физиологиялық ерекшеліктер табиғатын зерделеу зерттеліп отырған мәселенің түйінді шешімдерін табуда маңызды деп есептейміз.

Дене тәрбиесін беруде адамның психикалық әрекет заңдарын, оның желісі мен құрылым ерекшеліктерін айқын түсіну үшін жан әрекетін туындатушы тән адам миының құрылымымен танысып, оның жан күйі көріністерінің сол тән бөлігімен қандай байланыста болатынын білу қажет.

Бас миының бағаналы бөлігі – күрделі де тіршілікке өте қажет шартсыз рефлекстік әрекеттерді басқаратын орталық. Сору, шайнау және жұтыну рефлекстері осы тетігі құрамындағы сопақша мидың жауап әрекет орталығынан басқарылады. Кейбір қорғаныс рефлекстерін (түшкіру, жөтел, жас ағу) де осындай жүйке іске асырады. Мұны дене қимылымен өзара байланысын зерделеу болашақ дәрігерлер үшін мәнділігі жоғары [2].

Оқушылардың психо-физиологиялық ерекшеліктері мен адамдарға қатынасының орнығуы немесе өзгеруіне себепші – бұл оқушылардың жас деңгейі. Мұны зерттейтін болсақ 12-15 жас бұл адамгершілік және өнер талғамы, эстетикалық сезімдердің белсенді даму кезеңі, психологиялық тұрақталу және мінездің қалыптасу және орнығу кезеңі және ең негізгісі, мақсатты және жүйелі түрде білім алуға азаматтық, кәсіби машықтануға, ынталы түрде ой және дене еңбегімен айналысатын т.б. әлеуметтік рөлдердің нақты қалыптасатын кезеңі болып табылады.

Оқушыларға дене тәрбиесін беруде адамның психологиялық табиғатына сай халықтық педагогика элементтерін пайдалануда көрсетілген типтердің ерекшеліктері бойынша жұмыс түрін таңдау қажеттігі маңызды.

Халқымыз: «Тірлігің – ірі, тілің – майда болсын», - дейді. Адамның ішкі жан дүниесі оның сөзі мен тілінен анық байқалады. Қалай сөйлегеніне және қандай сөз тіркестерін қолданатынына қарап, сөз ырғағы мен әуенін талдай отырып, сөйлеу процесіндегі

тыныстары мен жеделдігіне орай, жеке адамның ерекшеліктері байқалады. Сонымен қатар мінезді дұрыс түсінуде адам үшін маңызды болған қоғамдық құндылықтар мен жеке талғамдар арақатынасы шешуші мәнге ие. Әр қоғамның өзіне сай маңызды да мәнді міндеттері болады. Міне, осы міндеттерді іске асыру барысында мінез қалыптасады. Кейін солар тұрғысынан тексеріледі, бағаланады. Мінез – оқушының қандай да қасиетінің төзімділігі, өжеттігі, енжарлығының т.б. көрінісі ғана болып қоймастан, қоғамдық мәні бар іс-әрекетке ие болған бағыт-бағдар сипатын аңдатады. Осыдан мінездің тыңғылықтылығы адамның өмірлік бағыт-бағдары негізінде нақты бір жүйеге келеді. Мінездің қалыптасуындағы басты шарт – өмірлік мақсат, мұраттың нақтылығы. Мақсаттың болмауы не оның шашыраңқылығы – босбелбеулік мінезсіздіктің белгісі. «Өсіретін де – мінез, өшіретін де – мінез» деген халқымыз. «Жаман мінез не іспен, не күшпен түзеледі».

Оқушының биологиялық жағдайына мән берсек, мұнда жоғарғы жүйке қызметінің типін, физикалық күшін, дене құрылысының, бет әлпеті ым-ишарасынан сондай-ақ тұқымқуалаушылық, туа біткен нышандарын т.б. ерекшеліктерді білу қажет. Адамның саналы іс-әрекеті биологиялық себеп-салдармен байланыс жоқ. Дене тәрбиесі сабағында талап дұрыс қойылса, жас маман биологиялық қажеттікке мойынсынбай, қандай да бір кедергілерді жеңуге талпынады. Алғашқыда күрделі болып көрінген дене жаттығуларын саналы әрекетпен жоғары деңгейде жасауға бағыттайды және терең заңдылықтарын тануға ұмтылып, соларға орай өз әрекет-қилығына бағыт таңдайды. Дене тәрбие сабағында оқушының психологиялық жағдайы мен физиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, олардың тәжірибені игеруі жаттығуларды үйренуі, әрекет-қилық тәсілдерінің нәтижесі – оқушылардың өз тәжірибелерінің өнімі емес, өткен әулеттерінің, яғни гендік ерекшеліктердің берілетіндігін де естен шығармау керек [3].

Бір жағынан құндылық бағыттары жүйесін, себеп-салдардың өзгеруі мен кәсіби-мүмкіндіктерінің өсуіне байланысты жас мамандардың – спортта рекорд көрсететін көркем өнер, техникалық сондай-ақ ғылыми жетістіктерге олар жете алатын кезеңде екендігін де ескеру қажеттігі туындайды.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, қимылдық ойындарды жеке сайыс элементтерімен дене тәрбиесінде пайдалану өзектілігі арта түседі.

Егер дене шынықтыру жаттығулары қалыпты жағдайда жүріп жатса, соңғы нәтиже мен темперамент арасында ешқандай да тәуелді байланыс болмайды. Сонымен тұлғаның қалыпты жағдайдағы әрекет нәтижесі оның шапшаң не енжар екендігіне қарамай, бірдей өлшемде болады, себебі соңғы өнім нәтижесі басқа факторларға, әсіресе, түрткілер мен қабілет деңгейіне байланысты келеді [4]. Темперамент ерекшеліктері осы жаттығулар мен әрекетті орындау тәсілдерін өзгертуге ықпал жасауы мүмкін.

Оқушылар темпераменттеріне қарай нәтиже емес, сол нәтижеге жету жолдарын таңдауымен ажыратылады. Темпераменттің тума ерекшеліктері тәжірибе, әлеуметтік ортаға және өз басын билей алуға байланысты психикалық процестерде көрініс береді. Жағдайға орай жауап-әрекет, бір жағынан, жүйке жүйесінің сипатына, екінші тараптан, білім алуы, тәрбие, дене мәдениеті кәсіби тәжірибеге тәуелді болмақ. Мысалы, тәжірибелі маманның әрекет шапшаңдығы туа берілген қасиет емес, ол жаттығу мен үйренудің нәтижесі екендігі хақ. Ал сол әрекеттердің іске асу шегі жүйке жүйесінің мүмкіндіктерімен анықталады.

Әдебиеттер

1. Тайжанов С. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. – Алматы: Мектеп, 2004.
2. Тілеулов Ә.Ж. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы. 2003
3. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. – Түркістан: Тұран, 2004.
4. Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі: II-III-IV бөлімдер. Жоғары оқу орындарының дене шынықтыру және спорт мамандықтары студенттеріне арналған оқу құралы. – Түркістан: Тұран баспаханасы, 2007 ж.

ТУРИСТІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Көрсетілген іс-әрекет туралы психологиялық тұжырымдар біздің зерттеулеріміздегі «қимыл-қозғалыс», «белсенді қозғалыс қызметі», «дене жаттығулары», «қозғалыс қызметі» ұғымдарының психологиялық мәнін түсіне отырып, педагогикалық ұғым ретіндегі қалыптасуында маңызды екенін анықтады.

Оқушылардың белсенді қозғалыс қызметі – оқу материалын меңгерудің қажетті шарты. Баланың дене жаттығуларын үйренуі өзінде бар психикалық және дене күшін жұмсауды талап ететін оқу – еңбек қызметі.

Алайда, қозғалыстың жетілуі қозғалыс қызметінің белсенділігінің тәртібімен де (режиммен де) байланысты. Ақырында, қозғалыс қызметтерін қалыптастыру мен жетілдіру негізгі шарттарды сақтаған жағдайда ғана педагогикалық әсер ету жолымен шешіледі.

Бірінші шарт – қозғалыс әрекеттеріне үйрету. Оқушылардың қозғалыс тәжірибесі көп болған сайын оларда жаңа қозғалыс-қимыл түрлері жылдамырақ қалыптасады. Ақырында негізгі гимнастиканың ойындарын, жүзуді, шаңғымен жүруді, сауықтыру жаттығуларды енгізе отырып, оқушыларды кең көлемде бағдарламамен оқыту қозғалыс функцияларының қалыптасуына себепкер болады.

Екінші шарт – дене қасиеттерін дамыту. Олардың дамуы қаншалықты жоғары болса, қозғалыс дағдылары да соншалықты табысты, нәтижесінде қозғалыс әрекеттері де қалыптасады. 6-7 жастағы балалардың жеке қозғалыс жылдамдылығына, илгіштігіне, икемділігіне, бұлшық еттерінің тұрақты күшіне, 8-10 жастағылардың жылдамдығына, икемділігіне, дене бұлшық еттерінің тұрақты күшіне, 14-16 жастағылардың ең жоғарғы күш деңгейі мен шыдамдылығына назар аудары отырып, барлық дене қасиеттерін бірқалыпты дамыту қажет.

Үшінші шарт (ең маңыздысы) – бұлшық ет күшін жұмсау мен уақыт бойынша жасалған қозғалысты дәл бағалай білу біліктілігіне үйрету.

Осы шарттарды жүзеге асыру мұғалімнің қызметіне байланысты. Қозғалыс әрекеттеріне үйрету барысында педагогикалық әсер етудің барлық шарттары өзара бірігіп іс-әрекет етеді, өйткені қозғалыс функцияларының көрсеткіштері қозғалыс дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Олардың қайсыбірін елемеу, үйрету барысын кідірту немесе күрделендіруі мүмкін. Дегенмен де, үшінші шарттың ерекше орын алатындығын естен шығаруға болмайды.

Қозғалыстың дәлдігі мен үйлесімділігі бұлшық ет сезінуінің жақсы дамуымен қамтамасыз етіледі. Ол дене жаттығуларының көмегімен арнайы үйреткен жағдайда ғана жетілдіруге болатын қозғалыс анализаторлары қызметінің нәтижесі болып табылады.

Дене жаттығулары арқылы оқушылардың оқу процесіндегі дене және ақыл-ой жүктемесін азайтып, еңбекке қабілеттілігін арттыру маңызды мәселе деп есептейміз.

Жоғары кәсіби білім беру және оның гуманитарлық жағын құраушы – дене тәрбиесі – болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің жеке қабілеттерін жетілдіру, олардың қызметінің өзін-өзі тәрбиелеу және өз білімін көтеруін дамыту, оларды азамат, маман, интеллигент ретінде қалыптастыру мемлекетіміздің бірқатар құжаттарында бекітіліп, нақтыланған.

ЖОО және дене тәрбиесі кафедраларына шығармашылық бастамалар үшін спецификаны ескере отырып инновацияларды пайдалану, оқу орнының деңгейі, студенттер, оқытушы-ғалымдар, жаттықтырушылар контингенті үшін кең мүмкіндіктер берілген.

Дене тәрбиесінің педагогикалық процесі болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерді туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда ғылыми-практикалық білім, шеберлік, дене мәдениеті

бойынша дағдылар жүйесін қалыптастыру мақсатында ықпал етудің практикалық және теориялық, әдістемелік-практикалық бағыттылығын қарастырады.

Болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке даярлауда рөл атқарушы жоғары оқу орнының дене мәдениеті студенттер үшін ерекше құндылықты білдіреді. Осыған байланысты дене мәдениетінің құндылығының алуан түрлілігі және көпкомпоненттілігі академик М.Я. Виленскийдің еңбектерінде жан-жақты берілген.

1. Әлеуметтік маңызды дене мәдениетінің құндылықтар, тұлғаны қалыптастыру бойынша қоғамда білім беру-тәрбиелеу практикасын реттеуші ережелер, нормалар, түсініктер, мақсаттарды білдіреді, сондай-ақ, дене мәдениетінің дамыған деңгейін, оның жалпы мәдени дамуымен интеграцияланған және оның әлеуметтік рөлі мен мәдени, салауатты өмір сүруді ұйымдастыру үшін қажет.

2. Идеялар, тұжырымдамалар, нормалар, білім, практикалық шеберлік, қажетті қасиеттер мен сапаларды меңгеру және дамыту жиынтығын біріктіруші, кәсіби қызмет процесі мен шарттарын «мәдениеттендіретін» кәсіби маңызды құндылықтар оған сәтті бейімделу, оларды моральдық және психологиялық-физикалық шығынсыз орындаудың алғышарттарын құрады.

3. Дене мәдениетінің дара-тұлғалық құндылықтары тұлғаның денесінің жетілуін, валеологиялық мәдениетін, өзіндік санасының дамуын, әлеуметтік-психологиялық қасиеттері мен сапаларын, коммуникативтік қабілеттерінің көрінуін, дарашылдық және бірегейлік сезімін меңгеруіне мақсатты бағытталған және мотивациялық бағыттылығын көрсетеді.

Осының негізінде дене мәдениетінің құндылықтарының өзара байланысты тобын ЖОО-да болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлау кезінде оқу-ғылыми, практикалық-бағдар беруші пәннің мазмұнды компоненті ретінде одан әрі жіктеу мүмкін болады. Осы мақсатта төмендегідей топтар бөлінген:

1. Құндылықтар-мақсаттар дене мәдениетін болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлаудағы әлеуметтік-кәсіби қызметте пайдалану мақсатының маңызы мен мағынасын ашады: болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда оның қызметтің түрлі түрлерінде көрінуінің көпжақтылығындағы тұлғасының концепциясы, «Мен – кәсіби маман» тұжырымдамасы болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда кәсіби жетілдірудің көзі мен нәтижесі ретінде.

2. Құндылықтар-құралдар дене мәдениетін болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда әлеуметтік-кәсіби қызметті жүзеге асырудағы тәсілдер мен құралдардың мынадай маңызы мен мағынасын көрсетеді: қажетті физикалық өзін-өзі дамыту технологиясын, өзін-өзі тану үшін әдістемелік-практикалық білім-шеберлікті, өзін-өзі басқару, өзін-өзі бақылауды меңгерудің маңызы мен мағынасын көрсетеді.

3. Құндылықтар-қатынастар дене мәдениетіне деген қатынастардың, өзіне деген қатынастардың, кәсіби қызмет жиынтығы ретінде қатынастардың маңызы мен мағынасын сипаттайды. Бұл қатынастар дене мәдениетін күнделікті өмір мен қызметте жүзеге асыруда пәндік бағдар береді.

4. Құндылықтар-білім дене мәдениеті бойынша мынадай әлеуметтік-кәсіби қызмет процесіндегі болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда қажет тұлғаның дамуындағы ой-өрісін, оның дүниетанымдық бағыты мен сенімін анықтайды.

5. Құндылықтар-сапалар болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда әлеуметтік-қызмет үшін өзекті қасиеттер мен сапалардың мынадай: тұлғалық, коммуникативтік, статустық-бағыттық, қызметтік-кәсіби, сыртқы мінез-құлықтық, психологиялық-физикалық маңызы мен мағынасын ашады.

ЖОО үшін болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда дене мәдениеті бойынша оқу бағдарламасының оқу-мазмұндық материалы гуманитарлық циклдағы пәнге бағдар береді, сондай-ақ дене мәдениетін болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда болашақ маманның тұлғасын дамытуда процестің мүмкіндіктерін кеңейту мен ұлғайтуда көп күш жұмсауды қажет етеді.

Оқушыларды туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда кәсіби оқытуда дене мәдениетіне ерекше рөл берілген, оның мақсаты – болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлаудағы нақты еңбек процестері мен рекреациялық әрекеттерге жағымды ықпал ететін арнайы білім, дағдылар мен іскерлік, қасиеттерді дамыту болып табылады.

Оқушыларды туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлаудағы оқу-жаттығу сабақтарының процесінде дене жаттығулары, жүктемелер қайталанады, шаршауды жеңіп, спецификалық еңбек процесі жүреді. Болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлау кезінде еңбек сүйгіштік сапа қалыптасып, олар одан әрі басқа да әрекеттерге, кәсіби қызметке ауысады. Сонымен, болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлауда дене тәрбиесі жағымды ықпал етеді. Сонымен, идеялық-адамгершілік тәрбиелеумен тығыз байланысты дене тәрбиесі болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін туристік іс-әрекетке бейімдеуге даярлау азамат пен адамның жоғары тұлғалық қасиеттерін қалыптастырады.

Өзінің тіршілігімен, рухымен, дене әдептілігімен спорт және туризм еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына жәрдемдеседі, адамдардың өміріне тығыз еніп, олардың денсаулықтары мен тұрмыс дәрежесінің жақсаруына өз үлестерін қосады. Спорттық туризм түрлері адамдардың денсаулықтарының мықты болуына, дененің дамуына, ақыл-ой қабілетінің және де жұмыс істеуге қабілеттілігінің жоғарылауына пайдалы болып келеді.

Туризмнің теориясы мен практикасы туризмнің мынадай түрлері мен әртүрлілігін анықтады:

- *саяхаттың сипаты бойынша* – тау, құрғақ жерде-жазықтағы саяхат, су саяхаты, су асты саяхаты және т.б.;

- *саяхатшылардың қозғалу тәсілі бойынша* – жаяу, таулы жолдармен, шаңғы, велосипедті, желкенді, автототорлы, атпен саяхат жасау және т.б.

Туристік іс-әрекет формасы мен мазмұны бойынша алуан түрлі болып келеді (серуендер, жорықтар, экскурсия, экспедиция, лагерьлер, слеттер).

Серуен – жергілікті жерлерде танымдық, сауықтыру мақсатында, ағзаны шынықтыру мақсатында қозғалуды білдіреді. Адамның даярлығы мен жыл мезгіліне байланысты серуендер жаяу серуен құру, шаңғымен, велосипедпен, қайықпен серуен құру болып келеді. Серуен – бұл туризмнің ең қарапайым және көпшілікке қолжетімді туризмнің формасы болып табылады.

Экскурсия – бұл танымдық немесе ғылыми мақсатпен белгілі бір объектілерге бару. Сондай-ақ, экскурсия адамның жалпы мәдени дамуын, ой-өрісін кеңейтуді мақсат етеді.

Туристік экспедиция аз зерттелген ауданға ұйымдасқан көпкүндік саяхатты білдіреді, ол арнайы зерттеу мақсатында жүзеге асырылады.

Туризмнің ең бұқаралық және көпшілікке қолжетімді формасына жорықтар жатады.

Туристік *жорық* – бұл тұратын жерінен жырақта орналасқан аудандарға, білім алу, сауықтыру, спорттық, зерттеу мақсатында жылжып отырудың белсенді тәсілі.

Ұзақтығы бойынша жорықтар *біркүндік, екікүндік және көпкүндік* болып келеді.

Ауданның ауқымы бойынша саяхаттың *жергілікті және қашықтағы* түрлері болады.

Жергілікті туризм – бұл өзі тұратын ауданы, облысы, өлкесі шегінде өткізілетін саяхаттар.

Қашықтағы туризм – бұл тұратын жерінен қашықтағы аудандарға жасалатын саяхат.

Саяхатты ұйымдастыру формасы бойынша туризм жоспарлы және өз күштерімен өткізілетін туризм болып келеді.

Спорттық жорықтар, саяхаттар бір сапар желісінен өткен және қайталанған маршруттар, яғни жорық бағыттары бойынша өткізіледі. Спорттық жорықтарға шығушылардың дене дайындығы тамаша болуы, жылдамдық, төзімділік, икемді және күшті болуы тиіс. Жорықтарда өздерінің күшін көрсетуге тырысу қажет, шатыр құру, алау жағу, туристік техникалық жабдықтарды пайдалана білуі тиіс.

Туристік саяхат, жорықтарға шығушылар үшін қойылатын талаптар: ең бірінші сапарға шықпастан бұрын, бұл туризм түрі туралы жақсы хабардар болу керек. Туристерге қойылатын басты талаптың бірі – алғашқы дәрігерлік жәрдем көрсете білу. Спорттық жорықтарда тауға өрмелей алу, жақсы жүзе білу және жәрдем көрсете білу де керек болады. Саяхатқа, жорыққа шығушылар шыдамды, әрі байсалды болуы тиіс.

Туристік жорықтар мен саяхатқа шықпастан бұрын аймақты дұрыс таңдау, саяхаттар мен жорықтар бағытын оқып-үйрену, туристік жабдықтарды толық қамтамасыз етіп алу қажет. Саяхат немесе жорық жетекшісінің өзінің тобымен жұмыс істей алатындай, саяхат, жорық жасау аймағын дұрыс бақылай алатындай, тәжірибелі және дайындығы мол болуы тиіс. Атап айтқанда, тауға саяхат жасағанда тау туризмінің жетекшісі қиын жолдармен өту барысында кездейсоқ апаттарға, қиындықтарға төтеп беретіндей жағдайда болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы . – Астана. – 2006.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы. – 2007
3. ҚР 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы
4. Концепция высшего педагогического образования Республики Казахстан// Педагогика мәселелері. - №1-2. – 2006.- 138-152 б.
5. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан//Педагогика мәселелері. - №1-2.-2006. 122-138 б.
6. «Қазақстан – 2030» даму стратегиясы. – Алматы. – 1997
7. Н.Ә.Назарбаев. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2008

М.Ғ. Бисенғали
Қ.Қ. Оразова
Арқалық қ. (Қазақстан)

ДЗЮДОШЫ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ДЕНЕЛІК ДАЙЫНДЫҒЫ

Дзюдо – түрлі күрделі қозғалыс дағдыларының кең қатыстырылуына негізделген жекпе-жек процесі. Бұл түр үшін үнемі өзгеретін жағдай, үздіксіз әрекет ететін қарсыласпен белсенді байланыс әсерінен туындайтын, «адастыру» факторлары тән. Қарсыластың айқасуы 8-10 сек. аяқталып және 4 мин. жалғасып, анық жеңіспен аяқталады немесе аз артықшылықпен, тең нәтижемен аяқтала алады. Бұл жағдайлардың әрқайсысында спортшы әйелдің дайындығының жеке жақтарының мәні бірдей еместігі айқын. Бірінші жағдайда жеңіске жетудің шешуші факторы – техника, екіншісінде – өзара тығыз байланысқан, дайындықтың барлық жақтары (техникалық, тактикалық, денелік, психологиялық). Әрбір нақты жағдайда түрлі әрекеттерді пайдалану мүмкіндігі дзюдошы әйелдің дайындығы жүйесінде негізгі бастама болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, негізгі денелік қасиеттері үйлесімді дамыған, жан-жақты денелік дайындығы бар спортшы жасөспірімдер жоғарғы тұрақты нәтижелерге жетеді. Іс жүзінде жекпе-жекте қолданылатын техникалық

және тактикалық тәсілдердің тиімді пайдаланылу коэффициенті, көлемі спортшы әйелдің денелік мүмкіндігіне тәуелді.

Спортты жан-жақты жетілу мен кемелдену деп түсінетін болашақ бапкерлер мен мұғалімдер тәрбиесі салақ, тәртібі жөнінен нормадан ауытқыған кәметке толмаған балаларды құқықты бұздан сақтандыратын тәрбие жүйесі деп түсіну тәрбиешілер міндеті. Бұл тікелей тәлімгерлік істерімен және педагогикалық шаралармен шұғылданатын жалпы білім беретін мектеп ұстаздарына да қатысты. Спорттық күрес бағдарламасы кәметке толмағандардың қылмыс жасау әрекеттерінен сақтандырып отыруға ерекше пайдасын тигізеді сөзсіз.

Спорттық күрес оқу жаттығуларының мұндай қажеттіліктерін жүзеге асыру процесі «Қазақстан Республикасы тұрғындарының дене шынықтыру Президенттік сынағалар туралы» Үкіметтің 1996 жылғы 24 маусымдағы Қаулысын жүзеге асыруға жағдай туғызары анық екендігін спорт мамандары дене тәрбиесінің, спорттың мақсаты деп түсінулері керек.

Бұл қаулыда оқу орындарында, еңбек ұжымдарында және тұрғылықты орындары бойынша спорттық мектептерде жасөспірімдер арасында жүргізілетін дене тәрбиесі мен спорттық жаттығулар мәселесін әдістемелік тұрғыдан нәтижелі етіп шешуді көздейді. Мұндай міндеттерді шешіп, олардың мән-жайын спорт арқылы белгілі жүйеге келтіруді спорт бапкерлері түсінулері керек. Бірінші, оқу-тәрбие, жаттығу істерінде салдыр-салақтық себебінен олардың бойындағы кемшіліктер мен әлжуаздықты жойып, шыныққан, шымыр болу қажеттігіне ерекше көңіл аудару: екіншіден, олардың күрес өнерін жетік меңгеріп, өздері қалаған спорттық күрестің теориялық және практикалық мәселелерін қазіргі жекпе-жек спорты талабына сәйкес жетілдіре беруді талап етеді. Дзюдо күрес өнері, педагогтардың, психологтардың, спорт мамандарының осы заманға теориялық және эксперименттік зерттеу нтижелеріне сүйене отырып ұйымдастырылуын қажет етеді.

Оқу-жаттығудың мазмұны күрес өнерімен машықтанушылармен жүргізілген ғылыми және практикалық зерттеу жұмыстарының ең озық қорытындыларын басшылыққа алуды қамтиды.

Күш пен қуаттылық дегеніміз – балуандардағы жекпе-жек барысындағы қарсылықтарды білу немесе оған ағзадағы бұлшық ет күшінің қарсы тұра алу қабілеті. Дене дайындығында балуандардағы күшті ерекше дамытудың екі түрлі әдістері бар:

1. Жекпе-жек барысында қимыл-қозғалысты үйлесімді пайдалану үшін өзін еркін сезіну.
2. Балуанның қарсыласын емін-еркін өз дегеніне көндіру мүмкіншілігі.

Күштің мөлшері тірек-қимыл аппаратының негізі болып саналатын бұлшық еттердің дұрыс дамуына байланысты болады. Қимыл қызметін атқаратын бұлшық еттердің дұрыс жетіліп шынығуы, организмдердің ерекшелігі оның үздіксіз жүйелі жаттығуына байланысты.

Бұлшық еттің жұмысы негізінде оның жиырылғыштық қасиетіне және оның үнемі құрысу, сіресу (тонуыстық) қасиеттеріне де байланысты. Балуандардағы бұлшық еттің басты қызметтері механикалық, ал бұлшық ет жиырылу кезінде дене бір орыннан ауысса динамикалық немесе бұлшық ет ширап жиырылғанда, дене қимыл-қозғалыссыз қалса статистикалық жұмыс деп аталады. Адам денесіндегі бұлшық еттер жеке түрлерінің негізгі қызметтерінің өз ауданы болады. Бұлшық ет күшінің мөлшері оны құрайтын талшықтарының санына яғни, оның көлденең қимасына тура пропорционал болатыны анық.

Адамдағы көлденең жолақты бұлшық еттер дененің күшті және тез қимылдайтын бұлшық етіне жатады. Ал көлденең жолақты бұлшық еттер көбінесе еркін байланысты денені дер кезінде қозғалысқа келтіреді, теңдікті сақтауға көмектеседі және қол-аяқты адамның еркіне қарай қозғайды. Адам анатомиясын зерттеушілердің мәліметтері бойынша, денедегі белсенді қызмет ететін 600-ден астам бұлшық еттер бар екен. Ол бұлшық еттердің құрамының 75%-ы судан, 25%-ы тығыз заттардан (белок, май, көмірсу және тұздардан) түзілген. Адамдағы аз жиырылатын бұлшық еттер күшті дамыған.

Мысалы, иықтағы дельта тәрізді бұлшық ет өзінің күші көлемі жағынан «еркін күрес» шеберлерінде жақсы дамыған болып келеді. Балуандар бұлшық еттің негізгі қасиеті керек

кезінде және жекпе-жекте созылу, жиырылу сәттері жиі-жиі алмасып отырады. Бұлшық ет жиырылғанда сүйекті бастырық сияқты қимылға келтіреді. Бастырық дегеніміз – тірек нүктесі арқылы екінші жағындағы ауырлықты теңдестіру. Оны бұлшық еттің қызметі арқылы теңейді. Бұл адам биомеханикасында да кездесетін заңдылық деуге әбден болады. Бұлшық еттердің жұмысының артуына төмендегідей жалпы заңдылықтар себепші болатынын ескертеміз. Бұлшық ет күшіне оның қозу дәрежесі, яғни жиі-жиі жұмыс істеуі әсер етеді. Бұлшық еттің қозу дәрежесі адам организмінің жалпы жағдайына дұрыс тамақтану мен үздіксіз жаттығу арқылы шынығуына байланысты. Спортшылардағы бұлшық еттің дамуының негізгі көздері үздіксіз жаттығулардың нәтижесі екендігін жан-жақты зерттеп, дене тәрбиесі теориясына зор үлес қосқан спорт физиологиясының негізін салушы орыс анатомы – П.Ф.Лесгафт. Оның тұжырымы бойынша, «бұлшық еттердің статистикалық және динамикалық болып бөлініп, әрқайсысының өз қызметтері болады» дейді.

Балуандар әрекеттеріне ерекше күш беретіндер:

1. Статистикалық бұлшық еттер. Олардың талшықтары қысқа әрі қиғаш орналасқан және қан тамырларына өте бай, гемоглобині өте көп мөлшерде қызыл түсті. Белдесу барысында аздаған-ақ керілудің өзіне ерекше күш-қуатты сарп етеді. Бұндай бұлшық еттер ұзақ уақыт еттер тынымсыз жұмыс істейді. Динамикалық бұлшық еттер балуандардың ширақ шапшаң қимыл-қозғалыстарының негізгі көзі динамикалық бұлшық еттің күш-қуаты. Статикалық бұлшық еттерге қарағанда әлсіздеу, сондықтан да бапкерлер оның қабілетін балуандар бойында ұзақ сақтау үшін жаттығулардың арнайы түрлерін пайдаланулары керек.

Дзюдо күрес өнерін меңгерушілер іс-әрекеттерінде бұлшық ет жұмысы арнайы қамқорлықты қажет ететін нәрсе. Сондықтан да бұлшық етті жаттықтырып шынықтыру олардың өсуіне, организмнің жұмыс істеу қабілетінің артуына, жаттығушылардың ерекше көңіл бөлулері күрес тәртібі дейміз.

Балуандар жаттығуларының жекпе-жекте қанағаттанарлық дәрежеде нәтиже берулері олардың саналылығын қамтамасыз етуге тәуелді. Олар:

1. Күшті дамыту. Балуан күштілігі дегеніміз – қарсыласының кедергісін жеңе отырып, оны тізе бүгуге мәжбүрлеу. Сондықтан да машықтанушылар өздерінен ауыр салмақтағы жүк көтеру мен өзінен күші басым бәсекелеспен тіресу әдіс-айла жасау оны шындай түсері хақ.

2. Шапшаңдық пен шалттықты дамыту. Бұл өз бәсекелесін тез арада тізе бүгуге мәжбүрлеу сәті. Шалттық пен шапшаңдық денедегі бұлшық еттерді тез арада жұмысқа қосуға байланысты. Қозғалыс арқылы шапшаңдық пен шалттықты дамытудың үш түрін атауға болады: қозғалыс реакциясының қарсыласына құпиялығы, жекелеген қозғалыстың жылдамдығы; қозғалыстардың өте жиілігі. Бұл жоғарыдағы қозғалыстар бір-бірімен байланысты болғанда ғана жақсы нәтиже берері анық.

3. Төзімділікті дамыту. Балуандар әрекетіндегі ерекше сапалардың бірі спорттық төзімділік. Яғни, жекпе-жек барысындағы ұзақ уақытқа жалғасатын және шаршап-шалдығуға төтеп бере алатын организмнің қасиеті. Мысалы, машықтану барысында арнайы күрес жаттығуларының толыссыз орындалу сәттері. Ол спортшы организмі мен дененің ағзалары арасындағы үйлесімді қимыл-қозғалыс сәтінен көрінетін сапалар. Төзімділік сапасын ерекше қажет ететін спорттық күрес өнері. Себебі, қимыл-қозғалыс жағдайының белдесу барысындағы әртүрлілігіне байланысты қалыптасқан төзімділік қасиеті де қырынан көрініп отырады.

Спорттың жеке түрлеріне сәйкес төзімділіктердің сапаларын байқауға болады. Спорттық төзімділіктің бірнеше түрлерін анықтауға болады, атап айтқанда: күш-қуат төзімділігі, ұзақ уақыт шапшаң қимыл төзімділігі, тынымсыз жаттығулар комплексін орындауға себепші төзімділіктер т.б.

Төзімділікті қалыптастыру мен биік спорттық дағдыға айналдырудың өзіндік әдістемелері бар:

1. Арнайы төзімділік – бұлар балуандардың жекпе-жек барысындағы өзіне ерекше ұнайтын тәсілді қолдану жолындағы тынымсыз шабуылы. Қазіргі күрес тактикасына тән ерекшелік шапшаң қимыл арқылы өз қарсыласын қателесуге мәжбүрлеу болып саналады. Бұл кезеңдегі балуанға ең тиімдісі сәт, шалт «қимыл төзімділігі» жеңіске жету. Күрес спортына тән арнайы төзімділікті қалыптастыру жаттығулары, жалпы күш-қуат төзімділігін қалыптастырудың негізі болып саналады. Сондықтан да жаттығу арқылы дағдыға айналған жалпы және арнайы төзімділікті дамытудың екі заңы бар: жаттығулар жүйесін таңдап пайдалану мен арнайы әдістеме арқылы күрес жаттығуларының ізбе-ізділігі.

2. Ептілікті жетілдіру. Ептілікке тән сапалар: тәсілқойлық ептілік шеберлік, шеберлік пен оңтайлылық. Қандай да болсын еркін қимыл-қозғалыс бір нақты шешімге бағытталады (шалу, тобықтан қағу, жамбасқа алу т.б. тәсілдерді пайдалану сәттер).

Балуан қозғалысының күрделілігі кілем үстіндегі әртүрлі себептерге байланысты анықталады, әсіресе орындалған тәсіл-айланың кезектілігіне, бір мезгілде іске асуына байланысты. Ал әдіс тиімділігінің күрделілігі нағыз балуанға тән ептілік пен шеберлік бастауы.

Кілем үстіндегі қозғалыстың жекпе-жек міндетіне үйлесімділігі қимылдың кеңістік уақытта дер кезінде дұрыс және сәтті орындалуына үнемі байланысты. Тәсілқойлық біріншіден, жаңа қимылды тез игеру мүмкіншілігіне байланысты болса, екіншіден, жекпе-жек барысында жағдайдың кенет өзгеруіне байланысты қозғалысты өзгерте білу мүмкіншілігіне де байланысты болады. Бұл сәтте белдесуші оңтайлы өз пайдасына шешуді үйреншікті дағдыға айналдыра білулері керек. Күрес өнерін үйренуші жасөспірімдердің негізгі міндеттерінің бірі кілем үстіндегі қозғалыстың әртүрлі дағдыларын жетік игеру болып табылады. Мұндай қимыл-қозғалыс әрекеттерінің сан алуан түрлерін жетік меңгеру, дененің емін-еркін жұмыс істеу мүмкіншіліктерін жақсартады.

Ептілік тәсілқойлыққа баулу бапкер мақсаты, оларды шыңдау алдын ала оқу-жаттығу тәжірибесін жоспарлау жүйесіне байланысты. Ептілікті дамыту үшін жаңа қимыл-қозғалыстарды күрделендіретін жаттығулар жүйесін ойластыру қажет. Епті тәсілқой балуандарға тән ерекшеліктер – кілем үстінде өз қозғалысын басқара алатын, қандай болмасын күрес спорты жаттығуларының жаңа түрлерін тез үйренетін, жағдайдың өзгеруіне байланысты өз әдіс-айласын тиімді қолдана алатын балуанның сапалық қасиеті екендігіне күмән жоқ.

Ептілік, көбінесе анализаторлардың қызметіне бағынады да, дененің басқа сапаларымен өте тығыз байланыста дамып, күрделеніп отыратын сапалар. Балуандардағы ептілікті жетілдіруге арналған күрес жаттығулар өте күрделі, оның орындалуы бұлшық ет жұмысының қалыпты бір деңгейде өтуін талап етеді. Шамадан тыс шаршаған организм ондай жаттығуларды көңілдегідей орындай алмайды. Сондықтан да тәсілқойлық күрес жаттығуларын машықтанушылардың тың кезеңдерінде үйрету жақсы нәтиже береді.

Әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың «Қазақстан 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы» 17.02.2000
2. А.Катулин. Спортивная борьба. М., 1973
3. А.Асаубаев Спортивный борьба (учебно-методическое пособие для тренеров и спортсменов). – Алматы, 2006
4. Каражанов Б.К. Психомоторные способности спортсменов. Сборник научных статей Казахского института физической культуры. – Алматы: 1994
5. Новиков А.А. Управление тренерочным процессом //Спортивная борьба: Ежегодник, 1976

БАЛАЛАРДЫҢ ФУТБОЛМЕН ШҰҒЫЛДАНУҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Белгілі бір іс-әрекеттің жетекші қоздырғышын анықтау мәселесін философия, әлеуметтану, психология және педагогика ғылымдары жан-жақты зерттеуде. «Қызығушылық» түсінігінің дамуын зерттеу бойынша жетістіктер көп, дегенмен, оның ортақ тұмысы туралы ортақ пікір жоқ.

Қоғамдағы өмір, тұрмыс-тіршілік қызығушылықтың қайнар көзі болып табылады және ол іс-әрекет кезінде толыға түседі. Жекелеген адамдардың қызығушылықтары қоғамның қызығушылықтарына тікелей байланысты болып жатады. Себебі қоғам өміріне араласпай, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түспей қызығушылықтың дамуы мүмкін емес.

Қызығушылық мәселесіне, оның табиғатын түсінуге деген арнайы ой-пікірлер мен таластар толып жатыр және солардың ішіндегі педагогика сұрақтарына қатысы бар бірнешеуіне тоқталып өтсек.

Әлеуметтанушылардың зерттеу жұмыстарында үш көзқарас бар. Олардың біреулері қызығушылықты таза (шынайы) күйінде қарастырса, басқалары құндылықтар мәселесінің әлеуметтік-психологиялық көрінісі ретінде қабылдайды. Ал үшінші нұсқасы тұрғысынан алып қарағанда, қызығушылық – бұл шынайы мазмұн мен субъективтік форманың, іс жүзіндегі белсенді іс-әрекеттің ынталандырғышы ретінде қарастырылады.

Мәселен, Г.Е. Глезерман қызығушылық шынайы түрінде бар деп санайды және қоғамдағы адамдардың жағдайын, қоғамдық өндіріс жүйесіндегі, сондай-ақ сол жағдаймен шарттастырылған қажеттіліктермен айқындалады. Осындай ұстаным қызығушылықтың шынайы табиғатын түсінуді дамытып, аталған әлеуметтік категорияның құрылуын ілгерілетті [1, 15-26].

Ал Г.И. Щукина пікірі бойынша, қызығушылықты объективтілік пен субъективтіліктің үйлесімді бірлігі ретінде қарастыру керек. Яғни, объективтілікті мазмұны бойынша (субъектінің қалпына тәуелді), ал субъективтілікті формасы бойынша (арман, ұмтылыс, іс-әрекетке итермелеуші күш түрінде санада айқындалатын) қарастырған дұрыс [2, 10].

Педагогикалық әдебиеттерде жеке тұлғаның мінез-құлқын қалыптастырудағы қызығушылықтың маңызды рөл ойнайтындығы туралы айтылған. Ресей ғалымы Г.И. Щукина былай деп жазады: «Адамның қызығушылықтары – бұл адамның бойына кездейсоқ бітетін құбылыс емес және ол туа бітетін қасиет емес. Қызығушылықтар – жеке тұлғаны қалыптастырудың нәтижесі. Ол адамның дамуымен жалғасады және оған оң әсер етеді. Ол қоршаған әлеуметтік ортамен, тұлғаның және оны қоршаған адамдардың іс-әрекеттерімен, оқыту және тәрбиелеу процесімен шарттастырылған». Сонымен қатар автор төменгі сынып жасындағы оқушылардың басынан өткізген эмоциялық процестері нәтижесінде қоршаған ортаны бағамдай білетіндерін атап өтеді. Г.И. Щукина төменгі сынып балаларын оқыту жеке тұлғаны жалпы қалыптастыруға бағытталмағандығын, себебі балалардың сенсорлық дамулары, қимыл-қозғалыс, эмоциялық-жігер процестерінің назардан тыс қалып жататындығын мысалға келтіреді [2, 18].

Қызығушылықтың түпкі санатына қатысты бұл көзқараспен келісе отырып, Н.М. Кандрашова іске асыру кезінде қызығушылық мазмұны мен түрі жағынан объективті және субъективті деп санайды [3, 114-115].

Психология ғылымы қызығушылықты психиканың құрам-бөлігі ретінде сипаттап, назардың бағыттылығы, іс-әрекетке деген ұмтылыс деп санайды және қоғамдағы күнделікті тұрмыс-тіршіліктің шынайы көрінісі деген анықтама береді.

Психология адамның рухани және іс жүзіндегі әрекеттеріндегі қызығушылықтың маңыздылығын әуел бастан атап өтуде және солардың ішінде бірнешеуіне тоқталып өтсек. Б.М. Теплов қызығушылық адамды психологиялық жағынан сипаттайды, онда адамның өзіндік тұлғасы айқындалады деп санайды [4, 164-166]. Ал А.В. Кирьякова қызығушылықтың басты

қасиеті, оның белгілі бір нысанға бағыттылығы дейді [5, 309]. Қызығушылық мәселесі соңғы жылдары да жан-жақты зерттелуде. Оған қызығушылықтың сипаты мен мәні, іс-әрекетке итермелеуші ерекшелігі, педагогикалық шарттары, оқушылардың дербес-психологиялық ерекшеліктері мен байланысты сұрақтардың қарастырылуы ықпал етті. Бір еңбектер қызығушылықтың психологиялық негізін зерттесе, басқалары қызығушылықты итермелеуші күш немесе жеке тұлғаның қарым-қатынасы, көзқарасы ретінде қарастырды. Ғылыми еңбектердің көпшілігі танымдық қызығушылықты оқыту мен тәрбиелеудің құралы ретінде қарастырған.

Мектеп оқушыларының денелік даму деңгейлерін жоғарылату арқылы футбол ойынына деген қызығушылықтарын арттыру мәселесін теориялық және практикалық тұрғыдан шешу футбол теориясының басты талабы. Ол үшін дене жаттығуларымен шұғылданудың тиімді әдістерін құрып, ықпал ететін ішкі және сыртқы шарттарды ескеру қажет. Себебі ол факторлар қызығушылықты арттырудың тиімді әдіс-тәсілдеріне қойылатын талаптарды анықтайды.

Әр баланы футбол ойнауға тарту және ойынға деген қызығушылығын арттыру маңызды міндет болып табылады, сонымен қатар дене тәрбиесі және спорт саласының табысты қызмет етуінің жаңа бір деңгейі болуына ықпал етеді.

Баланың футбол ойынына қызығушылығын қалыптастыру мәселесі қазіргі уақыта үлкен маңызға ие. Себебі қызығушылық баланың оқу-жаттығу процесіне деген белсенділігін арттыратын бірден-бір құрал. Нәтижесінде оның ойын техникасы мен тактикасын игеруге деген ынта қалыптасып, тіпті қажырлы да қайратты тұлға қалыптастыруға зор ықпалын тигізеді. Сонымен қатар зерттеу жұмыстарында адамның қызығушылығының қажеттілік, ынта және эмоциялық-жігер сапаларымен байланысы бар екені анықталған. Міне, сондықтан да дене тәрбиесі және спорт саласында қызығушылықты қалыптастыру маңызды сұрақтардың бірі болып қала бермек.

Сонымен, қызығушылық – бұл әрекет кезінде іске асатын күрделі процестердің бейнесі. Яғни, футбол ойынын қызықты ету үшін оны мақсатты ету керек немесе белгілі бір мотив туындату керек және ол оқушының алға қойған мақсатына сәйкес келуі керек.

Баланың футбол ойынына деген ынтасына әсер етудің бір жолы – баланың қабылдауы керек мақсаттарын қалыптастыру, ынтамен түйсіну, идеалдарды ашып көрсету жұмыстарын жүргізу. Ол тиімді іс-әрекетті қажет етеді және түйсінудің жоғары деңгейін қажет етеді. Тағы бір жол – қызығушылықты баланың белсенді іс-әрекеттерін ұйымдастыру арқылы қалыптастыру. Әрине, футбол ойынына деген қызығушылықты қалыптастыру үшін екі жол да қолайлы. Дегенмен қызығушылықты баланың белсенділігі арқылы қалыптастыру жолы бірінші кезекте қолданылады.

Кейбір ғалымдар қимыл-қозғалыс іс-әрекеттерін қамтамасыз ету заңдылықтарын анықтау маңызды фактор деп санайды. Қимыл-қозғалыс белсенділігін тәрбиелеу тиімділігі көбінесе тәрбиелеуші әсерді қаншалықты ретімен берілуіне байланысты, ал ол оның даму заңдылықтарына байланысты екені белгілі. Ғалымдардың пікірлері бойынша, қимыл-қозғалыс іс-әрекетіне белсенді әсер ету үшін «сәйкес келу қағидасына» сүйену керек. Яғни, берілетін жүктеме ағзаның жұмыс істеу деңгейіне ғана емес, сонымен қатар бүгінгі берілетін жүктеменің келесі жолы берілетін жаттығудың оң әсерін де ескеруі қажет.

Әдебиеттер

1. Глезерман Г.Е. Интерес как социологическая категория // Вопросы философии. М., 1966. - №10. – С. 15-26
2. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 206 с
3. Кондрашова Н.М. Мотивы занятий спортом и факторы, формирующие спортивные интересы // Сб. науч. тр. – М., 1972. – Т.1. – С. 114-115
4. Теплов Б.М. Психология. – М.: Учпедгиз, 1946. – С.164-166
5. Кирьякова А.В. Диагностика и прогнозирование ценностного отношения школьников. - М., 1991. – 309 с

ЖАС БОКС ШЕБЕРЛЕРІНІҢ ҚИЫН КЛИМАТТЫҚ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДАЙЫНДЫҒЫ

Соңғы жылдары көптеген халықаралық бокс турнирлері қиын климаттық жағдайда өткізілуде (ыстық немесе құрғақ күндері, поястық уақыттың тез өзгеруі, таулы табиғат). Мұндай қолайсыз жағдайларға уақыт айырмашылықтары келіп қосылады. Олимпиада турнирлерінің қолайсыз жағдайларына уақытынан бұрын әзірлену қажет. Осы мақсатта ірі олимпиада ойындарын қиынырақ климат жағдайында да ұйымдастыру жоспарлануда.

Бокс шеберлерінің мұндай қиын ауа райына бейімделуі үшін, оларды гигиеналық қамтамасыз ету керек. Төменде осы гигиеналық қамтамасыз ету жағдайлары сөз болады.

Боксерлерді жоғарғы температурада және ылғалды ауа климатына дайындау. Күн ыстық болғанда боксшылар жоғарғы температура, ауа құрғақтылығы, интенсивті күн радиациясы мен жарға шағылысқан ыстыққа тап болады. Мұндай жағдайда белгілі дәрежеде оларға күш түсі, ішкі орта мен организмнің жылылық бөлуі нашарлайды. Интенсивті бұлшық ет жұмысы кезінде, дене үнемі қозғалыста болғанда бұл жағдай өршіп кетеді жоғарғы жылу ауыртпалығы әуелі орталық ми жүйесі мен нервті бұлшық ет аппаратына зиянды шапшаңдық төмендеп, қозғалыстың дәлдігі мен координациясы нашарлайды, апатия пайда болады. Жүрек қан тамыры жүйесінің жұмысы әлсірейді және ағзадағы физика-химиялық процестер қатары пайда болады. Бұлардың бәрі сезім күшін әлсіретіп, спорттық шеберлігін төмендетеді де, қалпына келтіру процестерінің жұмысын тоқтатуын әкеп тірейді [1, 28].

Ең қолайсыз деген жағдай ыстық пен ауа құрғақтығы араласып, жел тоқтағанда пайда болады. Бұл кезде жылылық бөлу бірден төмендеп, организм қызады. Жаттығу кезінде, жарыс кезінде боксшылар үшін жоғарғы температура мен құрғақ жағдайда гигиеналық комплекстер зор белгіге ие.

Бұл комплекс негізіне рационалды жаттығу тәртібі мен демалыс, тамақ пен су ішу, аяқ және дене киімдерін дұрыс таңдау, жеке бас гигиенасына назар аудару және күн қызуына бейімделу жатады.

Ыстық климатты елдерде болатын жарыстарға дайындалуды метеорологиялық жағдайда жүргізу керек. Яғни, сол ыстық температурада дайындық жүргізу қажет.

Ыстық климатты жерге келгенде оған бейімделуді белсенді жүргізіп, яғни бірінші күннен бастап-ақ дене жаттығуларын орындауға кірісіп, біртіндеп олардың жалғасымын үдету керек.

Міндетті түрде жаттығу жүктемелерін нәтижеге қарап өсіріп отырған жөн. Әсіресе спортшылардың адаптациясы кезінде алғашқы 3-6 күндердегі жаттығуларға аса назар аударылуы керек. Өйткені осы күндерде олардың жұмысқа деген құлшынысы төмендейді. Тәуліктік жаттығуларды күніне екі рет таңертең және кешке жасаған жөн.

Дайындық жаттығулары ереже бойынша ашық, жел келетін алаңдарда болады. Орманды жерлерде дайындық жүргізген кезде ағаштардың желге кедергі екенін, және бұл жердің ылғалдылығы 5-7% ға жоғары екенін де ұмытпау керек.

Жаттығулардың көлемі қысқарады, өйткені ағзаны қыздырудың керегі болмайды. Жеңіл жаттығулар кезінде 4-5 минуттан соң боксерлерде тер шығып, көңіл-күйі төмендейді, бұл әрине дене температурасының көтерілуіне тікелей қатысты [2, 35].

Жеңіл жаттығудан кейін үнемі дене құрғақ орамалмен сүртіліп, киім ауыстырылады. Жаттығу процесінде 5-10 минутқа демалыс беріледі. Бұл кезде спортшы көлеңкеленген желдің нақ көзінде отыруы қажет. Ол денедегі ыстықты шығаруға көмектеседі.

Ыстық күндері дайындық кезінде салқын сумен жуынуға тыйым салынады. Осыдан кейін сергек сезім әлсіздікке ұласады. Сонымен қатар, салқын душ қабылдау қабынуға әкеп соғуы және терінің түршігуі мүмкін. Сол үшін әрбір дайындықтан кейін душты 3-4 есеге азайтқан жөн. Су температурасы ауа температурасынан 3-5⁰-қа аз болса жеткілікті.

Ыстық күндері ұйқыға да көңіл бөлу қажет. Оның ұзақтығы 8-9 сағат және салқын ауада тыныш жерде болуы керек. Дене тепе-теңдігін сақтау үшін ыстықта тіпті бас киім, күнделікті киім мен аяқ киімнің де ролі зор. Олар тек ыстық көлемін азайтып қана қоймайды, денені ультра-күлгін сәуледен сақтандырады.

Сол кезде спортшы киген киім кең болуы керек және төмендегідей гигиеналық талапқа сай болуы шарт: мүмкіндігінше жеңіл, ауа өткізгіш және жылу жібермейтін, максималды түрде сәуле күшіне қарсы тура алу терді жылдам сорып алатын және теріні шаңнан сақтайтын. Мақсатты түрде шыттан және мақта қағаз матадан тігілгені дұрыс.

Бас киім бас пен көзді күн радиациясынан сақтап, жеңіл және ауа мен ылғал өткізгіш болуы керек. Аяқ киім жеңіл және ыңғайлы болғаны жөн. Резеңкі етіктен аулақ болуы керек. Күн сайын шұлықты және аяқты жуып жүру қажет.

Жоғарғы ішкі температура кезде ыстық соққысы болуы мүмкін. Ол көбінесе ыстық және ылғалды ауа кезінде бұлшық етпен жұмыс жасағаннан болады. Егер денеден шыққан терінің кебуі қиындаса ыстық соққысы кезінде орталық ми жүйесінің қызметі бұзылып, адам ағзасындағы мүшелерінің іс-әрекеті бұзылады. Сонымен қатар, ыстық соққысы бас дұрыс қорғанбаса, күн сәулесінен пайда болуы мүмкін.

Ыстық соққысына тән белгілер – жалпы әлсіздік, апатия (естен тану), ұйқышылдық, аяқтың ауырлауы, бас айналу және бас ауруы, көз қарауыту, шөл, жүрек айну т.б. Сонымен қатар бұл кезде тер шығып, дене қызады, жүрек соққысы мен дем тездейді. Егер тер көп шықса, дене құрғап ысиды. Дене температурасы 40%-ға созылады. Мұндай жағдайда орталық ми қызметі бұзылуы мүмкін [3, 64].

Күн соққысының алғашқы белгілері көрінісімен-ақ, ол адамды суық жерге апарып киімін шешіп, ауа жіберген жөн. Басы, жүрегінің айналасына салқын мұз қойып, компрестер басу қажет. Денені салқындату үшін салқын сумен ылғалдаған жақсы. Бойындағы азайған судың орнын толтыру үшін салқын су ішу керек. Ол үшін ауруға медициналық көмек қажет ыстық және күн соққысын алған боксшылар сыртқы ортаның температурасын тым сезгіш келетінін де ұмытпаған жөн. Алайда оған үздіксіз салқын су беруге болмайды. Ол спортшының жұмыс күшін әлсіретеді. Сол үшін ыстық күндері арнайы тәртіппен ғана сұйықтық пайдалану керек. Бір стакан судан кейін, ауыздағы сілекей құрғайды. Бұл жағдайда ауызды ылғалмен сүрту немесе қышқыл мұз бен алма т.б. пайдаланған дұрыс.

Бұл кезде қатты салқын су ішуге немесе ауызды сүруге болмайды. Мұндайда ауа температурасынан аз төмен суды пайдалану дұрыс.

Негізгі сусын ретінде көк шай қолданылады. Кәдімгі шайға қарағанда оның құрамында кофеин аз. Ал шайдағы кофеин ағзаға кері әсер етеді. Нан квасы, газды сусын, томат шырыны, сүт, сүт-қышқыл сусындарын қолдануға болады. Ыстық күндері жеміс пен көкөністің санын көбейткен жөн. Олар шөл басып, тердегі темірдің жұмысын жақсартады және ағзаға олар витаминдер береді.

Күн ыстықта жалпы адамның көңіл-күйі мен жұмысқа деген ынтасы оның тамақтануымен және су ішу режимімен тығыз байланысты. Тамақ калориясы 1-2 %-ке төмендеген. Бұл тәуліктегі май нормасының төмендеуінен пайда болады. Сонымен бірге міндетті түрде тәуліктік ақуыз көлемін ұлғайту керек.

Сыртқы температура жоғары болған жағдайда адам ағзасы витаминдер мен минеральды керек етеді. Бұл бір жағынан, олардың терлеуімен байланысты процесс болса, екінші жағынан, денедегі интенсивті өзгерістері мен алмасуына байланысты. Осы үшін витаминдердің тәуліктік көлемін 40-50 % көбейткен жөн. Бұған қоса минералы мен витамині көп тамақтың санын көбейту керек: ет, сүт, жұмыртқа, ірімшік, жеміс-жидек, көкөністер.

Ыстық күндердегі тәбеттің төмендеуінен жоғарғы температураның ас қорыту темірлерінің секреция қызметтеріне әсерінен көруге болады. Бұл кездерде тәбетті жоғарылату үшін төмендегідей ереже сақтау керек. Астың әртүрлі және дәмді болуы, тамақты белгіленген уақытта қолдану, астан 0,5 сағ бұрын стаканмен шәй ішу.

Күніне 4 рет төмендегі тамақ түрлерін ішу бірінші таңғы ас сағ 7⁰⁰-де 20-25 % каллориялы, екінші таңғы ас сағ 12⁰⁰-де 15-20 % каллориялы, түскі ас сағ 16⁰⁰-де 35-40 % каллориялы, кешкі ас сағ 20⁰⁰-де 25-15 % каллориялы. Осындай барлық гигиеналық талаптарды қатаң қадағалау белгілі дәрежеде аклиматизация процесін жеңілдетеді.

Уақытша бейімделу кезінде бокс шеберлерінің дайындығын гигиеналық қамтамасыз ету.

Спорттық тәжірибеде боксшылардың поястық уақытының тез ауысуынан кейін жарысқа шығуы немесе дайындық жүргізуі жиі кездеседі. Бұл көбінесе уақыт айырмашылығы көп сағатқа жеткенде болады.

Поястық уақыт бірден өзгергенде ағзадағы десинхроза құбылысы қаралады. Бұл дегеніміз – ағзаның психологиялық қызметінің тәуліктік ритмдерінің өзара келісімі. Мысалы боксерлер батысқа барғанда өздерінің уақытынан ерте оянуға тура келеді және күннің екінші жартысында ерте ұйқыға кетеді. Өйткені оның биологиялық сағаты сол жердің астрономиялық сағатынан қанық болады және олар шығысқа барғанда бұлар керісінше болады. Осыған байланысты уақытша бейімделу қалыптасады. Қаншалықты уақыт айырмашылығы болса соншалықты уақытша бейімделу процесі ұзақ болады.

Бокс шеберлері жер алмастырғанда тек уақыт айырмашылығы ғана емес, табиғи, тұрмыс, метеорологиялық факторлар да өзгереді. Бұлардың бәрі спортшыға Эйфора қалпын туғызады. Әдетте сағат 3-8 аралығында, тәулік стереотипіне бейімделу кезінде боксшылардың көңіл-күйі төмендеп, шаршау басып, жұмыс жұмыс қабілеті нашарлап, ұйқысы, ас қорытуы бұзылады. Тек 10-12 күннен кейін ғана олардың жұмысы реттеледі. Жақсы дайындықтан өткен спортшылар жаңа жағдайларға тез бейімделеді. Бұлай әсіресе айтылған жерге бұрын келген боксшыларда болады.

Мұндай уақыт айырмашылығы бар жерлерге жарысқа спортшылар 12-20 күн бұрын келуі тиіс. Және келмес бұрын жақсы демалғаны жөн. Ұшып келу кезінде оларға ұйықтау керек. Ең негізгі гигиеналық жағдай уақытша бейімделу кезінде сол жердің уақыт санауы бойынша құрылған жаңа рационалды күн тәртібі. Ол дайындық сабақтары мен демалыстың дұрыс ретін қамтамасыз етуі керек. Таңғы ас жеңіл болғаны жөн. Ал етті, майлы тамақтар тек түскі асқа қосылады. Тамақтану тәртібі қатаң ережемен сәйкес болуы керек. Кешкі ас сүт пен сүт қышқылынан тұрады. Түскі астан соң 1-2 сағат ұйқы керек.

Спортшылар келген күннен бастап-ақ дайындыққа кіріседі. 5-8 күнге дейін кәдімгі жаттығулар жүреді, бірақ оның интенсивтілігі белгілі дәрежеде төмендейді. Мысалы 2-ші күні 20-35% төмен болады.

Қадағалау кезінде мұндай алдын ала оқу-жаттығу жиынын өткізу спортшылардың уақытша бейімделуін ықшамдау процесіне мүмкіндік беретіні байқалған [4, 39].

Әдебиеттер

1. Кунат П. Проблемы нагрузки с точки зрения психологии спорта // Психология и современный спорт. – М., 1973. – с. 224-319
2. Набатникова М. Я. Проблемы совершенствования специальной выносливости спортсменов при циклической работе субмаксимальной и большой мощности.: Автореферат диссертации доктора педагогических наук. – М., 2000. – 52 с
3. Матвеев Л. П. Основы спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 280 с
4. Бутенко В. Н. Калмыков В. Развитие специальной выносливости боксера// Бокс: Ежегодник. – М., 1970 – с. 56-65

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ОЙЫН ЖҮРГІЗУ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Ойын жүргізу әдісі деп өздік, коллективтік ойынды ұйымдастыруды, ойыншылардың бір-бірімен қарым-қатынастарын, алдын ала жоспар бойынша белгіленген әдістерді қолданып, жеңіске жетуді айтады.

Ойын жүргізу әдістерінің негізгі мақсаты оптималды құралдарды пайдалана отырып, шабуыл және қорғаныс қимылдарын жүргізу. Ойын жүргізу әдістерін команданың алдына қойылатын мақсатына, ойыншылардың күш алмауына, алаңның және ауа райының жағдайы мен ерекшелігіне байланысты таңдалып алынады. Ойын барысында шабуыл мен қорғаныс қайталанып отырғаннан кейін, қорғануды және шабуылды ұйымдасқан түрде өткізу қажет.

Ойын жүргізу әдістерін дұрыс іріктеп, дұрыс қолдана білсе, онда команда алдына қойған мақсатты шеше алады. Қарсылас команданың ойынның жоспарын жоққа шығаруды білген ойыншыларды және жалпы команданың ойын жүргізу әдісін дұрыс пайдалана білгені.

Қандай ойын жүргізу әдістерін жаттықтырушы пайдаланып жоспарласада, оның дұрыс шешілуі әр ойыншының өзіндік шеберлігіне байланысты.

Сондықтан, ойын жүргізу әдістері ең алдымен, ойыншылардың алдын ала жоспарланған ойларынан шығады. Демек, ойын тәсілдерін шебер орындай білген команда ойыншылары жоспар бойынша белгіленген ойын жүргізу әдісін қолдана біледі.

Көбінесе ойын жеңісін футболшылардың дайындығына байланыстырады, бірақ дұрыс қолданылған ойын жүргізу әдістері команданы жеңіске әкелуге көп мүмкіндігі бар.

Ойын жүргізу әдістері қарсылас командалардың дене шынықтыру шеберлігіне, психологиялық дайындығына қарамастан үлкен маңызы бар. Сондықтан ойын жүргізу әдістерін ойынды дұрыс қолдану үшін күнделікті оқу-жаттығу процесінде дайындық жасалу керек. Команданың әрбір ойыншысы ойын жүргізу әдістерін, тек дұрыс пайдаланып қоймай, оны дер кезінде ауыстырып, шебер қолдана білу керек, Демек ойын жүргізу әдісі шабуыл мен қорғау шебіндегі өтетін күрес деп білу керек.

Ойынды дұрыс ұйымдастырып, жеңіске жетуі үшін алаңдағы ойыншыларды дұрыс орналастырып, әқайсысының алдына жеке міндет қойылу керек. Қазіргі заманның ойын жүргізу әдістерін дұрыс пайдалануда ойыншылардың өздеріне арнайы белгіленген орны және міндеті болуға тиіс. Сонымен бірге футболшы ойын тәсілдерін түгел әрі шебер орындай отырып, шабуыл яки қорғаныс шебі болып, бірден ойнай білуі шарт және ойын міндеттерін өте жақсы, әрі шебер орындағаны дұрыс. Сондықтан ойыншылар орындайтын өз міндеттеріне қарай қақпашы, екі кабаттағы /оң, сол/ қорғаушы, орта қорғаушы, ортаңғы шептегі ойыншылар, оң немесе сол жақ қанаттағы шабуылшылар және ортаңғы шабуылшы болып бөлінеді.

Күрделі және қиын жағдайда, көбінесе допқа қарай қимыл жасап, допқа қарай жылжып, тартып алу керек. Допқа қарай қимыл жасап тартып алу тәсілін қолданғанда қарсылас ойыншыдан 1,5-2 м қашықтықтан ертерек допқа ие болуға болады. Бұл тәсілді, көбінесе қарсылас ойыншының оң немесе сол жақтан алдап өтуіне қарсы қолданылады. Алыста орналасқан допты жартылай «шпагат» жасап, немесе «шпагат» жасай допты ұрып тоқтатып тартып алуға болады. Допты теуіп жібергенде көбінесе табанның ұшымен ұрған дұрыс ол тез және аз уақыт алады.

Допты жылжып тартып алу – тәсілін допқа ие болу үшін 2 м қашықтықтағы допқа ие болу үшін қолданылады. Допты тартып алу қарсылас ойыншыдан аттап бір бүйірден орындалады. Шабуыл жасаған ойыншы допқа қарай ұмтылып жайлап сырғанап, допқа тосқауыл қояды.

Допты лақтыру – тәсілі алаңдағы ойыншыға ойын тәртібі бойынша, алаңның оң немесе сол қанатынан сыртқа шыққан допты ойынға қосу үшін орындалады. Шебер футболшылар

допты 25-30 м қашықтыққа лақтыру үшін арнайы дайындық жасауы керек, ол үшін қозғалыс дағдысын және қолдың күштерін арттыру арқылы жоғарғы нәтижеге жетуге болады.

Қақпашының ойын тәсілдері алаңдағы ойыншылардың ойын тәсілдерінен өзгеше. Себебі ойын тәртібі бойынша айып алаңында қақпашыға қолмен ойнауға болады.

Сонымен қатар қақпашы ойынның жағдайына байланысты алаңдағы ойыншылардың қолданылатын ойын тәсілдерін түгел пайдалана білуі керек. Қақпашының ойыны әр алуан да күрделі. Сондықтан оның дайындығына дене шынықтыру, ойын жүргізу әдістеріне, ойын тәсілдеріне үлкен талаптар қойылады.

Қақпашы бойы 1,75 см-ден биік, дене шынықтыру дайындығы, жылдамдығы, жоғары, реакциясы тез ойыншылардан іріктелінеді. Сонымен қатар қақпашы батыл, икемді, биіктікке жақсы секіріп, алаңда орын таба алатын доптың ұшу бағытына, жылдамдығына, траекториясын шұғыл жауап бере алатын және соған сәйкес тез шешімге келетін ойыншылар болуға тиіс.

Оң және сол қанаттағы /шептегі/ қорғаушылар тек қорғану шебінде ғана ойнап қоймай, сонымен қатар шабуылға да белсенді қатыса білуі керек. Қозғалыс жұмыс күрделі болғандықтан қорғаушылардың күш пен жылдамдығы илгіштігі және төзімділік дайындығы жоғары болуға тиіс. Қорғаушылар жерде, ауада да күресе білумен қатар ойын тәсілдерінің түрлері және ойын жүргізу әдістерін шебер орындау өте қажет.

Оң және сол қанаттағы шеткі қорғаушыларға қойылатын талаптар:

а/ өзіне белгіленген зонада ойнау;

б/ қарсылас ойыншыға жақыннан қорғаныс әрекеттерін жасау;

в/ жоғарыдағы доптарға таласа білу;

г/ өз әріптестерін ауыстыра білу, керегінде қақпашының орнында ойнай білу;

д/ тебілген немесе қарсылас ойыншыларға бағытталған доп қарсылық көрсете білу, т.б.

Шеткі қорғаушыларға шабуыл жасағанда қойылатын талаптар а/ допты қарсылас ойыншыдан тартып алған сәтте әріптесін шабуыл шебіне тез және дұрыс бағыттай білу;

б/ қақпашы допқа ие болған сәтте оң және сол қанатта тұру және дұрыс ашыла білу;

в/ қарсылас ойыншыға білдіртпей тез шабуылға шыға білу.

Қазіргі замандағы футбол ойынында ортаңғы шептегі ойыншыларға көп талап қояды, себебі олар өз міндетін неғұрлым шебер және дұрыс орындаса соғұрлым команданың жеңіске жетуге мүмкіндігі артады. Сондықтан осы шеттегі ойыншыларға қойылатын негізгі талаптар – дене шынықтыру дайындығының өткен тәсілдерін орындаудың және ойын жүргізу әдістерін шебер меңгерудің деңгейінде болуы. Ортадағы ойыншылар, шабуылшылар мен қорғаушылардың ойынын біріктіріп, біртұтас топтастыруға мүмкіндік туғызады. Демек, оларға қойылатын негізгі міндеттердің бірі – ортадағы ойыншылар қорғаушылардың да, шабуылшылардың да міндеттерін бірдей дәрежеде шебер орындай білуі. Сондықтан ортадағы ойыншыларға шабуыл шебінде төмендегідей талаптар қойылады:

а/ қорғану шебінен шабуылға тез шығу және шабуылды арттыру;

б/ алаңның ортасын жіті бақылау және өз әріптестерінің допқа неғұрлым ұзақ уақыт ие болуы;

в/ шабуылдың аяқталуына қатысу;

г/ алыстағы және жақындағы әріптестерімен бірауыз болуы;

д/ алаңның оң немесе сол жақ бетінен ойламаған жерден тез уақыттың ішінде допты әріптестеріне жеткізіп, шабуыл шебін күшейту.

Ортадағы ойыншылардың қорғаныс шебінде ойнауына қойылатын талаптар:

а/ тез ұйымдастырылған қарсылас команданың шабуылына тосқауыл ұйымдастыру;

б/ қарсылас ойыншыны бақылауға алып ойнау;

в/ тебілген немесе ауыстырылған допқа тосқауыл қою;

г/ ойыншыларға ауыспалы көмек көрсету.

Оң және сол жақ шеттегі ойыншылар басқа да футболшыл сияқты жылдам, икемді, төзімді болуы керек. Бұл футболшылардың ең бір ерекшеліктері – қарсылас ойыншыларға қарағанда қозғалғыш, ойын ырғағын біресе арттырып, біресе төмендете білетіндігі. Сонымен

қатар шабуылшылар жоғарғы немесе төмен ұшып келе жатқан допқа ие болу үшін жақсы әрі күшті секіре білуге тиіс. Бұлар ойын тәсілдерін тез арада жоғары жылдамдықпен орындай білуге /тебу, допқа ие болу, алдау, алып жүр; т.б./ және батыл, белсенді болулары қажет.

Әдебиеттер

1. Романов В. Жасөспірім футболшыларды дайындау. – М, «Д және С»
2. Романенко М.И. Футболшының шеберлігін (жүзеге асыру негіздері). – М. «Д және С» 1989
3. Чудинов В.А. Бастаушы футболшының дене тәрбиесі. – М., «Д және С» 1986
4. Остьянов В.Н. Гадамак И.И. Бокс. Оқу мен жаттығу. Олимпиадалық әдебиет. – Киев, 2001 ж.
5. Дене тәрбиесінен әдістемелік нұсқаулар (II-басылым). – М., «Жоғары мектеп» 1993

А.С. МУЛИКОВА
АСТАНА Қ. (ҚАЗАҚСТАН)

ОҚУШЫЛАРМЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Қазіргі таңда «Адам-қоғам-табиғат» байланысын ажыратпай, тек өзара әмбебап бірлікте қарастыру ғана әртүрлі келелі түйткілдерді шешуге жол ашады. Бұл тұрғыда психологияның қолданбалы аспектілері нақтылай түссек, психологияның экология мен педагогика байланысында алатын орны және озық қолданбалы әдіс-тәсілдері туралы сөз етпекшіміз. Адам өмірі үнемі қоғам және табиғи ортамен тікелей байланысты. Біз талқылайтын мәселе адам мен табиғат бірлігі болып табылады. Экологиялық іс-әрекетті ұйымдастыру – психологиялық, педагогикалық, әрі экологиялық үрдіс. Экологиялық психологияның нысанға алатын негізгі ұғымдарының бірі – бұл экологиялық сана және іс-әрекет.

Экологиялық психология – тұлғаның экологиялық санасының қалыптасу заңдылықтары мен механизмін зерттейді, ал сана адамның барша психикалық қызметіне ортақ қасиетті бейнелеудің ерекше формасы. Осы орайда, экологиялық психология мына мәселелерді қарастырады: адамның өзін қоршаған ортаны қабылдау ерекшеліктерін анықтау арқылы экологиялық сананы зерттеу, қоршаған ортаның қолайсыз дамуының субъект үшін мәнді факторларын саралау, экологиялық мінез-құлықтың мотивациясын анықтау, экологиялық дағдарыстың психологиялық зардаптарының заңдылықтарын анықтау, насихаттың психологиялық құралдарын талдап белгілеу. Экологиялық сананы қалыптастыра отырып, экологиялық іс-әрекетті ұйымдастыру шаралары төмендегідей жүзеге асырылады:

- 1) гуманитарлық-эстетикалық пәндердің үлесі;
- 2) табиғатты қорғау сипатындағы қоғамдық пайдалы еңбектің (мектеп орманшылығы, ағаш егу, гүл өсіру, броконьерлермен күрес, қоршаған ортаны сақтаудағы санитарлық жұмыстар, қыс жағдайына икемсіз аңдар мен құстарға алғашқы жәрдем көрсету, аң шаруашылығымен айналысатын фирмаларға көмек қолын созатын топтардың жұмыстары) рөлі;
- 3) туристік-өлкетану жұмыстарымен оқушылардың табиғатты қорғау істерінің үздіксіз байланыстылығы;
- 4) бұқаралық-ақпараттар құралдарының ықпалы (Табиғатты аялау мен сақтауға насихаттайтын әдебиеттер, газет-журналдар, радио және теле хабарлар);
- 5) экологиялық білім; (экологиялық білім мазмұны оқушының ішкі даму заңдылықтарына оның сыртқы дүниемен жеке символдық жүйе, адам-қоғам, адам-қоршаған жүйелер арасындағы қарым-қатынас бір-біріне сәйкес келуі).

Жалпы экологиялық сана қалыптастыруды әр қырынан қарастырған зерттеулерге шолу жасасақ, мысалы, экологиялық мәселелердің психологиялық ерекшеліктерін зерттеген ғалымдар Е.Д. Дерябо мен В.А. Ясвин пікірлерінше, экологиялық сананы антропоцентрикалық сана және эоцентрикалық сана деп екі түрге бөліп, біріншісіне адамның сыртқы ортадағы іс-әрекетін сәйкестендіріп отыратын, қоршаған ортаның бас факторларына әлеуметтік және мәдени факторлар жатса, эоцентрикалық сана адам табиғаттың бір мүшесі болғандықтан, ол тек әлеуметтік ортаға ғана емес сонымен бірге табиғи ортада да өмір сүру барысында қалыптасатын сана [1; 2]. Оқушылардың экологиялық іс-әрекеті ұғымының мәні мен мазмұнын анықтауда іс-әрекет теориясын (С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин) және экологиялық іс-әрекеттің жеке тұлғалық сапаларды қалыптастырудағы орны жөнінде педогогика, психология, экология саласындағы еңбектерге (А.П. Сидельковский, С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин) арқау болған. Олардың зерттеулерінде оқушылардың экологиялық іс-әрекеті табиғатпен сарамандық жағынан өзара әсерлесуінің негізінде жүзеге асырылып, жеке тұлғаның табиғатқа белгілі бір қатынасын қалыптастырушы фактор ретінде көрсетіледі [3; 4; 5]. Зерттеушілер пайымдауынша, экологиялық іс-әрекет барысында табиғатпен әсерлесуші адамның ықпалы «субъект-объект» сипатынан «субъект-субъект» сипатына көшеді, өйткені табиғат та адамға белгілі бір дәрежеде кері әсерін тигізеді. Олар экологиялық іс-әрекетті адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Белгілі психолог-ғалым А.В. Петровскийдің пайымдауынша, жеке тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуы әр жаста тек бір ғана жетекші іс-әрекет түрімен анықталмайды [6]. Біз осы тұжырыммен келісе отырып, оқушы жеке тұлғасының қалыптасуында оқу іс-әрекетімен байланыста басқа да іс-әрекет түрлері маңызды орын алады деп есептейміз. Атап айтқанда, сабақтан тыс жұмыстарда орын алатын ойын, еңбек оқушы жеке тұлғасының ақиқат өмірдегі құбылыстарға қатынасын білдіретін іс-әрекет түрлері.

Экологиялық іс-әрекет арқылы адамның табиғатқа адамгершілік қатынасын қалыптастыруда қажеттіліктер мен түрткілер саласын дамытудың маңызын А.П. Сидельковский, П.В. Иванов, Е.М. Кудрявцева атап көрсетеді. Олардың ортақ пікірі бойынша, адам баласының тіршілігінде болатын басқа да қарым-қатынас түрлері тәрізді сыртқы ортамен байланыс күрделі де тұтас әлеуметтік жүйелер құрылымын түзеді және ол жеке адамның сарамандық іс-әрекетінде, жеке психикасында көрінетіндігі [7]. Экологиялық білім беру мен тәрбиелеудің барлық мүмкіншіліктерін қарастыруда профессор П.В. Иванов, оқушылардың өз туған өлкесінің табиғатын танып білуі, олардың табиғат қорғау жұмыстарын ұйымдастыру арқылы жүзеге асыруды айтты. Оның бұл пікірі экологиялық іс-әрекет ұйымдастырудың маңыздылығын меңзейді.

Авторлардың ортақ пікірі бойынша ой түйіндесек, табиғат – адамның эмоциялық, танымдық, этикалық, эстетикалық, материалдық, рухани, т.б. қажеттіліктерін өтеп отыратын тіршілік көзі болып табылады. Демек, әлеуметтің келешектегі ғана емес, бүгінгі қалыпты тіршілігін қамтамасыз ету үшін жас ұрпақ тәрбиесінде табиғат әлемімен тиімді әсерлесуге ұмтылдыратын адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға жеткілікті көңіл бөлу қажет. Оқушылардың экологиялық іс-әрекетін жіктеуде белгілі бір жүйені қолдануға талпыныс жасай отырып, экологиялық іс-әрекеттің мазмұны ескерілетін тұста оқушылардың танымдық, сарамандық, мәдени-ағартушылық және ойын іс-әрекетінде оқу, ойын, еңбек элементтері өзара араласады, бірін-бірі толықтырады, белгілі бір байланыста, өзара тәуелділікте болады деп есептейміз. Осы орайда И.Н. Бодыкова өз зерттеуінде экологиялық тұрғыда оқушылардың іс-әрекеттерін жіктей келе, «оқушының экологиялық іс-әрекеті деп оның табиғатты зерттеуін, танып-білуін, онымен өзара әсерлесудің қоғамдық тәжірибесін меңгеруге және оны байытуға бағытталған іс-әрекетін айтамыз», -деп пайымдайды [8].

Қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуінен туындаған қазіргі замандағы жаһандық түйткілдердің бірі – табиғат пен адамдардың теріс әрекеттесуі. Сондықтан қазіргі кездегі экологиялық тәрбиенің мақсаты – оқушыда өзара ұштастырылған экологиялық сана қалыптастыру, экологиялық іс-әрекетін ұйымдастыру керек деп белгілеп, оларды өзіндік ізденіс

белсенділігі арқылы жүзеге асыруға болады деген ұйғарымға келдік [9]. Осы мақсаттан туындаған мектепте оқушыларға сыныптан тыс жұмыстарда экологиялық тәрбие берудің міндеттерін былай белгіледік:

- Экологиялық саналы білімді жүзеге асыруға бағытталған құлшынысын ояту;
- Табиғатты сақтау, қорғау, оның қорын үнемдеу мен еселендірудің маңыздылығына негізделген қажеттілігін туындату;
- Табиғат – жалғыз тіршілік көзі және онымен біртұтастықты ұғынуға болған ынтасын тәрбиелеу;
- Қоршаған ортаға ерекше экологиялық жауапкершілікпен қарауға итермелейтін түрткіні қалыптастыру.

Осы орайда, оқу үрдісінде және сыныптан тыс жұмыстар кезінде оқушыларға экологиялық білім алу барысында табиғат қорғауға арналған іс-шараларға деген құлшынысын, алған білім, білік, дағдыларын іс жүзіне асыра алуын, қоршаған орта зиянды ластаушы факторлармен күрес жүргізуге даярлығын анықтауда экологиялық іс-әрекет деңгейін төмендегі сауалнама, сұхбат барысындағы сұрақ арқылы анықтадық:

1. «Қоршаған ортаны қорғау, сақтау» деген ұғымды қалай түсінесіз?
2. Келешекте табиғат жағдайының жақсаруы үшін қандай үлес қосар едіңіз?
3. Егер сіз эколог болсаңыз табиғатты қорғау туралы қандай шаралар мен жобалар ұсынар едіңіз?
4. «Қалдықсыз өнім» технологиясын жүзеге асыруға болады?
5. Өз қалаңызда өндіріс орындарына таным жорыққа шықсаңыз нені үйренгіңіз келеді?
6. Өзіңізге белгілі табиғат байлықтарын құртпай қалпына келтіру үшін не істер едіңіз?
7. Экологиялық тәрбиелі оқушы болу үшін мұғалім тарапынан қандай көмекті қажетсінесіз?
8. Жер шарында болып жатқан табиғи апаттардың алдын алуға болар ма еді?
9. Күнделікті өмірде қандай әдет-дағдыға машықтанғансыз?
10. «Бір тал кессен, он тал ек» деген өсиеттің мағынасын ашыңыз.

Сұрақтарға берген жауаптарды қысқаша көрсетуге болады: оқушылардан алынған жауаптар, олармен өткізілген ауызекі экологиялық мазмұнды сұхбат, сауалнама жүргізу, оларды талдап, сараптау мынандай қорытынды жасауға мүмкіндік берді: оқушылардың көпшілігінің экология туралы ұғымы жеткіліксіз, кейбір ғылыми ұғымдар туралы мүлдем хабарсыздығы; жалпы экологиялық білім қоры аз, кейбір оқушылар сауалнама сұрақтарының өзін жете түсіне алмағандығы; экологиялық жаһандық мәселелерді өздігінен «жоғарыдан» туындауда, адамды оған қатыссыз деп ойлауы; мектепте және колледждерде экологиялық тәрбиелік іс-шаралар мазмұнының тартымсыздығы, оларға оқушылардың қызығушылық танытпауы; жалпы орта білім беру оқу орындарында экологиялық білім-тәлімнің қолдану аясының тарлығы (тек аула тазалау, көше сыпыру, мектеп маңына гүл, ағаш отырғызумен шектелу) байқалды. Бұл дегеніміз оқушылардың экология туралы түсініктерінің жеткіліксіздігін, экологиялық тәрбие беруді ұйымдастырудағы үлкен олқылықты, яғни экологиялық сана қалыптастыруға бағытталған шаралар мен білім деңгейінің төмендігін көрсетеді және бұл мәселенің өзектілігі арта береді. Осы тұста теория бойынша бұл мәселе жеткілікті зерттеліп жүрсе де, практикада сөз бен іс бірлігі арасында алшақтық байқалады.

Біздің көтермекші мәселеміз – оқушылардың табиғи орта құбылыстары мен заңдылықтарын біліп, алған білімді іс-тәжірибе жүзінде пайдалануға бағыттау. Осы орайда, білім беру барысында мотивациялы-психологиялық тұрғыда оқушы бойында әлемге, табиғатқа сүйіспеншілік, табиғи сұлулықтан ләззаттану, шынайылық сияқты құндылықтардан тұратын ізгілікті-этикалық норма қалыптастыруға екпін түсіру қажеттігі туындайды. Адамда жүйелі ізгілікті-этикалық норма қалыптасқанда, оның бойында ар-намысымен байланыста белсенді әрекетке қажеттілік туындайды және ол оптималды экологиялық белсенділіктің қалыптасуына ықпал етеді. Аталған рухани құндылықтарсыз тек теориямен шектелген құрғақ білім қаншалықты терең меңгерілсе де, дәрменсіз болып қала бермек. Жылдар бойы зерттеп жүрген

ғылыми еңбегімді қарастыру барысында және жинақтаған ұстаздық тәжірибемде экологиялық мәселелерді шешуде оларды психологиялық жуықтау арқылы зерттеу маңыздылығына көз жеткіздім. Әрі экологиялық білім мен тәрбие берудің өзі ауқымды психологиялық, онымен қоса әр қырлы педагогикалық іс. Осы орайда, бүгінгі жастарда ізгілікті-рухани қасиеттерді сіңіру қажеттігін ескеріп, табиғи ортаға болған қарым-қатынаста экологиялық іс-әрекетті тиімді ұйымдастыру арқылы белсенділікті қалыптастырудың психологиялық маңыздылығын қарастыруға талпыныстар жасау мәселенің өзектілігін айқындай түспек.

Әдебиеттер

1. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М., 2000, 456 с
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая психодиагностика. Даугавпилс, 1994, 58 с
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: – Питер, 2012.С.21-23
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность, – М.: Политиздат, 1980, 344 с
5. Выготский Л. С. Вопросы детской возрастной психологии Собр. Соч. Т6. – М.: Педагогика, 1982
6. Сидельковский А.П. Человек и природа. Формирование отношение. – Ставрополь, 1975, 67 с
7. А.В.Петровский, М.Г. Ярошевский Психология, М.: Академия, 1998, С.370-371
8. Бұзаубақова К. Ж. Жалпы білім беретін мектептерде сабақтан тыс жұмыстарды жүргізу барысында оқу шығармалары экологиялық білім берумен табиғат қорғауға тәрбиелеудің педагогикалық негіздері: п.ғ.к. автореф. – Жамбыл, 1996, – 23 с
9. Муликова А.С. Оқушылардың өзіндік ізденіс белсенділігін ұйымдастыру арқылы экологиялық тәрбие беру. – Алматы: Полиграфия Сервис и К, 2011

Г.Н. Сафарғалиева
Т.Д. Бержан
Арқалық қ. (Қазақстан)

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ КҮШТІК БАҒЫТТАҒЫ ӨЗІНДІК ЖАТТЫҒУ ҰСТАНЫМДАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖҮЙЕСІ

Футбол жаттығу сабақтарына қойылатын міндеттер дене шынықтыру процесінің негізінен туған. Сабақтың мазмұны негізінен гармоникалық жан-жақты адамды дамыту және ішкі, сыртқы дене шынықтыру мүмкіндігін арттыру, шаруашылық жұмыс пен Отанды қорғауға жастарды дайындау болып табылады.

Кейбір жаттықтырушылар тек жоғарғы нәтижеге жетуді ғана мақсат тұтып футболшылардың денсаулығының жақсаруына және дене пішінінің дұрыс қалыптасуна жағынан жеткіліксіз назар аударады. Сондықтан біржақты жаттығу жұмыстары нәтижесінде қолайсыз жағдай туғызуы әбден мүмкін. Футболшының шеберлік шыңына жетуі үшін ең алдымен денсаулығы, дене шынықтыру мүмкіншілігі, тәртібі моральдық жағынан жоғары болуы шарт.

Футболшыларды оқыту және жаттықтыру процесінде мынандай міндеттер қойылады: а) Қозғалыс және дағды мүмкіншілігін арттыру жолдары; б) Ағзаның функционалдық /қызметтік/ мүмкіншілігін арттыру /дем алу, жүрек, ішкі құрылыс жүйелері/; в) Спортшының жұмыскерлік қабілетін сақтау және арттыру; г) Спорттағы арнайы білімін арттыру, гигиеналық және өзіндік бақылау тәсілдемелерін үйрету; д) Футболшыны жұмыс қабілетіне, сана сезімге, белсенділікке және тәртіптілікке тәрбиелеу.

Осы айтылған міндеттерді жаттығу процесінде біртіндеп шешсе, адам ағзасында үлкен мүмкіндіктің ашылуына ықпал етеді. Футболшылардың шеберлігін жылдан-жылға арттыру үшін ең алдымен ғылыми-педагогикалық принциптерді сақтау керек, оның негізгі заңдарын және осы принциптерді іс жүзінде қалай пайдаланудың жолдарын білген дұрыс.

Жалпы жаттығулардың көлемін көбейтіп орындағанда көптеген мақсаттарды шешуге болады. Сонымен қатар табиғаттың сыртқы күштері мен гигиеналық факторлар футболшылар ағзасының функцияларын жақсартуға мүмкіндік туғызады және дене шынықтыру ауыртпашылығы мен демалыс, тамақтану, ұйқы, жұмыс және тұрмыс гигиеналық талаптарды пайдалану, ұйқы режимін дұрыс сақтауға көмектеседі.

Оқыту және жаттықтыру арнайы ұйымдастырылған процесс болғаннан кейін ол негізгі дидактикалық принциптерге сәйкес болуы және негізгі оқыту процесінің заңдарына бағынуы керек.

Оқыту және жаттығу процестеріне негізінен тәрбиелеу, сапалық, белсенділік, көрнектілік, жүйелік қолайлы принциптерден тұрады. Бұл принциптер бір-біріне тығыз байланысты.

Жоғарыда айтылған принциптердің ішіндегі оқыту мен жаттығу процесінде басты принциптердің бірі – тәрбиелеу принциптері екені мәлім. Себебі футболшыларды ойын тәсілдеріне, ойын жүргізу әдістеріне денесін шынықтыру арқылы дайындау, ең алдымен жастардың мінез-құлқын, сана-сезімдерін тәрбиелеуіміз қажет. Демек, жаттықтырушы адам арнайы оқыту және жаттықтыру процесінде тек үйретіп, ойыншылардың шеберлігін арттырып қана қоймай, сонымен қатар нақтылы қойылған тәрбиелеу жұмысының мақсаттарын да орындауға тиіс. Бұл арада жаттықтырушының өз жұмысына көңіл аударып, жаттығу сабақтарын нақтылы белгіленген уақыттан кешікпей уақытында өткізуіне, өз ісін сүюіне, жоғарғы мәдениеттілікпен өзіне қатаң талап қоюына, педагогикалық әдептілікті сақтауына ерекше көңіл бөлінуі қажет.

Оқыту және жаттығу процесінде жаттықтырушы дұрыс тәрбиелік принциптерді сақтап, сабақ жүргізген бетте ғана оқшылардың өз күштеріне сенімділігі артып, спорттық шеберлігі әрі қарай арттыруына жағдай туғызады.

Дене шынықтыруды асықпай, біртіндеп, жақсы педагогикалық және дәрігерлік бақылауды ұйымдастыратын болса, сонда ғана футболшылардың үлкен жетістіктерге жетуіне мүмкіндік туады.

Тәсілдердің түрлерін ойын жүргізу құралы деп білу керек, себебі футболшы ойын тәсілдерінің түрлерін неғұрлым көп біліп, оны әртүрлі жағдайда қолдана білсе, қарсылас команданы жеңуге көп үлес қоса алады және ойын тәсілдерін шебер қолдана білген ойыншылар футболшының жан-жақты дайындығын арттыруға көмектеседі.

Алаңдағы ойыншылар көптеген ойын әдістерін, олардың түрлерін және әртүрлі қозғалыс тәсілдерін пайдаланады. Оның ішінде допты тебу, тоқтату, алып жүру, алдап өту, допты тартып алу елеулі мәнге ие. Сонымен қатар, допқа ие болу тәсілдерінің бір түрі – допты қолмен ойынға қосу ойын тәртібі бойынша доп бір бүйірінен алаңның сыртына шықса. Футболшы алаңда орындайтын міндетіне байланысты ойын тәсілдерін әртүрлі көлемде орындайды.

Оқу-жаттығу сабағында берілетін жүктеменің деңгейі шұғылданушылардың дене-күшінің ерекшеліктеріне жүктемені көтеру қабілеттілігіне қарай берілуі тиіс. Сондықтан да оқу-жаттығу процесінде шұғылданушыларды жоғарыдағы ерекшеліктеріне қарай бірнеше топқа бөлуге болады. Жаттығу барысында жүктемені топтағы шұғылданушыларға бірдей деңгейде беру үлкен қате болып саналады. Әрбір берілген жүктемеге ағзасының жауап беру қабілеттілігін қатаң түрде бақылауымызда ұстау қажет. Бұл жерде жаттықтырушылар дәрігер және психологтармен тығыз байланыста жұмыс атқарулары қажет.

Әдебиеттер

1. Матвеев Л.П. Спорт жаттықтырушының негіздері. – М., 1987 ж.
2. Футбол. Энциклопедия. – М., 1998 ж.

3. Дене тәрбиесін әдістемелік нұсқаулар (Пбасылым). – М., «Жоғары мектеп», 1993 ж.
4. Ашмирин Б.А. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. – М., 1979
5. Джероян Г.О. Футболшының тактикалық дайындығы. – М., «Д және С» 1987 ж.
6. Романов В. "Жасөспірім футболшыларды дайындау. – М., «Д және С» 1979
7. Романенко М.И. Футболшының шеберлігін жүзеге асыру негіздері. – М., «Д және С» 1989

Г.Н. Сафарғалиева
А.Б. Мадиярова
Арқалық қ. (Қазақстан)

МЕКТЕПТЕРДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ҮРДІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ

Оқушылардың дене тәрбиелеу үрдісін қалыптастырудың тікелей пәндік-мазмұндық сипатына тоқталайық. Мектеп оқушыларының жүйелі оқуының бастамасы күнделікті қозғалу белсенділігі 50%-ға төмендеп, қозғалыс қажеттілігі қанағаттандырылады. Оқушылардың сыныптан сыныпқа көшкенде қозғалу белсенділігінің деңгейі төмендейді. Осыған байланысты оқушылар күндізгі уақытының 82-83%-ын статикалық жағдайда өткізеді. Оқушылардың қозғалғыштық белсенділігі 16-19%-ын, ал 1-3%-ын дене тәрбиесінің ұйымдастырылған формасы құрайды. 11% апталық және 40% күнделікті қажеттіліктерін дене тәрбиесі сабақтарында тек аз-аздан толықтырып отырады. Егер оқушы қосымша денені шынықтыру-сауықтыру жаттығуларымен шұғылданбаса, бұл дененің дамуына кедергі келтіруі мүмкін.

Денені шынықтыру-сауықтыру жұмыстары жүйесіне кіретін қозғалу белсенділігінің көлемін ұлғайту, жүрек-қантамыр жүйесінің функционалдық жағдайын, денесінің дамуын және ақыл-ой қабілетінің артуына маңызды әсер етеді. Оқушының күніне 7-12 сағаттай қозғалыс белсенділігі оның ақыл-ой қабілетін дамытады, дене жүктемелеріне бейімделеді және үлгерімі жоғарылайды.

Күн тәртібінде қозғалу белсенділігін ұйымдастыру маңызды болып табылады. Зерттеулеріміз оқушылардың қозғалыс белсенділігін қажет ететіндігін көрсетті. Оқушының сабақ үстінде қажуы, қозғалыстың аздығын білдіреді. Үзіліс кезіндегі аз уақыттық денені шынықтыру минуттары және ойын түріндегі дене жаттығулары белгілі мөлшердегі қажеттіліктің толықтырылғандығы болып есептеледі.

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының денесінің қаншалықты дамығандығын антропометриялық өлшеу арқылы анықтауға болады (бойдың биіктігі мен дененің салмағы, кеуденің көлемі, аяқ-қолдарының ұзындығы т.б.), дене құрылысының сыртқы дамуын (кеуде клеткасының формасы, бұлшық еттер реңі, май жиналуы, терінің әдемілігі, т.б.), сыртқы белгілер арқылы жыныстық жетілуді, сонымен қатар, кейбір функционалды көрсеткіштерді өлшеу арқылы анықтауға болады деп білеміз. Мысалы, өкпедегі ауа сыйымдылығының көлемін, жекелеген бұлшық еттер тобының күшін арнайы өлшегіш құралдарымен өлшеу арқылы дененің даму дәрежесі анықталады.

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сипатының осы көрсеткіштерін пайдалана отырып, мынаны ескерген жөн. Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуының жоғары деңгейі – жақсы денсаулықтың кепілі, тиімді жұмыс қабілеттілігінің бар екендігінің және үлкен спортта жеке спорт түрлері бойынша жоғары нәтижеге жете алатындығының айғағы. Ал кейде, дене пішіні жақсы дамыған мектеп оқушыларының салқыннан, суық тиюден пайда болатын ауруларға қарсы тұра алмайтындығын немесе бұлшық еттері күшті болғанымен, арқан бойымен тартылып

шыға алмай жатқандығын байқауға болады. Сондықтан да дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуын бағалауға әртүрлі көрсеткіштер жиынтығы пайдаланылады және міндетті түрде денсаулық көрсеткіштері мен жұмыс қабілеттілігі, басқа да қимылдардың орындалуы деңгейі салыстырылады.

Жалпы орта мектепте білім берудің сапасын қамтамасыз етуде орта білімді дамытудың негізгі жолы мектеп оқушыларының білім сапасын арттыру болса, қазіргі кезде жалпы орта мектептерде оқу-тәрбие үдерісінің жаңа тәсілдері ұсынылып, жаңа талапқа сай бәсекеге қабілетті мемлекеттің болашақ қоғам мүшесін дайындау үлгісі жүзеге асырылатын болады.

Демек, жалпы орта мектептерде дене мәдениеті және спорт саласы бойынша кейбір мәселелерді кешенді түрде зерделеу осы тұрғыда мектеп оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру, қазіргі кезде зерттеу жұмысымыздың көкейкесті талабы болып отырғанын айта кету керек.

Оқушылардың дене мәдениеті бойынша білімі мен тәрбиесіне, олардың дене мәдениетін қалыптастыруға біршама ғылыми зерттеулер арналған. Алайда, аталған жұмыстарда жалпы орта білім беру мектептері оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру, олардың тұлғалық дамуын ескерумен байланысты ерекшеліктер жеткілікті ашылмаған. Сонымен қатар, мемлекеттің одан әрі дамуы, жақын болашақта дене тәрбиесі және спорт саласында кәсіби іс-әрекетпен айналыса бастайтын оқушылар тұлғасының дене мәдениетінің қалыптасу деңгейіне тікелей байланысты болып отыр. Сондықтан, жалпы білім беру жүйесінде еліміздің жалпы орта мектептерінде оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру міндеті қойылады және білім беруде дене тәрбиесіне, оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру жүйесі мен дене мәдениеті және спортты дамытуға орай білім беру саласын реформалаудың маңызды бағыттарының біріне айналады. Осыған байланысты, жалпы орта мектептерде оқушыларға дене тәрбиесін оқытудың мақсаты, оларда дене мәдениетін қалыптастыру, заманауи технологиялар негізінде оқытып, үйрету мен білім беруді басқаруда пайдалану туралы білімді меңгеру, қоғамда салауатты өмір салтын қалыптастыру және оны жетілдіру мен еңбек етуге дайындау болып табылады.

Әдебиеттер

1. Адамбеков Қ.І. «Оқушылардың дене тәрбиесілеудің педагогикалық негізі», п.ғ.д. дисс. авторефераты. – Алматы, 1995. – 38 б.
2. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. –Түркістан, 2004. – Б. 23-25
3. Мухамеджанов Б.Қ. «Болашақ дене мәдениеті мамандарын кәсіби дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері», п.ғ.д. ...автореп. – Түркістан, 2008
4. Тастанов Ә. Ж. «Оқушылардың жас ерекшеліктері ескерілетін дене тәрбиелеу процесінің педагогикалық негізі», автореп – Алматы, 2003. – 44 б.
5. Оразов Ш.Б. «Болашақ мұғалімдерді оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыруға дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері», ...автореп. – Түркістан, 2008. 122 – 128 б.

ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН ТӘРБИЕЛЕУ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Күш пен жылдамдық – күш қабілеттері жас спортшылардың дайындығындағы күш қабілетін тәрбиелеуді мынадай жаттығулар қолдану ұсынылады. Анық шаршағанға дейін қайталап салмақ көтеру; шектік салмақты көтеру; шектік салмақты жоғары жылдамдықпен көтеру. Соған сәйкес үш әдіс бар: қайталау, күш, шектік күш және өзгерістік күші. Олардың әрқайсысын жас спортшылардың дене тәрбиесі іс-тәжірибесінде қолданудың өзіндік ерекшеліктері бар.

Күшті дамытуға көмектесетін құралдарды таңдау бұлшық еттің үйлесімді дамуын және бұлшық ет салмағының жасына қарай сәйкес дамуын қарастыруы тиіс.

Жасөспірімдердегі күш қабілетін түрлі заттарды қолданып жаттығу арқылы дамытуға болатынын іс-тәжірибе көрсетті.

Күшті тәрбиелеу құралы аяқ-қол бұлшық еттерінің, иық белдеуінің негізгі бұлшық ет топтарын дамытуы тиіс. Барлық бұлшық ет топтарын кешенді дамытауды қамтамасыз ететін сабақты ұйымдастыру түрін қолдану арқылы күш қабілеттерін тәрбиелеуде жетістікке жетуге болады.

Шапшаңдықты тәрбиелеудің негізгі әдістемесі қысқа уақыт аралығында үлкен қарқынмен орындалатын жаттығулар болып табылады. Зерттеу көрсеткеніндей шапшаңдық төменгі сыныпта және жасөспірімдік кезеңде жақсы дамиды. Бұл кезеңде қимыл жиілігін арттыруға бағытталған құралдарды көптеп пайдалану арқылы шапшаңдықты тәрбиелеген дұрыс. 12 – 15 жаста негізінен жылдамдық – күш жаттығуларын пайдаланып, жылдамдық қабілетін арттыруға болады, жылдамдық жаттығуларын орындауды аз көлемде, сабақтан келесі сабаққа жылдамдық қабілеті артып, қимыл саны уақыт бірлігіне қарай артуын қадағалау қажет. Мұндағы жаттығулар біркелкі болмауы тиіс. Олардың міндеті – түрлі бұлшық ет топтарын кең қамтып, орталық жүйке жүйесінің реттеуші әрекетін жетілдіріп, оқушылардың үйлесімділік қабілетін арттыру болып табылады.

Шапшаңдықты дамыту барысында мынадай әдістемелік ережелерді ұстану қажет:

- жаттығулар әдісі жағынан күрделі болмауы тиіс.
- оқушылар жаттығуларды жақсы меңгеруі тиіс.
- жаттығу ұзақтығы соңында шаршағаннан жылдамдықты орындауы төмендемейтіндей болуы тиіс.
- балалар мен жасөспірімдерге арналған жылдамдық жаттығуларының ұзақтығы 10-12 м-тан аспауы тиіс.
- келесі жаттығулар жоғары қалпына келтіру кезеңінде орындалады.
- жылдамдық жаттығуларын қайталап орындау барысында белсенді демалысты пайдалану керек (1-2 мин).
- жылдамдық жаттығулары сабақтарда алғашқылардың бірі болып орындалады.

Шапшаңдықты тәрбиелеуде жүгіру сипатындағы жылдамдық жаттығуларымен қатар спорттың басқа түрлерінен алынған жаттығулар да пайдаланылады.

Төзімділікті дамыту құралдарының бірізділігімен үйлесімділігіне келетін болсақ, онда жаттықтыру ықпалдарының түрлі құралдары топтамасын пайдалану тиімді болады. Төзімділікті тәрбиелеуге біркелкі қайталау және өзгермелі әдістер пайдаланылады.

Иілгіштік басқа да дене қабілеттерімен байланысып, олардың даму деңгейіне әсер етеді.

Жүргізілген зерттеулер иілгіштікті таңдаулы тәрбиелеуде төмендегі жаттығулардың тиімділігі туралы сөз етеді.

- омыртқа жотасы түрлі бастапқы қалыптан әріптесінің көмегімен немесе жеке орындалатын иілулер;

- сан-жамбас буыны алдына қарай және көлденең бағытта аяқты сермеу, жартылай құлау, қолмен тербеліп, тіреліп, шпагат (шатқа отыру) жасау, гимнастикалық қабырға жаттығулары;

- иық белдеуі буындары түрлі жазықтықта қолды жұлқа қимылдату, қолды айналдыру, таяқпен жаттығу, гимнастикалық қабырғада жаттығу.

Иілгіштікті дамытуда өзгермелі және тұрыстық жаттығулар пайдаланылады.

Бұлшық еттің жұмыс тәртібі бойынша ерекшеленетін жаттығулардың екі тобы ұсынылады: бірінші топ созылу босаңсытумен немесе жиырылумен жалғасады; екінші топ – бұлшық еттің қарсы жатқан жақтарының ауысуы болмайды. Сонымен, өзгермелі және тұрыстық жаттығулар белсенді және баяу иілгіштіктің артуына түрліше әсер етеді. Аралас жаттығулар (өзгермелі-тұрыстық) жетекшілікті дәрежеде белсенді және баяу қозғалғыштықты арттырады. Демек, иілгіштікті дамыту үшін өзгермелі-тұрыстық тәртіпті пайдалануға болады.

Дене дайындығы барысында жас спортшының дене қабілетін тәрбиелеу туралы мәліметтерді қорыта келе, мұғалімнің педагогикалық қызметі бұл ең алдымен шығармашылық жұмыс екенін дамушы ағзаның өсу заңдылықтарын білу құрайды. Оқытушы шығармашылығы өскелең ағзаның даму заңдылықтарымен байланысты қолданылып, жаттықтыру ісінің әсерін анықтайтын педагогикалық ықпалдар құралдары мен әдістерін білуге байланысты болады.

Әдебиеттер

1. Адамбеков К.Т. «Оқушылардың дене тәрбиелеудің педагогикалық негізі», п.ғ.д. дисс. авторефераты. – Алматы, 1995. – 38 б.
2. Аяшев А.О. «Болашақ мұғалімнің тәрбие жұмысына кәсіби даярлығын дене тәрбиесінің құралдары арқылы қалыптастыру», п.ғ.д. дисс. авторефераты, – М., 1993. – 55 б.
3. Кузнецов З.И. Мектеп жасындағы балалардың негізгі дене қасиеттерін дамыту // ғылыми конференциясының жинақтары, – Поланга, 1966 ж.
4. Сапарбаев М.Б. «Дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдеріне үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесінің теориясы мен практикасы», п.ғ.д. дисс. авторефераты. – Алматы, 1993. – 318 б.
5. Гейнца К.А. «Қазақстандағы жалпы білім берері мектептердегі 1-9 сынын оқушыларының нұсқалық бөлімдерін жете зерттеу», п.ғ.к. дисс. авторефераты. – М., 1995. – 22 б.
6. Жұманова А.С. «7-9 жастағы қазақ балаларының дене тәрбиесі ісінің мазмұнын тәжірибеде дәлелдеу», п.ғ.к. дисс. авторефераты, – Алматы, 1997

Ж.Е. Турманова
Астана қ. (Қазақстан)

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТЕТІН МАМАНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІКТІЛІГІ

Нарықтық қоғамда еңбек ресурстарын басқарудың маңызы арта түсуде. Қоғамдық дамуға ғылыми-техникалық прогрестің соңғы нәтижелерін қолдану өнім сапасын арттыруға, еңбек ресурстарына деген көзқарасты өзгертіп, еңбекке шығармашылық жағынан қарауға және жоғары дәрежеде мамандар дайындауға ықпал жасайды. Қазіргі таңда экономиканың қарқынды дамуына байланысты мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасына басқа қырынан қарау орын алуда. Бұған дәлел, Елбасының 27 қаңтар 2012 жылғы Қазақстан халқына «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты кезекті жолдауында сапалы мемлекеттік қызмет көрсету мәселесіне айқын басымдылық бергенінде.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары персоналды басқару шеңберінде күрделі өзгерістердің бірі – бұл білікті мамандардың тапшылығы. Менеджмент жүйесі мақсаттарды, функцияларды, еңбек ресурстарының ұйымдық құрылымын, басшылармен мамандардың тігінен және көлденеңінен байланысын, басқарушылық шешімдерді негіздеу, өңдеу және қабылдау шараларын қалыптастырады. Дүние жүзіндегі әртүрлі елдердің басқару психологиясы бойынша көптеген зерттеулері компания жұмысының жоғары деңгейде болуы үш нәрсеге байланысты екенін көрсетеді, олар [1]:

- қоршаған ортаның жұмысқа қолайлы болуы;
- компанияның стратегиялық дұрыс бағыты;
- сапалы мамандар.

Дәл осы сапалы мамандар халыққа қызмет көрсетуі үшін өз бойындағы психологиялық біліктілігін дұрыс және сол қызметке лайықты етіп дамытуы қажет. Қазіргі менеджмент және әлеуметтік психологиялық даму кезеңінде дүние жүзінің көптеген елдеріндегі негізі мәселелердің бірі – қоғаммен қалай жұмыс жасау болып отыр. Бұл мәселені шешу жолдарының көптігіне қарамастан өнеркәсібі дамыған әртүрлі елдерде кадрларды таңдау процедуралары мен әдістерін бір қалыпқа келтіру; оларды бағалаудың ғылыми критерийлерін дайындау; персоналды басқарудың қажеттілігін талдауға ғылыми әдістерді пайдалану, кадрлық шешімдерді негіздеу және олардың жариялылығын кеңейту; мемлекеттік және шаруашылық шешімдерді кадрлық саясаттың негізгі элементтерімен жүйелі түрде байланыстыру негізгі ортақ үрдіске айналып отыр [2].

Қызмет көрсету саласындағы менеджер тұлғасының компетенциясы жайлы зерттеулер келесідей ғалым зерттеушілердің теориялық ұсыныстары мен ғылыми еңбектерінің негіздерге сүйеніп жасалынды, атап айтқанда: Шетелдік ғалымдар, Д. МакКлеланд, М.Хенинг және А.Жарден, Ресейлік зерттеуші ғалымдардың ішінде А.Е.Чирикова, О.Н.Кричевская, А.В.Визгина және С.Р.Пантилеев, Х.Хекхаузен, Кубышкина М.Л. Кубышкина, М.Л.Щербич, Л.И. және т.б.; Сондай-ақ, психологиялық біліктілікті қалыптастыру мен жоғарлатудың құралы ретінде психологиялық сауаттылық психологиялық мәдениеттіліктің білімі, рәмізі болып табылады. Психологиялық біліктілік практикалық әрекетте шешім қабылдау үшін білімдерді, шеберлікті, дағдыларды эффективті қолдану ретінде жүзеге асады. Психологиялық біліктіліктің жеке бөліктері болып табылатындар: қарым-қатынастағы компетенттілік (Т.Гордон, Ю.Н.Емельянов, Ю.М.Жуков, Л.А.Петровская және т.б.), әлеуметтік перцептивті компетенттілік (А.А.Бодалев және т.б.), интеллектуалды компетенттілік (М.А.Холодная және т.б.), әлеуметтік компетенттілік (В.Н.Куницина, У.Пффингстен, Р.Ульрих және т.б.) [3].

Қазақстандық зерттеушілер К.Ф.Ахметов, Э.Т. Баярыстанова, М.А. Асимов, С.А.Нурмағамбетова, Ю.В. Игнатъев және т.б. зерттеуші ғалымдар психологиялық компетенттілікті ұйымдастырушылық мінез-құлық ретінде сипаттауға тырысқан.

Психологиялық біліктілік бұл – өзіндік ерекшелігі бар және бір уақытта әртүрлі бола алатын кәсіби біліктіліктің түрі. Психологиялық біліктілік бәрінен де бұрын адамды индивид ретінде, еңбек субъектісі және тұлға ретінде білімдердің құрылымдық жүйесін ұсынады, сондай-ақ кәсіби немесе басқа ұйымдастырушылық өзараәрекеттестікті даралық немесе бірлескен әрекетті атқаруын сипаттайды. Психологиялық біліктіліктің жоғары деңгейі «адам-адам», «адам-ұжым», «адам-үлкен әлеуметтік топтар» жүйесіндегі жетістікті әрекеттер мен өзараәрекеттестікті қамтамасыз етеді. Психологиялық компетенттілік бірнеше өзарабайланысқан құрылымдардан тұрады, атап өтсек: әлеуметтік-перцептивтік компетенттілік; әлеуметтік-психологиялық компетенттілік; ауто-психологиялық компетенттілік; психологиялық-педагогикалық және коммуникативті компетенттілік.

Қызмет көрсету саласындағы менеджерлердің психологиялық біліктілігінің дұрыс болмауы, бұл басшылар мен кадрлық жұмысшылар арасында жауапкершіліктің ұтымды түрде бөлінбеуінен де деп саналады. Кадрлық мәселелерді ұғыну әлеуметтік кәсіпорындарды басқару деңгейінде ғана. Көптеген басшылар үшін қызметшілермен жұмыс жүргізу – тек

қызметкерлерді тұрақты басқаруға бағытталған іс-әрекеттер. Бұл- дегеніміз – адам ресми құрылым элементтерінің бірі ретінде ғана қарастырылады деген сөз, ал ол – персоналды басқарудың қазіргі заманғы тұжырымдамаларымен таныс емес екендігін көрсетеді.

Қазіргі халыққа қызмет көрсететін саласында өз ісіне тиянақты, алғыр, білімді, адамдармен тез тіл табысып кететін, кәсіби білімін жетілдіру барысында үнемі ізденісте отыратын, жұмысқа қабілеті жоғары, берілген тапсырмаларды мұқият, адал орындайтын, ұжым арасында беделді, сөйлесе, сыйласа білетін және өз ойын толық жеткізе білетін мамандар қажет. Өзінің қызметтік міндеттерін тиянақты және сапалы атқаратын, әріптестерінің арасында қадірлі, тұтынушыларға ХҚКО қызметкерлерінің этикасы талаптарына сәйкес сыпайы және сапалы қызмет көрсететін, жұмыс барысында өзінің қабілеттілігін көрсетуге тырысатын менеджерлердің психологиялық дайындығы әлі де болса талапқа сай келе бермейді.

Әлеуметтік қызмет көрсететін мамандардың психологиялық біліктілігі мәселелерін зерттеудегі мақсат – бұл қызмет көрсету саласындағы менеджер тұлғасының психологиялық біліктілігін зерттеп, оны дамытудың тиімді жолдарын ұсыну. Осы мақсатты көздей отырып, мынадай міндеттерді шешу қажет:

- қызмет көрсету саласындағы менеджер тұлғасының психологиялық біліктілігін тұлғалық ұйымдастырушылық әрекетінде анықтау;
- қызмет көрсету саласындағы менеджер тұлғасының психологиялық біліктілігін арттырудың эффективті жолдарын ұсыну;

Қызмет көрсету саласындағы маман тұлғасының психологиялық біліктілігін зерттеу менеджмент психологиясының өзекті мәселесі бола алады. Яғни, қызмет көрсету саласындағы қызмет көрсетуші маман тұлғасының психологиялық біліктілігі оның психологиялық сауаттылығына және ұйымдастырушылық қабілетіне тәуелді.

Әдебиеттер

1. Рахымбаев А.Б., Сабатаева Б.О., Бельгибаев А.Қ. Менеджмент. – Алматы: Нұр-пресс, 2006. – 164 б.
2. Баярыстанова Э.Т. Білімдегі менеджмент негіздері: Оқу құралы. Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті. – Ақтау, 2010. – 87 б.
3. Орехов С.А. Разработка модели анализа 9 ключевых компетенций менеджеров по персоналу. – М.: Юрайт, 2009. – 49 б.

Қ.А. Ясинова
А.К. Ильясова
Астана қ. (Қазақстан)

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ

Қазіргі таңда жаһандану заманында білімнің барлық салаларда ілгерілеуін қамтамасыз ететін стратегиялық жүйелі өзгеріс талап етіледі. Білім алушының білім деңгейін және білім беру қызметінің сапасы объективті ақпаратпен ілесуі тиіс, бұл жетістіктерді бағалау үрдісі арқылы айқындауға болады. Бағалау үрдісін қайта қарастырудың өзектілігі бірнеше талаптарға негізделген. Олар:

- білімдегі заманауи стратегиялық міндеттер;
- білім сапасына қойылатын халықаралық стандарттар және заман талаптары;
- білім сапасының деңгейін арттыру қажеттілігі;

- білім беру нәтижелерінің объективтілігі және қазақстандық мектеп түлектерінің ел сыртындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсаты;
- білім алушылардың оқу жетістіктерінің бағасына және оны бағалауға бірыңғай талаптарды әзірлеу қажеттілігі.

Білім алушылардың жетістіктерін бағалаудың ұтымды нұсқасы болып критериймен бағалау жүйесі табылады.

Критериалды бағалау технологиясының қолданысы білім алушылардың жетістіктерін нақты анықталған, алдын ала белгілі критерийлермен салыстыруды көздейді. Сонымен қатар, оқу материалының қаншалықты сәтті меңгерілгенін, практикалық дағдының қаншалықты қалыптасқанын анықтап, әр білім алушының жалпы дайындығы деңгейіндегі өзгерістерді де, оның түрлі танымдық аяларындағы жетістікке жету динамикасын анықтауға мүмкіндік береді.

Педагогикалық тәжірибеде дәстүрлі бес балдық жүйемен бағалау білім алушының жетістігін саралауға қабілетсіз және бағалардың объективтілігін қадағалауға мүмкіндік бермейді. Өйткені білім алушылардың өз жетістіктерін өздері бағалауын қолдайтын және дамытатын, сонымен қатар, білім беру үрдісінде білім алушы өзінің сәттіліктері мен сәтсіздіктері туралы жетістіктерін жақсарту үшін ұсыныс түрінде алып отыратындай, кері байланысты жүзеге асыратын нақты және анық критерийлері жоқ.

Критериалды бағалау жүйесінің білім беру үрдісіндегі қолданысы білім алушылардың жетістіктерін бағалау жүйесін жеке пәннің мақсатты нұсқамаларымен байланыстыруға, сонымен қатар білім алушылардың құзыреттіліктерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін белгілі параметрлерді (критерийлерді) қолдану арқылы анықтап, көтеруге мүмкіндік береді.

Әр оқушының дайындық деңгейін, оқудағы жеке ілгері басуын критериалды бағалау жүйесімен анықтау, тек оқушылардың білім алуға деген мотивациясын ғана емес, мектептегі білім беру үрдісінің де сапасын көтеруге мүмкіндік береді [1].

Бүгінгі таңға дейін бағалау үрдісі оқушының жетістіктерін басқа оқушының нәтижесімен салыстыру арқылы жүзеге асырылып отырды, ал бұл бағалаудың бірқатар кемшіліктері бар:

- білім беру жетістіктерін бағалайтын нақты өлшеулердің жоқтығы;
- педагог әр оқушының жетістігін алдын ала айқындалған өлшеулер негізінде емес, жалпы сыныптың орташа білім деңгейіне қарап бағалайды;
- оқушыларға қойылған баға оқу бағдарламасының жекелеген бөлімдері бойынша алынатын нақты білімді, білікті, дағдыны көрсете алмағандықтан, әр оқушының жеке білім алу траекториясын анықтауға мүмкіндіктің болмауы;
- қорытынды баға қоюда ағымдағы бағалар есепке алынады, бірақ ол оқытудың қорытынды нәтижесін әділ бағалау болып табылмайды;
- оқыту процесінде мұғалім мен оқушы арасында тығыз байланыс болмағандықтан, оқушының білім алуға деген белсенділігі төмендейді.

Бағалау жүйесі және оқушылардың оқу жетістіктерін тіркеу білім беру процесінің құрамдас бір бөлігі болып табылады. Бағалау жүйесі оқытудың мәселелерін диагностикалаудың және оқушы және мұғалім мен ата-ананың арасында кері байланыс жасаудың негізгі құралы.

Критериалды бағалау үдерісі бойынша:

- оқушы оқытудың негізгі субъектісіне айналады;
- оқушы бойындағы үрейленуді басады;
- мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, ол кеңес беруші, маман, бағыттаушыға айналады.

Критериалды бағалау мұғалімдерге арналған қағидаттық ұстанымдарды тұспалдайды: баға арқылы оқушының өзі емес жасаған жұмысы ғана бағаланады; оқушының жұмысы басқа оқушылардың жұмыстарымен салыстырылады; нақты тапсырмалардың түрлілігі және жақсы орындалған тапсырманың анық және дұрыс сипаттамасының болуы; оқушыларға

өлшемдер алдын ала айтылады; оқушы өзінің жетістік деңгейін өзі анықтап, өзін бағалай алатындай баға коюдың нақты алгоритмі әзірленуі керек. Өзін-өзі бағалау оқушылардың өз жұмыстарын рефлексиялауды көздейді. Рефлексия оқушының тұлғалық дамуының, оқушы ретінде дамуының қажетті құраушысының міндетті шарты болып табылады; өзін-өзі бағалауға ауысуға талпыну мақсатында, бағалау процесіне оқушыларды қатыстыру; нені оқытты соны ғана бағалауға болады, сондықтан бағалау критерийлері – оқу мақсатының нақты көрінісі; пән бойынша жалпы оқу мақсаттары аталмыш пән бойынша оқушылардың жетістіктерін бағалаудың критерийлері болып табылады және оқушылардың жеке жұмыстары барысында анықталған нәтижелерін жалпылауға мүмкіндік туғызады.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі оқу пәнінің мақсаттары мен міндеттеріне, пән бойынша оқу бағдарламасын оқытудағы күтілімді нәтижелерге сәйкес құрастырылады. Оқытудың үлгерімі және оқу жылы барысында білім алушылардың оқудағы алға басуы туралы мәліметтер жинау үшін екі түрлі бағалау іске асырылады: қалыптастырушы бағалау (ҚБ) және жиынтық бағалау (ЖБ).

Критериалды бағалау жүйесі мұғалімге өздігінен сапалы нәтижелер алуға жағдай жасайтын критерийлерді құрастыруға және әрбір оқушының жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін ескере отырып, жеке басының траекториясын құрғызуға, және де бағалаудың әртүрлі құралдары мен тәсілдемесін қолдануға мүмкіндік береді. Білім алушылар бағалаудың жаңа жүйе аясында ойлау іс-әрекетінің әртүрлі типін және қабілеттерін, түсінігін көрсетуде, оқудағы өзінің нәтижелерін жобалауда, өзін және құрбыластарын рефлексиялауға қатысуда, және де алған білімін нақты міндеттерді шешу үшін қолдана алады. Ата-аналар туралы айтатын болсақ, бағалаудың жаңа жүйесінің артықшылықтарын, тағы да бөліп көрсете аламыз, ата-аналар өз баласының оқығандық деңгейінің объективті дәлелін көреді, бала оқуындағы прогресті қадағалай алады және оқу барысында баласына қолғабыс көрсете алады [2; 3].

Қорыта айтқанда, бағалаудың жаңа жүйесі білім беру үрдісіндегі мұғалімнің де рөлінің өзгеруіне ықпал етеді. Тұлғалық-бағдарлы технологиялар оқу үрдісін субъектілер арасындағы әріптестік (бірлескен қызмет) негізінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұғалім мен білім алушылардың өзара әрекеттесуі үзілмей, оған қоса, көтермелеумен қолдау тауып отырады. Бағалау үздіксіз жүреді, сапалы нәтижеге қозғалыс үрдісінің өзі бағаланады. Білім алушылар өзінің біліміндегі ақаулықтарын өз бетінше және саналы анықтап, мұғаліммен бірге оларды жою бойынша жұмыс жүргізеді [4].

Әдебиеттер

1. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Оқушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін енгізудің әдіснамалық және оқу-әдістемелік негіздері, Әдістемелік құрал, 09.07. 2015 ж.

2. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 гг. Указ Президента Республики Казахстан №1118. – Астана: Акорда, 7 декабря 2010 г. www.nkaoko.kz/documents/law_of_education/

3. Педагогический диалог. Информационно-методический журнал. – Астана: АОО НИШ - С. 6-11.

4. Суртубаева Д.А. К вопросу о критериальном оценивании учебных достижений учащихся. – Астана: НЦПК «Орлеу». 2014

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ИНТЕЛЛЕКТА

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем Послании народу отметил, что «Традиции и культура – это генетический код нации. Нам следует оберегать нашу национальную культуру и традиции во всем их многообразии и величии, собирать по крупицам наше культурное достояние. Казахская культура должна стать патриотическим ядром для всех граждан страны» [1].

Соответственно, поставленной задаче обновления содержания образования с учетом общечеловеческих ценностей, но и исторического опыта казахского народа, его культурных многовековых традиций.

В этих условиях очень актуальным становится, помимо развития у них патриотических чувств, осознания себя гражданином Республики Казахстан. Развитие личности и применение элементов этнопедагогики стимулирует их умственное, трудовое, физическое развитие.

Многовековой народный опыт подтверждает, что активное приобщение детей с нарушением интеллекта к различным видам этнокультурной деятельности игре, труду и общению в рамках традиций, обычаев, народным праздникам, зрелищам, фольклору и др., способствует развитию психики в целом или отдельных ее функций: моторных, сенсорных, речевых, эмоционально-волевых [2].

Применение казахского фольклора в повседневной жизни детей, осознаешь, как формируются нравственные качества. Через казахский фольклор, мы узнаём большое количество замечательных примеров заботливого отношения к природе, Родине, близким и др. Вот, например, сказки, помогают познать окружающий мир, в котором мы живем. Сказки оказывают влияние на эстетическое развитие детей, на развитие мышления ребенка, внимания, памяти и речи. Язык сказок очень красив, певуч и поэтичен, содержит много метафор, сравнений, а также метких и поучительных пословиц и поговорок. Все эти особенности делают сказку незаменимым средством воспитания и обучения детей разных возрастов. Казахский народ является творцом замечательных эпосов, воспевающих родной край и воспитывающих любовь к нему.

Казахские пословицы, четкие и иногда смешные, содержат мысли невероятной глубины, их смысл понять легко. Они веками передавались из уст в уста и остаются в памяти нынешнего поколения. Значения пословиц понятны даже маленькому ребенку. Например, «Берген жомарт емес, алған жомарт», «Не тот щедр, кто дает, а тот кто не берет», «Алтын көрсе періште жолдан таяды», «Увидев золото, и ангел свернул с дороги». В них раскрываются самые разнообразные тематики, показан ум и независимость народа.

Казахские загадки – очень увлекательные. В древности они носили мифическое и символическое значение. Загадки часто использовались в казахских народных сказках. Они считались неким испытанием, происхождение которых приводит к исполнению желаний. Не зря считается, что загадки – это самый надежный, долговечный и увлекательный способ обучения детей, ведь во время разгадывания загадок, дети попутно знакомятся с окружающей средой, культурой и мудростью своих предков, а также развивают свое логическое мышление. Другими словами, основы теоретического творческого мышления формируются с помощью загадок. Загадка развивает наблюдательность ребенка. Чем наблюдательнее ребенок, тем он лучше и быстрее отгадывает загадки [3; 4].

Не возможно не отметить национальные игры, очень которые важны в развитии детей, координации движения, ловкости, внимания и т.д.

С целью изучения опыта, использования на практике в образовательном процессе с детьми с нарушением интеллекта, было проведено анкетирование педагогов начальных классов вспомогательной школы.

Анкетирование проводилось по следующим направлениям:

- 1) необходимость использовать элементы этнопедагогике в работе с детьми с нарушениями интеллекта;
- 2) опыт применения у анкетлируемых педагогов элементов этнопедагогике в образовательном процессе;
- 3) место, форма и частота их применения.

Результаты анкетирования свидетельствуют о том, что 86% педагогов, оценивая педагогические условия по применению элементов этнопедагогике, видят в них еще эстетические, нравственные и культурные возможности; 91% педагогов видят положительное влияние этнопедагогике на образовательный процесс; 98% педагогов считают, что использование элементов этнопедагогике в образовательном процессе развивает культуру личности, тем временем традиционные занятия формируют лишь учебно-познавательную деятельность младших школьников с нарушениям интеллекта.

Анализируя опыт педагогов, можно увидеть, что в основном используются на уроках национальные казахские сказки, пословицы и поговорки, игры, а загадки применяются не так часто, так как в них используются архаизмы и устаревшие слова, из-за чего найти отгадку сложно. Несмотря на это, они являются весьма популярными у педагогов. Мы считаем, что включение в образовательный процесс элементов этнопедагогике побуждает интерес к изучению не только предмета, но и окружающего мира и культуры.

Литература

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан. – 2010.- № 1459. – с. 199-235.
2. Нургалиев К.А. «Этнопсихологические особенности решения проблем, ситуацией» (анализ процесса отгадывания загадок): автореферат. – Алматы, 1997.
3. Узакбаева С.А. Глубокие корни воспитания. – Алматы, 1995
4. Муканова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика. – Астана, 2008 – С. 95-100.

Е.А. Верб
г. Астана, (Казахстан)

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОМУ ЧТЕНИЮ. КАТЕГОРИИ АНАЛИЗА АКАДЕМИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Чтение является одним из важнейших средств общения и получения информации. В жизни современного человека чтение занимает значительное место [1]. На процесс чтения оказывают влияние такие факторы, как тематика и сложность текста, кругозор читателя и условия, в которых происходит чтение [2].

Чтение академического текста не просто связано с поиском информации в самом тексте. Скорее, это процесс работы с текстом, при котором читатель воссоздает смысл текста вместе с автором, применяя свои знания и жизненный опыт [3]. Однако, этот процесс возможен только в том случае, если читатель использует ряд категорий анализа, некоторые из которых являются специфическими для каждой учебной дисциплины. Опытный читатель владеет этими категориями и применяет их почти интуитивно. Но студенты первого курса игнорируют эти категории анализа. Поэтому профессора в каждой дисциплине должны

преподавать как общие аналитические инструменты, так и специфические для дисциплины ценности и стратегии, способствующие дисциплинарному чтению и обучению [4].

Категории анализа

Общие категории анализа для взаимодействия с академическими текстами включают следующее: (1) цель чтения; (2) контекст; (3) тезис автора; (4) деконструкция предположений; (5) оценка авторских аргументов; (6) последствия авторских аргументов. Опытный читатель подходит к академическому тексту с определенной целью, например, чтобы получить представление о когнитивных процессах в обучении, чтобы сравнить законодательство в России и США, проанализировать теории квантовой физики, или рассмотреть новейшие методы реконструкции творческого наследия Ф.М. Достоевского. Являясь начинающими читателями в академических дисциплинах, студенты первого курса не знают, почему они должны читать заданные тексты. Поэтому существует необходимость создать руководство по чтению, которое поможет учащимся перемещаться по текстам и сосредоточиться на основных вопросах каждого текста. А также, прежде чем давать академический текст в качестве домашнего задания, необходимо просмотреть его в классе и объяснить студентам его значимость и цель. Поскольку некоторые учителя не ясно объясняют цель каждого задания на чтение, студенты могут сами поинтересоваться, почему они должны прочитать данный текст, для чего он им нужен, и что они должны сделать с текстом.

Понимание контекста помогает студентам понять обстоятельства, при которых автор написал текст. Для того чтобы проанализировать контекст определенного текста, студентам может быть предложено сделать небольшое исследование об авторе, о времени и обстоятельствах написания работы, а также можно рассмотреть другие работы данного автора.

Необходимо также научить студентов определять тезис автора, основные аргументы, касающиеся интересующих их вопросов. Студентам может быть предложено подумать о том, какие намерения побудили автора написать данный текст, было ли это оспаривание существующей точки зрения, изучение и анализ предшествующих трудов, или применение теории в новом свете. Необходимо обучить студентов определять позицию автора, аргументы, которые он использует, чтобы доказать свою точку зрения, а также контраргументы. J. Veap рекомендует выполнять задание, в котором учащимся нужно написать то, о чем говорится в абзаце. Это упражнение помогает учащимся определить цель и функции академических текстов [4].

В отличие от авторов учебников, специально предназначенных для вузов, авторы академических книг и статей используют множество понятий, концепций и принципов по дисциплине, предполагая, что их аудитория знакома с ними. В этой связи важно помочь студентам осознать эти предположения и научиться их анализировать. Таким образом, студентам необходимо изучить понятия, не проанализированные в тексте. Студентам необходимо искать такие понятия в учебниках колледжей, энциклопедиях или другой справочной литературе. Аналогичным образом, если автор ссылается на дискуссию в дисциплине или отвечает на другую статью или книгу, им необходимо вкратце прочитать об этих дискуссиях или ознакомиться со статьями в других публикациях.

Возможно, самый важный этап чтения академических текстов – это оценка учащимися силы или обоснованности аргументов автора. Здесь можно подчеркнуть, что студенты не должны принимать аргументы автора как единственно верные и неоспоримые. Преподаватели должны показать студентам важность оценки эффективности аргументации и предложенных автором доказательств. Студентам также необходимо рассмотреть использованные контраргументы и логические рассуждения автора. Кроме того, им необходимо оценить любые несоответствия мысли, иактуальность примеров и доказательств. К примеру, с этой целью студентам юриспруденции может быть представлена статья, в которой авторы пытаются убедить читателей в логической рациональности правовых аргументов [5]. Несмотря на то, что статья написана очень убедительным языком, в ней показаны некоторые противоречия, и сами авторы в конечном итоге признают, что

юридические аргументы не всегда следуют логике. Кроме того, более серьезные работы в области философии права доказывают противоположную точку зрения [6], поэтому учащимся необходимо оценить аргументы автора, а также проконсультироваться с другими текстами.

Наконец, важно помочь студентам устанавливать связи с другими текстами, связывать аргументы с другими изученными темами с их собственным опытом. Например, мы читаем статью о терроризме в авиации, в которой автор предлагает ряд мер по предотвращению террористических актов. Хотя эти меры, несомненно, могут сдержать новые террористические нападения, внимательный взгляд на предложение автора приводит к выводу, что очень немногие люди могут претендовать на авиаперелет. Итак, думающие студенты, скорее всего, будут утверждать, что меры, не допускающие большинство пассажиров к перелетам, не являются разумным способом борьбы с терроризмом.

Каждая дисциплина также имеет свои конкретные категории анализа, которым необходимо обучать наряду с данными общими категориями. Например, в обучении юриспруденции мы должны помочь учащимся освоить следующие категории анализа: (1) подход к праву; (2) юридическая теория; (3) рациональность правовой аргументации; (4) правовая традиция; (5) сравнительные правовые решения; (6) политические и социальные последствия правовых проблем.

В криминологии и уголовном правосудии учащимся необходимо освоить конкретные категории анализа в этих областях, то есть: (1) теория криминологии; (2) модель уголовного правосудия; (3) рациональность аргументации; (4) решения проблемы преступности, принятые в других странах; (5) недостатки в сборе криминальных данных, если автор полагается на уголовную статистику; (6) политика, правовые и социальные последствия авторского аргумента, среди прочего.

Литература

1. Kochkina Z.A. Sounding speech understanding (listening) // Questions of psychology. – 1963. - № 3.
2. Hunt R. A. (2004). Reading and writing for real: Why it matters for learning. Atlantic Universities' Teaching Showcase, 137-146.
3. Maleki R.B. & Heerman, C.E. (1992). Improving student reading. IDEA Paper No. 26, Manhattan, KS: Kansas State University, Center for Faculty Evaluation and Development.
4. Bean J.C. (1996). Engaging Ideas: The Professor's Guide to Integrating Writing, Critical Thinking, and Active Learning in the Classroom. San Francisco: Jossey-Bass, 133.
5. Aldisert R. J, Clowney, S., & Peterson, J.D. (2007). Logic for law students: How to think like a lawyer. University of Pittsburgh Law Review, 69(1), 1-22.
6. Murphy J. (1967). Law logic. Ethics, 77(3), 193-201.

А.Г. Калиева
г.Астана (Казахстан)

МОДЕЛИРОВАНИЕ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ НА ЗАНЯТИЯХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ДИСЦИПЛИН

Основная задача профессионального образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Моделирование будущего специалиста в процессе самостоятельной работы с преподавателем на занятиях информационных дисциплин

невозможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к студенту. Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность, поэтому самостоятельная работа студентов является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой.

Актуальность данной темы заключается в том, что самостоятельная работа студентов, как вид учебной деятельности, связана со всеми формами планового учебного процесса, она специфична как по содержанию, так и по многообразию методических приемов; руководство самостоятельной работой требует от преподавателя не только теоретических знаний и методических умений, но и организаторских качеств. Актуальность темы усиливается еще и тем, что в силу специфики информационных дисциплин и непрерывного развития информационных технологий, происходит моральное устаревание источников знаний, технологий и оборудования. В этой ситуации необходимость организации самостоятельной работы возрастает и приобретает важное значение.

Данная тема достаточно освещена в научно-педагогической литературе. Подчеркивая педагогическую сущность самостоятельной работы в процессе учебы, К. Д. Ушинский отмечал: «Надо, чтобы обучаемые по возможности учились самостоятельно, а обучающий должен руководить этим самостоятельным трудом и давать для него материал» [1].

Наиболее проницательные педагоги прошлого неоднократно отмечали, что, несмотря на огромную роль преподавателя, основные цели образования достигаются, прежде всего, как результат собственных усилий обучающихся. Так Я.А. Коменский в книге “Великая дидактика” призывал педагогов к изысканию и открытию такого способа, при котором учащие (педагоги) меньше бы учили, а учащиеся больше бы учились [2].

Еще А. Дистервег подчеркивал, что «...было время, когда считали возможным сообщать образование. Даже знания в собственном смысле слова сообщить невозможно. Можно их человеку предложить, подсказать, но овладеть ими он должен путем собственной деятельности. Можно наполнить чем-нибудь тело, например, едой, но ум наполнить ничем нельзя. Он должен самостоятельно все охватить, усвоить, переработать» [3].

Однако специфичность форм самостоятельной работы на уроках информационных дисциплин является недостаточно освещенной. Автором сделана попытка обобщить практический опыт преподавателя информационных дисциплин по специальности «Информационные системы».

Активная и результативная самостоятельная работа студентов возможна только при наличии таких составляющих, как:

- 1) мотивация самостоятельной работы студентов;
- 2) организация и формы самостоятельной работы.

Решающая роль в организации и мотивации самостоятельной работы принадлежит преподавателю, который должен работать не со студентом “вообще”, а с конкретной личностью, с ее сильными и слабыми сторонами, индивидуальными способностями и наклонностями. Задача преподавателя технического и профессионального образования - увидеть и развить лучшие качества студента как будущего специалиста высокой квалификации.

О мотивации самостоятельной работы студентов

Самый сильный мотивирующий фактор – подготовка к дальнейшей эффективной профессиональной деятельности. Рассмотрим внутренние факторы, способствующие активизации самостоятельной работы. Среди них можно выделить следующие:

1. Полезность выполняемой работы, когда результаты работы студента будут использованы в лекционном курсе, в методическом пособии, и т.д., то отношение к выполнению задания существенно меняется в лучшую сторону и качество выполняемой работы возрастает.

2. Участие студентов в творческой деятельности. Это может быть участие в олимпиадах, конкурсах, проектах.

3. Важным мотивационным фактором является интенсивная педагогика. Она предполагает введение в учебный процесс активных методов, прежде всего игрового тренинга, в основе которого лежат инновационные и организационно-деятельностные игры.

4. Использование мотивирующих факторов контроля знаний (накопительные оценки, рейтинг, тесты, нестандартные экзаменационные процедуры).

5. Поощрение студентов за успехи в учебе и творческой деятельности и санкции за плохую учебу.

6. Индивидуализация заданий, выполняемых как в аудитории, так и вне ее, постоянное их обновление.

7. Мотивационным фактором в интенсивной учебной работе и, в первую очередь, самостоятельной является личность преподавателя [4].

Организация и формы самостоятельной работы

Главное в стратегической линии организации самостоятельной работы студентов заключается не в оптимизации ее отдельных видов, а в создании условий высокой активности, самостоятельности и ответственности студентов в аудитории и вне ее в ходе всех видов учебной деятельности.

В общем случае возможны два основных направления построения учебного процесса на основе самостоятельной работы студентов.

Первый – это увеличение роли самостоятельной работы в процессе аудиторных занятий.

Второй – повышение активности студентов по всем направлениям самостоятельной работы во внеаудиторное время.

Основная задача моделирования будущего специалиста путем организации самостоятельной работы студентов заключается в создании психологически-дидактических условий развития интеллектуальной инициативы и мышления на занятиях любой формы [5].

Основным принципом должен стать перевод всех студентов на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студента к познавательной активности с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач. Для соблюдения данного принципа преподавателями нашей цикловой комиссии используются такие формы и виды организации работы, как:

1. Подготовка информационного сообщения – это вид внеаудиторной самостоятельной работы по подготовке небольшого по объему устного сообщения для озвучивания на занятии. Сообщаемая информация носит характер уточнения или обобщения, несет новизну, отражает современный взгляд по определенным проблемам изучаемой темы.

2. Компьютерная презентация, сопровождающая выступление докладчика, это электронная звуковая книга с картинками, самостоятельно выполненная студентом из заранее самостоятельно добытого и изученного материала.

3. Тесты и вопросы давно используются в учебном процессе и являются эффективным средством обучения. Тестирование позволяет путем поиска правильного ответа и разбора допущенных ошибок лучше усвоить тот или иной материал [5].

4. Составление конспекта, плана, подготовка рефератов, докладов. Для самостоятельной работы с теоретическим материалом учебной и технической литературы необходимы умения, благодаря которым можно без помощи преподавателя понять и запомнить незнакомый материал.

5. Индивидуальные лабораторно-практические задания в прикладных программах. Выполнение практических работ содержит много возможностей применения активных методов обучения и организации самостоятельной работы на основе индивидуального подхода.

6. Работа с сетью Интернет. Самостоятельная работа поиска и обработки цифровой информации.

7. Еще одним видом самостоятельной работы студентов является подготовка курсовых и проектных работ, написание которых проводится с целью углубления, систематизации, обобщения знаний, умений и навыков студентов.

В заключение отметим, что конкретные пути и формы организации самостоятельной работы студентов с учетом курса обучения, уровня подготовки обучающихся и других факторов определяются в процессе творческой деятельности самого преподавателя.

Литература

1. Лордкипанидзе Д.О., Днепров Э.Д. Педагогическое наследие К.Д.Ушинского //Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. - М., 1974. - Т. 2.

2. Коменский Ян. Великая дидактика. — СПб: Типография А. М. Котомина, 1875.

3. Соколов Е.А. Психология познания: методология и методика познания. – Издательство Логос, Университетская книга, 2007.

4. Кузнецов А.А. Основы общей теории и методики обучения информатике: учебное пособие. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010.

5. Кабарухин Б.В. Рабочая книга методиста, куратора в ССУЗе серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов н/Д: "Феникс", 2003.

М.Т. Кусаинов
г.Астана (Казахстан)

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Участие в походах, экскурсиях, экспедициях позволяет учащимся познакомиться с прошлым и настоящим разных народов, их национальными традициями. Непосредственное знакомство с бытом, обычаями, историей, культурными особенностями разных народов нашей многонациональной страны – действенное средство сближения народов, предотвращения межнациональных конфликтов [1].

Не менее важен и другой аспект становления молодых граждан. В настоящее время наблюдается негативное отношение большей части молодежи к службе в армии. Но с окончанием эпохи «холодной войны» и переходом к политике мирного сосуществования государств отнюдь не исчезла необходимость укрепления обороноспособности страны и защиты ее границ. Кроме того, существует серьезная опасность терроризма и техногенных катастроф. Молодежь необходимо учить грамотно действовать в чрезвычайных ситуациях: оказывать первую медицинскую помощь, ориентироваться на местности, обеспечивать укрытие в непогоду, преодолевать естественные препятствия, выживать в природной среде. Все эти жизненно необходимые знания и навыки туристы получают в походах, на соревнованиях по поисково-спасательным работам.

Юношей, прошедших такую подготовку, не страшит служба в вооруженных силах.

Внеклассные и внешкольные занятия физической культурой и спортом, в том числе и туризмом, призваны восполнить этот пробел. Активные движения на свежем воздухе способствуют закаливанию организма и улучшают здоровье. Ходьба с грузом и дозированной нагрузкой укрепляет сердечно-сосудистую систему [2].

Изучением влияния занятий спортивным туризмом на детский организм занимались многие ученые. Установлено улучшение функционального состояния кардио-респираторной системы, проявляющееся в увеличении ударного объема крови, увеличение мощности вдоха, выдоха,

улучшение силовых показателей, выносливости школьников под влиянием даже одноразовых многодневных походов.

Так на увеличение силы мышц верхнего плечевого пояса эффективнее влияют лыжные походы, мышц спины – пешие. Мощность выдоха эффективнее улучшается в пеших походах, подвижность нервных процессов – в лыжных. Многолетние (4-5 лет) регулярные занятия туризмом оказывают положительное влияние на физическое развитие школьников, их физическую подготовленность, на функциональное состояние многих физиологических систем [3].

Команда колледжа ЕАГИ принимает участие в различных соревнованиях в сфере спортивного туризма таких, как:

- пешеходный туризм (участие в походах, слетах «Золотая осень»);
- в соревнованиях техники горного туризма;
- в турнирах спортивного туризма (лыжного, пешеходного, горного);
- в соревнованиях по спортивному ориентированию;
- в соревнованиях по спортивному скалолазанию;
- в Чемпионатах Республики Казахстан по туристскому многоборью.

Участие в данных мероприятиях подразумевают:

- популяризация и дальнейшего развитие массового спортивного туризма;
- расширение дружественных и деловых связей различных регионов Республики Казахстан и приграничных областей Российской Федерации;
- повышение спортивного, технического и тактического мастерства участников;
- обмен опытом работы; выявление сильнейших команд Республики Казахстан по туристскому многоборью и выполнение разрядных нормативов.

Участие студентов в подобных соревнованиях является неотъемлемой и необходимой частью в системе подготовки специалиста в сфере туристской деятельности, определяет направления развития личности студента, а также его конкурентоспособности на рынке труда, а также:

- воспитание физических, нравственных, моральных и волевых качеств, познание туристских ресурсов страны и ознакомление с местными особенностями экологической культуры;
- укрепление здоровья учащейся молодежи, организация разумного досуга и активного отдыха, обмен туристским опытом;
- приобретение навыков и основ туристской техники, ориентирования на местности, обучение мерам безопасности и оказания экстренной помощи при проведении туристских походов;
- пропаганда здорового образа жизни и выносливости учащихся колледжа.

Для Казахстана проблема усовершенствования системы подготовки кадров для сферы туризма имеет особое значение в связи с тем, что развитие внутреннего и въездного туризма требует наличия специалистов высокой квалификации.

Развивающаяся быстрыми темпами отрасль туризма Казахстана уже в ближайшем будущем будет испытывать недостаток подготовленных кадров.

Поэтому на данном этапе приоритетным направлением является подготовка специалистов в сфере спортивного туризма, так как наличие природных ресурсов в Республике Казахстан объясняет спрос на их рациональное использование [4].

Литература

1. Пангелов Б.П. Организация и проведение туристско-краеведческих путешествий, 2004.
2. <http://newstravel.kz/news/turistskaya-ekspediciya-moya-rodina-kazakhstan>
3. «Положение туристской экспедиции (туристского похода) «Моя Родина Казахстан» <http://dppzhambyl.gov.kz/about/info/news/703/>
4. Каримова К.Л. Путешествия по Казахстану. Учебное пособие. – Алматы: Кайнар 2010. - 300 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Особое внимание на современном этапе подготовки будущих педагогов профессионального обучения уделяется технологии организации образовательного процесса в вузе и разработке педагогических условий, которые способствуют эффективной деятельности преподавателя [1].

Существенное значение для раскрытия сущности понятия «условия» имеет замечание о том, что они делятся на достаточные (названный выше комплекс объектов) и необходимые (общие из всех возможных наборов достаточных условий, т.е. представленные каждый раз, когда имеет место обусловливаемое явление) [2].

Несколько групп условий выделяет Л.И. Маленкова:

- 1) глобальные, мировые факторы;
- 2) социальные условия жизни общества и государства;
- 3) региональные;
- 4) конкретно-личностные (непосредственно с которыми соприкасается личность);
- 5) «Я сам», т.е. условия внутреннего духовного развития [2].

К определению понятия «педагогические условия» обращались многие ученые. Так, Н.Н. Хридина характеризует педагогические условия как «содержательно-технологические нормы и принципы, определяющие успешность достижения образовательных целей» [3].

Н.И. Шишкина, рассматривая понятие «педагогические условия», выделяет приоритетным условием регламентацию образовательного процесса учебно-методической документацией, определяющей содержание образования [4].

Нас интересуют толкования педагогических условий, относительно которых С.И.Змеева выделяет группы физических, психологических и собственно педагогических условий, а именно:

- создание комфортных физических условий (наличие рабочих мест для обучения, проведения дискуссий, семинаров, консультаций, просмотра видеолекций в индивидуальном порядке и др.);
- поддержание психологических условий (создание взаимно-уважительных отношений между членами группы обучающихся);
- педагогические условия, которые обеспечивают учет принципа контекстности обучения, предполагают разработку соответствующих учебных материалов [4].

В.П. Симонов при классификации педагогических условий выделяет основные принципы эффективности функционирования педагогической системы: оптимальность, рациональность, конкурентность, перспективность, актуальность, активность [5].

Педагогическая деятельность преподавателя – носителя научных и профессиональных знаний является важным аспектом подготовки студентов к профессиональной деятельности. Она должна способствовать формированию познавательных интересов у студента к учебному предмету, помогая каждому из них осмысливать значимость предмета для успешного выполнения профессиональных обязанностей. Дидактические, интеллектуальные, эмоциональные взаимодействия преподавателей вуза и студентов содержат каждое педагогическое условие, составляя процесс формирования методической подготовки

будущего преподавателя начального и среднего профессионального учреждения к использованию образовательных технологий.

1. Использование приемов эмоционально-интеллектуального стимулирования познавательной активности студентов. При выборе образовательной технологии особо важно учитывать цели и задачи профессионального развития личности, ориентированных на подготовку личности к профессионально-значимому самообразованию, а также на собственное самопознание.

Эмоциональная сфера определяет воспитание чувств, взглядов, формирование направленности личности. Познавательная сфера связана с мыслительной сферой деятельности. Значение самопознания в деятельности так велико, что определяет цель формирования и развития умений и способностей, потребностей через профессиональное саморазвитие. В процессе формирования у студентов мотивов учения необходимо учитывать, что студенты выступают в качестве субъектов педагогического процесса.

2. Учет стимулирующих факторов познавательной деятельности. Первый вид стимулирующих факторов – те, которые имеют своим источником содержание учебного материала, второй – которые возникают в ходе учебного процесса, и третий вид стимуляции учебной деятельности опирается на фактор профессионально-значимого общения преподавателей вуза и студентов.

В первой группе стимулирования важным побуждающим фактором учения является новизна учебного содержания методических дисциплин.

Важный стимул – профессиональная значимость получаемых методических знаний использования различных технологий обучения, практический акцент на будущую профессиональную деятельность.

Учебный материал содержит достаточно факторов, стимулирующих учебную деятельность.

3. Создание условий для самореализации личности в педагогической технологии. Активность личности связана с самооценкой. Чтобы активность проявлялась, необходимо её поощрять и способствовать уверенности в успехе. Чтобы достижение цели было надежным, следует создавать такие условия, чтобы «радость познания» базировалась на «ситуации самодостаточного успеха».

Самодостаточность в учении – единственный источник внутренних сил, которые рожают у студентов энергию для преодоления трудностей, желание и стремление к познанию. Ситуация самодостаточного успеха студентов в процессе их методической подготовки – это такое целенаправленное, организованное сочетание условий, при которых создается возможность достичь значительных результатов в деятельности как отдельно взятой личности, так и коллектива в целом. Главным условием для самореализации личности является определение того, что ей больше всего «подходит».

4. Наличие мотивации и профессиональных умений у самого педагога. Педагог должен быть вооружен знаниями, умениями и навыками, логикой педагогического мышления, методикой организации педагогического процесса, техникой педагогического мастерства. Педагог должен обладать умениями, показать значимость своего предмета, заинтересовать студентов процессом овладения знаниями, мотивировать к выполнению тех или иных заданий, привлечь к работе как организованных, так и неорганизованных студентов, мотивировать к дальнейшему самостоятельному овладению знаниями по использованию педагогических технологий.

Таким образом, можно сделать вывод, что учет всех педагогических условий способствует реализации педагогической деятельности, влияет на ее успешность и результативность, а также накапливает профессиональный потенциал личностного развития педагога. Организация деятельности педагога требует особой организации внешней и внутренней стороны педагогического процесса.

Формирование таких условий способствует анализу, учёту и коррекции процесса и результата формирования педагогической деятельности.

Литература

1 Немудрая Е.Ю. Формирование инновационных умений у будущего учителя [Текст]: дис.... кан. пед. наук / Е.Ю. Немудрая. — Челябинск, 1999. — 199 с.

2. Маленкова Л.И. Теория и методика воспитания. Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2002. — 480 с.

3 Хридина Н.Н. Управление образованием как социальной системой : понятийно-терминологический словарь / Н.Н. Хридина ; [науч. ред. Э. Ф. Зеер] ; Урал. отд-ние Рос. акад. образования, Рос. гос. проф.-пед. ун-т. - Екатеринбург: Уральское издательство, 2003. – 381с.

4. Педагогика: Педагогические теории, системы, технологии [Текст]: Учебник для высших и средних учебных заведений по педагогическим специальностям/ под ред. С. А. Смирнова.- 4-е изд., испр.- М.: Академия, 2001.- 511 с.

5. Симонов В.П. Педагогический менеджмент / В.П. Симонов.– М., 1995.– Гл. 5.

**Г.К. Темиргалиева.
Р.К. Шаймуканова
г.Астана (Казахстан)**

ПРЕПОДАВАТЕЛЬ КАК СУБЪЕКТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Смысл педагогической профессии проявляется в деятельности, которую выполняют ее представители и которая называется педагогической. Она является особым видом социальной деятельности, направленной на передачу знаний, культуры и опыта от старшего поколения младшему, а также создание условий для их личностного развития и подготовку к исполнению определенных социальных ролей в обществе.

Всем известно, что данную деятельность осуществляют не только педагоги, но и родители, общественные организации, производственные и другие группы, руководители предприятий и организаций, а также средства массовой информации. Но все же в первом случае эта деятельность является профессиональной, а во втором – общепедагогической, которую произвольно или нет, выполняет каждый человек и по отношению к самому себе, занимаясь самовоспитанием и самообразованием. Педагогическая деятельность как профессиональная происходит в специально организованных образовательных учреждениях, таких как, дошкольные заведения, школы, средние специальные и высшие учебные заведения, учреждения дополнительного образования и т.д.

В психологии деятельность понимается, как многоуровневая система, составляющими которой являются цель, мотивы, действия и результат, применительно к педагогической же деятельности преобладает метод выделения ее компонентов как самостоятельных функциональных видов деятельности педагога.

Н.В. Кузьмина выделяет в структуре педагогической деятельности три взаимосвязанных компонента: конструктивный, организаторский и коммуникативный. Для

успешной реализации данных функциональных видов педагогической деятельности необходимы соответствующие способности, которые проявляются в умениях.

Конструктивная деятельность разделяется на конструктивно-содержательную, конструктивно-оперативную и конструктивно-материальную. Организаторская деятельность подразумевает под собой выполнение системы действий, направленных на участие обучающихся в различных видах деятельности, создание коллектива и организацию совместной деятельности. Коммуникативная деятельность нацелена на установление педагогически целесообразных отношений педагога с воспитанниками, коллегами, представителями общественности, родителями [1].

А.И. Щербаков относит конструктивный, организаторский и исследовательский компоненты к общетрудовым, т.е. проявляющимся в любой деятельности, не только в педагогической. Но он выделяет функцию преподавателя на этапе реализации педагогического процесса, представив организаторский компонент педагогической деятельности как единство информационной, развивающей, ориентационной и мобилизационной функций.

Все функциональные виды, компоненты деятельности проявляются в работе преподавателя любой специальности. Их осуществление предполагает владение педагогом специальными умениями.

Четкость социальной и профессиональной позиций преподавателя является одним из важнейших требований, предъявляемых педагогической профессией. Именно в данной позиции преподаватель выражает себя как субъект педагогической деятельности.

Позиция педагога – это система волевых, интеллектуальных и эмоциональных отношений к педагогической действительности и педагогической деятельности, которые являются источником активности самого педагога. Эта позиция определяется, с одной стороны, возможностями, требованиями и ожиданиями, которые предоставляет и предъявляет ему общество. А с другой стороны, действуют личные источники активности, такие как переживания, мотивы и цели педагога, его духовные ценности, мировоззрение и идеалы.

Личность, характер социальной ориентации, тип гражданского поведения и деятельности проявляются в позиции преподавателя.

Социальная позиция педагога происходит из системы убеждений, взглядов и ценностных ориентаций, которые были сформированы еще в общеобразовательной школе. В процессе профессиональной подготовки на этой базе формируются мотивационно-ценностное отношение к целям и средствам педагогической деятельности и педагогической профессии в целом. Мотивационно-ценностное отношение к педагогической деятельности выражается в направленности, составляющей ядро личности преподавателя.

Профессиональная позиция педагога во многом определяется его социальной позицией. Однако здесь нет прямой зависимости, так как воспитание строится на основе личностного взаимодействия. На выбор профессиональной позиции педагога влияние имеют многие факторы. Но среди них профессиональные установки, индивидуально-типологические особенности личности, темперамент и характер являются решающими [2].

Известный советский психолог Л. Б. Ительсон представил характеристику типичных ролевых педагогических позиций. Таким образом, педагог может выступать в качестве:

- информатора, если ограничен сообщением требований и норм;
- друга, если старается проникнуть в душу обучающегося;
- диктатора, если насильно внедряет ценностные ориентации в сознание своих воспитанников;
- советчика, если использует осторожное уговаривание;
- просителя, если спрашивает воспитанника быть таким, «как надо»;
- вдохновителя, если стремится мотивировать воспитанников интересными целями и перспективами [3].

Каждая из вышеперечисленных позиций способна дать как положительный, так и отрицательный результат в зависимости от личности самого преподавателя. Однако хотелось бы отметить, что всегда дают отрицательные результаты несправедливость и произвол; подкуп, неуважение к личности обучающегося, подавление его инициативы и прочее.

Литература

1. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. - М., 1990.
2. Щербаков А.И. Формирование личности учителя в процессе профессиональной подготовки. – М., 1969.
3. Ительсон Л.Б. Вопросы профессиональной подготовки школьников. – М., 1961.

О.Е. Абилхаиров
Ә.М. Манат
Арқалық қ. (Қазақстан)

СПОРТШЫЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТАМАҚТАНУ ГИГИЕНАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Денсаулық сақтау мен дене тәрбиесінің мәдениеті бір-бірінен ажырамас бірлікте, себебі олардың мақсаты – денсаулықты нығайту, дене дамуын жақсарту, өмір сүрудің мерзімін ұзарту.

Адамның тіршілігі энергияның және тін элементтерінің тынымсыз шығындануымен байланысты. Егер осы шығындардың орны тағаммен толықтырылмаса, тіршілік процестері тоқтаған болар еді. Демек тағамның негізгі маңызы – тіндер мен мүшелерді құруға және кейбір органикалық процестерді реттеуге қажетті энергия мен пластикалық материалдарды жеткізу.

Тағам өзінің құрамына жеке қоректік заттарды кіргізетін, жануарлар мен өсімдіктер өнімдерінен тұрады. Тағамдық өнімдерде қоректік заттар организмде тотықтанған кезде босайтын, жасырын шоғырланған үлкен энергия қорлары бар. Сол заттардың кейбіреулері пластикалық материал болып келеді немесе реттеуші қызметін атқарады.

Қалыпты тамақтану организмнің дұрыс өсуі мен дамуын қамтамасыз етеді, сыртқы ортаның залалды әсерлеріне төтеп бергіштігін жақсартады, функциялық мүмкіндіктерінің дамуына, қызметтік қабілеттілігінің көтерілуіне және өмірінің ұзаруына септігін тигізеді [1, 156 б.].

И.П. Павлов организмдегі химиялық теңгерімді реттеуші тамақ орталығы туралы ілім құрды. Тамақ орталығы үлкен жарты шар тәрізді мидың қыртысында орналасқан. Ол жерден шығатын эфференттік жолдар ас қорытатын мүшелердің моторлық және сенсорлық аппараттарына барады және тәбет жасай отырып, оның күйіне әсер етеді. Тамақ орталығы қанның химиялық құрамының өзгеруілерінен және дененің түрлі учаскелерінен, сонымен қатар, мидың басқа да орталықтары жағдайларына байланысты пайда болатын тітіркеністер нәтижесінде қозады немесе тежеледі.

Зат, энергия алмасу және асқорыту процестері жөніндегі физиологиялық және биохимиялық зерттеулер, өзінің ғылыми және іс-тәжірибелік қорытындыларын құратын тамақтану гигиенасының фундаменти болып келеді.

Тамақтану гигиенасының мақсат-міндеттеріне бірқатар іс-тәжірибелік мәселелерді шешу жатады: қажетті тәуліктік калориялардың, нәруыздардың, майлардың, көмірсулардың мөлшері қандай болатынын, солардың ішіндегі қайсысы ең пайдалы екені, дәл осы немесе

басқа бір тағамдардың адамның дәмдік талаптарын көбірек қанағаттандыра алатындығы, өздерінің қоректік құндылығын сақтауы және тамақтың сіңуі үшін қалай дайындауды керек ететіні. Сонымен қатар, гигиенаның мақсатына – азық-түліктердің сапасын, сақтау жағдайларын, тасымалдануын, кулинарлық өңделуін бақылау да жатады.

Тамақтануға мынадай гигиеналық талаптар қойылады: тәулік бойы тамақты қабылдау тәртібін сақтау; жастық, кәсіптік, қызметтік ерекшеліктерге, климаттық жағдайларға, тұрмыстық дағдыларға және қалыпты асқорытуға септігін тигізетін тамақ қабылдауға жағдайлардың болуы.

Тағамның қажетті мөлшері не салмағымен, не көлемімен, не тәбетпен анықталмайды, өйткені бұлар оның құнарлылығын сипаттамайды. Тағам мөлшерінің жалғыз дұрыс критерийі – үлкен калориямен немесе килокалориямен өлшенетін энергетикалық құндылығы. Пакеттің калориялығы тәуліктік энергия шығынын толық жабуы керек.

Энергия көзі болып нәруыздар, майлар және көмірсулар есептеледі. Организмде олар тотықтанғанда 1 гр тағамдық заттардан 4,1; 9,3 және 4,1 ккал энергия босайды. Майлармен көмірсулар - көмірқышқыл газы мен суға дейін тотықтанады, ал нәруыздар толық тотықтанбайды.

Келтірілген калориялық коэффициенттер сіңген тағамдық заттар мөлшеріне қатысты (М. Рубнер анықтаған) тағамның *нетто-калориялығын* (сіңетін калориялық) сипаттайды. Тағамдық азық-түліктің химиялық құрамы тұрғысынан есептелген калориялық, *брутто-калориялығын* (жалпы калориялық) сипаттайды. Тағамның энергетикалық құндылығын *нетто-калориялығымен* анықтау ұсынылады, дәлірек айтқанда, оларды тәуліктік энергия шығынының мөлшерімен тура салыстыруға болады. *Брутто-калориялығымен* көрсетілген пакеттің калориялығын тәуліктік энергия шығынымен салыстырғанда 10% төмендету керек (әдеттегі аралас тамақтануда). Пакеттің *нетто-калориялығын* анықтау үшін, тәуліктік рациондағы тағамдық заттардың мөлшерін тиісті калориялық коэффициенттерге көбейту арқылы табады.

Жалпы энергия шығыны

Тәулік бойындағы жалпы энергия шығыны организмнің тыныштық күйдегі энергетикалық шығынын (бөлменің қалыпты температурасында, аш қарынға, таңертең анықталады) сипаттайтын негізгі алмасудан, ас қабылдау мен еңбек әрекеттеріне жұмсалатын қосымша энергия қосындысынан құралады [2, 256 б.].

Негізгі алмасу ішкі мүшелердің, тыныс еттерінің және қаңқа еттерінің тонусын ұстап тұруға бағытталған зат алмасумен жасалады. Қаңқа еттері мұнда жетекші рөл ойнайды.

Негізгі алмасу бірқатар факторларға, ең алдымен, дене салмағына және оның сыртқы аумағына тәуелді. Дене массасы көбейген сайын жылу жоғалту көрсеткіші, демек тамаққа деген қажеттілік көтеріледі. Алмасу энергиясы салмақтан гөрі, дене аумағына көбірек тәуелді.

Тамақ ішу асқорыту процесімен және ас ішуге қатысатын еттер жұмысымен байланысты энергия алмасуын көтереді. Тотықтану процесі нәруыздық тағамды қабылдағанда негізгі алмасуды 30-40%, майларды қабылдағанда 4-14%, ал көмірсуларды қабылдағанда 4-7% күшейтеді. Бұл *тағамдық заттардың арнайы динамикалық* әсері деп аталады. Әдеттегі аралас тамақтануда (ішіндегі нәруыздар, майлар және көмірсулардың арақатынасы дұрыс болған жағдайда), негізгі алмасу 10-12% жоғарылайды. *Дене жұмысымен, спортпен шұғылданумен* байланысты еңбек – тәуліктік энергия шығынын көтеретін маңызды фактор; ой жұмысы алмасуды шамалы ғана көтереді. Энергияның жалпы алмасуында қаңқа еттерінің үлесіне 45%, жүйке жүйесінің үлесіне 2-5 %, қалғаны ішкі мүшелердің үлесіне тиеді деп есептеледі. Жай отыру алмасуды 12-15 %, тік тұру 20%, баяу жүріс 80-100 %, жүгіріс 400 % көтереді. Қарқынды спорттық жаттығулар кезінде энергия шығыны, тыныштық күймен салыстырғанда, 10-20 есеге көбейеді.

Дененің ширығулары кезіндегі алмасудың көтерілуі жұмысшы бұлшық еттердегі тотықтану процестерінің күшеюімен байланысты. Бұл процеске организм тұтас

жұмылдырылады. Шартты тітіркендіргіштер әсерлерінен, қаңқа еттерінің шартты тыныш күйінің өзінде зат алмасуы жоғарылайды. Мысалы, жарыс алдындағы эмоционалдық күйге зат алмасуының көтерілуі байланысты. Жақсы машықтанған спортшы тек осы қимылды іске асыруға қажетті бұлшық еттерді қатыстыра алатын мүмкіндігінің арқасында, энергияны аз жұмсайды [3, 400 б.].

Тамақтың калориялығы зертханалық әдіспен анықталады. Мұнда күні бойы қабылданған барлық тағамды химиялық талдауға жатқызады да, табылған нәруыздар, майлар, көмірсулар мөлшерлерін олардың калориялық коэффициентіне көбейтеді (4,1; 9,3; 4,1). Көбейтінділерін қосады да, паектың калориялығын нетто-калорияда айқындау үшін, сіңімділігіне бағасын кеміте отырып, табылған қосындыдан 10% алып тастайды. Соңғы дәрежені энергияның тәуліктік шығынымен салыстырып, энергия алмасуының балансы туралы пікір туғызады: энергияның келуі мен кетуінің арасындағы теңдік, тамақтың толық жарамдылығының сандық сипаттамасын көрсетеді.

Артық және кем тамақтану

Тамаққа жарымағандық салмақтың түсуіне, арықтауға, тіндердің цистрофиялық өзгерістеріне, жұмыс істей алу қабілеттілігінің, организм реактивтілігінің, ауруларға төтеп бергіштігінің төмендеуіне, ол балалардың өсуі мен дамуының баяулауына әкеледі. Тамаққа ұзақ уақыт жарымағандықтың салдары асқорыту мүшелері қызметтерінің әлсіреуімен, ойлай алу қабілеттілігінің төмендеуімен білінеді. Салмақ 40-45 % жоғалса, организмнің тіршілігі тоқтайды. Тамақ тапшылығы бала жаста өте қауіпті. Артық тамақтанудың, әсіресе, егде жаста, кем тамақтанудан зияндылығы аз емес. Артық тамақтанудың әдеттегі салдары – тері астында, іш құрсағы қуысында және түрлі мүшелер мен тіндерінде май шамадан көп жиналады. Майдың жиналуы салмақтың едәуір көбеюіне әкеледі, қимыл қозғалыстарды, тыныс алуды қиындатады, жүрек-қантамырлар жүйесінің, бауырдың, асқорыту мүшелерінің жұмысына теріс әсер етеді, жұқпалы ауруларға қарсы тұруды төмендетеді және ерте қартаюға себеп болады. Семіз адамдар аурушандығы арық адамдар аурушандығынан 75% жоғары. Түрлі аурулардан, әсіресе, 40-45 жастағы адамдарда өлім де көп. Орта және егде жастарда біршама арықтық жастың ұзақтығына және өміршендікке оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Алиакбарова З.М. Мектеп жасындағы балалардың анатомиясы, физиологиясы және гигиенасының негіздері. – Алматы, 1993. –156 б.
2. Демеуов Ж.Д. Мектеп жасына дейінгі балалардың анатомиясы, физиологиясы және гигиенасы. – Алматы: Білім, 1995. – 256 б.
3. Дүйсембин Қ., Алиакбарова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. – Алматы, 2003. – 400 б.

К.А. Айдарбекова
Г.А. Амангелді
Қарағанды қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

«Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» экономиканың және азаматтардың әл-ауқатының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адами капиталды дамыту үшін оны түбегейлі жаңғыртуды көздейді [1]. Сондықтан қазіргі

таңда қоғам алдында қойылып отырған басты міндеттердің ең бастысы – бүкіл білім жүйесін түбегейлі жаңартып, әлемдік деңгейге сәйкес келетін, болашақ ұрпағымызға сапалы білім беруге мүмкіндік жасау. Қоғамда жүріп жатқан демократиялық өзгерістер болашағымыздың білімінің сапасымен, саяси санасымен, жоғары белсенділігінің дәрежесімен өлшенеді.

Бастауыш сыныпта балалардың қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар туралы түсінігін тереңдете отырып, олардың өзара қатынасын ажырата білуге баулу көзделеді. Мектепке алғаш келген балалардың тіл дамыту оқу іс-әрекетінде өздеріне жоғары талаптар қоя бастайды. Олар: сюжет желісін бұзбай жеткізу, ол әртүрлі тілдік құралдарды орнымен қолдана білу, таным үрдісінде сөздік қордың мазмұнының тереңдігі, т.б.

Тілдің негізгі өлшемі – сөздік қор. Ал сөздік қор дегеніміз – тілдің құрамының ең тұрақты, талай ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан, жалпы күнделікті өмірде кеңінен қолданылатын халыққа ортақ сөздер жиынтығы. Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу-оқыту жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын дамыту ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану, әрі оны күнделікті іс-әрекет кезіндегі тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән беріледі.

Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қоры оның құрбыларымен, үлкендермен еркін қарым-қатынас жасауға, мектепте табысты оқуға қол жеткізуге, балаларға арналған телехабарларды түсінуге ықпал ететіндей болуы керек. Сондықтан да тіл дамытуда балалардың сөздік қорын байыту негізгі міндеттердің бірі болып саналады. Баланың сөздік қоры бірден байып, дамып кетпейді. Бұл – өте ұзақ, күрделі үдеріс. Баланың неғұрлым сөздік қоры көп болып, ойлау қабілеті жақсы жетілсе, білімді терең де тез үйренеді.

Проблемалық оқыту технологиясы – бұл проблемалы жағдайларды, балалардың белсенді танымдық қызметін ұйымдастыруға негізделген технология. Проблемалық оқыту технологиясы кезінде тәрбиешінің жетекшілігімен проблемалы жағдай жасалып, балалар оны шешуге белсенді түрде қатысады, өз пікірлерін ашық, еркін жеткізеді. Балаларға білім даяр күйінде бермей, олардың алдына проблемалы міндет қойып, оны өздеріне шеше білуге бағыттау – күрделі мәселе. Бұл кезде ақыл-ой операциялары, белсенді ойлау қызметі іске қосылады, танымдық қызығушылық оянады. Осы тұста «қалай?», «неге?», «не себепті?» деген сұрақтар туындайды. Сондықтан оқытуды белсендіру идеясын ғалымдар әртүрлі аспектіде қарастырды. Мысалы, М.А. Данилов, М.Н. Скаткин, И.Т. Огородников оқыту үрдісін белсендірудің теориясын жасаса, балаларды қиындатыла түскен дәрежеде оқыту теориясын Л.В. Занков, мазмұндық қорыту теориясын В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин, проблемалық оқыту теориясын М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, А.М. Матюшкин, В. Оконь, В.И. Загвязинский, Д.В. Вилькеев т.б. эксперимент түрінде және теориялық жақтан зерттеді.

Проблемалық оқыту – ойлау операциялары логикасы (талдау, қорытындылау, т.б.) мен балалардың ізденіс әрекеттерінің заңдылықтарын ескере отырып жасалған оқу мен оқытудың бұрыннан мәлім тәсілдерін қолдану ережелерінің жаңа жүйесі [2].

М.И. Махмутов проблемалық және дәстүрлі оқыту арасындағы негізгі айырмашылық педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың мақсаты мен қағидасы жағынан деп көрсетеді. Яғни, проблемалық оқыту проблемалық қағидасын ескере отырып жасалған оқытудың қазіргі үдерісі.

В.И. Загвязинскийдің пікірінше, проблемалық – адамның таным әрекетінің мазмұны мен формасын анықтайтын қағида [3].

Проблемалап оқыту әдісін жүргізу дидактиканың заңдылықтарына байланысты мынадай кезеңдерге бөлінеді:

1. Проблемалық ахуалдар туғызу жолын алдын ала дайындау.
2. Проблемалық сұрақтарды грамматикалық және стилистикалық жағынан дұрыс құру.
3. Проблемалық мәселелерді шешу амалдарын күні бұрын дәл белгілеу.
4. Проблемалық сұрақтардың теориялық анықтамасын заңды түрде дәлелдеу.

5. Проблемалық мәселелердің дұрыс шешілгендігін тексеру, тиісті қорытындылар жасау.

Дәстүрлі оқыту әдісі бойынша педагог сабақ тақырыбын хабарлайды, мазмұнын түсіндіреді, есептер шығартады, талдау жүргізеді, қорытынды жасайды. Ал, балалар педагогтың әңгімесін тыңдайды, тапсырмаларды орындайды. Мұнда игеруге тиісті оқу мазмұны күні бұрын дайындалған күнінде балалардың қабылдауын талап етеді. Мұндай оқыту жүйесі репродуктивтік немесе дайын білім беру әдісі деп аталады.

Проблемалық оқыту әдісінің екі түрлі айырмашылығы бар: біріншісі, оқыту мақсатына байланысты, мұнда оқу материалының мазмұны зерттеледі, ол белгілі бір дәрежеде қорытылады. Нәтижесі практикада сыналып, оқу бағдарламаларына, оқулықтарға және қосымша оқу құралдарына жазылады. Екіншісі, педагогикалық үрдісті ұйымдастыру қағидасы тұрғысынан қарастырылады. Бұл кезде әдебиеттерде дайындалып көрсетілген білім мазмұнының көшірмесін қайталап өз қалпында түсіну талап етілмейді.

Проблемалап оқыту әдісінде мұғалім кейбір теориялық материалды баяндай отырып, тақырыпқа байланысты мәселелерді балалардың өздерінің шешуіне жағдай жасайды, яғни проблемалық ахуал туғызады. Демек, дәстүрлі оқыту жүйесінде балаларға ғылымның дайын қорытындылары берілсе, ал проблемалық оқытуда бала жаңа білімді оқу-танымдық ізденіс әрекеті арқылы игереді.

Проблемалық сабақтың құрылымын қарастырайық. Сабақ құрылымы тақырыптық және сабақ жоспары негізінде құрылады, сабақтың логикасын болжайды. Құрылым деп объектіні функциялау процесінде туған құбылыс элементтері арасындағы өзара қатынас нұсқаларының әртүрлілігі түсіндіріледі.

Проблемалық сабақтың құрылымдық элементтері:

1. Оқушылардың бұрынғы білімдерін белсендіру;
2. Жаңа білімді және әрекет тәсілдерін меңгерту;
3. Білік пен дағдыларды қалыптастыру;

Бұл құрылым оқытудың негізгі кезеңдері мен қазіргі заман сабағын ұйымдастыруда көрінеді.

Оқу проблемаларының белгілері келесілер: проблемалық сипаттың болуы, субъектінің шешімді іздеуге дайындығы, проблемалық оқытуды жүзеге асыруда біркелкі емес жолдың мүмкіндігі.

Проблемалық сабақтың көрсеткіші ретінде оның құрылымында ізденістік әрекет кезеңінің болуы, яғни нақтырақ айтқанда соның дәл өзі проблемалық сабақ құрылымының ішкі бөлігі болып табылады.

Бірінші кезең. Проблеманы қабылдауға дайындық. Бұл кезеңде оқушылар проблеманы шешуге қажетті білімді белсендіреді, яғни керекті дайындықсыз олар шешім табуға кірісе алмайды.

Екінші кезең. Проблемалық жағдаятты құру. Алайда проблема оқушылардың жасы мен шамаларына сай және ол анық құрылған болуы керек.

Үшінші кезең. Проблеманы құру – бұл туылған проблемалық жағдаяттың қорытындысы. Бұл мұғалімнің оқушылар алдында қоятын танымдық тапсырмасы.

Төртінші кезең. Проблеманы шешу процесі. Ол бірнеше басқыштардан тұрады: а) болжамдарды ұсыну; ә) әрбір болжамды тексеру үшін шешу жоспарын құру; б) болжамды бекіту немесе теріске шығару;

Бесінші кезең. Таңдалынып алынған шешімнің дұрыстығын дәлелдеу, егер мүмкін болса тәжірибеде бекіту.

Мұғалім проблемалық оқытуды жүзеге асыруда сыныппен қарым-қатынасты оқушылар өз ойларын айта алатындай, дұрыс емес болса да өз болжауларын ұсына алатындай етіп орналастыруы керек. Әрбір болжам негізделген болуы мүмкін.

Сабақ кезінде проблемалық оқытуды кез келген кезеңінде қолдануға болады, алайда оқу материалының құрылымы мен оқушылардың жас ерекшеліктеріне тәуелді әртүрлі жүзеге асырылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға білім беруді дамыту Тұжырымдамасы //Қазақстан мектебі. №2, 2004.
2. Махмутов М.И. Мектепте проблемалық оқытуды ұйымдастыру. – Алматы, 1981
3. Проблемность в школьном обучении // под ред. В.И. Загвязинского. – Тюмень, 1974.

А.К. Бейсенбаева
Қарағанды қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстан Республикасының 2019 жылға дейінгі білім беруді дамыту Тұжырымдамасында бастауыш мектепте білім берудің маңыздылығын атай келіп, қазақ тілін оқытудың басты ұстанымдарын: «Бастауыш мектептің негізгі міндеті – баланың жеке басын бастапқы қалыптастыруды қамтамасыз ету, оның қабілеттерін анықтау және дамыту. Осы сатыдағы оқу мен тәрбие оң уәжді қалыптастыруға, оқу қызметін білуі, оқу, жазу, санаудың берік дағдыларын үйренуге, тілдің қарым-қатынастық қарапайым тәжірибесіне, өзін-өзі шығармашылық тұрғыдан таныта білуге бағдарланады», - деп белгіленген [1].

Мемлекеттік тіл өмірді танудың, адамның ойлауына, елесіне, сезіміне белсенді әсер етудің ерекше құралы болып табылады.

Қоғам өміріне тіл мәселесінің саналы түрде араласуы, жеке адамнан бастап мемлекетке дейінгі деңгейде сан-салалы ықпал жасаудың мүмкіндіктерін қамтиды. Тіл сабақтары – кіші жастағы оқушыларды әдебиет әлеміне апаратын, сөз өнеріне баулитын баспалдақ. Балаларға ана тілінде тәрбие беру және оқытудың басты нысанасы тіл мәдениетіне бағытталуы тиіс.

Бастауыш сынып оқушыларының тілін дамыту мәселесіне кезінде Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабайұлы, Ж. Аймауытұлы т.б. ұлы педагогтар ерекше көңіл бөлген болатын. Бірақ, қазақ мектептеріндегі тіл дамыту мәселесі әсіресе, егеменді ел болғаннан кейін ғана ғылыми зерттеу пәніне айналды. Бұл жөнінде бастауыш сынып оқушыларының тілін дамытуға арналған С. Рахметова, Т. Әбдікәрімова, Г. Уайсова, Ә.Жұмабаева, С. Әбілдина сияқты т.б. ғалымдардың зерттеулері мен еңбектерін айтуға болады.

Сөз мәдениеті дегеніміз – тілдік норманың жетілу, ширау, даму дәрежесі. Яғни, оның негізгі арқауы – тілдік норма. Ол тілдің ішкі жүйелері негізінде дамып қалыптасады. Тіл мәдениетінің негізгі зерттейтін объектісі – сөз, сөздің дұрыс айтылуы, дұрыс жазылуы, дұрыс қолданылуы, айтайын деген ойдың анық, әсерлі болуы – сөз синонимінің көп болуы.

Бастауыш мектеп оқушыларының сөйлеу мәдениетін қалыптастыру – бүгінгі күннің кезек күттірмес мәселесі. Ертеңгі күнгі тіліміздің хал-жағдайын бүгіннен ойлап, алдымен ауызша сөйлеуге балаларды бірінші сыныптан бастап дағдыландыру арқылы ғана қазақ тілін таза күйінде сақтауға болады. Бұл қажет те. Бұл тұрғысында академик Р.Сыздықова былайша пайымдаған: «Қажеттіктің бір себебі – жалпы мәдениетіміздің, оның ішінде тіліміздің әлеуметтік қызметінің дамуында болып отыр. Сол дамуға талаптың да күшеюінде болып отыр. Бұл – бір. Екінші жағынан, бұрынды-соңды қазақша тіл, сөйлеу мәдениеті деген

мәселелер қазіргідей белгілі бір мақсат көздеп, кең түрде жан-жақты сөз болған емес. Сондықтан кезегі жеткен жайт болып отыр. Үшінші бір себебі, жасыратыны жоқ, ауызша сөйлеу практикамызда не білместіктен, не немқұрайлылықтан, не өзге себептерден қабақ шыта қынжылар кейбір ақаулар етек алып бара жатқандығынан болып отыр» [2, 37 б.].

Сөйлеу мәдениетін меңгерген оқушы ауызша болсын, жазбаша болсын тілдің негізгі заңдылықтарын қолданады. Бұл жөнінде Ф.Ш. Оразбаева былайша ой қорытқан: «Сөйлеу ерекшеліктерін меңгерген оқушы өз ойын ауызша және жазбаша түрде іске асырады. Бұл – тілді қолданудың тәжірибелік көрінісі. Сол себепті оқушы тілді адамдармен қарым-қатынас құралы ретінде үйренгені дұрыс» [3, 143 б.].

Сөйлеу мәдениет қалыптастыру теориясын басшылыққа ала отырып, бастауыш сынып оқушыларына әдістемелік тұрғыдан түрлі тапсырмалар беруге болады:

1. Берілген сурет бойынша мәтін құрастырыңдар.

Тапсырманың мақсаты: Оқушылардың ауызша сөйлеу дағдыларын дамыту, сөздік қорын жетілдіру, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.

Тапсырманың тиімділігі: Оқушылар суреттегі оқиға желісін анықтап, соның негізінде мәтін құрастырады.

Тапсырманың маңызы: Оқушылардың байқағыштық қабілетін жетілдіріп, олардың қиялын дамыту.

2. Берілген жұмбақты шешіп, жауабын суреттеп беріңдер.

Тапсырманың мақсаты: Оқушылардың ауызша сөйлеу дағдыларын дамыту, ойлауын жетілдіру, кез келген затты суреттеп беруге үйрету, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.

Тапсырманың тиімділігі: Оқушылар заттарды дәл, дұрыс суреттеуді үйренеді, осыған орай олар сөйлем, мәтін құрастыруға дағдыланады.

Тапсырманың маңызы: оқушылар бір-біріне сұрақтарды дұрыс қоюға дағдыланады, сұрақтарға дұрыс жауап беруге үйренеді, оқушылардың затты суреттеу арқылы қиялын дамытады.

3. Тірек сөздерді қатыстырып сөйлем құраңдар. Сөйлемдерден мәтін құрастырыңдар.

Тапсырманың мақсаты: Оқушылардың ауызша, жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.

Тапсырманың тиімділігі: Оқушыларды тірек сөздерді дұрыс қолдануға үйретеді, осыған орай олар сөйлем, мәтін құрастыруға дағдыланады.

Тапсырманың маңызы: оқушылар тірек сөздерден сөйлем, мәтін құрастыруға дағдыланады, оқушылардың ауызша, жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытады.

4. Мақалдардың жалғасын табыңдар, мағынасын түсіріңдер.

Тапсырманың мақсаты: оқушылардың көркем образды сөйлеуге жаттықтырып, сөздік қорын дамыту.

Тапсырманың тиімділігі: оқушыларға терең ой салып, ұшқыр ойлауға үйретеді, көркем сөйлеуге баулиды.

Тапсырманың маңызы: оқушылардың тіл байлығын, сөздік қорын, ақылын, ой-өрісін, сөйлеу мәдениетін дамытады.

Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу мәдениетін қалыптастыру бойынша төмендегідей тұжырымға келдік:

1. Тіл сабақтарында күнделікті қолданған сөйлеу мәдениетін қалыптастыру тапсырмалары оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын, сабақ үстінде белсенділіктерін арттырды.

2. Ауызша сөйлеу дағдыларын, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мақсатында әрбір тақырыпқа сәйкес тапсырмалар берген жөн. Бұл оқушылардың тілдік материалдарды сапалы меңгеруге әсер етеді.

3. Сөйлеу мәдениетін қалыптастыру сабақтары арқылы оқушылардың тілдік қарым-қатынасқа еркін түсу қабілеттерін арттырады.

4. Диалогті оқыту, интерактивті әдістер арқылы оқыту, кейс технологияларын негізге алған сабақтар оқушылардың сөздік қорын байытып, әр сөздің мағынасын жете түсінуге мүмкіндік береді.

5. Ауызша сөйлеу дағдыларын және сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға арналған арнайы сабақтар оқушылардың тілін дамытып, олардың диалогтік және монологтік сөйлеу қабілеттерін арттырады.

6. Оқушылардың өз пікірін дәлелді жеткізу дағдыларын қалыптастыру мақсатындағы шығармашылық тапсырмалар оқушылардың ойын көркем де түсінікті айту дағдыларын жетілдіреді.

7. Жаңа инновациялық технологияларға негізделген тапсырмалар да оқушыларды өзара белсенді түрде қарым-қатынасқа түсуіне оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - adilet.zan.kz/kaz/doc

2. Сыздықова Р. Сөз сазы. – Алматы, 1983. – 180 б.

3. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатысым және тілдік қатысымды оқытудың негіздері. – Алматы, 1996. – 200 б.

4. Әбілдина С.Қ. Бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту теориясы және технологиясы. Қарағанды: – ҚарҒТАО, 2005. –175 б.

5. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектептегі сауат ашу кезеңінде жүргізілетін тіл дамыту жұмыстарының әдістемесі: п.ғ.к. ... дәрежесін алу үшін дайындалған автореферат. –Алматы: Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті, 1998. – 26 б.

Н.Ж. Болатбекова

Р.А. Бегалы

Астана қ. (Қазақстан)

СТУДЕНТТІҢ ТАНЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДЕҢГЕЙІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ӘДІСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекеттер қатарына қосылғаннан бері қоғамды ақпараттандырудан туындаған өзгерістер оның барлық салаларымен қатар жоғары оқу орнында білім беретін оқытушылар мен білім алушы студенттердің танымын жетілдіруге деген талаптану деңгейін туғызды. Жаһандану жағдайында оқытушылар мен болашақ маман иегерлерінің белсенділік әрекетінің көрінісі байқалады.

Білім беру үдерісін бүгінгі күн талабына сай жаңаша ұйымдастыру ғалымдардан оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін терең зерттеуді, заманауи талаптарына қарай білім беру технологиялары мен әдістерін, дүниетанымның ұстанымдарын қайта қарастыруды, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасауды талап етеді.

Сондықтан да студенттердің танымын жетілдіру жолдарын әдіснамалық-теориялық тұрғыда негіздеу және оны жүзеге асыруды әдістемелік жүйемен қамтамасыздандыру өзекті мәселе.

Яғни, қазіргі қоғам талабына сай әлеуметтік бейімділігі жоғары, мәдениетті, ұлттық тәлім-тәрбие алған, білімі мен біліктерін өмірде пайдалана алатын, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру мәселесі тұр. Білім беру жеке тұлғаға бағытталып, педагогикалық үрдісте шәкіртті үнемі даму үстіндегі әрекет иесі – субъект ретіндегі орынға қойып отырғаны

белгілі. Осындай мәселелердің шешімін табуда болашақ мамандарды дамыта оқыту мәселесінің өзектілігі айқындалады.

Студенттің танымдық әрекетін басқару мен ұйымдастыру, әсіресе дәрістік сабақтарға арнайы әдістемелік кешендер және дидактикалық нұсқаулар қолдану өте тиімді.

Оқыту барысында нақты семинар немесе дәріс деп бөлмеген дұрыс, ең қолайлы термин – «сабақ». Сабақ формасын таңдау – әр оқытушының құқығы мен міндеті. Бірақ барлық оқыту процесі оқытушы мен студент арасында тығыз байланыста және интерактивті жағдайда болуы керек.

Кредиттік технология негізінде оқыту ұсынады:

- белгілі бір негізгі білім бойынша шешім қабылдау дағдыларын дамыту, шығармашылық қабілеті мен қиялын жетілдіру;
- тұлғаның даму ерекшеліктері негізінде ойлауды жүйелі дамыту;
- жекелік және топтық жағдайда білімді меңгеру;
- түрлі білім саласы негізінде танымдық деңгейлерін синтездік бақылау;
- эмоционалды қарым-қатынас стилі;
- оқытушылардың позициялары мен рөлі – ұйымдастырушы және көмекші (аналитикалық, бағыт-бағдар беруші).

Оқыту міндеттері:

- белсенді іс әрекетті-(мобильді) тұлғаны қалыптастыру;
- жағымды позицияда тәрбиелеу;
- коммуникабельдікті дамыту;
- бизнес-мәдениетті меңгеру;
- кәсібилік;
- өз пікірі мен ұстанымының болуы.

Кез келген сабақ құрылымы саналы және жүйелі түрде оқытушының қандай мақсатқа жеткісі келетіндігі айқын болуы керек. Қойылған мақсатқа жетудің құралдары айқындалып, содан кейін ғана оқытушы мақсатқа жету үшін қандай әрекет жасауды айқындайды.

Әр сабақ – бүтін оқу үрдісінің тіркесі. Сондықтан да кез келген сабақ 3 деңгейге сәйкес болуы керек:

1. Қабылдау, түсіну, меңгеру.
2. Білімді үлгі бойынша қолдану.
3. Білімді жаңа ситуацияда қолдану.

Сабақтың нәтижелі өтуі оқытушының сабаққа дайындық деңгейіне байланысты. Дайындықтың өзі сабақтың пәнаралық байланыс бойынша бірізділігін жоспарлайды.

Сабаққа дайындық барысында мынандай жағдайларды нақтылау керек:

- студент нені меңгеруі тиіс;
- оқылатын білім шеңбері қандай басқа пәндермен байланысты;
- материалды қалай ұстау керек;
- студенттерге нақты түсінікті материалды жеңіл меңгеруі үшін қойылатын сұрақтардың мәнділігі.

Сабақты төмендегідей жағдайда ұйымдастыруға болады:

- материалды ұсыну барысында «негізгі тірек» сөздерге назар аудару;
- аналитикалық жағдайларға баса назар аудару, түрлі факторлардың өзара байланысы;
- студенттердің қызығушылығын ояту;
- ашық сұрақтар қою;
- бағдарлы шолу мен қорытынды жасау.

Ол үшін студенттің шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесін сабақ барысында басты қағида ретінде ұстану керек. Себебі, жаңа пәндердің пайда болуы, оқу мазмұнына шығармашылық тапсырмалардың енуі, арнайы педагогикалық әдістемелер, технологиялардың қолданыла бастауы, жоғары оқу орындарында кредиттік білім беру жүйесі ғылыми-зерттеу жұмыстарының жүргізілуіне үлкен мүмкіндік береді.

Шығармашылық педагогикасына байланысты философиялық ойларға, теориялық еңбектерге, зерттеулерге талдау жасау арқылы нақты жағдайларда шығармашылық іс-әрекеттің төмендегідей белгілерінің көрінетіндігі айқындалды:

- білім, білікті жаңа жағдайларда өз бетінше қолдана алуда;
- объектінің жаңа қызметін көре білуде;
- таныс әрекет түрлерін өздігінше құрастыру арқылы жаңалық жасауда;
- мәселені шешудің қалыптан тыс жолдарын ашуда.

Бұл шығармашылық күш-қуаты жаңа жағдайға сәйкес әрекет түрлерін өзгертуге, білім, білікті жаңа жағдайға тасымалдауға көмектесетін, ақылдың алғырлығы, ойдың оралымдылығы, өнертапқыштық, жаңалыққа ашықтық деп қорытынды жасауға негіз болды. Жеке тұлғаны адамзат баласының тәжірибесін өз әрекеті арқылы үйрену жағдайына қою – өзін-өзі тану, өзінің ішкі ақыл-ой, рухани күштерінің оянуына әкеледі.

Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуға көмектеседі. Өйткені адам туынды ғана емес, жаратушы да. Ол өзін-өзі жетілдіруге де, сонымен қатар өзінен-өзі жойылуға да қабілетті. Адамның өз болмысын тануға ұмтылысына көмектесіп, тереңде жатқан талап-тілегін, қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін рухани күш беру – білімнің басты мақсаты. Бұл үлкен жауапкершілік артатын күрделі мақсат. Оны шешу үшін ең алдымен оқыту мазмұны жаңартылып, әдіс-тәсілдің озығы өмірге келуі, олар әрбір азаматтың жеке басының қасиеттерін, қабілеттерін дамытып, шығармашылығын, талантын ұштайтындай болып ұйымдастырылуы қажет. Сонда ғана өз өміріне өзгеріс енгізе алатын, өз бетінше өмір сүру жолдарын таңдай алатын азаматтар тәрбиеленіп шығады. Шығармашылық сөзінің төркіні этимологиясы «шығару», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Демек, жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек. «Шығармашылық» – рухани жаңару және материалдық құндылықтарды жасау жолындағы адам әрекетінің нәтижесі, жемісі. Демек, шығармашылық ұғымын бұрын болмаған жаңа нәрсені әрекет нәтижесінде тудыру, яғни жеке тұлғаның шығармашылығының туындысы деп және жеке тұлғаның қабілеті ғылым, өнер, білім, өндірісі, техника, тұрмыс мәдениеті, саясат және т.б салаларда жаңалық ашу, жаңаны жасау деп түсінеміз.

Студенттің шығармашылық қабілеттерін дамытудың жолдарын, құралдарын анықтау психология мен педагогика ғылымдарында өте ертеден зерттеліп келеді. Шығармашылық әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ойшылдардың назарында болғандығын «шығармашылық теориясын» жасауға деген көптеген ізденістердің болғандығынан байқауға болады. Бұл әрекеттер өзінің логикалық шегіне жеткен деп айтуға болмайды. Сондықтан шығармашылық педагогикасының негізгі мақсаты – бүгінгі күн талаптарынан туындаған, озық қоғамға лайықты жаңа сана, рухани сапаны қалыптастыру және дамытуда тың жолдар мен соны шешімдер іздестіру болып табылады.

Сонымен бірге студенттердің танымдық деңгейін дамытуда сын тұрғысынан ойлау әдісінің маңыздылығы зор екендігін байқауға болады. Сын тұрғысынан ойлауға американдық профессор Дэвид Клаустер төмендегідей анықтама береді. Оның анықтамасы бес пункттен тұрады:

1. Сыни тұрғыдан ойлау өзіндік және жеке ойлау болып табылады. Сыни тұрғыдан ойлауда идеяның ерекше болуы міндетті емес, ойлау өзіндік сипатта болуы қажет. Ең негізгісі – оқушы нені ойлау керектігін өзі шешу керек.

2. Берілген ақпарат сыни тұрғыдан ойлаудың соңы емес, бастапқы пункті болып табылады. Терең ойлау үшін фактілер мен идеялар, мәтіндер мен теориялар, мәліметтер мен концепциялар секілді көптеген шикізаттарды өңдеу керек болады. Тек сыни тұрғыдан ойлаудың арқасында дәстүрлі таным процесі жекелік сипат алып, саналы, үздіксіз әрі өнімді бола бастайды.

3. Сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар қойып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтаудан басталады. Америка педагогі әрі философы Джон Дьюи «сыни тұрғыдан ойлау оқушылар тек нақты бір мәселемен айналысқанда ғана пайда болады. Мәселелерге ерекше көңіл аудару оқушылардың табиғи әуесқойлығын оятып, оларды сыни тұрғыдан ойлауға итермелейді».

4. Сыни тұрғыдан ойлау көңілге қонымды, дәлелге ұмтылады. Бұлай ойлайтын адам мәселені шешудің жолын өзі іздеп табады да, сол шешімді негізі бар саналы дәлелдермен нақтылай түседі.

5. Сыни тұрғыдан ойлау әлеуметтік ойлау болып табылады. Барлық ойлар ортаға салынғанда тексеріліп, өткірлене түседі, әрі шыдамдылық, басқаны тыңдай білу және өз көзқарасына деген жауапкершілік секілді өнімді ой алмасуға өте қажет болатын сапалы өңдеулер жүріледі. Сын тұрғысынан ойлау әдіснамалық жағынан философияға негізделіп құрылса, оны жүзеге асыруда жүздеген стратегиялар қызмет атқарады.

Сыни ойлау әдісінің сабақты жүргізу құрылымы дәстүрлі құрылымнан өзгеше болып келеді. Мұнда:

1. Ой шақыру стратегиясы немесе қызығушылығын ояту (мотивация)

2. Мағынаны тану (жаңа ақпарат)

3. Ой толғанысы немесе ой қорытындысы (рефлексия) деп аталатын үш құрылымынан тұрады. Әр кезеңде жеке, жұпта, топта, ұжымда жұмыс жасалады.

Оқу іс әрекетіне қызығу туғызу, ояту – EVOCATION. Бұл саты – танымдық іс әрекетті қалыптастыруда маңызды. Яғни, студенттер сабаққа белсене араласады, осы тақырыпқа байланысты білетіндерін пәнаралық байланыс негізінде еске түсіреді. Өз білімін талдауға ынталы болады. Бұрыннан білетінін жаңамен байланыстырады. Студент өз білімінің, ұғымының арқасында жаңа ұғым жасайды. Бұрынғы білімінің негізінде жаңа білім алады.

Меңгерген білімін реализациялау сатысы – REALISATION. Мағынаны ұғыну, сабақта студенттердің белсенділігін арттыру жалғаса береді. Өз білімдерін, түсініктерін жазады, айтады. Жауаптарды өз ақпараттарына сүйеніп іздейді. Өзінің жеке түсінігін береді. Студенттерде оқу әрекетіне деген қызығу туады және өз пікірлерін қалыптастыруға үйренеді.

Рефлексиялық саты – REFLECTION. Өз іс-әрекетін, оның нәтижелерін ұғыну, түсіну. Өз түсініктерін дамытып, ақпараттарды өңдейді.

Оқытушы бұл модель бойынша төмендегідей нәтижелерге жетеді:

1. Оқытуда мақсат қояды.

2. Студенттерді жаңа ақпаратпен қамтамасыз етеді.

3. Тақырыпты меңгеруге студенттерді белсене араластырады.

4. Пікірін алмасуға ынталы болады.

5. Жақсы пікірсайыс туындайды.

6. Оқу мотивациясы жоғарлайды.

7. Рефлексияға дем беріледі.

8. Студенттерге түрлі пікірлер айтуға мүмкіндік беріледі.

9. Студенттерге сұрақ қоюға, оны талдауға, өз түсінігін қалыптастыруға дайындалады.

10. Студенттердің ақыл-ой белсенділігі артады.

Сыни ойлау технологиясын пайдалану болашақ маманның танымдық деңгейі мен біліктілігін жетілдіруде негізгі күш болып табылатындығы сөзсіз. Студенттердің танымдық қызығушылығын қалыптастырудағы басты мақсат – қазіргі білім берудің жаңа парадигмасы жағдайындағы оқушылардың жеке тұлғалық сапалық қасиеттерін дамыту, шығармашылық ойлауын дамыта отырып, заман талабына сай құзырлығын қалыптастыру және рухани жан дүниесінің дамуына жағдай жасау.

Сабақ барысында студенттердің танымдық қызығушылығын қалыптастыруда білім берудің жаңашылдық сипатына сәйкес, білім мазмұнын, ұйымдастыру формаларын, технологияларын, оған қатысушы субъектілердің бағытын, білімдік ортаны өзгерту арқылы ғана мүмкін болатындығына көз жетті.

Әдебиеттер

1. Байденко В.И. Болонский процесс: поиск общности европейских систем высшего образования (проект TUNING). – Москва-Астана, 2006. – 94 с.
2. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М., 1990. – 125 с.
3. Меерович М.И., Шрагина Л.И. Технология творческого мышления. – Минск, 2003-19-25 с.
4. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология. – М., Академический проект, 2004. – 560 с.

**Н.Ж. Болатбекова
Г.У. Кенжегузина
Астана қ. (Қазақстан)**

МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫ ТӘРБИЕСİNДЕГІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖҮЙЕСІ

Өскелең ұрпақты тәрбиелеуде отбасы мен мектеп арасындағы ынтымақтастықтың атқарар рөлі зор. Отбасы мектептің білім туралы заңды табысты жүзеге асыруындағы оқушылардың іс-әрекеттерін ұйымдастыруға көмек көрсетеді. Сондықтан да қазіргі уақытта отбасы және мектеп арасындағы өзара ынтымақтастықты тереңдете отырып, әкелер мен аналардың бала тәрбиесіне байланысты жауапкершілігін арттыру қажет.

Қоғамдағы әр шаңырақтың босағасы берік, мерейі үстем болмай, мемлекетіміз мықты болуы мүмкін емес.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев халыққа Жолдауында былай деген: «Сіздер мен біздер тек болашақ буынды ғана емес, жалпыадамзаттық қадір-қасиеттердің мән-мағынасын түсінетін жаны да, тәні де таза, білімді патриот азаматтар тәрбиелеуге міндеттіміз» [1].

Отбасы – ошақтың үш тағаны сияқты, олар: әке, ана, бала. Үшеуінің бірлігі отбасының берекесі. Әрбір отбасы бүкіл ғасырлар бойы адам баласы тәрбиесінің құралы болып келді. Сондықтан ол – адам үшін ең жақын әлеуметтік орта.

Отбасы – белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің, мұралар мен салт-дәстүрлердің сақтаушысы. Онда бала алғаш рет өмір жолымен танысады, қоршаған ортамен танысып, мінез-құлық нормаларын игереді. Сондықтан үйелмендік өмір жеке адамның азамат болып өсуінің негізі.

Сынып жетекшісінің жұмысы – оқыту мен тәрбие жұмысындағы мектептің одақтасы болу. Өйткені, бала тәрбиесінің мектепте нәтижелі болуы осындай ынтымақтастыққа негізделеді.

Мектеп пен отбасының ынтымақтастығының бірнеше формалары бар. Сынып пен отбасының байланысының басты формасы – ата-аналар жиналысы. Онда көптеген мәселелер, мысалы, күнделікті өмір, еңбек демалыс, оқушылардың бос уақыты, кәсіптік бағдар, оқу және тәрбие жұмысы, т.б. талқыланады, оларды одан әрі жетілдірудің нақты жолдары қарастырылады.

Сынып жетекшілер мен ата-аналардың арасындағы байланыс тек жиналыс өткізу деп есептесе, қателеседі. Ата-аналар жиналысында оқу үлгерімі, сабаққа қатысуы жайында сөз болады. Сол себепті ата-аналар сынып жиналысына аз келеді. Ата-аналар да жұмысбастылыққа салынып, бала тәрбиесіне көп көңіл бөле бермейді. Сол себепті мұғалім ата-аналар жиналысында осы проблеманы да «Сізді тәрбиелеймін» деп емес, сіздерге «көмек» деп түрлі формада өткізсе, баланы ата-анасы жақсы танып, кемшілікті дер кезінде түзер еді.

Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ, «Адамның бақыты – балада» деген екен. Кез келген адам өзі өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдіретті сөздің өлшемі өмірінің жалғасы ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреуі даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Мұның бәрі түсінген адамға қолдың кірі сияқты нәрсе. Адамға нағыз бақытты тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз тегін айтылмаса керек. Олай болса адам өмірінің мәні – өз ұрпағы. Шыр етіп сәби дүниеге келген сәттен бастап ата-ана алдында нәзік те қиын, қыр-сыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады. Ол – бала тәрбиесі.

Бала тәрбиесінде алғашқы ұстаз – ата-ана. Бала үшін үй ішінен, ата-анадан артық тәрбиеші жоқ. Адамгершілік, бауырмалдық, татулық, қайырымдылық, әдептілік, инабаттылық сияқты қасиеттер – жанұяда тәрбие балаға сөзбен, теориямен дамымайды, үлкендердің үлгісімен сіңеді. Баланың жақсы ісін мадақтап, терісін оң етіп түсіндіріп отырса, ол да ересектерді сыйлап, кез келген тапсырмасын орындауға қарсылық білдірмейді. Орынсыз ұрысу, зеку, сұрақтарына дөрекі, келте жауап беру немесе әділ талап қоя алмау ата-ананың беделін түсіреді.

Мектеп өмірі – оқушы тұлғасын әлеуметтендіру мәселелері әріптестік педагогиканы талап етеді. Мектеп пен ата-ана, мектеп оқушылары бәрімен тығыз байланыста болғанда ғана ұрпақ тәрбиесі жемісті болмақ. Бүгінгі жас – ертеңгі елдің мызғымас тірегі, келешек келбеті. Сол себепті олардың білімді, бәсекеге қабілетті, жан-жақты әлеуметтенуі ел дамуындағы аса маңызды фактор болып табылатыны анық [2].

Отбасы мен мектеп, ұстаз бен ата-ана, ата-анамен бала арасындағы қарым-қатынас жайлы мәселе – қашанда өзекті мәселе. Көп жағдайда осы мәселелерді күнделікті ағымдық проблемалардың аясында қарастырып, мән-маңызын төмендетіп алып та жатамыз. Оны шешудің жолдарын алыстан іздеп адасамыз. Шын мәнінде оны шешу жолдарын өзімізден, сіз бен бізден басталатынын естен шығарып аламыз. Ол екеуі бірікпей қоғамның саналы ұрпақ тәрбиелеуде жетістіктерге жете алмасы белгілі. Қазіргі де жан-жақтан технологиялық ақпараттар жаулаған заманда ұрпақ тәрбиесін мектеп пен мұғалімге жүктеп қойып бейқам жүрудің ертең өкінішке апарып соқтырмасына кім кепіл?

Жас ұрпақ – біздің өміріміздің тікелей жалғастырушы ғана емес, еліміздің тірегі, мызғымас болашағы. Адамзаттың өмірдегі ең қымбаттысы, көз қуанышы – бала. Бала – дербес тұлға. Оның бойындағы табиғи қасиеттер, адамгершілік құндылықтары отбасында, мектепте, әлеуметтік ортада нәрленеді. Баланың бас ұстазы – ата-анасы. Тәрбие үрдісінің бір тарауы отбасымен жұмыс десек, отбасынан басталатын тәрбие мектеп өмірінен жалғасын табады. Қазақтың отбасында өмірге келген әр бала ес біліп, етек жиғанша, негізінен әке мен ананың тәрбиесінде болады. Бүгінгі мақсат – әрбір бала түбегейлі білім мен мәдениеттің негіздерін білу және олардың жан-жақты дамуына ата-ана, мектеп жағдай жасауы керек [3].

Отбасында мұғалімдер туралы жақсы пікір айтылса, алдымен ата-ананың мектеп, ұстаз туралы жақсы ниеті балаға жақсы әсер етеді. Ондай балалардың оқуға, білімге, мектепке құштарлығы артады.

Мектеп, ұстаз туралы басқаша пікірде көңілі толмаған ойлардың жетегінде баласының алдында ғайбаттау сөздер сөйленетін болса, ол баланың мектеп, мұғалімге көзқарасы өзгереді. Оқу-үлгеріміне әсер етеді. Немқұрайлы қарап, үлгерімі нашарлайды. Ата-ана өз баласының ынтасын үйдегі тәрбие арқылы өзі жойып отырғанын білмейді. Бала тәрбиесі отбасынан басталады. Мектепке келгеннен кейін ол мінез отбасында қалыптасқан тәрбие одан әрі жалғасады. Бір тәуліктің яғни 24 сағаттың 6 сағаты мектепте, қалғаны тәрбие ордасы, үнемі ата-ана болып қала береді. Баланың сабаққа саналы қарап озат оқушы болып өсуі, ол мұғалім мен ата-ананың бірігіп өсірген жеміс ағашы, немесе ұшқыр ұшақ жасаумен тең десем артық емес. Дұрыс өспеген жеміс ағашы, дұрыс жеміс бермесе қуануға бола ма? Бір бөлшегі бұрыс жасалған ұшақты ұшырғаннан не пайда? Ол өзін де, өзгені де мерт етпей ме?.

Сонымен әрбір ата-ана өз баласының тәрбиелі де, саналы, мәдениетті, жүрген ортасында сүйкімді болуы үшін алдымен тәрбиені өзінен бастағаны жөн, яғни оғаш қылықтармен баласына

үлгі-өнеге көрсетпеуге тырысқаны жөн. Жас кезінде баласына дұрыс тәрбие бере алмаған ата-ана кейін бармағын тістеп өкініп қалады.

Жасыратыны жоқ көп жағдайда ата-ана мен ұстаз арасындағы келеңсіздік жағдайларға куә болып қаламыз. Әрине, ата-ана баласының төмен баға алғанын, тәртіпсіз әрекет көрсеткендігін көріп жатады. Осындай жағдайларды болдырмас үшін мынандай жағдайларды есте ұстағанымыз жөн: мектептегі мұғалім бала үшін отбасында талдауға түспейтін «бедел» болуы тиіс.

Біріншіден, мұғалімнің қойған бағасы талқыланбайды. Ешқашан да балаға «Ой, ол неге саған төмен баға қойды, мен ертең барып сөйлесе қояйын» деп айтуға болмайды. «Төмен баға алдың ба, демек дайындалмай барғансың. Ертең жақсылап оқып барып, бағанды түзейсің» деу керек. Тіпті, балаңыздың бағалары төмендеп кеткенін байқасаңыз, балаңызға білдірмей барып мұғаліммен сөйлесіңіз. Бірақ, сөйлескенде де, «Неге менің балама төмен баға қоясыз?» деп бас салмай, «Баламның сабағы қалай болып жүр өзі? Үлгерімі қалай?» деп сұрасаңыз, мұғалімнің де сізге айтар назы бар екенін ұғасыз. Өйткені, баланың үлгерімі тек мұғалімге ғана емес, ата-анаға да байланысты.

Екіншіден, ешқашан баланың көзінше мектепте жиналатын ақша туралы әңгіме қозғамаңыз. Бала үшін мектеп білім ордасы болып қалуы керек. Ақша жинауға қатысты дауларыңызды директордың кабинетінде шешуге тырысыңыз. Ол жаққа балалар кіре бермейді. Әрине, баланы өмір бойы мектеп бір тиын алмай оқытып жатыр деп алдай алмайсыз, бірақ тым құрыса бастауышты алаңсыз бітірткізуге тырысыңыз.

Үшіншіден, көп ата-ананың қатесі, жақсы бағаны ақшаға сатып алуға болады деп ойлайды. Яғни, баласы мұғалім төмен баға қойғанын, ал екінші бір балаға керісінше, жоғары баға қойғанын айтып шағымданғанда оны қолдай кетеді. Келесі жолы балаңыз жақсы баға алу үшін мұғалімге сыйлық жасау жеткілікті деп сеніп алып, сабаққа салғырт қарап кетсе, өзіңізден басқа ешкімді кінәлай алмайсыз. Бір жағынан, балада «мен бәрін білем, тек лайықты баға алмай жүрмін» деген жалған түсінік қалыптасу қаупі бар екенін де естен шығармаңыз.

Төртіншіден, әрине, жаңа жыл, ұстаздар күні, сегізінші наурызда мұғалімдерге сыйлық жасау салт болған. Бірақ, меніңше, бағалы сыйлық балаларға білдіртпей жасалуы тиіс. Тіпті білдірген жағдайда да, ол сыйлықтың бағасы, құны баланың көзінше әңгіме болмауы керек. Керісінше, балаға ұстазды өз қолымен жасаған ашық хатпен де қуантуға болатынын үйреткен абзал.

Бесіншіден, мұғалімнің балаларға деген қарым-қатынасынан шикілік байқасаңыз, оны жылы жауып қоя салудың қажеті жоқ.

«Баланың білім алуына, азамат болып қалыптасуына мектеп те, ата-ана да жауапты екені сөзсіз. Бірақ өкінішке қарай, бүгінде ата-ананың жауапкершілігі жоқ. Қазіргі кезде «мектепке бердім, тәрбиесімен ұстаз айналыссын» деген немқұрайлы пікірмен баласын мектепке беріп, ары қарайғы тәрбиесіне мән бермей, ақша табу жолына түсіп, баланың тек материалдық жағдайын ойлайтын ата-аналар көбейді.

Кейбір отбасылар баланы киім-кешекпен, тамақпен қамтамасыз етуді ғана өз міндеттеріне алып, тәрбие мен білім беру ісін мектеп мойнына жүктейді. Енді біреулері баласын орынсыз сөгіп, көңіліне қаяу түсіріп жатса, бірі «адам болар бала өздігінен оқып үйренеді» дегенді алға тартады. Мұндай теріс түсініктер баланың келешегіне зиян келтіреді. Ал, орынсыз балағаттап, баланың абыройына нұқсан келтіру ата-ананың бала алдындағы, қоғам алдындағы беделін төмендетеді.

Бүгінгі таңдағы бала тәрбиесіндегі кездесетін мұндай олқылықтардың алдын алу үшін ата-ана, мектеп, қоғамдық ұйымдар қай кезде де бірлесе отырып жұмыс жасауы керек. Адамның адамшылдығы жақсы ата-ана мен білікті тәрбиешіден. Тәрбиенің таразы секілді екенін ескерсек, екі басының тең түсуіне көп көңіл бөлген абзал. Тәрбие ісіндегі ең басты жауапкершілік өздерінде екендігін ұмытып, баласының мінез-құлқы үшін қоғамға кінә артатын ата-аналардың кездесіп жататыны өкінішті-ақ. Бүгінгі кейбір жастарымыздың бойындағы келеңсіз қасиеттер мен жағымсыз мінез-құлқтардың қалыптасуына осындай жауапсыз ата-аналардың кемшілігі де

өз әсерін тигізбей қоймайды дер едік. Жас ұрпақты тәрбиелеу жүйесі жаңа заман талабына сай қоғамдық өмірде болып жатқан ұлы өзгерістерге байланысты.

Отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығын нығайту өте маңызды. Ал, тәрбие қоғамдық құбылыс болғандықтан, оны қоғам талаптарынан тыс ұйымдастыру мүмкін емес. Бұл тұста үштік одақ: мектеп, отбасы және қоғамдық мекемелер жұмысындағы өзара сабақтастық және ынтымақтастық өз үйлесімін табуы тиіс [4].

Мектеп өмірі, оқушы тұлғасын әлеуметтендіру проблемасы әріптестік педагогиканы талап етеді. Яғни, мектеп пен ата-ана, қоғам бірлескен кезде ғана тәрбие процесі өз жемісін нәтижелі бере бастайды.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе» деген ел сенімін ақтап, ата даңқын шығарар, тәуелсіз еліміздің болашағын алға апарар білімді, парасатты ұрпақ тәрбиелеу ұлы парызымыз деп білейік. Балаларды саналы, сергек етіп тәрбиелеу – отбасы мен қоғамдық тәрбие орындарының бірден-бір парызы, асыл мұраты.

Ата-ана отбасында баланың тамырын ексе, мектеп, ұстазбен бірлесе оның жапырақ жайып гүлденуіне жауапты болады, нәтижесінде балаңыз үлкен азамат болып жемісін береді! «Тәрбиенің негізгі тірегі – ата-ана мен ұстазы екенін ескере отырып, осы бағытта бірігіп жұмыс атқарайық!» дейміз.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Жолдауы, 2012 ж.
2. Минияров В.М. Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект). – М.: МПСИ; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 256 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).
3. Фалькович Т.А., Толстоухова Н.С., Обухова Л.А. Нетрадиционные формы работы с родителями. – М.: 5 за знания, 2005. – 240 с. (Серия «Методическая библиотека»).
4. Дереклеева Н.И. Родительские собрания. 5-11 классы. – М.: ВАКО, 2004. – 240 с.

**Н.Н. Таңатқан
Қ.Б. Ершатов
Арқалық қ. (Қазақстан)**

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Елбасы білім беру саласына үлкен үміт артып отыр. Білім саласы – бүгінгі қоғамның басты қажеттілігі. Білімі мол азамат ғана қазіргі бәсекеге төтеп береді. Жас ұрпақты әуелі білімге құштар болуын қатамасыз ету керек. Жемісті болудың басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді.

Сондықтан да, педагогиканың білім саласында дене тәрбиесіндегі алатын орны бөлек. Оқушылардың дене-бітімінің дұрыс дамуы, денсаулығының нығаюы, жұмыс қабілетінің артуы сыртқы ортаның қолайсыз жағдайларына қарсы тұруға ықпал етеді. Жақсы денсаулық – адамның еңбек және қоғамдық іс-әрекетке жемісті қатысуының маңызды кепілі. Оқушылардың денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі. Сабақтарда, сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында дене тәрбиесін күн сайын ұйымдастырып, қолайлы жағдайлар жасау қажет.

Педагогикалық өзара әрекеттестіктің қандайда басқа аралық ықпалдардан айырмашылығы: педагогтар мен тәрбиеленушілердің алдын ала ниеттенген байланысын көздейді. Осы қарым-

катынастың нәтижесінде екі тараптың да әрекет-қылығында, іс-әрекетінде және қарым-қатынасында өзгерістер пайда болады: шәкірт мұғалім ықпалынан өзгеріске түссе, шәкірттің кейбір әрекеттері мұғалімді де өзгеріске мәжбүрлейді.

Табиғи қозғалыстың түрлері жүгіру, қарғу, жүзу, лақтыру, шаңғы, коньки, велосипед тебу, акробатика өмірге қажетті дағды және іскерліктерді қалыптастырады. Жас адамдардың денесі түрлі жаттығулар көмегімен ширақ дамиды. Сондықтан күш, жылдамдық, төзімділік, икемділік сияқты адам қабілетін дамыту оқушылардың қозғалтқыш тәжірибесін байытады, дене қозғалысын үйлестіреді. Дене тәрбиесіндегі педагогиканың мақсаты – қоғам тарапынан рухани қайта жаңғыру саласына қойылатын талаптар жиынтығы, яғни қоғамның педагогикалық жүйе алдына қоятын әлеуметтік тапсырысы. Ізгіліктілікке бағытталған педагогикалық үдерістің ақырғы нәтижесі – өз мүмкіндігін паш етуге, жаңалық ашуға ұқыпты, саналы да бірегей, қайталанбас біртұтас тұлға қалыптасуы.

Педагогикалық жүйенің әр кезеңінде әртүрлі нақты мақсаттар көзделуі мүмкін: еңбеккерлік қалыптасуы, сезім, эстетикалық талғам, дене мәдениеті, ақыл-ес дамуы қалыпқа келуі. Дене тәрбиесі саласында ырғақ, жеке гигиена, дене шынықтыру мәдениеті, туризм, спорт ерекше орын алады. Дене тәрбиесі ең басты күн тәртібін, яғни, еңбек, демалыс, тамақтану, ұйқы, бос уақыт ырғақтарын дұрыс ұйымдастыруда талап етеді. Күн тәртібін тиімді пайдалану балалардың ақыл-ойы мен дене құрылысының дұрыс дамуына, денсаулығын сақтауға көмектеседі. Дене тәрбиесіндегі педагогиканың мәнді қасиеті болған біртұтастық жүйе құрастырушы екі жағдайдың іске асуынан пайда болады:

- педагогикалық үдерісте тәрбие, оқу-үйретім, даму міндеттерінің теңдей, бірігімді шешілуі;

- педагогикалық үдерісте барша негізгі де іргелі және дамып барушы іс-әрекет түрлерінің өзара ықпалды байланысқа келуі, яғни оқу-үйретім, еңбек, дене шынықтыру бірлігі [1].

Педагогикаға тән заңдылық: оны құрайтын элементтердің іштей бірлігі, олардың бір-біріне болған өзара үйлесімді ықпалы. Бұл тұрғыдан біртұтас педагогикалық үдеріс тәрбиеленушілер өмірін бағыттаушы және өзгеріске келтіруші педагогикалық мақсаттар, мазмұн, әдістер және формалардың ұйымдасқан жиынтығын білдіреді.

Жеке тұлғаның дене шынықтыру қалыптастыру әдістеріне, құралдарына, негізгі қағидаларына, міндеттеріне, мақсаттарына оқытудағы жаңа тәсілдерге, дене қасиеттерін қалыптастыру және қимыл қозғалыс іс-әрекеттеріне оқыту әдістемесі мен мазмұнының басты аспектілеріне, дене жаттығу сабақтарын құру түрлеріне, жоспарлауға, бақылауға және есеп жүргізуге сипаттама беру. Адам өмірінің әртүрлі кезеңдерінде дене шынықтыруды бағытты қолдану ерекшеліктерін айқындау.

Спортқа дене шынықтырудың құрамдық бөлігі ретінде сипаттама беру, спорттық жаттығулардың мәнін, оның мақсатын, міндеттерін, өзіне тән қағидаларын, мазмұнын, құрылымын және жоспарлау мен басқару технологиясын ашу [2].

Адамдардың дене қуатының жетілуі үшін пайдаланылатын қоғамдық-материалдық спорт ғимараттары, құрал-жабдықтары және рухани арнаулы білім, ғылыми тәжірибе байлығын құрайтын халықтың жалпы мәдениетінің бір саласы. Ол негізгі дене мәдениеті болып табылады.

Дене тәрбиесіндегі педагогика – жан-жақты тәрбие берудің аса маңызды салаларының бірі. Оқушыларды қоғамдық пайдалы еңбекке, өмірге бейімдеуге оқу-тәрбие жұмысында дене шынықтырудың алатын орны бөлек. Мектептегі дене шынықтыру жөнінен ұйымдастырылатын жұмыс түрлері оқушылардан өз еркімен іс-әрекеттерді орындауды, құлшына ұйымдастырушылықты, белсенділікті, тапқырлықты талап етеді.

Педагогикалық технологияны қолдану білімді сапалы түрлендіруге, жанашыл жобаларға ірге болуға нақты негіз болып, әрбір мектепке өзіндік тұлғасын табуға, әрбір мұғалімге өзіндік әдістемелік жүйесін құруға себептігін тигізеді. Денсаулықты нығайту, дене дамуына дұрыс әсерін тигізу және денесін шынықтыру. Бұл міндеттік дене шынықтыру, спорт жөнінен ұйымдастырылатын барлық жұмыс түрлеріндегі, негізгі міндет екенін педагогикалық ұжым мен әр мұғалім түсінуі және білуі қажет. Мектеп жасындағы балалардың жылдам өсуі және денесінің

даму кезеңі болып табылады. Сондықтан мектеп барлық жағдайда, мүмкіндіктерді пайдалана отырып, оқушылардың денесінің дұрыс дамуын қамтамасыз етуі қажет.

Дене жаттығулары сабақтары ең алдымен адам ағзасына әсерін тигізе отырып денесін шынықтыру денсаулығын нығайту міндеттерін жүзеге асырады. Сондықтан көптеген сабақтар таза ауада өткізіледі, ал жабық орында өткізілетін сабақтар қажетті гигиеналық талаптарды қажет етеді.

Денсаулықты нығайту, шынықтыру үшін жаратылыстың табиғи күштері кеңінен қолданылады. Оқушылардың денсаулығын жақсарту барысындағы міндеттерді орындау үшін мектеп оқушылардың жүйелі және белсенді түрде дене жаттығуларымен айналысуын талап етеді [3].

Дене тәрбиесі сабағында санитарлық-гигиеналық талаптардың орындалуында мұғалімнің, мектептің барлық қызметкерлерінің жеке басының үлгісі шешуші орын алады. Алға қойған міндеттерді шешуде мұғалімнің оқушылармен қысқаша түрде әңгімелесуді үлкен рөл атқарады. Мұндай түрдегі әңгімелесуді дене шынықтыру сабағында, сыныптан тыс орындалатын іс-шараларда және тағы басқа сабақтарда өткізуге болады. Балалар дене шынықтыру жөніндегі білімді дене шынықтыру сабағында және сыныптан тыс іс-шараларда алады. Алынған білім балалардың сабаққа деген қызығушылығын және саналы көзқарасын туғызады. Сондай-ақ балаларды қолданбалы сипаттағы әртүрлі жаттығуларға үйретуде маңызды рөл атқарады. Балалармен әртүрлі ойын түрлерін ұйымдастыру қимыл-қозғалыс түрлерін дамытады.

Жоғарыда аталғандардың барлығы балалардың дене шынықтыруы жөнінен жан-жақты дамуын, еңбекке дайындығын қалыптастырады. Педагогтың міндеті оқушылардың жүйелі және белсенді түрде дене жаттығумен айналысуын қамтамасыз ету. Әр адамға қажетті қасиеттер күш-қуат, жылдамдық, ептілік шыдамдылық. Дененің сапалық қасиеттері балалардың қимыл дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланысты. Дене жаттығуларының әртүрлі екіпінде өткізілуі дененің сапалық қасиеттерін дамытады. Батылдық, табандылық, ептілік, адалдық, жолдастық сезім, ұжымда жұмыс істей білу, мәдени тәртібін қалыптастыру – еңбекке, қоғам мүлкіне деген жағымды көзқарасын қалыптастыру.

Дене тәрбиесіндегі педагогиканың үрдісі бағалы моральдық және ерік-жігер қасиеттерін тәрбиелеудің маңызы зор. Көптеген дене жаттығулары және ойын түрлері арқылы табандылық, өзара достық сезімдері тәрбиеленеді.

Мектептің міндеті балаларды әртүрлі дене жаттығуларына тек мектепте, отбасында ғана емес, күнделікті өмірде маңызды міндетті шешу балалардың қызығушылығын арттыра отырып, берілетін материалдардың мазмұнына, түріне жағдайына айналысушылардың өзара қарым-қатынасына көңіл бөлу керек. Аталған құндылықтарды жетік білу, мән-мағынасын терең ұғыну – шығармашылық дағдысын қалыптастырудың алғышарттары болып табылады.

Әдебиеттер

1. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы. – Алматы: Жазушы, 2004. – 208 б.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: Высшая школа. – 1995. – 336 с.
3. <http://www.group-global.org/>

М.А. Менлибекова
Астана қ. (Қазақстан)

ОҚУШЫЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ МЕН ТАБИҒАТТЫ БЕЛСЕНДІ ҚОРҒАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Адам – табиғатпен егіз. Адам ауырса, одан табиғатқа келіп-кетер ештеңе жоқ шығар, ал табиғат ауырса, адам онымен қоса ауырады хақ. Сондықтан да, қоршаған ортаны қорғау,

табиғатты сақтау, оған қамқор болу адамзат баласы үшін маңыздылығын жойған емес. Егер сіз табиғатқа қамқорлық жасасаңыз, оны табиғат үшін емес өзіңіз үшін, келешек ұрпақ үшін жасалған сауапты іс деп түсінгеніңіз жөн шығар. Біз – тумасынан табиғатты сүйіп өскен, қоршаған ортаға үлкен ілтипатпен қараған халықпыз. Бұған күні кешеге дейін туған өңіріміздің табиғатының таза болғандығын айтсақ та жеткілікті сияқты. Қаһарман халқымыз тауды бұзып, тасты жарып, жерді терең қазып, өзен-көлді бұғалықтап, ел үшін біраз игі істерді жүзеге асырды. Көптеген көп тонналық өнеркәсіптер іске қосылды. Сол кездерде мұның қызығын да көрді. Өкінішке орай, ғылым мен техниканың ғаламат жетістіктері және шапшаң дамуы, адамзаттың барған сайын аш көздікпен табиғатты тонауы, биосферадағы жаратылыстың тепе-тендік заңдарын бұзды. Осылардың нәтижесінде жеріміздің ауасы тарылып, өзен-көлі бүлініп, жайылымдардың топырағы тілініп, қоршаған ортамыз көз алдымызда азып-тоза бастады. Мұның соңы азынаған желге, ащы да улы жаңбырға, ормандардың мезгілсіз қурауына, ауа-райының бұзылуына, ластануына әкеліп соқтырады. Міне енді осы экологиялық апаттан қалай құтылуға болады? Табиғатты қалай сауықтыруға болады? Бұл – өте күрделі мәселе. Бұл үшін ең алдымен, адамдардың табиғатқа деген көзқарасын өзгерту керек, тәрбиелеу керек. Ол үшін балалар бақшасынан бастап, мектептерде, жоғары оқу орындарында, адамдардың табиғатқа, қоршаған ортаға деген көзқарасын өзгертіп, қалыптастыру керек. Қазіргі заманға сай экологиялық идеология қажет. Егер біз жас ұрпақты кішкентай кезінен бастап табиғатты сүйуге тәрбиелемесек көп нәрседен ұтылатынымыз айдан анық. Әрбір тәрбиеші, мұғалім, маман, басшы, экология негіздерін жақсы білуі қажет. Сонда ғана әрбір адамның миында, қанында, көзқарасында қоршаған ортаны бүлдірмеу керектігі туралы негіз қалыптасады. Адамдар сонда ғана туған өңір табиғатын қорғауда белсенділік көрсете алады. Газет-журналдарға мақала жазу, баяндама жасау, теледидардан мәліметтер беру, жазушылармен, ғалымдармен кездесулер өткізудің нәтижелері мол болады. Адамдардың көздерін адамды табиғаттың бір бөлшегі екендігіне жеткізу өте маңызды.

Экология – жаңа, жас ғылым саласы. Бұған соңғы он-жиырма жылға дейін тіптен көңіл бөлінбей келген. Әбден табиғатымыз азып-тозғанда ғана, бұл ғылым саласына бет бұрдық. Енді болашақта экология саласында білім берудің аясын кеңейте түсу қажет. Ең негізгісі, «экология» пәнін балабақшалардан бастап барлық мектептерде, орта және жоғарғы оқу орындарында ашылуын қамтамасыз ету қажет. Сонда ғана ертеңгі күннің белсенді табиғат қорғаушыларын дайындауға мүмкіндік аламыз. Қазақстанның көптеген аудандары, бүгінгі күнде де экологиялық мүшкіл хал кешіп отыр. Қоршаған ортаны қорғау шараларына, республикамыз біршама мөлшерде мемлекеттік және орталықтандырған түрде күрделі қаржы бөліп отыр. Қазіргі заман қоғамының сұранысы және еліміздің жаңарған идеологиясы жас ұрпақтың табиғатты қорғауға әзірлігін дамыту қабілетін мектептен бастап жаңа сапаға көтерілуіне міндет қойып отыр. Қазақстан Республикасының Конституциясында қоршаған ортаны қорғау әрбір қазақстандықтың абыройлы мақсат-міндеті болып саналатыны атап көрсетілген. Онда: «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» - делінген. Ата заңымыздың басты талаптарының бірі табиғатты қорғауды күшейтіп, табиғи қорларды тиімді пайдалануды жолға қою болып табылады. Осыны негізге алған республикалық экологиялық білім жүйесі мен табиғатты қорғау қоғамдары, мекемелері өндірісті ұйымдастыру ісінде экологиялық талаптарын орындауды білім жүйесінде ел болашағы жастарды, жас ұрпақты табиғатты қорғауға баса назар аударады. Мемлекетіміздің тәуелсіздігін нығайтып, асқақ руханият пен азаматтықты өркендету, шынайы мәдени-этникалық мұраны жандандыру мен болашаққа аманаттау, ұлттық тектілікті сақтау, ең алдымен мектеппен байланысты. Шәкіртті мектепке алғаш қадам басқаннан бастап, өзінің ата-анасын, ұстаздарын құрметтеп сыйлауға, айнала қоршаған табиғатты, туған өлкесін сақтап-қорғауға, сол арқылы адамгершілік мінез-қасиетті орнықтыруға баулу – мектептің қоғам алдындағы атқаратын қызметі. Қазіргі мектептің

бүгінгі күннің өзекті міндеттерінің бірі – жас ұрпаққа экологиялық білім беріп қоршаған табиғи ортаны қорғауға, аялауға тәрбиелеу.

Экологиялық білім беру педагогика ғылымдарындағы бағыт жастарға жалпы орта білім берудің құрамдас бөлігі болып саналады. Қазіргі кезде мектептер жастардың бастауыш сыныптан бастап, өз іс-әрекетінің саналы болуына, экологиялық білімінің білім мазмұны арқылы экологиялық танымның оңтайлы болуына қолайлы жағдай туғызылуы көзделеді. Бұл білім-біліктіліктің түп-тамыры балалардан бастау алатындығына да жете назар аударыла бастады. Алғашқыда экологиялық білімнің қосымша сабақ ретінде жүргізілуі туралы ой қозғаса, кейіннен экологиялық білімнің көпшілікке міндетті бағыт екендігі алға тартылды. Аталып отырған мәселе бірден елімізде де өріс алғандығын, балаларға туған табиғатты тану, экологиялық ахуалды терең түсіну бағытында тәрбие жұмыстары ғылыми негізде, белгіленген бағдарламалар бойынша жүзеге асырылып келеді. Сонымен, ғылыми-зерттеулерге жасаған талдауларда авторлар өздерінің зерттеу нысанына қарай педагогика ғылымына айтарлықтай үлес қосқанын, олардың зерттеу нәтижелерінің практикада кең көлемде қолданылып жүргенін, сондай-ақ, олардың тұжырымдарын қолдай отырып, біздің зерттеу проблемамызға қатысты қажетті бағыттарды аңғаруға болады. Жастарға экологиялық білім мен тәрбие беру мәселелерін зерттеу барысында экологиялық білім берудің негізі бастауыш сынып оқушыларының түсінігін парасатты іс-әрекетке бағдарлаудың табиғи жолы жеткілікті зерделенбегені байқалды. Біз парасатты дамытарлық экологиялық білімді жетік білуге және оның даму барысына жете көңіл бөліне бермегені бүгінгі күннің проблемасын туғызды демекпіз. Тәуелсіздікке қолымыз жеткеннен бастап табиғатты қорғау жолындағы жасандылықтан қорғаудан табиғилық, ұлттық мәртебеден туған экологиялық парасатты іс-әрекетке көшуге мемлекет тарапынан қолайлы жағдайлар жасалып келеді. Бірақ бұл мәселе экологиялық білім беру үдерісінде уақыт талабына сай жетілдірілуге тиіс. Іс-тәжірибеде бастауыш сынып оқушыларына табиғатты аялау, қорғау, көзіміздің қарашығындай сақтау керек екендігін бірінші сыныптан бастап айтып және шығармашылық тапсырмалар арқылы, өлең шумақтары арқылы немесе табиғатқа қамқорлық жасау туралы сурет көрмесін ұйымдастыру арқылы оқушыларға табиғатты аялау керек екендігін барынша жүректеріне жеткізіп түсіндіруге тырысамын. Мысалы: екінші сыныптың «Өзін-өзі тану» пәнінің ІҮ-тарауында «Табиғат – денсаулық мекені» атты тақырып бар. Сол тақырыпта оқушыларға табиғаттың денсаулыққа тікелей әсері туралы түсінік беремін. Өйткені табиғат таза болса адамдардың да денсаулығы мықты болады. Ал егер табиғат лас болса, онда адамның да денсаулығының нашарлай түсетіндігін мұғалімнің көмегімен шығармашылық, топтық жұмыспен сахналау немесе постер қорғау арқылы оқушылар табиғаттың денсаулыққа тікелей әсер ететіндігі жайлы түсінік алады. Сонымен қатар үшінші сыныпта ІҮ тарауда «Табиғат сыйы» атты тақырыпта табиғаттың адамға берері көп және оны ауызбен айтып беру жеткіліксіз екені жайлы ой қозғалады. Бізге табиғат өзінің таза ауасын, суын, жемістерін, тамағын, киімін, әсемдігін т.б. барлығын табиғат береді. Ал біз табиғатқа не береміз? Осындай оқушыларға ой тастау, ойлану мүмкіндіктерін бере отырып, олардың ішкі жан дүниесін ашу керек, тіпті ақындық қасиеті бар оқушылар өлең шумақтарын да шығаруы мүмкін.

Ал төртінші сыныпта «Табиғатқа қамқорлық», «Жер-Ана», «Су-өмір көзі», «Таза болса табиғат-аман болар адамзат!» атты тақырыптар бар. Бұл тақырыптарда оқушылар табиғатқа қамқорлық жайлы эссе жазып, әңгімелер жазады немесе ертегі де құрастыруы мүмкін. Қаншалықты табиғат пен адамның бір-біріне өмір сүре алмайтындығы жайлы, табиғатсыз тіпті өмір сүру мүмкін емес екендігін көз алдарына елестетіп, қамқор болуға барынша тырысады. Бірақ мәселе тек ауызбен ғана айтқанда шешілмейді. Сол себепті оқушылармен бірге іс-тәжірибе арқылы, яғни еңбек ету арқылы түсіндіруге болады. Мысалы: көктемде ағаш, гүлдер отырғызу, оларды күтіп-баптау немесе құстарға ұя жасап, оларға жем беру сияқты қамқорлықты олар өз қолдарымен жасаулары тиіс. Сонда ғана оқушылардың табиғатқа деген көзқарастары өзгереді деп ойлаймын. Сонымен табиғатқа

үнемшілдікпен қарау, суды мөлшерінен көп пайдаланбау немесе электр қуатын да үнемдеуді мектеп табалдырығында білгендері абзал.

2016-2017 оқу жылында қалалық «Сөзмерген СҮР» пікірсайысында «Табиғатты қорғау парыз ба, әлде қарыз ба?» атты 9-10 сыныптар арасында қызу пікірталас өтті. Сонда жақтаушы топ табиғатты аялау керек, өйткені табиғат өте ластанып экологиялық проблемалар көбейіп жатыр, соның салдарынын аурудың да түрлері көбейіп, адамдардың денсаулықтары нашарлауда делінеді. Ал керісінше, даттаушы топ табиғат пен адамның арасындағы байланысты жоққа шығарып, ауру табиғаттың ластануынан болмайды деген сияқты өз ойларын білдіреді. Міне біз оқушыларға осындай мектеп табалдырығында табиғатты аялау керек екендігін түсіндірсек, мүмкін экологиялық проблемалар да өз шешімін табар деген ойдамын. Табиғатты қорғау – бүкілхалықтық іс. Оқушыны айналадағы табиғи орта жағдайына жауапкершілік сезіммен қарап, табиғатты қорғауға тәрбиелеу біздің үлкен міндетіміз болса керек. Табиғатты сақтау арқылы ғана адамзат өзінің болашағын жасай алатыны айқын аңғарылды.

Әдебиеттер

1. «Өзін-өзі тану» республикалық ғылыми-әдістемелік журналы №7, № 9. 2017 ж.
2. Ақпарат көздерінен.

Д.Қ. Тайкенов
Т. Толегенов
Арқалық қ. (Қазақстан)

САЯХАТ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Біздің елімізде саяхатқа шығып, аралап көретін көрікті жерлер мейлінше көп. Содан да болса керек жорықтарға қатысып, таңғажайып орындармен танысуға, тамаша адамдармен жолығып әңгімелесуге, халықтардың салт-санасын, дәстүрін танып-білуге, еліміздің көне қалалары мен ескерткіштерін көріп, тамашалауға тілек білдірушілер саны жыл сайын көбейе түсіп отыр. Бірақ саяхатқа шығушыларды тек осы айтылған жайлар ғана қызықтыра ма? Әрине, олай емес. Саяхаттың танымдық қызметімен бірге тәрбиелік, сауықтырушылық және спорттық қызметі де бар. Ол басқа спорт түріне қарағанда жұрттың көбіне түсінікті және демократшыл. Ол адам бойында көпшілдік, достық, бір-біріне мейірімділік, сенімділік пен төзімділік, сабырлылық секілді ең маңызды қасиеттерді қалыптастырады.

Саяхат маршруттары күрделі жағдайдың түрлі нұсқасын қамти отырып, еліміздің кез келген ауданына апарар қозғалыстың әртүрлі қабілет-мүмкіндіктерін пайдалану арқылы жасалуы мүмкін. Қозғалыс түріне және жер бедерінің сипатына қарай белсенді саяхаттың мынандай түрлерін белгілейді: жаяу, таулы, суда, шаңғымен, атпен, велосипедпен, мотоциклмен және спелеожорық [1].

Жаяу жорық – барша адамның қолы жететін жорық. Бірақ жаяу саяхатқа шығушы өзі көтеретін жүк салмағын есепке алуы керек, себебі бұл жағдай елсіз жерлермен ұзақ жол жүргенде көп қиындыққа душар етуі мүмкін. Ең негізгі кедергілер өзеннен, батпақтан, орман-тоғай белдеулерінен өткенде кездесері сөзсіз. Жаяу саяхатшының жер жағдайын жіті аңғарып, дұрыс бағдарлай алуының, компасты пайдалана отырып, жазылған азимут бойынша жүруінің маңызы үлкен. 15 тен 20 шақырымға дейінгі аралықты күндіз жүріп өту (бұл көрсеткіш саяхатшылардың ертелі-кеш жол жүріп шынығуының деңгейіне және жорықтың шартына қарай өзгеруі де мүмкін) саяхатшылардан жаяу жүру дағдысын және төзімділікті талап етеді.

Тау жорығы – ол саяхаттың ең қызықты сонымен бірге күрделі түрлерінің бірі. Тау соқпақтарымен өтетін жорық маршруттары көп уақытты керек ететінін, қырдан одан төмен түсу қиындығын ескеріп жасалады. Биіктікте ауаның жетіспеуінен тыныс алу ауырлайтыны мәлім. Күн мен түннің температурасы тез өзгереді. Ауа райы да құбыла түседі, әрі соқпақтардан тыс жүру қауіпті, ал ағынды тау өзендерінен, құлама жартастардан, шыңдардан, үйінді қар мен мұздан өту одан да қауіпті. Мұндай жағдайда саяхатшылар альпенистердің амал және айла-тәсілдерінен таулы аймақтағы қозғалыстың тәсілдерінен хабардар болып, қауіпсіздік ережелерін сақтау тиіс. Саяхаттың ішіндегі ең қиыны, ең күрделісі биік таулы аймақтағысы болып саналады. Сөйте тұра ол саяхатшыларды құдыретінің ғажайып көріністерімен қуантып, төзімділігін сыннан өткізуге, табиғат күшімен күрес барысында ерлігі мен ерік-жігерін шыңдап, тәрбиелеуге мол мүмкіндік береді. Дұрыс және шынайы дайындық жасап, тауда жүріп-тұрудың ережелерін дұрыс сақтаған жағдайда жорық қауіпсіз болады.

Сумен саяхат жорыққа шыққан адамнан көп төзімділікті қажет етпейді, бірақ саяхатшылардың жүзе білуі, қайықты дұрыс бағыттап, ескек есе алатын болуы міндетті.

Қайықты бастапқы орнына апарып қою немесе ағаштарды байластырып, жүзуге дайындау тәрізді жұмыстар су саяхатының дамуын біршама шектейтіндей. Сумен саяхат өзіңмен бірге көп жүк алуға мүмкіндік береді, дене жүгін азайтады, саяхатшы дүниетанымын тарылтып, өзен жағалауларымен шектейді.

Жаяу саяхатқа қарағанда сумен саяхатта бағыт-бағдар ұстану әлдеқайда оңай, оны өзеннің ағысы арқылы анықтауға болады.

Сумен күндіз саяхат жасағанда ең бастысы ағыс жылдамдығына өзен бойындағы қатты жыныстар шоғыры мен өзен қайнарының терең, таяздығына байланысты 10-нан 50 шақырымға дейінгі қашықтыққа бара аласыз. Біздің елімізде кездесетін көптеген өзен бойындағы қатты жыныстар шоғырының күрделі де қауіпті болатыны мәлім, олар жағаларды жиі жағалап жүруге, қайықтарды сүйреп, жүктерді тасымалдауға мәжбүр етеді.

Шаңғымен саяхат – ең күрделі түрлерінің бірі. Ол елімізде жыл өткен сайын кең қанат жайып, дамып келеді. Шаңғы және таулы аймақтағы шаңғы тебу тәсілін жіті меңгеру қажеттігі, жұқа, қалың қарда жүрудің қиындығы, кейбір қауіптің болуы (температураның төмендігі, боран және т.б.) саяхатқа қатысушыларға дене тәрбиесінің талаптарын арттыруды жүктейді.

Қыс күндері жолды бағдарлау күрделене түседі, олай дейтініміз бағдарлауға көмектесетін белгілер қар астында қалады. Әсіресе, елді мекені аз жерлермен саяхатқа шығу күрделі, ол саяхатқа қатысушылардан қысқы далада қонуды ұйымдастыру тәжірибесін, ағзаның төменгі температураға үйренген болуын, ұқыптылықты, өзін-өзі бақылай білуді талап етеді.

Шаңғы жорығы кей қиындықтарға қарамастан өзінің қайталанбас тамашалығымен есте қалып, оған қатысушылардың дене құрылысын шынықтыруда зор маңызға ие болады.

Шаңғы саяхатына қатысушылардың басты кедергілері: қар жауып тұрған кездегі қозғалыс (әсіресе қары борпылдақ, орманда жұмсақ), биік, ұйлыға өскен бұталар, мұзы әбден қатпаған өзендер, жоғары, ылди төмен түсуге мәжбүр ететін биік қия, жоталар.

Қардың қалың, жұқа түскеніне, жердің жазық немесе ойлы-қырлы болуына байланысты шаңғымен саяхаттың күндізгі орташа қарқыны 15 – 35 шақырым болады.

Еліміздің көптеген аудандарының кедір-бұдырлы даласын кесіп өтетін жақсы жол тораптары велосипедпен саяхат жасау түрін кең дамытуға мүмкіндік береді. Саяхаттың басқа түрлеріне қарағанда велосипедпен жасаған жорық әлдеқайда қашыққа сапар шегуге жағдай жасайды және оған қатысушылардың зерттеу жұмыстарын жүргізуге және жай дем алуға көп уақыты болады.

Алайда жолдан бұрылып шыға алмаушылық көп жерлерді аралап көру мүмкіндігінен айырады. Рас, жолсыз жермен де жүруге болады, бірақ онда велосипедпен саяхаттың барлық

артықшылығы жойылады. Кейде велосаяхат жарысқа айналып кетеді. Мұндай жарыстың саяхатқа үш қайнаса сорпасы қосылмайды.

Саяхаттың негізгі мақсатына нұқсан келтіретін қозғалыс жылдамдығын шамадан тыс пайдалануға болмайды. Велосипедпен саяхат жасаушылар күндіз орта есеппен 50 – 60 шақырымдай жүрулері керек.

Велосипедшілердің негізгі табиғи кедергілері жолсыздық, құмды жолдар, тік қырлар мен еңістер, өткелдер болып табылады.

Автомобиль мен мотоцикл саяхаты да кең қанат жайып келеді. Ол демалыс күндері жергілікті жерлерге жорыққа шығумен ерекшеленеді. Мыңдаған шақырым алыс қашықтықтарға сапар шегу өте қызықты.

Авто-мототуризмнің жолдан тыс шығуы мүмкін болмағандықтан оған қатысушылардың дүниетанымын біршама шектеп, тұйықтайды, бірақ қысқа мерзім ішінде еліміздің көптеген аудандарының кең аумағымен таныстырады және жолдан шығып, жан-жаққа қысқа мерзімге қосымша жорық жасауға мүмкіндік береді.

Спелео-үңгір саяхаты өзіндік ерекшеліктерге ие. Бірінші ерекшелігі – күндізгі жарықтың болмауы. Жерасты саяхатының ең басты қауіптілігі – қараңғылық. Жарық жоқ жерде қозғалу, бағытты бағдарлау қиындай түсетіні белгілі. Соның салдарынан шұңқырға немесе құдыққа құлап кетуге де болады. Мұндайға ұшырамау үшін саяхатшылар жарық түсіретін құралдарды өздерімен бірге алып жүрулері керек.

Үлкен үңгірлер ішке енетін жол тараптарының көптігімен күрделі, онда адаспай көздеген орынға жету тәжірибелі бастаушының өзіне де қиын соғуы мүмкін. Үңгірлер қираған кезде жоғарыдан және қабырғалардан жерге тас сынықтарының құлайтыны бар. Кейде олар сәл дірілдің, тіпті қатты дауыстың өзінен-ақ үгітіледі. Жерасты жорығы кезінде адамды тұншықтырар немесе жарылыс туғызар газдардың жиналып қалғанын кездестіруге болады. Жалпы үңгірлер сол жердің үстіндегі климатқа ұқсамайтын өзіндік климатқа ие.

Үңгірге түскен әр саяхатшы альпинистік тәсіл негіздерін, шыңға шығу әдістерін игеріп, мұзды еңістерден аман өтуі, жүргенде қауіпсіздік ережелерін, т.б. сақтауы тиіс. Жерасты саяхатына байланысты кездесетін қиындықтар әркімнен батылдықты, тапқырлықты, төзімділікті, тез ұғып алушылықты, денсаулығының мықты болуын талап етеді. Жерасты саяхатына кетіп бара жатып үңгірлердің қауіпті екендігін бір сәтке де ұмытуға болмайды. Ең алдымен біреуі қиын жағдайға ұшырап қалса, оған сырттан қалай көмек көрсетудің шаралары, сондай-ақ саяхатшылардың үңгірден қашан оралатыны туралы күні бұрын бақылау мерзімі белгіленуі керек.

Әдебиеттер

1. Авцын А.П. Адаптация и дизадаптация с позиций патолога // Клин. мед. – 1974, № 5. – С. 7.
2. Агаджанян Н.А., Елфимов А.И. Функции организма в условиях гипоксии и гиперкапнии. – М.: Медицина, 1986. – 272 с.
3. Агаджанян Н.А., Миррахимов М.М. Горы и резистентность организма. – М.: Наука, 1970. – 183 с.
4. Айдаралиев А.А., Максимов А.Л. Определение уровня физической работоспособности человека в условиях высокогорья // Методические рекомендации. – Фрунзе, 1980. – 10 с.

МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА КОЛЛЕДЖА ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

Главная задача технического и профессионального образования – подготовка специалистов, востребованных современным рынком труда, способных к самореализации [1]. Решению данной задачи способствует тесная связь с социальными партнерами. По определению М.В. Никитина, «..социальное партнерство в профессиональном образовании – это особый тип взаимодействия образовательных учреждений со всеми субъектами рынка труда, нацеленный на максимальное согласование и реализацию интересов всех участников этого процесса» [2].

Ежегодно колледж ЕАГИ с высокой целеустремленностью продолжает работу над выполнением поставленных задач социального партнерства: формах сотрудничества, трудоустройства на базах социальных партнеров. В соответствии с этим совершенствует работу над созданием и разработкой проекта «Модели социального партнерства». Реализация проекта осуществляется поэтапно. Основная цель подготовительного этапа – определение круга задач, которые необходимо решать колледжу. Здесь организуется анализ реальных и потенциальных партнеров, выявляются их интересы. Анализ проводится в тех секторах экономики, для которых колледж готовит кадры.

На втором – организационном этапе осуществляется разработка Модели социального партнерства. Основное направление деятельности – организация переговорного процесса с организациями по вопросам подготовки будущих специалистов. Определяется регламент заключения договоров, создаются элементы будущей системы партнерства. Разрабатывается пакет нормативных документов, регламентирующих деятельность колледжа по развитию партнерства: Положение, формы договоров. В настоящее время колледж заключил более 60 договоров с предприятиями и организациями о сотрудничестве.

На третьем этапе – реализации Модели осуществляется разработка, последующая коррекция и рецензирование работодателями рабочих программ по профессиональной практике. Примером может послужить внедрение дуального обучения в образовательный процесс колледжа, заключение договоров между студентами специальности «Организация обслуживания гостиничных хозяйств» с Казахстанской Ассоциацией Гостиниц и Ресторанов, гостиницами: «Пекин Палас», «Жұмбақтас», «Орион» по реализации дуального обучения и совместная разработка экспериментального рабочего учебного плана.

Взаимодействие с партнерами на этом этапе становится устойчивым и постоянным, поддержка контактов с работодателями переходит в разряд важнейших функциональных обязанностей персонала колледжа. Эффективной формой сотрудничества является привлечение социальных партнеров для реализации профессиональных модулей, через защиту студентами отчетов по профессиональной практике, через деятельность квалификационных комиссий, составлении и исследовании отзывов и характеристик. Для организации оценки уровня профессиональной подготовленности колледж ЕАГИ тесно взаимодействует с Казахстанской туристской ассоциацией и в рамках отраслевой сертификации участвовал в пилотном проекте сертификации выпускников по специальности «Туризм» с целью оценки соответствия требованиям профессионального стандарта при содействии НАО Холдинг «Касипкор» и Республиканского научно-методического центра развития ТиПО и присвоения квалификации.

Перед прохождением каждого из видов практики по специальностям запланирована разработка методических рекомендаций по организационно-методическому обеспечению

производственной практики, которые пройдут рецензирование специалистами социальных партнеров.

На четвертом системообразующем этапе определяются эффективные варианты организации профессиональной практики согласно специфике каждой из реализуемых в колледже специальностей.

На пятом этапе будет осуществлено обобщение результатов внедрения Модели социального партнерства с целью определения эффективности управленческой деятельности по ее реализации.

Система мероприятий, осуществляемых в рамках социального партнерства, предполагает создание и укрепление устойчивых связей между колледжем и социальными партнерами, что приведет к получению реальной картины потребности в специалистах. Примером может послужить «Анализ карьерных предпочтений выпускников колледжей» анкетирование выпускников Палатой предпринимателей РК «Атамекен» и взаимодействие с КГУ «Центр занятости населения акимата г.Астаны» по программе «Молодежная практика». Введение мониторинга карьеры выпускников на основании обработки сведений представленных работодателями обеспечит более эффективный анализ потребностей организаций и учреждений в выпускниках колледжа. Расширение взаимодействия колледжа с организациями предоставит выпускникам колледжа возможности трудоустройства на предприятиях социальных партнеров. Колледж разработал «Карту социального партнерства колледжа», на которой отмечены все профессиональные организации:

- Гостиницы: «Soluxe Hotel Astana (Пекин Палас)», «Жумбактас», «IBIS», «Орион», «Султан Бейбарыс», Казахстанская ассоциация Гостиниц и Ресторанов;
- Компании: Областная коллегия адвокатов, Национальный музей Республики Казахстан, Дворец «Мира и Согласия», Дворец «Независимости», Ассоциация ЯОК - объединение казахстанских предприятий атомной науки и промышленности, АО «НИТ», Образовательный консалтинг «Stady Inn»;
- Туристские организации: ТОО «Амадеус Джи Ди Эс», турфирма «Саят», ТОО «Арман тур», ТОО «Triumph Travel Group, Казахстанская туристская ассоциация;
- Организации дошкольного и школьного образования: школы № 22,48,51,54, 70 детские сады № 7,8,9,32,34, Казахстанская ассоциация дошкольных организаций и многие другие.

В процессе социального партнерства совершенствовались формы сотрудничества:

- студенты колледжа получили реальную возможность проведения занятий производственного обучения, занятий по специальным дисциплинам на производстве, в лабораториях социальных партнеров. «Робототехника», «Супер компьютер» Евразийский национальный университет им. Гумилева, АО «НАТ Казахстан», АО «Национальные информационные технологии»;
- представители базовых предприятий проводят не только профессиональные экскурсии, но и мастер-классы со студентами колледжа. Мастер-класс по экскурсионной и музейной методике Гаршина Н.Н. (Санкт-Петербург) и ТОО «Арман тур»;
- многие работники предприятий являются наставниками при прохождении практики студентами и обучающимися колледжа. Встречи с носителями языка в рамках учебной практики ТОО «Capital Education», «Gala Translation», посольства США, Индии;
- получены отзывы потребителей (работодателей) о качестве выпускников (специалистов). Генеральным менеджером гостиницы «Жумбактас» Б.А. Досановой премированы 6 студентов 3 курса специальности «Организация обслуживания гостиничных хозяйств» по итогам технологической практики;
- выпускникам, положительно зарекомендовавшим себя во время прохождения практики, предоставляются рабочие места («Дошкольное воспитание и обучение» – 6 студентов, «Организация обслуживания гостиничных хозяйств» – 3 студента, «Информационные системы» – 5 студентов).

Предметные декады специальностей колледжа традиционно проводят с участием ведущих сотрудников предприятий «Astana Education», «Study Inn» организуются конкурсы профессионального мастерства («Я-переводчик», «Туризм и Я»), конференции, экскурсии «Музей первого президента», «АЛЖИР», «Музей современного искусства», «Музей Сакена Сейфуллина», «Национальный музей РК».

Несмотря на наличие общих интересов и понимание проблемы путь формирования системы социального партнёрства труден, и не всегда социальные партнёры готовы перейти от отдельных моментов взаимодействия к системе социального партнёрства. Обучать достойные кадры, отвечающие запросам работодателя, ведя социальный диалог и социальное партнерство в сфере ТиПО является стратегическим вектором определяющим направление успешности как современного предприятия так и современного учебного заведения каким является сегодня колледж Евразийского гуманитарного института.

Литература

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы. Утверждена Указом Президента РК от 7 декабря 2010 года, № 1118.
2. Никитин М.В. Модернизация управления развитием образовательных организаций: Монография. – М.: Издательский центр АПО, 2001. – 60 с.

А.Б. Бухарова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ БЕЗРАБОТНЫХ

С точки зрения социальной психологии, потеря работы и длительная профессиональная бездеятельность может привести к потере ранее сложившегося статуса в обществе и самоуважения личности. С изменением социального статуса изменяется образ жизни, отношения с ближайшим окружением. Человек выпадает из прежней социальной среды, системы социальных связей, своей профессиональной группы, становясь членом новой социальной группы безработных. Последняя отличается своей спецификой, определенным образом жизни, отличительными ценностями и мотивами. Социально-психологические аспекты безработицы рассматриваются в работах М.В. Дмитриевой [1], А.Л. Журавлева, [2], О.В. Большаковой [3] и др.

В структуре поведения безработного специалисты отмечают два рода хронологических изменений:

- 1) на индивидуальном уровне – изменение основных мотивов поиска работы и отношения к ней по мере сохранения статуса безработного;
- 2) на социальном уровне – эволюция типа безработного по мере изменений, происходящих в сознании общества (менталитете) по отношению к профессиональной деятельности и престижу тех или иных профессий.

В первом случае трансформация мотивационной сферы безработного происходит достаточно быстро, а изменения носят радикальный характер. В течение некоторого времени после утраты работы большинство безработных находятся в растерянности и подавленном настроении. Их самооценка себя как личности резко снижается, так же, как и представление о своём социальном статусе. Мотивация возвращения, утраченного вместе с работой статуса в обществе очень сильна, поэтому человек хочет, как можно быстрее найти работу [4].

Высокая поисковая активность или, в крайнем случае, сильное желание найти работу сохраняются у безработного от двух - трёх до пяти - шести месяцев. При этом большинство

людей желает получить работу непременно по своей или смежной специальности. Если за этот срок (2 – 6 месяцев) человеку не удастся найти работу, он постепенно начинает мириться со своим положением.

В данном исследовании участвовали 2 группы безработных, каждая из которых включала по 25 женщин и мужчин в возрасте от 21 до 52 лет со средним специальным и высшим образованием. Первую группу составили безработные, находящиеся в данном статусе не более 1 месяца, из них 12 мужчин и 13 женщин. Вторая группа состояла из безработных, находящихся в процессе поиска работы 5-6 месяцев, из них 10 мужчин и 15 женщин. Целью исследования выступило изучение изменений в мотивационной сфере безработных.

По результатам методики диагностики социально – психологических установок личности в мотивационно – потребностной сфере (автор – О.Ф. Потемкина) было выявлено, что по таким социально – психологическим установкам, как ориентация на альтруизм, эгоизм и деньги статистически достоверных различий по двум группам испытуемых выявлено не было, но при этом следует отметить, что по первым двум ориентациям значения снижены, тогда как по последней достаточно завышены в обеих группах.

Степень ориентации на результат, труд, процесс, власть и свобода у безработных, только потерявших работу статистически выше, чем у группы безработных, находящихся в процессе поиска работы 5-6 месяцев. По социально – психологической установке на результат выявлены различия на уровне значимости $p < 0,01$, по остальным на уровне значимости $p < 0,05$. Поскольку различия между группами выявлены по 5 ориентациям из 8, то это дает основание сделать вывод, что в целом, среди безработных второй группы ориентации выражены крайне слабо, то есть испытуемые данной группы являются низкомотивированными. Наглядно результаты представлены на Рисунке 1.

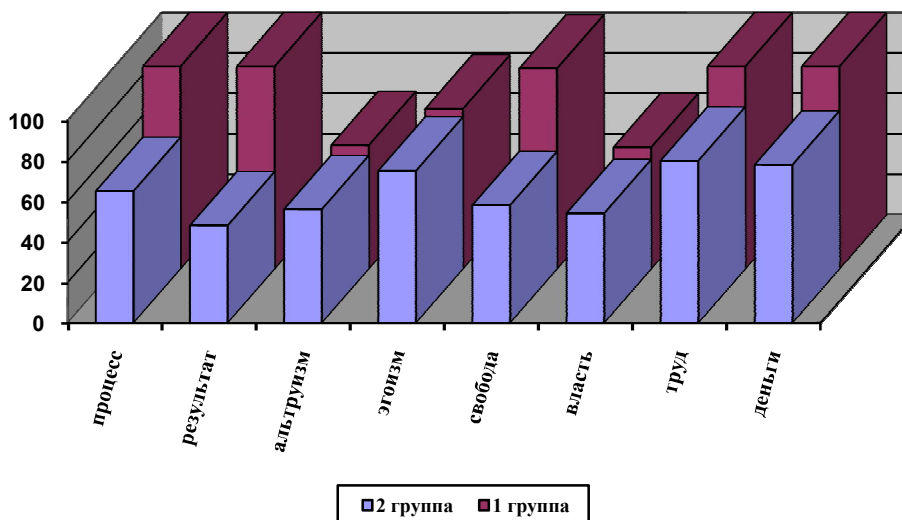

Рисунок 1 – Диаграмма различий результатов по методике диагностики социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере О.Ф.Потемкиной

Результаты исследования по тесту юмористических фраз свидетельствуют о том, что: у безработных 1 группы доминирующими мотивационными темами являются – деньги, карьера и познание. Для безработных 2 группы доминирующими мотивационными темами являются – деньги, самосохранение, социальные контакты, взаимоотношения полов. При этом различия по мотивационным темам Социальные контакты, Взаимоотношения полов и Карьера подтверждаются (статистически) на уровне значимости $p < 0,01$, по мотивационным темам – познание, самосохранение на уровне значимости $p < 0,05$. По теме – Деньги различий нет – значения в обеих группах являются высокими. Наглядно результаты представлены на Рисунке 2.

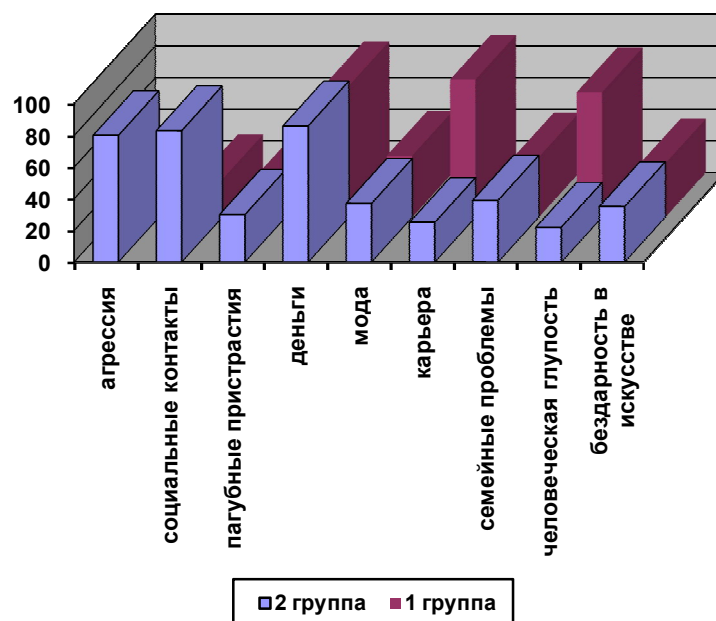

Рисунок 2 – Диаграмма различий в мотивационных темах в группах испытуемых

Анализ полученных результатов по методике степени удовлетворенности потребностей позволяет отметить, что в группе безработных 1 группы неудовлетворенными являются потребности материальные и потребности в признании ($p < 0,01$). Во 2 группе безработных доминируют такие потребности, как социальные потребности ($p < 0,05$), материальные и потребность в безопасности ($p < 0,02$). Эти данные подтверждают результаты, полученные предыдущими методиками.

Таким образом, мотивационная сфера безработных на начальной стадии безработицы характеризуется неудовлетворенным стремлением к изменению профессии и получению новой работы. На передний план выходят материальные потребности, потребность в труде.

Более продолжительное нахождение людей на учете в качестве безработных приводит к следующим изменениям мотивационной сферы. Во-первых, утрачивается общая мотивация к чему бы то ни было, ограничивается круг интересов и увлечений. Во-вторых, под влиянием текущей ситуации не актуализируются никакие дополнительные по сравнению с базовыми потребности. Будущее представляется наполненным достижением успеха и переменами, однако, ни к каким видам деятельности, за исключением общения с людьми, эти ценности не побуждают.

Таким образом, мотивационная сфера безработных, находящихся в процессе поиска работы 5-6 месяцев характеризуется подавленностью, утратой интересов и увлечений, вытеснением актуальных потребностей, отсутствием активности.

Литература

1. Дмитриева М.В. Мотивационные установки личности в ситуации потери работы. Автореферат на соискание ученой степени кандидата психологических наук. - СПб, 1999. – 16 с.
2. Журавлев А.Л. Психология совместной деятельности в условиях организационно-экономических изменений. Автореферат на соискание ученой степени доктора психологических наук. – М., 1999. - 132 с.
3. Большакова О.В. Психологическое пространство личности безработного - основные характеристики, тенденции, проблемные точки. // Социально-психологические и экономические проблемы управления в условиях рыночной экономики. Тезисы докладов Всероссийской научно-практической конференции. – Иваново: ИГУ, 2016. - С.82-83.
4. Михайлова Н.Б. Опыт психологического исследования ситуации безработицы. // Психологический журнал. – 2008. - Т.19, №6. – С. 92-102.

УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС И ДУАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И ПРОБЛЕМЫ

«Профессионально-техническое и высшее образование должно ориентироваться в первую очередь на максимальное удовлетворение текущих и перспективных потребностей национальной экономики в специалистах» Н.А. Назарбаев

Актуальность выбранной темы заключается в том, что в Казахстане вопрос о качестве образования ставится во главу угла и касается всех уровней образования. В условиях инновационно-индустриального развития, предполагается приток квалифицированной рабочей силы в отрасли экономики. Какие специалисты необходимы производству, чтобы хорошо выполнять определенную должностными обязанностями работу? Естественно, с достаточным уровнем владения теорией и практикой, адаптированные к данному производству. Но существует проблема. Есть должность, есть выпускник, определена квалификация, а должного уровня владения ею нет. Образовательное учреждение осуществляет подготовку по стандартам, но в основном не имеет должного понятия о специфике производства и большинство работодателей не удовлетворены качеством подготовки специалистов-выпускников. В сфере профессионального образования существует и другое противоречие: недостаток самой практики и недостаточная связь теории с практикой. Кто может ему помочь? Решить данную проблему может внедряемая система дуального обучения. Н.А. Назарбаев, на II Съезде молодежного крыла «Жас Отан» НДП «Нур Отан» сказал: «После посещения Германии я дал поручение внедрять дуальную систему образования. Сегодня по этой системе работают 60 стран мира. Я призываю все казахстанские компании немедленно заняться этим, а правительству проследить» (3).

В научно-педагогической литературе вопросы дуального обучения обсуждались и продолжают обсуждаться как в отечественных (С.Б. Кузембаев, М.К. Альжанов, Д.Д. Нурмагамбетов, Ж.Н. Атамбаев, Г.Т. Аймагамбетова), так и в зарубежных исследованиях.

Дуальная система обучения получила мировое признание. Система успешно работает во многих европейских и азиатских странах (Германия, Франция, Китай и др.). Лидером дуального обучения является Германия, которая, по оценке Международного института мониторинга качества рабочей силы (Швейцария), является одним из лидеров по уровню квалификации кадров, а ее система дуального образования во многом является образцом для всего Европейского Союза. Дуальная система обучения – сочетание теоретического обучения в колледже с практическим обучением на предприятии. Эта система, при которой студенты больше половины учебного времени посвящают практике на том предприятии, где они в дальнейшем смогут трудоустроиться, что позволяет студентам не только успешно освоить учебную программу, но и получить хорошие практические навыки, наладить контакты в трудовом коллективе. Дуальное обучение – это более эффективный способ подготовки кадров. Эффективность заключается в том, что полученные теоретические знания подкрепляются практическими работами в учебных лабораториях, а также во время практического обучения на производстве.

В Казахстане дуальное обучение внедряется с 2012 года и имеет достаточную нормативно-правовую базу. В новый Трудовой кодекс внесены соответствующие понятия (1); Законом «Об образовании» предусмотрено теоретическое обучение в колледжах и

производственное – на предприятии в соотношении 40/60. Министерством образования и науки утверждены Правила организации дуального обучения в организациях ТиПО(2).

Основными преимуществами дуального обучения является:

- во-первых, обеспечение высокого процента трудоустройства выпускников, так как они полностью отвечают требованиям работодателя. Обучение максимально приближено к запросам производства.

- во-вторых, достижение высокой мотивации получения знаний, формируется психология будущего работника.

Колледж Евразийского гуманитарного института г. Астаны с сентября 2014 года начал использовать элементы дуального обучения студентов. С 2016 года колледж является одним из участников экспериментальной площадки по внедрению дуального образования по специальности «Организация обслуживания гостиничных хозяйств». Был проведен отбор студентов в группу по дуальному обучению, за студентами закреплены наставники, педагогическим коллективом совместно с социальными партнерами составлены рабочие учебные и календарно-тематические планы совместно с менеджерами гостиницы, налажено постоянное взаимодействие с гостиницами «Жумбактас», «Бейбарыс», «Мукаммаль» и «Пекин Палас», проведено итоговое занятия в выпускной группе ОГХ-41 в режиме он-лайн с участием социального партнера – гостиницы «Soluxe Hotel Astana». В качестве эксперта урока выступил менеджер отдела кадров гостиницы Пекин Палас. Кроме того, был организован мастер-класс в гостиницах «Жумбактас», «Султан Бейбарыс», реализован Международный проект «Поддержка Технического и профессионального образования в РК» (в рамках проекта Евросоюза) котором колледж выступил в качестве участника. В рамках проекта преподаватели приняли участие в Республиканской научно-практической конференции «Совершенствование системы подготовки кадров как фактор развития индустрии туризма и гостеприимства» (г. Кокшетау), в обучающем семинаре для отельеров и преподавателей гостиничного бизнеса, организованным КАГиРом на базе гостиничного комплекса в «MagikLaif» в Турции, в реализации Программы повышения квалификации преподавателей менеджеров системы ТиПО с участием зарубежных партнеров (организатор Холдинг «Кэспкор»).

Опыт использования дуальной системы обучения показал, что данный подход устраняет разрыв между теорией и практикой, высокую мотивацию получения знаний и приобретения навыков в работе, повышает заинтересованность руководителей предприятий в практическом обучении своего работника, позволяет учебному заведению учитывать требования работодателя, предъявляемые к будущим специалистам в ходе обучения.

Несмотря на отдельные положительные примеры, надо признать о существовании серьезных проблем, препятствующих внедрению дуальной подготовки кадров в общенациональном масштабе.

Это:

- отсутствие на сегодняшний день правовой базы, регулирующей взаимоотношения учебных заведений и предприятий;

- жесткие инструкции и образовательные стандарты (учебные планы и программы, классификатор);

- отсутствие системной организации целевой подготовки рабочих и специалистов для производства;

- недостаточная заинтересованность работодателей в передаче «производственных секретов» потенциальным конкурентам;

- отсутствие инвестиции (Отечественные предприниматели в большинстве не готовы вкладывать средства в подготовку кадров. Им сложно делать долгосрочные прогнозы и вкладывать деньги в образование. Законодательство РК не предусматривает налоговых льгот бизнесу за участие в подготовке кадров);

- несоответствие учебно-материальной базы учебных заведений, уровня кадрового потенциала, программно-методической и технологической базы учебных заведений, уровня кадрового потенциала современным требованиям;

Преодоление указанных проблем можно на основе создания:

- законодательного, нормативно-правового обеспечения дуального обучения;
- национальной модели дуального обучения;
- системы мотиваций предприятиям, участвующим в процессе дуального обучения и приоритетного бюджетного финансирования колледжей и учебных центров, активно внедряющих дуальную подготовку кадров;
- института наставничества в рамках внедрения дуального обучения;
- эффективной системы профессиональной ориентации;
- инфраструктуры системы дуального обучения, через: а) развитие сети отраслевых учебно-методических кластеров подготовки, переподготовки, повышения квалификации и сертификации кадров; б) развитие сети учебных центров при крупных предприятиях; в) увеличение числа колледжей, работающих в режиме экспериментального внедрения технологии дуального обучения.

Таким образом, создание на базе колледжа системы дуального образования будет способствовать формированию новой модели профессиональной подготовки, которая позволит преодолеть отставание в структуре, объемах и качестве трудовых ресурсов от реальных требований конкретных предприятий, поэтому необходима четкая, планомерная, законодательно обоснованная координация взаимодействия всех участников процесса.

Литература

1. Трудовой кодекс РК от 23 ноября 2015 года
2. Законом «Об образовании» от 27 июля 2007 года
3. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг.
4. <http://belwesti.ru/03.4.12-13543.html> ; <http://news.nur.kz/214021.html>

Н.Т. Нығыманова
К.А. Арыстанова
Ж.Р. Зейнуллина
Астана қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Республика Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің халыққа арнаған «Қазақстан –2050» стратегиялық Жолдауында: «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл, ең алдымен, елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады... 2050 жылға қарай біз Қазақстанның кез келген азаматы ертеңгі күнге, болашаққа өте сенімді болатындай саяси жүйе құруымыз керек. Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің – әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс», - деп, болашақ ұрпақ алдындағы міндеттердің басты бағытын айқындап берген болатын [1]. Егемен еліміздің тірегі – білімді ұрпақ. Қазақ халқының өмірінде тәрбие жеке отбасының ғана мұраты емес, ұрпақ болашағы

ежелден ортақ мүдде деп түсінілген. Біздің болашағымыз артта өсіп келе жатқан жас жеткіншектер мен жасөспірімдер. Баламен тіл табысып, оның бойына білім ұрығын себетін басты тұлға – тәрбиеші. Қазіргі кезде білім беру ісінде, жеке тұлғаны жан-жақты жетілдіріп, танымдық іс-әрекеті мен ой-санасын дамытып, қалыптастыру барысында білім берудің ұлттық, педагогикалық, психологиялық негізін айқындау керек. Елімізде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени өзгерістерге байланысты оқу-тәрбие процесін ұлттық сипатта ұйымдастыру – өмір талабы.

Әр халықтың ұлттық-тарихи, салт-дәстүрі, оның азаматтық білім берудегі мәдениеті мен дидактикалық білімі осы оқу-тәрбие процесіне тікелей байланысты. Сондықтан біздің көтеріп отырған мәселесіміз біріншіден – ұлт, екіншіден – тәрбие мәселесі.

Ендеше Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың: «Қазақтың сана-сезімі өткендегі, қазіргі және болашақтағы тарихтың толқынында өзінің ұлттық «Мен» дегізерлік қасиетін түсінуге тұңғыш рет енді ғана мүмкіндік алып отыр. Бірақ бұл мүмкіндік қана: ол шындыққа, тек қазақтардың ғана емес, барлық қазақстандықтардың жаппай санасына орныққан фактіге айналуы қажет», - деп жазуында өмірлік мәні бар шындық жатыр» [2].

Ұлттық «менді» қалыптастырудың жолдары мен әдіс-тәсілдері сан алуан екендігі белгілі. Соның ішінде жетекші орынды тәрбие алатынына ешкім күмән тудырмайды. Себебі, тәрбие – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жеке тұлғаның бойына сіңіру, оның қоршаған ортаға қарым-қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сәйкес мінез-құлқын қалыптастыру болып табылып, дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да ізгі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу мақсатын көздейді.

Қазіргі балабақшада ұлттық тәрбие беру мәселесі өз шешімін таппаса, білім беру саласында жүргізіліп жатқан реформалар түпкі нәтижеге қол жеткізуі мүмкін емес. Ол үшін ұлттық тәрбие беру барысында басшылыққа алынатын талаптарды анықтап алудың да маңызы зор:

- біріншіден, ұлттық тәрбие бір ұлттың мұратын ұлықтаумен қоса, басқа ұлттардың тарихын, дәстүрін, этникалық ерекшеліктерін есепке ала отырып, оларға қуат беретін факторға айналуын қамтамасыз ету қажет;

- екіншіден, ұлттық тәрбие үздіксіз болу керек. Елдің ішіндегі, жер-жаһандағы нақты ахуалға байланысты оның көздегені өзгеріп, нақтыланып отыратыны айтпаса да түсінікті жайт. Уақыт өткен сайын ұлт мұратындағы осынау айырмашылық ұлғаймаса, қабыспайтыны ақиқат.

Қ.Бөлеевтің пікірінше: «Ұлттық тәрбие терминін ендіру педагогика ғылымында өз шешімін тапқан жоқ. Ол этнопедагогика ғылымында ендірілуі тиіс. Өйткені этнопедагогика – ұлттық тәлім-тәрбиені жинақтайтын, оны қорытындылап, жүйелейтін теориясымен сипатталатын ғылым саласы [3].

Ұлттық тәрбие – жеке тұлғаның ұлттық сана-сезімі мен мінез-құлқының, ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрін меңгеруі негізінде қалыптасқан этнопедагогиканың саласы.

Ұлттық тәлім-тәрбиені балабақшаның оқу-тәрбие жұмыстарында жүзеге асырудың тиімділігі – білікті тәрбиешілерді даярлау және қайта даярлау мен жетілдіру жұмыстарына арналған арнайы бағдарламалар мен нақты шараларды қолға алу арқылы іске асырылады.

Ұлттық тәрбие, ұлттық салт-дәстүр – болашақ қоғамымыздың құрылысшыларын дайындайтын дарынды, парасатты, жоғары мәдениетті, жан-жақты дамыған жеке тұлғаларды қалыптастырудың негізі болуы шарт. Ұлттық тәрбиенің тәлімдік негіздері Адам атадан бастау алып, бүкіл өмірі – өлеңге, өлеңі – өмірге айналған жыраулар арқылы жалғасын тауып, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отырды.

К.Ж.Қожахметова ұлттық тәрбиені этникалық тәрбиеге қарағанда кең ұғым деп қарастыра отырып, мынадай анықтама береді: ұлттық тәрбие – жалпы халықтықты ұлттық

сипаттармен біріктіре алатын ұлттың азаматтарын, мүшелерін қалыптастыру: олар тілді, мәдениетті білумен қатар қазіргі заманға сай білімді де игеруі қажет [4].

Әр халықтың тәлім-тәрбиелік мұрасының түпнамасы – оның ұлттық құндылықтармен мың ғасырлық байланыстығының тұтастығында екені анық. Халық педагогикасындағы ұрпақтың жан-жақты дамып-өсуіне, таным кеңістігінің ұлғаюына зор ықпал жасап келгенін педагогика ғылымы жоққа шығармайды.

Қазақ халқы елін, жерін, оның табиғи, мәдени байлығын, өнері мен тілін, тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын сақтап, қорғап, рухани-адамгершілік тағылымдарын ұрпағына мұра етіп қалдырған. Қазіргі кезде балабақшаның тұтас педагогикалық процесінде халық педагогикасын пайдалану бойынша мол тәжірибе қалыптасқан.

Негізгі мақсат – жас ұрпаққа қазақ халқының әдет-ғұрпын, салт-санасын, ұлттық өнерін, дәстүрлерін меңгерте отырып, оларды оқушылардың бойына дарыту, ұлттық мінез-құлық, қадір-қасиетін қалыптастыру. Өйткені еліміз үшін жас ұрпақтың өнерлі, іскер, жігерлі, намысты өсуі айрықша маңызды болып табылады.

Халықтық педагогика мыңдаған жылдар бұрын пайда болып, қазіргі кезеңнің өзінде педагогика ғылымының басты мәселелерінің бірі болып табылады. Халық педагогикасындағы озық идеялар қай халықтың болсын тіршілік тынысымен, ұлттық тәрбие дәстүрімен тығыз байланысты туып, өсіп-өркендеп, дамып және ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жетіп отырған. Бірде-бір адамзат қоғамы өзінен бұрынғы аға буынның ақыл-ойын, тәрбиелік тәжірибесін пайдаланбай өмір сүрген емес.

Ғасырлар бойы әдет-ғұрып дәстүрге айналып, ұрпаққа ақыл-сана беретін, атадан-балаға тұрмыс-тіршілігіне өнеге болып, ауызша жалғасып келе жатқан қазақтың қанына сіңген тәрбиелік қағидасын халықтық педагогика дейміз. Халықтық педагогика жас ұрпаққа өмір тәжірибесінен халықтың сенім, наным-танымынан жинақтап, әдеп пен өнеге беру үшін атадан-балаға ауызша жалғасып келе жатқан қағида, оны жасаушы – халық.

Қазақ халқының тәлімдік мәні зор ой-толғаныстары бесік жыры мен батырлық эпостарда, ертегілер мен мақал-мәтелдерде, аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс термелерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні – адамгершілік-имандылық, ақыл-ой, еңбек, эстетика, дене, отбасы тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі.

Халық қалыптастырған әдеп (этика, этника) ұлттық қолданысқа айналады да ол дәстүр болып қалыптасады. Яғни, әдеп халықтың мәдени ерекшелігі болып, өмір қолданысына заңды түрде енеді де, оның орындалмауы заңсыздық, өмірге керіағар болып көрінеді. Ондай заңдылықты бұзу – кінә, айып, қылмыс ретінде танылады. Сөйтіп дәстүр салтқа (заңға, заңдылыққа) айналады. Оны салт-дәстүр дейміз.

Салт-дәстүрлердің ұлттық санаға айналған биігі – салт-сана деп аталып. Дәстүр, салт-дәстүр, салт-сана ұлттық болмыстың мәдени сәулеті болады. Яғни, ұлттық салт-санасы сол ұлттық мәдениетінің биіктік деңгейін көрсетеді.

Халық мұрасының танымдық мәні – ұлан-ғайыр дүние. Ол тұтастай алғанда жас ұрпақ үшін ғана емес, адам өмірінің барлық кезеңінде мәнді, адамзаттың рухани-эстетикалық қуатының қайнары. Оның ішінде тікелей бала тәрбиесіне байланысты, баланың жан-дүниесінің қалыптасуына негіз болатын дәстүрлер көп-ақ.

Халық өз бойындағы ең жақсы қасиеттерін жеткіншек ұрпаққа күнделікті тұрмыста үйретіп, бала бойына сіңіріп отырған. Халықтың тілін, салтын, дәстүрін бойына дарытқан ұрпақ тәрбиелеу үшін халық педагогикасын оқу-тәрбие жұмысына негіз етіп алуға болады.

Халық педагогикасын келер ұрпаққа айтар ақылы, ұсынар үлгісі, берер тәлім-тәрбиесі сол елдің күйі, би, музыкасы, фольклорлық шығармалар арқылы ежелгі ойын-той думанында салт-саналық дәстүрлерінде насихатталған. Яғни, әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіне тән дәстүрі ұлттық мұра арқылы көрініс береді.

Ұлттық тәрбиеге ықпал жасайтын әлеуметтік факторлар сан қырлы. Оған ұлт тарихы, ұлттық материалдық және рухани мәдениет, халық фольклоры, дәстүрлер мен салт-

жоралғылар, ұлттық психологияның элементтері, саясат пен қоғам идеологиясы әсер етеді. Осы тұрғыдан ұлттық тәрбиені қалыптастыратын мәселелердің өрісі жайлы айтылып жүр. Мұның арасынан тек мектеп оқушылары ғана емес, жоғары білімді мұғалімдерді ұлттық тәрбие беруге дайындаудың теориясы мен практикасының қолға алынуы құптарлық нәрсе. Дегенмен, осы кешенді құбылыстардың арасынан ұлттық тәрбие процесінде ұлттық психология үлесінің қомақты екендігі дау тудырмаса керек.

Мұның өзі қазіргі егеменді тәуелсіз еліміздің әлеуметтік-саяси және экономикалық жағдайында ерекшеленіп отыр. Оған нарықтық қатынастар дәуірінің өмір салтының психологиялық, дәстүрлік өзіндік қасиеттері қосылады. Соған орай көптеген тарихи-дәстүрлік белгілер жаңа рухымызға, ұлттық тәрбиеге үйлесімді жүзеге асуы қажет. Бүгінгі педагогика ғылымы халқымыздың ұлттық психологиясындағы құндылықтарды жоғалтпай, оларды заманауи талаптармен толықтыра отырып, тұлға тәрбиелеп шығаруға басты назар аударып отыр. Ол үшін ұлттық тәлім-тәрбие саласының түрлі проблемалары, әсіресе қазақ халқы психологиясының сан ғасырлық тарихы зерттеу нысандарына айналуға.

Ұлттық тәрбие мен салт-дәстүрде мынадай әдіснамалық талаптар орын алғаны дұрыс сияқты. Ұлттық тәрбие жалпыазаматтық өнегенің құрамдас бөлігі ретінде өрбуі тиіс. Ұлттық тәрбие өз ерекшелігін шешумен қатар ұлттық шектеушілік пен басқа да тар өрісті белгілерден аулақ болғаны жөн.

Ұлттық психологияның ұлттық тәрбиеге ықпалының барысында ескі мен жаңа қасиеттер үйлесімділікті қажет етеді. Ескінің барлығы қазіргі заманға толық сіңісе алмайды.

Тарихи мәдениет, оның өрістері ұлттық рухтың көзі болғандықтан тәрбие процесіне әсері жүйелі әрбір әлеуметтік топтың жас ерекшеліктеріне қарай жүргізілгені дұрыс.

Сондықтан балабақшалардағы, мектептің әрбір сыныптарындағы ұлттық тәрбиенің барысы ерекшеленіп тұруы қажет. Мұндағы ескерілетін жағдай – еліміздің көп ұлттылығы.

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан әлеуметтік, саяси және жаңа технологиялық өзгерістерден, ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардан білім мен тәрбие жүйелерінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігі туындап отырғаны мәлім. Осыған орай, бүгінгі таңда қоғамның ұлттық мәдени тұрғыдан кемелденуі жас ұрпақты өз халқының рухани қазынасымен, ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерімен тереңірек таныстыру, соның негізінде жеке тұлғаны қалыптастырып, оның шығармашылық, рухани мүмкіндіктерін дамыту көзделеді. Өйткені, еліміздің болашағы, оның материалдық және рухани дамуы жас ұрпақтың білімі мен тәрбиесінің деңгейіне байланысты.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан – 2050» стратегиялық Жолдауы.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. – Алматы: Білім, 2007.
3. Қазақстан Республикасының Білім берудің дамытудың 2005-2010 жылға арналған бағдарламасы // Егемен Қазақстан, 2004, 16 қазан.
4. Бөлеев Қ. Ұлттық тәрбие мәселесі. – Алматы: Мектеп, 2008. – 175 б.
5. Қожахметова К.Ж. Ұлттық білім және тәрбие // Білімдегі жаңалықтар. 2009. – №3.

Қ.Ш. Аубакирова
Астана қ. (Қазақстан)

ТҮРІКМЕНСТАНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АХУАЛ

Түрікменстан – посткеңестік кеңістіктегі ең жабық елдердің бірі болғандықтан, бұл елдегі болып жатқан саяси, экономикалық, әлеуметтік процестер кез келген қоғам тарапынан үлкен қызығушылық туғызуда.

Жаһандану дәуірінде ел өзінің ұстанымдарын естен шығармай, оларды берік ұстануда. Орталық Азия елдері ішінде тек Түрікменстан ғана барынша бейтарап саясат ұстанып келеді. Бұл өз кезегінде елдің дамуын тежеп отыр. Халықаралық қауымдастық үшін бұл ел әзірге беймәлім, өз алдына құпия мемлекет есебінде. 1985-2006 жылдар аралығында елді басқарған Сапармұрат Ниязовтан кейін билік басына келген Гурбангулы Бердімұхамедов та батыстың үмітін ақтамады.

Қазіргі таңда елдің басқару органдарындағы нормалар мен заң актілері бір жүйеге келтірілмеген күйде қалып келеді. Кадр мәселесі – күн тәртібіндегі өзекті проблеманың бірі. Жалпы ел бес уалаятқа бөлінсе, сол аймақтардан шыққан әрбір шенеунік мансапқа қол жеткізу жолында бір-бірін аямайды. Билік басында отырған екі үлкен күш бар. Олар – Ахалтекеліктер мен Чарджаулықтар болып табылады. Батыстың бұқаралық ақпарат құралдарына елде қызмет етіп, хабар таратуға тыйым салынды. Сапармұрат тұсында елде шет тілдерін оқытуға тыйым салынды. Шетелдік оқу орындарының дипломдары танылған жоқ [1]. Білім саласында мамандар тапшы, оның ішінде техникалық мамандықтарды игерген жастар қауымы ел дамуы үшін аса қажет. Элитаның саны басқа посткеңестік елдермен салыстырғанда өте төмен екенін атап өткен жөн. Азаматтардың жүріс-тұрысын құқық қорғау органдары қатаң бақылауда ұстайды. Билік басына Бердімұхамедов келгелі сыбайластық жемқорлық деңгейі 80%-ға дейін төмендеді. Билік бұл ретте төменнен бастап жоғарыға дейін тазалық жұмыстарын жыл сайын жүргізуде.

Түрікменстан – Орталық Азиядағы спининг саясатын ұстанып отырған бірден-бір ел. Ел өзінің сыртқы саясатын бейтараптық қағидасына сүйеніп жүргізіп келеді. БҰҰ қаулыларына сай өзіне жүктелген міндеттерді мінсіз орындап келеді. Басшылық саяси климатты өзгертуге талпынуда. Бірақ бұл бірден жүзеге аса қоймайды.

2015 жылдан бері экономиканы құрылымдық реформалау үрдісі жүргізілуде. Дәл осы жылы экономика экспортқа тәуелділіктен құтылды. Экономиканың негізгі маманданған саласы – мұнай-газ секторы. Аграрлық салада жетекші орынға астық пен мақта өңдеу шығады. Осы жылы ел диқандары 1 млн. 400 мың тонна астық өнімін алды. Сонымен қатар елдегі көлік кешенін дамыту қолға алынды. Ел билігі Каспий теңізінде сауда флотын құрмақ ниет танытып отыр. Газ ресми түрде үш бағытта тасымалданды. Негізгі тұтынушылар: Ресей, Қытай және Иран. Ел байлығының 70%-ы газ, ал қалған 30%-ы мұнай болып табылады. Экономика қазірдің өзінде кезең-кезеңмен реставрациялану үстінде. Инвесторларға жағдай жасалып, бюрократиялық кедергілер жойылуда. Сонымен мемлекет бірте-бірте ашылу фазасына түсті. Мемлекет бұл орайда тек өзіне жақын саналатын Түркиямен ерекше байланыс орнатқан [2].

«Түрікменстанның инвестициялық әлеуеті» атты сараптамада елдің мүмкіндіктеріне жан-жақты анықтамалар беріледі. Ел Орталық Азия елдері ішінде халық аз қоныстанған ел болып саналады. Инвестицияның басым бөлігі Түркия азаматтары тарапынан қазынаға түсуде. Иран, Пәкістан, Швейцария, Швеция, Австрия сынды елдерден де инвестиция құйылуда. Ел 2006 жылға дейін қатаң бақылауда болғандықтан, инвесторлардың біразы идеяға күмәнмен қарайды.

Аталған ел табиғи газ қоры жөнінен әлемде төртінші немесе алтыншы орынды иеленеді. Бұл ел Каспий мен Орталық Азия газ нарығындағы ықпалды ойыншы болуға талпынуда. Каспий аймағындағы көлік-транзиттік дәлізге айналу мақсатын көздеп отырған Түрікменстан экономикасының 70-80 %-ын, яғни мемлекеттік кірістердің басым бөлігін табиғи газды сатудан түскен кірістер құрайды. Энергетика бағасының төмендеуі, жаңа нарықтардың аздығы бүгінде Түрікменстан бюджетіне түсетін кірістерді азайтып жіберіп әлеуметтік жағдайға салқынын тигізе бастағаны байқалады. Ашхабад соңғы жылдарда бейтарап ұстанымының шеңберінде энергетика, көлік-коммуникация, транзит және тасымал салаларында біршама белсенді саясат жүргізіп келгені мәлім. Мысалы, халықаралық жолдар желісіне ену және сыртқы нарықтарға шығу үшін Түрікменстан «Жібек жолы», «Батыс – Шығыс», «Еуропа – Кавказ – Азия» жобалары, «Қазақстан – Түрікменстан – Иран»,

«Түрікменстан – Ауғанстан – Тәжікстан», «Қытай – Қырғызстан – Түрікменстан – Иран – Оман» темір жолдары, «Қазақстан – Өзбекстан – Түрікменстан – Иран – Оман» сияқты халықаралық көліктік дәліздер жүйесінің дамуына жұмыс істеуде. Осы мақсатта Ашхабад 2014-2016 жылдарда БҰҰ-ның қолдауымен көлік тақырыбына арналған екі ірі халықаралық жиын өткізді. Түрікменстанның көлік-коммуникациялық стратегиясында халықаралық жолдар желісіне интеграциялану міндеті негізге алынған. Түрікменстанда да Қазақстандағыдай солтүстік-оңтүстік және шығыс, батыс бағыттарында халықаралық және ішкі құбырлар жүйесі, электр қуаты желілері, темір жолдар, автожолдар, жаңа әуежай, ірі теңіз айлағы сияқты ірі халықаралық және аймақтық маңызы зор жобалар іске асырылды. Ал 2017 жылы Түрікменстан мен Өзбекстанның темір жолдары мен автожолдарын байланыстыру мақсатында Әмудария өзенінің үстінен көпір салу жоспарлануда.

Әдебиеттер

1. Аннет Бор Туркмения: Билік, саясат және петро-авторитаризм <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/>
2. Агаев Р. Региональная экономика и геополитика // http://www.cripp.ru/Economics_Turkmenistan_2015.pdf
3. Момынкүлұлы Ж. Түрікменстан саяси тұрақтылыққа арқа сүйейді// <https://egemen.kz/article/turikmenstan-sayasi-turaktylykka-arydi>

А.С. Оспанова
г.Астана (Қазақстан)

КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В Республике Казахстан реализуется обновление системы образования, ориентированного на мировое образовательное пространство. В этой связи актуальным является внедрение системы оценивания знаний обучающихся на основе критериев, соответствующих целям и содержанию образования и способствующих формированию учебно-познавательной деятельности обучающихся. Основной целью критериального оценивания является получение объективной информации о результатах обучения на основе критериев оценивания и предоставления ее всем заинтересованным участникам образовательного процесса для дальнейшего совершенствования учебного процесса.

Система критериального оценивания позволяет перейти к реализации следующих задач:

1. Функционирование объективной и прозрачной системы оценивания, способствующей повышению качества образовательных услуг.
2. Формирование единых и качественных механизмов оценивания, соответствующих международным подходам и стандартам.
3. Повышение компетентности учителей в оценочной деятельности.
4. Создание условий для привития навыков самостоятельного обучения и повышения ответственности обучающихся за свое обучение.
5. Совершенствование работы со слабоуспевающими обучающимися.
6. Создание банка образцов заданий, позволяющих оценивать достижение обучающимися ожидаемых результатов, в том числе навыков высокого уровня (анализ, синтез, оценка)
7. Предоставление объективной, непрерывной и достоверной информации:

- обучающимся о качестве их обучения;
- учителям о прогрессе обучающихся;
- родителям о степени достижения результата обучения.
- органам управления о качестве предоставляемых образовательных услуг.

8. Использование электронного журнала для оптимизации процессов сбора и предоставления информации.

9. Применение мониторинга усвоения учебной программы в разрезе тем и разделов на уровне каждого ученика, отдельной школы, всех школ района, области и на уровне страны.

10. Проведение анализа для улучшения стандартов, учебных программ и принятия других управленческих решений.

Критериальное оценивание основывается на принципах:

Взаимосвязь обучения и оценивания. Оценивание является неотъемлемой частью обучения и непосредственно связано с целями учебной программы и ожидаемыми результатами. Следовательно, поиск ответов на вопросы чему и как обучать, каковы потребности учеников и как помочь им в достижении результатов обучения необходимо осуществлять в практике оценивания.

Объективность, достоверность и валидность. Оценивание предоставляет точную и надежную информацию. Существует уверенность в том, что используемые критерии и инструменты оценивают достижение целей обучения и ожидаемых результатов. Эти принципы в комплексе определяют качество оценивания. Наиболее содержательную характеристику представляет валидность оценивания, которая указывает, что именно мы измеряем и насколько верно мы проводим оценивание. Реализация данного принципа предполагает:

- четкое понимание и определение того, что предполагается оценить;
- составление и обоснование критериев оценивания;
- разработку заданий и планирование процедур.

Ясность и доступность. Оценивание предоставляет понятную и прозрачную информацию, повышает вовлеченность и ответственность всех участников образовательного процесса.

Данный принцип предполагает, что цели и процедуры в оценивании должны быть понятными, инструкции четкими и ясными, результаты полезными и доступными. В процессе оценивания не должно возникать никаких сомнений в его целесообразности и правильности. В свою очередь, достижение доверия и взаимодействия между участниками образовательного процесса будет повышать их вовлеченность и позитивно влиять на результаты обучения.

Непрерывность. Оценивание является непрерывным процессом, позволяющим своевременно и систематически отслеживать прогресс учебных достижений обучающихся. Постоянство процесса оценивания обеспечивается через фокус на формативное оценивание, установление графика суммативного оценивания и использование механизмов выставления баллов, что обуславливает взаимосвязь между процедурами и создает единую систему оценивания.

Направленность на развитие. Оценивание инициирует и определяет направление развития системы образования, школы, учителей и обучающихся. Оценивание, основанное на сборе и анализе информации о том, какими знаниями и навыками обладают обучающиеся, позволяет принимать обоснованные решения о дальнейших шагах в образовательном процессе.

Для сбора данных об успеваемости и прогрессе в обучении в течение года осуществляются два вида оценивания: формативное и суммативное.

Формативное оценивание (текущее) – определение текущего уровня усвоенных знаний и навыков в процессе работы на уровне или осуществление оперативной взаимосвязи между учеником и учителем.

Суммативное оценивание – определение уровня сформированности знаний и учебных навыков при завершении изучения определенного раздела, четверти, года с выставлением баллов и оценок.

И формативное и суммативное оценивание позволяют увидеть насколько достижения обучающихся соответствуют поставленным целям обучения, а результат оценивания используется для дальнейшего планирования, что должно обеспечить успешное ежедневное обучение.

Формативное оценивание используется для адаптирования, коррекции преподавания и обучения, влияя на рост и развитие учебных достижений, обеспечивая обратную связь между педагогом и обучающимися. Этот вид оценивания приобретает все большую роль в международной практике. Анализ литературы авторов формативного оценивания свидетельствует о том, что описание структурных элементов формативного оценивания трактуется неоднозначно и может меняться в зависимости от решаемых целей и условия применения. В качестве общих элементов можно выделить активное вовлечение обучающихся в процесс оценивания, адаптация преподавателя к потребностям обучающихся, предоставление качественной и конструктивной обратной связи. Процесс формативного оценивания не является стандартизированным, то есть каждый учитель самостоятельно может определять собственную практику. В процессе обучения и формативного оценивания учителю необходимо выполнять все цели обучения согласно программе. Для самостоятельной разработки заданий формативного оценивания рекомендуется:

- изучить учебную программу, учебный план, провести анализ целей обучения
- составить критерии оценивания
- разработать задание в соответствии с критериями оценивания и уровнем мыслительных навыков
- составить к заданию дескрипторы.

Используемые дескрипторы к заданию должны быть ясными и точными, чтобы оценивание было объективным. Дескрипторы дают возможность определить на каком этапе выполнения задания учащиеся испытывают затруднения, что позволяет формулировать конструктивную обратную связь, определять необходимый объем программного материала для повторного изучения.

Согласно теории формативного оценивания предполагается три позиции организации оценивания: оценивание учителем, самооценивание и взаимооценивание. Основное внимание при самооценивании уделяется стимулированию саморегуляции и самостоятельного обучения. Это способствует самоанализу сильных и слабых сторон в процессе обучения. Важно научить объективно определять собственные пробелы, навыки и умения. Учитель, используя наводящие вопросы, дает возможность отслеживать изменения в обучении.

Взаимооценивание направлено на то, чтобы обучающиеся помогали друг другу улучшить свою работу. Замечено, что ученики, предоставляя обратную связь одноклассникам, значительно улучшают свои собственные результаты. Это достигается если для организации взаимооценивания разработать критерии и задания для оценивания. Это способствует приобретению таких навыков, как сравнение, аргументирование, коммуникация, поиск доказательств и практическое мышление. Повышается ответственность, мотивация и вовлеченность обучающихся, возможность выступить в роли эксперта и советника, сравнить собственное понимание с видением сверстников.

Методы формативного оценивания можно использовать на разных этапах организации учебной деятельности: в процессе изучения нового материала, проверки домашних заданий, во время индивидуальной, парной и групповой работы.

Учителю при этом необходимо систематически наблюдать за деятельностью обучающихся и фиксировать промежуточные результаты и в дальнейшем учесть его

потребности и возможности. При планировании формативного оценивания в парной работе необходимо, чтобы обучающиеся понимали равные ответственности за выполнение задания и его результат, согласовывали свои действия, обменивались мнениями.

Во время групповой работы учитель контролирует работы всех групп и отдельно каждого обучающегося.

Осуществлять непрерывное взаимодействие с обучающимися, корректировать и планировать процесс обучения позволяет обратная связь. При предоставлении обратной связи учителем рекомендуется отметить сильные стороны обучающегося, дать рекомендации для исправления недочетов, исключить использование негативных комментариев. Обратная связь может предоставляться в любом виде: устном, письменном, графическом.

Одним из этапов формативного оценивания является анализ результатов обучения, который позволяет выявить, кто испытывает затруднения по разделу или теме. Для этого рекомендуется ведение листов наблюдения, журналов, дневников и других форм регистрации результатов формативного оценивания.

Для определения и фиксирования уровня усвоения программы за определенный период времени проводится суммативное оценивание. Суммативное оценивание за раздел, сквозную тему проводится по окончании обучения раздела, в результате которого выставляются баллы, учитываемые при выставлении четвертных оценок. Форму проведения учитель определяет самостоятельно (проект, эссе, контрольная работа, устный опрос и др). Планирование и организация суммативного оценивания проводятся согласно инструктивным документам в зависимости от предмета. По математике количество процедур суммативного оценивания проводится по разделам долгосрочного планирования. Максимальное количество суммативного оценивания за раздел не должно превышать трех в четверти, в случае изучения четырех или более разделов их объединяют с учетом целей обучения. Последняя суммативная работа проводится не позднее, чем за одну неделю до конца четверти. Время на суммативное оценивание определяется учителем (15-20 мин). В содержание суммативной работы рекомендуется включить цели обучения, что позволяет определить достигнутый уровень знания и навыков. Для своевременного выявления пробелов в усвоении программы проводится анализ результатов суммативного оценивания, для этого предлагается использовать показателем «процент выполнения заданий». Уровни учебных достижений обучающихся подразделяются в зависимости от процента выполнений заданий: низкий уровень (0-39%), средний уровень (40-84%), высокий (85-100%). Результаты суммативного оценивания за раздел должны быть понятны для обучающихся и мотивировать к дальнейшему обучению. Обратная связь о достигнутом уровне учебных достижений должна быть в разрезе критериев оценивания.

Суммативное оценивание за четверть предполагает контрольно-проверочную работу из разноуровневых заданий в соответствии с учебной программой.

Для обсуждения результатов письменных суммативных работ организуется модерация. Во время модерации обсуждаются результаты работ обучающихся, выставляются окончательные баллы с учетом модерации. Для этого необходимы открытая и прозрачная коммуникация, культура сотрудничества, профессиональная поддержка в коллективе.

Оценивание за четверть рассчитывается по единой шкале от «2» до «5» и при этом учитываются результаты суммативного оценивания за разделы в процентах в соотношении 50 на 50. Годовая оценка определяется из результатов всех четвертных оценок.

Главной задачей преподавательского состава должно стать создание условия, способствующих стремлению к самообразованию, развитию мотивации, достижения успеха. Одним из достоинств, преимуществ критериального оценивания является объективность, открытость, прозрачность и самое главное – стимулирующий здоровьесберегающий потенциал. К преимуществам критериального оценивания относятся также объективная оценка знаний в соответствии с составленными критериями оценок, развитие навыков самооценивания, самостоятельной подготовки, повышение качества пройденного материала.

Критериальное оценивание является нормативной системой, оно направлено не только на оценивание знаний учащихся, но и на развитие индивидуальных качеств обучающихся, совершенствование знаний, индивидуальное развитие компетенции учащихся, соответствующих целям и содержаниям учебного плана обучения.

Литература

1. Блум Б.С., Кратвиль Д. Таксономия целей обучения. – Нью-Йорк: Логман, 1956.
2. Уильям Д., Томсон М. 5 основных стратегий для формативного оценивания. 2007.
3. Руководство по критериальному оцениванию для учителей начальной школы: Учебно методическое пособие. / Под ред. О.И.Можаевой, А.С.Шилибековой, Д.Б.Зиеденовой. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016.
4. Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство. / Сост. Р.Х.Шакиров, А.А.Буркитова, О.И.Дудкина. – Б.: «Билим», 2012.
5. ОЭСР. Среднее образование в Казахстане: Обзор национальной образовательной политики. – Астана: ИАЦ, 2014.

С.М. Расулов
А.Ю. Хрестолобова
г.Аркалык (Казахстан)

ПЛАНИРОВАНИЕ И КОНТРОЛЬ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

В деятельности по физическому воспитанию, как, впрочем, и в любой иной планомерной деятельности, можно условно выделить три части: 1) планирование 2) реализацию запланированного 3) контроль.

Условность такого разграничения: вполне очевидна, поскольку в действительности все эти операции не только взаимосвязаны, но и как бы переходят друг в друга. Однако не сводятся друг к другу и осуществляются в определенной последовательности. В единстве они представляют собой неотъемлемые слагаемые рациональной организации, целесообразного построения процесса физического воспитания и управление его результативностью. Знание объективных закономерностей физического воспитания, отражающих их принципов и научно-методических положений, — важнейшая предпосылка и направляющая основа педагогического планирования и контроля в этой сфере. В свою очередь, планирование и контроль, если они опираются на знание закономерностей физического воспитания, являются действенными инструментами его целесообразного системно-упорядоченного построения. При этом функции педагогического планирования заключаются в предвидении ожидаемого результата и логически формализованном проектировании того, как будет (должен) разворачиваться процесс физического воспитания на пути к этому результату в данных конкретных условиях на базе общих закономерностей; а функции контроля состоят в объективной оценке индивидуальных и других предпосылок достижения цели, проверке реально складывающегося содержания, форм построения и результатов физического воспитания, в сличении запланированных и фактически наблюдаемых его параметров, выявлении степени соответствия между ними и внесения при необходимости корректировок как в сам процесс физического воспитания, так и в параметры плана [1].

Рассматривая в этой связи взаимообусловленность планирования, реализации плана и контроля, важно ясно представлять, что, как бы тщательно не разрабатывался план,

практически складывающийся процесс физического воспитания далеко не всегда и не во всем совпадает с его запланированными контурами.

Главные причины этого в том, что, во-первых, закономерности физического воспитания имеют не однозначно предопределяющий, а вероятностный (стохастический) характер (иначе говоря, они не проявляются механически, а допускают в зависимости от конкретных условий различные вариации одних и тех же тенденций); во-вторых, наши знания об этих закономерностях никогда не являются исчерпывающими; в-третьих, реальные жизненные ситуации, влияющие на ход физического воспитания, весьма вариативны, динамичны [2].

Отсюда вытекают требования к гибкости планирования, постоянной взаимосвязи планирования и контроля, регулярной коррекции плана и самого процесса его реализации с учетом конкретных контрольных данных. Кратко это можно обозначить как принцип перманентного планирования и контроля.

В системе физического воспитания в целом есть, как известно, ряд уровней планирования и контроля, которые представлены планирующей и контролирующей деятельностью официальных органов руководства физическим воспитанием в обществе (госкомитетов по физической культуре и спорту, отделов министерств и ведомств, центральных советов физкультурно-спортивных обществ и т.д.), общим планированием и контролем работы по физическому воспитанию в отдельных учреждениях, организациях, коллективах, конкретно-педагогическим планированием и контролем как функцией специалистов, непосредственно ведущих физическое воспитание: учителей, преподавателей, методистов, тренеров и других аналогичных по своим функциям лиц [3].

На верхних уровнях планирование и контроль имеют директивно-управленческий и общерегламентирующий характер; они рассчитаны на общие линии организации системы физического воспитания, управление ее функционированием и развитием физкультурного движения в обществе [4].

Здесь официально определяются единые целевые установки, учреждаются и вводятся в действие общие программно-нормативные и другие регламентирующие положения, являющиеся исходными для планирования и контроля на всех низлежащих уровнях, такие как Президентские тесты, Единая спортивная классификация, официальные программы по физическому воспитанию для учебных заведений и других учреждений и организаций, общие контрольные показатели эффективности работы в области физического воспитания, физической культуры и спорта и т.д. Ими руководствуются в качестве отправных положений при планировании и контроле конкретного процесса физического воспитания на педагогическом уровне.

Литература

1. Баландин В.И. и др. Прогнозирование в спорте. – М.: ФиС. – 986.
2. Благущ П.К. К теории тестирования двигательных способностей. – М.: ФиС. – 1982.
3. Годик М.А. Контроль тренировочных и соревновательных нагрузок. – М.: ФиС. – 1980.
4. Иванов В.В. Комплексный контроль в подготовке спортсменов. – М.: ФиС. – 1987.

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В КЛАССЕ ФОРТЕПИАНО

Система образования имеет широкий спектр возможностей для развития, обучения и воспитания подрастающего поколения. Одним из звеньев этого процесса являются школы искусств, дающие дополнительное образование, расширяющие диапазон образовательной системы путём углубленного изучения различных видов искусств.

Вскрывая возможности воспитания музыкальных способностей учащегося и приобщая его к музыкальной деятельности, педагогика усиливает комплекс потенциальных способностей ребёнка и тем самым помогает ему приобщиться к деятельному образу жизни.

Для того чтобы учащийся по-настоящему включился в работу, нужно, чтобы задачи, которые ставятся перед ним в ходе учебной деятельности, были не только понятны, но и внутренне приняты им, то есть чтобы они приобрели значимость для учащегося и нашли, таким образом, отклик и опорную точку в его переживании.

Задача педагога дополнительного образования состоит в том, чтобы суметь заинтересовать ребёнка процессом овладения тем или иным видом искусства, инструментом, и тогда необходимый для этого труд постепенно станет потребностью.

Главной моей задачей стало сделать игру на фортепиано приятным и увлекательным занятием для ученика. В конечном счете – сделать занятия музыкой увлечением жизни.

При изучении личности ученика в условиях учебной деятельности я столкнулась с необходимостью выявить взаимосвязь основных личностных характеристик, которые обеспечивают успешность его учебно-познавательной деятельности. В качестве таких личностных характеристик можно выделить: 1) отношение к предмету; содержанию, процессу, результату учебно-познавательной деятельности, выражающейся в мотивации учения; 2) характер взаимоотношений ученика с участниками учебного процесса, который проявляется в эмоционально-оценочных отношениях ученика и учителя друг к другу, учащихся между собой.

С этой целью мною было проведено анкетирование: тест на самооценку стрессоустойчивости личности (составители Н.В.Киршева, Н.В.Рябчикова), анкета – «Определение мотивов учения младших школьников», анкета – «Определение мотивов учения школьников 5-11 классов».

Результаты анкетирования я проанализировала совместно с психологом, мы определили, что у учащихся доминирует 1) учебно-познавательный мотив; 2) широко-социальный мотив – это мотив самоопределения и ответственности; 3) мотив долга (учусь, потому что этого требуют родители и педагог, считаю своим долгом учить все предметы); 4) узколичностный мотив, т.е. мотив благополучия (хочу получать отличные оценки).

Таким образом, можно сделать вывод: у учащихся высокий уровень школьной мотивации, учебной активности, есть стремление наиболее успешно выполнить предъявленные требования, в работе проявляется добросовестность, ответственность, но вместе с тем уровень тревожности оказался выше среднего.

В своей педагогической деятельности особое значение отвожу воспитанию положительной мотивации учения, которой способствуют общая атмосфера в школе, классе; участие ученика в коллективных формах организации разных видов деятельности. Так в начале учебного года, когда совместно с учащимся выбираем программу, то обязательно оговариваю, если будешь добросовестно заниматься и успешно справишься с исполнением произведений, есть возможность принять участие в отчётном концерте отделения в «Шалкыме».

К организации разных видов деятельности имеют прямое отношение проведение на отделении ежегодных конкурсов на лучшее исполнение пьес, участие в городских, областных, республиканских и международных конкурсах, концертах для родителей.

Воспитанию положительной мотивации способствуют также отношения сотрудничества учителя и учащегося, помощь учителя не в виде прямого вмешательства в выполнение задания, а в виде советов; привлечение учителем школьников к оценочной деятельности и формирование у них адекватной самооценки. Всегда предлагаю ученикам самим оценивать выступления на экзаменах, оценивать домашнюю работу.

Кроме того, формированию мотивации способствуют занимательное изложение, стараюсь в необычной форме преподавать учебный материал, вызывающий удивление у учащихся, эмоционально окрашивать речь, использовать познавательные игры, ситуации спора и дискуссии, анализировать жизненные ситуации, умело применять поощрения и порицания. Особое значение здесь приобретает самостоятельное выполнение учениками учебных действий и самоконтроля. Своих учеников прошу с первого класса вести дневники самоконтроля, где ежедневно они записывают время домашней работы за инструментом. Отсюда вытекают и основные требования к ученикам-пианистам: умение 1) думать, 2) слушать, 3) понимать, 4) видеть (нотный текст). Эти требования с первых же шагов обучения направлены на организацию и активизацию внимания учащегося.

Мои педагогические принципы основываются на том, что сама специфика индивидуальных занятий располагает колоссальными возможностями для умело направленного руководства. Отправная точка – изучение индивидуальности, личности ученика, вера в его возможности.

На своих занятиях использую системный подход, который учитывает сильные и слабые стороны ребёнка, его характер и наклонности, даже особенности воспитания в семье. Свою педагогическую деятельность строю на основе педагогики сотрудничества. Словесные объяснения занимают немалое место на уроках, они почти всегда лаконичны и метафорически ярки. Хороший результат дал «Метод диалога», обращаясь к сознательности ученика, метод эмоционального «заражения», где ведущая роль отведена музыкальным переживаниям изучаемых произведений, широко востребованы эмоциональные и психологически-образные характеристики пьес.

Часто пользуюсь дирижерским методом работы с учеником. Если нужно, прибегаю даже к пластическому показу движений (например, в танцевальной музыке) и этим делаю зримым музыкально-ритмический рисунок.

Также использую методики известных пианистов прошлого и современности: «Путь к музицированию» (Л.Баренбойм), «За роялем без слёз, или Я – детский педагог» (Т.Юдовина-Гальперина), «В музыку с радостью» (О.Геталова и И.Визная), «Первые шаги маленького пианиста» (И.Королькова).

Большое значение для эффективной работы имеет расписание дня. Всегда прошу родителей следить за тем, чтобы, придя из общеобразовательной школы, пообедав и отдохнув, ученик сначала занимался музыкой и затем чередовал приготовление уроков по предметам с занятиями за инструментом.

Общеизвестно, что чередование видов труда, особенно умственного, даёт лучший результат. Прошу всегда младших школьников заниматься не более получаса подряд, старших – не более часа. Не может внимание на втором часу занятий быть таким же собранным, как в начале первого часа. Обычно говорю: «Если заметил, что отвлекаешься, не слушаешь себя, играешь как робот, сделай перерыв, подвигайся, выполни какую-нибудь работу по дому, а минут через 15 снова садись за инструмент».

Увы, всегда ли выполняются подобные просьбы, не знаю, но время от времени повторяю их.

Конечно, ученик и «обязан», и «должен». Без этого трудно рассчитывать на продвижение вперёд по бесконечной лестнице знаний. Но у этой, в общем-то правильной и

привычной, формулы есть своя антитеза, обращенная к самому педагогу. Если ученик должен старательно учиться, то педагог должен взрастить в нём чувство осознанного долга. Считаю это главной установкой – превратить своё законное требование учиться в ответную внутреннюю потребность ученика. На этом, прежде всего, и проверяется профессиональное мастерство современного учителя!

И.Ю. Спасская
г. Орск (Россия)

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РАБОЧЕГО СТРОИТЕЛЬНОГО ПРОФИЛЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Для успешного выполнения профессиональной деятельности рабочий строительного профиля должен обладать рядом профессионально важных качеств, одним из наиболее значимых из которых является профессиональная ответственность.

Под профессионально важными качествами С.А. Дружилов понимает индивидуальные качества субъекта труда, влияющие на эффективность профессиональной деятельности и успешность ее усвоения и способные на изменения: по мере овладения человеком профессиональной ролью они развиваются, обретают свойство компенсации недостающих человеку по разным причинам качеств, структурно совершенствуются [1].

Профессиональным качеством ответственность определяется в ряде педагогических исследований.

Социально-профессиональная ответственность студента железнодорожного техникума, по мнению Л.П. Николаевой, является профессионально-личностным качеством, характеризующимся готовностью к совершению осознанного поступка в целях обеспечения безопасности и комфорта пассажиров железнодорожного транспорта; к выполнению должностных обязанностей по обслуживанию пассажиров и подвижного состава; к соблюдению регламентов железнодорожного движения на основе успешного профессионального обучения, осознанного применения знания транспортной эргономики и рискологии, умений оперативных действий, ценностного отношения к статусу работника железнодорожной дороги [2].

В исследовании Л.Р. Толстых профессиональная ответственность инженера - это интегративное профессиональное качество социально и экологически ориентированного субъекта, которое проявляется в способности осознанно соблюдать нормы и правила, проявлять инициативу в принятии решений, контролировать эмоции и поведение, предвидеть и оценивать производственную ситуацию; в готовности держать ответ за результаты и последствия принятых решений в процессе обеспечения инженерной деятельности [3].

Обобщая мнение исследователей, мы можем выделить такие элементы профессиональной ответственности, как: соблюдение норм и правил профессиональной деятельности, способность предвидеть результаты и возможные последствия трудовых действий, проявление самоконтроля, осознанная потребность качественного исполнения профессиональных обязанностей. Данные элементы, на наш взгляд, являются универсальными и соотносятся с профессиональной ответственностью работников различных сфер.

Для нас актуально определение профессиональной ответственности рабочего строительного профиля, что предполагает определение содержания понятий «рабочий» и «профессии строительного профиля».

Понятие «рабочий» исследует В.С. Безрукова, выделяя в нем возрастной аспект (рабочий должен быть совершеннолетним), социальный аспект (рабочие могут быть представлены различными слоями населения), характер деятельности (определяется по отраслям производства

- промышленность, транспорт, сфера быта, сельское хозяйство, учебные заведения, учреждения культуры); экономическую базу (источники финансирования: государственные и негосударственные предприятия, учреждения, индивидуальная трудовая деятельность) [4].

Н.Л. Лабунская отмечает такую особенность рабочей профессии, как продажа работодателю своей физической силы и способностей [5]. Признаками рабочих профессий, по мнению Н.Е. Скриповой, являются: преимущественная доля физической составляющей (взаимодействие с орудием труда, физическая включенность в технологический процесс), включенность в производственный процесс (производство готовой продукции или услуги в заданном количестве, заданного качества в заданные сроки), доминанта наемного труда (продажа работником рабочей силы и квалификации по договору найма в обмен на заработную плату), высокая степень подчиненности организаторам производства (соблюдение дисциплины труда в соответствии с нормативными актами) [6].

Строителем является работник, занимающийся возведением зданий и сооружений. Если мы обратимся к историческому наследию прошлого, то увидим, насколько значительным является качественный труд строителя, создавшего здания и сооружения, существующие не один век и продолжающие быть функциональными.

Развитие науки и технологий определяет наличие большого числа строительных профессий и узкой специализации рабочего для качественного выполнения профессиональной строительной деятельности, особенностью которой является необходимость выполнения небольшого числа однообразных действий (нанесение раствора, укладка кирпичей и т.д.) в соответствии со строительной специальностью.

В настоящее время строительная отрасль в России является активно развивающейся, профессии строительного профиля остаются массовыми и популярными, ее представители востребованы на рынке труда.

Обучение строительным профессиям осуществляется в учреждениях среднего профессионального образования и дополнительного профессионального образования.

Современные условия производства обуславливают изменение требований к профессиональной подготовке рабочих строительного профиля, вызванное ускорением модернизационных процессов, усложнением самого производства, появлением новых видов профессиональной деятельности.

Несмотря на снижение объема строительных работ, спад, вызванный кризисом 2014 года, замедлился, поэтому есть все предпосылки стабилизации ситуации и востребованности специалистов строительного профиля на региональном рынке труда. В 2017 году лидирующее положение продолжает занимать жилищное строительство, за ним идет нежилое строительство, рост темпов которого вызвано приоритетами экономического развития страны. В связи с антироссийскими санкциями выросла доля сельскохозяйственных и коммерческих зданий. В Оренбургской области развивается строительство социальных объектов, высокие темпы которого и особенности климата региона и современные высокие требования, предъявляемые к подобным объектам, требуют от высокой квалификации и умения работать в специфических условиях.

В связи с высоким уровнем технологизации производства строительная отрасль в настоящее время включает в себя обширный нормативно закрепленный перечень профессий. Так, перечень раздела «Строительные, монтажные и ремонтно-строительные работы» Единого тарифно-квалификационного справочника содержит 154 профессии, большая часть которых имеет соответствующий профессиональный стандарт, предъявляющий высокие требования к уровню профессиональной подготовки рабочих строительного профиля.

В настоящее время активно распространяется международная практика развития мастерства строителя, предъявления высоких требований к выполнению им профессиональных обязанностей. Одним из наиболее известных и успешных международных конкурсных движений, связанных с рабочими профессиями, в которое активно и успешно включается Россия, является WorldSkillsInternational (WSI). В 2017 году российские рабочие строительного

профиля на чемпионате WorldSkillsAbuDhabi показали результаты высокого уровня: бронзовая медаль по компетенции «Камнетесное дело», медали за профессиональное мастерство в компетенциях «Кирпичная кладка», «Облицовка плиткой», «Сантехника и отопление», «Сухое строительство и штукатурные работы», «Малярные и декоративные работы», «Бетонные строительные работы».

Повышение требований к профессиональному уровню рабочих строительного профиля, имеющийся опыт качественной подготовки строителей в образовательных организациях России позволяет говорить о возможности эффективного формирования профессиональной ответственности, качества, требующего специально организованных педагогических воздействий для достижения результата.

Профессиональная ответственность является профессионально-личностным качеством рабочего строительного профиля, выражающимся в его потребности соблюдать регламенты ведения стройки и применять знания промышленной безопасности и охраны труда, способности предвидеть результаты и возможные последствия трудовых действий, проявлении самоконтроля, осознанной потребности качественного исполнения профессиональных обязанностей.

Формирование профессиональной ответственности рабочего строительного профиля осуществляется в процессе реализации профессиональных программ, включающих содержательные и методические аспекты профессиональной ответственности исходя из особенностей выбранной профессии. Основой разработки содержания программ являются нормативные документы (Единый тарифно-квалификационный справочник, соответствующие профессиональные стандарты), позволяющие выделить общие для всех строительных профессий позиции: трудовая дисциплина, правила внутреннего распорядка, индивидуальная защита, безопасность (пожарная, экологическая, электрическая), санитария, гигиена труда, охрана труда, помощь, экономичность, порядок.

Таким образом, профессиональная ответственность рабочего строительного профиля является педагогическим обусловленным понятием, трактуемым как профессионально важное качество, эффективное формирование которого осуществляется в образовательном процессе.

Литература

1. Дружилов С.А. Основы психологии профессиональной деятельности инженеров-электриков: монография [Электронный ресурс] /С.А. Дружилов – М.: Академия Естествознания, 2010. – 119с. URL: <https://monographies.ru/en/book/section?id=2952>
2. Николаева Л.П. Формирование социально-профессиональной ответственности студентов железнодорожного техникума: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 /Лариса Петровна Николаева. – Оренбург, 2013. - 24 с.
3. Толстых Л.Р. Становление профессиональной ответственности будущих инженеров в образовательном пространстве вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 /Лилия Раисовна Толстых. – Чита, 2013. - 26 с.
4. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика: учебник для индустриально-педагог.техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 344 с.
5. Лабунская Н.Л. Подготовка квалифицированных рабочих для современного рынка труда в учреждениях среднего профессионального образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 /Наталья Леонидовна Лабунская. – Кемерово, 2014. - 23 с.
6. Скрипова Н.Е. Аксиологическая концепция ориентации школьников на рабочие профессии: автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. – Владикавказ, 2016. – 46 с.

THE ROLE OF GAMES AT THE ENGLISH LESSONS

Currently, the main principle of the modern educator is not only focused on the impact of each student, his personal settings, but also optimization of the joint activities of students. Games add variation to a lesson and increase motivation by providing a plausible incentive to use the target language. They activate the learning process and compared with the traditional form of the classes have some advantages, in pedagogy, as well as in many other fields of science, is changing the practices and working methods, in particular, all the more widespread of various games. The implementation of gaming techniques is directly related to the number of common social and cultural processes to search for new forms of social organization and cultural relations between the teacher and students. The need to improve students' communication culture in the didactic process is dictated by the need to improve the cognitive activity of students, stimulate their interest in the subject. The processes occurring in a country embrace all spheres of our lives: increased contacts with foreign countries, the opportunity to communicate with other people at all levels (inter-state communication, tourism, student exchanges and student, etc.) This, in turn, necessitated the study of foreign languages. Communication in any language requires a large vocabulary, which is accumulated over several years. It follows that to study the language should begin in early childhood. This caused a search for new methods of teachers to enable children to study effectively and efficiently [1].

A game is a huge incentive to succeed where sometimes are many traditional exercises ineffective. The lesson can be an unforgettable journey into the world of the English language to enable not only strong, but weak students to show their creativity. Even the most insignificant success is a huge step towards knowledge. Games offer students a fun-filled and relaxing learning atmosphere. After learning and practicing new vocabulary, students have the opportunity to use the language in a non-stressful way. While playing games, the learners' attention is on the message, not on the language. Rather than pay attention to the correctness of linguistic forms, most participants will do all they can to win. This eases the fear of negative evaluation, the concern of being negatively judged in public, and which is one of the main factors inhibiting language learners from using the target language in front of other people. In a game-oriented context, anxiety is reduced and speech fluency is generated - thus communicative competence is achieved [2].

Games are also motivating. Games introduce an element of competition into language-building activities. This provides valuable impetus to a purposeful use of language. In other words, these activities create a meaningful context for the language use. The competitive ambiance also makes learners concentrate and think intensively during the learning process, which enhances unconscious acquisition of inputs.

The benefits of using games in language-learning can be summed up in eight points:

1. promoting communicative competence;
2. creating a meaningful context for language use;
3. increasing learning motivation;
4. reducing learning anxiety;
5. integrating various linguistic skills;
6. encouraging creative and spontaneous use of language;
7. constructing a cooperative learning environment;
8. fostering participatory attitude of the students.

Many experienced textbook and methodology manuals have argued that games are not just time-filling activities but have a great educational value [3; 4].

W. R. Lee holds that most language games make learners use the language instead of thinking about learning the correct forms. He said that games should be treated as central not

peripheral to the foreign language teaching program. A similar opinion is expressed by Richard-Amato, who believed games to be fun but warns against overlooking their pedagogical value, particularly in foreign language teaching. There are many advantages of using games. “Games can lower anxiety, thus making the acquisition of input more likely” (Richard-Amato). In the easy relaxed atmosphere which is created by using games, students remember things faster and better [5].

Games are often used as short warm-up activities or when there is some time left at the end of a lesson. Lee observed that “a game should not be regarded as a marginal activity filling in odd moments when the teacher and class have nothing better to do”. Games ought to be at the heart of teaching foreign languages.

There are many advantages of using games in the classroom: 1. Games are a welcome break from the usual routine of the language class. 2. They are motivating and challenging. 3. Learning a language requires a great deal of effort. Games help students to make and sustain the effort of learning. 4. Games provide language practice in the various skills- speaking, writing, listening and reading. 5. They encourage students to interact and communicate. 6. They create a meaningful context for language use.

Games encourage, entertain, teach, and promote fluency. Many teachers find games to be a strong classroom tool for foreign language students. Students can often get bored with books and worksheets. Using entertaining games and interactive tools can keep students focused and learning for extended periods.

Despite all the reasons you're very likely to have heard about the benefits of learning another language - good for your degree, good for your travels, good for your career.

It's true that there are more and more people learning and speaking English these days. In fact, English is, according to some measures, the most widely spoken language in the world. Approximately 1.5 billion people around the world speak English as their native tongue or as a foreign language, and this number is still growing.

Literature

1. Uberman A. The use of games for vocabulary presentation and revision. – Oxford: Oxford Univ. Press. – 2000. – 13-18.
2. Fayardo K. P. Successful note taking. Oxford: Oxford Univ. Press. 1999. – P: 86-90.
3. Wright A. Games for Language Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P.34-35.
4. Azar B. Sh. Fun with grammar. – New York. 2000. 241 p.
5. Rinvolucris Mario. Grammar Games: cognitive, affective and drama activities for EFL students. – Cambridge, 1989.

**И.А. Тобагабылова
А. Айтымова
г.Астана (Казахстан)**

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ – АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Казахстан – многонациональное государство. В нашей стране живут более 130 национальностей. Как было отмечено Президентом Республики Казахстан Н.А.Назарбаевым в Послании народу Казахстана, «Мы – многонациональное общество. И в вопросе межнациональных отношений не должно быть никаких двойных стандартов. Все должны быть равны в государстве. Не должно быть хороших или плохих по этническим или другим

признакам. Мы должны быть настоящими хозяевами своей земли – гостеприимными, радушными, щедрыми, терпимыми... Мы сделали ценности единства и согласия фундаментом общества, основой нашей особой казахстанской толерантности» [1].

В последнее время в научно-педагогическую литературу прочно вошел термин «толерантность». В разных языках слово «толерантность» имеет сходное значение и является своеобразным синонимом «терпимости». Основой толерантности является признание права на отличие.

В связи с этим в настоящее время особенно актуальна проблема терпимого отношения к людям иной национальности, культуры. Не секрет, что сегодня всё большее распространение среди молодёжи получают недоброжелательность, озлобленность, агрессивность. Поэтому необходимо активизировать процесс поиска эффективных механизмов воспитания подрастающего поколения в духе толерантности.

Основные критерии «толерантности» и их показатели можно определить, исходя из определения самого понятия «толерантность» – активная нравственная позиция и психологическая готовность к терпимости во имя позитивного взаимодействия с людьми иной культуры, нации, религии, социальной среды.

Толерантность – это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира, это искусство жить в мире разных людей и идей, способность иметь права и свободы, при этом, не нарушая прав и свобод других людей. В то же время, толерантность – это не уступка, снисхождение или потворство, а активная жизненная позиция на основе признания иного.

Толерантность также требует предоставления каждому человеку возможностей для социального развития без какой-либо дискриминации. Это качество личности, которое является составляющей гуманистической направленности личности и определяется ее ценностным отношением к окружающим. В то же время толерантность вовсе не означает безразличие к любым взглядам и действиям. Так, например, аморально и преступно мириться с расизмом, насилием, унижением достоинства, ущемлением интересов и прав человека. Нельзя мириться в том случае, если искажаются научные данные или сведения, экспериментально доказанные.

Если невозможно однозначно оценить, что лучше, что оптимальнее, где истина, то целесообразно уважительно и спокойно отнестись к инакомыслию, оставаясь при своих убеждениях. Можно рассматривать толерантность как социальную норму, в которую входят следующие компоненты: социальная восприимчивость взаимодействующих субъектов, интерес к особенностям друг друга; признание равенства партнёров; отказ от доминирования и насилия; готовность принять другого таким, какой он есть; доверие, умение слушать и выслушивать другого; способность к сочувствию, сопереживанию Другой подход к укреплению толерантности выражается в создании условий, необходимых для осуществления прав человека. В сфере воспитания и развития толерантность означает открытость, реальную заинтересованность в культурных различиях, признание многообразия, развитие способности распознавать несправедливость и предпринимать шаги по её преодолению, а также способность конструктивно разрешать разногласия.

Проблему толерантности можно отнести к воспитательной проблеме. Проблема культуры общения – одна из самых острых в системе образования, да и в обществе в целом. К сожалению, дух нетерпимости, неприязни к другой культуре, образу жизни, верованиям, убеждениям, привычкам всегда существовал и продолжает существовать в наше время как в обществе в целом, так и в отдельных его институтах. Не является исключением и система образования. Следует отметить, что предметом нетерпимости может выступать как национальная, религиозная, этническая, социальная, половая принадлежность личности, так и особенности его внешнего вида, интересы, увлечения, привычки.

Особая роль в формировании толерантности у всех категорий обучаемых – от дошкольной до послевузовской образовательной системы - принадлежит, безусловно,

педагогам. Формирование таких качеств, как признание человеком другого, принятие, понимание облегчило бы решение проблемы воспитания толерантности.

В настоящее время перед всеми педагогами встает вопрос: как обеспечить формирование толерантных качеств личности обучаемых в процессе поликультурного образования. В современной социокультурной ситуации система образования должна создавать благоприятные условия для межкультурного общения, где всем обучающимся прививается уважение к своей культуре и культурам других народов, поскольку именно в учебно-воспитательном процессе создаются ситуации культурного, межличностного, межнационального, формального и неформального общения. Толерантность является основой педагогического общения педагога и обучаемого, сущность которого сводится к таким принципам обучения, которые создают оптимальные условия для формирования у обучающихся культуры достоинства, самовыражения личности, исключают фактор боязни неправильного ответа. Воспитание в духе толерантности способствует формированию у молодежи навыков независимого мышления, критического осмысления и выработки суждений, основанных на моральных ценностях.

Проблема воспитания толерантности должна объединить людей разных, прежде всего, специалистов разных направлений и уровней – психологов, педагогов, воспитателей, руководителей, лидеров и рядовых специалистов, а также представителей разных возрастных групп. Толерантность – понятие многоаспектное и может рассматриваться в педагогике и психологии как с позиций личности, ее установок, ценностей, так и с точки зрения воспитания, развития. Толерантность в нашем понимании – это, с одной стороны, цель и результат воспитания, сопровождающийся формированием определенных социальных установок, а с другой – ценность и качество личности, проявляющееся в поведении и поступках. Понятие «толерантность» исходно объединяет в себе смыслы терпеливости, выносливости и терпения, терпимости, что весьма важно для выхода на проблему толерантности в обществе. Для того чтобы понять, что же такое толерантность нужно рассмотреть исходные принципы толерантности. К числу этих принципов следует, прежде всего, отнести:

- отказ от насилия как неприемлемого средства приобщения человека к какой-либо идее;
- добровольность выбора, акцент на искренности его убеждений, «свобода совести»;
- умение принудить себя, не принуждая других. Страх и принуждение извне не способствуют в целом сдержанности и терпимости, хотя в качестве воспитательного фактора в определенный момент дисциплинируют людей, при этом формируя определенные нравы;
- подчинение законам, традициям и обычаям, не нарушая их и удовлетворяя общественные потребности;
- принятие другого, который может отличаться по разным признакам;
- национальным, расовым, культурным, религиозным и т.д. И как гласит мудрая пословица, «как хотите, чтобы с вами поступали люди, так поступайте и вы с ними».

В педагогической практике накоплено немало форм, методов и приемов работы по воспитанию толерантности у обучающихся, связанных с организацией педагогического процесса, с использованием интерактивных методов обучения и воспитания, организацией диалоговых форм работы (дискуссий, диспутов, дебатов). Педагогические технологии должны быть основаны на системном и комплексном подходе к воспитанию и синтезе форм продуктивной деятельности обучающихся. В связи с этим, педагог должен уделять внимание патриотическому воспитанию, направленному на формирование уважительного отношения к Родине, родным местам, историческому прошлому, родной культуре, собственному народу и народам Казахстана.

Одна из приоритетных задач воспитания на современном этапе – это воспитание такого гражданина общества, который любит Родину, уважает государство и его законы, толерантно относится к народам, населяющим нашу Республику, стремиться работать на ее

благо, для процветания Отчизны, гордится достижениями страны и своего региона. «Каждый гражданин нашей страны должен обрести чувство хозяина на своей земле... Все мы являемся казахстанцами, имеющими равные права и равные возможности.

Система образования не должна быть основана на пренебрежении к религиозно-этической основе культуры, следовательно, наша цель – создание системы образования, основанной на глубоком освоении духовного наследия нашей Республики. Данная система должна способствовать выработке преемственного мышления, приверженности своему национальному наследию и осознанию его роли и места в мировом духовном развитии, также уважению и открытости ко всем другим системам и традициям. Только глубокая и осознанная любовь к своему наследию побуждает человека с уважением относиться к чувствам других, быть чутким к трагедиям отечества и народа.

Литература

1. Послание Президента РК. Назарбаева Н.А. 14.12.2012г.
2. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию. – М., 2000. – С.7.

С.М. Омарова
Г.Ж. Абильмажинова
Астана қ. (Қазақстан)

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМІ МЕН ТӘРБИЕЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Білім беру жүйесі екі сала бойынша: дәстүрлі орта мектепте және мектептен тыс ұйымдар арқылы жүзеге асырылады. Дәстүрлі мектепте білім беру жүйесінің тұрақтылығы қамтамасыз етілсе, мектептен тыс ұйымдарда қоғам сұраныстарына сәйкес оқу-тәрбие процесіне түзетулер енгізіліп отырады. Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық тәрбие жүйесінің толыққанды дамуын қамтамасыз ету үшін бүгінгі таңда осы екі саланың іс-әрекетін үнемі үйлестіріп отырудың маңызы зор.

Бастауыш сынып оқушыларына сыныптан тыс жұмыстарда экологиялық тәрбие беру бір ғана сынып-сабақ жүйесінің әрекетімен шектелмей, керісінше, оқушыларды қоршаған ортаны қорғауға және зерттеуге бағытталған түрлі практикалық іс-әрекетке тартып, мейлінше табиғатпен, ұстаздарымен, бір-бірімен қарым-қатынасын кеңейте түскен дұрыс. Сондықтан да бастауыш сынып оқушыларына экологиялық тәрбие беруде сыныптан тыс жұмыстардың мүмкіндіктерін жан-жақты пайдалану тиімді нәтижеге қол жеткізбек. Мектеп әдістемесінде сабақтан тыс жұмыс екі бағытта жүргізіледі: оқу пәнімен байланысты және оқу пәнімен байланыссыз, сабақтан тыс түрі. Пән бойынша жүргізілетін сабақтан тыс жұмыс оны үйренуді тереңдете түседі. Ол оқушылардың сабақтан алған білімдерін толықтыра түседі, қосымша мәліметтер береді, сабақта түрлендіруге көмектеседі. «Бұл жұмыс кейде сынып оқушыларының жартысын ғана қамтуы мүмкін. Бірте-бірте ол басқа оқушылардың қызығушылығын да оятады» [1].

Сабақтан тыс жұмыстардың қай түрі де, бірдей бағдарламаны қажет етпейді. Ол оқушылардың күнделікті, ағымдағы қызығушылығын ескеріп отыру керек. Соған сәйкес мұғалім де сынып оқушыларының ынта-ықыласын бақылап, ескеріп отыру қажет.

Жалпы, сыныптан тыс жұмыстар мектептің пән бағдарламасын кеңейтуге, қосымша мағлұматтар арқылы оқушы танымын тереңдетуге бағытталады. Кез келген сабақтан тыс жұмыстар топтық, жеке, тұтас оқушылар санын қамти отырып, түрлі формада жүргізіледі. Ол үйірме, олимпиада, жарыс, сайыс, ойын түрінде өтеді. Оған қажетті жоспарлар мен

көрнекілік-танымдық құрал-жабдықтар әзірленеді. Кейде театрландырылған көрініс түрінде де өткізіледі. Бұл жұмыс түрлерінде оқушылардың қосымша бейім-қабілеттері де көрінеді. Мәселен, сабақтан тыс жұмыстар үстінде оқушылар көркем мәтіндер оқиды, жаттайды, рольдік ойындар жүргізеді, газет-журнал материалдарын таңдайды, сурет салады, жұмыс жүргізілетін орынды безендіреді. Сонда, оқушы тапсырманы жауапты орындауға, ұжым ішінде жұмыс істеуге үйренеді.

Мұндай жұмыс процесінде оқушының жеке белсенділігі жоғарылайды. Мұндай пікірді зерттеуші-әдіскерлер Л.П. Аристова, Х.И. Лийметстер де білдіріп, оқушылардың белсенділігі мен мінез-құлқының қалыптасуына сабақтан тыс жұмыстардың мәні үлкен екенін айтады [2]. Оқушының оқыту процесіндегі және сабақтан тыс жұмыс үстіндегі белсенділігі, оның үлгеріміне де, мінез-құлқы мен қабілетіне де тікелей әсер етеді. Бұл жөнінде зерттеуші Д.Сейдуалиев мынадай тұжырым жасайды: «В структуре работы учение занимает определенное место процедуры, пронизывая при этом системы взаимосвязанных реакций каждой личности, осуществляемых ею в целях преобразования предмета учебного труда в конечный его результат. Поэтому не случайно учение трактуется как конкретная форма познавательной деятельности, в которой ученик наиболее полно может проявить свою способность и склонность, реальную учебную возможность и усидчивость в достижении намеченных целей предстоящей работы. Именно в процессе активного учения ребенок конкретно осознает значимость, ценность усваиваемых знаний как пути подготовки себя к труду и жизни» [3]. Сабақтан тыс жұмыс оқушылардың оқыту процесіндегі игерген білім-дағдыларын тереңдетіп, олардың қабілеттік мүмкіндіктерін шығармашылық ізденістерін ұштауға негіз болатыны анық.

Қазіргідей ғылым-техника жаңалықтары дамыған қоғамда әрине, оқушыларды үйірмемен, табиғат құбылысына бақылау жасап, саяхатқа шығумен қызықтыру күрделі. Алайда, оқушыға сабақтан тыс атқарылатын жұмыстың мән-маңызы тереңдей ұғындырылып әртүрлі формада жүргізілсе, қандай да оқушыны қатыстыруға мүмкіндік бар. Бұл ретте, профессор Р.Г.Лемберг мұғалім тәрбие құралы мен әдіс-тәсілдерді дұрыс саралай алса, бұл жұмысты пайдалы түрде ұйымдастыруға болатынын айтады [4]. Оқыту практикасында кейбір мұғалімдер оқушыға сабақтан тыс жұмыс үстінде тым еркіндік беру, оқудың жүйелігін, игеруге тиісті материалдық түсініктілігін төмендетеді дейді. Алайда, психологтар, кейбір мінез-құлықтағы, тәртіптегі ауытқушылық оқушыларға ерік бермеуден, еркіндікті шектеуден туындайды дегенге саяды. Шынымен де, оқушы, мұғалімнің басшылығымен сабақтан тыс тапсырманы орындап, оның нәтижесін бірлесе талқылап, мадақтау болса, оның көңілі өсіп, өзіне қанағаттанушылық сезімі оянбай ма? Ендеше, кез келген жағдайда оқушыға тапсырма беріп, деңгейіне қарай талаптар қоюдан тартынбаған жөн. Сабақтан тыс жұмыс түрлерін мектеп, сынып ішінде де, одан тыс жерлерде де ұйымдастыруға болады. Соның ішінде экологиялық білім мен тәрбие мазмұнын қамтитын жұмыс түрі өзінің жан-жақтылығымен ерекшеленбек. Себебі табиғатты көзбе-көз бақылау, соған сәйкес әрекеттер атқару, табиғат аясында жұмыстар жүргізу, табиғатпен етене араласу, оны ұғы-түсінуге тиісті мағлұматтармен, материалдармен танысу оқушыға аса қызықты болмақ. Онда оқушы бойында әсерлену, қызығу, болжау, бақылау, түсіну, қорытынды шығару сияқты тізбекті қасиеттер орныға түседі.

Табиғатты оқытып-үйретуде мұғалімдер тек қана сыныптағы сабақпен шектелсе, онда оқушылардың білімін біржақты етеді. Ол міндетті түрде сыныптан тыс жұмыстың, мектептің негізгі міндеттерін шешуге көмегін тигізетін алуан түрлерін қолдануы тиіс. Оның сыныптан тыс жұмысының басты бағыты – бағдарламада қаралған білімді тереңдету, балалардың табиғатқа ұқыпты қарауы және оны пәрменді қорғауға тәрбиелеу. Сыныптан тыс экологиялық жұмыстар жүргізу үрдісінде қарапайым заңдылықтар анықталады, табиғаттың жекелеген түрлері мен құбылыстарының арасындағы байланыстар анықталады, сан алуан табиғат кешендері қарастырылады. Бұл жұмыс балалардың табиғаттың біртұтастығы туралы түсініктерін кеңейтеді. Балалардың дұрыс дүниетанымының, ғылыми көзқарасының қалыптасуына жағдай жасайды.

Экологиялық тәрбие беру мақсатындағы сыныптан тыс жұмыста оқушылардың пәннен алған білімдерін дамытуға және тереңдетуге оқу іс-әрекетінде белсенділіктерін арттыруға, табиғатты қорғауға байланысты берілген экологиялық материалдарды меңгеруіне, оқушылардың табиғат құбылыстарына бақылау жүргізуіне, белгіленген әдебиеттерді оқуына мүмкіндік береді. Сондықтан тек қана кешенді түрде жоғарғы дәрежеде шеберлікпен ұйымдастырылған экологиялық мақсаттағы сыныптан тыс жұмыстар сабақ үрдісімен байланыстырылып жүргізгенде нәтижелі болады. Демек, мектеп қабырғасында оқушыларға табиғат, экология жайында тиянақты білім беріп, оларды табиғат қорғау тәжірибесінен өткізсек, мақсат түбегелі орындалады. Оқушылар саналы түрде өмір бойы табиғат қорғау ісімен айналасатын болады. Соңғы жылдары оқушыларға экологиялық білім беретін бағыттағы авторлық бағдарламалар орталық баспа орындарында жарық көре бастады. Мәселен, Т.В.Власова, В.А.Еремина, Г.Пристула жазған «Табиғат пен адамның өзара қатынасы» Ұ.Ә.Есназарованың «Географиядан экологиялық негіздегі бағдарлама», А.Н. Жировтың «Геоэкология» деген орта мектепке арналған авторлық бағдарламасы оқушыға экологиялық тәрбие беруде маңызды орын алады. Мазмұндық жағынан бір-біріне жақын аталған бағдарламаларда антропогендік ландшафт, геоэкологиялық, әлемдік және аймақтық мәселелері мен табиғатты тиімді пайдалану, табиғат қорларын игергенде қоршаған ортаны ластамау туралы түсініктер көптеген еңбектерде көрсетілген. Осыған байланысты оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беруде сыныптан тыс жұмыстарды мынадай бағыттарды жүргізуге болады.

Сыныптан тыс жұмыстарда оқушылардың экологиялық білім мен тәрбиелігін қалыптастыру мұғалімінің жеке басына, оның жалпы кәсіби білімі мен шеберлігіне және сыныптан тыс түрлі көпшілік-қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру қабілетіне байланысты. Осылардың бәрі бір-бірімен үйлесімді, байланысты жүруі оқушыларға сыныптан тыс жұмыстарда экологиялық тәрбие беруге мүмкіндік береді. Оқушылардың экологиялық тәрбиелілігін қалыптастыруға бағытталған сыныптан тыс жұмыстың ішінде үйірменің орны ерекше, себебі экологиялық білім беру жүйесінде үйірме жұмыстары ерекше міндетті атқарады. Мынадай міндеттер оқу үрдісімен сыныптан тыс уақытта экологиялық-теориялық оқып-үйренуге мүмкіндік туғызады:

- оқушылар теориялық материалды меңгергенде экологиялық және табиғат қорғау мәселелерін дұрыс бағалай алатын практикалық дағдыларын дамытуды ұйымдастыру;

- оқушылардың экологиялық қабілетін жетілдіре түсу үшін олардың әрқайсысының жеке мүдделеріне сәйкес көзқарастарын және іс-әрекеттерін іске асыруға мүмкіндік жасау.

Сыныптан тыс жұмыстарда оқушылардың экологиялық білім мен тәрбиелігін қалыптастыру, мұғалімнің жеке басына, оның жалпы кәсіби білімі мен шеберлігіне және сыныптан тыс түрлі көпшілік қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру қабілетіне байланысты. Осылардың бәрі бір-бірімен үйлесімді, байланыста жүруі оқушыларға сыныптан тыс жұмыстарда экологиялық тәрбие беруге мүмкіндік береді. Мектептерде өткізілетін экологиялық мазмұндағы апталықтар мен кештердің негізгі мақсаты – қоршаған ортаны қорғау идеяларын кеңінен тарату, осы мәселелерге қатысты оқушылардың қызығуын және оларды табиғатты қорғау бойынша практикалық істерге бағыттау. Сонымен қатар осы жұмыстың тәрбиелік мәні оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру екенін ұмытпауымыз керек. Тек экологиялық мәдениетті адам ғана қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты тиімді пайдалану мәселелерін шешуде ұрпақтарымыздың алдында өз жауапкершілігін сезіне алмақ.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімімен қабылданған «Қазақстан Республикасының Экологиялық қауіпсіздігінің тұжырымдамасы». «Егемен Қазақстан», 1996 жыл, 1-маусым

2. Экологиялық жаршы. №7, 2002 ж.

3. Сағымбаев Экология негіздері. – Алматы, 1995.
4. Бродский А.К. Краткий курс общей экологий. – Санкт-Петербург, 1999. – с. 17-22.

Н.Ж. Болатбекова
Р.Е. Бейсекова
Астана қ. (Қазақстан)

«БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» НЕГІЗІНДЕ ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА БАУЛУ МЕН ПАТРИОТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»: Елдің ұлттық рухын көтеріп, мәдени өмірін қайта қалайтын, рухани жаңғыруға бет түзеп, өркенін өсіретін жоба болып табылады. Бүгінгі таңдағы көпұлтты Қазақстан мемлекетінде мекендейтін халықтардың ұлтаралық ынтымақтастығын нығайту патриоттық тәрбиеге тікелей байланысты. Өйткені бұл болашақ ұрпақты ұлттық бірегейлікті сақтаудың, ұлтжандылыққа тәрбиелеудің басты жолдарының бірі. Осыған орай қазіргі таңда жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу үшін отан тарихын оқып үйрену және туған елге қызмет ету мүмкіндігін туғызу мақсатында мемлекеттік деңгейдегі маңызды құжаттар орын алады: «Қазақстан Республикасы Конституциясы», Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңы, Қазақстан Республикасы Тәрбие тұжырымдамасы, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарлама, мемлекеттік құжаттар республикадағы білім және тәрбие үдерістерінде басшылыққа алынып отырған шаралармен қатар Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласының орны ерекше. Жастар бойындағы рухани жаңғыру және отаншылдық қасиеттерін көтерудің бірден-бір кілті – жастарға дұрыс білім беріп, ғылымға тарту.

Себебі, қоғам мен мемлекеттің білім беру жүйесінің алдына қойып отырған міндеттерінің бірі – ұлтжандылыққа тәрбиелеу болып табылады. Бұл талаптың көкейкестілігі қазіргі әлемді жаһандандыру жағдайында бұрынғысынан да өзекті бола түсуде.

Қазақтың ақын-жыраулары Асан қайғы, Шалкиіз, Ақтамберді жырау, Бұқар жырау, Махамбет Өтемісұлы патриоттық қасиеттерді жас ұрпақтың бойында тәрбиелеу туралы көзқарастарын терме-жырлар арқылы толғаған. Өз еліне, халқына, оның тарихына, салт-дәстүріне, мәдениетіне, тіліне деген сүйіспеншілік, Отандық сезімнің нағыз үлгісін жастардың бойында тәрбиелеу мәселелерін қазақтың белгілі ағартушы педагогтары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов және т.б. өзіндік өмірлік-шығармашылық қызметінде көрсеткен еңбектерінде аса көп көңіл бөлген. Халық қаһарманы, белгілі жазушы, қоғам қайраткері Б.Момышұлының шығармаларында ұлтжандылық тәрбие мәселелері кеңінен көрініс тапқан. Ұлтжандылық, ұлттық патриотизм, қазақстандық патриотизм проблемаларына көптеген философтар М.Қозыбаев, Ә.Нысанбаев, А.Қалмырзаев, Л.Ахметова, К.Меңлібаев және т.б. аса назар аударды.

Егеменді ел жастарының санасына ұлттық ұлағатты қасиеттерді сіңіре білудің мәні зор. Ақынжанды, ақжарқын, шешен, өнерпаз, өнегелі халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан тәлім-тәрбиелік әдеттері мен ережелері, рәсімдері мен салт-саналық дәстүрлері жас ұрпақтың жан жүйесіне әсер етіп, санасына сіңсе, ұлттық мәдениетті игерген, иман жүзді, инабатты ұрпақ жалпы азаматтық асыл қасиеттерге де ие болады.

Отансүйгіштік – бұл Отанға, елге, өзің туып-өскен жеріңе деген сүйіспеншілік. Өзіңнің еліңнің өткені мен бүгіні үшін мақтаныш сезімі. Адамның өз ұрпағын Отанын сүйуге,

өз елі мен жерін құрметтеуге үйретуі адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан тарихи процесс екені белгілі.

Жас ұрпақты отаншылдыққа тәрбиелеудің жалпыға ортақ моральдік-психологиялық нормасы белгіленіп, дала тұрғындарының биік талаптар қойылды. Олардың ең бастылары – атамекенді, ел намысын қорғаудағы ержүректілік, жаудан беті қайтпау, ата-тегін жадында сақтау, отаншылдық.

Қазақ халқының бұрынғы дәстүрлі қоғамынан қалған тарихи-рухани мұралардағы басты мәселе – қоғамның жағдайы адамның өзіне байланысты қарастырылған. Олай болса, бүгінгі Қазақстан Республикасының егемендігі мен тәуелсіздігінің нығаюы мен дамуының объективті шарттарының бірі – патриотизм. Жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру турасында Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстанда тұратын әрбір азамат өзін осы елдің перзенті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше, біздің жұмысымыз ілгері баспайды...» және «біз Қазақстандық патриотизмді Отанын, жері мен суын шексіз сүю, халқының өнеге дәстүрін, әдет-ғұрпын, елінің тарихын құрмет тұту, бостандығы мен құқығын қорғау, әр адамның күш-жігерін ел бірлігін нығайтуға, азаматтық татулықты баянды етуге және ұлтаралық татулықты тұрақтандыруға жұмсау», - деп атап көрсеткен.

Отансүйгіштік сезім жеке адамда өмір бойы қалыптасып, саяси процестерге қатысудан, Отанды қорғаудан және қоғамда алатын өз орныңның маңыздылығын сезінуден басталады. Адамға жеке құндылықтардан басқа да жалпыадамзаттық құндылықтар қажет. Соның бірі отансүйгіштік қасиет болып табылады. Жастар – бұл біздің қоғамымыздың болашағы және оның қандай болып қалыптасуына еліміздің мемлекеттілігі байланысты. Қазақстандық отансүйгіштік және ұлттық келісім Қазақстан республикасының азаматын тәрбиелеудегі негіз болып табылады.

Бүгінгі күні біз Қазақстан Республикасының тәрбиелік білім беру жүйесінде бұл бағытсыз болашақ жоқ екеніне көзіміз жетіп отыр. Бұл біз үшін жастардың келешекте қандай азамат және қандай патриот болып шығатынын толғандыратын мәселе. Халқымыздың батыр ұлдарының бірі Бауыржан Момышұлы: «Патриотизм – Отанға, мемлекетке деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенін мойындау, яғни патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оның жеке адаммен барлық жағынан өткені мен бүгінгі күні және болашағымен қарым-қатынасын білдереді», - деп атап көрсеткен.

Отан – әрдайым туған анамызбен бір деңгейде тұратын, тіпті мазмұны жағынан одан әлдеқайда биік бағалануға тиісті ең қасиетті, ең ұлы анамыз. Белгілі ақын және саяси қайраткер М. Шахановтың айтуынша, қазақстандық патриотизмнің бастауында қазақ халқының еркіндік пен тәуелсіздік үшін күресінің танымал негіздегі үш тарихи оқиғасының жастар бойындағы патриоттық рух пен ұлтжандылық бітістерін қалыптастыруда ықпалы зор екендігін байқауға болады. Ол ірі тарихи оқиғалар:

1. Отырар шайқасы. Шыңғыс хан әскеріне қарсы алты айлық беріспес шайқас қазақ халқының батырлық, рухтық деңгейдегі рухани күшін байқауға болады.

2. Еркіндік пен ұлттық мемлекеттілікті сақтап қалу үшін болған бір жарым ғасырға созылған жоңғар басқыншыларына қарсы күрес.

3. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы. Тоталитарлық режимге қарсы алғашқы бас көтеру қазақ жастарының ұлттық рухта тәрбиеленіп, отаншылдық сезімдерін әлемге таныта білді.

Қазақ елінің батырлығын, елдігін, ұлтжандылығын паш ететін тарихы бай қор болып табылады. Сол тарихта орын алған тұлғалар, батырлар өмірі, саяси қайраткерлер, қиын-қыстау кезіндегі халықтың ерлігі қазіргі жастарда отансүйгіштік қасиетті тәрбиелеуде үлгіге айналуы тиіс. Өз елінің тарихы үшін, ата-бабаларының жасаған ерліктері үшін үлкен мақтаныш сезімін тәрбиелеу арқылы отансүйгіштік қасиетті бойға сіңіре білу. Өзінің тіліне, дініне, тарихына, діліне деген сүйіспеншілікті қалыптастыру, яғни ұлттық құндылық басты орында болу қажет. Ал, ұлттық парыз – Отанға деген сүйіспеншілік, сыртқы жаулардан елін, жерін аман сақтап, ата-баба дәстүріне өте сезімталдықпен қарау.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2030 стратегиялық бағдарламасының «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде – еліміздің тұтастығын, оның тыныштығын, яғни мемлекетімізге қауіп төндіретін қандай да болмасын ішкі және сыртқы күштерден сақтау міндетінің өзі, жастарымызды Отаншылдық, елжандылық, патриоттық рухта тәрбиелеуді жүктейді,- деген болатын.

Қарастырылған мәселе бойынша мынадай ұсыныстар жасауға болады:

1. Оқу-тәрбие үдерісі арқылы жастардың ұлтжандылық қасиеттерін қалыптастыруды аудиториядан тыс іс-шараларды мақсатты түрде ұйымдастыру үшін, зерттеу барысында негізделген теориялық қағидалармен әдістемелік ұсыныстарды жоғары оқу орындарының дайындық бөлімінің бағдарламаларына енгізу қажет. Бұл патриоттық тәрбиені жүзеге асыруда педагог кадрлардың біліктілігін, құзыреттілігін арттырады.

2. Жастардың бойында патриоттық қасиеттерді қалыптастыру үшін оқу үдерісін тәрбие үдерісімен тығыз байланыстыру қажет және оқу пәндерінің бағдарламалары мен мазмұнына патриоттық мазмұндағы материалдарды жан-жақты терең кіріктіру әдістемелерін жетілдіру керек.

3. Патриотизмді насихаттайтын патриоттық мазмұндағы компьютерлік ойындарды, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақталар арқылы көрсететін әртүрлі көмекші дидактикалық материалдарды даярлау қажет.

Ұсынылып отырған мәселе өте күрделі болғандықтан, оның көптеген салаларын қамтып шығу мүмкін емес және ол оқу-тәрбие үдерісі арқылы жастардың патриоттық қасиеттерін қалыптастыру мәселесін онан әрі жетілдіруді қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Табылдиев Ә. Халық тағылымы, – Алматы:, Қазақ университеті, 1992 ж.
2. Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы: Білім, 1995 ж.
3. [HTTP://KHABAR.KZ/KZ/NEWS/KOGAM-KZ/ITEM/90809](http://KHABAR.KZ/KZ/NEWS/KOGAM-KZ/ITEM/90809)
4. <https://egemen.kz/article/kitap>

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ

**Р.С. Тұрысбек
Астана қ. (Қазақстан)**

ҰЛТ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ҒӘМ РУХАНИЯТ (РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖАЙЛЫ ОЙЛАР МЕН ТОЛҒАНЫСТАР)

Арғы арналардың қайсыбір тұсына назар аударсақ, ел бірлігі, азаттық мұраттары, руханияттың асыл өзегі басым бағыт алғанын аңғарар едік. Ол, әсіресе ұлт құндылықтары мен руханият төңірегіндегі жауһар жәдігерлер, дәстүр өнегелері мен тарихи тамырластық, тәрбие негізіне келіп саяды. Ел-жер мәні, отан мен отбасы құндылықтары, тарих пен таным, дін мен тіл мұраттары да ұлттық кодтың ажырамастай бөлігі ретінде маңызды орын алады.

Ұлт тарихының арғы-бергі кезеңдеріне назар аударсақ, елдік мүдде, дәстүр-дін мұраты, діл мен тіл сабақтастығы, отан мен отбасы байланысы, білім-ғылым жүйесі, таным арналары, татулық пен тұтастық, достық сырлары, тәлім-тәрбие иірімдері көңілді баурап, жанды жадырата түседі. Ел бірлігінің беріктігі, байтақ жеріміз бен тамырлы тарихымыздың өзіндік өзгешеліктері де жан-жүрегімізді тербеп, көңілді кернеп, мадақ сезімге бөлейтіні анық. Туған жердің – тұғыр, ел бірлігі – мақтаныш, отан мен отбасының басты құндылық, дәстүр мен дін, тарих пен таным, тәлім-тәрбие – ұлт руханиятының алтын өзегі екені де бар қырынан жарқырай көрінетін тұсы да осы. Осы реттен келгенде, Елбасының: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы ел бірлігі мен тарих тағылымын, ұлттық рух пен руханият арналарын, дәстүр өнегелерін, өмір ағынын, уақыт бедерін, даму үрдістерін негізге алады. Бүгін мен болашаққа барлау, талдаулар жасалады. Таяу жылдардағы міндеттер мәні, бағыты айқындалады [1].

Мақаланың «Кіріспе» бөлімінде Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғаны, оның басым бағыттары: саяси реформа мен экономикалық дамуы кең өріс алғаны көтеріңкі көңіл, мадақ сезіммен негізгі назарға алынады. Ел бірлігі, адам факторы, еңбек мәні, өмір ағыны, даму үрдістері кең өріс алады. Осының негізінде әлемдегі дамыған – 30 елдің қатарына қосылу басты мақсат етіледі. Мұның мәнісі, негізгі өзегі, атап айтқанда: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс». Демек, өмір мұраты айқын, еңбегіміз мәнді болумен бірге, бастысы сананың ашықтығы, зейінді зерденің басым бағыт алуы қажет-ақ. Бұл тұста, сөз жоқ өзіндік ұстанымымыз берік, бәсекеге қабілеттілік жоғары, болашаққа сеніммен қадам басу – жеңіске жетудің жолы, нәтижеге қол жеткізудің басты көрсеткіштерінің бірі екені анық. Дәуір дидарына жіті қарап, замана сынына төтеп беріп, жаһандық үдерістерді негізгі назарға алып, осының негізінде озық дәстүрлерді алға шығарып, ұлттық-рухани арналардан нәр алу – болашақ бағдары, рухани жаңғырудың алтын арқауы, асыл өзегі болары шындық.

Ел дамуы мен тарихындағы жаңа кезең болып табылатын бұл тұста, сөз жоқ қоғамдық құбылыстарға мән беріп, замана шындығы мен уақыт тынысын терең сезінген жөн. Жасыратыны жоқ, дүние диданында, жер жаһан мен планета тынысында мазасыздық, тынышсыздық бары байқалады. Әлемдегі халықаралық терроризм жаһандық зұлматқа, қаһарлы сипатқа ие болуда. Бұған миллиондаған босқындар шоғырын, террорлық агрессия салдарынан жазықсыз адамдардың қырылуын, қалалардың қирауын, мәдени-тарихи ескерткіштердің жойылуын қоссақ, сөз жоқ толеранттылыққа бару, келісім мен диалог алаңын құру қажет-ақ. Осы тұста, әрине Елбасының «Әлем. ХХІ ғасыр» манифесінің маңызы арта түседі. Терроризм мен экстремизмге қарсылық – адамзат алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Осы орайда,

кеше мен бүгінге байыпты барлау-талдаулар жасап, келелі келешекке жігі көз салып, уақыт бедеріне мән беру абзал. Ұлт пен ұрпақ қамы, отан мен отбасы сабақтастығы басым бағыттарға ие болғаны нұр. Ұлт мұраты мен ұрпақ алдындағы қарыз-парыз, бастысы адам факторы күн тәртібінен түспегені жөн. Тарихи жады айқындалып, рухани жаңғыру кең өріс алып, сананың ашықтығына даңғыл жол ашылғаны абзал. Асылы, ақыл-парасатқа жүгінген, сөз бен іс бірлігін сақтап, сана мен сапаны тең ұстап, талап пен талғамды таразы ету жеңіске бастап, нақты нәтижеге қол жеткізуге мол мүмкіндіктер береді. Кешеден бүгінге жеткен тәжірибе тәлімі, өмір тағылымдары мен уақыт бедерінің басым мәні, тағылымды нәрі де осы. Азаттық мұраты, бейбітшілік мәні де осыған саяды. «Мәңгілік Ел» жалпыхалықтық тұғырнамасының маңызы да осы. Қазақстан дамуының басты бағыты – Бейбітшілік, Бірлік және Тұрақтылық екенін ескерсек, жаһандық бейбітшілік пен қауіпсіздік баршамыз үшін де мәнді құбылыс.

Осы тұста рухани жаңғыру мәні айқындалып, оның мәнді қыры, нәрлі сипаты, өзекті өрісі – тәуелсіздік кезеңіндегі «Мәдени мұра» (2004), «Халық – тарих толқынында» (2013) атты бағдарламалар жүйесінен кең көлемде көрініс береді. Әсіресе, ондағы мәдени-тарихи ескерткіштер мен мұрағаттық материалдар жиынтығынан ұлтқа қатысты құжаттар, арғы арналардан қазіргі кезеңге дейінгі жеткен ауызша, жазбаша дерек көздері, сирек қордан алынған көне жәдігерліктер топтамасы да молынан көрініс бергені айтылады. Осының негізінде Біртұтас ұлт болу, бұл бағыттағы бұқаралық сананың қалай өзгеретіндігі туралы ақиқат жайттар назарға алынып, әлемдік тәжірибе, даму үрдістеріне ден қойылып, маңызды жайттар мен толғаныстар ортаға салынады. Мақалада атап өтілгеніндей: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады». Демек, Біртұтас Ұлт болу – бұқаралық сананы өзгертіп, рухани жаңғыруға батыл қадам жасауға мол мүмкіндіктер береді. Бүгін мен болашаққа қатысты көзқарастар, бұқаралық сананы өзгертуге байланысты ұнамды сипаттар туралы ойлар мен толғаныстар да дәлелді дәлдік, нақтылы мәнімен жүйелі жеткізіледі. Маңыздысы, әрине болашаққа батыл бағдарлар жасалады. Бұқаралық сананы қалай өзгерту туралы батыл болжам, берік ұстаным, терең толғамдар ортаға салынады. Қазіргі кезеңнің шынайы шындығы ашылады.

Ұлттық кодтың мәні – ел бірлігі, дәстүр-дін өнегесі, мәдени-рухани арна, көркемдік кеңістігі, үйлесімді сабақтастық, халықтар достығы, татулық пен тұтастық, тамырлы тарих, жасампаздық жолға келіп саяды. Яғни, ұлттық код мәні – ұлттық ұстаным саналатын: тарих, тіл, дін, діл, дәстүр тағылымы. Осыны сақтап, заманға сай жаңғыртып, дамыту. Бұл арғы арналардан бастау алатын халық тағылымы, көне кезеңнен тамыр тартқан салт-дәстүрлер өнегесінен сабақтастық алатын оңды көріністердің бірі ретінде әсер етеді. Ұлт пен ұрпақ қамы, отан мен отбасылық құндылықтар, ел бірлігі мен тұтастығы, руханият мәселелері бүгін мен болашақ тұрғысынан сөз етіледі. Бастысы, әрине дүние дидарындағы тынымсыз өзгерістер, әлем дамуындағы бұлыңғыр бағыт, бұралаң жолдар адам әлеміне, дүниетаным арналарына, сана-сезімге әсер етері анық. Оның үстіне бұрыннан бойымызға сіңіп қалған таптаурын қағидалар мен кереғар қисындардан да арылу қиынның қиыны болса керек. Мұның мәнісі: «...Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек» екені анық-қанық айтылады. Даңғаза дүниеден, жаңғырық шеңберден шығу кілті – ұлттық кодты сақтау. Озық дәстүрлерді жүйелі жаңғырту. Ұлттық-рухани тамырдан нәр алу. Кеше мен келешекті үйлесімді де қонымды сабақтастықта дамыту. Тамырлы тарихтың асыл арқауын негізге алып, ұлттық сананы, салт-дәстүрлерді даму үрдістерімен жүйелі байланыстырып, өрісті өркендеудің берік дінгегі ету – болашаққа бағдардың, рухани жаңғырудың басты тетігі, көпке ортақ белгілерінің бірі болып табылады. Бұл жайттар бүгін мен болашақ төңірегінде кең өріс алады.

Ел дамуының жасампаз жолы, асыл арқауы – қоғамның, оның әрбір мүшесінің санасын жаңғырту болса, бұл мақсаттағы басым бағыттар қатарына: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы жатады. Атап айтқанда,

бәсекеге қабілеттілік әрбір адамның ұнамды да ұтымды қыры; әрі саналы еңбек ресурстарын инновациялық факторларын айқындайды. Бұл ретте, сөз жоқ, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени конфессиялық келісім» сияқты бағдарламалардың ұлт дамуына, ашықтық факторларын ұстанып, жасампаздық жолға қадам басуына, реализм мен прагматизм бағытын ұстануға, ұлттық болмыс пен рухты асқақтатуға, сана-сезімді кемелдендіруге мол мүмкіндіктер береді. Бастысы, әрине ұлттық код пен мәдениетті сақтап, жаңғырту негізінде даму үрдісіне кең өріс ашу мұрат етіледі. Мұның мысалына - Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары, Құрманғазының күйлерінің ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні ретінде сипат алуы, өткеннің өнегесі әрі рухани мәдениеттің жарқын көрінісі, үлгісі ретінде еске алынады. Бұған қоса, әрине бәсекеге қабілеттілік танытып, саясат, экономика, мәдениет ісінде дамыған елдер қатарынан көріну мақсат етіледі. Анығында: «Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады». Бұл тұста ұлттың табиғи байлығы емес, адамдардың бәсекеге қабілеттілігі, қазіргі кезеңдегі уақыт ұсынған талап-талғамға, маңызды қасиеттерге ие болуы маңызды фактор ретінде алға қойылады. Дамудың алғышарттары – компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сынды ұнамды сипаттар төңірегінде кең өріс алады. Қазіргі кезеңдегі мәні, көрінісі айқындалады. Бұдан байқалатыны, ұлт мұратының асыл арқауы – руханият өзегі болса, ол ақыл-парасат, білім-ғылым, тәлім-тәрбие негізінде жүзеге асатыны анық. Өйткені: «Ақыл – алланың сыйлығы, мың оқудың басы» (Ж.Баласағұн), «Ақыл-ой мен білім – әр адамның сәулеті» (Ә.Науаи). Міне, бәсекеге қабілеттілік, прагматизм мәні, эволюциялық даму, сананың жаңғыруы осыдан көрініс береді. Бұл бағыттар жүйелі дамып, мақсатқа негізделсе, нәтижеге жетуге әбден болады.

Ұлт тарихы, бабаларымыздың өмір сүру салты, атамұра тағылымы, ел-жердің қадір-қасиеті, отан мен отбасы құндылықтары, тәлім-тәрбие арналары – прагматизмнің жарқын да шынайы үлгілерінің қатарына жатады. Асылы, реализм мен прагматизмнің нақты көрінісі – кеше мен келешекті табиғи сабақтап, арғы арналардан, бабалардан жеткен асыл арнаны, мұра-мирастарды, бойымыз бен қанымызға сіңген игілікті ізгілікті, жарқын да жасампаз қасиеттерді қайта түлетіп, дамыту кәделі де сауапты істер қатарына жатады. Бұл бағыттар ұлттық рухымызды жаңғыртып, асқақтата түседі. Ұлттық болмысымыздың асыл өзегі де, тарих пен таным, тәлім-тәрбие, салт-дәстүр, сана-сезімнің сырлы сипаты, көркем көкжиегі де осында екені анық.

Білім нұры, ғылым құндылықтары хақында айтылғанда, «Болашақ» бағдарламасы, алдыңғы қатарлы университеттер мен зияткерлік мектептер жүйесіне басымдық беріледі. Ел дамуы мен жетістікке жетудің жолы – білім жүйесінде екені анық-қанық айтылады. Білім мәні, ғылым нәрі, болашақ бастауы, жас ұрпақтың өмірлік негізін құрайды. Бұл бағыттағы білім стандарттары, оқу бағдарламалары мен оқулықтар сапасы – ел дамуы мен жаңғыруының кілті екені кең түрде көрсетіледі. Білім салтанаты, оның жалпыға ортақ белгі, сипаттары жан-жақты ашылады. Нәтижесінде: «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді», - деген байлам жасалады. Ерен еңбек, іргелі ізденіс, өмірді өзгертуге қабілеттілік пен білімдар адамдар ғана жеңіске жетіп, толағай табыстарға кенелетіні әлемдік тәжірибе, елдік мүдде мен дүниетаным арналарына қатысты алуан мысал, деректер негізінде мәнді баяндалады.

Осы реттен келгенде, өмір ағыны, даму үрдісі – біліми-ғылыми арналарға басымдық беруде. Оқу мен оқыту ісі – ұлттық мұраттың асыл өзегі десек, жаңашыл бағыттар, іргелі ізденістер, инновация мен технологияның қажеттілігі айқын аңғарылады. Байыпты бағдарлама, тәлімді тәжірибелер, ортақ мұрат жолындағы жаңашылдық пен жауапкершілік те қажет-ақ. Бұған академиялық еркіндікті, жаңартылған бағдарламаны, базалық оқулықтарды, жаңа әдістемелікті қоссақ, іргелі ізденіс, ізгілікті қадамдар кең өріс алады. Бұл

жайттар адами капитал сапасын арттырып, бәсекеге қабілеттілікті күшейтеді. Әлемдік үдеріс сипатын сезініп, рухани жаңғыруды қажет етеді. Біліми-ғылыми арналарға жаңа бағыт, соны сипат береді. Бұл мәнді, өзекті мәселелердің бірі.

Тарих пен таным арналары, революциялар дәуірі мен даму үрдістері қатар аталып, өзіндік өзгешеліктері айқындалады. Өткеннің өнегесіне, тағылымды тұстарына мән беріледі. Революциялық қоғамның табиғаты мен тағылымы байыпты зерделенеді. Ұлт тарихы, дәстүр-дін өнегесі, отан мен отбасы құндылықтары, біліми-ғылыми арналар, руханият өрнектері, тәлім-тәрбие өзегі де басты өлшем етіледі. Болашақ бағдары, рухани жаңғыру өзегі – ұлттық бірегейлік ұстанымына, елдік мұрат-мүддеге сай өріс алады. Түптеп келгенде: «...мемлекет қызметінің толық көлемі деп оның қоғам игілігі үшін атқарар ісінің барлығын айтуға болар еді» [2, 35].

Әлемнің қарқынды дамуы, жаһандық өзгерістерге сай әрекет-қимыл ету сананың ашықтығына, зерденің ерекшелігіне байланысты көрсетіледі. Ол, негізінен жаңа технологиялар нәтижесінде өзгерістерге сай болу, өзге елдің жетістік-тәжірибесін, тиімділігін пайдалану болып табылады. Ашық зерде, даму үрдісі табыс көзінің асыл арқауы жаһандық әлемге еркін ену, қоғамдағы орнықты айтқан дауға келіп саяды. Асылы, ел бірлігі мен дамуының қайнар көзі бәсекеге қабілеттілікті арттырып, руханият арналарын (әдебиет, мәдениет, тарих, тіл, дін, діл, дәстүр т.б.) жүйелі дамытып, жаңғырту екені кеңінен қозғалады. Бұл ретте Жазушылар одағы, Ғылым академиясы, барша зиялы қауым өкілдері бірігіп, бірлесіп ел дамуына, тәуелсіздік идеясына қызмет ету жайы сөз етіледі. Жаңа уақыт, тарихи кезең, әлемдік кеңістік мәні – болашақ бағдары, рухани жаңғыру аясында байыпты баяндалып, талдау жасалады.

Ал, адам факторы, бәсекеге қабілеттілік қағидасы – сананың ашықтығы мәселесімен табиғи байланыста беріледі. Ол, әсіресе ана тілі, шет тілдерін жаппай һәм жедел оқып-үйрену бағыттарынан байқалады. Бұл ретте Еуропалық Одақтың 400 миллионнан астам басым бөлігі пайдаланатын неміс, француз, испан, итальян тілдерінің мәні, ағылшын тіліне деген құштарлық пен сүйіспеншілік сыры кең түрде ашылады. Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігімен байланыстырылып, табыс кілтіннің сыр-сипаттары айқындалады. Жаңа технология ағыны, адами қатынас, өмір салты, ішкі-сыртқы әсерлер сипаты, басқа да кезеңдік өзгерістер мен уақыт бедерінің мәні ашылады.

Ел дамуының жарқын көрінісі – рухани жаңғырудан танылса, алдағы жылдардағы нақты жобалар қатарында: бастапқы кезекте латын әліпбиіне көшіру ісі тұр. Әліпби мәселесінің маңызы, арғы-бергі кезеңдердегі тарихы, нақты кестесі, терең логикасы, стандарттық нұсқасы, оқып-үйрену жайы бүгінгі қажеттілік тұрғысынан кең түрде көрсетіледі. Ұлт тілінің арғы-бергі кезеңдердегі даму үрдістері, атап айтқанда көне түркілердің руникалық жазуы, араб әліпбиінің қолданылуы, қазақ жазуының латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізінде жаңа әліпбиге көшу жолдары тарихи һәм саяси себептермен сабақтастықта сөз етіледі. Ал, алдағы уақытта барлық салаларда латын әліпбиіне көшу жайы, оның логикалық қисындары, жаңа заманғы технологиялық мәні, біліми-ғылыми арналары нақтылы көрсетіледі. Қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасы, оқулық дайындау мен әдістемелік жұмыстар жайы, оны оқып-үйрету ісіндегі мамандар орны да маңызды сипат алады. Тегінде, қазақ жазуы, әліпби мәні арғы арналардан-ақ ұлт руханиятының алтын арқауына айналғаны анық. Қысқа қайырсақ, қазақ білімпаздарының алғашқы құрылтайы (Орынбор, 1924), Бірінші Дүниежүзілік түркология съезі (Баку, 1926), бұдан басқа Қазақстан деңгейіндегі – «Жаңа алфавит қоғамы», алғашқы өлкелік конференциялар, алаш арыстарының жазу тәртібі, емле жөніндегі қызу айтыс, алуан көзқарас, пікірталастары, сөз жоқ жазу – адамзаттық құндылық, жаңару мен жаңғыру көрінісі, өркениет белгісі екенін терең танытады. Демек, әліпби – ұлт жаны, руханият өзегі екені ақиқат.

Бұл бағыттарды жүзеге асыру үшін қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша – «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа – оқулық жобасы» қолға алынады. Білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі – 100 таңдаулы оқулықтың заманауи үлгілері

тілдерден аударылады. Осының негізінде – Ұлттық аударма бюросы құралатын болады. Бұл білім саласындағы жаһандық бәсекеге қабілеттілікті арттырады. Сананы жаңғыртудың негізгі қағидағтарын айқындайды. Аудармашы мамандарын даярлауға, оқу-әдістемелік құралдар шығаруға, авторлық құқықты нақтылауға мол мүмкіндіктер береді. Бұдан байқалатыны, ұлт пен ұрпақ, отан мен отбасы, білім мен ғылым, тарих пен таным, дәстүр мен дін, діл мен тіл т.б. бір бағыт, ортақ мұраттарға бағыттап, келешек негізі, рухани даму арналары ретінде тану – ел бірлігі мен руханият мәні екені, жаңғыру жолын құрайтын қайнарлар ретінде аталады. Бастысы, бұл бағыттар жаңа сапалық деңгейде білім беруге, осы салада жаһандық бәсекеге қабілеттілікті арттырып, жаңашыл мамандар дайындау ісіне кең жол ашады. Біліми-ғылыми арналарға, оқу мен оқыту ісіне, бағдарламалар жүйесіне жіті ден қойылады. Болашақ бағдары, сананы жаңғыртудың тиімді жолы мен негізгі қағидаларының бірі осы.

«Туған жер» бағдарламасы ел-жерге, отанға сүйіспеншілік, патриотизм рухы тұрғысынан сөз етіледі. Оның мәні – «Туған жерге туыңды тік» деген халықтық қағидалармен, өскен өлке, мәңгілік мекенмен тығыз байланыста өріс алады. Ұлттың мәдени-генетикалық коды, патриотизм өзегі, рухани дәстүр мен мәдени туризм негізі, заманауи мәдениет мәйегі әлемдік кеңістікте кең орын алады. Арғы-бергі тарихтағы еңселі ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіру, ел әдебиетінің нұсқалары, аңыз-әңгімелер желісі, атақты адамдардың есімі мен еңбегі, бүгінгі таңдағы кәсіпкерлер, шенеуніктер, зиялы қауым өкілдерін қолдау арқылы жас ұрпаққа патриотизм рухын оятуға әсер-ықпал етеді. Елге қызмет етудің мәні мен жолы, оны бағалау мен құрмет көрсетудің үздік үлгілері ортаға салынады.

Анығында, туған жер – кіндік қаның тамған, дүние дидарын алғаш көрген, өмір есігін ашқан айшуақ әлем. Ел-жердің қасиеті мен құдіреті, туған топырақтың киелі мәні, ыстық табы да осында. Ақын М. Шаханов айтқан құдіретті төрт ана (туған жер, туған тіл, жан байлығы мен салт-дәстүрі, туған тарихы) сипаты осы. Ж. Нәжімеденовше айтсақ: «Менің Қазақстаным... Менің топырағым»... Асылы, отан мен отбасына қызмет ету – ел-жерге адалдықты, сағыныш пен сүйіспеншілікті танытады. Ауыл мен Астана арасындағы іргелі ізденіс, әрекет-қимыл, ерен еңбек, өзара қатынасымыз, бәрі-баршасы ел-жерге құрметіміз, өмірге құштарлығымыз болып табылады. Туған жердің табиғаты мен тағылымы да осында.

Осы бағытта жалпы ұлттық қасиеттерді қалыптастыруға негізделген: «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары», «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасының қажеттілігі айтылады. Осының негізінде руханият ісін дұрыс жолға қойып, абаттандыру мен өлкетану бағытын айқындап, тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды жаңғыртып, ұлттық патриотизмді арттырып, ел-жерге құрметіміз бен сенімімізді білдіруге болатыны нақтылы көрсетіледі. Елдік мұрат-мүдде алға шығып, отаншылдық рух, ұлтқа қызмет ету, оны бағалау мен құрмет көрсету жайы сөз болады.

«Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы аясында әлемге танылудың алғышарттары айқындалады. Ел дамуының жасампаздық шежіресі, ұлттық мәдениеттің озық үлгі-нұсқалары, тәуелсіздік жылнамасы кең көлемде көрініс табады. Ұлттық болмыс, салт-дәстүрді берік сақтап, бәсекеге қабілеттілікті арттырып, елдік тұтастықты сақтауға, дамуға негіз екені жүйелі сөз болады. Бұл ақиқат, реализм әрі прагматизм мәнін танытады.

«Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасыда Тәуелсіздік жылдарындағы жетістіктерін, белгілі адамдардың өмірі мен өнегесін, еңбегімен елге танымал замандастарымыздың жүріп өткен жолын қоғамға таныту ісі кең көлемде қозғалады. Негізінен, ел бірлігі мен мұратына, ұлт тәуелсіздігіне білімі мен еңбегін арнаған танымал тұлғаларды құрметтеу – бұл, жаңашыл бастама әрі, ел дамуына рухани жаңғыру ісіне мол мүмкіндіктер береді. Бұл тұста, кеше мен келешек хақында байыпты бағалау, саралаулар жасалады. Жаһандық даму үдерістері назарға алынып, ұлттық бірегейлікті берік қолға алып, бар мен жоқты түгендеп, ел бірлігі мен рухты асқақтату жайы қозғалады. Әр қазақтың жүрегіне отан мен отбасы құндылықтарын, ұлт пен ұрпақ қамын, тарих пен таным арналарын, дәстүр-дін мәнін, діл мен тіл мүмкіндіктерін

кеңінен байытып, рухани жаңғыру қажеттілігін сезінуге әбден болады. Қазіргі кезеңнің даму үрдістері, оның реализімі мен прагматизм құндылығы осы.

Жаһандық үрдіс, заман ағымы, өмір ағынына қатысты даму бағыттарынан уақыт ұсынған қағидаттарға қабілеттілік таныту – басты ұстанымдардың бірі. Жүрдек уақыт жаңғыртуды талап етеді. Жаңа мүмкіндіктерге өріс ашуда. «Өмір сүру үшін өзгере білу керек». Бұл – бүгінгі сөз, болашақ ұраны. Даму мен жаңғыртудың басты бағыты, қайнар көзі.

Ақиқатында, аталмыш мақаланың соңғы бөлігінде айтылғанындай: «Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек... Сынаптай сырғыған уақыт ешкімді күтіп тұрмайды, жаңғыру да тарихтың өзі сияқты жалғаса беретін процесс. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы». Өмір мұраты, даму үрдісінің мәні мен маңызы да осында. Ұлт мұраты мен елдік код, тарихилық үдеріс пен руханият құндылықтары да осыған келіп саяды. Өйткені: «...Атаусыз ұлт жоқ сияқты, ұлттық құндылықтарсыз, өз топырағына терең тамыр жібермеген ұлт болмайды» [3].

Ендеше, ел бірлігі мен қуатын арттырып, бәсекеге қабілеттілікті күшейтіп, ұлт руханиятының негізі – гуманитарлық бағытқа басымдық беру даму үдерісіне соны серпін, өзгеше сипат, нақты нәтижеге қол жеткізуге мол мүмкіндіктер берері хақ. Өйткені, ұлт руханияты – ел дамуының қайнар көзі, құндылықтар жиынтығы, болашақ бағдарының басты негізі. Рухани жаңғырудың басты бағыты, түпкі мәні, шынайы сыры осы. Ал, айрықша атап өтер жайт: Елбасы мақаласы ұлт дамуының жаңа деңгейін, бәсекеге қабілеттіліктің ішкі-сыртқы мүмкіндіктерін ашты. Ел мұратын, мәдени-рухани арналарын айқындады. Әлемдегі дамыған елдердің қатарынан көрінетін басым бағыттардың барын батыл да ашық айтты. Бастысы, Елдің сөзі айтылды. Көптің ойына қозғау салды. Ұлт мұраты айқындалды. Ел өмірінде, мәдени-рухани арналарда, санада сілкініс бары анық-қанық байқалды. Қоғам дұрыс қабылдады. Алыс-жақынның тілегі тоғысты. Көңілдегі қуаныш та осы.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаланың елдік мәні, қоғамдық-әлеуметтік сипаты, тарихи-мәдени һәм рухани арналары, қазіргі шынайы шындығы да осында болып табылады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. - «Егемен Қазақстан», 2017, 12 сәуір
2. Саяси сана саңлақтары. – Алматы: Сардар, 2014. – 496 бет
3. Айталы А. Рухани код – ұлттың ішкі жан дүниесі. - «Егемен Қазақстан», 2017, 6 қараша

В.А. Жексембекова
М.А. Азильханов
г. Астана (Қазақстан)

ЭЛЕКТОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ КАК ФОРМА ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Каждый человек вне зависимости от полученного образования и приобретенных навыков в той или иной степени должен обладать определенными политическими знаниями. Политические знания являются частью общей культуры человечества и неотделимы от нее.

В качестве одного из основных аспектов в современных политических процессах в Казахстане, наполняющих его смысловым содержанием, выделяют политическое поведение.

Согласно оценке экспертов, политическое поведение – это совокупность реакций социальных субъектов (общностей, групп, личностей и т.п.) на деятельность политической системы. Политическое поведение подразделяется на политическое участие и абсентеизм [1, с.373].

Под политическим участием следует понимать влияние граждан на деятельность и функционирование политической системы, формирование государственных институтов и процесс выработки управленческих решений [2, с.177]. Это, прежде всего, инструментальная активность, с помощью которой общество и люди пытаются оказывать влияние на правительственные круги, чтобы они предпринимали желаемые и выгодные для них действия.

К политическому участию можно отнести следующие действия:

- делегирование полномочий (электоральное поведение);
- активистская деятельность, предусматривающая поддержку кандидатов и партий в избирательных кампаниях;
- посещение митингов, участие в демонстрациях, различных собраниях и мирных шествиях;
- участие в деятельности партий и групп интересов.

В данном контексте необходимо выделить такое понятие, как электоральное поведение. Его рассмотрение в настоящее время приобрело особую актуальность. Причиной повышенного интереса к данному термину вызвано, прежде всего, изучением и анализом политических процессов, происходящих в том числе в Казахстане. При этом следует отметить, что в отечественной и зарубежной науке до настоящего времени не выработан единый подход к определению и объяснению такого понятия, как электоральное поведение граждан. Интерес представляет тот факт, что, несмотря на широкое употребление понятия на практике, оно во многих случаях имеет различную интерпретацию.

Согласно отдельным источникам, под электоральным поведением принято понимать политический режим, регулярно использующий в своей практике такой демократический институт, как выборы. Вместе с тем, указанное определение несет в себе более глубокий смысл.

Происходящие демократические процессы и преобразования в современном казахстанском обществе предоставили широкие возможности различным слоям населения по принятию ими участия в политической жизни страны. Непосредственное участие разного рода социальных групп в создании институтов государственной власти, принятии важных политических решений привели к необходимости формирования политической культуры, компетентности и ответственности.

Как полагают эксперты, одной из важнейших задач, реализация которой ведет к построению демократического Казахстана – это формирование электоральной культуры, предполагающей развитие цивилизованных форм политического участия.

Электоральное поведение, на взгляд исследователей – это культура мотивированного участия в политической жизни общества, способность и стремление быть полноправным и полноценным субъектом в сфере государственного управления [3, с.4].

Вместе с тем, следует отметить, что электоральное поведение присуще не только избирателям, но и организаторам выборного процесса, принимающих в них различное участие. Отличительная особенность электорального поведения проявляется путем участия в мероприятиях предвыборной кампании, непосредственно в процедурах выборов, отражающихся на результатах голосования.

Согласно критериям зарубежных исследователей основными факторами, определяющими электоральное поведение, считаются: принадлежность индивидов к определенным социально-профессиональным и демографическим группам, уровень доходов, национальность и место проживания, деятельность государственных, политических институтов и СМИ, а также характер политической системы страны [4, с.181].

Существуют также формы электорального поведения, которые могут включать:

- протестное голосование;
- голосование против всех;
- конформистское голосование за партию или лидера, которого поддерживает большинство избирателей и т.п.

Среди приведенных факторов, влияющих на создание определенных электоральных тенденций у казахстанского избирателя, можно выделить один из основных – формирование новой массовой ментальности. За годы изменений и преобразований в нашей стране, с прекращением действия единых идеологических взглядов, в общественном сознании людей произошли значительные изменения. Однако рассмотрение ее в качестве сформировавшейся ментальности полноценного гражданского общества было бы ошибкой. Для того чтобы спрогнозировать, какие черты ментальности проявятся в будущем, надо иметь конкретное представление о том, что неизбежно будет подвергаться изменениям.

Один из основных аспектов, изучение которого необходимо при осуществлении анализа формирования основ электорального поведения казахстанских избирателей, – это проблема ментальности. Вопрос этот многогранен.

Необходимо отметить мудрую политику Главы нашего государства по своевременному запуску модернизации общественного сознания «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». Она направлена на становление в стране нового типа общественной ментальности.

В качестве примера можно привести внедряемые пилотные проекты в отдельных средних учебных заведениях г. Астаны, в которых проходят выборы президентов школ. Следует отметить, что проект был разработан при методической поддержке Центризбиркома Республики Казахстан в целях привития учащимся навыков избирательной деятельности через развитие школьного самоуправления и в целом повышения правовой культуры будущих избирателей. Согласно имеющейся статистике, всего в проекте участвуют 6026 учеников.

Как свидетельствует практика, данный процесс проходил в Казахстане постепенно. За прошедшие годы внедрялась новая политическая лексика и нормы. У казахстанцев менялось политическое сознание и поведение, в результате чего они начали выражать свои жизненные интересы в сфере политики в контексте новой реальности.

По оценке специалистов и данным социологических исследований, анализ структуры казахстанского электората позволил условно выделить три группы.

Во-первых, это лояльное большинство, которое полностью поддерживает власти и согласно с ее решениями. Характерной чертой является стремление к стабильности и процветанию, нежелание радикальных политических изменений и реформ. Ее представители редко склонны к идейному несогласию с властью и абсолютно не готовы к активному протесту. В данной группе преобладают следующие представления:

- полностью одобряют политику Главы государства;
- отмечают улучшение в социально-экономической сфере;
- поддерживают всеобщий мир и межэтническое согласие;
- выступают против радикальных изменений и политических протестов.

Во вторую группу входит электорат, который не определился с политическими взглядами и предпочтениями. У данной группы присутствует некоторое ощущение правильности выбранного курса. Однако у них не сформирован характер собственных политических убеждений и присуща несколько аполитичная форма гражданского существования.

Третью группу составляет оппозиция, склонная как к идейному несогласию с властью, так и к активному политическому протесту. Данной группе присущи следующие признаки:

- идеология социального государства, социальной справедливости, выражение неодобрения социальной политики власти;

- требование демократических свобод;
- критика в адрес всех государственных структур;
- негативное отношение к государственным программам;
- поддержка акций протеста;
- мнение об ухудшении ситуации в стране во многих сферах;
- внедрение повсеместных выборов на всех уровнях (акимов областей, городов, районов) [3, с.152-153].

Согласно мнению ряда авторов, по уровню активности казахстанский электорат можно разделить на четыре группы:

- участники и активные члены политических партий и объединений;
- активные избиратели, постоянно голосующие на выборах;
- пассивные избиратели, иногда принимающие участие на выборах;
- устойчивые абсентеисты, постоянно игнорирующие выборы [3, с.155].

Таким образом, электоральное поведение в Казахстане объясняется спецификой электоральной политики, которая опирается на различные факторы: строение избирательно-правовой и политической системы, технологическое оснащение и ресурсное обеспечение, свойства электорального пространства и формы электоральной культуры населения [3, с.172].

Выборы, прошедшие в Казахстане в годы независимого развития, свидетельствуют, что в стране постепенно складываются устойчивые демократические традиции. Это особенно важно, так как выборы формируют представительную систему власти, легитимизируют способ формирования государственных органов, служат механизмом согласования интересов граждан и обеспечивают их мирную конкуренцию, являются одним из способов разрешения социальных конфликтов, активизируют политическое участие граждан и выступают одним из главных условий реализации и компонентом прав и свобод современной политической системы.

Литература

1. Тургаев А.С., Хренов А.Е. Политология: Учебное пособие. – СПб: «Питер», 2005.
2. Афонин Е.А. Концептуальные основы взаимодействия политики и управления / Е. А. Афонин, Я. В. Бережной, А. Л. Валевский и др.; Под общ. ред. А. Ребкало, В. А. Шахова, В. Голубь, В. М. Казакова. – М.: НАГУ, 2010.
3. Усачев К.В. Автореферат на дисс. к.п.н. Электоральное поведение как форма политического участия. – Коломна, 2000.
4. Терещенко А.Г., С. Липсет о социальных основах политического поведения избирателя // Социально-политический журнал. 1996. №4.

К.А. Мухамбетова
г. Астана (Казахстан)

СОЦИАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КАЗАХОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА

Социальный характер является той категорией, которая позволяет проанализировать феномен взаимодействия культуры и личности. Несмотря на то, что в современном социологическом дискурсе он представлен довольно скромно, по словам Томаса Мейзенхелдера, социальный характер предстает как точка схождения индивидуального и социального начал в человеке, как один из возможных ответов на вечный социологический вопрос о структуре и агенте, или обществе и индивиде [1].

Отчетливые предпосылки идеи социального характера были сформулированы в рамках этнопсихологического направления американской антропологии. В 30-е годы XX века возникает направление «Культура и личность», связанное с именем Рут Бенедикт. Здесь культура определялась как индивидуальная психология, отраженная на большом экране. Согласно Р. Бенедикт, своеобразие систем распределения собственности, структуросоциальной иерархии, артефактов и технологий, отношений между полами, формирования союзов и кланов внутри общества и пр. определяется уникальная конфигурация внутрикультурных элементов, объединенных единой темой, или этосом культуры. Он же лепит и характер ее носителей. «Одна культура с трудом постигает ценность денег, для другой – они основа каждодневного поведения. В одном обществе технология невероятно слаба даже в жизненно важных сферах, в другом, столь же «примитивном», технологические достижения сложны и тонко рассчитаны на конкретные ситуации» [2].

Далее, уже у Абрама Кардинера в знаменитом «Индивиде и обществе» обосновывается так называемая базовая личностная структура человека, своеобразная матрица, отражающая фундаментальные ценности и установки, сформированные в национальной культуре. Она состоит из тех диспозиций, концепций, способов отношения с другими, которые делают человека максимально восприимчивым к культурным моделям и идеологиям, помогая достичь адекватности и безопасности в рамках существующего порядка. Структурообразующим стержнем культуры выступает психологический склад личности, характерный для данного общества и обуславливающий все поведенческие особенности членов общества.

Непосредственно термин «социальный характер» был обоснован Эрихом Фромом как «совокупность черт, которая присутствует у большинства членов данной социальной группы, и которая возникла в результате общих для них переживаний и общего образа жизни» [4]. Социальный характер формируется на пересечении экзистенциальных потребностей человека и внешних социальных требований к личности.

Следующим шагом в осмыслении проблемы культуры и личности, социального характера стала «Одинокая толпа» Дэвида Рисмена. Основной вопрос, поднимаемый в этой работе, касается судьбы человеческой индивидуальности в массовом обществе, влияния процесса модернизации на сознание и поведение современного человека. У Д. Рисмена выделено три типа социального характера, соответствующих трем историческим типам общества: ориентированный на традицию, ориентированный на себя и ориентированный на другого [5].

Какие вопросы возникают в связи с изложенным? Прежде всего, это вопрос о том, что представляет собой традиционный казахский характер; далее - каким образом он «вписан» в структуру современной личности; и, наконец, как изменяется социальный характер под напором социальных изменений.

Очевидно, что ядро социального характера составляют черты, сформировавшиеся под воздействием кочевничества. Именно кочевой образ жизни казахов явился главным этноинтегрирующим фактором формирования их как целостной социокультурной общности, и именно кочевничество было стержневым системным качеством, дифференцирующим казахов от всех других социокультурных образований Средней Азии, Западной Сибири, Алтая и Юго-Восточной Европы [6].

Кочевой мир – это особая пространственная структура, обуславливающая своеобразие картины мира. Как пишет Г. Шалабаева, вечная подвижность, текучесть, постоянные метаморфозы породили мифопоэтическое осмысление мироздания. Бытие казахов разворачивалось в пространстве, мировосприятие было ориентировано на фиксацию циклического, а не линейного времени [7]. Многообразие связей с природой и людьми в степных просторах, передача больших массивов устного знания, открытость новому и непривычному определили панорамность и историчность восприятия мира. Эта культура

выработала коды, ориентированные на обобщение исторического опыта (в том числе и других народов), оптимизацию механизмов приспособления к климатическим и геополитическим условиям, что позволяет говорить о способности к культурной адаптации и интегративной деятельности.

Важнейшее значение для казахов имела генеалогия семьи, рода, племени – шежире. Это, пожалуй, один из осевых концептов традиционной культуры. Система родства была крайне важна в социально-политической жизни общества. Традиция шежире исторически обусловлена системой жизнеобеспечения, связана с культовыми обрядами, с системой родовой власти и управления. Продолжением этого стала внутренняя сегментированная общественная структура, в которой сегментами выступали род, племя, аул. Таким образом, в повседневности преобладало родовое разделение, а не единство.

В традиционных идентичностях наряду с родом одно из первостепенных мест занимал жуз, союз племен, которые осознают себя частью единого этноса и населяют фиксированную традицией часть территории. Большинство исследователей видят в жузах геополитические, этнотерриториальные образования, таксономические единицы устройства кочевой государственности казахов. Очевидно, что кочевая политическая общность представляла собой «соединение начала иерархически субординированного (кровнородственного, асинхронно-исторического, развертывающегося во времени) и начала пространственно-геополитического (синхронно сосуществующего)» [8].

Октябрьская революция круто изменила историческое развитие народов Центральной Азии, процесс был неоднозначен и полон противоречий. С начала 30-х годов разворачивается историческая драма: происходило форсированное преобразование аграрного сектора, выкачивание из него средств для индустриализации. Ломался веками складывавшийся уклад жизни, социальные регуляторы общественного поведения. За насильственным переводом к оседлости последовала демографическая катастрофа, когда 50% населения погибло от голода, а 15% безвозвратно откочевало [6, 225].

Древнейшее социокультурное ядро, включавшее в себя обычаи, религию, народный фольклор и традиционное искусство было заменено системой политического воспитания. Главными стали класс, партия, коммунистическое общество. Советская мораль была выражено группоцентрической, но ключевым здесь было понятие классового сознания. По словам Б. Братуся, для снисхождения или оправдания надо было апеллировать не к предкам, не к закону и чести, не к совести и Богу, а к классовой пользе [9]. На традиционную этническую матрицу были наложены ценности советского строя. Происходила культурная ассимиляция, утрата языка, разрыв связей с природой.

В декабре 1991 года под влиянием центробежных сил Советский Союз распался. На смену прежних убеждений и идеалов пришла расплывчатая приверженность следовать их антиподам – демократии, капитализму, «цивилизованности». Все эти ценности в значительной степени заимствованы у стран Запада и зачастую трансформируются так, что принимают иное содержание. В транзитном обществе человек часто оказывается в ситуации идеологического хаоса: «нас то прельщают идеями евразийства, то вспоминают о корнях пантюркизма, то пытаются вернуть в лоно архаической казахской культуры, то мы слышим призывы демократизации» [10]. Человек поэтому исходит из наличного, узнаваемого круга, в результате формируются такие черты, как недоверие к другим (главное разделение – «наши» и «не наши»); враждебность ко всему новому; фамилизм – доверие и привязанность к кровнородственным отношениям; неумение представить перспективы развития; неумение представить себя в другой, нетрадиционной роли; плохое знание реальности своего мира, а не его мифологии [11].

В целом ряде работ по проблемам Центральной Азии отмечено, что идентичности здесь носят противоречивый, иерархический характер, они многослойны и сложны – от традиционных, до современных и даже постсовременных; от трайбализма, традиционализма и модернизма до постмодернизма в некоторых, очень узких сегментах общества [12].

По мнению многих исследователей, сегодня казахам необходимо преодолеть разрыв между досоветским прошлым и настоящим, вновь «открыть» для себя культуру номадов и прочесть заново трагические страницы истории. Но «здесь казахи находятся перед необходимостью разрешения дилеммы: традиция или современность? Каково соотношение этих различных уровней идентификаций, какова иерархия и значимость этих отождествлений: родовая, субэтническая, этническая и, наконец, гражданская?» [12, 210].

Литература

1. Thomas Meisenhelder. From character to habitus in sociology. // The Social science journal, 43 (2006) – p. 55-66.
2. Benedict R. Patterns of Culture. – Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1934. -pp. 36-37.
3. Стефаненко Т. Этнопсихология. – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – С. 36-37.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. - Минск: Поппури, 2000. – С. 341.
5. Рисмен Д. Некоторые типы характера и общество. // Социологические исследования, 1993. – № 3. – С. 122-129.
6. Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. – С.248.
7. Шалабаева Г.К., Нарбекова Г.А., Сартаева Р.С. Культура Казахстана в мировом культурном пространстве. – Алматы: Сага, 2003. – С. 94-97.
8. Амрекулов Н. Жузы в социально-политической жизни Казахстана. - публикация на сайте - CA&CC Press® AB // www.ca-c.org/journal/
9. Братусь Б. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / Психология и психоанализ характера. Хрестоматия / Общ. ред. Райгородского Д.Я. – Самара: Бахрах, 1997. – С. 164.
10. Абикеева Г. Новый патриотизм или противостояние // Проблемы и тенденции развития современной культуры Казахстана – Организация. – 2002. - №3 (9). – публикация на сайте -<http://www.ngoidc.kz/>
11. Акчурина И.А. Топология и идентификация личности // Вопросы философии, 1994. - №5. – С. 50.
12. Забирова А.Т. Этносоциология. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2008. – С.116.

Б.К. Альжаппарова
г. Астана (Казахстан)

КАЗАХСТАНСКАЯ ТРАГЕДИЯ НАЧАЛА 1930-х гг. В ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Масштабность казахстанской трагедии начала 1930-х гг. побудила отечественных и зарубежных ученых к глубинному исследованию этого вопроса, к написанию монографий, в которых на базе новых рассекреченных документов была воссоздана история оседания и коллективизации.

Необходимо констатировать, что западные историки, исследующие голод на территории Казахстана, не применяют категорию «геноцид». Как пишет Николо Пианчола, в гуманитарных науках геноцид определяют как политику, «направленную на полное уничтожение группы людей, по признакам, определяемым исполнителями» [1, С. 115]. Историк считает, что намерением советского правительства не было убийство «наибольшего возможного числа украинцев или

казахов, как относящихся к той или иной национальности». Пианчола отстаивает тезис, что сталинский режим использовал голод не для уничтожения социальной или национальной группы населения, а с целью «политического подчинения сельского населения и получения полного контроля над его ресурсами» [1, С. 115.].

Примерно этой же теории придерживаются и другие исследователи. Например, Р. Конквест выдвигает гипотезу об искусственном характере голода в Казахстане, но не поддерживает версию о преднамеренном характере голода, о запланированном геноциде. Для убедительности необходимо привести выдержку из его монографии: «Голод, в Казахстане в эти годы носил искусственный характер, как и в 1921 году, то есть он возник в результате безрассудного проведения политики, продиктованной чисто идеологическими соображениями. Но, в отличие от голода на Украине, голод в Казахстане не был организован преднамеренно» [7, С. 194].

Необходимо отметить, что концепция об искусственном голоде появилась в западной литературе во второй половине 1930-х гг. на основании воспоминаний очевидцев событий, на основании свидетельств иностранных журналистов, работавших в СССР в начале 1930-х гг. Тогда же появилась версия, что искусственный голод был организован и осуществлен сталинским руководством с целью подавить украинский национализм. Почвой для этой концепции стали мнения работавших в СССР западных журналистов, наблюдавших голод и уехавших из страны с убеждением, что голод был спланированным и умышленным [3, С.19].

Другую точку зрения отстаивает американский исследователь М. Таугер. По его мнению, голод 1932–1933 гг. не является результатом хлебозаготовок 1932 г. и сознательного акта геноцида, этот голод был, в основном, результатом провала экономической политики «революции сверху» и менее всего результатом национальной политики, направленной против народов СССР. Историк высказывает точку зрения, что низкий урожай 1932 г., ставший результатом влияния погодных факторов, засухи, сделал голод неизбежным, «и даже полного прекращения продажи зерна за границу было бы недостаточно для того, чтобы предотвратить голод» [4, С.26].

Историк И. Огайон, также как и Р. Конквест, не разделяет версию о преднамеренном характере демографической катастрофы в Казахстане, не поддерживает версию о геноциде казахского народа. В качестве аргумента приводит правовое определение понятия «геноцид», которое ставит на первое место «намерение уничтожить этническую, расовую или религиозную группу». Историк утверждает, что «если и существуют какие-то доводы, доказывающие желание уничтожить украинский национализм, имевшийся в природе до гражданской войны, то казахи никогда не представляли националистическую опасность для СССР» [5, С. 332].

В то же время И. Огайон справедливо придерживается тезиса, что человеческие потери, понесенные Казахстаном, ни с чем не сравнимы, так как они достигают 30 процентов населения, что «размах катастрофы казахов сравним только с опытом Украины». В этой связи историк задается вопросом: «..почему только Украине дана монополия на освещение горя и страданий от голода в 1930-х гг., которым придается статус геноцида со стороны мирового сообщества, тогда как в Казахстане они скромно называются одним из эпизодов в истории казахов?» [5, с. 332].

С. Уиткрофт, Р. Дэвис в своей монографии казахстанскую трагедию изучают в контексте коллективизации в СССР. Они опровергают теорию геноцида в отношении народов СССР в начале 1930-х гг. В качестве доказательства историки привели государственные постановления о предоставлении продовольственной помощи пострадавшим районам [6]. Однако нельзя отрицать тот факт, что продовольственную помощь стали поставлять районам СССР, когда ситуация была уже катастрофической.

Историк А. Грациози, изучавший в одном из своих исследований голод 1932-1933 гг. на Украине, придерживался тезиса, что трагедию в Казахстане, где потери относительно общего количества населения, были еще больше, чем на Украине, следует считать

«результатом неудачно проведенного превращения кочевых народов в оседлые и следствием полного равнодушия к судьбе коренного населения» [7, с. 14]. Голод в Казахстане 1931-1933 годов, считал А. Грациози, явление иной природы, нежели «Голодомор» на Украине и на Кубани, длившийся с конца 1932 до начала 1933 года.

По мнению Ш. Фицпатрик, голод на территории СССР можно объяснить тем, что государство установило слишком большие планы хлебазаготовок [8, С. 84].

Михаэль Эльман придерживается иной точки зрения. Историк придерживается тезиса, что крестьянскую политику сталинского режима в регионах СССР в начале 1930-х гг. следует характеризовать не иначе как «преступное убийство людей», так как советское правительство не удосужилось искать помощи за рубежом и не позволило крестьянам бежать в менее пострадавшие районы. Было ли это совершенно преднамеренно или непреднамеренно, зависит от того, как понимать правовой термин «намерение». Эльман пишет, что «командное поведение Сталина в 1930-1934 гг. ясно конституирует преступление против человечности, согласно данному ему определению в Римском статуте Международного уголовного суда 1998 г., ст. 7». В этой связи Эльман задается вопросом, можно ли это квалифицировать как геноцид? Так или иначе, политику Сталина несомненно следует характеризовать как «культурный геноцид» или «этническую чистку», но ни то, ни другое не входит в Конвенцию ООН по геноциду [9, С. 168].

Таким образом, при обсуждении теории геноцида историки освещают и правовые аспекты, и этот вопрос до сих пор является дискуссионным как в отечественной, так и зарубежной историографии.

Этот вопрос стал предметом исследования и российских историков, изучавших голод на территории СССР. Исследователи Л.А. Гордон и Э.В. Клопов, раскрывая причины голода в Советском Союзе в годы первой пятилетки, акцентируют внимание на организационных, управленческих, политических и даже личностных факторах – общая неразбериха, плохая организация, чрезмерные государственные поставки, стремление утратить, или наказать крестьянство. По их мнению, производственно – экономические обстоятельства не могли повлиять на возникновение голода, так как голод 1930-х гг. есть порождение не столько социально-экономического, сколько политического развития [10, С.167].

По мнению Кондрашина В.В., голод 1932-1933 гг. на территории СССР стал результатом антикрестьянской политики насильственной коллективизации и хлебазаготовок, проводившейся сталинским руководством ради решения задачи форсированной индустриализации страны. В.В. Кондрашин утверждает, что голод 1932-1933 гг. можно определить как «организованный голод». «Он был организован сталинским режимом в результате насильственной коллективизации, разрушившей сельскохозяйственное производство, а также с помощью принудительного вывоза хлеба из деревни в счет государственных заготовок и подавления крестьянского сопротивления. Все эти действия осознанно принимало сталинское руководство» [11, С. 8].

Кондрашин В.В. также считает, что эта ситуация усугубилась политикой ограничения и ликвидации традиционных методов выживания крестьян во время голода, отказом от международной помощи. Прямой организацией голода, по мнению историка, стали драконовские директивы Сталина — Молотова о борьбе со стихийной миграцией крестьян, запиравших их в деревнях и обрекавших на голодную смерть [11, С. 9].

Историк считает, что у теории геноцида нет оснований, так как не найдены документы, в которых бы говорилось о существовании у сталинского режима этих замыслов. Когда свершались факты геноцида (геноцид армян в 1915 г., холокост, этнические чистки в Руанде), «осуществлявшие его режимы действовали осознанно, т.е. ставили эту цель и реализовывали ее с помощью репрессивных структур государства, получавших соответствующие распоряжения на уровне высшего политического руководства, о чем сохранились соответствующие архивные документы и свидетельства очевидцев» [11, С. 11].

Аналогичной точки зрения придерживаются казахстанские исследователи, правомерно утверждающие, что одной из основных причин трагедии стала политика оседания и коллективизации.

Процессы, происходившие в Казахстане в годы коллективизации, показали, что голод так же, как и откочевки стал результатом стремительного разрушения кочевого хозяйства. Политика оседания и коллективизации привела к упадку кочевого и полукочевого хозяйства, разумной альтернативы которому на территории Казахстана тогда еще не существовало.

Таким образом, политика коллективизации и оседания в СССР, в том числе и в Казахстане, нашла отражение в ряде монографических исследований зарубежных и отечественных историков, придерживавшихся различных, порой противоположных теорий, исследовавших эту проблему в рамках тоталитарного и ревизионистского направлений западной историографии.

Литература

1 Пианчола Н. Европейская и американская историография о великом голоде в Казахстане. // Отан тарихы. – 2015, № 2. – С. 100-126.

2 Конквест Р. Жартва скорби. Советская коллективизация и террор голодом //Новый мир, 1989. – № 10. – С. 179-200.

3 Современная российско-украинская историография голода 1932-1933 гг. в СССР. – М.: Росспэн, 2011. – 471 с.

4 Таугер М.Б. Урожай 1932 г. и голод 1933 года. // Голод 1932-1933 гг. – М., 1995. – С. 13-42.

5 Огайон И. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения. (1928-1945 гг.). – Алматы, 2007.- 362 с.

6 Уиткрофт С., Дэвис Р. Годы голода: сельское хозяйство СССР. 1931-1933. М.: Росспэн, 2011.

7 Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917 – 1933. М., Росспэн, 2001.

8 Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е гг.: деревня. - М.: Росспэн, 2008. – 196 с.

9 Кип Дж., Литвин А. Эпоха Иосифа Сталина в России. Современная историография. – М.: росспэн, 2009. – 328 с.

10 Гордон Л.А., Клопов Э. В. Что это было? – М.: Политиздат, 1989. –319 с .

11 Кондрашин В., Пеннер Д. Голод: 1932-1933 годы в советской деревне (на материалах Поволжья, Дона и Кубани). – Самара-Пенза, 2002. – 272 с.

**Г.Б. Сулейменова
Е. Алуадинов
г.Астана (Казахстан)**

ИДЕИ ЕВРАЗИЙСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н.А.НАЗАРБАЕВА

Идеями евразийства занимались разные ученые: Н.С. Трубецкой – филолог и культуролог, Г.В. Вернадский– историк и философ, П.Н. Савицкий и другие. Евразийцем называл себя Л.Н. Гумилев, который в своих трудах описывает историю консолидации тюрко-славянского мира.

Директор общественного Фонда «Евразийский Союз Ученых» В.А. Голубев считает А. Македонского одним из древних прародителей евразийства. Создавая единый народ «персоэллинов», он последовательно проводил политику интеграции различных культур [1].

Эллинизм – это синтез западной и восточной культур. «Запад» всегда стремился к диалогу с «Востоком». Что означает евразийство?

Во-первых, евразийство – это духовное и культурное единение народов.

Во-вторых, евразийство в своей сущности есть особый тип мироотношения, который способен стать интегральным началом в преодолении крайности Запада и Востока, синтезировать их глобальные проблемы.

В-третьих, евразийство – одна из транснациональных форм сообщества государств. «Мы – Евразия, страна, имеющая свою собственную историю и свое собственное будущее. Поэтому наша модель не будет похожа ни на чью другую. Она впитает в себя достижения разных цивилизаций» [2].

3 июня 1994 г. Президент Казахстана Н.А. Назарбаев направил всем главам государств СНГ документ, историческое значение которого высоко оценили, – «Проект о формировании Евразийского союза государств». Именно с этого момента стало возможно говорить о превращении евразийства из чистой теории в конкретную политическую практику. Судьба этой инициативы, которая постепенно переросла в очень серьезную интеграционную стратегию, показательна. По современным понятиям проект Н.А. Назарбаева представляет собой евразийскую идею эпохи глобализации. Согласно проекту глобализация принимается в ограниченном пространственном масштабе [3].

Культура Евразии вобрала в себя ряд пластов: славянский, варяжский, византийский, татарский, европейский. Ядро – славянский и туранский компоненты, идея сближения между православным и мусульманским мирами. В интеграционных процессах континента в вопросах самоидентификации населения существует и гражданская модель нации как всех граждан не обязательно с единым генетическим происхождением, но общей исторической судьбой, с неизбежным в таких обстоятельствах принятием культуры различных народов, усвоением лучших черт и традиций друг друга.

Евразийская общность – это общность исторических судеб многих народов, складывающаяся на базе территориального соседства, географических особенностей огромного континента, расположенного между Западом и Востоком, Севером и Югом, занимающего положение «золотой середины». Идея Евразийства заключалась в преодолении противостояния «леса» и «степи», речь шла о суперэтническом и суперконфессиональном синтезе. Евразийское поле – территория проживания различных народов, этносов с двойственным характером. Это место, где соседствуют и взаимодействуют различные цивилизации. Это взаимодействие может превратиться в зону как их сотрудничества, так и конфликтов. С одной стороны, евразийский континент подобен всем другим социокультурным регионам, с другой, ему характерны высокая степень «симбиозности» и «диффузности» этнических и конфессиональных групп. Речь идет о противоречивости континента. Важно учесть эти особенности и предложить варианты организации этого пространства. Именно в организации этого пространства сегодня видят способ, один из вариантов разрешения глобальных противоречий, в частности, надвигающихся неумолимых процессов глобализации.

В создании единого евразийского пространства классическое евразийство важную роль отводит государству. Высокий статус государства обусловлен в нем необходимостью решать многие проблемы в условиях улучшения политической власти, ее структурах интеграционных механизмов, устойчивых социальных институтов, способных решать эти проблемы и объективные противоречия.

Согласно проекту Н.А. Назарбаева, глобализация народами и государствами евразийского континента принимается в ограниченном пространственном масштабе. Проявлена озабоченность будущим, в первую очередь, молодых суверенных государств, возникших на постсоветском пространстве, связанных историческими судьбами,

культурными узами, сходными социальными системами. Однако проект на них не замыкается. Проект открыт для всех желающих стран и народов, четко следующих принципу сохранения суверенитета и национальной идентичности [3].

Проект предполагает образование единого политического пространства. Первые шаги по этому пути привели к образованию Евразийского союза между Казахстаном, Россией, Беларуссией, Украиной, представляющих 90 процентов всей экономики СНГ. Политическим инструментом Евразийского Союза является важнейший элемент политической системы – институты государств стран-участниц, международные организации экономического и политического сотрудничества «Шанхайская пятёрка», ОДКБ, Трансека, СВМД, СНГ и пр [4].

Политическими процедурами Евразийского союза служат плановые и внеплановые встречи глав государств, саммиты..., на которых принимаются важные для народов решения. Прослеживается преемственность с классическим евразийством, найдены конкретные механизмы и инструменты реализации идеи, включая социокультурные и цивилизационные процессы. Речь идет о сбалансированной политике на основе соблюдения 4-х принципов: прагматизма, многоярусности, региональности, добровольности в тарифах, квотах и пр., способствующих образованию единой таможенной, транспортной, топливно-энергетической системы, которые служат основой для единого информационного, образовательного и гуманитарного пространства. Предполагается стандартизация законодательства, структуры Вооруженных Сил, дальнейшее развитие международных отношений и безопасности. Уважение и признание идентичности, культуры, традиций истории евразийских народов была и остается этической основой их взаимообогащения, которая отражается в реальной политике и в межгосударственных отношениях. Культурная наследственность и историческая справедливость являются принципиальными основами оценки действительности и моделирования гармоничного интеграционного развития. Обеспечение системного баланса внутри и среди больших евразийских регионов – основа Большой интеграции. Осуществление такого баланса – приоритетное базирование на внутриевразийский потенциал, то есть на политические, экономические и культурные институты, созданные для осуществления данной задачи.

Евразийская идея в современной политике не сводится к формированию исключительно геополитического и геоэкономического пространства посредством союзов и договоров. Целью евразийской интеграции является взаимообогащение культур и цивилизаций, которое невозможно без формирования единого информационного и культурного пространства.

Президент Н.А. Назарбаев так определил свое видение современного евразийского проекта: «Невозможно, оставаясь на почве реализма, игнорировать психологию миллионов людей, не желающих отказываться от наработанных за века ценностей общего культурного и духовного взаимодействия. Нельзя попросту отбросить тот фактор, что на протяжении всей истории нашей общей территории скопился особый цивилизационный тип, отмечанный схожестью духовности, восприятия, ментальности, опыта» [5].

Идеи евразийства в прошлом и настоящем, их многокорневые и многоаспектные реалии на современном этапе особенно плодотворно воплотились в сфере духовных контактов казахского и русского народов.

Общая мировая тенденция к интеграции и дезинтеграции затрагивает современное евразийское пространство, и процесс интеграции будет зависеть от уровня и характера контактов, способностей и желаний народов к диалогу или конфликту. Сегодня мы имеем, с одной стороны, развитие самобытных культурных традиций казахского этноса и других народов, проживающих на территории Казахстана, терпимое, толерантное отношение к этому процессу большинства граждан, закрепленное в законодательных актах Казахстана и культивируемое в системе образования, в масс-медиа, в научных центрах, в создании национально-культурных центров, объединенных Ассамблеей народов Казахстана, в реализации проекта Центра мировых религий и т.д. С другой стороны, происходит

интеграция хозяйственной деятельности, образование транснациональных корпораций, финансово-промышленных групп, развитие сетевого маркетинга, общего информационного и коммуникационного пространства. Взаимная адаптация этнических, национальных, культурных, конфессиональных, правовых компонентов реализуется в симбиозе разнородных культур [1].

10 октября 2000 г. в Астане был подписан договор о создании Евразийского экономического сообщества Президентами Казахстана, России, Белоруссии, Киргизии и Таджикистана. Создание Евразийского сообщества стало по настоящему знаковым событием в современной истории постсоветских государств. Роль Президента Казахстана в этом процессе исключительно велика. Евразийское экономическое сообщество было создано в полном соответствии с принципами ООН и нормами международного права [3].

Уже сегодня Казахстан осуществляет ряд масштабных проектов, нацеленных на реализацию этой стратегической идеи – быть мостом между Востоком и Западом. Как показал опыт формирования Евросоюза, межгосударственная интеграция - процесс позитивный. Ключевым критерием успешности интеграционного проекта является создание единой наднациональной, расчетной единицы – ЕНРЕ – как первоосновой для сильной региональной резервной валюты [4].

Практическое осуществление евразийской идеи Н.А.Назарбаевым выражено в проведении Саммита в Астане, которое показало насущную необходимость создания Евразийской Ассамблеи. Работа Евразийской Ассамблеи позволит снизить уровень конфликтности и значительно ускорит наше движение вперед. Президент призывает привлечь к проекту создания Евразийского союза молодых людей – новое поколение, выросшее за годы независимости. Эксперты и экономисты считают, что к рубежу 2015-2020 гг. будет создано пространство свободной торговли, ассоциированное с ЕС [4].

Нурсултан Назарбаев – основатель современного Казахстана, общепризнанный автор современной евразийской интеграции, своей неутомимой деятельностью обеспечил не только создание полноценной международной организации – Евразийского экономического сообщества, но и сделал все, чтобы состоялись и Таможенный союз, и Единое экономическое пространство, подтверждая на деле, что Евразийский Проект воплощается в жизнь.

Евразийская идея Н.А.Назарбаева сейчас становится важнейшей формой разрешения межгосударственных противоречий, путем умелого сочетания их национальных интересов, тем самым фактором консолидации славянских и тюркоязычных народов на постсоветском пространстве.

Евразийство в своей сущности есть особый тип мироотношения, пронизанный духовно-нравственным началом и способный, благодаря своему практически гуманистическому потенциалу, стать также и интегральным, то есть преодолеть крайности Запада и Востока и синтезировать их глобальные проблемы.

Резюмируя ретроспективу евразийской идеи, необходимо отметить что государственное строительство и духовное основание евразийских народов имеют общие корни, позволяющие говорить о существовании поликультурной целостности как цивилизованного целого. Сегодня она не может существовать как государственное единство или геополитическое целое, это, скорее всего, интегрированное сообщество народов и государств. Вследствие этих обстоятельств история взаимодействия этносов данного ареала представляет особый исследовательский интерес и дает основание для надежд в поиске совместных моделей и векторов развития России и Казахстана. У Казахстана и России реально обозначились многие объединяющие начала – политическая воля лидеров, желание народов к интеграции, общее историческое прошлое и неконфликтная историческая память, интернационального единства, межличностных отношений в сфере культуры, экономики и бизнеса, коммуникаций и СМИ. Это те внутренние факторы, которые необходимы для судеб обоих государств в мире. Современность предоставила нам и технологические возможности диалога, интеграции, и шанс осуществления высокой духовной идеи – идеи евразийства [1].

Казахстан стал центром евразийской интеграции.

Во-первых, в своем историческом, экономическом и культурном развитии Казахстан находится в центре евразийского континента, которая определила его цивилизационное и геополитическое своеобразие. Территория Евразии составляет почти 1/6 часть земли с населением 290 млн. человек. Не случайно многие ученые считают Евразию «срединным материком».

Во-вторых, Евразийская степь (в том числе Казахстан) на протяжении многих столетий была местом сосредоточения разных народов, религиозных верований, культурных традиций.

В-третьих, именно на просторах Евразии формировались особенности номадизма как образа жизни – толерантность, уважительное отношение и восприимчивость к другому менталитету и культуре.

В-четвертых, это последовательная и твердая позиция Президента Казахстана, Лидера нации Нурсултана Абишевича Назарбаева, который заложил основу для создания и дальнейшего успешного функционирования интеграционных проектов – СНГ, ШОС, ОДКБ, СВМДА.

Видный политический деятель Касым-Жомарт Токаев справедливо отмечает: «Н.Назарбаев быстро воспринял и обратил в свою пользу реалии постсоветского периода. Президент захватил инициативу среди глав государств СНГ, раз за разом выдвигая предложения по структуризации Содружества. Идея о евразийском союзе принесла Н.Назарбаеву еще большую известность как государственному деятелю, находящемуся в постоянном поиске» [4].

Президент Казахстана со свойственным ему стратегическим проектным мышлением и неиссякаемой энергией сегодня пропагандирует идею евразийства своим испытанным методом – институциональным строительством. Создаваемый Евразийский союз стал самым веским доказательством исторической мудрости Нурсултана Абишевича Назарбаева – Лидера мирового уровня, чувствующего свою ответственность за судьбы не только своей страны, но и за будущее всей Евразии [6].

Литература

1. Голубев А.В. Развитие этнокультуры в Евразии. // Евразийство – консолидирующая основа научного и культурного общения между народами. – Самара, 2006.
2. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. – Алматы, 1997
3. Скачкова Н.П. Евразийская инициатива в контексте мировых интеграционных процессов. // Шалкарский форум. – Уралск 2004.
4. Мансуров Т. Евразийский проект Нурсултана Назарбаева, воплощенный жизнь. – М., 2011.
5. Назарбаев Н.А. Евразийский союз: идеи, практика, перспективы. – 1994-1997. – М., 1997.
6. Солозобов Ю. Нурсултан Назарбаев – объединитель Евразии. // Казахстанская правда. – 5 ноября 2011

Е. Конбай
Ақтөбе қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚТАРДЫҢ МОНҒОЛИЯ ЖЕРІНЕ ҚОНЫСТАНУЫ

Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ тарихының зерттеу шеңбері кеңейіп, оның диаспорология тәрізді назардан тыс қалған кейбір салаларын өркендетуге кең жол ашып, шетелдегі қазақтардың тарихы жүйелі түрде зерттеле бастады. Қазақтардың бір шоғыры – Моңғолияның батыс өлкесі Баян-Өлгей аймағын мекендеген қазақтар – Моңғолия қазақтары

деп аталады. Қазақ тарихындағы әлі де болса айқындай түсуді қажет ететін мәселенің бірі – Моңғолия қазақтарының батыс Моңғолия территорияларына қай кезеңде түпкілікті қоныстанғандығы болып табылады.

Моңғолиялық қазақтардың тарихы ХІХ ғасырдың соңы – ХХ ғасырдың басында орыс ғалымдары Н. Аристов, В. Грумм-Гржимайло, Г.Н. Потанин, В.В. Сопажников, А.В. Бурдуков, Цевен Жамцранолардың арнайы зерттеу нысанына айналды. Олар өз еңбектерінде Моңғолиядағы қазақтар тарихын ғана емес, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті мен шаруашылығына қатысты мол мағлұматтар қалдыруы моңғол қазақтары туралы зерттеудің қалыптасуына үлкен ықпал еткенін ерекше атап айтқан жөн.

Г.Е. Грумм-Гржимайло «Западная Монголия и Урианхайский край» атты этносоциологиялық еңбегінде жалпы Қытайдың Шыңжаң өлкесіндегі қазақтың керей, найман бөлімдерінің жалпы саны, рулық құрамы, орналасу жайы, тіршілік салты туралы біршама толық мағлұмат бере келе олардың бір бөлімінің Алтайдың күн бетіне ауа көшу себептері жайлы деректі тарихшы З.Қинаятұлы өз еңбектерінде көрсетті [2, 93 б.].

Г.Н. Потанин «Очерки Северо-Западной Монголии» деп аталатын еңбегінде Моңғолияға қоныс аударған қазақтар жайлы біршама құнды мағлұматтар қалдырды. Ол 1876-77 жылғы экспедицияны басқарып 4000 м биіктіктегі Мұзтаудың бір мойнағын асып келіп [2, 32 б.] мұндағы қазақ ауылдарының өмірімен танысып Ховда аймағында үш ай тұрған. Г.Н. Потанин алғаш Ховда асқан Алтайдың бір мойнағын қазақтар қазірде «Ботамойын» (Потанин) деп атайды. Бұл деректер қазақтардың 1864-1870 жылдары Алтай беткейлеріне қазақтардың қоныс тепкендігін анықтайды. Г.Н. Потанин еңбегінде маңызды мәлімет келтіреді. 1876 жылы «Олар (керейлер) біздің Қобдаға келуімізден 6-7 жыл бұрын Алтай жотасының күңгей бетінде еді, бұрын біз сонда кездестірген Көбеш ауылы қазір осында (Қобда бетіне) көшіп келген екен» [1, 97 б.] деген дерегі мен 1924 жылы шақырылған Моңғолияның мемлекеттік бірінші Ұлы Құрылтайына қатысқан Дәуітбай Тауданбекұлының сөйлеген сөзі: «Біздің қазақтар мұңғұл жеріне аяқ басқалы міне, 60 жыл. Ал мұңғұлдың қарамағына енгелі 14 жыл болды» [2,95 б.]. Демек қазақтар бұл өлкеге 1864-1870 жылдары жаппай қоныстанған. Бұдан өзге Мәсәли Салданбайұлы, Мыса Рахымбайұлы және т.б. шежіреші қарттардан ауызша, жазбаша жеткен деректер де осы межеге саяды. Өзіне қарасты елді бастап алғаш Жылқышы Ақтайұлы бастаған шеруші, Көбеш Айтбайұлы бастаған жәнтекей рулары қоныс аударған еді және біз мақаламыздың басында атап өткен бірінші дереккөз бойынша бұл меже әлдеқайда ерте кезеңдерге жетелейтінін көреміз және осы тұрғыда қазақтардың Моңғолияға қоныс аударуын еріксіз (зорлықпен) қоныс аудару, жеке мақсатпен қоныс аудару, саналы түрде жаппай қоныс аудару деп үш түрлі аспектіде қарастырған.

Сонымен қатар, Цэвэн Жамсрано, Д.Гонгор т.б. моңғол ғалымдарының еңбектері мен Моңғолия мұрағаттарындағы қазақтарға қатысты ХІХ ғасырдан бергі түрлі құжаттар сақталған.

1206 жылы Шыңғыс хан құрған Моңғол империясы бірте-бірте ыдырап, шүршіттік Шың империясы Ішкі Моңғолияны 1636 жылы, Сыртқы Моңғолияны (қазіргі Моңғолия) 1692 жылы иеленсе, Батыс Моңғолиядағы Жоңғар (моңғолша – зүүнгар – сол қанат) хандығын 1758 жылы толық күйретіп бодандыққа ұшыратты. 1911 жылы ғана тәуелсіз Моңғолия мемлекеті қайта жарияланды. Ал Қобда (Моңғолия) асып келген қазақтардың саны, рулық құрамы, тіршілік салты жайлы алғаш жүйелі мағлұмат берген адам ол Моңғолия ғалымы Цевен-Жамсрано. Ол өзінің «Дархад. Хөвсгөл нуурын урианхай... хасаг, хамниган нарын гарал, үндэс байдлын үгүүлэл» атты еңбегінде «600 мың Абақ керейден бөлініп 1860 жылдары Алтай жотасының бергі бетіне (Қобда) келген қазақтардың саны тым көп емес, былтырғы жылы (1923) Қобдада болып қайтқан экспедицияның жасаған есебі бойынша Моңғолия қарамағында қазақтың 1870 отбасы бар деп көрсетілген. Егер бір отбасында төрт адам бар деп көрсек олардың жалпы саны 7480, егер бес адамнан деп есептесек 11220 жан болатындығын жазып көрсетеді.

Асылбек Байтанұлы өз зерттеулерінде деректерді саралай келе қазақтардың Моңғолияға қоныс аударуын еріксіз (зорлықпен) қоныс аудару, жеке мақсатпен қоныс аудару, саналы түрде жаппай қоныс аудару деп үш түрлі аспектіде қарастырған [3,45 б.].

Бірінші топқа – 1830 жылы дәрбеттің Сайн ноянының шапқыншылығына ұшырап Алтайдың күңгей бетінен қазіргі Увс аймағының Тариалан сұмыны жеріне, хотондар арасына әкелінген қазақтар жатады. Еріксіз қоныс аударушылар қатарына 1916-1963 жылдар арасында Қазақстан, Ресей, Қытайдағы түрлі зұлматтар мен саяси науқандардан бас сауғалап келген қазақтарды да жатқызуға болады. Бұлардың сан-мөлшері тым көп емес.

Екінші топқа – 1864 жылдан көп бұрын-ақ Қобда бетіне тұрмыс тауқыметімен жеке басы, бірлі-екілі отбасымен қоныс аударып, өлет, торғауыт байларына жалданып егін салып, мал бағып күн көрген қазақтар жатады. Ежелден Қобда қаласы маңына келіп орналасып бау-бақша өсірумен, сауда-саттықпен шұғылданған қазақтанған сарттарды (жергілікті халық тілінде – чантуу) да осы топқа жатқызуымызға болады.

Үшінші топқа – ұраңқай-қазақ рубасылары арасындағы келісім арқылы тұтастай ауыл-аймақ, руымен келіп қоныстанған қазақтар. Бұл көшті бастаушылар арасында Әбілмәмбет ханның немересі Қожамжар төре Сәменұлының есімі ерекше аталады.

1840 жылдардың өзінде Алтайдың Қобда бетіне қазақтар қыстай бастаған. Бұған дейін де көп жылдар бойы күңгей беттің қазақтары Қобда бетте мал отарлатып, жайлап жүрсе керек. «Сақсай сұмынының Дайын өлкесінде Бошекең (Бозтай) сайы, Ағай (Ақтай) сайы, Кәриатаң жайлауы (Ырысбай)... бар» [4,17 б.]. Мұндағы Ақтай, Бозтай, Ырысбайлар шеруші руының батыры Көбегеннің балалары, тарихи тұлғалар. «Би, батыр, балуан Ақтай Көбегенұлы 1793 жылы Алтайдың Көксу деген жерінде туған. 1856-жылы Буыршын ауданының Шұңқыр деген жерінде 63 жасында қайтыс болған» [5, 262 б.]. Сонымен қатар Ақтай Көбегенұлы мен жәнтекей байы Шәку Есілбайұлының Ойғыр басына дейін (Ресей-Моңғолия шекарасы) жер жағдайын шалғаны аңыз болып айтылады.

Ал 1867 жылы қоян жылы Қобдадағы жергілікті әкімшілікпен келісім жасауға Жылқышы, Көбеш, Қожамжарлардың баруын – біржолата қоныстану үшін жасалған шешуші кадам деп бағалайды.

Барлық жоғарыдағы деректер мен ғылыми зерттеулерді қорытындылай келе 1864-1870 жылдар аралығында қазақтардың Моңғолия жеріне жаппай қоныстану жүргендігін айтуға болады. 2014 жылы қазақтардың Қобда бетіне жаппай қоныс аударғанына 1 жырым ғасыр болды. Ал Қобдадағы ресми билікке жоғарыдағы үш тұлғаның баруынан есептегенде, Қылаң Қанжығалыұлы бастаған ел ағаларының Да-күреге (қазіргі Ұланбатыр) барып өздеріне қарасты жерді Боғда ханға ресми түрде бекітіріп Моңғолия азаматтығына өткеніне биыл 105 жыл толып отыр. Бұл – бұдан ары қарай қалай айтса да қазақтардың осы өлкенің автохтонды тұрғыны ретінде мойындалатынын білдіреді.

Әдебиеттер

1. Қинаятұлы З. Жылаған жылдар шежіресі. – А.,: «Мерей», 1995. – 298 б.
2. Қабышұлы И. Моңғолия қазақтарының тарихы. – Өлгий: «Баспа өндірісі», 1980. -242 б.
3. Шәңгішбайұлы Ж. XX ғасырдағы Моңғолия қазақтары. – Улаанбатар. «Сорхон Цагаан», 2008. – 320 б.
4. Бақат руының шежіресі (жинақ). – Үрімжі: «Ұлттар баспасы», 2014. – 403 бет
5. Қинаятұлы З. Моңғолиядағы қазақтар. – Алматы: Дүние жүзілік қазақтар қауымдастығы, 2007 – 256 б .
6. Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. – Астана: 2004
7. Асқанбайұлы С. Революциядан бұрынғы Моңғолия қазақтарының тарихы. – Өлгий: 1991
8. Қабышұлы И. Керейлер керуені. – Өлгий, 1978
9. Қабышұлы И. Тұран әлемі. /Түркі, моңғол халықтарының тарихы. – Алматы: Санат, 2007 – 320 б.

ҚАЗАҚ БАЛАСЫ ҮШІН ШЕЖІРЕНІҢ МАҒЫНАСЫ

Жеті ата – қазақ халқының дәстүрлі салт санасындағы адамның ата жағынан тегі таратылуының нақтылы жүйесі. Бала өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы, т.б. жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентайынан жаттап өседі. Бұлардан тараған ұрпақтар бір атаның балалары болып саналады. Ағайындықтары жеті атаға толмай жақын-жуықтар бір-бірінен қыз алыспайды. Жеті атаға толғаннан кейінгі күннің өзінде, бір рудың жастары некелесетін жағдай туса, ру ақсақалдары бір пәтуға келіп, боз биені сойып, баталасып барып рұқсат ететін болған. Ататек атаулары: ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене. Бұдан әрі туыстық атаулар: жүрежат, туажат, жұрағат, жат жұрағат, жегжат, жамағайын болып кете береді. Өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырып отырған. Жеті ата мен ру шежіресін білу көшпелі қоғамда өмір сүрген қазақтар үшін өмірлік қажеттілік болды. Жеті атасын, руы мен жүзін білген соң, қазақтар туған жерінің кез келген шалғайында өзін туысқандарының ортасында жүрген алып бір жанұяның мүшесіндей сезінген [1].

Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай: «Біздің заманымыз – өткен заманның баласы, келер заманның атасы». Ендеше бұрынғылардың перзенті ретінде, біз мейірімділік пен бейбітшілік өсиеттерінің мирасқоры бола отырып, әкелеріміздің еңбегінің игілігін көрудеміз.

Біз қазіргі таңдағы қам-қаракеттермен өмір сүре жүріп, балаларымыз бен немерелеріміздің болашағы үшін де іргетас қалап жатырмыз.

Жаңа тарихты жасаушы бола отырып, біз өз тамырымызды ұмытпауға тиіспіз, өйткені ғұмыр-тіршілік ақиқаты алға тартқан сауалдар жауабын әрқашан содан таба аламыз [1].

Сонымен, шежіре, шежіреші деген сөздердің мағынасын нақтылап алайық.

Шежіре (арабша шаджарат – бұтақ, тармақ) – тарих ғылымының, халықтың шығу тегін, таралуын баяндайтын тармағы. Ру тайпалардың тарихын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізген, қалыптасқан ресми Шежіре барлық халықтарда кездеседі. Шежірені шежіреші қарттар ауызша таратып отырған. Жалпы шежірені жинақтаған көнекөз қариялардың көмегімен қазақтың ру-тайпаларының өткені туралы біршама мәліметтер алуға болатындығы 18 ғ. белгілі болды.

Шежіреші – халықтың өткен тарихын, тұрмыс-тіршілігін ауызша таратып, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші. Шежірешілер әрбір рудың белді тұлғаларының ел үшін жасаған ерлік істерін жастарды патриоттық тұрғыдан тәрбиелеу мақсатында жиын-тойларда, мерекелерде үнемі айтып отырған. Кейбір шежірешілер руаралық қақтығыстарда дау-дамайларды әділ шешу үшін де билерге өз мағлұматтарын беріп, этникалық аумақ бірлігін нығайтуға атсалысқан [2].

Өткен өмір ертегі сияқты...

Үлкендердің айтқанына сенбей, осы күні көпшілігіміз жеті ата, оның мағынасы, адам өміріне маңызы қандай екенін, не бергенін білмейміз. Мысалы: бала өмірге келгенде келбетін, мінезін біреуге ұқсатып, «тұқым қуалайды» атасына немесе әжесіне ұқсап туады. Өз отбасымды әкемнің айтқандарынан Темірбек балам Құтжан әкеме ұқсайды, атамды танып, білген құрдастары, тұстастары ағама қара Құтжан деп айтып жүреді. Әкем атамның қолынан келгенше жақсылық істеуге дайын тұратын жан еді, көбінесе тұрмысы төмен отбасыларына көмектесіп жүруші еді - дейді. Өкінішке орай біз атам Құтжанды, ол кісінің ерте қайтыс болғанына байланысты көрген емеспіз, тек үйде фото суреттері сақталған. Біз отбасымызда 8 баламыз. Темірбек ағам – ата-анамның тұңғышы, үйдің үлкені. Ағамның іс-әрекеттерінен, бауырмал, жанашырлық мінездерінен атама тек келбетінің ғана ұқсамайтынын аңғардым.

Біздің жанұямызда ұлдар да, қыздар да жеті атамыз, руымызды жатқа білеміз.

Қазіргі уақытта байқағаным орта мектептердің бастауыш сынып мұғалімдерінің оқу жылының I жартыжылдығында үй тапсырмасы ретінде «Жеті аталарынды» сұрап, біліп келіңдер, - деп жатады. Көп ата-аналар білгендерін жазып беріп жатса, кейбіреулері білмейді. Ал, мектеп оқушыларының, жастардың бойында шыққан тегін, ата-бабаларын білуі маңызды.

«Жеті атасын білген ұл жеті жұртқа жөн айтар» деген аталы сөзді арқау етіп, сол арқылы бала ата дәстүрін жалғастырса екен деген мақсат көздеген. Ел-жұрт тарихын білу ер-азаматты ерлікке, елдікке, отансүйшілікке баулайтынын білген.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс [3]. Ол қасиеттер қазағымыздың бойында бар: мәдениеттілік, үлкенге құрмет, кішіге ізет қылу, қарапайымдылық, бауырмалдылық, қонақжайлылық т.б. Осы қасиеттеріміз ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып, жойылмауы керек. Өзіңіз, өз әулетіңіз, жақындарыңыз туралы болашақ ұрпақ білуге тиіс.

Қазақ баласы үшін өз шыққан тегін, тарихын білу зор қуаныш. Жас буын тәрбиелеуде үлкендеріміздің айтқан ақыл-кеңестерінің зор әсері бар.

Әдебиеттер

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 3 т. Г-Ж. – Алматы, 2001. – 671 б.
2. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 9 т. Ұ-І. – Алматы, 2007. – 489 б.
3. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017 ж. 12 сәуір
4. Қазақтар. Тарихи оқиғалар. 1 т. – Алматы, 1998. – 5 б.

Г.С. Сулейменова
г. Астана (Қазақстан)

ОТ «ЖЕТИ ЖАРҒЫ» ДО КОНСТИТУЦИИ

Конституция – Основной Закон общества и государства, выражающий общую волю народа, обладающий наивысшей юридической силой и закрепляющий важнейшие принципы и институты социально-экономической, общественно-политической и духовно-нравственной жизни общества.

История формирования национального права Казахстана связана с периодом возникновения казахской государственности – Казахского ханства. По свидетельству Мухаммеда Хайдара Дулати, «... начало правления казахских султанов пошло с 870 года Хиджры», что соответствует 1465-1466 гг.

Одним из основоположников судебно-правовых уложений Казахского ханства был Майкы би – крупный дипломат и общественный деятель, советник Чингизхана. Усиление и укрепление государства связано также с именем Касым хана (1511-1518 гг. (1523 г.) – сына Аз-Жанибек хана. При его правлении впервые в истории была проведена систематизация правовых обычаев и норм, получившая название «Қасым ханның қасқа жолы» («Столбовая дорога Касыма»). Именно он сумел объединить казахов в единое ханство и упрочить его. В «Тарих-и Рашиди» отмечается: «Касым хан подчинил своей власти весь Дешт-и Кипчак так, как никто после Джучи хана не смог этого сделать. Например, численность его войска превысила тысячу тысяч (миллион) человек».

Политику Касым хана продолжил Есим хан (1598-1628 гг.), создавший свод законов «Есім ханның ескі жолы» («Древняя дорога хана Есима»). Есим хан внес заметный вклад в развитие правовой системы казахского общества. Он значительно усилил воинские законы,

повысив ответственность воинов, что было связано с необходимостью защиты от захватнических устремлений джунгар.

В XVII-XVIII веках в Казахском ханстве требовалась новая правовая база казахского кочевого общества в соответствии с национальными традициями, обычаями и судебной практикой прошлых лет. Таким законом, отвечающим требованиям своего времени, стал свод законов «Жеті жарғы» («Семь Установлений»), принятый во время правления хана Тауке (1680-1715 гг. (1718 г.)). Это были законы, охватывавшие практически все стороны жизни общества.

Тауке хан, сын Жангир хана, многое сделал для объединения всех жузов и улусов. В первую очередь он укрепил центральное правительство, создал государственный совет и совет биев. Существуют две версии составления «Жеті жарғы». По первой, Тауке хан собрал для совета трех биев – Толе би (Старший жуз), Казыбек би (Средний жуз) и Айтеке би (Младший жуз) – и, обсудив с ними случавшиеся между казахами частые споры, составил и утвердил некоторые законоположения. По другой версии, Тауке хан собрал в урочище Куль-Тобе семь биев, и они соединили старые обычаи ханов Касыма и Есима в новые обычаи, названные «Жеті жарғы» [1, с. 75; 2, с. 263].

«Жеті жарғы» содержит нормы административного, уголовного, гражданского права, а также положения о налогах, религиозных воззрениях, то есть в нем охватывались все стороны жизни казахского общества. «Жеті жарғы» включал в себя следующие основные разделы: Земельный Закон (Жер дауы), в котором обговаривалось решение споров о пастбищах и водопоях; Семейно-брачный закон, где устанавливался порядок заключения и расторжения брака, права и обязанности супругов, имущественные права членов семьи; Военный Закон, регламентирующий отправление воинской повинности, формирование подразделений и выборов военачальников; Положение о судебном процессе, обговаривающее порядок судебного разбирательства; Уголовный Закон, устанавливающий наказания за различные виды преступлений кроме убийства; Закон о куне (күн), устанавливающий наказания за убийства и тяжкие телесные повреждения; Закон о вдовах (Жесір дауы), регламентирующий имущественные и личные права вдов и сирот, а также обязательства по отношению к ним общины и родственников умершего [3, с. 39-39].

А.И. Левшин – один из первых и наиболее значительных исследователей не только «Жеті жарғы», но и всей истории Казахстана. И именно у Левшина впервые четко обозначены именно конституционно-правовые нормы, содержащиеся в изучаемом памятнике истории и права:

«– Чтобы сам хан, равно как и все султаны, старейшины и правители родов, собирались осенью в одно место, в середине степи, для рассуждения о делах народных.

– Чтобы ни один киргиз не являлся в собрания народные иначе, как с оружием. Безоружный не имел голоса, и младшие могли не уступать ему места.

– Чтобы всякий, могущий носить оружие (кроме султанов), платил хану и правителям народным в подать 20-ю часть своего имущества, ежегодно.

– Всякому поколению, роду, и отделению иметь свою собственную тамгу (знак, заменяющий герб)» [4, с. 170-178]. Здесь представлены последние четыре фрагмента из 34, записанных Левшиным.

В «Жеті жарғы» вошли также некоторые установления шариата, духовного мусульманского права, в частности предусматривающие меры защиты ислама и определяющие наказания за богохульство и переход в христианство. Лишь в крайних случаях применялась смертная казнь. Таким исключением являлось изнасилование и кража чужой жены. Смертная казнь была двух видов: удушение, побивание камнями (за богохульство) [5].

Как известно, во времена Тауке хана деления права на указанные отрасли еще не было, и все правовые нормы, касающиеся этих отраслей, были сосредоточены в одних и тех

же источниках. Основные институты конституционного права времен «Жеті жарғы» согласно данным, приведенных в варианте Ералы Саққулақұлы:

«Казахское Ханство по форме государственного устройства является федерацией, состоящей из трех образований – Старшего, Среднего и Младшего жузов. Жузы, в свою очередь, подразделялись на роды и их объединения, возглавляемые султанами и старейшинами, с непосредственным, а зачастую решающим участием биев. По форме правления является ограниченной монархией (власть хана ограничена Народным собранием и Советом биев). С другой стороны ее можно назвать и монархической республикой. Глава государства – Хан избирается Народным собранием из числа султанов – торе (многочисленных к тому времени потомков Чингизхана, наследников Джучи). Законодательная, исполнительная и судебная ветви власти сосредоточены в руках биев, которые по сути дела и являются Правительством, а также Верховным Судом. Семь наиболее значительных биев от каждого субъекта федерации образуют Кабинет правительства – диван. Субъекты федерации – жузы, управляются в таком же порядке избранными ханами, а также султанами и старейшинами. Военная функция возложена на батыров и избираемых из их среды военачальников – сардаров. В случае войны верховное командование армии переходит хану. Финансовое обеспечение государственных органов осуществляется из казны за счет налоговой системы. Судебная власть осуществляется избранными по их деловым и моральным качествам биями. Избирательная система включала избрание ханов из султанской среды (федерального и жузового уровня), избрание органов местного самоуправления в лице султанов и старейшин родов, избрание биев по деловым и моральным качествам. Символами государства и его образований являются герб (тамга), уран (боевой клич) и знамя (ту). Внесение изменений и дополнений в основной закон возможно только правами Народного собрания с участием хана, Совета биев, старейшин батыров и сардаров» [6, с. 145-152].

Глава государства Н.А. Назарбаев, характеризуя «Жеті жарғы» наряду с «Қасым ханның қасқа жолы» и «Есім ханның ескі жолы», отмечал, что «эти правовые памятники отразили вековую мечту казахского народа о единении и обретении самостоятельной государственности».

В первой половине XIX века крупной личностью, повлиявшей на законодательную деятельность Кенесары Касымова, был султан Арынгазы (1815-1821 гг.). «Судебная деятельность Арынгазы была направлена на укрепление ханской власти. Он ограничил судебные права родовой знати – биев. Судебно-исковые дела между родами разбирались назначаемым им муллоу-казы. Новым в законодательной деятельности Арынгазы было то, что он сделал впервые попытку судить не по законам обычного права казахов, а по шариату. Это было прогрессивным шагом и означало определенный этап в развитии правовых отношений казахов» [7].

В колониальный период Казахское ханство теряет свою государственность, и это отражается во всех сферах жизни общества, в том числе и в правовой системе. Первая четверть XX века связана с активной политической деятельностью партии «Алаш» и правительства «Алаш-Орда», которые хотели воссоздания единого национального государства казахов посредством освобождения от колониализма, приобретения независимости и коренного реформирования социально-экономической и общественно-политической жизни. «Алашординцы» предложили свою программу, впервые опубликованную в газете «Казах» от 21 ноября 1917 г за №251. Программа состояла из десяти пунктов: Государственное устройство (создание автономии в составе Российской Федерации); Местная свобода; Основные права; Религия; Власть и суд; Защита народа (конная полиция); Налог; Рабочие; Развитие науки и просвещения; Земельный вопрос [8, с. 245-252; 9, с. 234-256].

После Октябрьской революции основным законом стала Первая Конституция Казахской АССР, которая согласно Конституции, была равноправной Республикой в составе

РСФСР. Следующие конституции, уже будучи Казахской ССР, были приняты в марте 1937 года и в апреле 1978 года.

Первой Конституцией независимого Казахстана, после распада Советского Союза, была Конституция 1993 года, которая имела большое значение в укреплении государственной независимости Казахстана, создании новых органов государства, призванных служить народу, выражающих его волю в провозглашении широких прав и свобод граждан [10, с. 97].

Под руководством Главы Государства был подготовлен проект новой Конституции, который был опубликован для всенародного обсуждения. В результате всенародного голосования (референдума) 30 августа 1995 года была принята новая Конституция Республики Казахстан, которая явилась законодательным актом, который закрепил основы конституционного строя и все изменения, произошедшие в республике с момента обретения независимости в 1991 году.

Конституция Республики Казахстан – основной, главный нормативный акт государства и общества, который утверждает Республику Казахстан «... демократическим, светским, правовым и социальным государством...». Конституция устанавливает государственный и общественный строй, их принципы организации и функционирования с ориентацией на перспективу. В ней закрепляется конституционный статус человека и гражданина всего народа как источника государственной власти и социальной базы государства.

Конституция принята народом Казахстана, в ней выражается воля народа. Поэтому Конституция Республики Казахстан 1995 года начинается словами: «Мы, народ Казахстана, принимаем настоящую Конституцию» [11].

Литература

1. Адам Е. Жеті-жарғы, или первая казахская конституция // Қазақтың Ата Зандары в 10 томах. – Алматы, 2004-2007.
2. Габдулина Б. О законах хана Тауке // Қазақтың Ата Зандары в 10 томах. – Алматы, 2004-2007.
3. Жанайдаров О. Степная Конституция хана Тауке // Мир закона. – 2001. – N2-3.-С.38-39.
4. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей / Под общ. ред. акад. М.К. Козыбаева. – Алматы: Санат, 1996.
5. Артыкбаев, Ж.О. Жеті жарғы. Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2003. –150 б.
6. Саккулакулы Е. Есім ханның ескі жолы // Древний мир права казахов. – Алматы, 2005.
7. Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40-е годы XIX в. – Алма-Ата: Қазақ ун-ті, 1992. – 284 с.
8. Сафаров Г.С. Колониальная революция А. Бочагов Алаш-Орда. – Алматы: Казахстан, 1989 – 124 с.
9. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы 2 томдық. – Алматы: Қазақстан, 2005 – 286 б.
10. Тасбулатов М.К. Формирование и развитие Конституции Республики Казахстан. – Павлодар 2008. – 287 с.
11. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 1995.

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ БҮГІНГІ ЗАМАНҒА САЙ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Әдетте, адамдардың барлығы да ізденуші өмірге қажеттінің бәрін өзімен бірге ала келген жоқ. Тарихты адам жасайды, адамзат тарихы дегеніміз – дарияның асау тасқыны да, толқынға қарсы жүзетін кеме де, кемені қозғаушы желкен де осы адамның бір өзі ғана. Демек өмірдің мәні де, қожасы да – адам. Рас, адам өмірі ешбір бөгетсіз сырғи бермейді.

Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалары негізінде қалыптасқан іргелі халықтардың бірі қазақтар, ғасырлар бойында жазба мәдениеті болмаса да, ауызша әдіспен өзіне тән бай рухани мұра жасай білді. Ал жазба әдебиет пайда болғаннан кейін бұл мұра өте үлкен қарқынмен дами отырып, әрқилы ерекшеліктерге толы күрделі тарихи жолдардан өтті.

Философия тарихы туралы жазылған еңбектер ерте заманнан белгілі. Ұлы ғұлама ойшылдардың шығармашылық мұраларын, олардың философияға қосқан үлестері, көтерген өзекті мәселелері жайлы әр елдің, әр заманның тарихшылары айқындап кеткен тұжырымдар, сезімге негізделген ойлары баршылық. Оларда философияның қоғамдық сананың ерекше түрі ретінде дүниеге келуіне басқадай алғышарттардың бастысы болып, мифологияның, діннің халықтың қарапайым санасының, ғылымның тигізген әсерлері толыққанды да ерекше сипатталған. Ендеше бүгінгі мен ертеңін қоса ойлаған қазақ халқы үшін бірінші кезекте жаһандану заманының жалауына еріп кетпей, өз ұлтымыздың болашағын кемел келешекке бастар болашақ жастарымыздың өз ұлтының дүниетанымдық көзқарастарын қадірлей білетін, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын ұлттық құндылықтарымызды бойларына сіңіре отырып, қазіргі білім жүйесіндегі кейбір келеңсіздіктердің орнын толтыратын рухани білім нәрімен сусындаған қазақ философиясының орны мен рөлін толыққанды игеру үшін осы аталмыш пәнді білім жүйесіне жүйелі түрде өз алдына жеке пән ретінде енгізілуі тиіс. Сондықтан қазақ философиясын әлемдік философиясының көлеңкесінде қалып қоймауы үшін не жасауымыз керек? Осы бір ойлы сұрақтың төңірегіне үңіліп қарайтын болсақ, өткен ғасырдағы кеңестік дәуірдің кезінде Қазақстан тарихы қандай күй кешсе, дәл бүгінгі тәуелсіздік алған жиырма бес жылымызда да Отандық философиясының білім жүйесінде орта және жоғары оқу орындарында тереңдей оқытылмауы көңілді қынжылтатыны анық. Әрине әлем елдерінің философиясын жоққа шығарудан аулақпын, дей тұрғанмен өзіміздің отандық философияны кезең-кезеңімен білім жүйесінде оқытатын болсақ онда бүгінгі жастарымыздың ұлттық менталитетімізге немқұрайлы қарамас еді деген ой келеді. Басқа халықтардың философиясы сияқты Отандық философия да өз қайнар көзін көне аңыздар мен дастандар, ертегілерден бастайды. Егер аңыздармен бай халықтарға үнді мен гректерді жатқызса, қазақ елі де олардан кем түспейтін болар. Өйткені, өне бойы көшіп-қонып жүрген халықтың бір ғана байлығы болды, ол оның тілі, бабалардан келе жатқан дәстүр, аңыз-хикаялар, нақыл сөздер. Олардың көбі жаңа ғана жарық көріп, философиялық тұрғыдан талдануда. Біздің қазақ философиясында көбінесе ежелгі дүние философиясынан қысқаша мәліметтер беріліп оқулықтың негізгі басым бөлімдері Абай, Шәкәрімнің дүниетаныммен байланыстырады. Бұған ешқандай қарсылығым жоқ, дей тұрғанмен көне грек-рим философиясындағы алғашқы дүниетанымдық көзқарастарды қалыптастырған антикалық дәуірдің ойшылдарының ішінде «жеті данышпанның» біреуі өзіміздің сақ дәуіріндегі ұлы ғұлама ойшылымыз Анарыс (Анахарсис) туралы тек гректің тарихшысы Геродоттың күнделігінен, естелігінен ғана білеміз. Анарыс туралы деректер шын мәнінде аз кездеседі делік. Аты аңызға айналған дала данышпанының, Анарыстың нақты өмірбаян туралы деректер сақталмаған. Бірақ сол қазақ ұлтының негізі болған кешегі тарих қойнауының түбіне терең бойлаған сақ-ғұн тайпаларының аңызына айналған ұлы ғұлама туралы деректерді бір жүйеге келтіріп өз алдына бір оқулық ретінде зерделеп шығарып отандық білім жүйесіне негіздеп кіргізетін болсақ нұр үстіне нұр болар еді. Сонда ғана біздің болашақ

жастарымыз әлемдік деңгейдегі данышпандар Аристотель, Сократ, Платон, Конфуций сияқты біздің де ұлы бабамыз Анарыс туралы білетін болатын еді.

Қазақ философиясының тағы бір ерекшелігі деп оның шынайы патриотизмі, халқына сүйіспеншілігі, оның бағыты, мүддесі және болашағы үшін күресуге дайын және оған жету жолдарын өз қадірінше анық, жан-жақты көрсете білуі дер едік.

Бұл айтқандардан қазақ философиясы басынан-аяқ тік тұрған, бірден қалыптасып жеткен жүйе деген пікір тумаса керек. Біртұтас көзқарас, дүниені жан-жақты танып білу, оның заңдылықтарын, таным процесін, әлеуметтік мәселелерді дұрыс түсіну, ойлау түрлерінің жүйесін анықтау – соңғы ғасырлардың үлесіне тиеді. Дегенмен, халықтың жыраулық, ақындық шығармашылығында қоршап тұрған табиғат пен әлеуметтік орта туралы ойлаудың біршама жиынтығы болды. Негізінен кездейсоқтық, жүйесіздік сипатына қарамастан онда адамдардың бай практикалық өмірін, халық даналығын көрсететін философиялық мән бар еді. Ойлау тәсілі ерекше, шығармашылық жолы мен шығармалардың сақталуы ауыз мәдениетіне сай, оны есінде сақтау және ұрпақтан-ұрпаққа өзгертпей, жоғалтпай, «ұрламай» жеткізу – бұл философия тарихындағы ғажап құбылыс.

Халқымыздың өмірін бейнелеген, адамдардың түйсігін, ойларын, өскелең талабын көрсете білген фольклорда объективті шындықтың элементтері бар. Халық эпостары, ертегілер, аңыздар, лирикалық-тұрмыстық поэмалар, мақалдар мен мәтелдер – адамдарды табиғи және әлеуметтік құбылыстарды, саяси-экономикалық жағдайларды, ізгілік мақсаттарды өз уақытына сәйкес танып-білуінің куәгерлері. Ауызша халық мәдени ескерткіштерімізді зерттеу халқымыздың танымдық, әлеуметтік-саяси, адамгершілік-тәрбие және дүниеге көзқарас ерекшеліктерін білуге көмектеседі. Жалпы орта білім беру орындарында жоғары сыныпта осы қазақ философиясының пайда болуы туралы білім берілетін болса онда өскелең ұрпақтың өз ұлтына, отанына, жеріне, еліне деген патриоттық көзқарастары басқаша болар еді. Сондықтан алдағы күннің еншісіндегі осы бір күрмеуі келмей тұрған отандық философияны қайта қарап зерделеп, күн тәртібіндегі кезек күттірмес мәселенің біріне, бірегейіне айналдырсақ, уақыттың еншісінен ұтылғаннан ұтқанымыз көп болар еді.

Сөз соңында айтарым қазіргі кезде еліміздің рухани өміріндегі өзекті мәселелердің бірі отандастарымызды оның ішінде жас жеткеншектердің философиялық сауатын, мәдениетін өркендету болып табылады. Оған қоғамымыз басынан кешіп отырған қайшылықтарды әлемдік философия тарихының өзекті мәселелерін тани, талдай отырып зерттеу арқылы шешіп, құрылып жатқан азаматтық қоғамның ерекшеліктерін халыққа ашып көрсету арқылы қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер

1. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ.. Философия (оқулық) , – Алматы: НҰР-кітап 2002.
2. Алтай Ж., Қасабек А., Мұхамбетәли Қ. (оқулық). – Алматы: Жеті жарғы 1999.
3. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999.

Г. Абдыкулова
г.Астана (Қазақстан)

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

Демографическое положение населения Казахстана конца XIX-начала XX вв. в 80-ые прошлого столетия рассматривалось в трудах историков Н.Е. Бекмахановой, Н.В. Алексеенко, И.В. Ерофеевой и др. Исследование вопросов демографии было продолжено и в

постсоветский период [1]. Однако, по нашему мнению, несмотря на обширный статистический материал по демографическому состоянию, в работах недостаточно рассматриваются причины колебаний в численности населения. В данной статье будет предпринята попытка определения некоторых причин уменьшения численности казахского населения Акмолинской области в конце XIX-начале XX вв.

По данным Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. численность казахов в области составляла 427389 человек, из них мужчин – 224549, женщин – 202840 [2]. К началу XX века в 1902 г. численность казахского населения области составила 464047 человек, из них мужчин – 248379, женщин – 215668 [3]. За прошедшие пять лет численность коренного населения увеличилась всего на 36658 человек. Прирост мужского населения составил 23830, женского – 12828.

Одним из фактов, подтверждающих уменьшение численности казахского населения, является снижение численного состава казахской семьи. По данным за 1896 и 1902 гг., казахская семья в этот период в среднем состояла из пяти человек [3, С.33], что также свидетельствует об уменьшении казахской семьи, которая в более раннее время состояла из 7-9 и того больше человек.

Рассмотрим несколько причин, повлиявших на демографическую ситуацию в области.

В 1902 г. в Кокчетавском уезде родилось 1990 детей, из них умерло 1287 [3]. Прирост населения составил всего лишь 703 человека.

По мнению исследователя В.В. Козиной, высокая смертность в детском и молодом возрасте формируется «под решающим воздействием экзогенных (внешних) факторов» [4]. В ходе исследования, мы пришли к выводу, что одним из таких факторов, повлекших рост смертности среди казахского населения Акмолинской области были пожары. В конце XIX в. почти в каждом номере «Киргизской степной газеты» публиковалась информация о событиях в степи. Если проследить по сообщениям в колонке о происшествиях, то привлекает внимание тот факт, что в повседневной жизни казахского населения пожары были частым явлением, и страдали от них в большинстве своем дети. К примеру, в №30 газеты от 31 июля 1894 г. описывается следующий случай, произошедший на урочище Карсуткуль Коржункульской волости Акмолинского уезда: «жена киргиза Есенбека Талабаева, находясь в юрте, около разложенного очага, на котором в котле варилось молоко, кормила грудью 4-х месячную дочь свою Шакен. В это время одна ножка очага скатилась с подложенного под нее небольшого камня, бывший на очаге котел опрокинулся и Шакен получила обжоги, от которых в тот же день умерла» [5].

Такой же трагический случай произошел в урочище Кызыл-Арал в Мунглинской волости Акмолинского уезда в юрте Салкынбая Асавова, в которой в результате пожара, сгорела сама юрта со всем имуществом и находившийся в ней годовалый сын хозяина Балабек. Как отмечается, причиной пожара стала упавшая на разложенный огонь загородка из чия, а рядом находилась «зыбка с ребенком», так называемая подвесная люлька для младенцев [6]. Примечательно, что возле ребенка никого не было рядом.

Не менее жуткая история со смертельным исходом произошла 16 марта 1885 г. в Спасской волости Атбасарского уезда. «Во время отсутствия из юрты киргизки Бибажан Джикаевой оставленный в юрте недалеко от разложенного огня годовой ребенок от загоревшейся зыбки получил сильные обжоги, от которых на другой день умер». А месяцем раньше в Дензизской волости этого же уезда «у киргиза Госпулата Тюлькубаева сгорела 3-летняя дочь его Канича, которая, находясь в избе одна, во время топки печи подошла близко к печи» [6].

Как видно из сообщений, подобные происшествия с детьми в казахских семьях происходили не только летом, когда они жили в юртах, но и зимой, когда люди проживали в зимовках. По приведенным описаниям событий следует, что причиной пожаров, повлекших гибель детей, чаще всего является беспечность родителей по отношению к детям, а также небрежное отношение с огнем. В последнем случае можно предположить, что жизнь в

стационарных жилищ для казахов была новинкой и использование для обогрева помещения печи вместо очага было мало освоенным делом. Иначе трудно объяснить столь частые случаи пожаров в казахских жилищах.

Как бы то ни было, в результате подобных пожаров в жилищах часто гибли люди и, особенно, как было отмечено, дети. Эти факты подтверждаются сводками ведомостей о происшествиях за каждый год, где довольно многочисленными являются сообщения о пожарах [7].

В материалах периодической печати также содержатся сведения о гибели детей по тем или иным причинам [8]. В статье, посвященной фактам детских смертей от пожара, говорится, что данный вопрос привлекает «все большее и большее внимание правительственных властей» и, что «Военный губернатор Акмолинской области сделал распоряжение о тщательном производстве дознаний об этих делах и о передаче таковых на рассмотрение народного суда, если не будет обнаружено умысла, а только одна беззаботливость родителей» [9].

По нашему мнению, оставление детей без присмотра вряд ли являлось результатом «беззаботности родителей». Тяжелая экономическая ситуация рассматриваемого периода вынуждала все взрослое население заниматься хозяйством, чтобы сохранить свой какой-либо достаток. Казахские женщины, как правило, всегда были заняты в домашнем хозяйстве. До второй половины XIX в. мужская часть казахского населения была относительно свободна от хозяйственных забот. Летом скот пасся в степи, зимой, опять же самостоятельно добывал себе пищу, находился на подножном корме. Поэтому мужчины, как часто писали и осуждали современники, вели праздный образ жизни. Однако, в связи с началом переселения и изъятия земель, ситуация в корне изменилась. Для скота не хватало пастбищ, от бескормицы сокращалось поголовье, и казахи были вынуждены уходить на заработки. В отсутствие мужчин на женские плечи ложился еще больший груз забот и они, как ни печально, не всегда могли обеспечивать безопасность детей.

Проблему рождаемости могло бы решить многоженство, распространенное среди казахов в дореволюционное время. Однако наличие у зажиточных казахов двух или более жен также не решало проблему рождаемости. Так как, как правило, несколько жен брали богатые казахские мужчины достаточно преклонного возраста, что не способствовало росту рождаемости. Наоборот, как отмечается в источниках, в условиях конца XIX в. это обстоятельство еще более повышало уровень смертности [10].

Еще одной причиной роста смертности среди казахов является распространение различных заболеваний. «Главными болезнями населения края были туберкулез, пневмония и другие инфекционные заболевания. Большое распространение имели дизентерия, брюшной тиф, скарлатина» [4].

В целях расширения медицинского обслуживания 29 мая 1897 г. был утверждён штат врачебных частей по уездам Акмолинской области. Были созданы 15 медицинских участков, однако, фактически, на участках работали только 10 врачей. Они оказывали медицинскую помощь, прививали от оспы. Кроме врачей на каждом участке по штату были положены 15 фельдшеров и 15 акушерок. На деле акушерок было только 3 – в Омском, Петропавловском и Акмолинском уездах, а весь остальной штат составляли фельдшера [3. С. 35-36]. Обслуживание большого количества городского населения занимало основную часть времени врача, поэтому на объезд населения уезда практически не хватало времени. Если учесть, что «на одного уездного врача приходится до 9000 кв. верст и более 100000 душ», то трудно говорить о доступности медицинской помощи для основного казахского населения уездов. Отсутствие медицинской помощи на местах кочевания, удаленность от уездных больниц не давали возможность вовремя обращаться за квалифицированной медицинской помощью.

В исследованиях российских статистиков конца XIX отмечается, что степень «выживания» казахского населения зависел от уровня жизненных, культурных и

гигиенических условий, в которых протекала их жизнедеятельность [10], то есть причинами высокой смертности среди казахского населения Акмолинской области является социально-экономическое положение, которое характеризовалось неблагоприятными условиями для жизни казахов.

Литература

1. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма. М., 1986; Алексеенко Н.В. Население дореволюционного Казахстана. – А., 1981; Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б. Ерофеева И.В., Алексеенко А.Н., Баратова Г.С. История Казахстана. Народы и культуры. – А., 2001; Самаркин С.В. Социально-демографические процессы в Северном Казахстане в конце XIX – первой четверти XX века. Дисс. на соискание ученой степени к.и.н. – Караганда, 2010.
2. Материалы Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. LXXXI. Акмолинская область, 1904.
3. Обзор Акмолинской области за 1902 год. – Омск, 1902. – С.5.
4. Козина В.В. Демографическая история Казахстана: Учеб. пос. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2007. – С. 28-30.
5. Киргизская степная газета. – 1894. - №30.
6. Ф.64, оп. 1, д. 280, л. 15.
7. Ф. 369, оп.1, д. 2504, д. 2505, д. 2506; Ф. 64, оп.1, д. 280, д. 324, д. 468 др.
8. Киргизская степная газета. – 1894. – №6.
9. Киргизская степная газета. – 1894. – №9.
10. Киргизское хозяйство в Акмолинской области. Т.1. Кокчетавский уезд. Повторное исследование. 1907. – СПб., 1909. – С. 36.

U.M. Orakbayeva
Astana (Kazakhstan)

REGIONAL SECURITY IN CENTRAL ASIA

At the time of the collapse of the Soviet Union and until 1993 the concept of Central Asia as a region does not exist, respectively, there was no security cooperation ideas, covering exclusively Kazakhstan, Kirghizstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Comprehension of the current situation happened in the wider framework - first in the “reformed Union” format, and then - in the CIS format. A reflection of this was the signing in 1992 of the Collective Security Treaty Organization. The original agreement was signed by the heads of the six CIS countries - Armenia, Kazakhstan, Kirghizstan, Russia, Tajikistan and Uzbekistan. In 1993, the instruments of accession to the Treaty was signed by Azerbaijan, Georgia and Belarus. The Treaty was entered into force on 20 April 1994 for a five-year term.

The countries of this region, the newly independent states understood the importance of the early security foundations building, which could be the reliable shield for the region. Creating strong defence system in Central Asia will reduce external threats and ensure security in the region. Military cooperation of Central Asia countries was historically, politically conditioned and most profitable for their national interests. Scientists such as Zh.M.Medeubayeva, A.T.Serikbayeva consider, “Multivector foreign policy pursued by the states also encourages distancing from solving urgent problems in a regional format” [1].

A key factor in determining the question of regional security in Central Asia, will further the transformation of the structure of international relations at the global (change of norms of

international law and, above all, the actualization of the issue of humanitarian intervention, based on the erosion of the concept of national sovereignty and non-interference principle), and regional level (a change of attitude of the Central Asian states to modern standards of international relations). In other words, there will be a crucial change in the security regime – “a set of implicit or explicit principles, norms, rules and decision-making procedures, defining the expectations of actors in international relations” [2, p. 122]. In our case - operating in Central Asia.

Central Asia cannot be considered as a fully independent regional security complex. In the best case, this - unstructured space acts as the insulator between neighboring complexes [3, p. 336-359].

The source of a number of "non-traditional" security threats, at least, the issues that are actively securitized in Central Asian countries, namely Afghanistan, were submitted beyond the regionalization of Central Asia. Respectively, the impact that the Central Asian countries can have on Afghanistan, is extremely limited. Thus, if in Central Asia the question of the feasibility of a regional security system is raised, its bases can only be created with structural reformatting of the region.

Central Asian countries are forming a security policy based on military doctrines and annual messages of the leaders of these countries. According to the military doctrine of the Republic of Kazakhstan the country has consistently advocated the establishment of a system of international relations, when the value of military force will be minimized and the settlement of disputes between States will be carried out with the use of political, diplomatic and legal instruments. The Republic of Kazakhstan considers that no state is its potential enemy [8]. Military and political cooperation of the CAR countries in the 2000s may be characterised as follows: attempts of the countries of Central Asia to create a security system without the participation of non-regional actors in the new century have not been continued in view of global geopolitical conjuncture and complexity of the overall situation in the region as a result of influence of external and internal factors [4, p. 122]. The main objectives of the Republic of Kazakhstan policy are strengthening and development of international and regional security, political stability in the country, the prevention of armed conflicts and to maintain readiness of the Armed Forces, other troops and military formations of the armed defence of the Republic of Kazakhstan and its allies, as well as in the prevention of security threats and strengthening the stability the country cooperates:

- with CIS in the framework of the CSTO, as well as on a bilateral and multilateral basis;
- at the regional level: with the countries of Central Asia, with the member countries of the SCO and the CICA;
- at the global level with all the countries members of the UN on the basis of the international law.

The priority areas identified:

- the development of cooperation with the CSTO;
- enhanced cooperation with NATO in the framework of “Partnership for Peace”;
- strengthening of bilateral cooperation with Russia, the US, China and the EU;
- participation in military forces in international peacekeeping operations under the UN aegis.

In accordance with the national security concept to ensure the military security of Kyrgyzstan it provides the establishment and development of partnership relations with the international military-political organizations and states both at the international and regional level. Cooperation at the regional level is through the prism of the interaction with the CSTO, SCO, as well as on a bilateral and multilateral basis with the CIS countries. At the global level - with all the countries whose policies do not contradict the UN Charter and the interests of Kirghizstan. According to this concept, the Kirghizstan government has identified the following key areas of prevention and neutralization of threats:

- the formation of border perimeter security and good neighbourliness zone countries on principles of equal security, respect for sovereignty and territorial integrity within its existing borders;
- the establishment and strengthening of zones free from all weapons of mass destruction;
- formation of the necessary international legal framework for cooperation with the organizations and the world community in combating international terrorism, extremism and separatism;
- improving the system of immigration, border and customs and sanitary control.

Concerning the Kyrgyz official leadership opinion, which is reflected in the concept, inter-State relations in Central Asia are characterized, on the one hand, as the desire to integrate on the other, as the competition in the struggle for survival due to the process of national self-determination, finding ways of political and economic integration into the world community [5].

According to the Kazakh researcher I.A. Chernyh positions of the two countries are determined by the fact that they cannot ensure their military security without reliable contacts with external actors such as Russia, China and the United States. On the other hand, they cannot relax due to the different policy of other Central Asian states (in the first place - with Uzbekistan). Therefore, Kazakhstan and Kirghizstan always offer and participate in the models of non-regional powers, thus ensuring, on the one hand, the balance of them, and on the other side to balance military capabilities and the regional ambitions of Uzbekistan. Thus, the political leadership of the two countries is committed to providing military security, balancing between world and regional power centers [6, p. 220].

In official documents of the Republic of Uzbekistan there is stated the need to create a unified system of regional security in Central Asia, under which the country will play a leading role and will be able to declare the status of a regional leader [10, p. 37]. However, despite calls for the integration of the countries in the region they have mutual contradictions on a number of issues of regional security, including border issues between countries, water and energy disputes and ethnic divisions.

With the declaration of permanent neutrality in 1995 Turkmen leadership has repeatedly noted the importance of peaceful cooperation, non-interference policy in the affairs of other countries and complete disarmament [7]. As a neutral country, Turkmenistan is not a member of any military alliance or bloc, because it seizes the guarantees of security from the UN. Representatives of law enforcement agencies are taking part in various meetings of the CIS as observers. The only exception is the participation in the work of the Coordinating Committee on Air Defence under the Council of Defence Ministers of the CIS member states.

The geopolitical situation of Tajikistan, its military-strategic position, the low probability of a large-scale war and the difficult economic conditions of the country virtually eliminate the need and the opportunity to advance the creation of powerful groups of the armed forces in its geo-strategic areas. Taking into account the serious threat of military conflict, not only for Tajikistan, but for all Central - Asian region, it is necessary:

- to adhere to the principles of peaceful coexistence, political solution of regional and international disputes and conflicts, respect for the sovereignty and territorial integrity of States, non-interference in their internal affairs and inviolability of state borders;
- to deny war, the use of force or threat of force to achieve political, economic and other purposes;
- to condemn all acts of international terrorism, political extremism, separatism and drug trafficking.

Literature

1. Zh.M.Medeubayeva, A.T.Serikbayeva. Multifactoral as a challenge to regional security system in Central Asia.-Relevant problems of regionalization in the context of world development.-Astana.-2014.-P.-5-17
2. Jackson R. Regime Security // Contemporary Security studies. – Oxford University Press.,-2010
3. A National Security Strategy for a New Century. Washington, D.C.: The White House, May 1997 // <http://history.defense.gov/resources/nss1997.pdf>
4. Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. – Алматы: Жибек жолы, 2010. – 260 с.
5. Указ Президента Кыргызской Республики от 1 июня 2012 г. «О Концепции национальной безопасности Кыргызской Республики».
6. Черных И.А. История формирования системы региональной безопасности в Центральной Азии (1991-2006 годы), 2007.-325 с.
7. Военная доктрина Туркменистана http://www.geneva-academy.ch/RULAC/pdf_state/Military-Doctrine-TJ.pdf

С. Жұмағұл
Астана қ. (Қазақстан)

ҒАБИДЕН МҰСТАФИН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ РУХАНИ ӘЛЕМІ

«Шығанақ», «Миллионер», «Қарағанды», «Дауылдан кейін», «Көзкөрген» прозалық туындыларымен қазақ сөз өнерінің дәстүр ұласуын жаңа көркемдік биікке шығарған «Алыптар тобының» айтулы өкілі қаламгер «Ой әуендері» (1974) сын мақалалар жинағымен де әдеби үрдістің, ұлттық руханияттың өзекті мәселелеріне қатысты сындарлы пікірлерін білдірді. «...Жазушы боларсың, болмасың ал Отаныңның азаматы болуға міндеттісің» деген азаматтық тұғыры айқын мұрат ұстанған жазушы ұлт әдебиеті мен мәдениетінің аса ділгір мәселелеріне парасат пайымындағы ар-ождан өлшемі биігінен келді. «Өмір белестері» атты автобиографиялық шығармасында «Партия қатарына 1940 жылы ғана енгем. Оған дейін «Хажының баласы», «Сейіткемеловтің күйеуі» деп қудалануда көз ашқаным жоқ. Партияға енген соң да 1953 жылға дейін «домалақ» арыздарға жауап берумен келдім» деп жазғанындай қаламгер тоталитарлық жүйенің шырғаланды жолдарынан да өтті. «Шығанақ» туындысын П.Кузнецов «Идеясыздық пен жайбарақаттық жағдайында» («Правда».1946.30.IX) мақаласында «Совет адамдарын, әсіресе орыс адамдарын Мұстафин икемсіз, ынтасыз, «қара тұмсығын көкке көтерген» мәдениетсіз адамдар етіп суреттейді» деп тұрпайы сынға алса, С.Бәйішев «Идеясыздық пен сауатсыздықтың жинағы» («Әдебиет және искусство» журналының 1946 жылғы 1-6 нөмірлеріне сын) («Социалистік Қазақстан».1946.27.X) мақаласында Ғ.Мұстафин редакторлық еткен журналда жарияланған туындылардан саяси ауытқушылықтар қазбалады. Шығармашылық белестерінде осы сипаттағы идеологиялық қиястықтарға тап болғанымен Жазушылар одағы жанындағы партия ұйымының хатшысы қызметінде де парасаттылық танытты. «Осы кезде «ұлтшылдық қателері» үшін талқыға түскен талантты ақындарымыз Ә.Тәжібаевқа, Қ.Бекхожинге, Қ.Аманжоловқа ол қамқор бола білді. Олардың партиялығы талқыға түскен кезде Ғабиден аталған ақындарды партиядан шығару жөніндегі нұсқауға қарамастан КПСС қатарында сақтап қалды» (С.Қирабаев). Бұл ретте жеке басқа табынушылық зардаптары Қазақстан жазушыларының III съезінде (1954.3-8.09) «Қазақ совет әдебиетінің жайы мен міндеттері» тақырыбындағы баяндамасында әдебиет тарихын зерттеу, көркем туындыларды эстетикалық талдауда, суреткерлер шығармашылығын объективті бағалауда орын алып отырған басты кемшіліктерді батыл көтерді. Мәселен, «Сын шоқпары тимеген басты жазушы кемде-кем. Бүгінгі табысымыз делінген одақтық аренаға шыққан шығармалардың да соққыға ұшырамағаны некен-саяқ. Әдебиетіміздің мақтанышы болып отырған «Абай» сияқты романдарымызды «Каз.Правда» тіпті құртқысы келді. Бұның бәрі «сын» деген қасиетті атпен істелді. Басшыларымыз қой деудің орнына, қошеметтеп отырды» деген көзқарасымен қазақтың рухани әлемін шарпыған саяси зобалаңның зардабына үңілдірді. Қаламгер «Шаяхметов жолдасқа жазушылардың тарқамайтын үлкен өкпесі бар. Ол кісі партиямыз, халқымыз сүйген жас әдебиетті сүйе білмеді» деп Қазақстан басшылары тарапынан жіберілген басты қателікті ой безбеніне салды. Әдеби сынды жеке басқа табынушылықтан туындаған басты олқылықтардан арылту, сынның ғылыми негізді өрістеуі, әдебиетіміздің эстетикалық арнада ілгерілеуіне қатысты «жылымық» жылдарының жаңғыру кезеңінде жазылған «Дамуымыздың кейбір сипаттары» (1954), «Өрелі міндеттер, биік мақсаттар» (1955), «Әдебиетшілердің ортақ ісі» (1955), «Жазушы атағын биік ұстайық» (1956), «Жазушылардың моралы таза болсын» (1956) т.б. проблемалық сипаттағы мақалалары үлкен

маңызға ие. «Нағыз сынның айқын бір белгісі – әдебиетті сүю» екенін екшеп, суреткерлерге «өздерінің шығармаларында қоғамдық өмірімізде орын алып келе жатқан кемшіліктерді, зиянды, дертті құбылыстарды барынша қатты әшкерелеуге» ой салды. «Әдебиеттің, көркем сөздің беделін тек жаман жазылған шығармалар ғана түсірмейді, жазушылардың жаман қылық, мінездері де түсіреді. Жазушы деген өте ардақты ат. Әдебиетті сүйген адам жазушыны сүймей қоя алмайды», «Сен жас екен деп, әдебиетке еңбегі сіңген мосқал екен деп, жазушыға мүсіркеп бере салған арзан жеңілдігінді оқушы кешірмейді» деген эстетикалық толғамымен жазушы және оқырман талабы мен талғамын байыптады. Жас әдебиетшілер, сыншылардың республикалық кеңесінде (1977.12) сөз алған Ғ.Мұстафин «Жазушы әуелі өз ұлтын сүйеді. Өз ұлтын сүйе білген басқа ұлтты да сүйе біледі. Өз ұлтын сүйе білмеген басқаны не ғылсын. Әр халықтың өзіне тән ғасырлар бойы жасаған, бойына әбден сіңген тілі, мәдениеті, өнері, дәстүрі бар. Бұларды білмеу, елемеу, яки басынан аттау, менсінбеу сол халықтың өзін қорлау болып шығады. Біз ұлтшылдықпен күрессек, сендер ұлтсыздықпен күресіңдер» (Жас талапқа айтар сөз. «Қ.Ә». 1978.13.01) деп жастар тәрбиесінде ұлттық мүддеге баса назар аударды. «Адамшылық деген ұлы сөзді айта бергеннен, көрсете берген жақсырақ» деген ұлағатын темірқазық етіп ұстана білген суреткер Алаш арыстарын ақтау, әдеби мұраларын ұлт игілігіне айналдыру сол арқылы тарихи шындықты қалпына келтіру сынды аса өзекті де маңызды мәселеде де ар тазалығын сақтай білді. 1979 жылдың 6 ақпанында жазылған «Сыр ашуында» келер ұрпаққа жан сырын ақтарып, имани қасиетін танытқан ол «Абайдан кейін біздің заманымызға дейін қазақтан туған білімді, талантты адамдардың ішінде аты мәлім төрт адам атаусыз қалып барады. Олар – Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Шәкәрім Құдайбердиев. Аласапыран уақытта бұлар біраз қателесті. Кейін қателерін мойындап, бойындағы өнер білімдерін халқына беріп кетуге құмартты» деп Алаштың біртума перзенттерінің аяулы есімдерін, құнды мұраларын бағалауда орын алып отырған қиянатқа ары төзбей, соңғы 5-6 жыл бойы Орталық Комитетке барып, ақтау қажеттігін ескерткенін айтады. Алаш арыстары мұрасының рухани өмір өзегінен тыс қалып келуінің басты себебіне де принциптілікпен екшей отырып ақиқаттан еш аттамай ашық айтты. «Ол еңбектерді ұрлап, жырындап пайдаланып атақ алғандар, қарнына қазы біткендер бар...Тап тартысын біздің белсенділер тап мақсатынан гөрі өз мақсаттарына көбірек пайдаланды. Өзімен бәсекелестерді құртып алған соң, жалғыз шауып жүйрік атанбақ болды. Егер анау төртеуі қатарға қосылғанда, олар шаруаның бір шоғыры болып қала берер еді». Өз ойын өрбіте келе жазушы «..Қазір уақыт өзгерді, қауым жанарды, тарихымызға сынап қарап, дұрысын дұрыс, бұрысын бұрыс дейтін шақ жетті. Сонда да Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Шәкәрімдердің ғылыми, әдеби тамаша еңбектері әлі көмулі жатыр. Мен осы жайды Орталық Комитетке (Қонаевқа) үш рет кіріп айттым. Кірген сайын бір сағат, сағат жары әңгімелестім. Пушкин, Толстой, Горький сияқты әдебиет алыптар бар орыс халқы Бунин, Есенин сияқты аласапыран күндерде қателескендердің қатесін кешіріп, қатарына қосып алды. Олардың еңбегі халық игілігіне айналды. Біз неге сүйтпейміз? Орыстан мәдениеттіміз бе, орыстан білімді адамдарға баймыз ба? Бұл сұрақтарға толымды жауап таба алмай, не көмулі қазынаны ашып бере алмай киналды Қонаев, сөзбұйдаға сала береді...Саясатта Қонаев, әдебиетте мен сияқтылар кеңес дәуірінің бұрынғысы мен қазіргісін басынан кешіре отырып, әділетті бүркеп кетсек, кейінгілер не демек? Біз бүркегенмен олар ашады. Қазақ тарихы, қазақ әдебиеті жойылмаса, Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Шәкәрімдер жойылуы мүмкін емес. Тарихымыздың төрінен орын алады олар. Сондықтан мен «Сыр дәптеріне» жазып кеттім, кейінгілердің қарғысына ұшырамауды ойладым. Дүниеден өзің кеткенмен, ізің қалса болғаны. Сол ізбен келіп, сырынды ашады кейінгілер» деген ақ адал аманатын кейінгі ұрпаққа жеткізді. Оның шын мәніндегі халықтық және Абай, Шәкәрімнің имандылық ілімі дәстүрінде ар биігінен әдіптеген дана да ақиқат болжамын бүгінгі дәуірдің өзі безбендеп берді. Даурықпа уақыттың алғысына емес, дауылдан кейінгі кезеңнің қарғысына қалмауды дйттеген қаламгердің әдебиет ардың ісі болып қала беретінін ұғындырды. Жазушының азаматтық тұлғасындағы ар

тазалығын асқақтата түсер ендігі бір ілкі қасиет – қағажу көріп келген қазақ тілінің жай-күйі, болашағы туралы толғанысы. «Сыр дәптеріндегі» «Қазақ тілінің қайғысы» атты жан толғанысы ұлт тілінің басты қайғы-қасіретін тереңнен қозғауымен, барша әлеумет назарын аудартуымен оқшау тұрады. Отаншылдық пен ұлтшылдық, халықтық қасиеттен нәр алған адамзат баласын құрметтеу, қадірлеу - өз ұлтыңды, ана тіліңді ардақтау мен пір тұтудан бастау алатынын терең ұғындырды. «Өнер алды – қызыл тілді» ұлт болып жасаған. Тілі жоқтың ұлты жоқ. Ұлты жоқтың бойында ұлттық қасиет жоқ. Өз ұлтының қасиеті бойыңа дарымаса, басқа ұлттыкі қалай дариды? Интернационалист болу үшін бойыңда әуелі ұлттық болу керек. Сонда ғана басқа ұлттардың қасиетін бағалауға болады. Мұнсыз құр интернационалисттің деу – алдау не алдану» деп кеңестік ұлтсыздандыру саясатының қитұрқы айла-шарғысын еш боямасыз жеткізді. «Қазақ мектептері азайып барады, қазақ балалары көбінесе орысша оқиды. Қазақ бола тұра әке мен бала орысша сөйлесетіндер аз емес. Қазақ тіліндегі кітаптарды қазақ жастарының талайы орысша аудармасынан оқып жүр. Мұндай жағдайда қазақ тілі қалай күнелтеді». Ғ.Мұстафин өмірден өтер алдындағы аманатқа толы ақтық ой-толғамында «Қазақта обал, рахым, иба, қанағат, борыш деген ұғымдар бар. Бұлар – ескіден келе жатса да ескірмеуге тиіс асылдарымыз» дей келіп, жастарға «сендер енді 15 жылдан соң ХХІ ғасырдың есігін ашасыңдар. Жаңа ғасырға алып барар тарту-таралғыларыңның ең қымбаты, ең қадірлісі – мейірім, рақым, қанағат болғай!» деп келер ұрпақ бойына ізгілік нұрын, мейірім шапағатын құйды (Жауқазын буынға хат. Жалын. 1985.№1).

С.Қ. Иманбердиева
Астана қ. (Қазақстан)

ЛАТЫН ҚАРПІ: ҚАЗАҚ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ДҰРЫС БЕРІЛУІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ АЗАМАТТАРЫ АТЫ-ЖӨНДЕРІНІҢ ЕМЛЕ ЕРЕЖЕЛЕРІ ЖАЙЛЫ НҮСҚАУЛЫҚ

Халқымыздың жер-су атаулар жүйесі ұлттық бірегейліктің, сол атаулар өрнектеген төл этникалық-территориялық бірегейліктің бірден-бір көрсеткіші болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстан территориясындағы жер-су атауларының халықаралық келісімшарттарда, ресми құжаттарда, шетелдік БАҚ-тарда, ғаламторда қолданылу барысы күн өткен сайын өріс алып келеді. Олардың жазылуы, айтылуы, халықаралық деңгейде қолданылуы еліміздегі топонимдердің дұрыс зерттелмеуінен және арнайы ұлттық стандартталған географиялық атаулар болмағандықтан дұрыс жүргізілмеуде. Кең байтақ қазақ даласында ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа тарап, бүгінгі заманға жетіп отырған жер-су аттары (топонимдер) – талай дәуірдің қарт куәсі (Т.Жанұзақ). Тарихи атаулар негізінде ұрпақты тәрбиелемесек, онда ұлттық бірегейлендіруді, түптеп келгенде тілімізді, санамызды мүлде жоғалтамыз. Сана жоғалса, онда ұлт та жоғалады. Қазақ тілі тарихи және ұлттық ерекшелігімізден ақпаратын беретін географиялық және этнографиялық реалийлерге өте бай. Бұл реалийлерді екінші тілде жеткізу үшін аялық білім болу керек, яғни жалпыұлттық құндылықтар, тарихтан, жер бедері ерекшеліктерінен, ұлттық танымнан хабардар болу қажет. Зерттеушілер жалпы ономастикалық лексикадан ономастикалық реалийлерге ерекше көңіл бөледі, себебі олар әркез ұлттық нақышқа ие болады. Тілде олар өмірде бар немесе ойдан қалыптасқан (шығармалардағы) нысандарды атайды. Әр атау негізінен нысанның локалды (жеке) және қай ұлтқа тән екендігі жөнінде ақпарат береді, яғни бұл нысанды тұлғаға, орынға (жерге), ұлтқа, мәдениетке т.б. қатыстылығына қарай бірегейліндіреді. Бүгінгі күні мәдени-маркіленген бірліктің ортақ таптастырылуы жасалынбаған, зерттеушілер белгілі қағидаларға

сүйене отырып, реалийлердің өзіндік таптастырылу үлгілерін ұсынады. Аялық ақпарат мазмұнына сай, ең алдымен, тарихтың ерекше фактілерінен және ұлттық қауымдастықтың мемлекеттік құрылымынан, географиялық орта ерекшелігінен, бұрынғы және қазіргі материалды мәдениетке тән бұйымдардан, этнографиялық және фольклор ұғымдарынан т.б. – яғни реалийлерге қатысты барлық ақпарат берілуі тиіс. Тілдік фактор еліміздің әлеуметтік өмірінде ерекше стратегиялық рөл атқарады. Мәселен, ұлттық паремия, прецедентті феномендер т.б. тілдік бірліктер халықтың ұрпақ тәрбиелеуінде маңызды болып табылады. Мысалы, жер бедері ерекшелігі мен кен байлықтары жөніндегі ақпарат тікелей тілдік бірлікте көрсетілген: Келіншектау, Миялы, Жусанды, Аңырақай, Дегерес, Жыланды, Жыңғылды, Қарашығанақ, Жезқазған, Кентау, Текелі т.б. Осыған байланысты тілдік бірліктер экологиялық тұрақтылықты қамсыздандыруда стратегиялық маңызды рөл атқарады. Себебі тіл табиғи орта туралы жергілікті халықтың білімі мен танымын сақтаған. Қазақстан топонимдерінің маңызды мәселелерінің бірі – ғасырлар бойы бірнеше қабат негізінде қалыптасқан: түркі, араб, моңғол т.б., сонымен бірге екі – қазақ және орыс тілдерінде беру нәтижесі екі күрделі мәселенің туындауына әкеледі. Біріншісі – айтылуы, екіншісі – жазылуы немесе атаудың графикалық берілуі. Бұл мәселелер ономаст, фонетист, картограф, IT мамандары тарапынан шешілуі қажет. Географиялық атаудың ауызша түрі хронология тарапынан алғанда алғашқы, жазбаша түрі кешірек қалыптасқан – бұл кодталуы және ауызша түрінің сақталу тәсілі, сол арқылы дыбыс тіркестерінен құжат түріне айналады. Ауызша түрі дегенде дыбыстары дұрыс, стандартқа сай, яғни қазақы лингвистикалық қауымдастыққа тән стандарт шеңберінде айтылуы сөз болады. Біздің жағдайымызда, Кеңес үкіметінің идеологиялық ықпалының әсерімен көптеген топонимдер фонетикалық та, графикалық та өзгерістерге түсті. Мәселен, Алматы – Алма-Ата, Алмата – Алматы; Медеу – Медео – Медеу, Көкшетау – Кокчетав – Көкшетау, Жамбыл – Джамбул – Жамбыл т.б. Сонымен бірге кейбір топонимдерімізді орыс тілінде аудару мәселесі де нақтылауды талап етеді. Бұл біздің құндылықтарымызды, яғни түпкі ақпаратты жоғалтуымызға әсер етті. Осындай фактілердің, кері әсердің орын алмауы үшін және әлемдік стандартқа сай болу үшін онимдерді латын қарпімен берген дұрыс болады. Түптеп келгенде, қолданбалы топонимиканың мақсаттарының бірі – халықаралық қолданысқа икемдеп, географиялық атауларды стандарттау. Бұл карталарда, атластарда және халықаралық БАҚ-нда жүргізіледі. Халықаралық фонетикалық әліпби (ХФӘ) географиялық атауларды жазбаша берудің қосымша көмекші құралы болып табылады. Алайда кирилл әліпбиі негізінде жазып, одан оны қайта латын қарпімен жеткізіп, екі жұмыс жасағаннан гөрі, бірден латын қарпіне көшкен дұрыс болады, себебі екі қаріпте карта жасауға жұмсалатын қаражат үнемделеді және жоғарыда аталған мәселелер шешімін табады. Сонымен бірге кирилл қарпінде дайындалған карталарды халықаралық фонетикалық әліпбиге сай беру үшін кирилл мен латын символдарының толық сәйкестігін беретін транслитерациялық кілт болу керек. Мұнда көптеген қиындыққа тап боламыз, себебі төл дыбыстарымызды сәйкестендіріп берудің дұрыс жолдарын беретін әліпби жасауға тура келеді, бұл тағы да қаражатты талап ететін қосымша жұмыс. Әркез жаңа атау қалыптасқан сайын немесе атау өзгертілген сайын осындай кедергіге тап боламыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын Жолдауда «Тіл туралы жауапкершілігі жоғары саясат біздің қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін басты фактор болуға тиіс» екенін басты назарға ала отырып, «алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра беретінімізді» атап өтті және «Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын ғарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек» [1] деп нақты міндеттер жүктеген болатын. Латын әліпбиіне көшудің мақсаты – «балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік меңгеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызу екенін» естен шығармауымыз керек [1]. Елбасымыз латын әліпбиі туралы мәселені бұған дейін де бірнеше дүркін көтерген еді. Мәселен, 2006 жылы

Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаев: «Латын әліпбиін қарайтын кез келді. Бұл мәселені кезінде кейінге қалдырған едік. Қалай болғанда да, латын әліпбиі бүгінде телекоммуникациялық салаларда басымдыққа ие болып отыр. Сондықтан да, бұрынғы кеңестік елдердің көпшілігінің латын әліпбиіне көшуі де кездейсоқ емес. Мамандар осы мәселені зерттеп, нақты ұсыныстарын жасауы тиіс. Біздің балаларымызды ағылшын тілінде оқытудың өзі латын әліпбиімен байланысты. Ал біз қазір барлық мектептерде ағылшын тілін оқытамыз. Сондықтан мұнда тұрған қорқынышты ештеңе жоқ»–, деген болатын. Латын әліпбиіне көшудің мақсаты – «балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік меңгеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызу екенін» естен шығармауымыз керек. Дегенмен, «әліпби ауыстыру ана тілімізге не береді, неден ұтып, неден ұтыламыз?» деген сұрақ та көпшілік көңілінде жүргені белгілі. Бұл бағытта елімізге танымал ғалымдардың пікіріне жүгінсек, тұтас түркі еліне елеулі ғалым, Мемлекеттік сыйлықтың иегері М.Мырзахметұлы латын жазуына көшудің бес артықшылығын көрсетеді: «1-ден, қазақ тілі табиғи қалыпқа түсіп, жасандылыққа ұрынған артикуляциялық базасынан арылып, табиғи қалпына түсер еді; 2-ден, әріп сандары 42 әріптен 28-34-ке дейін қысқарып, жазу сыйымдылығы артып, машинкаға да, компьютерге де сыйымды болар еді. Интернетке де кедергісіз шығар едік; 3-ден, латын жазуына өтуге біздің тәжірибеміз де бар. Қазіргі аға ұрпақтың бәрі де латын жазуын киналмай оқи береді. Ал жастар болса шет тілдерін оқығандықтан, латын әрпімен таныс болғандықтан тез меңгеріп кетеді; 4-ден, біз латын әрпін біркелкі ортақ таңбамен алсақ, түрік халықтары бірін-бірі оқи алатын мүмкіндікке келеді; 5ден-, ең бастысы – санамызға күнде әсер етіп отырған кеңестік идеология мен дүниетанымның тұтқынынан босаймыз» [2, 246-247]. Латын әліпбиіне көшудің мұндай басымдықтарымен қатар, оның кейбір қиындықтары да бар екенін жасырмаймыз. Негізгі қиындық ана тілімізге тән төл дыбыстарды бейнелейтін әріптердің формасы екені даусыз. Қазіргі кезде тілші ғалымдар, информатика және тағы басқа салалардың мамандары дайындаған латын әліпбиіне негізделген қазақ жазуының бірнеше нұсқасы бар. Аталған дыбыстар бұларда түрліше беріліп жүр. Олардың кейбіреулері қосарлы таңбалармен берілсе, кейбіреулері қосымша белгілер үстеу арқылы берілген. Соған орай, кейбір әріптер компьютердің негізгі базасында жоқ. Бұл компьютерге қосымша бағдарламалар орнатуға мәжбүрлейді (ал ондай мүмкіндік әрдайым, әсіресе, шет елдерде жүргенде мүмкін бола бермейді) және мәтінді терудің тиімділігін төмендетіп, жылдамдығын тежейді. Сондықтан да, қазақ әріптерін таңбалауда тек компьютердің пернетақтасында бар әріптерді пайдалану аса маңызды болмақ. Бұл ретте көршілес Өзбекстан, Түркменстан мен Азербайжан елдерінің тәжірибелерін зерттеп, олардың кемшіліктері мен артықшылықтарын сарапқа салған дұрыс. Қазіргі ғаламның жаһандану үрдісінде түркі халықтарының бірігу идеясы бүгінгі күннің күн тәртібіне қайта қойылуда. Оған түрлі қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мәжбүрлеп отыр. Ал бүткіл түркі халықтарының басын біріктіретен басты фактор ретінде – ортақ жазу, ортақ әліпби айтылып жүр. Қазіргі түркі халықтарының мәдени-рухани құндылықтары мен ұлттық рухы ежелгі жалпытүркі әлемінің рухани құндылықтарынан бастау алатындықтан ұрпақ бойына ұлттық рухты сіңіріп, жалпытүркілік ұлттық сананың берік қалыптасуын қамтамасыз ету қазіргі түркілердің тарихи тамырын терең тануына, түркілік тектілден тараған ана тілдерінің тарихи даму жолын саралай білу деңгейіне байланысты. Сондықтан түркі халықтарының жаңа әліпбиін түзуге қатысты мәселелер жалпытүркілік континиумда қарастырылса нәтижелі болмақ. Жаңа заманға сай жаңа қоғамның қажеттілігін қанағаттандыра алатын тіліміздің фонетика-фонологиялық табиғатын толық сақтаған, ғылыми-теориялық, методологиялық негіздемесі берік алфавит жүйесін түзу түркі тілдерінің бірі – қазақ тілінің тарихи тамыры мен көркемдік әлеуетін, жалпы табиғатын терең тануға жол ашып, мемлекеттік тілдің мәтрәбесін айшықтай түседі [3, 27-28]. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың жоғарыда аталған Жолдауындағы ана тілімізге қатысты тағы бір мәселе – «тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу» [1]. Жалпы халықаралық терминдерді аудару

ерекше маңызды мәселелердің бірі. Содан да болар, бұл туралы пікірлерді баспасөз беттерінен, ғылыми конференциялардан жиі кездестіруге болады. Латын әліпбиіне көшу бұл проблеманың да оңтайлы шешілуіне ықпал етеді. Енді орыс тілінен және орыс тілі арқылы шет тілдерінен енген сөздерді бұрынғыдай «орыс тілінде қалай жазылса, қазақ тілінде де солай жазудан» құтыламыз. Ондай сөздер жазылуы мен айтылуы жағынан қазақ тілінің заңдылықтарына жақындай түседі. Бұл жаңа сөздердің тілімізге тез сіңіп, біте қайнасып кетуіне мүмкіндік береді. Қазіргі зиялы қауым өкілдері латын әліпбиіне көшуді әлемдік өркениет жетістіктеріне алып баратын негізгі жол деп есептейді. Оның саяси мәні де зор. Яғни латын әліпбиіне көшу арқылы Қазақ елі бүкіл түркі әлемімен бұрынғыдан да жақындаса түседі. Сонымен бірге шетелдерде тұратын қандастарымыз үшін өз атамекенімен қарым-қатынас жасауларын да жеңілдетеді. Ақпарат және телекоммуникациялық саладағы қолжетімділік те артады. Латын қарпіне көшудің тағы бір маңыздылығы – БҰҰ географиялық атаулар бойынша және БҰҰ географиялық атауларды стандарттау бойынша конференцияның сарапшылар тобы латын қарпін қолданбайтын барлық елдерден келісілген, бірегей транслитерация жүйесін пайдалануды талап етіп отырғандығында. Түркі халықтарына ортақ латын қарпін дайындасақ, бұл бүкіл түркі халықтарының тығыз байланыста болуына септігін тигізер еді. Транслитерация бір тілдегі атауды екінші тілге сол тілдің қарпімен жеткізу болса, транскрипция латын тілінен scribere – «жазу», топонимді бір тілден екінші тілге тек қабылдаушы тіл жазуымен беруі, яғни транслитерациядағыдай қосымша немесе арнайы әріптерге, диакритиктерге немесе басқа да маркерлерге жүгінбей екінші тіл жазуымен аудару. Мұндай тәсілдің артықшылығы – қабылдаушы тіл оқырманы шетел сөзін оқи алуында. Алайда атау құлаққа жағымсыз және оқырманның артикуляциялық жүйесіне жат болуы мүмкін, бірақ транслитерациялық кілтсіз-ақ атаудың түпнұсқадағы ауызша түріне жақын берілуі сақталады. Сонымен атауларды екінші тілде жеткізудің тиімді тәсілі ретінде транскрипция қабылдануы мүмкін. Оған ертеректе зерттеушілер мен алғашқы саяхатшылар жергілікті тұрғындардан естігенін дәл сақтау үшін жүгінген. Алайда транскрипция кері қайтаруға жатпайтын үдеріс. Бұл топоним бір тілден екінші тілге транскрипцияланғаннан кейін қайтадан түпнұсқа тілге транскрипциялануы міндетті түрде бастапқы формасын бермейді. Бұл, әрине, түпнұсқа жүйеде транскрипцияланған формасынан картада немесе мәтінде кездескен атауды қайта қалпына келтіргісі келетіндер үшін үлкен кемшілік. Топонимикалық карталарды жасау барысында геоақпараттық картографиялық әдіс кеңінен қолданылады. Географиялық карталардағы атаулардан көптеген тарихи-мәдени ақпараттар алуға болады. Картада берілетін топонимдер аса көңіл бөлуді талап етеді. Бұрыс немес нақты емес атаулар берілген карта – бұл қате ақпарат беретін анықтағыш. Географиялық атауларды жан-жақты зерттеу – шығу тегі, мағынасы, уәждемесі, өзгертулер, жазылуы, айтылуы т.б. – ономастика, соның ішінде топонимикада зерттеледі. Карта түзу үшін қолданылатын топонимдер картографиялық топонимика нысаны болып табылады. Оның басты мақсаты – географиялық атауларды нормалау, яғни картада пайдалану үшін міндетті болып табылатын әр географиялық атау үшін бір, тұрақты аталуын анықтау. БҰҰ-ның Экономикалық және әлеуметтік кеңесінің арнайы шешімімен құрылған БҰҰ сарапшылар тобының географиялық атаулар жөніндегі ұсыныстарына сәйкес [UNEGN] картографиялық ұйымдар және олардың өндірістік кәсіпорындары елдімекендердің, топонимикалық мәліметтер базасының, түрлі мақсаттағы атластар мен карталардың, газетирлер (географиялық атаулардың стандартталған тізімі) және басқа да картографиялық шығармалар мен ақпараттар материалдардың тізімін құрауда төмендегідей қағидаттарға сүйенуі керек:

- географиялық нысан атауларын тіркеу ресми немесе мұрағат материалдарына сүйене отырып жазылуы керек;

- географиялық атау елдің жауапты органдары арқылы стандартталған болуы тиіс;

- кириллицаны қабылдаған немесе латын жазуын пайдаланбайтын басқа елдер географиялық атауларын халықаралық қолданыс үшін белгіленген және БҰҰ бекіткен өзінің жеке транслитерация жүйесі бойынша құрылған латын алфавитінің әріптерімен жазуы тиіс;
- географиялық атаулардың жазылуы мен дұрыс айтылуы лингвистикалық аспектіге сүйенуі тиіс [4, 43-44].

Топонимдер сияқты осы уақытқа дейін ұлты қазақ азаматтарының аты-жөндері орыс тілінде «транслитерация» негізінде беріліп келді. Транслитерация әртүрлі графикалық жүйедегі тілдер арасында қолданылады, ол сол тілдердің әріптерін сәйкестендіру негізінде жасалады. Осыған сай жалқы есімдерді тіл аралық жеткізу орын алады. Алайда тәжірибе көрсеткендей, транслитерацияны қолданудың жетістіктері де кемшіліктері де бар екені бәрімізге аян. Жетістігі – жазбаша түрінде кісі есімі өзгеріссіз беріледі, ал оның иесі тілдік бірегейлендіруден тәуелсіз, әмбебап бірегейлендіруге ие болады. Кемшілігі – транслитерацияда қабылдаушы тіл ауызша жеткізуде өзінің ережелеріне басымдық береді. Транслитерацияны қолдану туралы орыс ғалымы Д.И. Ермолович мынадай пікірді білдіреді: «Бүгінде орыс тілінде транслитерация тура мағынасында тілдік тәжірибеде қолданылмайды. Мұның себебі ағылшын, француз, неміс, венгр және басқа да тілдерде латын әліпбиіндегі көптеген әріптер өзінің дыбыстық қабатын өзгерткен немесе белгілі әріптік тіркестер мен сөздер де стандартқа сай оқылмайды. Сондықтан да орыс тілінде транслитерация сол қалпында жүргізілсе, түпнұсқада оқылуында бір-біріне ұқсамайтын кісі есімдерінің варианттары қалыптасады» [5]. Транслитерациялау ережесін жасау алдында оған қойылатын талаптар мен жалпы ұстанымдарды белгілеп алу шарт. Н.Рсалиева «<http://dbserv.ihep/su/~pubs/trans-e.htm>» сайтында кезіккен жоба авторлары орыс есімдерін транслитерациялауда төмендегідей ұстанымдарды ұсынғанын көрсетеді: 1. Бір есімнің тек бір нұсқада транслитерациялануын қамтамасыз ету; 2. Ағылшын оқу ережелеріне сәйкес оқылуын (readability) қамтамасыз ету; 3. Тұрақты қалыптасқан транслитерациялау үлгілерін ескеру; 4. Авторлардың тәжірибесіне жүгіну. Автор осы ұсыныстарды толық қолдай отырып, оны өз тарапынан бірқатар толықтырулармен жалғастырады: 1. Қолдануға жеңіл, қарапайымдылықты қамтамасыз ету; 2. Үнемділікті қамтамасыз ету; 3. Диакритикалық үстемелерді қолданбау; 4. (Орфографияның дифференциалдық принципіне орай) мүмкіндігінше таңбаға таңба принципін сақтау; 5. Респонденттермен жасалған аудиторлық тәжірибе нәтижелерімен санасу [6, 71]. Қазақ тілінде Әйгерім, Айнұр, Мөлдір т.б. есімдердің варианттарының қалыптасуы осындай транслитерацияның салдары. Сонымен бірге Д.И.Ермолович кісі есімдерінің этимологиялық сәйкестігінің сырт қалып қоятыны жөнінде пікірін айтқан: «тарскрипция мен транслитерациядан басқа кісі есімдерін қабылдау мен жеткізуде аз зерттелген әдістің – этимологиялық сәйкестік әдісі немесе транспозиция байқалады» [5]. Кеңес өкіметі кезінде ұлты қазақ азаматтары баланың тууы туралы куәлігіне бала есімін ауызша айтып жаздырған, ал АХАЖ бөлімінің қызметкерлері ұлттық ерекшелік, тарих, есім тағудағы уәжден бейхабар, яғни аялық білімі болмағандықтан және ұлты қазақ азаматтарының аты-жөндерін дұрыс беру туралы нұсқаулықтың болмауынан қате, ұлттық антропонимиконға жат кісі есімдерін жазу орын алған. Жоғарыда берілгендерді ескере келе, 2007 жылдан бері А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, т.б. гуманитарлық институттардың ғалымдары тарапынан жүргізілген жұмыстардың нәтижесі ретінде жасалған қазақ-латын қарпін пайдаланып, түркі халықтарына ортақ латын әліпбиін түзіп, сол арқылы онимдерді беретін болсақ, қазіргі кезде өзекті болып тұрған бірнеше мәселелердің шешімін тапқан болар едік. Атап айтқанда, халықаралық стандартқа сай карта, атластарда топонимдерді беру жүйесі және кісі есімдерін халықаралық стандартқа сай жүйеге енгізу мәселелері шешіледі.

Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекеттік тіл – қазақ тілі деп жазылған. Осыған сәйкес аталмыш Нұсқаулықты негізге ала отырып, дүниеге келген сәбилердің аты-жөндерін мемлекеттік тілде рәсімдеудің кезі келді. Кез келген елде онимдерді, соның ішінде кісі есімдерін ана тілінде реттеу бірінші кезекте тұрады, себебі олар

сол тілдің реалийлері ретінде ұлттық таным, тарих, мәдениеттен көрініс береді. Екіншіден, тілдік саясат орын алады, яғни тілдің мемлекеттік тіл ретінде мәртебесін сақтау. Үшіншіден, нысандарды, соның ішінде азаматтарды ұлттық бірегейлендіру үрдісі жүреді. Төртіншіден, онимдер, соның ішінде кісі есімдері ұлт тәрбиесінде негізгі рөл атқарады.

Әдебиеттер

1 «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан, 2012 жыл.

2 Мырзахметұлы М. Түркістанда туған ойлар. – Алматы: Санат, 1998.

3 Ескеева М.Қ. Ортақ түркі әліпбиі – жалпытүркілік сананы жаңғыртудың кепілі // Халықаралық кеңістіктегі қазақ графикасы. – Астана, 2012. – 23-28 б.

4 Әбдуәлиұлы Б. Транслитерация және қазақ ономастикасының мәселелері // Халықаралық кеңістіктегі қазақ графикасы. – Астана, 2012. – 40-47 б.

5 Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. – Москва: Р. Валент, 2001.

6 Рсалиева Н.М. Қазақ ономастикалық атауларын ағылшын тілінде транслитерациялау ережесі (ЖОБА) // Халықаралық кеңістіктегі қазақ графикасы. – Астана, 2012. – 67-89 б.

Р.С Тұрысбек
М.З. Сайлаубекова
Астана қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК-ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

«...Әдебиет шығармаларының тілін сөз ету ғылымдық дәрежеге жетпей келеді», - деп Мұхтар Әуезов айтқан еді [1.3]. Қазақ прозасында жазушыларымыздың қаламгерлік даралығы турасында сөз еткенде көбіне-көп олардың туындыларының идеясы, тақырып өзектілігі, образдардың берілу жолдары сынды дүниелерді кеңінен талқылап, ал сол көркемдікке, ерекшелікке қол жеткізуге негіз болған тілдік факторлар жайлы жалпылама айтып кетіп жатамыз.

Әлемдік үдерісте, әсіресе орыс тіл білімінде лингвистикалық стилистика және әдебиеттік стилистика жөнінде кейбір пікірлер айтыла бастады. Көркем шығарма тілін талдағанда бұл екеуінің өзара тығыз байланыста болу керектігін В.В. Виноградов та, Б.В.Горнунг та аңғартады. Көркем шығарма тілінің табиғаты, оның барлық қыр-сыры шын мәнінде де осы екі түрлі стилистиканың негізінде, яғни шығарма стилінің элементі ретінде, сонымен қоса және әдеби тілдің, жалпыхалықтық тілдің стилімен тығыз байланыста талданған тұста ғана толық ашылса керек [1. 7-9] - дейді ғалым Е.Жанпейісов. Дәл осы тұста ғалымның пікірін қос қолдап қолдай отырып, қаламгерлердің жазушылық машығын қалыптастыру мәселелерін тек әдеби тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар өз туындыларында тілдік тәсілдерді, олардың мүмкіндіктерін қаншалықты пайдалана алды деген сияқты дүниелерді қатар алып қарастырудың маңыздылығын тағы бір мәрте атап өтеміз. Көркем шығарманың қай-қайсысы болмасын тілдік құралдардың көмегімен жасалады. Сол себептен сөз өнерінде тіліміздің байлығын, түрлі тілдік амал-тәсілдердің суреткер туындысында көрініс беруі сияқты дүниелерді зерттеу өте өзекті.

Жоғарыда аталған мәселелерді ескере отырып, біз өз жұмысымызда шығармашылығын зерттеуімізге нысан етіп алған жазушы Әбіш Кекілбаевтың

прозасындағы, нақтырақ айтсақ «Бір шоқ жиде» хикаясы, «Тасбақаның шөбі» әңгімесі мен «Ажар» триптихындағы тіл көркемдігін айқындауға тырыстық. Шығармалардағы тілдік қолданысқа үңілмес бұрын олардың мазмұнына тоқталайық. Туындыларда көтерілетін тақырып әртүрлі. Мәселен, «Бір шоқ жиде» хикаясында автор тірісінде адам баласына зиянын тигізбей, адал ғұмыр кешкен Тілеу қарттың қара шаңырағының қаңырап бос қалуын баян етіп, жұмыр басты пенденің мына дүниеде қалдырар ізі қандай деген сияқты сауалдарға жауап іздейді. Ал «Тасбақаның шөбі» әңгімесінде жазушы дүниенің азан-қазанынан аулақ Қарабала мен характері жағынан оған қарама-қайшы құрдасы Оңбайды қатар суреттей отырып, адамгершілік пен тәкаппарлық сияқты өмірлік тақырыптарды сөз етеді. Шағын әңгімелерден құралған «Ажар» триптихы да ерекше. Бірінші әңгімеде сұрапыл соғыс салдарынан жастайынан жесір атанған әйелдің сезім атты ұлы күштің алдында әлсіздік танытып, дүниеге некесіз бала әкеліп қарабет атануы, екіншісінде Ажардың сырын білген ғашық жігітінің одан теріс айналып жүрегіне де, тәніне де жара салуы, үшіншісінде бір кездері Әбен есімді жігітке деген сезімін жасырып қалған Ажардың өзегін өртеген өкініші баяндалады. «Ажар» триптихы әйел ғұмырының азабы мен ғажабы турасында келелі ой тастайтын көркем туынды. Ендігі кезекте осы шығармалардағы қаламгердің тілдік құралдарды қолдану ерекшеліктеріне тоқталсақ.

Орайлы тұста автор туындыларында теңеулердің қолданылуы да мәнді. Қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салған А.Байтұрсынов: «Көріктеу нәрсені айыра көрсетіп, айқын шығаруға жарағанымен, нәрсенің бейнесін суреттеп көрсетуге күші жетпейді. Ондай орында белгісіздеу сипаты белгілі сипатқа, белгісіздеу нәрсені белгілі нәрсеге теңеп, көрнектеп, ашығырақ көрсетеміз» - деп, теңеу туралы тұжырым жасаған [2. 64]. Жазушы прозасы: Сабы ұзын, шанағы үлкен, қақпағы кептірген қозының қарнындай жұп-жұқа [3.283], Жаңа ғана үйдің қасында намаздыгердің көлеңкесіндей боп ербиіп тұрған Зейнеп жоқ [3.289], Үй ішіндегілер арбалған торғайдай көз айыра алар емес [3. 301], Бәрін айт та бірін айт, әйтеуір қазіргідей ине жұтқан иттей боп тызаяқтап жүрмес еді... [4.160], Әйел көзі түлкі қаққан қаршығадай сақ емес пе [4.52], Аспан да жуыла-жуыла өңі кеткен көне шұлғаудай боп-боз [4.59], сынды экспрессивтік бояуларға қанық теңеулерге толы. Оларды қолдану арқылы автор кейіпкерлердің жағымды-жағымсыз бейнелерін, олардың ішкі жан дүниесінің хал-ахуалын көрсетуде шебер пайдаланған және сол арқылы туындыларының көркемдігін күшейткен.

Автор туындыларындағы тұрақты тіркестердің қолданылу жайы турасында да сөз ету ерекше маңызды. Ғалым Х.Қожахметова фразеологизмдердің көркем шығармаларда қолданылуын былайша жіктейді: Фразеологизмдердің кейіпкерді мінездеуде қолданылуы; Фразеологизмдердің кейіпкердің психологиялық сезім күйлерін ашу мақсатында жұмсалыуы; Фразеологизмдердің кейіпкер портретін беруде қолданылуы және т.б. [2. 51]. Әбіш Кекілбаев прозасында да: Біздің балалар да қашанғы қу тізелерін құшақтап жүрсін [3. 266], Тілепалдысы аман болса әлі де көбейетіндей, көсегесі көгеретіндей көреді [3. 268], Міне екі-үш күн болды, көрер таңды көзінен атқызды [4. 145], Аза бойы қаза тұратын осы бір іске салып отырған әлгі ұрыншақ неме [4. 145], Кісі қайғысын қадірлей білетін жас келін ауыл-үйдің өсегін су сепкендей басқызды [4. 57] тұрақты тіркестерді жоғарыда атап өткендей әртүрлі мақсатта пайдалану көптеп кездеседі. Бұл тұстағы жазушының бірден-бір ерекшелігі деп, тұрақты тіркестерді орнымен пайдалана отырып шығармаларында ұлттық болмысымыздың көрініс табуына жағдай жасауын айтуға болады.

Осы реттен келгенде, автор туындыларында эпитеттердің қолданылуы. З.Ахметов: «Эпитет (сипаттама) – заттың, не құбылыстың айрықша белгісін, қасиетін білдіретін бейнелі сөз. Эпитет ұғымға, нәрсеге бейнелілік, нақтылық сипат береді. Көптеген эпитеттерде ұлттық бояу-бедер болады» - деген [2. 73]. Қаламгер шығармаларында: Қысыңқы қой көзін шокқа ұсталған шойын бақыраштағы көз жасындай мөлт-мөлт сұйықтан аудармайды [3. 262], Көз алдына көлкештеп тұрып алған соқыр тұман ашылайын дегендей [3. 272], Әсіресе, көзіне шытырлаған қатыгез ашу мен елжіреген жұмсақ мұң қабат жайғасыпты [4. 52] – сынды

эпитеттердің кейіпкерлердің кескін-келбетін, олардың сезім алпарыстарын, табиғат көріністерін суреттеуде үйлесімді пайдаланған.

Бұдан басқа, жазушының көркем туындыларының өн бойында үнемі «қара» сын есімімен тіркесіп келетін сөздердің белсенді түрде кездесіп отыратындығын аңғардық. Мысалы: Қара көрік пен қара шалдан мігір кетті [3. 265], Өзінің соңында Тілепалдыдан басқа қара ермеді [3. 268], Қара марка тұяқты бірақ серіпті [3. 284], Күйеу жігіт пен ерке қыз, мынау жаман немені екеуіңе қара болсын деп алып келдім [3. 287], Қара борбай балалар көштен түсе қап шағылдарға қарап шапқылай жөнеледі [3. 305], Бірақ мынау көзін ашқалы қара орын, қара жұртты қайтып қияды... [3. 314], Байқағанымыздай, автор «қара» сын есімін көпшілік санасында қалыптасып қалған қайғы, қасірет, жамандықты бейнелейтін символдық мағынасында емес, керісінше "қара" сөзіне қазақы қарапайымдылық, халықтық болмыс ұғымдарын жинақтай келе, ұлттық танымымызға жақын сөз тіркестерін түрлі вариацияда шебер пайдаланған.

Қаламгердің туындылары тарихи-деректілік мәнімен ғана емес, сонымен қатар әдеби-тілдік көркемдігімен де құнды. Жазушының аса күрделі сөйлем оралымдарына бай көркем шығармаларын талдай келе, біз Әбіш Кекілбайұлының тілдік қолданыстарынан оның әдеби тіліміздей телегей теңіздің түбіне бойлай білген, халықтық тілімізді терең меңгерген кемел жазушы екендігін аңғардық.

Әдебиеттер

1. Жанпейісов Е. Қазақ прозасының тілі. – Алматы: Ғылым 1968, 265 б.
2. Хамзина Г.С. 1960-80 жж қазақ повестерінің тілі (С.Жүнісов, Б.Нұржекеев, А.Сейдімбетов, Д.Исабеков): 5В011700 «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының студенттері үшін оқу-әдістемелік құрал. – Петропавл: М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2014, – 109 б.
3. Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Өлке – Т. 2. – 1999. – 400 б.
4. Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Өлке – Т. 1. – 1999. – 400 б;

С. Батан
Астана қ. (Қазақстан)

АЛАШ ЖӘНЕ МҮСІЛІМ БАЗАРБАЕВ

Азаттық, бостандық, тәуелсіздік – ұлт мұраты. Дербес ел, Тәуелсіз мемлекет атану абыройлы іс, биік белес. Былтыр халық болып Тәуелсіздіктің 25 жылдығын атап өттік. Ширек ғасырды артқа тастаған егеменді еліміздің жетістіктерін сараладық, алдағы бағытымызды бағамдадық. Қазақ елі үшін Тәуелсіздік күнімен қатар тойланатын ұлы күн бар. Ол – Алашорда автономиясының жарияланған күні. Биыл Алашорда үкіметінің құрылғанына 100 жыл толды. Ел көлемінде жер-жерде Алаш үкіметі, Алаш партиясы, Алаш арыстарының шығармашылық мұраларын зерделеу және оны жандандыру мәселелеріне арналған түрлі шаралар өтуде. Ұлттық негізді бойына сіңірген әр азамат мемлекеттігіміздің бастауы болған «Алашқа» бей-жай қарамайтыны анық.

Алаш арыстарының өмірі мен қызметін, шығармашылығы мен еңбектерін кең көлемде таныстырған азаматтың бірі – Мүсілім Базарбаев. XX ғасырдың екінші жартысындағы әдеби-рухани салада артына өшпес мұра қалдырған оның есімі ерекше құрметпен аталады. Мүсілім Базарбаев – ең әуелі әдебиетші-ғалым, кесек тұлғалы, терең білімді қоғам және мемлекет

қайраткері ретінде де өз халқының ұлтжанды азаматы ретінде есте қалды. Екі рет М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, Қазақстан Республикасының Мәдениет және Сыртқы істер министрі деңгейіне дейін көтерілген ұлтжанды азамат. Оның басшылығымен «Жиырмамыншы-отызыншы жылдардағы қазақ әдебиеті», «Қыркыншы-елуінші және алпысыншы жылдардағы қазақ әдебиеті» атты зерттеу еңбектері басылды. Бұл кеңестік дәуірдегі ұлттық әдебиетіміздің табыстары мен олқылықтарын жана тұрғыдан бағалауға, жеке шығармалар мен авторларды бұрынғы кеңестік саясаттан арашалауға арналған еді. Осы зерттеудің негізгі бағдарламасы мен концепциясын өзі жасады. Ол ХХ ғасыр басында жазықсыз құрбан болған алаш арыстарын ақтау мен олардың әдеби мұрасын жариялау ісіне белсенді қатысты. Шығармаларының жинағына алғы сөз ретінде көлемді мақалалар жазды» [2. 6]. «Мүсілім Базарбаев бұрын кеңестік идеология тұрғысынан уағыздалып келген әдебиеттің өз табиғатына лайық ерекшеліктері мен көркемдік, эстетикалық байлықтары ескеріліп, жанаша зерттелуі қажеттігін көтерді. Ол өткендегі әдеби мұраны да, бүгінгі әдебиетті де саясаттан аршып алу мәселесін қойды» [3. 6]. Зерттеуші оның бір-ақ жолы бар екендігін айтты. Ол – барлығын да сын көзімен қарап, талдап, жақсысын жақсы, жарамсызын жарамсыз деу. «Дәуір туғызған қалып үшін көркем сөз адамын кінәлау мүмкін емес. Тек сол кездің көркемдік туындыларын ыждаһатпен зерттеп, тиісті бағасын беру керек» деген ғалым осы аталған қағидаларды негізге алды [1.3 4]. Мүсілім Базарбаевтың «Қазіргі қазақ әдебиетінің алғашқы кезеңі», «Заман тудырған поэзия» атты зерттеу мақалаларын ерекше айтуға болады. Мұнда А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Б.Күлеев, Қ.Кемеңгеров, Х.Жүсіпбеков, С.Сәдуақасов, Н.Төреқұлов, А.Сегізбаев, О.Беков сияқты алаш қайраткерлерінің еңбектері сөз болады.

«Дәуір поэзиясын талдау тұсында автор нақты материалға көбірек жүгінеді. Сәкен, Бейімбет, Илияс, Сәбит туындыларының мазмұны мен ерекшеліктерін, олардан оқшау тұрған Мағжан шығармаларының сыр-сипатын атайды» [1. 7]. Алғаш болып ақын шығармашылығына ғылыми пайымдаулар жасаған ғалым ұлт зиялылары небір тар жол, тайғақ кешуді бастан өткерді. Сол себепті олардың іс-әрекетіне талдау жасау мұны ескеру қажеттігін алға тартады. «Мағжан Жұмабаевтың ақын болу, қалыптасу кезеңі қазақ тарихындағы бір жағынан ояну, бір жағынан, жаңа жол іздеп дағдару дәуірімен тура келеді. Қазақтың демократиялық мәдениетінің өсіп-өркендеу сәті қазақ интеллигенциясының қалыптасу кезеңі еді. Әлеуметтік құрамы жағынан да, саяси көзқарасы жағынан да әдебиет, мәдениет және оқу-ағарту қайраткерлері сан түрлі күйді басынан кешті. Олардың түсінігінде айқын бір-ақ нәрсе болды, ол – бостандыққа, теңдікке ұмтылу, халқының мәдениеті мен бақыты үшін күресу. Ұлттық отарлау және әлеуметтік қанаушылықтағы азапты жолдан халқын қалай алып шығу, қараңғылық, сауатсыздық басқан хәлден жарыққа қалай шығу керек деген мәселе тұрды. Рас, бұл сәтте анық емес, күңгірт, буалдыр уағыздарды ұстағандар да болды, таптық көзқарас жағынан таяздық та, шикілік те орын алды. Сондықтан да осындай ортадан кейін мығым қайраткерлер шығып, идеялық жағынан жетілу оңай шаруа болған жоқ. Қайсыбіреулерінің буржуазиялық демократиядан аса алмай, ұлт мәселесін қораш түсінгенін айта кетуіміз керек. Көптеген ұлттық интеллигенциялар тар жол, тайғақ кешуді бастан кешіп, күмәнданушылық, солқылдақтық қатерлерге ұшырағаны – тарихи шындық. Аса күрделі күрес, пікірталас пен айтыс үстінде қалыптасқан адамдардың, іс-әрекетіне талдау жасап, зерттегенде бұл жайларды ескерген жөн, әсіресе, көрнекті, ірі жазушылар мен басқа да қайраткерлерге баға беру сәтінде бұл өте-мөте қажет» [1.109-110].

Ғалым зерттеулерінің негізгі өзегі – дәстүр мен жаңашылдық. Дәстүр дегенді ғасырлар бойы қанға сіңген әдет, салт, үрдіс, дағды, ғұрыппен түсіндірген ғалым оның тез өзгеріп, не болмаса жоғалып кетпейтіндігін нақты мысалдармен түсіндіре келіп, жаңашылдықтың қалай пайда болатындығын пайымдады ел өміріне келген жаңалықтың әдебиетті мазмұнымен байытатындығын, сол мазмұн арқылы жаңа түр, форма қалыптасатынын ғылыми саралап, оны ұлттық әдебиеттегі нақты мысалдармен дәлелдеді [3. 7].

Мүсілім Базарбаевтың ақын-жазушылардың әдеби портретін жасаудағы Шәкәрім туралы зерттеулерінің орны ерекше. Ол «М.Базарбаев, Т.Кәкішев. Классикалық зерттеулер» атты басылымда берілген. Зерттеушінің ғылыми еңбектерін саралаған филология ғылымдарының докторы Гүлжаһан Орда осы еңбектің алғы сөзінде былай дейді: «Мүсілім Базарбаевтың 1959 жылы Тіл мен әдебиет институты өткізген «Қазақ әдебиетінің негізгі проблемалары» атты ғылыми-теориялық конференция қабылдаған үш ұсыныстың бірі – «Қазақтың ХҮІІІ-ХІХ-ХХ ғасырдағы әдебиетінің тарихын зерттеу жайында» болса, сондағы ІІ-тараудың 9-тармағы Мақыш Қалтаев, Омар Қарашев, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтермен бірге Шәкәрім Құдайберді шығармаларының идеялық мазмұны мен бағытын айқындау болғаны мәлім. Көп ұзамай Шәкәрім Құдайбердіұлы 1958 жылы қазанда ақталғаннан кейін-ақ, Мүсілім Базарбаев оның мұраларына ерекше ықылас бөле бастады. 1966-1969 жылдары оның басшылығымен Шәкәрім шығармалары жиналып, зерттеліп, 1969 жылы 3 желтоқсанда институт жанындағы Ғылыми үйлестіру кеңесінің мәжілісінде талқыланады ... Кеңестік дәуірдің тоталитарлық жүйесінің Шәкәрімге қарсы екеніне қарамастан, өзінің Мәскеуде қорғаған докторлық диссертациясының бір тарауын Шәкәрімге арнауы – өз ұлтының мақтанышы болған ұлына көрсеткен құрметімен қоса, зерттеу тақырыбына деген адалығы еді. Шындықты айту, сол жолда күресу – ғалымның негізі және басты қасиеті болды. Ол 1959 жылы Орталық Комитеттің Ғылым мен оқу орны бөліміне, С.Мұқановқа, 1985 жылы 11 мамырда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Д. Қонаевқа жазған хаттарында Ш. Құдайбердиев мұраларының жиналып, зерттеліп, жарыққа шығуын талап етеді. 1988 жылы Ш. Құдайбердиев ресми түрде екінші рет ақталған соң ғана әдебиетші ғалымдар оның мұрасын зерттеуге мүмкіндік алды. Ал, М. Базарбаев ақынның шығармашылығы жөнінде сүбелі еңбегін ширек ғасыр бұрын жазып қойған еді» [3.11].

Ғалымның «Шәкәрім ақын» атты монографиясы академик Серік Қирабаевтың сөзімен айтсақ, «көлемі мен мазмұны, талдау тереңдігі жағынан монографиялық зерттеудің үлгісі болып табылады». Серік Қирабаевтың жазуына қарағанда, Мүсілім Базарбаев 300-ден астам мақала мен жиырмадан астам монография жариялапты. Соның ішінде жоғарыда атап өткен алаш қайраткерлерінің шығармашылығына арналған зерттеу еңбектері ұлтқа деген перзенттік парыз мен ғылымға деген адалдығының көрінісі болса керек.

Әдебиеттер

1. Базарбаев М. Замана тудырған әдебиет. – Астана, 2009
2. Базарбаев М. Таңдамалы. 1 том. – Астана, 2009
3. Базарбаев М., Кәкішев Т. Классикалық зерттеулер. – Алматы, 2013

Қ. Кеменгер
Астана қ. (Қазақстан)

«ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түркітану – кешенді ғылым. Түркітанумен айналысқан ғалым әмбебап маман болуға тиіс. Ғылым әу баста ескі құрылықта қалыптасқан уақыттан бастап, негізінен, лингвистикалық сипатта дамып келді. Кеңестік заманда билік тарапынан түркітанудың тек тілтанымдық бағытта дамығаны қадағаланды. Әдебиеттанушы ғалымдарға байырғы мұраны жан-жақты зерттеуге кеңестік идеология еркіндік бермеді. Көркем әдебиетте халықтың елдік мұраты, өр рухы, патриоттық-азатшыл идеясы сақталғанын жақсы түсінген билік бай мұраны еркін қарауға түрлі себеп тауып шектеу қойды.

Профессор Бейсембай Кенжебаев сынды басын бәйгеге тіккен батыл әдебиеттанушы ғалымдар ХХ ғасырдың екінші жартысынан кейін тың жерге түрен салып, отандық түркітанудың әдеби аспектісін көрсетіп, ежелгі әдеби мұраны зерттеудің жаңа концепциясын қалыптастырды. «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәні жоғарғы оқу орындарының Филология факультетінде республика бойынша оқытылатын болған соң, оның хрестоматиясының қажеттілігі туындады. 1967 жылы «Мектеп» баспасынан Б. Кенжебаев, Х.Сүйіншәлиев, М.Жолдасбеков, М.Мағауин, Қ.Сыдықовтардың құрастыруымен «Ертедегі әдебиет нұсқалары» атты кітап жарық көрді [1]. Б.Кенжебаевтың аманатын орындаған шәкірті, қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі бойынша жоғарғы оқу орнына алғашқы оқулық жазған әдебиеттанушы ғалым – Н.Келімбетов болды. Профессор Н.Келімбетовтің «Ежелгі дәуір әдебиеті» атты оқулығы бастапқыда «Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі» деген атпен 1986 жылы «Мектеп» баспасынан жарық көрді [2].

Мұның сыртында А.Сүлейменов, А.Қыраубаева, Ш.Ыбыраев және өзге әдебиеттанушы мамандардың еңбектері, құрастырған кітаптары жарияланды. Алайда ол жинақтарда Н.Келімбетовтің оқулығында қарастырылған теориялық-әдістемелік мәселелер, тақырыптар толық қамтылмады. Бұл жағдай қазақ әдебиеттану ғылымында ежелгі дәуір әдебиеті мұрасын зерттеу мәселесі кенжелеп қолға алынғандығынан туындағаны мәлім.

1991 жылы «Ана тілі» баспасынан А.Қыраубаеваның құрастыруымен «Ежелгі дәуір әдебиеті» [3] атты хрестоматияның баспа бетін көргені көне дәуір әдебиетін жоғарғы мектепте оқытуда көп пайдасын тигізді. Кітапта ежелгі жазба ескерткіші тіліндегі нұсқа бүгінгі алфавит арқылы транскрипциямен берілді. Сондай-ақ, мәтіннің қазіргі қазақ тіліне аудармасы ұсынылды. Мысалы Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанынан үзінді транскрипцияда:

«Төрүтті өзүрди сечу йаңлуқуғ,
Аңар берди ердам билиг өг уқуғ», -
деп берілді де, оның аудармасы:

«Тәңірі адамдарды жаратты, үздік етті,

Оған өнер, білім, ақыл, ой берді» [3, 102 б.], - деп ұсынылды. Шығарманың аудармасын жасаған – тілші ғалым Берікбай Сағындықов. Мағыналық еркін аудармада көне ескерткіштің мазмұны сақталды.

Осы үзінді профессор Ә. Құрышжанұлының кітабында былай берілді:

«Жаратты адамды Алла керек етіп,

Ой, білім, ұғым берді зерек етіп» [4, 327 б.].

Байқасақ, аудармашылар екі түрлі тәсіл қолданған. Біріншісі – ғылыми аударма, екіншісі – көркем аударма. Ол жөнінде Ә.Құрышжанұлы былай жазады: «Көбінесе аударманың екі түрі болады. Олардың бірі – ғылыми-зерттеу жұмыстарының тұрғысынан қаралады да, ол аударма мәселесіне байланысты қойылатын жалпы талап-тілектердің барлығына бірдей жауап бере алатын дәрежеде жасалады. Аударманың екінші түрі әдетте қалың көпшілік оқушы қауымға арналады» [4, 5-6 бб.].

Профессор Әбжан Құрышжанұлы ғылыми, шығармашылық, ағартушылық бағыттағы еңбектерінде түркітану ғылымының сан саласы бойынша мол мұра қалдырды. Қазақ топырағында түркітану ғылымына олжа болатын көптеген зерттеу жазды, көне мұраны қазіргі қазақ тіліне аударды. Дегенмен Ә. Құрышжанұлының бай мұрасының ішінде басты сала – лингвистика болғандығы рас. Ғылыми қауым Ә. Құрышжанұлын, алдымен, лингвистикалық түркітанудың ірі өкілі деп таниды.

Ә. Құрышжанұлының «Ескі түркі жазба ескерткіштері» [4] кітабының ішкі бетінде «Ескі түркі халықтарының аталы сөздері мен мақал-мәтелдері және көркем әдебиет шығармаларынан үзінділер» деп көрсетілген. Біздің айтпағымыз, лингвист ғалымның еңбегі әдебиеттанушыға да аса қажет деп санаймыз. Еңбек Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты баспасынан 2001 жылы жарық көрген. Кітапта көне және орта ғасыр түркі жазба мұраларынан мәтіндер топтастырылған. Кітапты құрастырушылар алғы сөзінде қазақ тіл білімі ғылымының даму тарихына шолу жасап, ескі түркі жазба мұраларды қазіргі қазақ тіліне аудару қажеттілігіне

тоқталады. «Құрметті оқырман, Сіздің қолыңыздағы кітапты мен өзімнің 45-жылдық өмірімде айналысып жүрген түркітану мен қыпшақтану салалары бойынша ертелі-кеш жазылған еңбектер бойынша жинап-терген аталы сөздердің (мақал-мәтелдердің, қанатты сөздердің, құнарлы сөз тіркестерінің) жинағын беруден бастап отырмын» [4, 4 б.], - деп көрсетеді ғалым.

«Ежелгі дәуір әдебиеті» пәні жоғарғы оқу орнының Филология факультеті студенттеріне төменгі курстарда ұсынылады. Әдебиет тарихы көнеден бүгінге дейін хронологиялық жүйемен оқытылатын болған соң, бағдарламаға сын айта алмаймыз. Алайда мектепті енді ғана бітіріп келген бірінші курстың студентіне транскрипциядағы мәтінді оқыту, оның ғылыми жолма-жол аудармасын жаттату – күрделі деп есептейміз. Ғылыми аудармадан шығарманың мазмұны мәлім болса да, негізгі идеясы есте сақталмайды. Студент тарапынан пәнге қызығушылықты оятудың орнына, күрделі мәтінмен сол ынтаны жоғалтып алудың қаупі бар деп білеміз. Сондықтан көне түркі жазба мұрасын оқытқанда көркем аудармаға жүгінгеніміз қолайлы болады деп санаймыз. Бұл жағдайда, біріншіден, шығарманың тақырыбы, идеясы сақталады. Екіншіден, мәтін қазіргі қазақ тілінде көркем аудармамен ұсынылады. Үшіншіден, келтірілген мысал жаттауға, есте сақтауға жеңіл болады, студент тарапынан пәнге қызығушылықты оятуға ыңғайлы ұйқаспен, өлең формасымен түсіріліп беріледі. Осының бәрінен барып көне заманда жасаған автордың айтайын деген ойы, рухы біздің заманға жетеді. Ал әдебиетті оқытқан кезде көркем шығарманың тақырыбын, идеясын, көркемдігін ашумен бірге оның рухын сезіну – негізгі мұратымыздың бірі болуы керек деп білеміз.

Көне мәтін транскрипциясының ұсынылуы түркітану ғылымы үшін қажет екендігі рас. Оны ең әуелі лингвист ғалымдар зерттеулерінде пайдаланады. Бірақ ескі шығарманы бірінші курстан бастап транскрипциямен, әрі қазіргі тілге сөзбе-сөз аударып оқытсақ, нәтиже көңілдегідей болмайды. Сондықтан «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнін оқытқан кезде Ә.Құрышжанұлының көркем аудармалары – таптырмайтын құрал екендігін айтқымыз келеді. Біз бұл пікірге жоғарғы мектепте дәріс оқып, нақты тәжірибеден кейін тоқталғанымызды жеткізгіміз келеді.

Әдебиеттер

1. Ертедегі әдебиет нұсқалары. – Алматы: Мектеп, 1967. – 208 б.
2. Келімбетов Н. Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. – Алматы: Мектеп, 1986. – 214 б.
3. Ежелгі дәуір әдебиеті. Жоғарғы оқу орындары филология факультеттері студенттеріне арналған хрестоматиялық оқу құралы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 280 б.
4. Әбжан Құрышжанұлы. Ескі түркі жазба ескерткіштері. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты. – Алматы: 2001. – 470 б.

А.М. Есенбаева
Б.К. Елікбаев
Түркістан қ. (Қазақстан)

СӨЙЛЕУ АКТІСІ ЖӘНЕ ПРАГМАТИКАСЫ ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАР

Бүгінгі күні ғалымдардың назары тілдің прагматикалық қырларына, тұлғааралық тілдесімге, сөйлеу әрекетіндегі субъект рөліне аударылып жүр. Осыған байланысты тілдің психолингвистикалық, социолингвистикалық, прагматикалық секілді тармақшаларына қатысты зерттеу жұмыстары көптеп жүргізілуде. Сондықтан тілдік қатынасты қарастырғанда ол тек қарым-қатынас құралы ғана, емес сол тілді қолданушылардың экстралингвистикалық ерекшеліктері: тілді сөйлесім барысында, сөйлесім ситуациялары, тілдік қатысымға түсуші адресант пен адресаттардың психологиялық жай-күйі, тілдесім мақсаттары және т.б.

факторлары да қарастырылуда. Р. Рахметова «Тілді адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынастың құралы ретінде қарастыру етек алды. Адам мен оның тілін әлеуметтік аспектіде өзара байланыстырып, адамның әлеуметтік рөлі, оның осы рөлдегі тілі, мамандығы, қандай әлеуметтік топқа жататындығы, идиологиялық тәуелділігі т.б. арқылы тілдік тұлғаны анықтау басымдылық алды», деп бүгінгі күнде тілді зерттеу объектісін айқындап отыр [1,11]. Демек тілді зерттеуде бірінші орынға диалогиялық тілдесім, тілді қолданушының тілдік жеке тұлғалық ерекшеліктері, тілдесімнің бірлігі ретінде мәтіннің пайда болуы мен оның ұғыну құбылыстары шықты.

Ф.Ш. Оразбаева іргелі еңбегінде тіл мен сөйлеуге мынадай анықтама береді: «Тіл – табиғаттың өзіне тікелей бағынбайтын күрделі құбылыс. Сондықтан ол әлеуметтік-қоғамдық процесс болып саналады » [2, 42]. «Тіл сияқты сөйлеу де әлеуметтік құбылыс. Өйткені сөйлесуді жеке бір адам жүзеге асыра алмайды, ол бірнеше адамдардың тілдік түсінігі арқылы іске асады. Сөйлесім адамдарды біріктірді, оларды өзара байланысқа түсіреді. Мұндай байланыс қоғамның құрылысына әсер етеді» [2, 44].

Ғалымның көзқарасынша сөйлесім қатысымдық бірліктер арқылы жүзеге асырылып, қатысымдық әрекеттің орын алуына себепші тілдің негізгі факторы ретінде көрінеді. Қатысымдық бірліктердің бұл ерекшеліктерін сөйлесім барысында қарастыру оның қатысымдық сипатын ашады. Қатысым теориясы қоғамдық құбылыстарды, заттарды, қоршаған ортаны тілдік бірліктердің көмегі арқылы коммуникативтік тұрғыдан тұжырымдайды, қатысымдық мазмұн мен форманың ғылыми негіздерін дәйектейді.

Тілдік қарым-қатынасын зерттеу идеясын өзгергіш, эволюциялық дамушы құбылыс ретінде негіздей отырып, өзгергіштіктің тұрақтылық пен дәстүрдің диалекттік қарама-қайшылығы болып табылатынын ұмытпаған жөн. Дәстүр концепциясы әлеуметтік және мәдени өзгерістер теориясы үшін қалай маңызды болса, жеке жағдайда, сөйлеу қарым-қатынасының теориясы үшін де солай маңызды. Өткеннен бізге дейін жеткеннің барлығы байланысқан үздіксіз тарихи процеспен беріледі де, қоғамға мұра қалдырады.

Сөйлеу прагматикасының динамикасын зерттей отырып, сөйлеу актілерінің рөлін ескермеуге болмайды, қарым-қатынасты түсінудің принциптік мүмкіндіктерін қамтамасыз ету маңыздылығы (ақпарат алмасу) ерте кезеңдерден келе жатыр. Мұндай сөйлеу актілерінің орын алуына адамдық ойлаудың негізін, адамдық қызметтің жалпы түрлерін, қызметтің типтік, сонымен қатар қарым-қатынастық және т.б. сферасын жатқызған дұрыс. Сөйлеу актісі теориясының негізін қалаушылар Дж. Остин мен Дж. Серль прагматиканы сөйлеу актісінің иллокутивті компонентіне және иллокутивті қызметтің көрсеткішіне жатқызады. Ч. Морристің зерттеулері негізінде тіл білімінде прагматика сөйлеушілердің белгілерге қатынасы ретінде анықталады. Ч. Моррис пікірінше, тіл білімі үш саладан тұрады: бірінші, ол семиотиканы таңбалардың объектіге қатынасын зерттейтін семантика, екінші, таңбалардың өзара қарым-қатынасын зерттейтін синтактика және үшінші, сөйлеушілердің таңбаларға қатынасын зерттейтін прагматика саласы. «Синтаксические правила определяют знаковые отношения между знаковыми средствами; семантические правила соотносят знаковые средств с другими объектами; прагматические правила констатируют условия, при которых знаковые средства является для интерпретаторов знаком [3,50-67]. Дж.Остин және Дж.Серль сөйлеу актісінің моделіне айтушы мен тыңдаушы компоненттерін, сөйлеу актісінің мақсаты мен нәтижесін, сөйлеуді, коммуникативтік жағдаятты қосты. Бірыңғай сөйлеу актісі сөйлеу актілері теориясында локутивті, иллокутивті, перлокутивті деңгейлерден тұратын үш деңгейлі білімді ұсынады, дегенмен Дж.Серль локутивті акт ұғымынан сөйлеу актісін конвенциональді әрекет деп анықтай отырып, бұл құбылыс референция және предикация акті термині деп түсіндіре отырып бас тартады, ал локутивті ұғым орнына пікір-пайымдаулар, немесе пропозиция, немесе сөйлеудің пропозициональді мазмұны ұғымдарын қолданады [4,151-169]. Дж. Серль нақты түрде сөйлеу және иллокутивті акт ұғымдар синонимдес қолданса: «белгілі бір шартқа нақты сөйлемнің құрылуында бар иллокутивті акт және тілдік қарым-қатынастың ең кіші бірлігі бар» [4, 152].

Т.А. Ван Дейк үш аспектіден тұратын сөйлеу актінің неғұрлым кең ұғымын қолданады: біріншіден, сөйлеушінің өзіндік сөйлеу актісі, екіншіден, тыңдаушының аудитивтік актісі және үшіншіден адресант пен адресаттың факторлары және олардың мақсаттары, контексті және т.б. қамтитын коммуникативтік жағдайы [5].

И.М. Кобозева сөйлеу актісі формасында объективтендірілген тіл арқылы ойды хабарлау тәсілі деген тұжырымға келеді [6, 104].

Қазақ совет энциклопедиясында сөйлеу актісі жөніндегі анықтамасы жоғарыдағы пікірге ұқсас, бірақ мұнда сөйлеу актісі адамның индивидуальдық ерекшеліктеріне байланысты және оның негізгі қызметі қарым-қатынас (коммуникативтік) қызмет деп таниды: Сөйлесу – адамның тіл амалдарын пайдалану арқылы пікір, ой білдіру әрекеті. Сөйлеу – анатомиялық мүшелердің қатысуымен іске асқанымен, негізінен, кісінің психикалық қабілетіне, қоғамдық тәжірибесіне сүйенеді. Сөйлеудің әр коммуникативтік жағдайға сай ыңғайланған стилі болады. Мұнымен бірге сөйлеу үстінде әр кісінің өзіне ғана тән (индивидуалды сөз жұмсауы, сөз тіркесін, сөйлем құрау) ерекшеліктері болады [7].

Мәселен, Тойн ван Дейк сөйлеу актісі мен сөйлем шекараларының сәйкес келмеу мүмкіндігін және бір күрделі сөйлемнің бірнеше сөйлеу актісін іске асыру мүмкіндігін көреді: «бір иллокутивті акт екіншісінен үнемі сөйлем шекарасымен бөлектелген, сонымен қатар бір сөйлемнен тұратын иллокутивті акт құрамдас болуы мүмкін», – деп қорытады [5].

В.И. Карабан сөйлеудің күрделі бірліктерін зерттеуінде осы мәселенің ең көп егжей-тегжейлігіне қол жеткізді, күрделі сөйлеу актінің үш негізгі типін атап айтылды: кешенді, композитті, құрамдас (күрделі сөйлеу актісі бірнеше қарапайым сөйлеу актілерінен тұрады деген Д. Вундерлихтың орташа ережесі). Құрамындағы бір сөйлеу актісі басқасын жүзеге асыруға көмектесетін, бір күрделі сөйлеммен жүзеге асырылған бірнеше сөйлеу актілерінің үйлесімі құрамдас сөйлеу актісінің үлгісі бола алады: «*Excuse me, sir, is this your case?*» Құрамдас сөйлеу актісіне келтірген В.И. Карабанның бұл мысалында, компоненттер байланысы «бірінші компоненттің перлокутивті мақсатының жүзеге асуы, екінші компонентінде перлокутивті мақсатының жүзеге асуын арнайы мүмкін қылады. Мұндай бірінші компонент ретінде кешірім сұрау, сәлемдесу, көңіл аудару құралдары және т.б. бола алады. Құрамдас сөйлеу актілерінің әртүрлі типтерін ерекшелеу әдістемесін қолдану өте күрделі, олар сөзсіз сөйлеу актісі мен пікір-сөйлем шекараларының сәйкес келмеуіне сүйене отырып, барлық айтқандарды ескеретін тарихи прагмалингвистика аясындағы зерттеулерде үлкен қызығушылық тудырады [8].

Жоғарыда келтірілген пікірлерден байқалғандай сөйлеу актісі ұғымы жөнінде пікірлер біржақты еместігі көрінеді. Зерттеушілер пікірлерінің алшақтығы өте кең: біреулері сөйлеу актілерін пікір-сөйлемнен көп те аз да болуы мүмкін деп санайды, яғни бірнеше сөйлеммен немесе сөйлемдердің жекелеген бөліктерімен жүзеге асырылуы мүмкін деген пікір келтіреді. Басқалары, сөйлемдерді айту дискурстың элементарлық бірлігі деп санауға болмайды деген ережеге сүйеніп сөйлемдер мен сөйлеу актілерін сәйкестендіру мүмкіндігін жоққа шығарады. Алайда көптеген зертеушілер иллокуция мен құрылымдық-семантикалық аспектісі арасындағы талдау кезінде сөйлем мен сөйлеу акті ұғымдарын сәйкестендіру мүмкін және қажет деп санайды, дегенмен бұл сәйкестендіру әр авторда әртүрлі жүреді. Сонымен қатар, адамның тілін табиғи, қоғамда қолданысқа түсуіне қарай зерттеуді көздеген. Яғни, сөйлеу прагматикасы қоғамда қарым-қатынас жасау арқылы, адресант пен адресаттардың тілдесім мақсаттары ретінде қарастырылуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Рахметова Р. Қазақ тілі синтаксисін қатысымдық-танымдық тұрғыдан оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері п.ғ.д., ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2010, 273 б.

2. Оразбаева Ф. Тілдік коммуникация негіздері. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1995. – 252 б.

3. Моррис Ч.У. Основание теории знаков // Семиотика. Антология. Екатеринбург, 2001. – С. 45-97.
4. Серль Дж. Что такое речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 151-169.
5. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 280 с.
6. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
7. Қазақ совет энциклопедиясы. – Алматы: Мектеп, 1982-564 б.
8. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. — Киев: Вища школа, 1989а. — 131с.

Б. Жылқыбекұлы
Астана қ. (Қазақстан)

СУРЕТ ӨЛЕҢ ЖӘНЕ ЛИРИКАЛЫҚ МЕН

Детальдық құрылымдағы өлеңдерге табиғат көрінісі де материал бола алады. Нақтылап айтқанда, табиғат көрінісін суреттеу арқылы ақынның нәзік көңіл-күйі мен ойнақы ой-сезімін бейнелеп көрсететін өлеңдер де детальдық құрылымдағы өлеңдерге жатады. Мысалы,

Саратан айы. Сарала тауда. Салқын қыр,
Сарала тауға жұғып тұр, кешкі жалқын нұр.
Жалқын нұр жұққан ақ үйдің жаны. Аузына
Жаулығын бүркеп, жауандай қарап жарқын жүр.
Жауаң көз ару құбақан құлын мүшелі,
Өндірдей ұлдың өңінде көрген түсі еді.
Сөзіме менің сылқылдап қатса ішегі,
Аузынан лекіп ал қызыл гүлдер түседі [1, 234 б.].

Бұл өлеңде «Салқын қыр» кешкі табиғат көрінісі деталь ретінде пайдаланылған. Сол бір табиғат суреті арқылы лирикалық «Меннің» ақ жарқын аруға деген ағыл-тегіл сүйініші нанымды түрде бейнеленген. Мұндай өлеңдердің соңғы түйіні – «сөзіме менің сылқылдап қатса ішегі, аузынан лекіп ал қызыл гүлдер түседі» деген сияқты өлеңдегі лирикалық «Меннің» еркіне сөзсіз бағынуы шартты түрде орындалуы керек. Егер олай болмай табиғаттың жалаң көрінісін ғана суреттейтін өлеңге айналып қалса, онда ол детальдық құрылымдағы өлең болмай, қайта **сурет өлеңге** айналып қалар еді. Сондықтан мұндай өлеңдерді құрылымдық түрге айырғанда, олардың осы бір нәзік түйініне ерекше көңіл бөлу қажет.

Қазіргі қазақ өлеңінде табиғат көрінісін материал етіп, өлең жазуда Сағи Жиенбаевтың өзіндік беті бар ақын екендігін ешкім де жоққа шығара алмайды. Алайда оның өлеңдерінің қандай өлең екендігі жөнінде оның өлеңдерін лирикалық «Менмен» қатыстылығы немесе оған бағынышты-бағынышсыздығына қарай отырып, түрлерге айырған соң барып, бір тұжырымға келуге болады. Егер оның өлеңдерінің басым көпшілігі лирикалық «Менге» бағынышты болса, онда ол детальдық құрылымда өлең жазатын ақындар қатарына кіре алады, ал оның керісінше болса, сурет өлең жазатын ақынның бірі болып қала береді. Мысалы:

Тотығып күрең жалынға,
Жартастың жүзі қызарып,
Күндізгі мұнар жамылған,
Шатқалдың бойы ұзарып.

Салқын жел келіп бабына,
Көтеріп сайдың ақ буын,
Таулардың арғы жағына
Еңкейіп бара жатты күн.

Қоңырқай тартып реңі,
Қойғандай алдын құрсаулап,
Бір шөкім бұлтқа тіреліп,
Сәулелер жерге тұр саулап [2, 259].

Бұл өлең табиғат көрінісінің таза суретін сөз құдіреті арқылы сызумен ерекшеленеді. «Жартастың жүзі қызарып», «шатқалдың бойы ұзарып» күн таулардың арғы жағына еңкейіп бара жатқанда, «бір шөкім бұлтқа тіреліп», сәулелердің жерге саулап тұруы шебер суретшінің суретінен бір де бір кем емес, өте ұтымды «сызылған» өлең суреті екендігі шындық. Алайда мұнда лирикалық «Меннің» көзге түспеуі өкінішті-ақ! Сондықтан мұндай таза табиғат көрінісін суреттеген өлеңдерді сурет өлең деп атауға болатын секілді. Сол себепті сурет өлеңдерден символдық өлеңдер сияқты өзекті ой іздеп жатудың қажеті шамалы. Енді біз жоғарыдағы өлеңнен өзгешелеу көзге түсетін мына бір өлеңге назар аударып көрелік.

Көңілі күйге толғандай
Қарайды дүние елжіреп,
Алатау гүлі қолдарда
Ал күрең тудай желбіреп.

Жасанды қайың-теректер
Моншағын бойға ілгізіп,
Келеді мұңсыз бөбектер
Көзінде бір-бір күн жүзіп.

Жүрегін орап жалынға
Ақындар талай жазған жыр, -
Өздері гүлдей арулар
Өртеніп кете жаздап жүр.

Көктегі қызыл алаумен
Қанатын бірге қаққандай.
Алматы қызыл жалаумен
Биіктеп бара жатқандай.

Қызыға шолып маңайды,
Оранып мәңгі жас талға,
Алатау мәз боп қарайды
Арқасын сүйеп аспанға! [2, 158-159 бб.]

Жоғарыдағы өлеңде табиғат көрінісі табиғаттың өзіндік ерекшеліктерімен құбыла көрнекіленсе, ал мына өлеңде дүние кәдімгі адамша елжіреп, көзінде бір-бір күн жүзген бөбектер мен өртеніп кете жаздап тұрған гүлдей арулар арасында Алматы қызыл жалаумен бірге биіктеп кетіп бара жатқандай сезіледі. Бұл көріністерге Алатаудың аспанға арқасын сүйеп, мәз болып қарауы тіпті де әсерлі. Бұнда дүние мейірленіп, Алматы қанаттанып, Алатау мәз-мәйрам болады. Сондықтан бұл өлеңге адамзат баласының тұрмыс-тіршілігі мен әлеуметтік қимыл-әрекеті араласып тұрғандықтан, онда белгілі бір мақсат-міндет бар деп кесіп айтуға болады. Мақсат болған жерде, әрине, жүректің жылуы да болатындығы ақиқат. Сол себепті бұл өлеңді детальдық құрылымдағы өлеңдердің қатарына қосуға болады.

Бұндағы нақтылы деталь белгілі бір мереке-мейрамның көңілді көрініске толы ортасы екендігі біраз үңілген адамға белгілі.

Детальдық құрылымдағы өлеңдер қазіргі қазақ өлең өнерінің ішінде қарымы бір шама кең болған, салалы әрі тармақты сала. Бұл түрдегі өлеңнің жалына жармасып, өз бетінше бағыт-бағдар байқата алмай келе жатқан ақындар қаншама!? Солардың ішінен бұл күндері бұлдырап, қара үзіп шығып, өз беталысын өзінше мақамдап, нағыз ақындық бет байқатып үлгерген Жүмекен Нәжімеденов, Мұхтар Шаханов, Қадыр Мырзалиев қатарлы ақындар шоғыры көзге ерекше түседі. Сондықтан олар қазақ әдебиеті тарихынан өз орындарын ойып иеленген қарымды қаламгерлердің қатарынан орын ала алады. Ал қазіргі қазақ өлең өнерінде өмірінің соңына дейін өзіндік бір мектеп қалыптастыра алмаған ақындарымыз біреудің құлағы, біреудің кіндігі, тағы біреудің құйрығы болып жүріп, өлеңде өзіндік өре тіктей алмай, өмірден өткендігі белгілі. Кейбір көзі тірісінде түрлі айла-тәсілдер арқылы өзін-өзі ерекше дәріптейтін ақындардың өлеңдері оның өзімен бірге жерленетіндігі де ақиқат. Оның керісінше, оқырмандардың талғам таразысынан өздігінен өтіп үлгерген кейбір ақындардың өлеңдері, өлең иесінің ешқандай бір тықпалануынсыз-ақ күн сайын күн көзі биігіне көтеріліп, барған сайын асқақтай түсетіндігі белгілі. Бұл арада біз «поэзияға жаңашылдық бірден келмейді. Маяковскийше айтқанда, тонна рудадан грам радий алғандай, қазақша айтқанда: инемен құдық қазғандай» деген терең толғамның мәнін жете ұғынуымыз керек [3, 88 б.]. Бұл ақиқатты Жүмекен мен Мұқағалидың өлеңдерінің өзі-ақ өздерінің табиғи өтімділігімен күн озған сайын дәп басып, дәлелдеп келеді.

Әдебиеттер

1. Жақыпбаев Ж. Көктемгі хаттар. – Алматы: Жалын, 1992. – 278 б.
2. Жиенбаев С. Бақ құсы. – Алматы: Раритет, 2002. – 232 б.
3. Базарбаев М. Замана тудырған әдебиет. – Алматы: Жібек жолы

Ж. Ким
Н.У. Исина
г. Астана (Қазақстан)

ЭРАСТ ФАНДОРИН: АКУНИНСКИЙ «РЕЦЕПТ» ГЕРОЯ

Герой художественного произведения – носитель авторской позиции, выразитель его внутреннего «я». Выбор героя – это творческий акт. За каждым писателем закреплён определённый тип героя. К примеру, герои Пушкина отличаются благородством, герои Лермонтова склонны к внутренним противоречиям, толстовские герои постоянно пребывают в поисках ответа на философские вопросы. Совершенно иным представляется герой литературы нового тысячелетия.

Эраст Петрович Фандорин – главный герой литературного проекта Б. Акунина «Приключения Эраста Фандорина». Борис Акунин (настоящее имя Григорий Чхартишвили) создавал главного героя своих детективных романов по уникальной схеме. В одном из интервью, он озвучил «рецепт» создания Фандорина. «Прототип Фандорина – 20%, Печорина + 30%, князя Мышкина + 10%, Андрея Болконского + 15%, полковника Най-Турса + 5%, агента Купера + 8%, собственной рецептуры, взболтать, дать отстояться в течение трех первых романов, а потом относиться как к живому человеку, от которого автор может ожидать всего, чего угодно» [1].

Цель нашего исследования – определить тип героя литературного проекта «Приключения Эраста Фандорина» Б.Акунина, раскрыть характерные черты.

Литературный портрет Эраста Фандорина, героя романов Б. Акунина, формируется на протяжении всего романного повествования. Каким же предстаёт герой на первых страницах романа? В начале цикла это «весьма милостивый юноша, с чёрными волосами (которыми он втайне гордился) и голубыми (увы, лучше бы тоже чёрными) глазами, довольно высокого роста, с белой кожей и проклятым, неистребимым румянцем на щеках» [2, с. 3]. К внутренним качествам акунинского героя, пожалуй, можно отнести энтузиазм и инициативность, романтичность натуры. Эти качества прослеживаются на протяжении первых романов, но постепенно к концу утрачиваются героем. На смену им в дальнейшем появится безразличие, которое, впрочем, не помешает ярко выраженному чувству справедливости. Важнейшей характеристикой литературного портрета Эраста Фандорина является невероятное везение в азартных играх и в жизни, о котором сам герой говорит с нескрываемой радостью. «У меня редкий дар, господа, — ужасно везет в азартные игры. Необъяснимый феномен. Я уж давно свыкся. Очевидно все дело в том, что моему покойному батюшке столь же редко не везло. Я выигрываю всегда и в любые игры, и оттого терпеть их не могу» [3, с. 112].

Детализация – важнейшее средство создания художественного образа. Художественная деталь используется преимущественно в описании предметного мира, картин природы, портретной характеристике героев. Под художественной деталью подразумевается мельчайшая подробность, с помощью которой автор подчеркивает важнейшее свойство предмета или персонажа. Так, посредством детали Б. Акунин стремится подчеркнуть непохожесть, исключительность своего героя. К примеру, седые виски и небольшое заикание – отличительная черта Эраста Фандорина во всех произведениях автора – появляются в финале романа «Азazelь». Детали внешнего облика героя подчеркивают изначальную предопределённость его судьбы и трагический финал, красной нитью проходящие через все романы «фандоринского» цикла. Безусловно, Эраст Фандорин обладает узнаваемыми как внешними, так и внутренними чертами. Помимо седых висков, в портретной характеристике героя описываются чёрные волосы и усы, высокий рост, безупречный стиль в одежде. В поведении и образе жизни героя также наличествуют особые приметы: использование дедуктивного метода для раскрытия преступлений, владение боевыми искусствами, невероятное и необъяснимое везение в азартных играх, нестабильность в личной жизни, владение японской медитацией. Из романа в роман герой Эраст Фандорин «оттачивает» свои исключительные качества и приобретает новые.

Следующим пунктом развития личности героя романов Б. Акунина является встреча Эраста Фандорина с Масой, описанная в романе «Алмазная колесница». Масахиро Сибата – верный слуга, помощник и преданный друг. Молодой Эраст Петрович знакомится с Масой в 1878 году в Японии, где он исполнял дипломатическую миссию. Следуя долгу чести, Эраст Петрович заступился за Масу и выиграл его жизнь в кости. Именно в тот момент Маса принял решение посвятить свою жизнь службе Фандорину в благодарность за спасение его от вечного позора. Маса немногим напоминает доктора Ватсона – неизменного спутника расследований Шерлока Холмса, героя А. Конан Дойля, или Гастингса – коллега Пуаро из детективов Агаты Кристи. По словам литературоведа В. Шкловского, в детективе обязательна пара «сыщик – его незадачливый коллега или знакомый» [5, с. 244]. Он далеко не равнозначен, не конкурент главному персонажу, но зачастую играет очень важную вспомогательную роль. Наличие помощника – характерная черта образа гениального сыщика. Литературные реминисценции, аллюзии – отличительные свойства постмодернизма.

Говоря об уникальности своего героя, писатель Борис Акунин называет причины создания именно такого героя. «За 200 лет в русской литературе так и не появилось персонажа, «на которого хотели бы походить мальчишки и в которого влюблялись бы

девочки». Например, в князе Мышкине «при всех его чудесных душевных качествах отсутствует мужское начало, а национальному герою без этого никак нельзя». В Печорине есть что-то «неприятное». Андрей Болконский, «возможно, был героем для гимназистов и гимназисток, но теперь вряд ли...» [6, с. 264].

Аналитическое прочтение романов Б.Акунина убеждает в том, что образ героя эволюционирует: совершенствуется его природа, меняется характер героя, приобретая всё новые устойчивые черты. С возрастом Эраст Петрович становится лишь сильнее, опытнее и мудрее, никогда не переставая учиться. В свои пятьдесят лет в романе «Весь мир театр» он намерен развиваться дальше усиленными темпами. «Физической и умственной крепостью Эраст Петрович поступаться тоже был не намерен. Для этой цели он разработал специальную программу. В каждый следующий год жизни нужно осваивать новый рубеж. Даже два рубежа: спортивно-физический и интеллектуальный. Тогда стариться будет не страшно, а интересно. Довольно быстро составилась перспективный план грядущей экспансии – и такой, что следующих пятидесяти лет могло не хватить» [7, с. 11].

Подводя итоги нашего исследования, следует отметить, что Эраст Фандорин – художественное открытие современной постмодернистской литературы. Б. Акунин создал уникальную формулу, или, как он сам выразился, «рецепт» героя современного литературного процесса. Уникальность акунинского героя состоит в том, что в нём явно угадываются черты героев и персонажей мировой классической литературы. Эраст Фандорин являет собой новый тип героя современной постмодернистской литературы.

Литература

1. Борис Акунин: гений – это урод... Райтхак // Интернет-ресурс <https://mipishem.livejournal.com/471812.html>
2. Акунин Б. Азazelь // Захаров. – Москва, 2000. – 240 с.
3. Акунин Б. Смерть Ахиллеса // Захаров. – Москва, 1998. – 336 с.
4. Акунин Б. Алмазная Колесница (Том II) // Захаров. – Москва, 2003. – 720 с.
5. Ранчин А. Романы Б. Акунина и классическая традиция: повествование в четырех главах с предуведомлением, нелирическим отступлением и эпилогом // Интернет-ресурс <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/67/ran14-pr.html>
6. Сорокин С. П. Бинарность Фандорина, или пересечение восточной и западной традиций в контексте «фандоринского цикла» Б. Акунина // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль, 2011 - №1. - Том I. – С. 264.
7. Акунин Б. Весь мир театр // Захаров. – Москва, 2009. – 480 с.

К.С. Нурсали
Н.У. Исина
г. Астана (Казахстан)

СВЯТОЧНЫЙ РАССКАЗ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ЖАНРА

В ряду жанров русской литературы особое место занимает святочный (рождественский) рассказ, в последние десятилетия ставший объектом научного исследования российских ученых Е. Душечкиной, К. Коровина, И. Панкеева, И. Киреевой и др. Святочный (рождественский) рассказ – это жанр календарной литературы, характеризующийся определенной спецификой в сравнении с традиционным рассказом. Традиционный рождественский рассказ имеет светлый и радостный финал, в котором добро

неизменно торжествует. Герои произведения оказываются в состоянии духовного или материального кризиса, для разрешения которого требуется чудо. Чудо реализуется здесь не только как вмешательство высших сил, но и счастливая случайность, удачное совпадение, которые тоже в парадигме значений календарной прозы видятся как знак свыше [1, с.127].

Происхождение святочного рассказа напрямую связано с празднованием Рождества, установленного христианской церковью. Это обстоятельство и обуславливает его специфику и отличие от традиционного рассказа. Как известно, христиане от Рождества до Крещения проводили так называемые «святочные вечера». По народной традиции Святки, совпадавшие с празднованием Нового года, сопровождалась гаданием, пением, переодеванием (ряженые) и плясками. Поэтому святочные рассказы непременно содержали в себе элементы волшебства, фантастики, чудесного превращения. Финал их также традиционен: добро побеждает зло [2, с.7].

В литературе эпохи реализма с её актуализацией социальной темы святочный рассказ приобретает новые черты: герои оказываются в сложной жизненной ситуации, и только счастливая случайность, удачное совпадение, как знак свыше, воспринимаются ими как спасительное чудо.

Основателем жанра святочного (рождественского) рассказа в мировой литературе принято считать английского писателя, романиста Чарльза Диккенса, опубликовавшего в 1843 году «Рождественскую песнь в прозе». В ней автор связал тему рождества с социальной проблемой и преподал основы «рождественской философии»: ценность человеческой души, любовь к «человеку во грехе». Традиция Чарльза Диккенса была воспринята европейской и русской литературой и получила дальнейшее развитие. В жанре святочного рассказа написана «Девочка со спичками» датского сказочника Ганса Христиана Андерсена.

В русской литературе святочный (рождественский) рассказ появился в средневековую эпоху. Образцом его является новелла «Повесть о Фроле Скобееве. Сюжетную основу её составляет история бедного дворянина Фрола Скобеева, который, переодевшись в женское платье, проник на девичью святочную вечеринку, где в ходе игровой, «потешной» свадьбы соблазнил дочь стольника-царского любимца (стольник-придворный, прислуживающий за царским столом), на которой «увозом» женился. В финале рассказа царь простил пойманного жениха-похитителя и даже приблизил его ко двору.

Большую роль в популяризации святочного рассказа сыграла периодическая печать XIX века. В 1826 году издатель журнала «Московский телеграф» Николай Полевой опубликовал «Святочные рассказы», в котором описал старинную русскую традицию, когда старики в вечер святок рассказывали истории (былички и бывальщины), так или иначе связанные с праздником.

В начале XIX века попытки использования элементов святочного рассказа предпринимались поэтами – представителями романтизма первой половины XIX века. Например, в романтической поэме В. Жуковского «Светлана» содержатся фрагменты святочного гадания. Празднование святок упоминается и в пушкинском романе в стихах «Евгений Онегин», в описании жизни и быта семьи Лариных. Подлинный шедевр устного святочного рассказа во второй половине XIX века создал Н.В. Гоголь, автор повести «Вечера на хуторе близ Диканьки». Глава «Ночь перед рождеством» наполнена множеством достоверных, красочно описанных этнографических деталей народного праздника. Действие нечистой силы здесь начинается с похищения чёртом звёзд и месяца. К наступившей в мире темноте добавляется метель, усиливая хаос. С этого момента в повести начинают происходить фантастические события. Но в отличие от устных быличек, в которых вмешательство сверхъестественных сил заканчивается для героя плачевно, в гоголевской повести кузнец и художник Вакула одерживает над чёртом победу. Это свойство чудесного спасения сближает «Вечера...» с рождественским рассказом [3].

Во второй половине XIX века святочный рассказ приобрёл большую популярность. В этом жанре успешно работали М.Е. Салтыков-Щедрин, Г.И. Успенский, Д.Н. Мамин-

Сибиряк, В.Г. Короленко, Л.Н. Андреев, А.М. Горький. Интерес писателей объясняется стремлением заострить внимание читателей к социальным проблемам, напомнить о неизбежности духовных ценностей и нравственных основ общества. Идея добра, любви к ближнему, милосердия, гуманного отношения ко всему живому определяют содержание художественных произведений. В рассказе Ф.М. Достоевского «Мальчик у Христа на ёлке» реалистическая история главного героя сопровождается элементами чудесного. Рассказы А.П. Чехова «Детвора», «Мальчики» сюжетно воспроизводят черты святочного рассказа. Действия в них происходят именно накануне рождества, главные герои – дети. Финал чеховских рассказов оптимистичен. Цикл святочных рассказов публикует и Н.С. Лесков. Его рассказы «Христос в гостях у мужика», «Неразменный рубль», «Дурачок», опубликованные в рождественских журналах «Игрушечка» и «Задушевное слово», воссоздают атмосферу рождественского праздника, чудесного превращения.

В литературе начала XX века святочный рассказ, трансформируясь, постепенно утрачивает своё главное свойство: утверждение христианской добродетели – и превращается в обычный новогодний рассказ. Образцом подобной жанровой трансформации является рассказ «Ёлка в Сокольниках» В. Бонч-Бруевича, в котором сказочного персонажа Деда Мороза заменяет Ленин, добрый друг и помощник советских детей. Образцом святочного рассказа советской эпохи можно назвать и рассказ А. Гайдара «Чук и Гек», воссоздающий сказочную атмосферу, сближающую его с традиционными рождественскими историями. Традиции святочного рассказа сохранялись и в советской литературе в описании счастливых перемен, необычных подарков героям, в признании в чувствах под Новый год. Таковы повести В. Каверина «Два капитана»; Р.Фраермана «Дикая собака Динго».

В современной русской литературе жанр святочного рассказавновь возрождается. Интерес к нему вызван возвращением к христианству, православным традициям, возобновлением церковно-просветительской работы. Появляются современные рождественские рассказы В. Берестова «Счастливого Рождества», А. Багданова «Когда родился Новый Год», И. Токмаковой «Как изгоняли Рождество» и ее пьеса для детей «Самая красивая звезда».

Современные российские прозаики Л. Петрушевская, В. Токарева вновь возрождают жанр святочного рассказа. Примером может служить рассказ «Чёрное пальто» Л. Петрушевской. Сюжет его, на первый взгляд, незатейлив и прост: героиня расстается с женихом и решает на самоубийство. Но неожиданно попадает в странное междумирье, где и получает последний шанс изменить своё крайнее решение. В рассказе прослеживаются характерные признаки жанра: чудо, жизненный урок, счастливая концовка и нравственное перерождение героини. В таком же ключе написан рассказ «Мальчик Новый год», имеющем подзаголовок «нынешняя сказка». Автор обратилась к жанру рождественского рассказа более явно: герои его – «маленькие люди» своим неравнодушием сами совершают маленькое чудо, не дав случиться беде [4, с.10]. Действие в «Рождественском рассказе» В. Токаревой происходит накануне новогоднего праздника. Главная героиня покупает цветок для живого уголка и приносит его в класс. Но пробежавший мимо Борька намеренно задевает её, отчего горшок с цветком вдребезги разбивается. Обида за убитый цветок надолго остается в душе героини. «Убитый цветок так и остался неотмщенным. Зло осталось безнаказанным, свободно и нагло гуляло по городу в образе Борьки Карпова» [5]. Проходят годы – герои взрослеют. Накануне рождества героиня узнаёт в солдате с переломанным носом героиня своего бывшего одноклассника. Прежняя обида сменяется состраданием к герою.

Таким образом, святочный рассказ в современной русской прозе претерпел некоторые структурные и стилевые изменения. Но неизменной остаётся идея рассказа: любовь, милосердие, сострадание к ближнему. В современных условиях глобализации и развития информационных технологий формирование духовных ценностей и нравственных качеств человека невозможно без обращения к таким вечным константам, как Любовь, Добро, Милосердие, Сострадание.

Литература

1. Минералова И.Г. Детская литература: Учеб.пос. – М., 2002. –127 с.
2. Кравцов Н.И. Славянский фольклор. – Москва. 1987. – 257 с.
3. Душечкина Е.В. Проблема календарной словесности. – 1995. – 258 с.
4. Петрушевская Л.С. Мальчик Новый год. – М: Изд. «Коммерсантъ», 2007.
5. Токарева В. Рождественский рассказ. [Электронный ресурс]
http://isidor.ru/author/2044/books/55608/tokareva_viktoriya_samoylovna/rojdestivskiy_rasskaz

А. Шормақова
Қ.Таңатарова
Астана қ. (Қазақстан)

ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫН ЖАҢАША ОҚЫТУ

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен сауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін байыту», – деп көрсетілген [1].

Дамыта оқыту мен танымдық қызығушылығын арттыру бағытындағы педагогикалық технология В.В. Давыдов, Л.В. Занков, Г.И. Щукина, проблемалап оқыту М.Махмутов, А.Матюшкин, В.Оконь, «Дидактикалық бірліктерді ірілендіру» П.М.Эрдниев еңбектерінде жан-жақты қарастырылды [2]. Қазіргі білім беру жүйесінде әдіскерлер осы жаңа технологиялардың элементтері негізінде оқу материалын түрлендіріп, жаңартып, насихаттап жүр.

Оқыту үдерісінде дамыта оқыту технологиясы кең қолданыста деуге болады. Дамыта оқыту жүйесіне ерте кезден бастап-ақ ұлы педагогтар Я.А. Каменскийдің, орыстың ұлы ағартушысы К.Д. Ушинскийдің қосқан үлестері мол. Ал дамыта оқыту үдерісінің ғылыми негіздемесі Л.С.Выготский есімімен байланысты қалыптасты.

«Дамыта оқыту» деген термин психология ғылымында туып, баланың дамуын қалыптастырған Ж.Пиаженің еңбегінде, ойлаудың әртүрлі деңгейі, типтері Л.С.Выготский еңбектерінде жан-жақты талданды [3, 8]. Осылардың негізінде дамыта оқыту проблемасына арналған эксперименттер жасалды. Оның бірін – В.В.Давыдов, ал екіншісін – Л.В.Занков басқарды.

Дамыта оқытуда тұлғаның ізденушілік-зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда болады. Яғни, сабақ төмендегідей құрамдас бөліктерден тұрады:

1. Оқу мақсаттарының қойылуы;
2. Оны шешудің жолын бірлесе қарастыру;
3. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу [3, 11].

Білім алушының алдына оқу мақсаттарын қоюда ешқандай дайын үлгі берілмейді. Мақсатты шешу – іштей талқылау, сосын жинақтау арқылы жүзеге асады.

Оқытушы сабақ үдерісін ұйымдастырушы адам ретінде, шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретіледі. Әр студентке өз ойын, пікірін ойлауға мүмкіндік беріледі, жауаптар тыңдалады. Әрине, жауаптар барлық жағдайда дұрыс бола бермейді. Дегенмен әр студент жасаған еңбегінің нәтижесімен бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке тәжірибесін қорытындылауға үйренеді.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды педагогикалық жүйе [4, 11]. Оның нәтижесінде әр студенттің өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайық жағдайлар жасалады. Сонымен, қазіргі кездегі сапалы білім беруге бағытталған дамыта оқыту психологиясы – студенттің ақыл-ойын дамытуға арналған теориялық әдістерді қолдана отырып, бағдар алған оқыту жүйесі [5, 18]. Дамыта оқытуда – білім алушы өз іс-әрекетін өзі құруға, өзін-өзі дамытуға, білімді өз бетімен меңгеруге, өз ойын еркін айтуға, дәлелдеуге, шешімнің дұрыс-бұрыстығын қабылдауға, өз бетімен іздену жұмыстарын жүргізуге, өзін-өзі бағалауға үйретіледі.

Дамыта оқыту – сабақтардағы ерекше ахуал, оқытушы мен студент арасындағы ерекше қарым-қатынас. Оқытушы – бұл жағдайда дайын білім түсіндіріп қоюшы, бақылаушы, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана студенттің интеллектісінің көзін ашып, шығармашылығын дамытады. Студенттің шығармашылық қабілеті оның ойлау мен практикалық әрекеттері арқылы дамиды.

Дамыта оқыту жүйесінде оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас жаңа қағидаларға негізделеді. Олар – ынтымақтастық, өзара сыйластық, түсіністік сияқты қасиеттер. Бұл технологияның маңызды тағы бір ерекшелігі – білім алушыларды жақсы, орташа деп бөлмей, барлық білім алушының дамуы үшін қолайлы жағдай туғызуды мақсат тұтуы. Білім алушының өз шамасы келгенінше, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуі ойластырылған.

Сол арқылы ол да өзін мүмкін дәрежеге дейін дамыта алады. Бұл жолда оның қателесуі мүмкін. Мұнда оқытушы тарапынан көрсетілген сабырлылық, байсалдылық оның өз күшіне деген сенімін арттырып, алға жетелейді деп есептелінеді. Ал студенттің дамуының негізі болып табылатын әрекет, оқу әрекеті, әрбір сабақтың өзегі деп түсіну керек.

Қазақ әдебиетін осы технология арқылы оқытуда көп нәтижелерге қол жеткізілді. Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларында тілді байытар, көркем шығарманы шырайландырар тәсілдер мол. Сол амал-тәсілдердің, тілдік-көркемдегіш құралдардың қолданылуы, ақынның сөз құбылту, түрлендіру, суреткерлік шеберлігі дамыта оқыту технологиясы арқылы ашылды. Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясының көркемдік ерекшеліктерін ашу үшін оның дүниетанымына бойлау, сол арқылы қазақтың өлең өрнегіндегі өзіндік нақышын, даралық стилін таныту сабақтың басты мақсаты болып табылды.

Тақырыптық мазмұны, көркемдік болмысы алуан түрлі, әрі күрделі Шәкәрім поэзиясын дамыта оқыту технологиясы арқылы меңгеруде төмендегі нәтижелерге қол жеткізілді:

Біріншіден, ақын поэзиясындағы өлеңдік өрнектер, көркем суреттеулер ашылды.

Екіншіден, Шәкәрімнің лирикалық кейіпкерлерді сомдауда «шын нұр», «шын асық», «таза ой», «от жүрек», «тәтті тіл», «таза жан» [6] т.б. көптеген эпитеттік қолданыстарды түрлендіре қолдануы ақынның қаламгерлік қолтаңбасын айқындайтын айрықша белгі екеніне көз жеткізілді.

Үшіншіден, ақын поэзиясындағы адам мәселесі өзгеше өрнекпен суреттеледі. Суреткер осы мәселені шешуде жаңа метафоралар мен ауыстыруды түрлендіре қолданғаны анықталды.

Төртіншіден, ақын өлеңдері фразеологиялық оралымдармен бейнелі суретті сөздермен дараланады. Мысалы, «сұм жүректің оянбауы», «жебір ұлық қылған іс», «өлі жүрек», «көңілдің қабағы салбырады», «залым ғалым», «сұм ақын», «тозған ой», «азат ақыл», «күңшіл мұңдар» сияқты алуан сипатты сөз образдары ашылды.

Қорыта айтқанда, оқу материалын дамыта оқыту технологиясы арқылы түрлендіріп, жақсы нәтижелерге жетуге болады: жаңа теориялық білім аз уақыт ішінде өнімді игертіледі әрі көбірек біліктілік пен дағды қалыптастыруға мүмкіндік беріледі, студенттің шығармашылықпен жұмыс жасауына жағдай жасалады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 96 б.
2. Құрман Н.Ж. Жаңа педагогикалық технологиялар жүйесіндегі қазақ тілінен сабақ үлгілері. – Астана: Ш.Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы, 2008. – 172 б.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
4. Оқыту және тәрбиелеу журналы, 2010 ж., № 6.
5. Чошанов М.А. Гибкая технология. – М: Народное образования, 2006. – 160 с.
6. Негимов С. «Шәкәрім шеберлігі» «Шәкәрімтану мәселелері» II том, Алматы, Раритет, 2007, 272-бет.
7. Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов, [А.Құдайбердиев]. – Алматы: Жазушы, 1988. – 559 б.
8. Шәкәрім. Шығармалары. – Алматы: Жазушы. – 1988. – 560 б.

Г.С. Райнбекова
А.М. Мужикбаева
Астана қ. (Қазақстан)

С. МҰҚАНОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Тіл – қоғамдық қарым-қатынастың ерекше сипатын білдіретін құнды құрал. Тіл – халықтың ұрпақтан-ұрпаққа ғасырлар бойы үзіліссіз беріліп келе жатқан ұлттық мұрасы. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев қазақ тілімізге «Әлем әдебиетіндегі әйгілі жүз кітапты емін-еркін бар бояуымен төгілтіп түсіретін тіл – қуатты қазақ тілі – сондай тіл» деп баға берген болатын. Олай болса халық тілінің құнарлы да сүбелі бейнесі сол халықтың көркем әдебиеті арқылы көрінеді. Көркем туынды – ұлт мәдениетінің негізгі көрсеткіші. Көркем сөз кестесімен өрілген әдеби шығармалардың бейнелілігі мен дәлдігін ұлттық тілдің сұлу айшықтарын ашып көрсететін тілдік құралдардың бірі – фразеологизмдер. Фразеологизмдерді зерттеу арқылы тек тілдің өткенін түп тамырын ғана емес, сол тілді қолданушы халықтың мәдениетін терең білуге болады. Сондықтан да болар фразеологизмдерді жан-жақты зерттеуге деген қызығушылық толастамай отыр. Фразеологизмдердің варианттары синонимиясы, омонимиясы, полисемиясы, этимологиясы жайлы да зерттеліп үлкен еңбектер жазылды. Әйтсе де фразеологизмнің әлі ашылмаған қыр-сыры жетерлік. Сонымен философиялық тұрғыда қайшылықтар бірін-бірі жоққа шығару қасиеттерін иеленсе, осы қайшылықтың екі шегі қарама-қарсы құбылыстар болып табылады. Сондықтан да сөздерді салыстыру нәтижесінде философиядағы «қарама-қарсылықтың бірлігі мен күресі заңының»:

- Ажырамас бірлікте болу;
- Әр қилы ғана емес сондай-ақ бірыңғай қарым-қатынаста тұрып-ақ бірін-бірі жоққа шығару.

Қазақ тілі білімінде қарсы мәнді фразеологизмдер мәселесі күні бүгінге дейін арнайы зерттеу нысаны етіп қарастырылмаған. Академик І. Кеңесбаев: «Фразеологизмдер ішінде өзара қарсы мағына беретін сыңарлардың бары анық болса да олардың типтері әлі де тереңірек зерттеуді, тексеруді қажет етеді» – деген болатын.

Бір-біріне өту сияқты негізгі белгілері тілдегі антонимдердің мынадай басты критерийлерімен ұштасып жатады:

- 1) Тілдегі қарама-қарсы ұғымдар бір-бірімен байланыста болады бірінсіз-бірі өмір сүрмейді. Мысалы: *жақсы-жаман, үлкен-кіші, биік-аласа.*

2) Антонимдік жұптар бірін-бірі жоққа шығарып затқа жаңа баға бере алады. Мысалы: *ақылды-ақылсыз* жұптарда ақылсыз сөзі ақылды деген сөздің мағынасын мүлде жоққа шығарады, бірақ адамға тән қасиетке жаңа баға бермейді. Ақылды деген сөз мүлде кереғар ұғымды білдіріп адамның жаңа бір қасиетін білдіретін сөз – *ақымақ*. Сонда *ақылды, ақымақ* антоним сөздер *ақылды, ақылсыз* болымды, болымсыз тұлғалар.

1) Антонимдер үнемі бір-біріне қарама-қарсы қолданыла келе мүлде жақындасып кірігіп кету қасиетіне ие. Мысалы: «Жаман айтпай жақсы жоқ»; «Қыз күнінде бәрі жақсы, жаман қатын қайдан шығады» [1, 27]; «Дәндеме қол-аяғын шілдерлеулі»; «Жаман шұбардың бар қыз-келіншегі бозбалаларды аттылы-жаяулы кеп тосып тұр екен»; «Қайғының уытын қуаныш қана алады»; *жақсы-жаман, қол-аяғы, аттылы-жаяулы, қайғы-қуаныш*.

Тіл білімінде «қарама-қарсылық» пен «қайшылық» ұғымдарының айырмашылықтары мен мәнін ғалым Ж. Мусин түсіндірген болатын. Ж. Мусиннің тұжырымы бойынша: «Қайшылықты ұғымда бірін-бірі тікелей жоққа шығарады. Мысалы А-А емес Б-Б емес. Бұлардың арасында ешқандай аралық мүше болмайды. Тіл білімінде мұны болымсыздық категориясы деп атайды. Қарама-қарсы ұғымдар бір логикалық қатардың ең шеткі екі мүшесі болып табылады. Олардың арасында үшінші аралық (мүше) болуы мүмкін. Қарама-қарсы ұғымдар бірін-бірі жоққа шығарып қана қоймайды сонымен қатар затқа құбылысқа жаңа баға береді. Логикада бұлардың арақатынасы А-А емес – Б, Б-Б емес – С деп бейнеленеді» [2, 48].

Тіліміздегі лексикалық антонимдер теориясын қалыптастырушы Ж. Мусин бұл тақырыптың болашаққа зерттелуі тиіс екендігін айтып: «Фразеологизмдер көбінесе сапалық-бағалық сипатта болады. Сондықтан көптеген идиомдар мен фразалар бір-біріне қарсы мағынада болып келеді» – деп ой түйеді.

Бұл пікірден өзге фразеологиялық антонимдердің анықтамасы мен жасалу жолдары туралы мәліметті Ә. Болғанбайұлы мен Ғ. Қалиұлының «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» атты оқулығынан ғана кездестіруге болады: «Лексикалық бірліктер (сөздер) сияқты фразеологизмдер де мағынасы жағынан бір-біріне қарама-қарсы қатынаста кездеседі». Мысалы: «*Тозған қазды топтанған қарға жейді*»–*«айрандай ұйыған бірлігі*»; «*Бас екеу болмайды – «қу тізеңді құшақтамай*» т.б. Осындай мағынасы қарама-қарсы фразеологизмдер фразеологиялық антонимдер деп аталады. Шындық өмірдегі заттар мен құбылыстардың, әрекеттердің қарама-қарсылығына негізделген лексикалық антонимдерден фразеологиялық антонимдердің басты ерекшелігі – қарама-қарсы мағыналарды бейнелеп мәнерлеп беретіндігінде. Мысалы: қатынаспады – келіп тұрды дегенде бір нәрсенің мән-жайын ғана хабарламай стильдік мәнін күшейтіп әсерлі етіп білдіріп тұр. Ашық мінез шөлкес мінез деп адамдардың мінездеріне байланысты жұптар кездеседі [2, 256].

Лексикалық антонимдердің контексте берілу ерекшеліктеріне қатысты Ғ. Мұсабаев, Ж. Мусиннің тұжырымдары мен топтастыруларына сүйене отырып, Сәбит Мұқановтың шығармасындағы контексте қарсы мәнді фразеологизмдердің қолданылу сипатын төмендегідей түрлерге бөлуге болады:

1) *Фразеологиялық антонимдер бір сөйлемнің ішінде қатар беріледі: Ал терісі сүйегіне жабысқандай боп келген Ғалияңұр ілезде қаптай боп кетіп бұрын денесіне шағындап тіктірілген киімдері аз күнде әрең сыйды көйлегі мен қамзолының жағалары жетпей гап түймелерін қайта қадағатты.*

2) *Контексте лексикалық бірлікке фразеологизм қарсы мәнде қолданылады: Онысы несі екенін білмедім де «тұр-тұлғасын көріп алайын» деп отырған тұрпатына көз тіктім: шықты салқыннан тоңазуы ма түңгі күңгірт сәуледен бе әлде жаратылысы солай ма қыздың қазақылау біткен дөңгелектеу жүзі қоңыр қалай сияқты сұп-сұр; тоңазудан ба әлде танымайтын «күйеу болам» деп ойлайтын әлдекім қасына отырудан қымсынуы ма әлде бет-пердесі жыртылмаған ұялишақ қыз ба денесі дірілдеңкіреген сияқты... Менімен таныс оңашада аздап әзілдесіп те қалған өткірлеу сапылдақтау Мағрипа бұл жолы да «жол көріп қалған қыздай» лепілдеп Рахима мен менің неге қатар отыруымызды білетін адамға ұқсап екеуміздің түйық арамызды тұтастырып жібергісі келгендей*

3) Лексикалық антонимдер мен фразеологиялық антонимдер контексте қатар жұмсалады: *«Өткен жылы апрельге дейін сіресіп жатқан қалың қар биыл февральдың ортасынан бастап еруге айналды да марттың басында жар қара тақырланып жылы ауа райының тоңы жібіп іле көктеген шөп тез қалыңдауға айналды.*

4) Фразеологиялық антонимдер жеке дара қолданылатын контекстер. Қарсы мағыналы сөздер үнемі бір сөйлем ішінде жұп болып қолданылуы шарт емес ал фразеологиялық антонимдер әр сөйлем ішінде жеке қолданылғанмен де олардың антонимдік мәнін ажыратуға болады. Мысалы: – «Менің қызым дағдылы күншаштардың біреуі емес» дейді. «Қызым – елге атағы шыққан қыз». Келтірілген бірінші сөйлемдегі дағдылы күншаштардың біреуі емес фразеологизмі ерекше мағынасында жұмсалып антоним болатындығы жеке алғанда да контекст ішінде де анық көрінеді. *Қайратты жігіт бола ма десем сен де осындай бор-кемік жасық па едің? Тепсең темір үзетін қыршын жас шағың емес пе? Бұл сөйлемде де бор кемік жасық дегенді – әлсіз тепсе темір үзетін – мықты мағынасында алып отыр.*

5) Контексте тірек сөз негіз болған фразеологизмдердің біреуінің компоненттері толық беріліп, екіншісінікі толық болмаған жағдайда қарсы мәннің берілуі: *Сонда байқасам: әйел жынысының талдырмаш орта бойлысы екен; ал ашаң Мағрипаның арбиган бойы менен де биік.*

Бұл сөйлемде *талдырмаш бойлы – арбиган бойлы* антоним фразеологизмдерінің жасалуына негіз болған тірек компонент – *бой сөзі*.

6) Антоним фразеологизмдер контексте фразеологизмнің мағынасын нақтылап түсіндіріп анықтап тұратын сөздермен жарыса жұмсалады: «Тозған қазды топтанған қарға жейді» дегендей бұлардың айрандай ұйыған бірлігіне ірткі салған Байдилдиндер сол ірткісін жыл сайын күшейте береді... бұрынғысындай айғырдай азынамай момақансып қана сөйлеседі...

Тіл бір-екі күнде пайда болған жоқ талай ғасырлар қатпарына үңілсек халық басында болып жатқан тарихи жағдайлар, түрлі көзқарастар, қилы оқиғалар тұнып жатқанын көреміз. Олар халық тіліне әсерін тигізбей қоймайды. Бүгінгі күнімізге афоризм, фразеологизм, аңыз тағы басқалар ретінде жеткен, сондықтан да не нәрсені қарастырсақ та біз олардың астарына үңілуіміз керек. Кейінгі кезде өрістеп келе жатқан этнолингвистиканың негізгі мақсаты осыны көздейді. Ескі мен жаңаның ұштасуы ретінде бұл бағыттың рөлі ерекше. Болашақта осы мәселені толық зерттейтін практикалық мақсаттарда пайдалануы тиіс. Фразеологизмдердің антонимдік қолданысы көркем әдебиеттерде жиі ұшыраспаса да, біз олардың беретін мән-мазмұнын ашу үшін салыстыра қарастыруымыз керек.

Әдебиеттер

1. Мұқанов С. Өмір мектебі. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы. 1970. – 699 б.
2. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 256 б.
3. Әуезов М. Уақыт және әдебиет. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1969. – 427 б.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АРТТЫРУ

Елімізде болып жатқан іргелі-іргелі өзгерістер мен қайта жаңғырулар білім мен тәрбие беру жүйесіне де түбірлі өзгерістер мен мақсаттар әкелді. Ұлттық білім беру жүйесінің мақсаттары мен міндеттерін құруда айтулы жаңарулар жүріп жатыр. Білім стандартының жасалынуы, төл оқулықтарымыздың дүниеге келуі, білім ордаларын жаппай компьютерлендіру, инновациялық технологиядан іздену, білім мазмұнын байыту, әлемдік білім кеңістігіне ену мақсатындағы жұмыстар сол өзгерістің куәсі. Әлемдік деңгейдегі форумдарда білім беру нәтижесінде шығармашылық жеке тұлға қалыптастыру, әр баланың дарынын, талантын ашу, өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, олардың өз өмірлерін жақсартуы мен олардың қоғамда өз орнын табуына ықпал ету мәселелері сөз болады. Президентіміз Н.Ә. Назарбаев Білім, ғылым қызметкерлерінің ІІ съезінде: «Сіздер мен біздер тек болашақ буынды ғана емес, жалпыадамзаттық қадір-қасиеттердің мән-маңызын түсінетін, жаны да, тәні де таза, білімді, патриот азаматтар буынын тәрбиелеуге міндеттіміз. Балаларды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүйуге тәрбиелеу – оқытушының аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы», - деген болатын.

Белгілі ғалым, оқу-ағарту ісінің озаты, педагог Қанипа Бітібаева мемлекеттік құжаттар мен ғалымдар еңбегіне сүйене отырып, бүгінгі білім беру үрдісінің алдындағы басты мақсаттар мен міндеттерді төмендегідей тұжырымдайды:

- білімді жеке тұлғаға қарай бағыттап беру;
- дарын көзін ашу, қабілеттерін дамыту;
- оқушылардың ішкі мүмкіндіктерін тани білу, сыртқа шығуына түрткі жасау;
- оқушының өзін-өзі таныуы мен өзін-өзі танытуына ықпал ету, жағдай туғызу;
- терең білімді, тәрбиелі, рухани бай, ұлтжанды, халқының үлгі әдет-салтын құрметтеуші жеке тұлға қалыптастыру.

Міне, осы және басқа да бірнеше тұжырымдарды келтіре отырып, білім беру жүйесіндегі осындай түбірлі жаңғырулар ескірген әдіс-тәсілдер емес, жаңа инновациялық технологияны меңгеру, содан іздеу арқылы жүзеге асатынын айтады.

Білім беру жүйесіндегі осындай түбегейлі жаңғырулар тың жолдарды іздеуге алып келгенін, инновациялық технологиядан іздену – қазіргі оқыту үдерісінің басты мақсаты екенін айтады.

«Технология» сөзін педагогика тіліне аударсақ, *педагогикалық шеберлік, өнерпаздық, іскерлік* деген ұғымға келіп саяды. Орыс ғалымы С.А.Смирнов өзінің «Технология как средство обучения второго поколения» еңбегінде ол сөздің өндірістен келгенін, яғни шикізатты өңдеу, жасаудың амалдары екеніне тоқталады да, оған мынадай анықтама береді: «Технология әдістер жиынтығы ғана емес, әдістер кездейсоқ таңдалынып алынған жоқ, олардың барлығы нақты бір өнім алуға бағытталған». Өндіріс саласында «технология» сөзі шикізатты өңдеудің, жасаудың амалдары дегенді білдірсе, білім беру саласына келгенде ол терминді «Болашақ тұлғаны қалыптастырудың, жасаудың амалдары» деп аударуға болады. Бұл анықтамалар бір-бірінен онша алшақ атқан жоқ.

Болашақта терең білімді, тәрбиелі, рухани бай, ұлтжанды, туған тілін терең меңгерген тұлғаны қалыптастыру үшін білім беру барысында ең бірінші олардың танымдық қабілеттерін арттыруға үлкен көңіл бөлу керек.

Оқытушы қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқыту барысында олардың мынадай танымдық қабілеттерін арттыруы тиіс:

- жастардың көркем шығарманы талғампаздықпен түйсінуді арқылы, эстетиканы тануы;

- түрлі ұлттар әдебиетінегі тақырыптық, идеялық, сюжеттік ұқсастықтарды, бейне жасаудағы типологиялық байланыстарды анықтау арқылы өзге ұлттардың ерекшеліктерін тануы;
- көркем шығарманы тану арқылы қоғамдық-әлеуметтік ортадағы өз орнын таба білуі;
- эстетикалық талғам мен көркемдік таным дағдыларының қалыптасуы;
- жастардың сөз мәдениетінің, тіл талғамының орнығуы.

Осыларға қоса білім алушылардың сабақта өз елінің тарихын тануы, қоршаған ортаны тануы, дүниедегі ең қымбат не екенін және ақ пен қараны ажырата білуі, өзін-өзі және қоғамдық-әлеуметтік ортаны дұрыс тани білуі олардың дүниетаным негіздерінің қалыптасуына ықпал етеді. Міне, осындай танымдық қызығушылықтары арту үшін оқытушы *есті, ойлауды, елестетуді, сөйлеуді байыту* бағытындағы оқыту әдістерін қолданатыны белгілі. Сол кезде оқытушы білім алушылардың оқуға ынтасын оятып, қызығушылығын арттыра алады. Педагогтің алға қойған мақсаты да сол, яғни талабы таудай жеке тұлғаны іздеп табу, оны өсіру, әр білім алушының танымдық қабілетін дамытып, саналы деңгейге көтеру, адам дәрежесіне жеткізу.

Танымдық мәні бар тапсырмаларға негізінен *ойлауға* арналған тапсырмалар кіреді. Жоғарыда атап өткендей, *есті, ойлауды, елестетуді, сөйлеуді байыту бағытындағы* оқу әдістері енетін технологиялардың бірі – *дамыта оқыту технологиясы*.

Дамыта оқытудың тіл дамыту үрдісіндегі орны, маңызы ерекше. Дәстүрлі оқытудың басты мақсаты білім беру, білім алушылардың іскерлігі мен дағдысын қалыптастыру болса, дамыта оқыту білімді де, тәрбиені де жеке тұлғаға бағыттай отырып, оны жан-жақты дамытуды, танымдық қабілеттерін арттыруды мақсат етеді. Дамыта оқыту білім алушыны субъект ретінде қарастырады.

Дамыта оқыту жеке тұлғаның ойлауын, танымын, есте сақтау қабілетін, эмоциясын, сезімін, жан дүниесін, тілін, ерік-қайраты, мінезін, дарынын дамытуға бағытталады. Ал бұл қабілеттер тұлғаның дүниетанымын кеңейтетін негізгі себептер. Қ. Бітібаева дамыта оқыту тұлғаның шығармашылық ойлауын дамытуға ықпал ететінін айтады. Ал шығармашылық ойлау адам дамуының ең жоғарғы биігі болып табылады дейді. Оқытудың бұл түрі білім алушылардың теориялық ойлау, танымдық қабілеттерін дамытуды негізгі мақсаты етеді. Ал енді теориялық ойлау – білім алушының бір нәрсе, құбылыс туралы, олардың жаратылысы, мән-мағынасы, қасиеттері туралы зерттеулерінің сөз арқылы көрініс табатын іс-әрекеті. Дамыта оқытудың ерекшелігін ғалым былай көрсетеді:

- білім ғана емес, білім алушылардың абстрактілі ойлау іс-әрекеттері, ғылыми-танымы, тұлғалық қасиеттерін дамытудың алдыңғы кезекте тұруы;
- оқу үрдісінің тікелей тұлғаға бағытталуы;
- оқушы – субъектінің, білімді өз ізденісі, жетістіктері арқылы алуы;
- оқытушы – әр баланың танымдық түйсігін оята отырып, оларды даму аймағына кіргізуші;
- оқытушы оқушыларға дайын біліммен емес, проблемалық сұрақпен келеді, берілетін білім проблемалық баяндау негізінде болады. Оны шешу, мақсатқа жету оқушының өз іс-әрекеті арқылы жүреді.

Тақырыпқа байланысты түрлі сұрақтар қою, жеке пікірін сұрау, тақырыпта көтерілген мәселені талқыға салу – дамыта оқытудағы басты тәсілдердің бірі. Мысалы ақиық ақын Мұқағали Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасын оқыту үшін, оқытушы бірден білімді бермей білім алушылардың өзін сөйлетеді. Шығармаға кірісу үшін ой шақыру мақсатында және танымдық қабілеттерін арттыру мақсатында мынадай сұрақтар қоюға болады:

1. Аққу қандай құс?
2. Табиғат адамға не үшін қажет?
3. Ананың адам өміріндегі орны қандай?

Міне, осы сұрақтарға білім алушылар жауап беру арқылы және бір-бірінің танымдық қабілеттерін көру арқылы және оқытушының да пікірі арқылы өздерін дамытады. *Аққу, ана, табиғат* ұғымдары туралы танымдары кеңейеді. Әрі қарай шығарманың кейіпкерлері, композициялық құрылымы, мазмұнымен танысады. Соңында шығарманың көркемдік шешіміне байланысты өз ойларын ортаға салу арқылы дүниетанымдары тереңдей түседі. Мысалы, білім алушылар «*Аққу*» және «*Ана*» тобы болып екіге бөлінеді. «*Аққу*» тобы қандай жағдай болмасын аққуды атуға болмайтындығын, оның киесі барын дәлелдейді. «*Ана*» тобы ананың бала үшін кез келген қадамға баратындығын, сондықтан осы әрекетті жасауға мәжбүр болғанын дәлелдейді. Міне, осылайша білім алушы поэманың мазмұнымен танысып қоймай, өздерінің шығармашылық ойлау, пікір білдіру қабілеттерін дамытады.

Дамыта оқыту технологиясын пайдалана отырып жүргізілген сабақтардағы оқытушы-оқушы іс-әрекетін Қ. Бітібаева былай көрсетеді:

Оқытушы қызметі: оқушыларды дербес таным әрекетіне кірзігу; талдаушы, саралаушы, коррекция жасаушы; ықпал етуші, көмекші, ақылшы, психологиялық жағымды ахуал, эмоция тудырушы, мадақтаушы.

Оқушы қызметі: Ізденуші, зерттеуші; табушы, жаңа өнім жасаушы, білімді өз бетімен алушы, өзін-өзі, достарын тексеруші, бағалаушы, сараптаушы.

Білім алушылардың танымдық қабілеттерінің артуына көмектесетін келесі оқыту технологиясының бірі – *проблемалық оқыту технологиясы*. Проблемалық оқыту шығармашылық жұмыстарды жүргізудің ең өнімді жолы болып табылады. Оның басты себебі, проблемалық оқыту технологиясының өзіндік ерекшелігінде жатыр. Проблемалық оқытуда білім алушылар бейтаныс, белгілі емес мәселелерді өз беттерінше шешуге жұмылады. Проблемалық ситуацияны шешу арқылы білім алушылардың шығармашылық ойлауы дамиды, интеллектуалдық таным үрдісі жетіледі.

Ойлау үрдісі тоқтаусыз жұмыс істейді. Ойлаумен бірге тілдері де дамиды.

Проблемалық оқытуға негізделген жұмыстар, тапсырмалар білім алушылардың ғана өзіндік ойлауына, өзіндік ізденісіне бағытталады, білімді өз беттерімен алуға жол ашады, таным белсенділігін арттыруға түрткі жасайды. Проблемалық оқытуға негізделген шығармашылық тапсырмалардың ең басты белгілері, білім алушылардың белсенді дербес ізденісі, өзіндік, шығармашылық ойлауы арқылы проблемалық ситуацияны шешулерінде. Мысалы, қазақ тілі пәнінде «*Егер мен Қазақстан Парламентіне депутат болсам*» деген тақырыптағы сабақты өткізу барысында, студенттерді үш топқа бөліп, әр топқа проблемалық сұрақтар беруге болады. Бірінші оқытушы білім алушыларды іздену, зерттеу іс-әрекеттеріне кіргізеді. Яғни, оқытушы алдына проблема қояды, ол проблемаға балалардың назарын аударады, сабақ түсіндіру барысында сұрақ-жауап, басқа да өнімді тәсілдер арқылы оны шешуге түрткі жасайды.

1 топ сұрағы: *Егер сен депутат болса, Қазақстандағы білім беру деңгейін көтеру үшін білім саласына қандай өзгерістер енгізіп, ұсыныстар айтар едің?*

2 топ сұрағы: *Егер сен депутат болсаң, «Қарттар үйін» мүлдем жауып тастау үшін не істер едің? Осы мәселені қалай шешер едің?*

3 топ сұрағы: *Егер сен депутат болсаң, «Балалар үйін» мүлдем жауып тастау үшін не істер едің? Осы мәселені қалай шешер едің?*

Білім алушылар проблеманы шешу үшін болжам жасайды, дәлелдеу, салыстыру, қорытынды шығару тәсілдерін, амалдарын іздестіреді. Өз беттерімен, өз ізденістерімен мақсатқа жету үшін еңбектенеді. Осылайша білім алушылардың таным белсенділігі артады.

Әдебиеттен білім беруде *интерактивті оқыту технологиясының* әдістері де танымдық қабілеттерін арттыруға өте тиімді болып келеді. Ол, әсіресе, тіл дамыту үрдісінде де белсенді әрекет атқарады. Оған: диспут, дискуссия, дебат, конференция, рөлдік ойындар жатады. Көбінде ауызекі сөйлеу түрі арқылы жүзеге асатын жұмыстарға пайдалы болып келеді.

«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер», - деп Ж.Аймауытов айтқандай білім беру жүйесіндегі қазіргі заман талабы сабақ өткізудің жаңа әдістері мен инновациялық, ақпараттандырылған оқыту технологияларын пайдалану.

Білім беру барысында білім алушылардың танымдық қабілетін, білімдерін одан әрі дамыту, тереңдету, ізденімпаздығын арттыру, оқуға белсенділігін арттыру, ойлауды дамыту әрбір педагог үшін кәсіби парыз.

Әдебиеттер

1. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі. – Астана: Дарын, 2012 ж. – 271б.
2. Технология как средство обучение второго поколения. Народное образование, 1998 ж.
3. Байтанасова Қ. Айтуғанова С. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. – Астана: Фолиант, 2011 ж. 158 б.

А.К. Ибраева
Астана қ. (Қазақстан)

БІЛІМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ТЕРЕҢ ІЗДЕНІСКЕ БАУЛУ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру» – деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделеді. Ұлттық білім үлгісінің негізгі бағыты – адамды қоғамның ең негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік жағдайына, психологиялық даму ерекшелігіне мән беру, сол арқылы оның рухани жан дүниесінің баюына, саяси көзқарасының, шығармашылығы мен белсенділігінің, кәсіби іскерлігінің қалыптасуына жағдай жасау, мүмкіндік беру [1].

XXI ғасыр ақпараттар тасқынын жаһандану үрдісін өмірімізге алып келді. Сондықтан оқыту үрдісінде ақпараттық коммуникативтік технологияларды пайдалану – өзекті мәселе [2].

Ақпараттық-коммуникативтік технология ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникативтік байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді. Ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол. Жаңа ақпараттық технологияның ішінде ең тиімді технологияларға: оқытудың компьютерлік технологиясы, мультимедиялық технологиялар, презентациялық технологиялар, қашықтықтан оқыту технологиялары кіреді.

Қазақ тілі сабағында деңгейлік тапсырмаларды интерактивті тақтаның көмегімен меңгерту, мультимедия арқылы модельдеу жеке тұлғаның компьютер арқылы қатысымға түсу мүмкіншілігін туғызып, білікті, қабілетті тұлғаны қалыптасуына ықпал етеді. Монитордағы көрнекіліктер мен анимациялардың тілдік заңдылықтарды үйренудегі пайдасы зор. Интерактивті тақта – жаңа материалды өте қызықты және қарқынды етіп түсіндіруге

көмектесетін көзге көрінетін құнды құрал. Оның ақпаратты түрлі мультимедиялық ресурстар көмегі арқылы танысуға мүмкіндігі зор. Ол сызбаларды түсіндіруді жеңілдетіп, қиын мәселелерді шешуге көмектесе алады. Оқытушылар өздерінің жана ойларын, идеяларын әсерлі, тартымды етіп көрсету үшін осы тақтаны қолданса мақсаттарына жетеді. Зерттеулер көрсеткендей, түрлі ресурстарды, қызықтыруларды ұлғайта отырып қолданса, оқытушылар үшін де, оқушылар үшін де интерактивті тақта сабақты қызықты ететіні анықталды. Интерактивті тақтамен дұрыс жұмыс жасаса, оқушылардың білімдерін тексере де алады.

XXI ғасырдың маманы – жаратылыстану мен гуманитарлық ғылымдар бойынша ой-өрісі кең, жан дүниесі бай, ұлттық менталитеті жоғары, кәсіби білікті маман, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алатын, қоғамда белгілі бір рөл атқаратын, қайталанбайтын дара тұлға болуы тиіс. Осы дара тұлғаны қалыптастыруда білім беруде тиімді технологияларды қолдана білу керек. Осындай технологияларға – «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту», Ж.А. Қараевтың «Саралап-деңгейлеп оқыту», Н.А.Оразыханованың «Сатылай кешенді оқыту» технологияларын жатқызуға болады. Қазақ тілінің заңдылықтарын терең меңгертуде тиімді технологиялардың бірі – сатылай кешенді оқыту технологиясы [3].

Сатылай кешенді оқыту технологиясы дегеніміз – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері, өзіндік ерекшелігі бар және білім алушыларға білімді ғылыми негізде сатылай, жүйелі, кешенді меңгертіп, оларға ұлттық құндылықтарды бағалай, қолдана білуге машықтандыратын оқыту. Бұл технология дидактиканың табиғилық, түсініктілік, ғылымилық, жүйелілік, бірізділік, көрнекілік, беріктілік, саналылық пен белсенділік, жас ерекшеліктерін есепке алу, теорияның практикамен байланысы ұстанымдарын басшылыққа алады. Сатылай кешенді оқыту технологиясының басты қағидаларының бірі – жоғары қиындықта оқыту.

Сатылай кешенді оқыту технологиясында мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жаңа қағидаларға негізделеді. Олар: ынтымақтастық, өзара сыйластық, түсіністік, әріптестік, сияқты қасиеттер. Мұғалім – бұл жағдайда дайын білімді түсіндіріп қоюшы, бақылаушы, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істердің ұйытқысы. Бұл технологияның тағы бір ерекшелігі – тілдік ережелерді құрғақ жаттату емес, алған теориялық білімдерін практикалық тұрғыдан қолдана алу машықтығын қалыптастыруында.

Мысалы *япырмау* деген одағайға сатылай кешенді талдау төмендегіше жасалады.

1. Бұл сөз бір құрамнан тұр: **япырмау**
2. Тұлғасына қарай – туынды түбір япырм-ау
3. Құрылысына қарай – дара. Себебі, бір ғана түбірден тұр.
4. Сөзде бір лексикалық, бір грамматикалық мағына бар.
5. Лексикалық мағынасы – адамның көңіл-күйіне берілген атау.
6. Грамматикалық мағынасы – лексикалық мағынаның жалпылануынан жасалған жалпы грамматикалық мағына – одағай.
7. Мағынасына қарай – көңіл-күй одағайы.

Сатылай кешенді талдау білім алушыларға қазақ тілі ғылымының мазмұны мен жүйесін, оның сөздік құрамы мен грамматикалық құрылысын, сөйлеу тілінің байлығын және әдеби тіл нормасын үйретіп, дұрыс сөйлеу, сауатты жазу дағдысын қалыптастырады.

Қазақ тілін ғылыми негізде терең меңгермейінше, бүгінгі заман талабына лайықты білімді, жан-жақты ана тілінің болашағын биіктен көрсете білетін ұрпақ тәрбиелей алмаймыз. Халқымыздың рухани көсемі Ахмет Байтұрсынов «Мұғалім әдісті көп білуге тырысу керек. Оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдану керек» дегендей, оқыту барысында ең озық, тиімді технологияларды орынды қолданған жағдайда ғана бәсекеге қабілетті маман дайындай аламыз.

Өз іс тәжірибемде осы аталған технологияларды қолданып жүрмін. Бұл технологиялар оқушыларды ізденіске жетелеп, белсенділігін арттырады. Іс тәжірибемде ақпараттық

технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оқушылардың шығармашылық даралығын қалыптастыру үшін сабақта төмендегі іс-шараларды қолданудың маңызы зор екенін байқадым.

Оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалдарды меңгеруге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту үрдісіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану.

Оқытудың жаңа әдістері мен түрлерін (проблемалық, ұйымдастырушылық іс-әрекетін компьютерлік ойындар және т.б.) сабақта жиі қолдану.

Проблемалық зерттеу, аналитикалық және модельдеу әдістерін қолдану арқылы классикалық әдістерді жетілдіру.

Қазақ тілі сабақтарында деңгейлік тапсырмаларды ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың мүмкіндіктері арқылы қолдануда төмендегідей нәтиже беруде:

- студенттердің оқу материалын оқу бағдарламасы бойынша ғылыми негізінде ең жоғарғы дәрежеде меңгеріп шығуы және білімін іс жүзінде тиянақты, саналы түрде қолдана білуі;

- ақпараттық технология мүмкіндіктерін қолданып, өз бетімен білімін толықтыруға дағдылануы;

- игерген материалдарын шығармашылықпен талдап, өңдеп, қорытындылап, өз көзқарасын қорғай алуы.

Қорыта айтқанда, оқушыларды шығармашылыққа, өз бетімен іс-әрекет етуге бағытталған тапсырмалар саны көбейгенде ғана, өз пікірін айта алатын, оны дәлелдей білетін, өмірге деген өзіндік көзқарасы қалыптасқан, үнемі ізденіс үстінде болатын, қоғам дамуына үлес қоса алатын, жан-жақты жетілген жас ұрпақ өкілдерін дайындай аламыз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 2010.

2. 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы, 2010.

3. Қобдиқова Ж.У. Оқытудың педагогикалық жүйесін технологиялық негізде жетілдіру. – А., 2005, 22 б.

А.Е. Алимбаев
Астана қ. (Қазақстан)

МАҒЖАН ЖҰМАБАЙҰЛЫНЫҢ «ПЕДАГОГИКА» ЕҢБЕГІНДЕГІ ДҮНИЕТАНЫМ МӘСЕЛЕСІ

Қазақтың қаны бір, жаны бір жолбасшысы – мұғалім. Еліміздің аз ғана жылдық ояну дәуіріне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса қадірлі орын – мұғалімдердікі. Бірге оқысқан, бірге оқытысқан, жылдарымыз бір, жолымыз бір, қазақ мұғалімдері! Қолымнан келген осы еңбегімді сендерге тарту қылам. Ниетімнің тазалығы үшін тартуымды қабыл көріп алыңыздар. Бұл жолдар Мағжан Жұмабайұлының «Педагогика» еңбегінің кіріспесі. Автордың өзі айтып отырғандай аз ғана ояну дәуіріне баға беру болашақтың ісі. Бүгінгі егеменді еліміздің бағыт-бағдары, рухани жаңғыру жолында жүргізіліп жатқан істер аз емес. Дегенмен алты алаштың баласы бас қосқан кезде қадірлі орын мұғалімдікі болмай тұрғаны баршамызға аян нәрсе.

Қазақ тарихында ойып тұрып орын алатын кемеңгер тұлғалардың бірі – Мағжан Жұмабайұлының «Педагогика» еңбегі ақынның көзі тірісінде екі рет жарық көрген. Бірі – 1922 жылы Орынборда, бірі – 1923 жылы Ташкент қаласында. Қазақстанда сауатсыздық жою жолында алаш қайраткерлері талмай еңбектенгені белгілі. Олардың қатарында Мағжан

Жұмабайұлы да ұстаздық етумен қатар, ұстаздықты жүзеге асырудың жолдарын көрсететін оқу-әдістемелік құралдар жазған.

«Педагогика» – грек елінің сөзі. Paída – бала, gogike – жетектеу, деген екі сөзден құралған. Ежелгі Грецияда балаларды бағып мектепке алып келіп жүретін кәрі құлдарды педагог деп аталған. Педагог деген аттың бұрын мақтаулы болмағандығы осыдан көрінеді. Бірақ, соңғы заманда, пән, ғылым үшін адамзат өнерленген сайын педагог деген ат қадірлі, қасиетті болып барады [1.15].

Ақынның «Педагогика» еңбегі негізінен он бес бөлімнен тұрады. Олар:

1. Сөз алды

2. Жинағы

3. Жалпы педагогика (Жетекші сөз)

4. Педагогика бөлімдері, 4.1. Жалпы педагогика, 4.2. Дене тәрбиесі, 4.3. Жан тәрбиесі.

5. Жан көріністерін тап-тапқа бөлу. 5.1. Әсерленуді бөлі, 5.2. Абай 5.3. Суреттеу, 5.4. Ес, 5.5. Қиял, 5.6. Ойлау, 5.7. Тіл.

6. Ішкі сезім яки көңіл көріністері, 6.1. Қайрат, 6.2. Баланың жалпы жаратылысы.

Еңбекте дене тәрбиесімен қатар рухани тәрбие мәселелері жан-жақты және терең зерделенген. Бала дүние есігін ашқан күннен бастап дене тәрбиесімен қатар жан тәрбиесін қатар алып жүру керек екен. Дене тәрбиесі: сәбидің салмағы, яғни өлшеу, дене жылылығы, дем алу, тамыр соғу, бала бөлмесі, баланың тамағы, баланы шомылдыру, бөлеу һәм бесік, ұйқы, баланың қозғалуы, серуен, тістеу. «Дене – жанның қабы. Қап берік болса ішіндегі зат та берік болмақ. Дене – жанның құралы. Құралы мықты болса, иесі де мықты. «Сау жан, сау денеді ғана болады» деген мәтел шын, дұрыс мәтел» [1.20]. Жоғарыда аталғандарды баланың дене тәрбиесінде дұрыс пайдалана білсек, дені сау ұрпақ өсетіні сөзсіз.

Жанның не екенін ешкім де нақты білмейді, бірақ жан туралы сөз көп. Жанды қолмен ұстауға, көзбен көруге, құлақпен естуге, иіспен сезуге еш мүмкіндік жоқ. Философиялық тұрғыдан қарайтын болсақ, жанның мәңгілігі, растығы және жаратылмайтындығы осы үш концепцияда қарастыруға болады деп жазады философ ғалым Ғ. Есім. Мағжан Жұмабайұлы да, жан туралы үш пікір бар дейді. Біріншісі – жан деген бөлек, өз алдына бір нәрсе дейді «спиритуализм», яки «идеализм» деп аталады. Екінші пікір – жан дене іскерлігінің бір түрі. Яғни, жан деген жеке зат жоқ, жан деген дененің бір бөлігі деген сөз. Бұл пікір «материализм» деп аталады. Үшінші пікір – ан деген жан көріністерінің жиынтығы. Яғни, жан деген ойлау, сезу һәм басқа барлық жан көріністерінің жалпы атауы дейді. Бұл пікір «феноменализм», яғни эмпиризм деп аталады. Қайткенменде, адамзат бұл күнге шейін жанның не екенін біле алған жоқ. Дегенмен, автор жанның көріністері бар деп қорытынды жасайды. Жанның көріністеріне ойлау, ақыл, әсерлену, ес т.б. жатқызады. Мағжан Жұмабайұлы осы айтылғандарды қалай тәрбиелеу керек екендігінің әдістемесін ұсынады.

Еңбекте жан көріністерін үш топқа бөліп қарастырады: ақыл, көңіл, қайрат. Бұл көріністерді Абай Құнанбайұлы туындыларында ақыл, жүрек, қайрат деп атайды. Аталған үш таптар бір-бірімен тығыз байланысты, яғни жан болмысында берік байлам бар. Демек, адам бір іс істегенде осы жанның үш көрінісі де қатынасады. Үш көріністің адамға тек қана пайдасы болсын дейтін болсақ үшеуін де бірдей ұстау керек деп қорытынды жасайды. Автор бұндай қорытындыны Ұлы ойшыл Абайдың «Әуелде суық мұз – ақыл зерек» деген еңбегінен алады.

«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласын елден бөлек», - деген өлең жолдары дәлел болады. Абайдың «толық адам» концепциясы жанды тәрбиелеуге бағытталған. Жан тәрбиесінің, жан көріністерінің түзу, сау болуы үшін автор мына нәрселердің сау болуы керек дейді, олар: Нерв системасы, әсерлену (көру, есту, сыйпау, иіскеу һәм тату), абай яғна адамның назары, суреттеу, ес (зейін), қиял, ойлау.

«Біз ақыл көріністері арқылы сыртқы заттар туралы, яғни олардың өзі ісі һәм күші туралы білім аламыз. Ішкі сезімдер арқылы жанымызда түрлі күйдің болғанын білеміз һәм ол

күйде жағымды, не жағымсыз деп бағалаймыз. Ал енді, жанымызда тағы бір күш, тағы бір көрініс бар. Жан бір нәрсені істеуге, болдыруға ұмтылады, яки істемеске, болдырмасқа ұмтылады. Және бұл ұмтылу соқыр ұмтылу емес, мақсатты ұмтылу. Міне, осы бір мақсұтқа жету үшін жанның аңды ұмтылуы қайрат деп аталады» [1.141]. Автор қайратты үш түрге бөледі: тартылу, ұмтылу, тілеу. Осы үш басқыш болған кезде қайрат үстемдік құрады. Қайраты мықты адам алға қойған мақсатына жету жолында осы үш басқышты пайдаланады. Осы пайдаланудың жолдарын автор егжей-тегжейлі еңбекте баяндайды. Адамның дене және жан ісін тізгіндеп, белгілі бір жолға салып, дамытатын, өркендететін осы қайрат. Қайрат адамның барлық ісін тізгіндеп жақсы, жаманын таразылайтын таразы десек болады. Қайрат арқылы ғана адам болмысының жақсы жақтары көрініс таппақ. Өмірдегі қиын жағдайдан адам баласын сүріндірмей алып шығатын осы қайрат. Сондықтан да ата-ана баланың қайраты өркендеу үшін талмай қызмет етуі керек.

«Алласының пендесіне берген харекет еркіндігін біз «қайрат» дейміз. Қандай іс болмасын адамнан қайратты талап етеді, ол болса адамды жақсылыққа да, жамандыққа да бастай береді. Қайратты жақсылыққа бастайтын адамзат болмысындағы періште ұялаған жер – жүрек. Сонда адамның мінін анықтаушы Жаратушы болса, оны сезінуші – жүрек» [2.147]. Жүрек – ізгілік символы. Тұла бойды жылытып, жақсы іске бастап тұратын жүрек, бұл дегеніміз ізгіліктің басты мәселесі. Бұл ретте айтпағымыз қайратты адам тәрбиелеу үшін біріншіден, жылы жүрек керек.

«Жас бала – жас бір шыбық. Жас күнінде қай күйде иіп тастасаң, өскенде сол иілген күйінде қатып қалмақ. Теріс иіліп қалған шыбықты артынан түзейміз десең, сындырып аласың. «Баланы бастан» деген сіздің мәнісі осы. Тәрбие деген – баланы бетке қақпай, бетімен жіберу емес. Яки отырса басқа, тұрса аяққа ұрып, көр бала қылып өсіруде емес. Баланы тәрбие қылу – тұрмыс майданында ақылмен, әдіспен күресе білетін адам шығару деген сөз. Қалса өзін, асса барлық адам баласын әділ жолмен өрге сүйрейтін ер шығару деген сөз. Тұрмыста түйінді мәселелерді тез шеше білетін, тұрмыстың тұңғыық теңізін қалың қайратпен кеше білетін, адалдық жолға құрбан бола білетін, қысқасы, адамзат дүниесінің керек бір мүшесі бола алатын төрт жағы түгел кісі қылып шығару. Баланы мұндай адам қыла алу үшін тәрбиеші бар күшін, бар білімін жұмсап, жалықпай, шаршамай үйрете білуі керек» [1.154], - дейді Мағжан Жұмабайұлы.

Хакім Абай «Пайда ойлама, ар ойла, талап қыл артық білуге» бүгінгі жаһандану жағдайында өмір сүріп жатқан біздің қоғам ар мен артық білуді емес, пайда табуды алдыңғы межеге шығарғаны айтпаса да түсінікті. Капиталистік қоғамның басты міндеті пайда табу болса да, адам баласының рухани байлығы материалдық байлықпен өлшенбеуі керек екені жазылмаған заң.

Әдебиеттер

1. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
2. Есім Ғ. Адам-зат. – Астана: Ақарман, 2008. – 382 б.
3. Жәлел О. Харекет: Монография. Зерттеу мақалалар. / Құраст. Зайтхан Е., Қашқынов Е. – Астана: Профи Медиа, 2016. – 512 б.

Л.А. Булекбаева
г. Алматы (Казахстан)
Г.И. Саурукова
(университет Southwest, Китай)

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Социальная лингвистика – направление языкознания, изучающее общественную обусловленность возникновения, развития и функционирования языка, воздействия общества на язык и языка на общество.

За время существования в языкознании социолингвистического направления, оно имело и имеет еще теперь несколько разных наименований: "социология языка", "социологическая лингвистика", "социологическое языкознание", "лингвистическая социология", "лингвосоциология", "социолингвистика", "социальная лингвистика" и другие.

Термин "социолингвистика", наиболее употребительный в современной науке, впервые использовал в 1952 г. американский исследователь Х. Каррл. Этим термином было обозначено направление, которое фактически уже существовало в языкознании и свою главную цель видело в исследовании языка как явления общественного.

Социальную лингвистику понимают в трех основных смыслах. Во-первых, это "Язык и общество", все виды взаимоотношений между языком и обществом (язык и культура, язык и история, язык и этнос, церковь, школа, политика и массовая коммуникация и т.д.).

Во-вторых, социолингвистику иногда видят в ситуациях-выборе говорящими того или иного варианта языка (или элемента, единицы языка). В языковом общении постоянно возможны варианты: в условиях двуязычия в зависимости от ситуации говорящие выбирают тот или иной язык; выбрать язык (или при коммуникации только на одном языке), людистоят перед выбором того или иного варианта речи: говорить ли на литературном языке или на диалекте, предпочесть книжную форму речи или разговорную, употребить официальный термин или его просторечный синоним... Варианты любого ранга – начиная от конкурирующих языков (как коммуникативных вариантов при многоязычии) до вариантов нормативного произношения – называют социолингвистической переменной; это своего рода единица анализа в тех социолингвистических исследованиях, где социальные аспекты языка принимаются именно как социально обусловленное варьирование языка.

В-третьих, социальная лингвистика иногда понимается как изучение особенностей языка разных социальных и возрастных групп говорящих. По сути это лингвистическая социология, т.е. изучение социальной структуры общества, но с добавлением известным, социологическим параметрам (социологическое положение, образование, доходы, характер досуга, политические предпочтения и т.д.) различий по языку; люди со средним образованием чаще говорят как-то, с высшим-как-то, а те, кто окончил гуманитарные вузы, - вот так-то и т.д.

Старинный синкретизм значений "язык и народ" в слове "язык", восходящий еще к старославянским текстам, известен языкам различных семей; индоевропейским (например, лат. *lingua*), финно-угорским, турецкому, некоторым языкам Африки. Это сематическая двуплановость говорит о тесной связи понятий "язык" и "народ" в сознании людей: один народ - это те, кто говорит на одном языке, а язык - это то, на чем говорит, он объединяет народ и отличает его от других народов. Действительно, этнический и языковой принципы группировки народонаселения во многом совпадают и взаимосвязаны.

Этнос (от греч. *Ethnos* – племя, народ) - "народ". Синонимические термины этнос, народ и этническая общность обозначают общее (родовое) понятие по отношению к таким этническим общностям, как племя, народность, нация.

Этнолингвистика, которая, как известно, изучает взаимоотношение между этносом и языком во всем его многообразии. Объектом этнолингвистики выступают язык в его этническом аспекте и языковые характеристики в этносе. Этнолингвистика занимается такими вопросами, как этногенез и этническая история; этноязыковые процессы, как внутренние, так и в межэтнических контактах; роль языка в формировании и функционировании этнических общностей; язык и традиционная культура; язык и этническая специфика мышления и т.п. [1, 97-98]

Становление этнолингвистики как научной дисциплины связано с именем В.Гумбольдта, в трудах которого впервые нашла отражения идея о связи языка и народа. Развитию этнолингвистических идей способствовал возникший в начале XX века структурализм, основатель которого Ф де Соссюр провозгласил: "Обычай нации отражаются на языке, а с другой стороны, в значительной мере именно язык формирует нацию" [2, 59].

Оформление этнолингвистики как самостоятельной науки связано с именами Ф. Боаса, Э. Сэпира, Б. Уорфа и созданной двумя последними авторами гипотезы в том, что люди, говорящие на разных языках, живут в различных мирах. Языковые навыки отчасти создают культурную реальность.

Мы должны признать влияние языка на различные виды деятельности людей не столько в особых случаях употребления языка, сколько в его постоянно действующих общих законах и в повседневной оценке им тех или иных явлений.

Хотя в языкознании советского периода гипотеза Сэпира - Уорфа была воспринята более чем критически [3, 21-96], нельзя отрицать наличия в ее основе рационального зерна - связи языка и культуры. Именно поэтому гипотеза Сэпира - Уорфа не была предана забвению, она продолжает стимулировать этнолингвистические изыскания, будит исследовательскую мысль. Так, Делл Хаймс в своей работе "Два типа лингвистической относительности" утверждает: "...люди, принадлежащие к разным культурам, действительно обладают до некоторой степени особыми коммуникативными системами, а не одними и теми же естественными коммуникативными возможностями лишь при различных обычаях культурные ценности и верования отчасти создают языковую реальность [4, 232-233].

Понятие лингвистического фона становится более ясным при рассмотрении его в русле гипотезы лингвистической относительности. Взаимосвязь между языком и невербальными формами культуры, при которой язык отражает опосредованную культурой действительность и в определенной степени влияет на формирование культурных кодов и усвоение этнокультурной информации, осуществляется через лексический фон. Иначе говоря, лексический фон, с одной стороны, есть результат влияния национальной культуры, психологии и т.д. С другой стороны, лексический фон средство воздействия, средство передачи этнокультурной информации.

Национально-культурная специфика определенной этнической общности проявляется прежде всего в различных видах деятельности, при этом "генетически исходной формой для всех видов деятельности, в том числе и "внутренних" видов, является внешняя предметная деятельность. Внутренняя деятельность вторична, она формируется в процессе интериоризации внешней предметной деятельности" [5,62].

Характерные черты предметной деятельности той или иной лингвокультурной общности находят отражение в различных компонентах духовной культуры, причем основным средством передачи этнокультурной информации является язык.

Сравнительные устойчивые обороты уже привлекали внимание ученых. Например, по наблюдениям С.И. Ройзензона [6, 127], такие обороты показывают, с одной стороны, общие характеристики жизни разных народов, а с другой – особенности их жизни и быта, отражающиеся в образном мышлении данного человеческого коллектива.

Сопоставительные устойчивые обороты мы разделили на семантические группы.

1. Сравнение, обозначающие физические характеристики человека. Среди сравнений этой семантической группы лишь одно свидетельствует об общности ассоциаций у носителей английского и русского языков: "нем, как рыба" - *as dumb as a fish*.

В остальных случаях один и тот же признак приписывается разными объектам. Ср: "худой, как щепка" - *as thin as a splinter*.

Особенно показательны в этом отношении зооморфизмы. Например, в сравнениях "здоров как бык" и *(as) strong as a horse* одно и то же качество приписывается медведю (неуклюж как медведь), а в английском языке - щепку (*as clumsy as a puppy*). Ср. также: "глух как тетерев" (пень) - *as deaf as an adder (a post, a stone)*.

2. Сравнения, отражающие черты характера людей и их умственные способности. Для сравнений этой группы в обоих языках характерно то, что денотатом преимущественно является название животного, однако одно и то же качество в английском и русском языках часто приписывается разным животным.

Ср: "глуп, как сивый мерин" (осел) – *as silly as a goose*; "гордый, как осел" - *as proud as a peacock*.

Примерами параллельных фразеологизмов могут быть: "хитрый, как лиса" - *as cunning as a fox*; "мудрый, как змей" - *as wise as a serpent* и др.

В качестве денотата, с которым соотносится признак, может выступать представитель какой-либо национальности, ср: "пунктуален, как немец" – *as false as a Scot*. Такого рода сравнение является отражением социальных стереотипов мышления, отражением стандартизированных представлений и мнений о представителях других национальностей.

3. Сравнения, характеризующие состояние духа, настроения людей. В английском языке это группа сравнений довольно многочисленна, ср: *as cheerful as a lark*; *as quiet as a mouse*; *as melancholy as a cat*; *as mad as a March hare*; *as cross as a bear*. В русском языке в указанных источниках обнаружено лишь три примера таких сравнений: "зол, как черт", "тихий, как мышь", "беспомощен, как ребенок".

Таким образом, анализ адъективных компаративных фразеологических единиц английского и русского языков выявляет существенные различия в эталонах сравнения у носителей этих языков. Эти различия детерминированы различиями двух культур (связаны с реалиями, характерными для жизни англичан и русских, историческими событиями, особенностями природных условий и традициями этих народов).

Литература

1. Свод этнографических понятий и терминов. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления, методы. Под общ. Ред. Акад. Ю.В. Бромелея и проф. Г. Штробаха. – М.: Наука 1988. –с. 97-98.

2. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 59.

3. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982 – с. 21,96.

4. Делл Х.Хаймс. Два типа лингвистической относительности (с примерами из этнографии американских индейцев). Новое в лингвистике. Социолингвистика. – М., Прогресс, 1975 – с. 232-233.

5. Давыдов и др. Проблема деятельности в работах А.Н. Леонтьева // Вопросы психологии. – 1986 №4. – С.62.

6. Отражение реалий в сравнительных, устойчивых оборотах. Материалы XX научной конференции профессорско-преподавательского состава СамГУ им. А. Навои – Самарканд, 1968. – С. 127.

7. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: "Просвещение", 1987. – С. 10.

РЕЧЕВЫЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ В АГИТАЦИОННОМ ВЫСТУПЛЕНИИ

Общая цель публичной речи может заключаться в том, чтобы информировать о чем-то слушателей, убедить их в чем-либо, воодушевить какую-либо группу людей на определенные действия, наконец, просто развлечь аудиторию. В реальной практике эти цели часто сочетаются. Например, лекции, доклады, сообщения, являющиеся образцами академического красноречия, чаще всего направлены на сообщение слушателям какой-то новой информации, но они не обходятся без элементов воздействия. Выступления, относящиеся к социально-политическому роду красноречия, носят прежде всего агитационный, убеждающий характер, хотя они также обязательно включают какую-то информацию, могут быть занимательны и поучительны.

Задача агитационного выступления – активное влияние на слушателей с целью изменения их мыслей, убеждений, чувств, присоединение аудитории к оратору по основным позициям его речи. В соответствии с частными установками все агитационные выступления можно разбить на три группы: воодушевляющие, убеждающие и побуждающие (имеющие целью вызвать активную реакцию слушателей). В реальной практике эти установки часто перекрываются, но одна из них в каждом конкретном случае преобладает.

Агитационные речи содержат прямой призыв к сознанию и чувствам слушателей, а потому для защиты основных тезисов включают два типа аргументов (доводов, истинность которых не подвергается сомнению): логические, обращенные к разуму людей, и психологические, обращенные к их эмоциям. Оратор может апеллировать к общечеловеческим чувствам слушателей (справедливость, сострадание, чувство долга, чувство собственного достоинства), к национальным чувствам (патриотизм, гордость за свою нацию, уважение к традициям), к чувствам, общим для какой-то группы людей (женская гордость, профессиональная солидарность, молодежный энтузиазм).

Логические методы изложения материала, аргументации можно разделить на индуктивные и дедуктивные. Индукция – это умозаключение от частного к общему. Мы применяем индукцию, или обобщение, если из наблюдения массы частных случаев делаем обобщающий вывод о всей совокупности таких случаев. Так, на основании рассказа о судьбе одинокой, всеми забытой старухи, доживающей свой век в покинутой жителями деревне, трагической истории каждого из сотен тысяч беспризорников, не имеющих семьи, родного дома, можно сделать вывод о забвении сегодняшним обществом нравственных норм, милосердия, сострадания.

Дедукция – это умозаключение от общего к частному. Мы пользуемся дедукцией, когда из суждения о правильности общего положения или принципа делаем вывод, что правильны и отдельные случаи приложения этого принципа. Так, из суждения о том, что личность человека во многом является результатом воздействия на нее окружающего общества (по мнению В.Г. Белинского, «создает человека природа, но развивает и образует его общество»), можно сделать вывод, что некоторые черты современной молодежи – агрессивность, отсутствие нравственных запретов, безответственность – также являются продуктом воспитания ее обществом.

Кроме индукции и дедукции, еще одним распространенным приемом изложения и объяснения является аналогия. Вывод о принадлежности предмету или явлению определенных признаков делается на основании сходства в каких-то существенных особенностях с другим предметом. Так, Галилей сделал вывод о наличии планетоподобных спутников у Юпитера на основании аналогии с Солнечной системой, включающей Солнце и планеты, вращающиеся вокруг него.

Каждый тип агитационных выступлений имеет свои особенности. Воодушевляющие речи часто произносятся в экстремальных (крайних, предельных) ситуациях, они содержат прямой призыв к чувствам людей, укрепляют их в лучших побуждениях. Темы для таких выступлений выбираются в зависимости от их способности затрагивать глубинные человеческие чувства, пробуждать мысли об общих вопросах бытия: о справедливости и несправедливости, о любви к Отечеству, к ближним. Такие речи могут вселять в слушателей чувства восторга, благодарности, сочувствия, сострадания, жажду справедливости, правосудия. В форме воодушевляющей речи могут быть раскрыты темы «Героическое прошлое Отечества», «Ты и твой народ», «Традиции отцов».

Оратор, обращающийся к людям с воодушевляющей речью, должен обладать непререкаемым нравственным авторитетом. Если аудитория почувствует неискренность оратора, его выступление вызовет реакцию, противоположную той, на которую он рассчитывал. Для человека, избравшего этот тип выступления, существует также опасность впасть в излишнюю сентиментальность, эмоциональность. Внутренняя убежденность в том, что он хочет донести до слушателей, эмоциональный подъем и одновременно чувство меры помогут оратору справиться с этим самым трудным типом агитационного выступления.

Убеждающая речь должна основываться прежде всего на логических аргументах, с помощью которых оратор добивается присоединения аудитории к своей точке зрения. Перед тем, как выступать с убеждающей речью, нужно удостовериться в том, что поднимаемый вопрос действительно является спорным. Вряд ли аудитории будет интересна убедительная аргументация в защиту того положения, что земля является круглой. Однако когда-то этот вопрос был предметом ожесточеннейших дискуссий нередко с трагическим финалом.

Тема выступления может быть сформулирована в виде вопроса. Поставленная проблема должна быть в принципе разрешима, и оратор должен предложить варианты своего решения. Возможные варианты тем для убеждающей речи: «Целесообразно ли введение единого выпускного экзамена?»; «Обогащает ли современное телевидение духовный мир человека?»; «К чему приведет отмена бесплатного высшего образования»; «Школа и семья в своем влиянии на ребенка».

Побуждающая речь призывает аудиторию к конкретным действиям. Слушатели должны почувствовать потребность сделать то, о чем просит их оратор. Побуждающая речь включает как логическую, так и психологическую аргументацию, содержит описание благоприятных результатов неуклонного следования советам оратора. Классическим примером побуждающей речи является реклама.

Подобные выступления могут содержать призыв поддержать какое-либо начинание, принять участие в деятельности организации, клуба, фонда и т.д. Оратор, обращающийся к определенной аудитории с призывом к действию, должен подумать о том, способны ли его слушатели на такое действие в принципе (обращаться к людям, живущим за чертой бедности, с призывом покупать дорогую косметику – значит оскорблять и раздражать их). Надо подумать также о том, соответствует ли призыв времени и общей обстановке: в период стихийных бедствий вряд ли кто-нибудь откликнется на призыв создать фонд защиты бродячих животных.

Трудность агитационного выступления любого типа заключается в том, что аудитория может быть настроена решительно против того, к чему ее собирается призвать оратор, поэтому выступающему нужно прежде всего обеспечить благожелательную реакцию на свою речь. Лучшие средства для этого – искренность оратора и уважение к слушающим его людям.

Литература

1. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи. – Ростов-на-Дону, 1999.
2. Граудина Л.К., Кочеткова Г.И. Русская риторика. – М., 2001.
3. Смирнова Л.Г. Культура русской речи. – М. 2005.

О ЗАИМСТВОВАНИЯХ И НОВОВВЕДЕНИЯХ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Язык как средство коммуникации связан с культурой многочисленными и сложными связями. Языковые контакты имеют место как при непосредственных контактах народов, так и при отсутствии их, представляя при этом важную часть опосредованных контактов культур. Одним из серьезных последствий взаимодействия культур являются заимствования лингвистических единиц, одновременно представляющих собой определенную фазу в процессе заимствования культурных ценностей.

Заимствование – это универсальное языковое явление, заключающееся в акцепции одним языком лингвистического материала из другого языка вследствие экстралингвистических контактов между ними, различающихся по уровню и формам [1].

Изучение этого процесса как результата контактов между народами и их языками имеет важное значение для решения ряда лингвистических проблем, а также вопросов, связанных с историей, социологией, психологией и т.д.

Ведущие языковеды современности, отвечая на вопрос о состоянии русского языка последних лет, отмечают все усиливающийся поток иноязычных заимствований, главным образом из английского языка. Действительно, газетные и журнальные страницы, публичная речь, радио – и телетексты, разговорная речь перенасыщены иностранными словами, которые отражают новые явления нашей жизни и зачастую неправильно употребляются, воспринимаются массовыми слушателями и читателями по большей части с искажением их смысла, фонетического облика, грамматического употребления.

«Ныне принимать чужих слов не должно, чтобы не упасть в варварство..., прежде прием чужих полезен, после вреден», – писал в 18 в. М.В. Ломоносов, указывая на появление опасного недуга, ставшего со временем хроническим, – злоупотребление иноязычными словами.

Против языкового «чужебесия» решительно выступал и Петр I, несмотря на активное употребление в его окружении заимствований. Одному из российских послов он писал: «В реляциях твоих употребляешь ты зело много польские и другие иностранные слова и термины, за которыми самого дела выразуметь невозможно...» [2].

Много с тех пор прошло времени и лингвисты всегда боролись за чистоту русского языка, культуру речи, но жизнь вносит свои коррективы: в век информационных технологий и лингвистического прагматизма, вероятно, тяжело обойтись без таких слов, как айфон, смартфон, айпод, айпад, плеер, рингтон, менеджер, коммуникатор, аккаунт-менеджер, бренд, трэнд, мерчендайзер, клинер, клининг, офлайн, онлайн, слоган, флешмоб и т.д. Но лингвистов пугает не их обилие, а неправильное усвоение значений заимствованных слов, что приводит к появлению неверных словосочетаний типа «короткий брифинг», в то время как брифинг – это короткая пресс-конференция. Что значит *ратифицировать договор* или *денонсировать его*? Депутаты у нас должны, оказывается, «ротироваться» (правильно – рокироваться или ретироваться); нам нужно добиваться «более гормонального развития двязычия в республике» [3, 7].

Естественно, излишнее засорение речи иноязычными словами портит ее, а искажение значений их делает речь непонятной и глупой. Конечно, человек, не равнодушный к качеству своей речи, не станет без нужды употреблять иноземные лексические элементы. Вместе с тем, вряд ли можно отказаться от них совсем, просто злоупотреблять заимствованиями не следует.

Кроме того, в современном русском языке появились пугающие нововведения, так называемые хэштеги. Хэштег – это ключевое слово сообщения, тип пометки и тега,

используемый в микроблогах и социальных сетях. Это нововведение также используется, на наш взгляд, чрезмерно часто и вряд ли красит язык и слух воспринимающего (примеры: нашпотребсоюз, творидобро и т.д.). Если учесть, что слитное написание частицы не с глаголом, за исключением отдельных случаев, в прошлом веке трактовалась бы как грубая ошибка безграмотного человека.

Подобные нововведения, естественно, требуют научного исследования и обоснования.

На современном этапе развития языков, в том числе и русского, наблюдается преобладание семантических групп англицизмов, связанных с компьютерной техникой, бизнесом, экономикой и менеджментом. Ранее наиболее многочисленной являлась семантическая группа, включающая научно-техническую лексику.

Анализ языка современной литературы и средств массовой информации позволяют нам суммировать особенности современного этапа развития русского языка с точки зрения заимствований и предположить:

- английский язык становится доминирующим языком – донором;
- осуществляется переориентация заимствований моносемантического плана терминологического корпуса в полисемантические слова стандартного языка;
- приобретают особое значение заимствования английских слов по причине их большей экономичности и рациональности по сравнению с их русскими описательными синонимами;
- активизируется процесс ассимиляции заимствований посредством средств массовой информации в связи с интенсификацией контактов с зарубежными странами.

Таким образом, проблема заимствования единиц одного языка другими сложна и многоаспектна. В изучении данного процесса целесообразны два подхода – аналитический и нормативный [4]. Первый, аналитический, предполагает объективное изучение и всесторонний анализ процесса заимствования; второй же, нормативный, означает научно взвешенную оценку этого процесса и его результатов, – иноязычных слов, появляющихся в речи, с точки зрения коммуникативной необходимости.

Литература

1. Демьянов В.Г. Фонетико-морфологическая, адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII в. – М.: Наука, 1990.
2. Караулов Н.Н. О состоянии языка современности. Русский язык и перспектива русистики. – М., 1991
3. Крысин Л.П. Иноязычное слово в роли эфемизма. // Русская речь. – 1998, № 2.
4. Попов Р.Н. Новые слова на газетной полосе // Русский язык в школе. – 1993 № 1.

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

**С.Б. Загатова
Т. Абишева
г. Астана (Казахстан)**

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

Как известно, перевод художественного текста всегда предполагает осмысление реалий, быта, истории, культуры. Между языками существует социально-культурный барьер, обусловленный различиями между культурой отправителя текста и культурой воспринимающей среды. Именно эти различия составляют основную сложность при переводе художественного текста.

В современной лингвистике и переводоведении изучение лингвокультурных особенностей языкового сознания является приоритетным направлением. Как говорит В.А.Маслова, язык теснейшим образом связан с культурой: он прорастает в нее, развивается в ней и выражает ее [1, с.9]. Когда язык показывает самосознание человека по отношению обществу, истории, искусству и другим сферам его социального и культурного бытия, то следует говорить о культурологическом подходе к изучению языка. Языкознание рассматривает мировоззрение, которое отображается и фиксируется в языке в виде ментальных моделей языковой картины мира. Проявления культуры народа, которые закрепились в языке, являются областью изучения лингвокультурологии. Лингвокультурология имеет своим предметом язык и культуру, находящиеся в диалоге, взаимодействии [1, с.9].

Межкультурная коммуникация становится возможной, когда она координируется: участники согласуют свои действия, приспосабливаются друг к другу, создают общие предпосылки для взаимопонимания, устанавливают стандарты допустимых и недопустимых, желательных и нежелательных действий. Там, где люди общаются друг с другом, возникает общая культура, то есть общая система ценностей, общая система ориентаций и общие правила коммуникации. Чем дольше и интенсивнее происходит коммуникация, тем большее значение приобретает возникающая при этом культура. Если обратиться к определению межкультурной коммуникации, то наш взгляд, наиболее полно сформулировано И.И. Халеевой: «Межкультурная коммуникация есть совокупность специфических процессов взаимодействия людей, принадлежащих к разным культурам языкам. Оно происходит между партнерами по взаимодействию, которые не только принадлежат к разным культурам, но при этом и осознают тот факт, что каждый из них является “другим” и каждый воспринимает чужеродность “партнера”» [2, с.13].

Учет в переводе особенностей культуры того или иного народа позволяет подходить к нему как к явлению межкультурной коммуникации, так как перевод предполагает преодоление не только языковых, но и культурных барьеров. В этой связи следует говорить о двойственной направленности перевода: с одной стороны, он направлен к исходной культуре и ее языку, а с другой стороны, к культуре, на язык которой выполнен перевод. Имея такую направленность, перевод призван сблизить носителей разных культур, обеспечить их взаимопонимание, оптимизировать процесс общения между лингвокультурными сообществами. Понятие культуры крайне важно для переводоведения, поскольку последнее осмысливается не только в качестве исключительно лингвистической дисциплины, но и в

качестве области знания, основанной также на фактах культуры. Можно также предположить, что переводоведение – это область знания, занимающая пограничное положение между лингвистикой и культурологией, так как перевод помогает осуществить диалог не только языков, но и культур.

Таким образом, перевод с одного языка на другой – это не просто замена языка, это одновременно и функциональная замена элементов культуры.

Самым непосредственным образом культура отражается в художественной литературе, где слова даже широкой сферы употребления могут приобретать дополнительное значение. Автор может упомянуть какую-либо особенность жизненного уклада или национальную традицию, которая понятна представителю культуры языка оригинала, но останется незамеченной в переводе.

«Язык – это сокровищница, кладовая, копилка культуры. Он хранит культурные ценности – в лексике, в грамматике, в идиоматике, в пословицах поговорках, в фольклоре, в художественной и научной литературе, в формах письменной и устной речи» [3, с.14]. Можно утверждать, что язык представляет собой зеркало культуры какой-либо нации, он несет в себе национально-культурный код того или иного народа.

В любом языке есть слова, отражающие специфику национальной культуры и не имеющие односложного перевода в других языках. Это так называемая безэквивалентная лексика, в основном – обозначения специфических явлений местной культуры. Безэквивалентными словами можно назвать слова, которые служат для выражения понятий, которые не присутствуют в иной культуре, и не имеют прямых эквивалентов за пределами языка, к которому они принадлежат.

Понятие «безэквивалентная лексика» включает в себя не только отсутствие эквивалента, но и причину такого отсутствия – «отражение словом специфической материальной и духовной культуры. Следовательно, лексические понятия таких слов характеризуются национально-культурной спецификой. Безэквивалентные слова с национально-культурной спецификой значения отражают действительность и культуру, их лексическим понятиям присущ своеобразный компонент, и их существование, в конечном итоге, объясняется расхождением двух культур [4, с.77].

В каждом языке существуют слова, обозначающие предметы и явления, свойственные только данной культуре. Такие единицы языка называют реалиями. На современном этапе развития теории перевода под реалиями понимаются не только факты и явления культуры, но и слова, их называющие.

Приведем пример перевода художественного текста, который показателен в передаче специфики национальной культуры: перевод на английский язык и русский язык предложения, взятого из оригинала романа-эпопеи М. Ауэзова «Абай жолы».

оригинал: - Барлық үлкен-кіші Зерені «кәрі әже» дегендіктен Таңшолпан да соңғы жылдар өз күндесін осылайша айтатын боп еді.

англ.язык: – In Kunanbai’s hearing during the past few years Zereh had always been referred to as “**venerable mother**”, and like the others, Tansholpan spoke of her former **rival** in this vien.

рус.язык: - В последние годы, говоря при Кунанбае о Зере, все называли ее почтительно «**старая мать**». Вслед за другими и Таншолпан так же называла свою прежнюю **соперницу**.

Выделенные нами слова в оригинале: **кәрі әже**, **күндес** являются реалиями, относящиеся к культуре казахского этноса. Если обратимся к историческим реалиям, то роман описывает жизнь казахского народа 19 века. В данном контексте **кәрі әже** – это старшая жена Кунанбая, а **күндес** – так в то время называли одну из жен. Подвергнем анализу перевод данных казахских реалий на английский язык и русский язык. Реалию **кәрі әже**, на наш взгляд, более удачно найден эквивалент в английском варианте: **venerable**

mother. Читателю английского перевода романа «Абай жолы» данный эквивалент поможет понять почетное, уважительное положение старшей жены Кунанбая для всего семейства.

В русском варианте перевод «старая мать» остался бы непонятен в лингвокультурологическом плане, если бы переводчик не усилил бы лексемой «почтительно», что в итоге дает пояснение о почитаемости старшей жены со стороны всех членов семьи Кунанбая.

Что касается перевода в данном контексте другой реалии «күндес», следует отметить, что переводчики английского и русского вариантов обошлись одним из значений этой лексемы казахского языка «соперница». Но нам представляется, что в данном контексте речь идет именно о реалии «одна из жен», а не о соперничестве между женами.

Анализ показал, что даже одно предложение, взятое из оригинала художественного текста, и его перевод на другие языки, показывают, как при удачном переводе можно передать национально-культурную специфику.

Таким образом, взаимодействие культур при переводе предполагает, прежде всего, стремление предоставить в распоряжение читателей перевода идеи, свойственные чужой культуре, с целью расширить их кругозор, дать им возможность понять, что у других народов могут быть иные обычаи, что надо знать и уважать другие культуры.

Литература

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
2. Халеева И.И. О гендерных подходах к теории обучения языкам и культурам // Известия Российской академии образования. – 2000. - №1. – С.11-18.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. – 175 с.

Л.В. Волкова
Т.Ю. Ермакова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕКСТОВ И АББРЕВИАТУР С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Медицинская терминология представляет собой пласт лексического фонда, который в силу своей специфики занимает особое место в лексической системе языка. Эта микросистема обладает, с одной стороны, чертами, которые присущи общелитературному языку, а с другой стороны, ей свойственна своя выраженная специфика. Ее характерной особенностью является расширение международного пласта как следствие взаимодействия и взаимообогащения различных языков и потребностями межнационального общения между врачами и медицинскими работниками [1].

В последние десятилетия мы наблюдаем ускорение процесса интернационализации медицинской терминологии. Для абсолютного большинства европейских языков источником новой терминологии является, прежде всего, английский язык, хотя в более ранний период греческий и латинский язык также повлияли на терминологию: *in vivo*, *in vitro* – этом случае речь идет об исследованиях, *per os* – это означает пероральное применение в переводе. Греческий язык также оставил богатое наследие в онкологии, неврологии, психиатрии и других отраслях медицины.

В фармацевтической промышленности мы наблюдаем тенденцию к слиянию различных фармацевтических компаний, в результате чего возникают крупные корпорации, работающие во всем мире, и как следствие, мы наблюдаем увеличение спроса на рынке на качественные медицинские фармацевтические переводы. В зависимости от типа перевода последствия изменения смысла первоисточника могут быть различными вплоть до причинения вреда человеческому здоровью и жизни, если речь идет, в частности, о медицинском переводе.

Медицинские тексты отличаются также разнообразием тематики и появлением новых терминов и подходов, названия которым даются буквально на ходу. Фармацевтический текст, наряду с медицинскими терминами, содержит также фармацевтическую терминологию, которая представляет собой совокупность таких сложных лексических систем как фармакогнозия, фармакология, фармацевтическая химия, ботаника, и центральное место в этом комплексе принадлежит номенклатуре лекарственных средств. Это обширнейшая совокупность наименований лекарственных препаратов, которые официально разрешены для употребления в той или иной стране. Отдельное место, конечно, занимает перевод различных регламентов, руководств, рекомендаций для обеспечения производства лекарственного препарата и контроля его качества. Чтобы переводить такие тексты, сотрудники бюро переводов медицинских документов и текстов должны владеть навыками работы с международной анатомической номенклатурой, фармакопеями, руководствами, иметь понимание топографических ориентиров, плоскостей и осей. При отсутствии профильного медицинского образования достаточно сложно переводить такие тексты, и в этом случае следует обязательно поддерживать обратную связь переводчика с врачом или заказчиком, что также требует напряженной работы.

Скорость появления английских терминов часто гораздо выше темпов работы составителей словарей. Рассмотрим в качестве примера такое простое словосочетание, как "анализ крови", которое можно перевести несколькими способами. Обычно переводят: blood test или blood analysis. Однако американские и британские врачи привыкли говорить blood count, что мы ни в одном словаре не найдем.

В одной из поликлиник г. Астаны мы увидели надпись на русском языке «Забор крови» и ее перевод на английский язык: "The fence of blood", а следовало перевести: "Blood sampling", поскольку перевели буквально, взяв за основу первое значение русского слова «забор», что означает «изгородь». Интернациональный характер латинско-английской лексики часто играет злую шутку с переводчиками, так как это мнимое сходство оборачивается "ложными друзьями" переводчика.

Термин "скрининг" сейчас употребляется довольно широко. Прежде всего, это массовое применение метода выявления определенной болезни. Это массовое обследование состояния здоровья населения. Другое значение этого слова «применение множества анализов какому-то конкретному больному». Например, речь может идти о больном в коме, когда подозревают отравление и нужно выяснить, чем именно. Тогда пишут "screening", и в этом случае мы будем переводить его просто как "токсикологическое исследование". Наконец, во многих случаях "скрининг" означает просто метод выявления, анализ, пробу на что-либо. Передача оттенков смысла достигается не копированием смысла, а пониманием его значения в каждом конкретном контексте.

Приведем пример перевода инструкции к лекарству:

Contents of the pack and other information

What Dibondrin liquid contains

- The active substance is: diphenhydramine hydrochloride

1 mL solution contains 2 mg diphenhydramine hydrochloride.

- The other ingredients are: sorbitol, aspartame (E951), hydroxyethylcellulose, sodium cyclamate,

saccharin sodium, cherry flavouring uncoloured, citric acid monohydrate, sodium

methylhydroxybenzoate (E219), purified water

- Перевод: Содержание упаковки и другая информация.

Что содержит жидкий дибондрин:

- активное вещество: гидрохлорид дифенхидрамина

1 мл раствора содержит 2 мг гидрохлорида дифенхидрамина.

- Другие ингредиенты: сорбитол, аспартам (E951),

Гидроксилцеллюлозу, цикломат натрия, сахариновый натрий, бесцветный аромат вишни, моногидрат цитрусовой кислоты, метилгидроксibenзат (E 219), очищенная вода.

Для перевода подобной медицинской информации необходима консультация со специалистами, поскольку переводчик должен обладать повышенным чувством ответственности [2, с. 35].

Одно из ключевых мест в переводе медицинского текста занимает перевод аббревиатур и сокращений. Необходимо подчеркнуть, что система сокращений в любом языке является его неотъемлемой частью, и поэтому системы сокращений в различных языках различаются. В английском языке наблюдается тенденция к сокращению любого термина, то есть, что по-русски будет термином, в английском языке будет сокращением. Например, LK – левая почка, LN – жидкий азот. Общепринято разделение аббревиатур на три большие группы: графические лексические и синтаксические. Как пример графических аббревиатур можно привести: а.с. – до еды, b.i.d. – дважды в день, p.o. – перорально. В результате лексикализации аббревиатура обретает собственную формообразовательную парадигму и не отличается в этом смысле от обычного слова.

Таким образом, можно сделать вывод, что переводчик медицинских текстов должен четко ориентироваться в предмете, чтобы выявлять такие неоднозначные термины. Необходимо иметь навыки работы с международной анатомической номенклатурой, руководствами, фармакопеей. В течение последних нескольких лет в фармацевтической промышленности мы наблюдаем тенденцию к слиянию и поглощению среди различных фармацевтических компаний. Рост населения мира, увеличение продолжительности жизни, а также повышение благосостояния людей приводит к тому, что ежегодные расходы на здравоохранение повышаются. Значительная часть этих расходов приходится на фармацевтическую промышленность. Ежегодно мировой рынок растет на 9-10%. Как следствие работы фармацевтических международных компаний появляется спрос на перевод фармацевтических текстов, в частности, регистрационных досье того или иного препарата.

Вопросами регистрации новых и регулирования уже зарегистрированных лекарственных средств в каждой стране занимается конкретная организация: в Казахстане это Министерство здравоохранения РК, на Украине это государственный экспертный центр при Министерстве охраны здоровья, в Киргизии это департамент лекарственного обеспечения. Каждая страна имеет свой регулирующий орган. Для регистрации лекарственного средства в каждой стране создается регистрационное досье, которое затем подается в соответствующий орган, и в случае регистрации зарубежного препарата требуется перевод такого досье, включая перевод аннотаций. В досье входят такие документы как AND – аналитическая нормативная документация, PSUR – периодический отчет о безопасности, SPC – краткая характеристика лекарственного средства.

И сложность заключается в том, что данные документы невозможно ни найти в интернете, ни прочитать в каком-либо учебнике, это исключительно внутренняя документация фирмы, которая попадает в руки переводчика, только если он работает в такой компании и, соответственно, сталкивается с этими документами и соответствующими отраслевыми терминами и пытается как-то разобраться во всем этом. Если мы говорим об AND в контексте того, насколько фармацевтическая терминология различна, насколько она многообразна, то AND – это техническая документация. Это методы контроля качества лекарственных средств. AND описывает методы контроля лекарств. В нем присутствуют термины таких отраслей как фармацевтическая химия, технология и техника. От точности и

адекватности перевода данного документа зависит, попадет ли лекарственное средство после подачи в регулирующие органы на рынок в той или иной стране. В AND мы можем видеть такие пугающие неподготовленного переводчика термины как, например, HPLC – высокоэффективная жидкостная хроматография, ВЭЖХ; ultrasonic bath – ультразвуковая баня; tailing factor – коэффициент асимметрии пика; mobile phase – подвижная (ни в коем случае не "мобильная"!) фаза. Еще есть такой интересный термин, который встречается часто – это uniformity of dosage. О нем ведутся дискуссии, его перевод является спорным вопросом. Очень много вариантов предоставляется в русскоязычной фармацевтической документации. Нередко от регулирующих органов исходит требование переводить его как "однородность дозированных единиц", хотя иногда переводят просто "однородность дозирования" или "однородность единицы дозирования". Термин "assay", который очень часто встречается – это не просто анализ, а "количественное определение". Подобных примеров можно привести множество.

Таким образом, адекватность перевода медицинских текстов и медицинских аббревиатур с английского языка на русский зависит от качества работы переводчика, поскольку от них зависит даже здоровье людей и попадут ли эти документы к месту назначения.

Литература

1. Волкова З.Н. Научно-технический перевод. Английский и русский языки. – Вып. 1. Медицина. – М: УРАО, 2000. – 103 с.
2. Сальмон Л. Теория перевода. История. Наука. Профессия. – СПб. – Астана, 2007. – 272 с.

Н.А. Савенкова
г. Астана (Казахстан)

ВЛИЯНИЕ ВРЕМЕНИ НА ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА

Вопросы пропаганды, свободы, политической информации и слова, политический строй страны и её внешняя политика находятся, как известно, в тесной взаимосвязи друг от друга.

Особенно актуальной сегодня является проблема заимствований в языке. Существует неоднозначное отношение лингвистов и политических деятелей к проблеме языка. Во время одной из поездок по Алжиру президент Французской Республики генерал де Голль высказал мудрую мысль: «Не стоит всякое политическое предприятие облекать в слова – время так или иначе сумеет ясно и в лучшем виде обозначить его контуры» [1, 9/V], [2, с.79].

Пётр I относился благосклонно к заимствованиям из французского языка в русский и даже отправил во Францию во Дворец к Людовику XIV первого русского дипломата Андрея Матвеева, чтобы тот перенимал нравы, обычаи и культуру французского «двора» и информировал о них Петра I. Но национальному русскому вкусу Петра I «претил кудрявый и тёмный слог» немецких книг XVII-XVIII веков.

Известно, что в XVIII веке во Франции развивается наука, расширяются торговые связи, всё это благоприятствует распространению Французского языка в других странах.

Как отмечают многие лингвисты, причиной заимствований является отсутствие слова для обозначения новой реалии или усовершенствования лексической системы. В результате чего в русском языке появились такие слова-экзотизмы, как: кофе, бюро, вуаль, вояж, ренессанс, дебютант, режиссёр и другие.

После Великой Французской буржуазной революции в состав общелитературного русского языка и других языков попадает заимствованная лексика общественно-политического характера.

По мнению Сорокина Ю.С. и других лингвистов, это было связано с использованием новых идей и понятий влиятельной социальной среды. В русский язык проникли такие слова, как: абсолют, абстракт, идеал, объект, прогресс, революция, антишамбера и их производные [3, с.198].

Усвоение французских заимствований проходило параллельно усвоению французской культуры.

Исследователями отмечено, что, попав в систему другого языка, иноязычные слова, как правило, претерпевают фонетические, грамматические и лексические изменения.

Заимствованное слово либо сохраняет принадлежность к той же части речи, либо ассимилируется как другая часть речи. Большая часть французских существительных, заимствованных русским языком, не претерпела изменений, например: кофе, пальто, такси, бюджет, администратор, антрепренёр и другие.

Современные противники иноязычных слов выступают практически против любых иностранных слов и часто сводят проблему к решительному требованию искоренять иностранные слова из родного языка.

В настоящее время многие языки активно защищаются от нашествия англицизмов, но отдельные руководители государств бывшего СССР наоборот с удовольствием заменяют русский язык (некогда бывший официальным языком народов СССР) на английский язык. Например: Украина, Грузия, Азербайджан, Молдавия и другие. Заменяются даже русские слова, ставшие интернациональными: декабрист, интеллигенция, народник, оброк, барщина, перестройка, большевик, колхоз, совхоз, комсомол, ударник и другие.

Невозможно не согласиться с французским лингвистом Ш. Балли, который писал: «Языки извлекают ресурсы не только из своих собственных запасов, они ищут их и в других языках. Заимствование всегда было нормальной функцией лингвистической жизни, но особо большое значение оно приобрело в современных языках [4, с. 348].

Русский лингвист А.А. Потебня справедливо отмечал, что действительность и смысл языковых контактов заключается не в количестве заимствований из языка в язык, а в тех процессах творческого возбуждения, творческой активности и силы, которые возникают в собственных средствах языка в результате этих контактов [5, с.135], [6, с.7].

Влияние чужого языка – не только внешний фактор, но также и нечто, связанное с внутренним, имманентным развитием языка, который избирает то, что требуется соответственно его структуре и (языковым) условиям его развития. То, что язык избирает, становится составной частью его имманентного развития, или, другими словами, активным является заимствующий язык, а пассивным – язык заимствуемый, и было бы неверно представлять это отношение обратным [7, с.107].

По мнению Л.И. Скворцова, А.С. Пушкин видел характерные черты национального русского стиля в энергичности, живости и драматической красочности, в мужественном лаконизме и откровенной простоте, считая, что французские заимствования есть «механические формы». Однако, он не исключал использование французских заимствований в русском языке (например, «эта дама *comme il faut*») [5, с.278].

А.С.Пушкин уважительно относился к творчеству своих французских коллег. В одной из строф знаменитой оды «Вольность», обращаясь к музе – «гордой певиче свободы», он пишет:

«Открой мне благородный след
Того возвышенного галла,
Кому сама средь славных бед
Ты гимны смелее внушала.»

имея ввиду Э. Лебрена – автора революционных од.

Для писателей всех времен и народов родной язык является основой их жизненного дела, орудием их творчества.

Очень патриотично выразил эту мысль Р. Гамзатов в книге «Мой Дагестан»: «Для меня языки народов – как звезды на небе, я не хотел бы, чтобы все звезды слились в одну огромную, занимающую полнеба, звезду. На то есть Солнце. Но пусть сияют и звезды. Пусть у каждого человека будет своя звезда. Я люблю свою звезду – мой родной аварский язык. И верю тем геологам, которые говорят, что в маленькой горе может оказаться много золота» [8, с. 56].

Следует отметить, что аварский язык заимствовал как русские, так и другие слова, что не помешало ему быть столь привлекательным. Переводы стихов Р. Гамзатова с аварского на русский язык, выполненные Н. Гребнёвым и В. Солоухиным, позволили миру познакомиться с поэзией Р. Гамзатова. Не факт, что поэт Р. Гамзатов был бы известен в мире, если бы не было этих русских переводов.

Еще фон Гумбольдт говорил, что язык есть «дух народа», а русские языковеды, например, А.М. Пешковский, писал, что «современный лингвист признает каждый язык совершенным применительно к тому национальному духу, который в нём выразился» [9, с.51].

Дух языка проявляется в большом и малом – в образовании новых слов, в выборе источников заимствования, в проблеме «своего» и «чужого», исконного и полученного от других.

Пусть литература и язык стран постсоветского пространства развиваются, заимствуют лексику из других языков и остаются национальными по форме, но интернациональными по духу и содержанию и не зависят от настроений политиков.

Литература

1. «Le monde», 9/V. – Paris, 1959
2. «Le français aujourd'hui. Réécritures. №144. – Paris. 2004, p.79.
3. Сорокин Ю.С. Очерки по стилистике русских литературно-художественных и научных произведений XVIII - начала XIX в. – СПб., 1994. – С. 197-219.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
5. Скворцов Л.И. Теоретические основы речи. – М., изд. «Наука», 1980. – 352 с.
6. Потеня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.]. — М., 1985. Т. 3-4
7. Гавранек Б. Проблематика смешения языков. – в кн.: Новое в лингвистике, вып.6. – М., 1972 – 536 с.
8. Гамзатов Р. Мой Дагестан. – 1968. – 424 с.
9. Пешковский А.М. Объективная и нормативная точка зрения на язык. Избр. Труды. – М., 1959. – 252 с.

А.У. Ильясова
К. Яичникова
г. Астана (Казахстан)

ИСТОРИЯ ВЗАИМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В период становления трехязычия в Казахстане важное место стоит уделить правильному использованию языков: их смешению или разделению. Что произойдет с казахским языком в будущем? Как будет выглядеть стандартная русскоязычная запись в Казахстане через десять лет? Ответы на эти вопросы мы сможем получить только спустя десятилетия. Однако оценить будущее языка возможно, если изучить историю других языков:

их траектории развития, степень влияния иноязычной культуры на их носителей, тенденции к смешиванию двух языков, типы взаимодействия с другими народностями. Именно поэтому данная статья посвящена заимствованиям в русском и английском языках: одни слова заменялись другими, появлялись новые понятия, но языки не перестали существовать, а развивались, причём каждый по своей траектории.

Заимствование – один из основных способов обогащения словарного запаса языка, при котором элемент чужого языка, будь то слово, морфема, или синтаксическая конструкция, переносится из одного языка в другой как следствие языковых контактов, обусловленных политически, географически или культурно [1]. Главные причины заимствований, кроме отсутствия какого-либо понятия в языке ранее: дифференциация понятий (напр.: *комфорт – уют, дело – бизнес*) и тенденция к замене сложных описательных наименований однословными, как это произошло с сочетанием "меткий стрелок" – *снайпер*, или "несгораемый шкаф" – *сейф*.

Каналы проникновения иностранной лексики могут быть устными и письменными. Например, греческие слова попали в латынь устным путём, и зафиксированы в нём по латинским правилам, тогда как в английский язык эти же слова проникли через письменные каналы, что и стало причиной их записи по латинским правилам и чтению по английским.

Процесс заимствования иностранной лексики в английский язык начался ещё в первом тысячелетии до нашей эры, с началом римского господства в Европе. В этот период были внесены базовые латинские слова, такие как: *maximus, box, sum, optimus*.

Примерно в то же время скифы пересекали территорию современной России, оставив след в русском языке в виде таких слов, как: *тюфяк, базар, стан, табор*.

Затем сравнительно недолго длилось влияние готов, оставивших населению Сибири такие слова, как: *вино, лечить, хлеб, купить, плата и готовить*.

Примерно в IV веке, когда гунны запустили процесс Великого переселения народов, оставив за собой слова, отражающие реалии жизни: *травить* (в смысле «питание», «отрава»), *мёд, блюдо, кумыс и квас*; базовые слова из протогерманского языка проникли в английский язык, дав название нашей планете, четырём дням недели, а также обогатив словарный запас понятиями: *Earth, bake, food, loaf, house, night и sleep*.

С приходом католического христианства на территорию Англии наступил второй период заимствований из латинского языка, в этот раз на религиозную тематику: *tower, school, altar* [2]. Именно в этот период Англия стала называться Англией — страной англов.

На речь будущей Руси на тот момент влияли контакты с такими странами, как Иран и Византия. Они привнесли в русский язык слова, закрепившиеся вплоть до неразличения. Связаны они были с военным делом и торговлей: *алтын, товар, шатёр, бисер, ковёр и лошадь*.

С небольшой разницей во времени скандинавские племена появляются на территории Англии и Руси. Русь, кстати, получает свое название именно в этот период, когда Рюрик становится правителем и называет жителей *руссами*, что значило "гребущие". Кроме названия страны появились и другие имена: *Олег, Ольга, Игорь, Глеб*, и слова: *русский, акула, вор, ябеда, якорь, сельдь, кнут, мачта и клеймо* [3].

В английский же язык был внесен большой пласт слов, связанных с бытом, местоимений, глаголов: *they, call, take, get, fit, raise, want, egg, smile, take и give*. Английские правила чтения не распространяются на многие из этих слов, следовательно, заимствованы они были через письменные источники.

Если в Англии было принято католическое христианство, повлекшее за собой латинские заимствования, то русский князь Владимир предпочёл его православный вариант, с чем и связано вкрапление новых слов из греческого языка, связанных как с религией, так и с образованием: *анафема, икона, стих, комедия, математика, грамматика, тетрадь и философия*.

Военные и торговые контакты с тюркскими народностями вновь повлияли на будущий русский язык, добавив в его лексику понятия: *богатырь, басурман, башимак и камыш*.

Длительное влияние французского, являвшегося государственным языком Англии в XI-XV веках, родным языком правителей и основным языком в проведении столетней войны, оставило после себя широкий пласт заимствованной лексики в английском языке, а также изменения в орфографии и произношении. Примеры слов, пришедших из французского: *justice, marriage, parliament, sir, bacon, judge* и *sovereign*.

Влияние французской культуры на английскую примерно совпадает по времени с третьим периодом тюркских заимствований в русском языке, вызванных так называемым татаро-монгольским игом или Зависимостью от Золотой Орды. Заимствования этого периода связаны с деньгами и внутренним устройством государства: *атаман, деньги, караул, ковш, кулак, курган* и *орда*.

В период научных открытий и путешествий исследователей земли, открывших новые материки и острова и привозивших с собой заморские фрукты и драгоценности, речь людей наполняется рассказами тех самых моряков о другой жизни. Массовое пробуждение интереса приносят слова: *bungalow, coconut, boomerang, barbecue* и *cannibal* из области экзоцизмов в повседневную лексику. Колонизация же Англией тех самых стран утвердила эти слова в английском языке.

В русском языке тоже начался период массовых заимствований. Развитие науки притягивает латинские и интернациональные термины. Правление Петра I и его ориентация на Европу привлекает в речь заимствования из германских языков, в особенности из немецкого. Большая часть заимствованной лексики относилась к ранее не известным понятиям: *штаб, лагерь, ефрейтор, мольберт, галстук, и аппаратура*.

Ориентация знати на французскую культуру приводит к тому, что русский язык становится менее известным для детей дворян. Каналом заимствования всё чаще становится письменная речь, свидетельством чему стало появление слова "*конверт*", попавшее в русский язык через ошибку придворного писаря: перевернув *и*, он получил *п*.

Развитие американского капитализма повлекло за собой вкрапление в английский язык слов, появившихся уже в США: *merger, downsizing, bottom line* и *blue chip*.

В XX-XXI веках английский и русский языки попадают в общий процесс взаимообмена лексикой, вызванной распространением сети Интернет по всему миру. Английские слова, иногда даже не новые, а получившие второе значение, появляются в сети, где контроль информации практически невозможен. *SMS, firewall, email, interface* и *toolbar* стали настолько повседневными, что результаты попыток их перевода не нашли применения ни в профессиональной сфере, ни в повседневной речи.

Таким образом, в итоге долгих тысячелетних процессов развития в английском языке насчитывается около 70% заимствований, тогда как в русском эта цифра колеблется между 10% и 20%, хотя важных периодов заимствований в русский язык было количественно больше, и считается, что он перенасыщен заимствованиями [4]. На наш взгляд, связано это с тем, что периоды влияния на английский язык были длительными и успевали смениться несколько поколений, благодаря чему слова закреплялись в языке. Периоды влияния на русский язык зачастую не превышали три-четыре поколения. Кроме того, ни один язык не устанавливался государственным, в отличие от французского в Англии. Языковой пуризм более характерен русскоязычным авторам: противостоять заимствованиям в Европе было практически невозможно, тогда как в отдаленной Руси этот процесс поддавался контролю.

Литература

1. Ильиш Б.А. История английского языка. – М.: Высшая школа, 1968. – 420 с.
2. Арсеньева М.Г., Балашова С.П., Берков В.П., Соловьева Л.Н. Введение в германскую филологию. – М.: ГИС, 2000. – 314 с.
3. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. – М., 1994. – 320 с.
4. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка. – М.: Высшее образование, Дрофа, 2000. – 287 с.

ТҮРЛІ ЖҮЙЕЛІК ТІЛДЕРДЕГІ АНТИМАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕМ БЕЙНЕСІНЕ САЛҒАСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Тіл өз алдына тарихи жинақталған өмірдің ұлттық типін қосатын мәдениеттің формасын ұсынады. Тілдің кез келген құбылысын зерттеу барысында біз мәдениеттің ұлттық элементтерімен жолығамыз.

Антимақал-мәтелдердің ішкі формасы әлемнің тілдік бейнесі ұғымымен байланысты болып келеді. Әлемнің тілдік бейнесі қандай да бір халыққа қатысты ұғымдарды, көріністерді, білімді көрсететін тілдік белгілер мен тілдік формаларды білдіреді. Бұндай жанамалық қай тілде, қандай түрде, қандай тіл жүйесі туралы айтылып жатқанына байланысты белгілі болады. Әлем бейнесінің гносеологиялық, аксиологиялық аспектісі жағынан қарастырғанда, оған қоса тілдік формасы, құрылымы, оның семантикасы туралы білімдерді қарастыруды қажет етеді. Дәл осы бірлікте ғана әлемнің тілдік бейнесінің астарын білу қажет. Кез келген тіл әлемді өзінше түрлендіреді, яғни өзінің тұжырымдамалау қасиетіне ие. Бұл жерден әрбір тілдің өзінің әлемнің бейнесі бар екенін, тілдік бірліктердің осы бейнеге байланысты айтылым мазмұндарын құруға міндетті. Әлемнің тілдік бейнесін құруда мақал-мәтелдер мен антимақал-мәтелдердің алатын орны ерекше. Олар – «халық өмірінің айнасы». Антимақал-мәтелдер белгілі бір тілдің халықтың мәдени-тарихи салт-дәстүрлерімен, ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесімен тығыз байланысты. Олар әлем бейнесін ашатын нысан белгілерін қоса отырып, үлкен дескриптивті жағдайды көрсетіп, оны бағалап және оған деген қатынасын айқындайды [1].

Реалиялардың ұлттық-мәдени ерекшеліктері мен тілдік жүйе көрінісі антимақал-мәтелдерді салыстырудың жалпы ішкі формасында көрініс табады. Көптеген зерттеушілердің пікірінше лингвоелтанымдық ақпарат фразеологизмдердің ішкі дәлелдемелерінде жатады [2]. Әлемнің антимақал-мәтелдік бейнесін қарастыра отырып, біз әр тілге қатысты мәдениетін, тарихын, халықтың тұрмыс жағдайын, дінін, қоғамдық және саяси өмірін, мәдени құндылықтарын аша аламыз.

Осылайша, антимақал-мәтел – берілген тілдің ерекшеліктерін ғана айқындап қоймайды, тілдің ең спецификалық, өзіндік белгіленген құрамдас бөлігі болып табылады.

Зерттеу жұмысында алынып отырған төрт тілдергі (қазақ, орыс, ағылшын және неміс) антимақал-мәтелдерді талдай отырып, олардың әрқайсысы сол тілдегі әлем көрінісімен анықталатындығын байқаймыз. Әлемнің көрінісі ғасырлар бойы жинақталған тәжірибе арқылы көрініс табады. Антимақал-мәтелдер сан алуан тақырыптарды қозғайды, мысалға: жанұя, еңбек, махаббат, достық, туған жер және т.б.

Гносеологиялық жағынан қарағанда қазақ тілі – түркі тілдердің қатарына жатса, орыс тілі – славян тілдеріне, ал ағылшын және неміс тілдері – герман тілдеріне жататыны бәрімізге мәлім. Сол себепті де ағылшын және неміс антимақал-мәтелдері семантика жағынан ұқсас болып келеді.

Мағынасы жағынан ортақ болып келетін мақалдың төрт тілде қалай берілгендігін талдап көрелік. Мысалы: қателеспейтін адам болмайды мағынасындағы мақалы: қазақ тілінде «Қате баспайтын қадам болмайды, қателеспейтін адам болмайды.», орыс тілінде «Человеку свойственно ошибаться.», ағылшын тілінде «To err is human.» болса, ал неміс тілінде «Irrer ist menschlich.». Көріп отырғанымыздай, төрт тілде де бір мағынаны білдіреді, яғни адамға қателесу тән, адам қате жасаудың нәтижесінде сабақ алып, оның соңында үлкен жетістікке жетеді деп түсіндіріп жатады. Дәл осы мақалдың қазақ, орыс, ағылшын және неміс тіліндегі антимақал-мәтелге айналу жолу қарастыралық. Кестеден көріп отырғанымыздай қазақ тілінде айтарлықтай өзгеріске ұшырамады, мақалдағы семантикасын

сақтап қалғанын байқаймыз. Ал орыс, ағылшын және неміс тілдерінде семантикасы ұқсас болып келеді:

✓ Человеку свойственно ошибаться, но с помощью компьютера это ему удается намного лучше;

✓ To err is human - to totally muck things up needs a computer;

✓ Irren ist menschlich, aber für das totale Chaos braucht man einen Computer.

Берілген үш мысалда компьютер арқылы қателіктерді жоюға болады деген пікір айтылады. Бұл жаһандану, ғаламдастыру процесімен түсіндіріледі. Яғни, қоғамдағы алып жатқан өзгерістер антимақалдарда көрініс табуға [3]. Екінші мысалды алып қарасақ:

✓ “Everyone makes mistakes,” said the hedgehog after trying to mount the hairbrush.

✓ „Irren ist menschlich,“ sagte der Igel, da sprang er von der Haarbürste.

Бұл жерде ағылшын және неміс тіліндегі антимақалдар ұқсас болып келеді.

Кесте 1

Әлемнің мақал-мәтелдік бейнесі

	Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде	Неміс тілінде
Мақал				
	Қате баспайтын қадам болмайды, қателеспейтін адам болмайды.	Человеку свойственно ошибаться.	To err is human.	Irren ist menschlich.
Антимақал	1) Қателеспейтін жақ, қате баспайтын тұяқ болмайды.	1)Человеку свойственно ошибаться, но с помощью компьютера это ему удается намного лучше.	1) “Everyone makes mistakes,” said the hedgehog after trying to mount the hairbrush.	1) „Irren ist menschlich,“ sagte der Igel, da sprang er von der Haarbürste.
	2) Қатені көбірек жіберген сайын, азы қалады.		2) To err is human - to totally muck things up needs a computer.	2) Irren ist menschlich, aber für das totale Chaos braucht man einen Computer.
Мақал				
	Бүгінгі істі ертеңге қалдырма.	Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня.	Never do today what can be done tomorrow.	Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.
Антимақал	Ертең бітіретін істі бүгін қозғама.	1) Не делай сегодня то, что можно сделать завтра.	1)Don't do today what you can put off until tomorrow	1)Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht erst morgen.

Сонымен түрлі жүйелік тілдердегі антимақалдарға жеке тоқталайық.

1) Әйелдің күйеуін басқарып, оның орнында үйді билеуі мағынасындағы антимақалдар:

Қазақ тілінде : Әкесінің ақшасына үйленген, әйелінің ноқтасына үйренер.

Берілген мысалда қазіргі көпшілік отбасының құрудағы басты мақсат ақша болып табылатындығы айтылуда. Бұл, әрине, қазақ халқы үшін тым жат болған нәрсе. Себебі ата – бабамыз жас кезінде-ақ бір-бірін көрсетпей атастыра салған еді. Сонымен бірге, отбасын құрудағы махаббаттың орны ерекше болып еді. Қазіргі таңда бәрі өзгерді. Қазіргі таңда тек әйел адамдардың мақсаты қалталы жігіт іздеу емес, сонымен қатар ер адамдардың да мақсатына айналып отыр. Яғни, берілген антимақалдан ақшаға қызыққан ер, тіпті, әйелдің үйді билеуіне де үйреніп, оның отбасындағы доминанты болуына қарсы емес. Бұл қазақ салт-дәстүрінде болмаған, өйткені қазақ отбасының тірегі отағасы болып келді. Әйел адам еріне бағынуы тиіс болды.

Орыс тілінде: У меня с моей женой обмен мнениями: прихожу со своим мнением, ухожу - с ее [4].

Жалпы алғанда, егер қазақ пен орыс әйелдерін алып салыстырғанда, орыстың әйелдері мейлінше пысық әрі қулы болып келеді. Берілген антимақалда көріп отырғанымыздай орыс отбасында қанша жерден ер адам өз дегенін істеткісі келсе де, әйелі оның бетін қайтарып, көндіріп дес бермейді. Әрине, бұл жерде орыс халқына тән мінез-құлықты көреміз.

Ағылшын тілінде: A man's castle is his home, and his wife has the keys to all the rooms [5].

Қанша жерден үлкен заңғар үй ер адамдікі болса да, оның барлық бөлмесінің кілті әйелінде дейді, яғни үй деген аты ғана ер адамдікі, ал үйдегі барлық билік пен заңдар әйел адамға тиесілі. Бұл ағылшын стереотипімен түсіндіріледі.

Неміс тілінде: Heiraten ist die erste Dummheit, die man begeht, wenn man vernünftig geworden ist [6]. (тура мағынасы: Есейгенде жасайтын бірінші ақымақтық үйлену).

Неміс лингвомәдениетінде үй болып, отбасын құруда қатты асығыстық танытпаған. Олар үшін ерте некелесу ақымақтық болып табылады. Бұл дәстүр ретінде қалыптасып қалған, себебі олар ақыл тоқтатып, аяққа нық тұрған кезде ғана маңызды қадам жасауды жөн көреді. Біздің жақтағыдай, бозбала мен бойжеткен кезінде отбасын құру олар үшін жат нәрсе болып табылады.

Жоғарыдағы мысалдарды қорытындылай келе, түрлі жүйелік тілдердегі антимақал-мәтелдерді талдай отырып, біз әр халықтың өзіне тән салт дәстүрлерін, мәдениетін, сонымен қатар тарихын көреміз. Бұның барлығы антимақал-мәтелдердің тілдегі әлем бейнесінің бөлігі екендігін дәлелдейді.

Қорытындай келе, антимақал-мәтелдер қазіргі кезде қарқынды дамуда. Антимақал-мәтелдердің пайда болуының себебі: адамдардың шығармашылық ойынға деген талпынысы, атап айтқанда тілдік ойын мен әртүрлі жағдайларға шығармашылық көзқараспен қарау талпынысы. Жоғарыда көрсетілген түрлі жүйелік тілдердегі антимақал-мәтелдердің өзіндік мәдениеті мен қоғамына тән ерекшеліктері бар болғанымен, олардың жасалу жолдары мен мақсаттары бір болып табылады.

Сөйтіп, әрбір халықтың, ұлттың қоршаған орта, адамдар, басқа мәдениеттің өкілдері туралы жеке түсінігі болады. Қоғамның ішінде өздік мәдени кеңістіктің шеңберіндегі мінез-құлық пен дәстүрлерге қатысты стереотиптермен қатар, басқа тілдік және мәдени кеңістіктің өкілдеріне қатысты стереотиптер қалыптасады. Қазақ, орыс, ағылшын және неміс тілдерінің антимақал-мәтелдерін салғастыру арқылы төрт халықтың дүниеге деген көзқарастарын, мәдени құндылықтарын салыстырып, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табуы жөн көрдік. Бүгінгі ғаламдастыру, жаһандандыру саясатының аясында ғылымдардың даму көкжиегін жаңа бағыттармен кеңейту, қайсыбір ғылым саласы болмасын, оны "адами факторлармен, адами құндылықтармен" бірлікте қарастыру – адамзат өркениеті мен замана керуенінің алға тартып отырған кезекті талабы. Әлемдік қолданбалы және теориялық ғылымдардың ішіндегі негізгі қоғамдық, әлеуметтік коммуникацияның жетекші идеяларын жүзеге асыруда мақсат еткен тіл ғылымының қазіргі бағыт-бағдары ғасыр талабына толық

жауап бере отырып, "адам-тіл-мәдениет" үштігінің аясындағы тың міндеттердің шешілуін көздейді.

Тілі, діні, мәдениеті, дүниетанымдық көзқарасы әртүрлі қазақ, орыс, ағылшын және неміс халықтарының антимәқал-мәтелдері жан-жақты, құрылымы, ішкі форма, аялық білім, жалғаса туындаған ауыспалы мағына, лингвомәдени тұрғысынан зерттеу нәтижесінде тіл-тілге тән ортақ заңдылықтар, жалпыхалықтық рухани дүниелер, ұлттарға тән танымдық ерекшеліктер т.б. жөнінде бірқатар жаңа мағлұматтарға қол жеткізілді.

Әдебиеттер

1. Жуманбекова Н.З. Современные исследования в сопоставительной фразеологии. Внутренняя форма фразеологизмов. // Современные направления лингвистической науки. Коллективная монография. – Астана.-2015, стр. 204-245
2. Жуманбекова Н.З. Внутренняя форма компаративных фразеологических единиц (на материале немецкого, русского и казахского языков), – Кокшетау. 2005.
3. Алкенова А.С. Антимәқал-мәтелдер - тілдегі әлем көрінісі // Диссертациялық жұмыс. – Астана, - 2017, 75 б.
4. Вальтер Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. - Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. - 576 с.
5. Mieder V. Twisted Wisdom, Modern Anti-Proverbs. – Vermont, 1998. – 396 p.
6. Mieder, W. Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien. Gesellschaft für deutsche Sprache (Hrsg.) / W. Mieder. Wiesbaden: Quelle und Meyer, 1998. 396 s.

А.С. Қосжанова
З.А. Ошағанова
Астана қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АББРЕВИАТУРАЛАР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАРДЫ ЗАҢ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ

Аббревиатура ежелден жазба тілі бар барлық халықтың жазба материалдарында қолданылды. Қысқартудағы басты мақсат мәтіндік ақпаратты тасымалдаушыларда орынды үнемдеумен және жиі қолданылатын сөздер мен сөз оралымдарын жазуда шапшаңдық танытумен байланысты болған [1.1]. Аббревиация үрдісінің даму факторларын қарастыруда, олардың негізгі себептері экстралингвистикалық және практикалық тұрғыдан қарастырылды. Термин аббревиатуралар кең көлемді ақпаратты қысқартып беруде маңызды рөл атқарады. Заң терминдерінің тақырыптық жіктелімі келесі ғалымдардың, яғни Е.С. Максименко «Ағылшын және американдық терминжүйесінің ұлттық-мәдени ерекшелігін салыстырмалы түрде зерттеу» [1], М.А. Ярмашевич «Әртүрлі типті тілдердегі аббревиатуралардың семантикалық мағыналары» тақырыбына жазылған монография [2].

Ю.А. Анисимова «Ағылшын тілінің лексикалық жүйесіндегі заң терминдері мен профессионализмдердің қатынасы» зерттеулері қарастырылды [3]. Жалпы алғанда заң терминологиясын тақырыптық белгілері бойынша топтастыру қиындыққа соғады. Мысалы, құқықтық құжаттарды заң тұрғысынан қарастыратын болсақ көптеген нормативтік актілер қарым қатынастың түрлерін реттеуге бағытталады.

Ағылшындық және американдық терминжүйенің ұлттық-мәдени ерекшелігін қарастыра келе Е.С. Максименко терминдердің 8 тақырыптық топтарын бөліп көрсетті: құқық салалары, жеке тұлға, құқық институттары, құқықтық құжаттар, құқықтары мен

міндеттері, қылмыс және құқық бұзушылық, сот ісін жүргізу этаптары және құқық актілері, жазалау түрлері.

Заң термин аббревиатураларды қарастырғанда көбінесе құқық құжаттарында (ғылыми мәтіндер, құқық мәтіндері сот шешімдері және т.б.) кездесетін терминдерді байқауға болады. Ұлыбритания және АҚШ заң жүйесінде прецедентті құқық (өнегелік) басым болғандықтан сот шешімдер жинағы атауларынан құрылған аббревиатуралар қолданылады екен:

A & E <Adolphus &Ellis's Queen 's Bench reports"Корольдік орындық сотының шешімдер жинағы (1834-1840), Ат.&Н<Arnold and Hodges'Practice Cases"Арнольд и Ход- жес құрастырған сот шешімдер жинағы (1840-1841)", В.Н <Henry Blackstone's Reports" Г.Блэкстон құрастырған сот шешімдер жинағы (1788-1796); В.Р.С. <British Ruling Cases "Ұлыбританияның маңызды сот шешімдер жинағы". Заң шығаруды реттеу, жүйелеу, тұрақтылықпен қамтамасыз ету мақсатымен құқық актілері (Statutes > St.) заң жинақтарында (U.S. Statutes at Large), кодексте (U.S. Code >U.S.C.) басылып шығарылады. АҚШ сот шешімдер жинақтарына (U.S. Reports) Жоғары Сот (U.S. Supreme Court >Sup.Ct.) шешімдерінің ресми нұсқалары кіреді. **Сот шешімдер жинақтарында аббревиатураларға сілтеме берілген жағдайда ғана қолданылады екен:** U.S. Reports >U.S., West's Supreme Court Reporter >S.Ct., Federal Reporter >F., Federal Supplement >F.Supp., Federal Rules Decisions >F.R.D. **Сонымен бірге штаттардың аумақтық сот шешімдер жинағы басылымға шығады.** ~Atlantic-> A., North-Eastern->N.E., North-Western->-N:W:, Pacific >P., South Eastern >S.E., Southern >S., South Western > S.W., West's California Reporter >Cal.Rptr., West's New York State Reporter >N.Y.S.

Келесі заң термин аббревиатуралардың үлкен тобына құқық ұйымдарының атаулары кіреді:

1) федералдық басқару ұйымдары: MDP <Ministry of Defence Police"Әскери нысандарды қорғау полициясының министрлігі", BJAR <Board for Judicial Administration Rules"сот жұмысы ережелерінің сақталуын бақылау коллегиясы, OAC <Washington Office of the Administrator for the Courts ;

2) *commap*(Courts): P.C. <Privy Council"құпия кеңес", C.A. <Court of Appeal"апелляциялық сот", Q.B. <Queen's Bench, Ch.D <Chancery Division" Жоғары соттың канцлерлік бөлімі, Fam.D. < Family Division, E.A.T. < Employment Appeals Tribunal, AR < Superior Court Administrative Rules"Сот жұмысы ережелерін бақылаудың Жоғары соты", CAR < Court of Appeals Administrative Rules" Сот жұмысы ережелерін бақылаудың апелляциялық соты", SAR /Supreme Court Administrative Rules, CPS < Crown Prosecution Service";

3) құқық ұйымдары {Law Enforcement Agencies}: CID < Criminal Investigation Department" қылмыстық істерді тергеу басқармасы", CIV < Crash Investigation Unit" автомобиль апатын тергеу басқармасы", HOPF < Home Office Police Force"Ішкі істер министрлігі", METPOL < Metropolitan Police Service"елордалық полиция", BIU < Burglary Investigation Unit" бұзып ұрлауды тергеу басқармасы".

4) түзету мекемелері {Correction Institutions}: {Probation and Parole Agencies}: CF <Correctional Facilities, CI <Correctional Institution, DOR <Department of Offender Rehabilitation.

Сонымен бірге көптеп кездесетін аббревиатуралардың бірі – лауазымдар, құқық саласына байланысты тұлға атаулары:

1) құқық мамандығы бойынша: M. < magistrate"судья, B.C.L. < Bachelor of Civil Law"азаматтық құқық бакалавры", A.G. < Attorney-General"1. ағыл. бас прокурор 2. амер. Әділет министрі", ALJ < administrative law judge"әкімшілік сот судьясы ", LEOLaw enforcement officer (амер. Полиция қызметкері" CEO < Court Enforcement Officer"сот орындаушысы", Prob. < probation officer, CP O <Correctional Probation Officer"түзету мекемесінің қызметкері", exor. < executor"сот орындаушысы", C.A. < county attorney, pros. < prosecutor"айыптаушы";

2) заң бұзушы тұлға: CD < condemned"сотталушы", deft. < defendant "жауапкер";

3) уәкілеттік міндетті атқарушы тұлға: *gdn* < *guardian* "қамқоршы", *o.* < *opponent*, *Rp.* < *representative* "өкіл", *trs* < *trustees* "сенімді тұлға";

4) адресат: *mtgee* < *mortgagee* "кепіл ұстаушы", *mtgor* < *mortgagor* "кепіл беруші", *resp.* < *respondent* "жауапкер".

Талдау барысында авторлардың әртүрлі жіктемелері қарастырылды. Соның ішінде П. Цукмор күрделі қысқартудың бес типін көрсетеді: жартылай, буындық, әріптік, аралас типтік қысқартулар (толық бірлік + аббревиатура), сандық үйлесімдегі әріптік немесе буындық қысқартулар [4, 7 б.].

Сонымен заң термин аббревиатураларды графикалық талдау барысында төмендегідей аббревиатуралар түрлері анықталды: инициалды аббревиатуралар (initialisms), буындық аббревиатуралар (trunk-words), контрактуралар (contractions), фоноидеграммалар (logograms, anagrams).

Инициалды аббревиатуралар тобына бір, екі, үш әріптік және одан да көп әріптен тұратын аббревиатуралар кірді:

1. Бір әріптен тұратын аббревиатуралар: *A.* < *anonymous*, *amer.* < *Atlantic Reporter*; *D.* < *defence*, *defendant*; *J.* < *justice*, *judge*; *F.* < *Female*; *L.* < *leasehold* «жалға алу құқығында қолдану».

2. Екі инициалды әріптерінен құралатын аббревиатуралар: *AC.* < *account current* «ағымдағы шот», *A.G.* «бас прокурор», *B.P.* < *bill of parcels* «жүкқұжат», *C.D.* < *Chancery Division* «Канцлерлік бөлім».

3. Инициалды әріптердің үшеуінен құралған аббревиатуралар: *A.V.C.* < *Australian Bankruptcy Reports* «Австралиялық дәрменсіз деп танылған істер бойынша сот шешімдер жинағы», *A.C.R.* < *American Criminal Reports* «Американдық қылмыстық істер шешімдерінің жинағы».

4. Инициалды әріптердің төртеуінен құралған аббревиатуралар: *A.J.I.L.* < *American Journal of International Law* «Халықаралық американдық құқық журналы», *C.C.P.A.* < «Кедендік және патенттік істер бойынша апелляциялық сот», *CMLR* < *Common Market Law Reports* «жалпы нарықтың соттық есебі», *F.R.C.P.* < *Federal Rules of Civil Procedure* «азаматтық сот істерінің федералдық ережелері». *ICPO* < *International Criminal Police Organization* «Халықаралық ұйымның қылмыстық полициясы», *L.L.L.R.* < *Lyod's List Law Reports*, *L.R.C.P.* < *Law Reports, Common Pleas Cases*, *N.Z.L.R.* < *New Zealand Law Reports*.

5. Инициалды әріптердің бесеуінен құралған аббревиатуралар: *L.R.C.P.D.* < *Law Reports, Common Pleas Division*, *Q.C.L.L.R.* < *Crown Lands Law Reports (Queensland)* «Австралия бойынша сот шешімдер жинағы (1859 жылдан бастап)». Мысалдардың қорытындысы бойынша үш әріптен тұратын аббревиатуралар саны басым болып шықты және ең аз мөлшерде кездесетіні бес әріптен тұратын аббревиатуралар болды.

Буындық қысқартулар екі топшаға бөлінеді:

а) сөздің буындық қысқартылуы: *Ab* < *Abridgment* «қысақаша мазмұны», *Att* < *Attorney* «адвокат», *av* < *average* «авария», *cop.* < *copyrighted* «баспа құқығы сақталған», *deb* < *debenture*, *def* < *defendant* «жауапкер».

ә) сөз тіркестің буындық қысқартылуы: *Abr.Ca.Eq.* < *Abridgment of Cases in Equity* «Әділдік құқығы бойынша шешімдер жинағы», *adfin* < *ad finem* лат. «соңына дейін», *adlib* < *ad libitum* «өз қалауымен». Сөз тіркестің буындық қысқартуы сөздің буындық қысқартуына қарағанда бірнеше есе көп екенін байқадық. Бұл көптік ағылшындық және американдық сот шешімдер жинақтарының құрастырушылары есімдерінің көптеп кездесуімен байланысты болып келеді.

Келесі қатардағының мв контрактуралар яғни консонантты аббревиатуралар тобына дауыссыз дыбыстан тұратын белгілер кіреді. Контрактуралар төмендегідей болып белгіленеді екен:

а) сөз қысқартулар: *bl* < *billateral* «екіжақты», *bill* «шот», *CD* < *condemned* «сотталушы», *chq* < *cheque* «чек», *cfm* < *confirm* «растау»,

ә) сөз тіркесінің қысқартылулары: *Bl.Com* < *Blackstone's Commentaries* «Түсініктемелер, авторы Г.Блэкстоун», *Bl.H.* < *Henry Blackstone's Reports* «Сот шешімдер жинағы, құрастырушы Г.Блэкстоун. Мысалдарды талдай келе контрактуралар бойынша сөз тіркесінің қысқаруы өте көп кездеседі екен.

Аббревиатуралардың құрылуына көптеген лингвистикалық, экстралингвистикалық және прагматикалық факторлар әсер ететіндігі анықталды. Барлық қысқарған сөздерді графикалық және лексикалық деп бөлу кең өріс алуда.

Әдебиеттер

1. Максименко Е.С. Национально-культурная специфики отраслевых терминосистем (ағылшын және американдық заң терминологиясы материалдары негізінде). – Саратов: Научная книга, 2004. -133 с.

2. Ярмашевич М.А. Особенности образования и функционирования аббревиатур. в разных-стилях-и-жанрах-речи. – Саратов, 2002. – 195 с.

3. Анисимова Ю.А. Соотношение юридических терминов и профессионализмов в лексической системе английского языка: автореф дис. к филолол. н. – Саратов, 2002. – 23 с.

4. Горшунов Ю.В., Новая аббревиатурная и от аббревиатурная лексика английского языка: Учеб. пособие к спецкурсу. – Бирск: БГПИ, 1998. – 99 с.

А.Б. Кабденова
А.Е. Ниязова
г. Астана (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Постоянно развивающееся современное общество ставит все новые и новые требования к современной личности. Стремительный темп жизни, значительные информационные ресурсы, изменение общественных отношений, социальные и личные интересы требуют сегодня формирования совершенно новых качеств личности: способности находить и обрабатывать информацию, принимать совершенно иные и нестандартные пути решения, критически мыслить и быть мобильным. Именно поэтому современное образование должно быть ориентировано на интересы личности, характеризующиеся уровнем готовности учащихся, способностью принимать самостоятельные решения.

В истории методики преподавания иностранных языков хранится огромное многообразие попыток найти наиболее эффективный метод обучения иностранным языкам, однако, вопрос о том, какой из методов является наиболее оптимальным, остается открытым.

Одним из ключевых факторов успеха в изучении иностранного языка является мотивация. Существует несколько вариантов определения термина мотивация. С психологической точки зрения мотивация – это совокупность внутренних и внешних движущих сил, побуждающих человека действовать специфическим, целенаправленным образом; процесс побуждения себя и других к деятельности для достижения целей организации или личных целей. Педагогика трактует это понятие как общее название для процессов, методов и средств побуждения учащихся к продуктивной познавательной деятельности, активному освоению содержания образования. В социологическом словаре мотивация - англ. *motivation*; нем. *motivation*. имеет два определения: 1. Осмысление индивидом ситуации, выбор и оценка различных моделей поведения, их предполагаемых

результатов и формирования на этой основе мотивов. 2. Относительно стабильная система мотивов, определяющая поведение данного субъекта.

Л.В. Щерба в своих работах отмечает особенности, касающиеся специфичности мотивации: «Сколько бы ни старался учитель добиться успеха, он не достигнет цели, если обучающиеся не проявят интереса к овладению языком, если у них не будет стимула решать поставленные учебные задачи». Существует несколько причин немотивированности студентов: во-первых, это отсутствие интереса к изучаемому предмету, во-вторых, методы и технологии, используемые преподавателем, могут показаться студентам непривлекательными, третьей причиной могут послужить внешние факторы, на которые студенты постоянно отвлекаются.

Нейролингвистическое программирование (далее НЛП) – одна из самых мощных техник, которая помогает изменять самого себя и других наиболее эффективным и изящным способом. НЛП является не теорией, способной объяснить всю коммуникацию, а некоторым набором техник, которые можно применить в отношении речевого общения. На сегодняшний день данная технология во многом показала широкое распространение и проникла практически во все сферы жизни, начало внедряться и в систему образования. Учитывая широчайшие возможности НЛП, требуется адаптация НЛП к процессу обучения, перевод его в систему техник, а также экспериментальное подтверждение его эффективности.

Существует несколько методик, пригодных для использования в процессе обучения. Рассмотрим наиболее эффективные из них. Одним из наиболее успешных и популярных методов НЛП является визуализация. Визуализация – это процесс мысленного представления предмета, ситуации, человека, который приводит в действие все чувства организма. В настоящее время визуализация является наиболее эффективным инструментом воздействия на подсознание, так как мозг не может отличать реальность от подсознательного воспроизведения.

Одним из распространенных методов обучения при НЛП также является аудиолингвальный метод. Французский ученый Ф. Гуэн, являющийся одним из основателей метода, отмечал, обучающийся должен уметь строить предложения по образцу. Навыки нарабатываются в результате многократного повторения моделей и речевых образцов до полного автоматизма. Это метод обучения языку, предусматривающий многократное прослушивание в аудиозаписи и проговаривание языковых структур и речевых образцов, что ведет к их автоматизации. Для метода характерна опора на слуховой канал восприятия. Конечная цель обучения заключается в овладении языком как средством общения во всех видах устной и письменной коммуникации, при этом главное внимание уделяется устной речи.

Говоря о целях в процессе обучения иностранным языкам, стоит отметить, что самую важную в данном методе роль играет не столько сама цель, сколько ее грамотно составленная постановка. Практика показывает, что все успешные уроки начинаются, прежде всего, с хорошего планирования. Планирование урока предполагает правильное понимание и объяснение педагогом содержания учебного плана, развитие обучающихся, их мышление и навыки.

Языковая способность главнейшим образом сосредоточена на обмене речевыми сигналами, что делает ее зависимость от речи еще выше. Во многих изданиях по языкознанию подчеркивается специфичность речи, как в плане ее генерации, так и восприятия на уровне уникального компонента языка. Все внутренние процессы опыта, полученного человеком, находят свое отражение в речи и лингвистических структурах. Поэтому основной задачей данного метода является использование психолингвистических методик для формирования навыков визуализации информации, ее запоминания, для дальнейшего воспроизведения в речи. Определение целей и задач имеет главное практическое значение, так как прямым образом влияет на выбор стратегий, методов и

приемов обучения, а также на подбор заданий, выполнение которых приведет к достижению цели, следовательно, и повышает мотивацию студентов.

Ввиду повышения тенденции на эффективное образование и продуктивное обучение данная технология дает возможность оценить и усовершенствовать новые техники и приемы для улучшения качества процесса получения знаний.

Один классик сказал, «если мы будем учить наших детей так же, как и учили их вчера, мы ничему их не научим». Современное образование должно идти в ногу со временем, предугадывать тенденции, новые и более эффективные техники в процессе обучения. Таким образом, появится возможность улучшить процесс получения знаний, сделать его более интересным и продуктивным. Использование правильно выбранных техник НЛП, дальнейшая разработка, усовершенствование и применение подобных техник в процессе обучения не только повысит уровень знаний студентов, но и в целом повысит интеллектуальный уровень государства и нации.

Литература

1. Щерба Л.В. Преподавание языков в школе: Общие вопросы методики: Учебное пособие для студентов филологических факультетов. — 3-е изд., испр. и доп. — СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2002. С. 111—129.
2. Абишева К.М. Социально-языковая контактная деятельность в свете социологической контактологии: Автореф. доктора филолог.н./К.М.Абишева. – Алматы, 2003.
3. Гез Н.И. История зарубежной методики преподавания иностранных языков: учеб. пособие для студентов университетов и факультетов. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. 2008.
4. Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. – М.: Наука, 1989.
5. Арутюнов С.А. Этнические процессы и язык // Герд А.С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2001. – С.164-184.

У.К. Байтурина
г.Астана (Казахстан)

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Развитию креативности как основной форме инновационной деятельности необходимо развитие личности с широким интеллектуальным потенциалом. Современная система образования направлена на развитие творческого воображения, но фантазирование (оказывающее существенное влияние на развитие личности) зачастую остается без развития. Поэтому проблема формирования творческих способностей у учащихся приобрела особую актуальность.

«Креативность», «творческий подход», «креативная личность» – эти понятия являются показателями профессионализма, а способность к творчеству и созиданию, мы считаем атрибутом одарённости, таланта, гения.

Креативность (от англ. create - создавать, творить) – творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью к принятию и созданию принципиально новых идей, отклоняющихся от традиционных или принятых схем мышления и входящие в структуру одарённости в качестве независимого фактора, а также способность решать проблемы, возникающие внутри статичных систем [1].

Современный образовательный процесс должен учитывать способности и возможности учащихся, но и осуществлять максимальное развитие их личности. Для этого необходим

деятельностный подход, при котором происходит саморазвитие и самоактуализация личности обучающегося. Для педагога ставится задача создать определенные условия и мотивацию, чтобы подтолкнуть ученика на выполнение определенных заданий. Чтобы у учащегося развивалось творческое мышление, необходимо, чтобы он почувствовал удивление, любопытство и удовлетворил потребности в знаниях. Только через преодоление трудностей, решение проблем можно войти в мир творчества.

Что же понимается под творческими способностями? Чтобы точнее понять, необходимо рассмотреть этот вопрос с точки зрения психологии, философии, педагогики. Разные авторы определяют их по-своему.

Теплов Б.М. под творческими способностями понимал определённые индивидуально-психологические особенности, отличающие одного человека от другого, которые не сводятся к наличному, имеющемуся уже у человека запасу навыков и знаний, а обуславливают лёгкость и быстроту их приобретения [2].

Шадриковым В.Д. творческие способности определялись как свойство функциональных систем, реализующих отдельные психические функции, которые имеют индивидуальную меру выраженности, проявляющуюся в успешности и качественном своеобразии освоения деятельности [3].

Большакова Л.А. творческие способности определяет как сложное личное качество, отражающее способность человека к творчеству в разных сферах жизнедеятельности, а также позволяет оказывать поддержку в творческой самореализации другим людям. Это высокая степень увлечённости, интеллектуальной активности, познавательной самостоятельности личности [3].

Мотков О.И. под творческими способностями понимал способность удивляться и познавать, умение находить решения в нестандартных ситуациях, это нацеленность на открытие нового и способность к глубокому осознанию своего опыта [3].

Педагогическое определение творческих способностей определяет их как способности к созданию оригинального продукта, изделия, в процессе работы над которыми самостоятельно применены усвоенные знания, умения, навыки, проявляются хотя бы в минимальном отступлении от образца индивидуальность, художество. С философской точки зрения творческие способности включают в себя способность творчески воображать, наблюдать, неординарно мыслить.

Было доказано, что творческие способности имеют свою локализацию - это "особая точка" индивидуальных свойств, которые не зависят от интеллектуальности, так как большинство испытуемых с высоким интеллектом имели низкие творческие способности.

Для определения творческих способностей Богоявленская Д.Б. выделяет следующие параметры:

- беглость мысли (количество идей),
- гибкость мысли (способность переключаться с одной идеи на другую),
- оригинальность (способность производить идеи),
- любознательность,
- фантастичность [4].

Моделью, по которой строятся методы измерения творческих способностей, должны стать не тесты, а акты творчества сами по себе, как это бывает обычно вне тестовых ситуаций. Тестовые задания ограничивают выявление потенциальных возможностей человека требованием однозначного ответа.

Особенно важны работы Л.С. Выготского. Он признаёт за всеми людьми, а не только за избранными, склонность к творчеству, выявляющуюся по-разному, в основном, в зависимости от культурных и социальных факторов.

Перед учителем встаёт задача развития обучающегося, его творческих способностей, воспитания творческой личности в целом.

Развитие творческих способностей - важнейшая задача образования, ведь этот процесс пронизывает все этапы развития личности, пробуждает инициативу и самостоятельность принимаемых решений, привычку к свободному самовыражению, уверенность в себе. У каждого человека есть разного рода дарования. Разумеется, далеко не у всех, есть умение сочинять, воображать, придумывать. И тем не менее таланты каждого человека можно развивать. Для их развития необходимы стимулы

Каковы же способы стимулирования творческих способностей?

Способы стимулирования творческих способностей.

- обеспечение благоприятной атмосферы;
- доброжелательность со стороны учителя, его отказ от критики в адрес ученика;
- обогащение окружающей среды самыми разнообразными новыми для него предметами и стимулами с целью развития его любознательности;
- поощрение высказывания оригинальных идей;
- обеспечение возможностей для практики;
- использование личного примера творческого подхода к решению проблем;
- предоставление возможности активно задавать вопросы [4].

Е. Григоренко и Р. Стернберг предлагают 12 стратегий развития творческого потенциала, которые могут быть положены в основу обучения творческому мышлению. Используя эти стратегии, принципы, педагог не только сможет увеличить вероятность раскрытия творческого потенциала своих учеников, но и усилить креативное начало в самом себе. Основные принципы:

- быть примером для подражания;
- поощрять сомнения, возникающие по отношению к общепринятым предположениям и допущениям;
- разрешать делать ошибки;
- поощрять разумный риск;
- включать в программу обучения разделы, которые позволили бы учащимся демонстрировать их творческие способности;
- проводить проверку усвоенного материала таким образом, чтобы у учащихся была возможность их применения;
- поощрять умение находить, формулировать и переопределять проблему;
- поощрять и вознаграждать творческие идеи и результаты творческой деятельности;
- предоставлять время для творческого мышления;
- поощрять терпимость к неопределённости и непонятности;
- подготовить к препятствиям, встречающимся на пути творческой личности;
- стимулировать дальнейшее развитие;
- найти соответствие между творческой личностью и средой [5].

Важность развития творчества ученика, его способностей при решении любой учебной задачи проявлять инициативу, выдумку, самостоятельность для всех является сейчас очевидным. Соотнося процесс творчества и обучения, очевидно, надо вести разговор о создании таких условий, которые содействовали бы возникновению и развитию у всех обучаемых качеств и склонностей, обычно выделяемые как характерные черты творческой личности. Эффективность работы определяется тем, в какой мере учебно-воспитательный процесс обеспечивает развитие творческих способностей учащихся, готовит их к жизни в обществе.

Литература

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Утёмов В.В. Технология формирования креативного мышления на основе задач открытого типа // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. – 2011. - № 3. – С. 51-57.
3. Зиновкина М. М. Многоуровневое непрерывное креативное образование в школе // Концепт. – 2012. - № 9 (сентябрь).

4. Есипович К.Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранного языка в средней школе. – М., 1988.
5. Козволина В.П. Развитие творческих способностей учащихся // Нач. шк. – 2000. – №7.

Н.А. Жапбаров
С.К. Мадibaева
г. Кызылорда (Казахстан)

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ ПЕРЕВОДА В ЛИНГВИСТИКЕ

Среди многочисленных проблем, которые изучает современное языкознание, важное место занимает изучение лингвистических аспектов межъязыковой речевой деятельности, называемой переводом или переводческой деятельностью. Перевод представляет собой древний вид человеческой деятельности. В связи с появлением в истории человечества групп людей, языки которых отличались друг от друга, актуализировались "биллингвы", помогавшие общению между разноязычными коллективами. С возникновением письменности к устным переводчикам присоединились и переводчики письменные, переводившие различные тексты официального, религиозного и делового характера. С самого начала перевод выполнял важнейшую социальную функцию, делая возможным межъязыковое общение людей. Распространение письменных переводов открыло людям широкий доступ к культурным достижениям других народов, сделало возможным взаимодействие и взаимообогащение литератур и культур. Знание иностранных языков позволяет читать в подлиннике книги на этих языках.

Первыми теоретиками перевода были сами переводчики, стремившиеся обобщить свой собственный опыт. Переводчики античного мира широко обсуждали вопрос о степени близости перевода к оригиналу. В ранних переводах Библии или других произведений, считавшихся священными или образцовыми, преобладало стремление буквального копирования оригинала, приводившее порой к неясности или даже полной непонятности перевода. Поэтому позднее переводчики пытались теоретически обосновать право переводчика на разумную свободу в отношении оригинала, необходимость воспроизводить не букву, а смысл или даже общее впечатление оригинала.

Основы научной теории перевода стали разрабатываться к середине XX в., когда переводческая проблематика привлекла внимание лингвистов. До этого времени считалось, что перевод не может включаться в круг вопросов, изучаемых лингвистической наукой. Сами переводчики полагали, что лингвистические аспекты перевода играют незначительную, чисто техническую роль. Переводчик должен был владеть как языком оригинала, так и языком перевода, но знание языков было лишь предварительным условием перевода и не затрагивало его сущность.

К середине XX в. изменилось отношение к переводческой деятельности и началось ее систематическое изучение. В этот период на первый план выдвигался перевод политических, коммерческих, научно-технических и прочих материалов, где особенности индивидуально-авторского стиля, как правило, мало существенны. В связи с этим все более четко стали осознавать, что основные трудности перевода и весь характер переводческого процесса обуславливаются расхождениями в структурах и правилах функционирования языков, участвующих в этом процессе. Возросшие требования к точности перевода подчеркивали роль языковых единиц. При переводе материалов подобного рода нельзя было довольствоваться верностью перевода "в целом", одинаковостью воздействия на читателя оригинала и перевода. Перевод должен был обеспечить передачу информации во всех деталях, вплоть до значений отдельных слов. Со временем актуализировалась языковая первооснова переводческого

процесса. Необходимо было выяснить, в чем состоит лингвистическая сущность этого процесса, в какой степени он определяется собственно лингвистическими факторами, в каких пределах такие факторы ограничивают точность передачи информации. Наряду с общими чертами, обусловленными единым лингвистическим механизмом переводческой деятельности, отдельные виды перевода могут иметь и важные специфические особенности: модифицировать процесс перевода, придавать особое значение достижению эквивалентности на высшем уровне или, напротив, допускать отклонения от максимально возможной степени смысловой общности, включать некоторые элементы адаптивного транскодирования и т.п. Эти особенности вызывают необходимость научной классификации видов переводческой деятельности (видов перевода) и детального изучения специфики каждого вида.

Существуют две основных классификации видов перевода: по характеру переводимых текстов и по характеру речевых действий переводчика в процессе перевода. Первая классификация связана с жанрово-стилистическими особенностями оригинала, вторая с психолингвистическими особенностями речевых действий в письменной и устной форме. Жанрово-стилистическая классификация переводов в зависимости от жанрово-стилистических особенностей оригинала обуславливает выделение двух функциональных видов перевода: художественный (литературный) перевод и информативный (специальный) перевод.

В теоретическом отношении выделение отдельных видов перевода связано с разработкой специальных теорий перевода, раскрывающих специфику каждого вида или подвида перевода. В практическом плане классификация видов перевода дает основу для специализации переводчиков на определенных типах переводческой деятельности. В зависимости от значимости их специфических черт различные виды перевода требуют более или менее детального теоретического анализа. В настоящее время разработан ряд специальных теорий перевода. Среди специальных теорий, связанных с жанрово-стилистической классификацией переводов, наибольшее внимание исследователей привлекают проблемы перевода научно-технических материалов, которые представляют большой теоретический и практический интерес.

В процессе перевода устанавливаются определенные отношения между двумя текстами на разных языках (текстом оригинала и текстом перевода). Сопоставляя такие тексты, можно раскрыть внутренний механизм перевода, выявить эквивалентные единицы, а также обнаружить изменения формы и содержания, происходящие при замене единицы оригинала эквивалентной ей единицей текста перевода. При этом возможно и сравнение двух или нескольких переводов одного и того же оригинала. Сопоставительный анализ переводов дает возможность выяснить, как преодолеваются типовые трудности перевода, связанные со спецификой каждого из языков, а также какие элементы оригинала остаются не переданными в переводе. В результате получается описание "переводческих фактов", дающее картину реального процесса. Системный анализ переводческой практики и понятийной сферы современного переводоведения позволяет построить единую типологию переводов, обобщающую различные стороны подготовки, выполнения, презентации и функционирования перевода и соотнесенную с другими основными компонентами переводческой деятельности.

Типологизация переводов осуществляется по следующим параметрам: по соотношению типов языка перевода и языка оригинала; по характеру субъекта переводческой деятельности и его отношению к автору переводимого текста; по типу переводческой сегментации и способу переработки переводимого материала; по форме презентации текста перевода и текста оригинала; по характеру соответствия текста перевода тексту оригинала; по жанрово-стилистическим особенностям и жанровой принадлежности переводимого материала; по полноте и типу передачи смыслового содержания оригинала; по основным функциям; по первичности текста оригинала; по типу адекватности.

Одна из главных задач переводчика заключается в максимально полной передаче содержания оригинала, и, как правило, фактическая общность содержания оригинала и перевода весьма значительна. Различают потенциально достижимую эквивалентность, под которой

понимается максимальная общность содержания двух разноязычных текстов, допускаемая различиями языков, на которых созданы эти тексты, и переводческую эквивалентность - реальную смысловую близость текстов оригинала и перевода, достигаемую переводчиком в процессе перевода. Пределом переводческой эквивалентности является максимально возможная (лингвистическая) степень сохранения содержания оригинала при переводе, но в каждом отдельном переводе смысловая близость к оригиналу в разной степени и разными способами приближается к максимальной.

Различия в системах исходного и переводимого языка, и особенностях создания текстов на каждом из этих языков в разной степени могут ограничивать возможность полного сохранения в переводе содержания оригинала. Поэтому переводческая эквивалентность может основываться на сохранении (и соответственно утрате) разных элементов смысла, содержащихся в оригинале. В зависимости от того, какая часть содержания передается в переводе для обеспечения его эквивалентности, различаются разные уровни (типы) эквивалентности. На любом уровне эквивалентности перевод может обеспечивать межъязыковую коммуникацию.

Для обеспечения высокого качества перевода переводчик должен уметь сопоставлять текст перевода с оригиналом, оценивать и классифицировать возможные ошибки, вносить необходимые коррективы. Оценкой качества перевода, выявлением и классификацией ошибок занимается и большое число лиц, анализирующих результаты переводческого труда: редакторы, критики, заказчики, преподаватели перевода и т.п. Практические рекомендации переводчику и оценка перевода взаимосвязаны и взаимообусловлены. Если переводчик должен выполнять какие-то требования, то оценка результатов его работы определяется тем, насколько полно и успешно он выполнил эти требования. Как сам переводчик, так и другие лица, оценивающие качество перевода, прямо или косвенно исходят из посылки, что правильный перевод должен отвечать определенным требованиям. Совокупность требований, предъявляемых к качеству перевода, называется нормой перевода. Качество перевода определяется степенью его соответствия переводческой норме и характером невольных или сознательных отклонений от этой нормы.

Литература

1. Данилова И.Г. Обучение переводу модальных глаголов как лингвокультурологическому грамматическому явлению – Таганрог, 2004.
2. Слепович В. С. Курс перевода. – Минск, 2003.

О.И. Кондратова
г. Астана (Казахстан)

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЛЕКСИКАЛИЗОВАННОЙ ГРАММАТИКИ ДЛЯ КУРСА «ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК» (НА МАТЕРИАЛЕ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО»)

В настоящее время знание иностранных языков становится неременным требованием к каждому человеку, так как от качества знаний зависит карьерный рост и дальнейшие возможности. Основной целью обучения любого иностранного языка является овладение коммуникативной компетенцией. Для решения данной проблемы в 2008 году д.п.н. проф Булатбаевой К.Н. была разработана «Когнитивно-коммуникативная технология двуязычного обучения неязыковым дисциплинам».

Особенность когнитивно-коммуникативной технологии заключается в блочном объединении учебного материала нескольких тем в различные типы уроков, связанных с конкретными целями обучения неязыковому предмету и английскому (или другому неродному) языку.

Главной отличительной чертой данной технологии является обработка изучаемого материала на основе последних достижений лингвистической науки – прежде всего ее когнитивного, коммуникативного и семантического направлений. Минимизация учебного материала представляет возможность учащимся самостоятельно мыслить при соединении ключевых фрагментов темы с опорой на основные лексические и грамматические единицы. Таким образом, минимизированный и структурированный учебный материал сначала усваивается на родном языке, а затем уже переводится на английский, что снимает проблему с пониманием смысла.

В этих целях описан механизм отбора грамматического материала по языковой дисциплине, который включает: выделение основных модулей (тематических блоков), определение тематического минимума по каждому модулю, соответствующей коммуникативной цели и минимума речевых интенций, а также представление грамматического и лексического минимумов по теме.

Рассмотрим, как данный механизм отбора профессионально-ориентированного учебного материала может быть представлен в рамках дисциплины «Профессиональный иностранный язык» для неязыковых специальностей, а конкретно на примере специальности «Нефтегазовое дело» (1 курс, 1-й и 2-й семестр: по 3 кредита, по 15 недель, то есть всего практических занятий – 90 ч., СРО – 180 ч.; 2 курс, 3-й семестр: 4 кредита, 15 недель, практических занятий – 60 ч., СРО – 120 ч.)

Шаг 1. Определение основных модулей (тематических блоков). Структура курса «Иностранный язык» предусматривает согласно ГОСО Республики Казахстан для всех специальностей 10 кредитов. В соответствии с этим мы определили основные тематические блоки и распределили их по 3 семестрам (Таблица 1).

Таблица 1. Модульное распределение учебного материала по специальности «Нефтегазовое дело»

Се- местр	Колич ество креди тов	Название модулей	ККоли- чество недель	Количес- тво ауди- торных занятий, ч	Количес- тво СРО, ч
1	3 ч	Роль нефти и газа в жизни общества	5	15	30
		Основы нефтегазопромысловой геологии	5	15	30
		Бурение нефтяных и газовых скважин	5	15	30
2	3 ч	Добыча нефти и газа	5	15	30
		Переработка нефти	5	15	30
		Переработка газа	5	15	30
3	4 ч	Способы транспортировки нефти, нефтепродуктов и газа	2	8	16
		Трубопроводный транспорт нефти и газа	3	12	24
		Хранение и распределение	5	20	40

	нефтепродуктов и газа			
	Проектирование трубопроводов и хранилищ	3	12	24
	Сооружение трубопроводов	2	8	16
	Всего:	45	150	300

Шаг 2. Определение тематического минимума. Тематический минимум – перечень конкретных тем в рамках крупных тематических блоков, распределенных по семестрам, на основе принципа преемственности и служащих основой формирования речевой и коммуникативной компетенции.

Мы определили тематический минимум для каждого модуля. Ниже представлены тематические минимум для 1-го семестра (Таблица 2).

Таблица 2. Тематический минимум, распределенный по модулям первого семестра

модули	Модуль 1 Роль нефти и газа в жизни общества	Модуль 2 Основы нефтегазо-промышленной геологии	Модуль 3 Бурение нефтяных и газовых скважин
темы	1. Современное состояние и перспективы энергетики 2. Нефть и газ – ценное сырье для переработки 3. Газ как моторное топливо 4. Как применяли нефть и газ? 5. Роль Казахстана в нефтегазовой промышленности	1. Проблема поиска нефтяных и газовых месторождений 2. Состав нефти и газа 3. Происхождение нефти и газа 4. Методы поиска и разведки нефтяных и газовых месторождений 5. Этапы поисково-разведочных работ	1. Краткая история развития бурения 2. Что такое скважины? Какие скважины существуют? 3. Цикл строительства скважин, их промывка 4. Осложнения, возникающие при бурении 5. Бурение скважин на море

Шаг 3. Определение коммуникативной цели. Например, по теме «Современное состояние и перспективы энергетики» мы выделили следующую коммуникативную цель: уметь рассуждать о современном состоянии и перспективах энергетики.

Шаг 4. Определение минимума речевых интенций. Минимум речевых интенций – перечень потенциальных речевых задач, возникающий у любого говорящего в рамках той или иной конкретной темы и являющийся основой для отбора учебного лексического и грамматического материала. Речевые интенции могут служить единой основой для развития коммуникативной компетенции на трех и более языках. При этом речевые намерения выделяются на основе когнитивной структуры определенных тем. Был отобран ряд речевых интенций по данной теме: рассказать о современном состоянии энергетики в мире; перечислить возобновляемые и невозобновляемые источники энергии, характеризовать их; рассказать о солнечной энергии; раскрыть понятие энергии ветра, энергии приливов и отливов; сравнить источники энергии; выделить преимущества нефти и газа перед другими источниками энергии; доказать превосходство нефти и газа; выразить точку зрения о перспективах энергетики; выразить мнение о роли нефтегазовой отрасли в мировой экономике; представить проект развития энергетики по изученному материалу.

Шаг 5. Отбор лексического минимума. На основе минимума речевых интенций первой темы первого модуля отобраны следующие лексические единицы: modern, acondition, anenergysector, aprospect, anenergysource, renewable, non-renewable, alternative, solarenergy, windenergy, tideenergy, advantages, disadvantages, petroleum, oil, gas, industry.

Шаг 6. Отбор лексикализованного грамматического материала. На данном этапе определяются наиболее часто встречающиеся семантические типы элементарных высказываний. Используется статистический метод. Грамматическая правильность речи достигается с помощью приемов построения предикативной основы предложения-высказывания (при этом на протяжении всех трех семестров предусматривается практическое освоение всех 20 типов семантических высказываний), горизонтального построения разных типов путем согласования, управления, примыкания, осложнения однородными или обособленными членами предложения. Это есть прием составления тематико-структурной парадигмы предложения, под которой понимается совокупность разноструктурных предложений с единым семантическим центром. Также при отборе грамматического материала во внимание берутся и другие грамматические единицы. Рассмотрим их в рамках одной темы «Современное состояние и перспективы энергетики» (Таблица 3).

Таблица 3. Грамматический материал в рамках темы «Современное состояние и перспективы энергетики»

Единицы формирования грамматической компетенции	Примеры единиц обучения грамматике
Синтаксемы как компоненты ФСП	дестинатив, квалитатив, квалификатив, критерии сравнения, ситуатив, финитив.
ФСП	ФСП качества, бытийности, следствия, цели, компаратива, залоговости
Семантические типы элементарных высказываний	субъект и его интеллектуальное действие (в том числе речевое/мыслительное), субъект и его признак (характеристика): постоянный/временный; состояние, свойство, характеристика; сравнение чего/кого-либо с чем/кем-либо.
Устойчивые формулы общения	*повторяются в каждой теме (учитывается официальная обстановка общения)
Речевые акты	констативы, директивы, декларативы, интеррогативы
Коммуникативные регистры как средства выражения авторской позиции	информативный, генеритивный
Структурно-содержательные типы диалогов	возможны следующие содержательные структуры диалога: а) информация – реакция на информацию (вопрос) – дополнение, уточнение информации – удивление/восхищение/ одобрение/неодобрение (ситуация – устное сообщение о состоянии развития энергетики); б) предложение – одобрение и дополнение – одобрение и второе предложение - возражение и доводы – согласие с доводами (обсуждение плана развития предприятия)
Информационно-смысловые типы	описание, рассуждение

МОНОЛОГОВ	
Структурно-содержательные типы монологов	Какое-либо профессиональное событие (открытие завода, проведение форума, научное открытие, рационализация производства, приобретение нового оборудования, и др.); субъективное утверждение (в т.ч. спорное); Нерешенная проблема в сфере профессиональной деятельности.

Все охарактеризованные лексикализованные грамматические единицы обучения в учебном процессе имеют свое конкретное место использования, так как их поэтапное внедрение непосредственно связано с личностью обучающегося, то есть языковой личностью, которая, прежде всего, на когнитивной основе овладевает семантически структурированными лексическими средствами по теме общения, затем совершенствует грамматический строй по той же теме общения, развивает умения диалогического и полилогического общения, формирует свое монологическое высказывание по ранее выстроенной (при обогащении словарного запаса) когнитивной структуре.

Литература

1. Булатбаева К.Н. Основы когнитивно-коммуникативной технологии обучения полиязычию. / Сб.: Дарынды балаларға көп тілде білім беру жөніндегі республикалық ғылыми-практикалық семинарлардың материалдары. – Астана: "Дарын", 2009. - С.27-33
2. Булатбаева К.Н. Семантические типы элементарных высказываний как единая основа развития полиязычия в учебных заведениях Казахстана – Вестник ЕНУ, 2004, №1. – С. 116-123.
3. Булатбаева К.Н. Функционально-коммуникативная технология обучения русскому языку в казахской школе. – Павлодар: ПГУ, 2005. – 351 с.
4. Булатбаева К.Н. Научно-методические основы формирования языковой личности в вузе: когнитивно-коммуникативная технология обучения полиязычию. – Вестник науки Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина. – Астана, 2013. - С.36-42
5. Bulatbayeva K. Communicative Registers as a Means of Expressing Author's Position in a Monologue Speech//4th Cyprus International Conference on Educational Research//Кирения, Кипр (27-28.03.2015) - Academic World Education/ www.awer-center.org/abs/S.61-64.

Б.А. Сиренова
г. Астана (Казахстан)

КЛЮЧЕВЫЕ ЭТАПЫ ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНИЦУ

Всеобъемлющая глобализация современного мира ставит новые масштабные задачи модернизации общественного сознания, приоритетные направления данного процесса определены в программной статье Президента Казахстана Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», направленной на «серьезное переосмысление того, что происходит в мире» [1]. Определяя повестку дня на ближайшие годы, Глава государства подчеркивал: «Общественное сознание требует не только выработки принципов модернизации, но и конкретных проектов, которые могли бы позволить ответить на вызовы времени без утраты великой силы традиции. Я вижу несколько конкретных проектов, которые можно развернуть в ближайшие годы. Во-первых, необходимо начать работу для поэтапного перехода казахского языка на латиницу. Мы очень бережно и тактично подошли к этому вопросу. Здесь нужна спокойная поэтапность. И мы готовились к этому с осторожностью все годы Независимости» [1].

Действительно, вопрос перехода казахского языка на латиницу поднимался в 90-х гг. прошлого века, рассматривался на Ассамблее народа Казахстана в 2006 году, принял зримые очертания в Стратегии «Казахстан - 2050» в 2012 году. Однако, конкретные действия по переходу на латиницу были обозначены в 2017 году, в статье Президента Казахстана «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Переход на латиницу веление современного дня, в эпоху глобализации, в глобальной системе социальных координат место каждой страны в первую очередь зависит от интеллектуальных ресурсов страны и образованности нации [2]. С обретением независимости, Республика Казахстан приобрела статус самостоятельного субъекта мировой политики. Выход страны на новый уровень развития международных отношений, межгосударственных связей в значительной мере способствовал интенсивным контактам в образовательной сфере, вхождению республики в мировое образовательное пространство, что в свою очередь актуализировало приоритетные направления современного образования, модернизации общественного сознания, в данном контексте латиница может сыграть роль важную роль в модернизации и усилении роли родного языка.

Выступая на XII сессии Ассамблеи народов Казахстана, Глава государства подчеркивал: «...новое поколение казахстанцев должно быть, по меньшей мере, трехязычным, свободно владеть казахским, русским и английским языками. В Европе многоязычие стало нормой, к этому непременно должны прийти и мы. Без широкого знания английского языка сложно говорить о подлинной конкурентоспособности нации. Здесь я имею в виду всех граждан нашей страны. Даже полутора миллиардный Китай с четырехтысячелетней национальной историей и культурой активно осваивает английский язык. Одним из важных факторов экономического успеха таких стран как Япония, Индия, Сингапур, Малайзия стало массовое знание населением английского языка». Характеризуя важность его изучения, Глава государства отметил тот факт, что английский язык имеет алфавит на латинской графике: «Обучение наших детей английскому языку уже предполагает латинский алфавит нужно вернуться к вопросу о переходе на латиницу казахского алфавита. Мы в свое время отложили его. Все же латинская графика доминирует сегодня в коммуникационном пространстве. И не случайно многие страны, в том числе и постсоветские, перешли на латиницу. Специалисты в течение полугода должны изучить вопрос и выйти с конкретными предложениями» [3].

Наиболее зримые очертания вопрос о переходе казахского языка на латиницу принял в Стратегии «Казахстан – 2050. Новый политический курс состоявшегося государства» (14.12.2012 г.). Нурсултан Назарбаев, характеризуя новый политический курс состоявшегося государства, отметил: «Ответственная языковая политика является одним из главных консолидирующих факторов казахской нации. Казахский язык – это наш духовный стержень. Наша задача – развивать его, активно используя во всех сферах. Мы должны оставить в наследство нашим потомкам современный язык, в котором к опыту многих поколений наших предков был бы гармонично добавлен и наш заметный след. Это задача, которую должен самостоятельно решать каждый уважающий себя человек. Государство, со своей стороны, многое делает для укрепления позиций государственного языка. Необходимо продолжить реализацию комплекса мер по популяризации казахского языка. Нам необходимо, начиная с 2025 года приступить к переводу нашего алфавита на латиницу, на латинский алфавит. Это принципиальный вопрос, который нация должна решить. Когда-то в истории мы такой шаг уже совершали. Ради будущего наших детей мы должны принять такое решение, и это создаст условия для нашей интеграции в мир, лучшего изучения нашими детьми английского языка и языка Интернета, и самое главное – это даст толчок модернизации казахского языка» [4].

В апреле 2017 года Президент Казахстана выступил с программной статьей «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В ней были прослежены исторические этапы графики казахского языка, характеризовался переход на латиницу в конце двадцатых годов прошлого века: «7 августа 1929 года Президиумом ЦИК СССР и СНК СССР было принято постановление о введении нового латинизированного алфавита «Единый тюркский алфавит». Латинизированный алфавит официально использовался с 1929 по 1940 год, после чего был

заменен кириллицей. 13 ноября 1940 года был принят Закон «О переводе казахской письменности с латинизированной на новый алфавит на основе русской графики» [1].

В статье Главы государства также определялись конкретные сроки перехода на латиницу: «В декабре 2012 года в своем ежегодном Послании народу Казахстана «Казахстан-2050» я сказал: «Нам необходимо с 2025 года приступить к переводу нашего алфавита на латиницу». Это означает, что с этого времени мы должны во всех сферах начать переход на латинский алфавит, то есть к 2025 году делопроизводство, периодические издания, учебники и все остальное будет издаваться на латинице. А сейчас приступим к подготовке начала перехода на латинский алфавит. Переход на латиницу также имеет свою глубокую историческую логику. Это и особенности современной технологической среды, и особенности коммуникаций в современном мире, и особенности научно-образовательного процесса в XXI веке. Поэтому 2025 год не за горами, и Правительству нужно иметь четкий график перехода казахского языка на латиницу. В наших школах все дети изучают английский язык. Это – латиница. То есть для молодежи не будет проблем» [1].

Полагаю, что до конца 2017 года необходимо с помощью ученых и широкой общественности принять единый стандартный вариант казахского алфавита в новой графике.

С 2018 года начать подготовку кадров для преподавания нового алфавита и подготовку учебников для средней школы.

В ближайшие два года провести необходимую организационную и методическую работу [1].

Таким образом, в процессе перехода казахского языка на латинскую графику, основная цель которого – модернизация казахского языка, включение в мировое информационное пространство, были определены конкретные сроки и реальные действия на сегодняшний день.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания /http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushche. Дата обращения 10.06.2017.

2. Муртазаева Р. Глобализация и университетское образование. Сб. материалов Международной научно-теоретической конференции. – Актөбе: Принт, 2008.-307 с.

3. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева на XII сессии Ассамблеи народов Казахстана (Астана, 24 октября 2006 года) <http://www.zakon.kz/77635-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html>. Дата обращения. 1.09.2017 г.

4. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия – Казахстан 2050» [Электронный ресурс].- Режим доступа <http://www.zakon.kz/186186>-Дата обращения 3.02.2016 г.

Н.Л. Сулятецкая
г. Астана (Казахстан)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕНСАТОРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Компенсаторная компетенция является одним из структурных компонентов коммуникативной компетенции. Под компенсаторной (или стратегической) компетенцией мы понимаем способность обучаемых иностранному языку восполнять пробелы в знании языка, в речевом и социальном опыте общения в иноязычной среде, умение прибегать к необходимым стратегиям при чтении, говорении, аудировании, совершенствовании умений переключаться с одной стратегии на другую [1, с. 68].

Компенсаторная компетенция включает в себя:

- знание лексики, грамматики и фонетики английского языка, необходимые для устного и письменного общения;
- знание и оперирование речевыми формулами (образцами), необходимыми для коммуникации на английском языке;
- знание национально-культурных особенностей страны изучаемого языка;
- знания о вербальных средствах компенсации в ситуации коммуникативного затруднения в процессе иноязычного общения;
- знания о невербальных элементах коммуникативного поведения представителей страны изучаемого языка;
- навыки и умения использования вербальных и невербальных средств компенсации с целью преодоления коммуникативного затруднения.

Владение невербальным компонентом в ситуации межкультурного общения важно для преодоления затруднений в общении на иностранном языке. Поэтому включение элементов невербального поведения в содержание обучения в условиях неязыкового вуза является актуальным.

К невербальным средствам общения относят паралингвистические средства: интонацию, паузы, дыхание, дикцию, темп, громкость, тональность, мелодику; экстралингвистические средства: смех, плач, шум; кинетические средства: жесты, мимика; проксимические: позы, телодвижения.

Компенсаторная компетенция предполагает расширение объема умений в использовании имеющегося иноязычного речевого опыта для преодоления трудностей общения, вызванных дефицитом языковых средств, развитие умений:

- использовать паралингвистические средства;
- использовать структуру текста, риторические приемы, справочный материал;
- прогнозировать содержание текста по предваряющей информации;
- понимать значение неизученных языковых средств на основе лингвистической догадки;
- использовать переспрос для уточнения понимания, использовать перифраз, синонимы, эквивалентные замены для дополнения, уточнения, пояснения мысли.

Приведем примеры упражнений для развития компенсаторной компетенции на темы: «Устройство на работу. Описание места работы» T-Sts:

1. To make your descriptions interesting, use adjectives which tell the reader how something feels, sounds, tastes, looks or smells. Try to create a picture in your reader's mind.

2. Which of the adjectives can you use to describe these different workplaces?

- Bright, busy, chaotic, colorful, comfortable, dirty, fun, noisy, repetitive, smelly, stressful, unsatisfying.

3. Read the description of a workplace. Underline the adjectives. What does the writer like and dislike about their workplace?

I work in a busy office. It can be quite stressful at times, but it's also a fascinating place to work. My colleagues and I all work together in one huge room, so we can easily share interesting ideas.

The thing I enjoy the most is that we have a fun, relaxing area where we can take a break, play games, talk to people from other departments and get new ideas. It's unusual, but it really works.

On the down side, the staff restaurant is quite old-fashioned, dark and depressing, and not many of us eat there. It's such a shame because the rest of the place is bright, colorful and modern.

4. If you work, write a description of your workplace. If you don't work, write a description of your ideal workplace. Use a variety of descriptive adjectives.

5. Work in groups. Read your description to your group. When everyone has finished, vote on the description which created the best picture in your mind.

6. Think of a job you would be interested in applying for. Then work on your own to prepare complete and positive answers to the interview questions:

What do you do in your current job?

What are your strengths and weaknesses?

Why do you want to work for this company?

When can you start?

Have you got any questions?

7. Describing work experience: I have experience in...; One of my main strengths is...; I really enjoy...; Working as part of team interests me because...; I'd like to work for your company because... .

8. Work in pairs. Imagine you work for the same company and you are both thinking about a change of career. Roleplay a conversation.

9. Find another partner and repeat your conversation.

Упражнения подобного рода требуют от учащихся выполнение таких интеллектуальных операций, как анализ, синтез, сравнение, выбор, перестановку и принятие решения, что, в свою очередь, способствует формированию компенсаторной компетенции.

Анализ научной литературы по данной проблематике позволяет определить основные способы невербальной коммуникации в ситуации, когда человек не находится в данной национальной среде и необходимо их изучить в системе и описать их функционирование [2].

Средством обучения навыкам и умениям невербального общения являются упражнения на основе дидактических принципов наглядности, учета основы на родную культуру, дифференцированного подхода к обучению, ситуативности, корреляции невербальных средств с речевым материалом.

Принцип наглядности и имитации реализуется при использовании преподавателем рисунков, видеофрагментов, представляющих образцы имитативных действий учащихся.

Принцип учета родной культуры реализуется в сопоставительном анализе невербальных средств английской и русской речи.

Принцип дифференцированного подхода означает важность учета особенностей невербального поведения коммуникантов для разных стилей речи. Знание жестов и мимики носителей изучаемого языка, специфики их употребления – необходимые условия их грамотного употребления.

Целенаправленное и систематическое использование методов и средств формирования компенсаторной компетенции помогает учащимся выходить из положения в условиях реального дефицита языковых средств при получении и передаче информации, что стимулирует всестороннее развитие вторичной языковой личности учащегося и реализует его резервы и возможности. Учащиеся находят внутренние ресурсы, активизируют то, что уже знают и тем самым приобретают новые навыки, развивая творческие способности.

Литература

1. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка. – Астана, 2009. – 83 с.
2. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М., 2017.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В современном обществе происходят процессы интеграции и сближения государств, языков, наций и культур, поэтому увеличивается важность и значимость изучения иностранного языка. Социально значимым и методически оправданным направлением в рамках программы образования в вузе является подготовка компетентного учителя.

Для профессиональной подготовки особое место занимает профессиональная лексическая компетенция, под которой нами понимается «профессионально значимое интегративное качество языковой личности, часть профессиональной компетентности, лингвистическая основа иноязычной коммуникативной компетенции, образованная на основе теоретических знаний, практических умений и навыков, сформированной способности и готовности использовать словарный состав изучаемого иностранного языка в процессе выполнения педагогической деятельности» [1, с. 9].

Целью подготовки студентов в вузе является формирование многоязычной и поликультурной личности, обладающей способностью применять языковые знания и умения в процессе межкультурной коммуникации и функционировать в нескольких культурных контекстах. Профессиональная компетенция является способностью использовать накопленные знания и умения в деятельности специалиста. Это совокупность деятельностных характеристик, необходимых для решения профессиональных задач, и его личностных характеристик, обеспечивающих целостность личности, ее постоянное и всестороннее развитие [2, с. 32].

Развитие профессиональной компетентности – это динамичный процесс усвоения и модернизации профессионального опыта, ведущий к развитию индивидуальных профессиональных качеств, накоплению профессионального опыта, предполагающий непрерывное развитие и самосовершенствование.

Можно выделить этапы формирования профессиональной компетентности:

- самоанализ и осознание необходимости;
- планирование саморазвития (цели, задачи, пути решения);
- самопроявление, анализ, самокорректировка.

Формирование профессиональной компетентности невозможно без постоянного повышения профессионализма. Процесс саморазвития обусловлен биологически и связан с социализацией и индивидуализацией личности, а также зависит от среды, которая стимулирует профессиональное саморазвитие (система управления, стимулирования и поощрения сотрудников, педагогический мониторинг) и влияет на благоприятную атмосферу.

В структуре профессиональной компетенции преподавателя выделяются следующие компоненты: ценностно-смысловая компетенция; социально-деятельностная компетенция; социально-культурная компетенция; профессионально-предметные компетенции; профессионально-коммуникативная компетенция; самообразовательная компетенция; исследовательская компетенция [2, с. 33].

Лексическая компетенция преподавателя иностранного языка – это двухплановое понятие: 1) является составной частью лингвистической компетенции как компонента межкультурной коммуникативной компетенции, обеспечивающей потребности коммуникации в личной и в социально-культурной сферах; 2) в процессе овладения иностранным языком у студента – будущего преподавателя – формируется лексическая компетенция как компонент лингводидактической и профессионально-коммуникативной компетенции, обеспечивающей потребности использования изучаемого языка в профессиональной сфере [3, с. 88].

На сегодняшний день существует опыт выделения соответствующих профессиональных умений:

- определение случаев использования идиоматических выражений, а также образного использования слов;
- определение информации о межкультурных различиях между родным и изучаемым языками;
- нахождение примеров для иллюстрации использования слов, сложных синтаксических моделей;
- выявление наиболее типичных и / или искажающих смысл семантические ошибки, определять источник ошибки и объяснять ее;
- нахождение примеров, иллюстрирующие коннотативные значения, стилевую принадлежность единиц языка, их связь с культурой страны;
- пояснение, что необходимо знать о слове (произношение, написание, грамматические, семантические, дискурсивные и прагматические характеристики, ассоциации) [4].

С позиции формирования межкультурной коммуникативной компетенции и лексической компетенции можно выделить определенные группы умений в соответствии с последовательностью работы над лексикой второго иностранного языка.

Первая группа умений связана с анализом лексической единицы.

Лексическая единица обладает сложной, многоаспектной двухуровневой семантической структурой. Внешний уровень формируется всеми признаками, которые составляют знание об обозначаемом (набор различных сем одного и того же слова). Внутренний определяется как когнитивная модель – «максимально обобщенное, схематизированное представление о концептуальном основании значения, выделяющее в значении наиболее важные, узловые моменты» [5, с. 83-84].

Приведем примеры профессиональных умений преподавателя иностранного языка, связанных с анализом лексической единицы: распознавание когнитивных конструктов и их самостоятельное выделять в дискурсе; составление умозаключений относительно содержания концепта; соотношение содержания концепта с широким культурным и / или историческим контекстом, фоновыми знаниями; сопоставление культурологической информации, относящуюся к межкультурным различиям, и признаков когнитивных конструктов в первом, втором ИЯ и в родном языке; оценка концептов на возможность или невозможность их положительного переноса из первого во второй иностранный язык [6, с.287].

Вторая группа умений связана с толкованием лексической единицы на этапе ее введения. Это умение интерпретировать значение лексической единицы (толкование, раскрытие содержания, заложенного в глубинные или во внешние структуры лексической единицы). Для начала преподаватель раскрывает смысл лексической единицы, осуществляет совмещение информации со знаниями о мире и делает выводы о содержании значения данной единицы, в результате чего значение слова усваивается. Затем происходит оценка данной единицы и ее разъяснение учащимся, то есть создание текста, раскрывающего содержание данной единицы.

Третьей группой умений является конструирование преподавателем стереотипных ситуаций, а также выявление и объяснение закономерностей в характере их осмысления. Считается, что в разных языках существуют определенные закономерности в характере осмысления и представления стереотипных ситуаций [6, с. 288].

Описание стереотипных ситуаций отражает осмысление присущее одному определенному языку. Языковое описание воспроизводит данное описание. Языковая ситуация индивидуальна для каждого человека и зависит от его восприятия окружающей действительности, а также ограничена языковой системой и принятыми в каждом языке моделями описание данных ситуаций.

Следующая группа умений – составление различных видов комментариев к концепту (описание стереотипной ситуации, отражающую концепт / лексическую единицу, анализ

концепта на межкультурном уровне, включая взаимодействие родной язык – 2 ИЯ, 1 ИЯ – 2 ИЯ) [7].

Большой объем знаний в области дидактики, психологии, лингвистики и других наук, владение навыками и умения по организации деятельности учащихся на занятиях по иностранному языку – необходимые условия для профессиональной компетенции преподавателя иностранного языка.

Литература

1. Андреевко Т. Н. Формирование профессиональной лексической компетенции у будущих учителей иностранного языка: автореф. дис. канд. пед. наук. – Елец, 2014. – 24 с.
2. Коряковцева Н.Ф. Социально ориентированные технологии оценки профессиональной компетенции преподавателей ИЯ. – М.: Рема, 2011. – С. 32-40
3. Гальскова Н.Д, Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: уч. пособие для студ. – М. : Академия, 2009. – 336 с.
4. Европейский языковой портфель для филологов (преподавателей языка, письменных и устных переводчиков). – М. : МГЛУ, 2005. – 76 с.
5. Беляевская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах (когнитивные основания формирования и функционирования семантической структуры слова): дис...д-ра фи лол. наук. – М., 1991. – 403 с.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
7. Фролова Г.М. Учет особенностей межкультурной коммуникации при формировании профессиональной компетенции будущих преподавателей ИЯ. – М. : Рема, 2010. – С. 27-34.

Ж.Е. Абуова
г. Астана (Казахстан)

РАБОТА НАД ПРОФОРИЕНТИРОВАННЫМ ТЕКСТОМ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭТАП УРОКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО»

Тенденция приблизить учебные условия к реальной ситуации выражена в последние годы в значительной степени, данная тенденция проявляется в использовании аутентичных учебных материалов. Поэтому, прежде всего, определим понятие «аутентичный». Существуют разные трактовки, в основном, они касаются текстов, но данное определение можно распространить и на все учебные материалы. Большинство исследователей полагает, что аутентичным называется текст, который первоначально не был рассчитан на учебные цели. Но в то же время допускается определенная методическая обработка текстов, для обозначения результатов подобной работы в исследованиях зарубежных авторов можно встретить такие термины как полуаутентичные, отредактированные аутентичные тексты, учебно-аутентичные тексты, профессионо-ориентированные тексты и др.

Под профессионо-ориентированными материалами (текстами) понимаются материалы, которые учитывают особенности будущей профессии или специальности. С точки зрения Е.В. Рошиной, при изучении профессионо-ориентированного языкового материала устанавливается двусторонняя связь между стремлением студента приобрести специальные знания и успешностью овладения языком.

В рамках обучения в колледже подготовить высококвалифицированного специалиста, не только свободно владеющего своей профессией, но и обладающего знаниями по

иностранному языку, необходимыми в будущей профессиональной деятельности, возможно, если у студента есть подобный интерес к получаемой специальности, развито стремление к самообразованию, к приобретению новых знаний. К сожалению, не все мотивированы на будущую специальность. Поэтому актуальным является вопрос выбора материала, который заинтересует студента, а также позволит ему получить элементарные основы иностранного языка по специальности. В этой связи именно интересные, доступные, актуальные, познавательные профильные тексты являются основным приемом обучения на всех этапах обучения, а специально подобранные задания помогут добиться этого.

Так, на уроке иностранного языка (английский) ведущей деятельностью студента (также ядром учебного занятия) является работа с профорientированным текстом. При работе с любым текстом (печатным, звуковым, видео) можно выделить три основных этапа: *дотекстовый, текстовый, послетекстовый*.

Рассмотрим подробнее цели и задачи каждого из этапов, а также упражнения и задания, которые могут предлагаться для решения этих задач.

Таблица «Упражнения и задания на этапах работы с текстом»

Этап	Цели	Упражнения и задания
Дотекстовый этап (этап антиципации)	<ul style="list-style-type: none"> • определить/сформулировать речевую задачу для первого прочтения; • создать необходимый уровень мотивации у студентов; • по возможности сократить уровень языковых и речевых трудностей. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Работа с заголовком. По заголовку можно попросить студентов определить тематику текста; перечень поднимаемых в нем проблем; ключевые слова и выражения и т.д. 2. Использование ассоциаций, связанных с именем автора. 3. Сформулировать предположения о тематике текста на основе имеющихся иллюстраций. 4. Просмотреть определенную часть текста и определить, о чем он. 5. Прочсть вопросы (утверждения) и определить его тематику и проблематику. 6. Попытаться ответить на предложенные вопросы до чтения текста.
Текстовый этап	<ul style="list-style-type: none"> - проконтролировать степень сформированности различных языковых навыков и речевых умений; - продолжить формирование соответствующих навыков и умений. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Найти/выбрать/прочсть/соединить/вставить: ответы на предложенные вопросы; подтверждение правильности/ложности утверждений 2. Догадаться: <ul style="list-style-type: none"> - о значении слова или слов по контексту; - какой из предложенных переводов/какая дефиниция слова наиболее точно отражает его значение в данном контексте
Послетекстовый этап	<ul style="list-style-type: none"> - использовать ситуацию текста в качестве языковой (речевой, содержательной) опоры для развития умений 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Опровергнуть утверждение или согласиться с ним. 2. Доказать, что охарактеризовать 3. Составить план текста, выделив его

	в устной и письменной речи.	основные мысли. 4. Кратко изложить содержание текста, составить аннотацию к тексту, дать рецензию на текст. 5. Придумать новый конец текста. 6. Подобрать пословицы, которые подходят по смыслу к данной ситуации и точно передают содержание текста. 7. Написать собственный текст, взяв за основу ситуацию текста.
--	-----------------------------	--

Очевидно, что послетекстовый этап будет присутствовать лишь в том случае, когда текст используется не столько как средство формирования умений читать, сколько для развития продуктивных умений в устной или письменной речи, умений говорить и писать на иностранном языке. Так, например, для гидов-переводчиков продуктивной деятельностью после работы над профессионально-ориентированным текстом является создание индивидуального текста экскурсовода.

В рамках дисциплины «Иностранный язык (английский)», «Профессиональный иностранный язык», «Практика устной и письменной речи» студенты колледжа по специальности «Переводческое дело» отыбытывают как отдельные элементы, так и готовят полноценный индивидуальный текст экскурсовода, а при изучении дисциплин «Краеведение» и «Страноведение» формируют навык создания портфеля экскурсовода. Для подобной продуктивной работы используются различные приемы работы над профориентированным текстом.

Например, во время изучения раздела «Kazakhstan. Travelling and tourism» на первом курсе студенты, кроме умений и навыков предполагаемых программой учебной дисциплины, в основном учатся извлекать и анализировать информацию, делают прогнозы по содержанию, прогнозируют возможную интересную информацию для экскурсанта и т.д.

Здесь преобладают задания со следующей формулировкой:

Найти, выписать и перевести предложения с определенными словами;

Найти пары: слово и его дефиниции. Подобрать синоним или антоним;

Выбрать синоним слова из предлагаемой группы;

Объяснить слово или фразу, не переводя ее и т.д.

При изучении раздела «Great Britain and Northern Ireland» данная работа дополняется тем, что студенты учатся составлять экскурсионные карточки, комментируют видеофрагменты (как элемент отработки экскурсии), дают краткую и полную характеристику объектам экскурсии.

При работе над данным разделом на уроках, преобладают следующие задания:

Работа над однокоренными словами;

Парефразировать предложения, заменив выделенное слово или выражение на синоним, использованный в тексте;

Частичный перевод предложения, где учащимся остается перевести на английский только одно слово, данное в скобках, и т.п.

При разделе «English is the language of communication» студенты дополняют свой лексический и грамматический «кругозор», а также отработывают элементы этапов экскурсии. Следующие задания могут расширить работу над профессионально-ориентированным текстом:

Выписать и перевести предложения с определенной грамматической структурой: пассивным залогом, инфинитивом, косвенной речью и т.д.;

Составить предложения с определенными словами, чтобы стало ясным их значение;

Перевести на английский слова и выражения, используя лексику текста;

Составить план текста и т.д.

Резюмируя вышесказанное, отметим, что методисты и учителя предлагают различные виды заданий для работы с текстами. Естественно, что виды работ зависят от того, какую цель ставит преподаватель при работе над профессионально-ориентированным текстом. Если это чтение ради чтения, то задания будут ориентированы только на контроль содержания. Если ставит целью организовать беседу по прочитанному, по проблеме текста, то, кроме заданий, упомянутых выше, добавляются еще и другие, чтобы студенты могли высказать свое мнение, переходя, постепенно от подготовленной к неподготовленной речи.

Литература

1. Оспанова Р.Н., Саражанова Г.М. Типовая учебная программа по дисциплине «Английский язык» на базе основного среднего образования. – Алматы, 2015.
2. Рощина, Е.В. Функции иностранного языка как учебного предмета в системе обучения в университете / Е.В. Рощина // Иностранные языки на неспециальных факультетах: межвуз. сб. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – С. 3–6.
3. Работа с профессионально ориентированными текстами [http:// www. informio. ru/ publications/ id732/ Rabota-s-professionalno-orientirovannymi-tekstami](http://www.informio.ru/publications/id732/Rabota-s-professionalno-orientirovannymi-tekstami)
4. Этапы работы с текстом и формирование различных технологий извлечения информации из текста <https://infourok.ru/etapi-raboti-s-tekstom-i-formirovanie-razlichnih-tehnologiy-izvlecheniya-informacii-iz-teksta-740228.html>

Т.Р. Ахметвалиева
г. Астаны (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В настоящее время в нашей стране приоритетными направлениями современного образования рассматриваются информатика, математика, наука и английский язык. Английский язык сегодня превращается в ведущую дисциплину, стоящую в одном ряду со специальными предметами, так как ценность выпускника школы, колледжа или вуза на рынке труда в условиях активного развития международных контактов во многом определяется уровнем языковой подготовки молодого человека.

Современный Казахстан, как известно, стремится стать обществом, информированным во всех сферах жизнедеятельности. Поэтому обращение молодежи к Интернету делает необходимым владение письменной коммуникацией, в том числе на английском языке. Его важность как инструмента доступа к источникам информации неоспорима. В связи с этим учащиеся должны чувствовать себя адекватно подготовленными для коммуникации в такой системе. Эту возможность, несомненно, дает образовательная система. Именно поэтому вопросы образования занимают важное место в политике нашего государства.

Для наиболее эффективного развития данной системы у нас в стране принята Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. В рамках данной программы по законопроекту «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан “Об образовании» в Казахстане началось поэтапное введение концепции 12-летнего образования с 2013 по 2020 годы. На основе этой концепции, начиная с 2013-2014 учебного года в первых классах школ Казахстана, было введено изучение английского языка.

Данное нововведение вызвало неоднозначную реакцию в обществе. С одной стороны, изучение иностранного языка с раннего возраста дается детям легче, так как:

- это самый благоприятный период для лингвистического развития ребёнка (вплоть до 8 лет) и это надо использовать для создания солидной базы по дальнейшему лингвистическому образованию;

- раннее обучение детей дает возможность иметь максимум учебного времени для изучения английского как иностранного – чем раньше начать, тем больше времени мы имеем для его изучения;

- дети, которые изучают английский язык в качестве первого иностранного языка в начальной школе, имеют больше возможностей для изучения второго иностранного языка в школе;

- с самого раннего возраста, знакомясь с культурой страны изучаемого языка, мы воспитываем в детях толерантность, терпимость, чувство сопричастности к другим людям.

С другой стороны, начиная изучать английский язык с первого класса, школы столкнулись с различными проблемами.

Основная проблема связана с недостаточным уровнем обеспеченности учебников и учебных пособий. Второй актуальной проблемой является отсутствие квалифицированных педагогов для работы с детьми и специальной методики преподавания.

В классе находятся совершенно разные ученики: они различаются и по уровню обученности, способности к овладению языка, к общению на английском языке в группе, разные мотивации к изучению английского языка, а также интеллектуальные способности. У каждого школьника есть свои особенности характера, свои интересы. Важно также помнить, что дети обладают разными темпераментами: некоторые агрессивны, другие застенчивы, третьи слишком тревожны, болезненно переживают свои неудачи и боятся сделать ошибку, и есть гиперактивные учащиеся. Учет всех этих различий помогает подобрать каждому ребенку более подходящее задание или роль.

Во втором классе есть дети, которые не изучали английский язык и дети, которые уже имеют опыт изучения английского языка в дошкольном возрасте или в первом классе. Дети, которые уже занимались английским языком до школы более восприимчивы к языку, более раскрепощены, более мотивированы, легче вступают в коммуникацию, лучше работают с книгой и другими компонентами УМК, проявляют большую готовность к работе в парах и малых группах. Они более успешны в овладении артикуляцией английского языка, ознакомлены с фонетическими упражнениями, которые вызывают определенные трудности у детей, не прошедших курс изучения.

Поэтому требуется произвести распределение учебного материала по урокам с учетом умений и навыков, сформированных у детей, занимавшихся и не занимавшихся английским языком в дошкольном учреждении. Решение данной проблемы не только в планировании, но и в реализации плана в процессе обучения. Планы уроков, ориентированные на конкретных учащихся, основываются на анализе потребностей школьника. Возможности и потребности конкретных учащихся класса определяют то, как формируются цели уроков, как отбираются содержание, методы и приемы работы, а также приемы и формы контроля.

Известно, что дети, имеющие низкую самооценку, часто не могут реализовать своих способностей и даже становятся неуспевающими.

Личностно-ориентированный подход в обучении иностранным языкам предполагает обучение в сотрудничестве, метод проектов и разноуровневое обучение.

Эта технология создает условия для активной совместной учебной деятельности учащихся в разных учебных ситуациях. Ученики разные: одни быстро схватывают все объяснения учителя, легко овладевают лексическим материалом, коммуникативными умениями; другим требуется не только больше времени, но и дополнительные разъяснения. В таких случаях ребят хорошо объединять в небольшие группы и давать им одно общее задание, в результате возникает ситуация в которой каждый отвечает не только за результат

своей работы, но и за результат всей группы. Поэтому слабо мотивированные ученики стараются выяснить у сильно мотивированные учащихся все непонятные им вопросы, а сильные учащиеся заинтересованы в том, чтобы все члены группы, досконально разобрались в материале. В итоге совместными усилиями ликвидируются проблемы.

Одной из проблем раннего обучения являются психолого-возрастные особенности конкретного ребенка. Учитывая психологические особенности развития восприятия, внимания, памяти, воображения и мышления младших школьников, в учебном процессе выгодно использовать образное мышление детей, элементы игры. Игра – это мощный стимул к овладению языка, она ведет за собой развитие. Развивающее значение игры заложено в самой природе, ибо игра – это всегда эмоции, практическая деятельность по формированию умений и навыков – там, где эмоции, там активность, там внимание и воображение, там работает мышление.

Следующей проблемой является противоречие, возникающее при изучении грамматического материала.

Учащиеся на момент знакомства с грамматикой английского языка не владеют грамматикой русского языка в полном объеме, что создает определенные трудности. Возникает необходимость объяснения русской грамматики, а затем грамматики английского языка.

На уроках английского языка происходит следующее: ученик невольно переводит на русский язык смысловые единицы английского языка, то есть осознание им этих единиц происходит не с помощью английского языка, а на русском языке.

При попытках построить речевое высказывание на английском языке многие ученики используют речевые структуры родного языка. Основная проблема школьников начальных классов – неокончательная сформированность речевого механизма английского языка, поэтому речевой механизм русского языка часто подменяет или даже вытесняет его.

Личностно-гуманный подход заключается в том, чтобы сделать ребенка соратником педагога в обучении и воспитании, настроить его на самостоятельное мышление и сохранить за ним право выбора. Определенную проблему в обучении английскому языку в младшем школьном возрасте создает овладение письменной речью. Письмо – это сложное речевое умение. В обучении английскому языку на начальном этапе письмо играет большую роль. Оно способствует более прочному усвоению лексико-грамматического материала, а также совершенствованию навыков в чтении и устной речи. Но, чтобы выполнить эту важную роль, именно на начальном этапе и, в частности, на первом году обучения, учащиеся должны усвоить технику письма, научиться писать буквы и овладеть орфографией слов, усвоенных в устной речи и используемых в письменных упражнениях. Темп письма учащихся очень медленный и на русском языке и на казахском языке, не говоря уже об английском языке. Поэтому все письменные задания приходится, вначале выполнять устно, а затем письменно.

Для более эффективного достижения практических, общеобразовательных и развивающих целей, поддержания мотивации обучаемых используются элементы здоровьесберегающих технологий, что дает положительные результаты.

Учитель должен стремиться к тому, чтобы весь урок проходил непринужденно, а тон учителя был бодрым и дружелюбным, создавалась бы приятная, располагающая к занятиям обстановка. Обязательными элементами урока стали зарядки – релаксация. Цель релаксации – снять умственное напряжение, дать детям небольшой отдых, вызвать положительные эмоции, хорошее настроение, что ведет к улучшению усвоения материала. Используются такие виды релаксации как: различного рода движения, игры, пение, танцы, заинтересованность чем-либо новым, необычным.

Использование здоровьесберегающих технологий позволило создать благоприятные условия для успешного овладения необходимыми знаниями на уроке, преодоления трудностей.

Одной из перспективных форм обучения иностранному языку является проектная методика. Применение этого метода в учебной ситуации позволяет говорить о школьном проекте как о новой педагогической технологии, которая позволяет эффективно решать задачи личностно-ориентированного подхода в обучении.

Необходимо более активно внедрять в учебный процесс и другие формы: групповые, коллективные, а также проектные. При этом очень важно по возможности правильно размещать детей в классной комнате.

Английский язык должен усваиваться учащимися как средство общения. Дети должны изучать английский язык в процессе заинтересованного общения и взаимодействия с различными персонажами: учителем, куклами.

Ученик чаще всего не видит реальной возможности воспользоваться своими знаниями.

Литература

1. Негневицкая Е.И., Шахнарович А.М. Язык и дети/ Е.И.Негневицкая. – М.: Наука, 1981. – 220с.
2. Пассов Е.И. Цели обучения иностранному языку: учебное пособие.// – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2002. – №6. – с.3-6.
3. Подласый И.П. Педагогика начальной школы/ И.П. Подласый – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2000. – 399с.
4. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях: Пособие для учителей и студентов пед. Вузов, 3-е изд./ Г.В. Рогова – М.: Просвещение, 2000. – 232с.
5. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка/ М.Ф. Стронин – М.: Просвещение, 1984. – 112с.
6. Ариян М.А. Личностно – ориентированный подход и обучение иностранному языку в классах с неоднородным составом обучаемых // ИЯШ.- 2007-№1- с.3-11.

Н.И. Демидкова
Л.С. Сабитова
г.Астана (Казахстан)

ГРАФИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФРЕЙМА «СЕМЬЯ» В АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ.

Первоначально термин «фрейм» ввёл Марвин Минский в 70-е годы XX века. Данный термин получил громкий отзыв в книге «Фреймы для представления знаний». Фрейм нельзя назвать совершенно новой научной категорией: ему предшествовал ряд аналогичных понятий теории гештальтов, теории прототипов, а в лингвистике теории семантических полей Й.Трира. В разработке лингвистического аспекта теории фреймов значительные заслуги принадлежат Ч. Филмору, Дж. Андору, Т. Хофмову и некоторым другим исследователям.

По мнению М. Минского, отправным моментом для теории фреймов служит тот факт, что человек, пытаясь познать новую для себя ситуацию или по-новому взглянуть на уже привычные вещи, выбирает из своей памяти некоторую структуру данных (образ), называемую нами фреймом, с таким расчётом, чтобы путём изменения в ней отдельных частей сделать её пригодной для понимания более широкого класса явлений и процессов. Фрейм является структурой данных для представления стереотипной ситуации [1, с. 256].

Безусловно, вклад Ч. Филлмора в развитие теории фреймов значителен для лингвистики. По словам Ч. Филлмора, фрейм образует особую организацию знания, составляющую необходимое предварительное условие нашей способности к пониманию тесно связанных между собой слов. Ученый находит нечто общее между семантическими полями и теорией фреймов [2, с. 61]

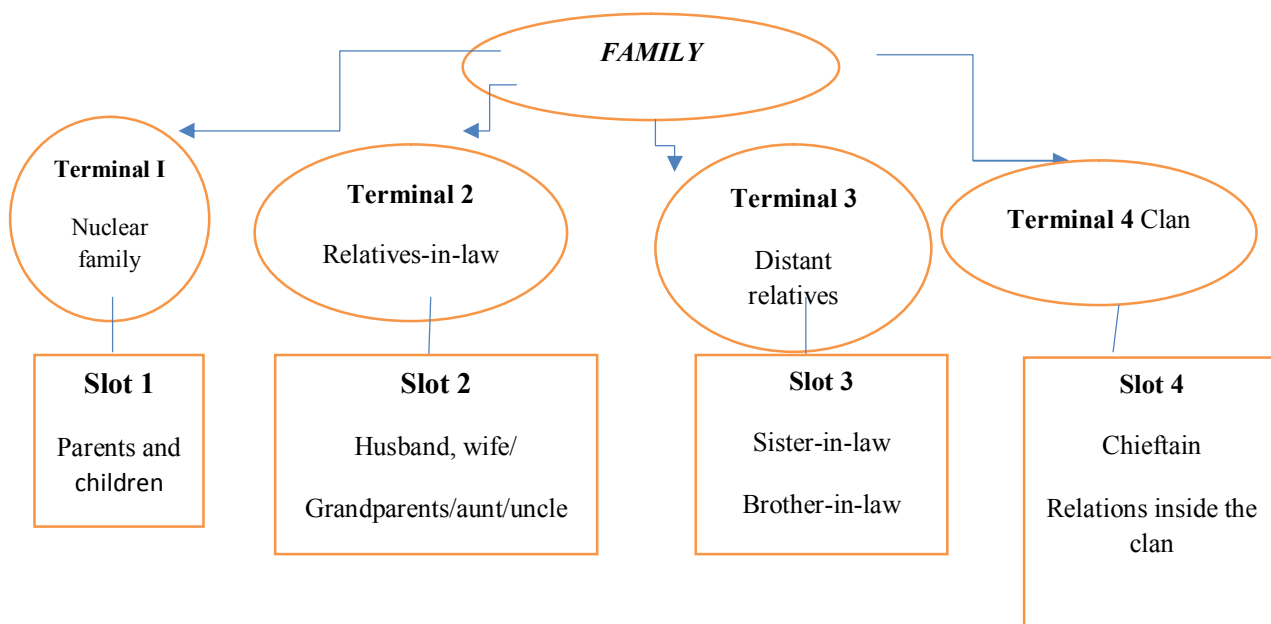
Фреймы могут иметь словесную, графическую модель и другую модель. В настоящей работе мы рассматриваем графическую модель.

Графически фрейм может быть представлен в виде сети, состоящей из узлов и связывающих их дуг. Верхние уровни фрейма заполнены информацией, инвариантной для своего класса объектов, определяемых данным фреймом. Нижние узлы фрейма, называемые терминалами, заполняются переменными данными, характеризующими особенности отдельных объектов, принадлежащих данному классу.

Фреймы могут образовывать иерархию: одни фреймы помещаются на терминалах других. Верхние фреймы называются суперфреймами по отношению к «нижним», а нижние субфреймами по отношению к «верхним».

Фреймы могут иметь общие терминалы. С помощью системы фреймов, имеющих общие терминалы, описываются изменения в объекте либо изменения точки зрения на объект.

Рисунок 1. Графическая модель Фрейта «Семья» / «Family»

Как видно из рисунка, в первом терминале, нуклеарная семья состоит из родителей и их детей, проживающих вместе под одной крышей. В понимании типичного англичанина семья – это своего рода замкнутое пространство. Никто извне не может вторгнуться на личную территорию англичанина. Родители и дети являются самыми родными и близкими родственниками. Более того их внутрисемейные отношения находятся за семью печатями от посторонних глаз. Незваному гостю либо незнакомцу не будет оказан теплый прием со стороны хозяина дома ввиду того, что он пытается проникнуть на чужую территорию (по содержанию «Саги о Форсайтах» Джона Голсуорси).

Анализируя слот 1 «Parents and children» / «Родители» дети можно заметить, что природа отношений между английскими детьми и родителями в корне отличается от природы отношений русских либо казахских родителей. Англичане в качестве родителей не чувствуют за собой ответственности нести определенный долг перед своим чадом, за исключением материального долга. Холодность в отношениях воспитывается с детства.

Англичане полагают, что чрезмерное проявление родительской любви пагубно сказывается на детях. Даже по отношению к детям типичный англичанин сдержан. Считается, что давняя традиция отсылать детей учиться подальше от дома отражает не суровость родительского сердца, а, наоборот, тем самым они готовят своих детей к самостоятельной жизни.

Ко второму терминалу относится «relatives-in-law» / родство по супружеству (муж,жена)

В данном терминале обнаружен денотативный и коннотативный компонент значений:

Husband, the man to whom a woman is married to

Wife-the woman to whom is man married to

Как уже отмечалось, семья для англичанина – это нечто личное, скрытое от чужих глаз, неприкосновенное. Частная жизнь англичанина не должна стать достоянием общественности. Даже в отношениях между супругами есть недоговоренность, боязнь обременить проблемами. Причем англичанин на подсознательном уровне отстраняется от своей половинки ввиду того, что он не хочет навредить. Типичный англичанин очень ревностно относится к своему личному пространству (по содержанию «Саги о Форсайтах» Джона Голсуорси)

К слоту 2 относятся «parents, grandparents» / «родители, бабушки и дедушки».

Пожилые люди не имеют привычки жаловаться даже своим детям. Зачастую по своей же собственной инициативе они вынуждены переезжать в дома престарелых и доживать свой век именно там. Примечательным является тот факт, что в картине мира англичанина это является нормой, т.к. в доме престарелых он не чувствует себя одиноким среди людей почтенного возраста.

К третьему терминалу относятся «distant relatives» / «дальние родственники».

Как ни странно, но для самого типичного англичанина даже двоюродный брат (как и двоюродная сестра) традиционно считаются дальними родственниками не говоря уже о золовке, девере, троюродных братьях и сестрах. Абсолютно правомерно утверждать, что дальние родственники, которые в нашей картине мира считаются и не настолько дальними, не испытывают родства друг к другу. Англичанин в силу своей отчужденности от внешнего мира не жаждет близких и теплых отношений с родственниками. «Мы любим быть сами по себе» – гласит излюбленная фраза англичан.

К четвертому терминалу отнесем «clan» / «клан».

Концепт «клан» сидит глубоко в национальном сознании у большинства народов мира. Longman Dictionary of Contemporary English [4, с. 157] представляет следующую дефиницию рассматриваемого значения:

Clan (esp. Scotland) a group of families, all originally descended from one family and usually having the same family name. В данном терминале под словом «clan» подразумевается семья, члены которой связаны друг с другом не только кровными узами, но и другими формами родства, а также подчинены внутри клановой иерархии, основанной не столько на возрастном различии, сколько на социальном, где все члены клана подчиняются состоятельному главе, пользующемуся авторитетом.

К слоту 1 относится «chieftain» / «вождь клана».

Как правило, глава клана обычно является не тот человек, который является мудрым и опытным в силу своего возраста, а тот, кто по праву наследования является правителем клана, пользующемуся непререкаемым авторитетом.

В заключение хотелось бы сказать, что, безусловно, фреймовая модель концепта «семья» индивидуальна для любого этноса, но есть в ней нечто универсальное. В данной статье мы попытались разобрать фреймовую модель «семья» в английской лингвокультуре на материале «Саги о Форсайтах» Джона Голсуорси. Нужно отметить, что фреймовая модель «семья» в английской культуре по содержанию исследуемого

материала репрезентирует, прежде всего, отношения в семье, члены которой не испытывают между собой духовную близость в полной мере. Но не стоит забывать то, что является нормой в одной культуре, не может являться нормой в другой.

Литература

1. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 151 с.
2. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Повое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-92.
3. Бабушкин А.П. Картина мира в концептосфере языка // Язык и нацио-нальное сознание. Вып. 2. – Воронеж, 1999. – С. 12-14.
4. Longman Dictionary of Contemporary English. – 2000.P. 237-238.

О.В. Дьяченко
С.А. Долдинова
г. Астана (Казахстан)

ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗНОШЕНИЮ КЛАСТЕРОВ ГЛАСНЫХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Для изучающих английский язык как иностранный процессы произношения и чтения часто вызывают трудности из-за различного происхождения слов в английском языке. Изучая специфичные компоненты, такие как "объединенные гласные", или "кластеры гласных", учащиеся приобретают прочную основу для развития навыков чтения и произношения. Чтобы заложить прочную основу для развития этих навыков, необходимо систематически тренировать учащихся распознавать и произносить "объединенные гласные", приводить примеры, которые акцентируют внимание учащихся на объединении звуков и дают возможность практиковать свои навыки [1].

Объединение гласных в кластеры

Объединение гласных происходит в словах с расположенными рядом гласными. Такие комбинации гласных букв ассоциируются со специфичными звуками. Например, произношение удвоенного "е" обозначает долгий звук [i:], как в слове "queen". Когда две гласных буквы вместе производят один звук, как в слове "queen", то это явление называют диграф гласных. Гласные дифтонги образуются, когда гласные производят двойной глассирующий (скользящий) звук, от одного гласного к другому, например, в слове "out" [aʊt]. Существует много рифмовок для того, чтобы учащимся было легче запомнить эти звуки. Например, "Double-e always says 'ee'" для тренировки произношения диграфа "е".

Фонетический метод обучения чтению

С помощью фонетического метода обучению чтению преподаватели имеют возможность ясно и четко показать ученикам, как произносить и читать слова, содержащие в своей основе особые компоненты, такие как кластеры гласных. Используя данный метод, необходимо систематически применять его технологию. Начинать нужно с представления "объединенных гласных" и звуков, которые они производят. Учащиеся одновременно изучают согласные, поэтому начинаем смешивать объединенные гласные с согласными буквами, пока учащиеся не смогут прочесть целое слово. Например, при обучении чтению слова "queen", начинаем с представления долгого звука [i:], который производят объединенные гласные "е". Если учащиеся уже знают звуковое произношение сочетания "qn" и "n", соедините слово вместе, чтобы можно было прочесть "queen".

Произношение и чтение

Процессы произношения и чтения неразрывно связаны. Знания произношения помогают учащимся читать. Например, оба навыка (произношение и чтение) основываются на понимании буквенно-звуковых отношений, поэтому учителям рекомендуется систематически обращать внимание учеников на объединенные гласные, встречающиеся в словах, а также проводить тренировки чтения таких объединений, используя дидактические карточки, а также чтение детских книг, сначала вместе с учителем, а затем самостоятельно учащимися.

Виды занятий

Учащимся необходимо много практиковаться для того, чтобы полностью освоить новые знания. Учащиеся могут начать тренировку с произношения группы слов, записанных на карточках. Начинать следует с определения слова, затем ученики записывают заданное слово, например, "queen". Затем учащиеся должны выделить другие слова с заданным сочетанием гласных из всех слов, данных на карточке, например, "feet" и "seed". Чтобы процесс изучения, определения и чтения не казался детям скучным, а также, чтобы закрепить новые знания, учащиеся могут поиграть в игры, связанные с объединенными гласными.

Например, игра "Go fish": ученики делятся на группы по пять человек в каждой. Каждой группе учитель раздает колоду карточек, которая содержит по несколько (например, 4) одинаковых сочетаний гласных. Учащиеся получают по 5 карточек каждый, оставшиеся карточки в колоде кладутся на середину стола. Далее, ученики смотрят в свои карточки и определяют, какое сочетание гласных они будут собирать. Начинает один ученик, он спрашивает у любого игрока в своей группе (но только у одного), есть ли у того необходимое сочетание гласных. Если спрашиваемый имеет у себя такое сочетание, он отдает нужную карточку, а если у него такого сочетания нет, то он говорит "Go fish". Это значит, что тот ученик, который задал вопрос, берет из центральной колоды одну карточку. Таким образом, тот, кто соберет все 4 карточки с одинаковым сочетанием гласных, побеждает.

Можно использовать групповую игру "Bingo". Учитель произносит слова с различными вариантами произношения сочетаний гласных, а учащиеся должны "декодировать" произнесенные учителем слова, то есть определить, какое сочетание гласных используется в слове и записать слова, или найти их на карточке, подчеркнув необходимое сочетание гласных в слове.

Для оценивания понимания и распознавания учениками сочетаний гласных учитель раздает ученикам список слов с различными сочетаниями гласных. Учащиеся зачитывают эти слова вслух. Работа проводится индивидуально. Во время прочтения слов с листа ученик сам подчеркивает те слова, которые для него оказались трудными для произношения. Выяснив проблемные сочетания, учитель еще раз повторяет правила произношения таких сочетаний и отрабатывает с учащимися до полного усвоения учениками правил произношения.

Различные ресурсы для обучения чтению

Для реализации этой цели в помощь учителю приходит множество сайтов, курсов и видеороликов, полезных при обучении чтению на начальном этапе. Рассмотрим некоторые из них.

Видеокурс Hooked on Phonics. Это курс обучения чтению на английском языке, включающий в себя множество песен, игр, уроков, электронных и печатных книг с рабочими тетрадями и дисками, мобильных приложений и обучающих видеороликов, имеющий свой канал в видео хостинге YouTube. Особенность этого видеокурса – целенаправленное обучение чтению. То есть видеоролики можно использовать как сопутствующие вспомогательные средства обучения [2].

Для освоения алфавита и навыка чтения предлагаются видеоролики с буквами, произносятся звуки, которые дает каждая буква и слова, начинающиеся с данных звуков. Обучение происходит постепенно. После освоения алфавита изучаются и отрабатываются навыки закрытого слога, за основу берется окончание (an, ap, at, id, ig, ill), к которым присоединяются начальные буквы и образуется слово (can, map, bat, did, big, mill). Все слова и

буквосочетания озвучены. После освоения закрытого слога, предлагается изучить диграфы (ee, oo, ow, oa, sh, ch).

Caïm Reading Friends.com – отличное вспомогательное средство для обучения младших школьников чтению. Применение ИКТ на уроке английского языка, в частности работа с подобными сайтами, предполагает наличие в учебном кабинете иностранного языка необходимого оборудования (компьютера с выходом в сеть интернет, колонок, проектора).

Сайт разработан для обучения чтению по методу звукового обучения (фониксам).

Так как при использовании данного метода совсем не важно, как называется в алфавите та или иная буква, а также порядок этих букв в алфавите, буквы, представленные для изучения, подобраны в определенном порядке. Серия этих видеороликов называется *Animated Alphabet*, состоит из шести подборок гласных и согласных звуков. Например, первая группа звуков – [s], [t], [p], [æ]. Для лучшего изучения звуков на сайте можно скачать и распечатать флеш-карточки к каждому звуку. После просмотра ролика и освоения всех представленных звуков дайте детям возможность прочитать короткие слова с изученными звуками – *pat, sat, tap*. Тут же на сайте есть специальные истории-рифмовки, на закрепление изученных звуков. Например, для закрепления звука [æ] анимированная история “*Sam the Ram and the Ham and the Clams*”.

После того, как учащиеся освоят все звуки, в фонде сайта имеется более пяти тысяч книг, которые помогут применить на практике полученные знания. Помимо книг, в свободном доступе имеются интерактивные рассказы, по мотивам классических английских сказок, например, “*Humpty-Dumpty*”, “*Little Boy Blue*”, “*Little Miss Muffet and Little Jack Horner*”, “*This Little Piggy*”, и т.д. Интерактивные версии сказок и рассказов очень интересны младшим школьникам тем, что они одновременно смотрят мультфильм, и читают реплики главных героев по титрам. Все истории анимированы, озвучены, а так же созданы с музыкальным сопровождением. Также дети общаются с главными героями, которые задают детям вопрос по сказке. Например, в сказке “*Humpty-Dumpty*” герои *Dish* и *Spoon* спрашивают у детей, как *Шалтай-Болтай* может спуститься с крыши, и на экране появляются возможные варианты ответа, с помощью клика мыши по выбранному предмету герои сказки могут сообщать, правильный ли выбор сделали ребята. Дети будут в восторге от того, что правильно решили задачу, положительные эмоции ребят будут служить дополнительной мотивацией в обучении чтению на иностранном языке. На сайте так же имеются детские песни, игры и задания, которые также будут очень интересны детям.

Caïm KizPhonics.com – еще один хороший помощник учителю в обучении детей чтению. Задания сайта ориентированные на младших школьников и разделены на три уровня: *Level 0, Level 1, Level 3* [3].

На сайте каждая буква алфавита изучается отдельно, произносятся звуки, которые дают буквы и изучаются новые слова, в которых присутствуют данные звуки. На сайте представлены очень много интересных видео и песен. Также можно скачать и распечатать рабочие листы – задания для развития навыков чтения и специально приготовленного материала для слушания к этим рабочим листам. На отработку дифтонгов и звуков предложены озвученные видео. Хорошим упражнением на закрепление изученного звука могут послужить специально разработанные *Phonics Stories*, так же анимированные и озвученные. Например, изучив звуки [au] и [ou], закрепите чтение звука историей “*Mouse and Cow*”. После того, как дети несколько раз прослушают историю и вспомнят нужное правило, они смогут самостоятельно прочитать слова. Далее можно выключить звук, и дать возможность детям самостоятельно прочитать историю. На сайте есть подборки на каждый диграф английского языка. Помимо всего этого, есть короткие истории для чтения, прописи, игры и игровые приложения для телефонов и планшетов. В помощь учителю имеется методический материал – планы уроков, презентации *MS Power Point*, руководства для учителя.

Интерактивная игра Teach your Monster to read. Это бесплатная компьютерная игра, обучающая ребят читать по-английски. Для того чтобы начать обучение, необходимо создать своего собственного монстра, с помощью которого дети будут осваивать навыки чтения. В

условиях школы учитель может создать одного монстра на класс и применять эту игру как элемент урока, ограничивая время, исключительно для интереса или закрепления полученных знаний. Либо рекомендовать родителям этот сайт для домашнего обучения. Teach your Monster to read – это множество красочных и интересных мини игр, где обучаемые осваивают все правила чтения играя и выполняя различные задания на составление слов, соотнесения звуков, слушание и т.д. Конечно, маленькому читателю всегда будет необходим помощник, учитель, либо родитель. В помощь учителю на сайте есть дополнительные ресурсы – цифровые флеш-карты, помогающие сливать слоги и читать слова, песни, активные игры, настольные игры, постеры и игровые карточки.

Игровые методики и ИКТ технологии, несомненно, очень эффективные методы обучения чтению на английском языке. Научив детей основным звукам, буквам и правилам чтения, не стоит останавливать целенаправленную работу по обучению чтению, необходимо обучать детей чтению, при этом ставить уже другие цели и использовать другие методики.

Литература

- 1 Brown J. The Perception of English Listening Comprehension. – М., 1984.
- 2 <https://www.youtube.com/user/HookedOnPhonicsTV>
- 3 <http://www.kizphonics.com>

Ж.Ж. Есмагулова
г.Астана (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (В АСПЕКТЕ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ)

Иногда кажется, что выучить английский очень сложно, ведь на пути у учащихся постоянно возникают разные проблемы: непонимание английских категорий, неспособность разговаривать бегло, непонимание речи, забывание слов, насмешки со стороны одноклассников, барьер из-за акцента, или же просто «стесняюсь» говорить. Как же справиться со всеми этими сложностями и заговорить на английском языке? Для начала давайте рассмотрим несколько проблем развития устной речи.

1) Неспособность разговаривать на английском языке несмотря на то, что многие учащиеся годами учат английский, они не могут говорить на нем. Это происходит потому, что большую часть времени обучения (80-90%) учащийся тратит на изучение теории, а вот практику почти ничего не остается (10-20%). Ученик учит правила, выполняет упражнения, читает книги и т.д. А до тренировки разговорного навыка дело не доходит. В итоге, столкнувшись с иностранцем, учащийся не может выразить свои мысли в речи, либо делает это очень плохо. Но язык мы учим именно для того, чтобы общаться, а не пересказывать правила грамматики на русском или казахском языке.

2) Непонимание английской речи на слух. Чтобы общаться на английском, нужно не только уметь говорить, но и понимать, что вам отвечают. Непонимание на слух – очень распространенная проблема. Учащиеся, имеющие приличный запас слов и знающие грамматику, сталкиваются с ней. Проблема заключается в том, что у учащегося нет навыка аудирования (распознавания речи). Столкнувшись с беглой речью, ученик не понимает смысла сказанного, так как не может распознать отдельные слова. Ведь они сливаются воедино.

Представьте, что вы учитесь готовить борщ. Вы прочитали рецепт, разобрались, какие продукты вам нужны и в какой последовательности их нужно добавлять. Теперь вы можете

сказать, что умеете его готовить? Конечно нет. Для того, чтобы научиться готовить борщ, вам придется приготовить его множество раз. Возможно, сначала у вас плохо получится, но раз за разом вы будете делать это лучше и лучше. И, в конце концов, вы получите свой результат - вкусный борщ. И только тогда вы приобретете навык и с уверенностью сможете сказать, что умеете его готовить. Навык – это умение использования знаний на практике. Касательно английского - это умение говорить на английском языке, составлять предложения в рамках знаний, которые вы получили.

3) На сегодняшний день возникает необходимость воспитания культуры толерантности с самых первых дней обучения. Глобальное образование призвано воспитывать у учащихся чувство и сознание ответственности за настоящее и будущее мира, в котором они живут. Оно исходит из того, что предрассудки по отношению к чужим культурам (да и к своей собственной) возникают из-за отсутствия у людей знаний о народах и их отношениях, о национальных культурах и традициях.

Проявлять толерантность - это значит признавать то, что люди различаются по внешнему виду, положению, интересам, поведению и ценностям и обладают правом жить в мире, сохраняя при этом свою индивидуальность. Толерантность - глобальная проблема, и наиболее эффективным способом ее формирования у подрастающего поколения является воспитание. Воспитание в духе толерантности способствует формированию у молодежи навыков независимого мышления, критического осмысления и выработки суждений, основанных на моральных ценностях.

Что такое толерантность? Современное понимание толерантности неоднозначно в различных культурах. В английском языке, в соответствии с Оксфордским словарем, толерантность – это «готовность и способность без протеста воспринимать личность или вещь»; во французском – «уважение свободы другого, его образа мысли, поведения, политических и религиозных взглядов»; в арабском – «прощение, снисхождение, мягкость, сострадание». В научной литературе толерантность рассматривается как уважение и признание равенства, отказ от доминирования и насилия, признание многомерности человеческой культуры, отказ от сведения многообразия к единообразию или к преобладанию какой-то одной точки зрения.

Толерантность (от лат. *tolerantia* – терпение, терпеливость, принятие) – социологический термин, обозначающий терпимость к иному мировоззрению, образу жизни, поведению, сексуальной ориентации и обычаям. Толерантность не равносильна безразличию. Она не означает также принятия иного мировоззрения или образа жизни, она заключается в предоставлении другим права жить в соответствии с собственным мировоззрением.

Толерантность предполагает готовность принять других такими, какие они есть, со всеми их недостатками и особенностями, и взаимодействовать с ними на основе согласия. При этом толерантность не должна ущемлять собственные интересы.

Формирование толерантности на уроках английского языка. Общение на английском языке - это межкультурное взаимодействие. Очень важно донести до учащегося, что чужая культура не хуже и не лучше нашей. Она просто другая, и нужно терпимо и с пониманием относиться к этим различиям.

Именно на уроках иностранного языка легче всего обратиться к диалогу культур, тем более когда в классе присутствуют представители разных национальностей. В наших школах в каждом классе обучаются дети нескольких национальностей. Для некоторых русский язык, на котором ведётся обучение, является таким же иностранным, как и английский.

Сегодня всё большее распространение в детской среде получают недоброжелательность, озлобленность, агрессивность. Причин тому много. Взаимная нетерпимость и культурный эгоизм через социальное окружение детей, семью все чаще проникают в детские образовательные учреждения. Одна из важнейших функций школы –

научить людей жить вместе. Именно в школе ребенок должен знакомиться с толерантными установками. Воспитание толерантности актуально и востребовано в наши дни.

Оно исходит из того, что предрассудки по отношению к чужим культурам возникают из-за отсутствия у людей знаний о народах и их отношениях, о национальных культурах и традициях. Формирование толерантности – процесс очень длительный и начинать его необходимо как можно раньше. Взрослый выделяется как образец, поэтому в формировании толерантности на него возлагается огромная ответственность. Необходимо, чтобы сами взрослые личным примером показывали толерантное отношение и проявляли его в поведении».

Для школы проблема воспитания толерантности актуальна сама по себе. Уважительное отношение, гармонизация отношений в классе, воспитание толерантности способствуют развитию сотрудничества. В школе важно научить ребенка, с одной стороны, принимать другого как значимого и ценного, а с другой стороны – критически относиться к своим собственным взглядам. Современный школьник должен правильно воспринимать и понимать единство человечества, взаимосвязь и взаимозависимость всех и каждого живущих на планете, понимать и уважать права, обычаи, взгляды и традиции других людей, найти свое место в жизнедеятельности общества, не нанося вреда и не ущемляя права других людей. Важно научиться быть терпимым по отношению друг к другу, что очень непросто, особенно для ребенка в новом современном коллективе с такими разными сверстниками, с национальными, возрастными, личностными и др. особенностями, к которым он еще не свыкся, к которым еще не адаптировался. Необходимость раннего воспитания в человеке толерантности, поможет ребёнку осознать неповторимость своей личности, личности его сверстников, а также успешно адаптироваться к окружающему его миру.

У каждого учителя должны быть маленькие изобретения и секреты, как повышать мотивацию учащихся в обучении иностранному языку, как развивать их творческую и речевую активность, что необходимо использовать разнообразные приемы стимулирования учащихся, помогать им изучать и познавать новое и неизведанное.

Язык является важнейшим средством человеческого общения, без которого невозможно существование и развитие человеческого общества. Расширение и качественное изменение характера международных связей нашего государства, интернализации всех сфер общественной жизни делают иностранные языки реально востребованными в практической и реальной деятельности человека. Они становятся в настоящее время действенным фактором социально-экономического, научно-технического и общекультурного прогресса общества. Все это существенно повышает статус предмета иностранный язык как общеобразовательно учебной дисциплины и мотивацию учения.

Как сказал наш президент Нурсултан Абишевич в своем Послании народу Казахстана; "Чтобы пройти глобальный экзамен на зрелость, мы должны быть сплоченными. Мы должны крепить доверие между всеми казахстанцами! Быть толерантными друг к другу! Это ключи к будущему Казахстана. Межэтническое согласие – это живительный кислород. Мы не замечаем его, когда дышим, делаем это автоматически - мы просто живём. Мы должны сами беречь наше единство и межэтническое согласие. Наша молодежь растёт в новой, независимой стране, поэтому одной из первоочередных задач преподавателя является не только повышение мотивации к изучаемому предмету и к учебе в общем понимании этого слова, но и воспитание толерантности. Проведение интересных, веселых уроков и внеклассных мероприятий, в которых происходит изучение традиций и быта других стран в свободной непринужденной форме позволят выполнить эту задачу.

Данная статья затрагивает, лишь малейшую, но распространенную долю проблем при изучении английского языка в настоящее время, где толерантность имеет место во всех смыслах, не учитывая психологическо- индивидуальные характеристики учащегося.

Литература

1. <https://easyspeak.ru/blog/sovety-i-sekrety/top-5-problem-pri-izuchenii-anglijskogo-yazyka>
2. <https://easyspeak.ru/blog/sovety-i-sekrety/kak-nauchitsya-dumat-na-anglijskom-yazyke>

**Г.Ш. Кайназарова
Л.А. Задорожная
г. Астана (Казахстан)**

СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Термин «системно-деятельностный подход» был впервые введен в лингводидактику в 1985 году в качестве понятия особого рода. Во-первых, деятельность – это всегда целеустремленная система, система, которая нацелена на результат. Во-вторых, результат может быть достигнут только в том случае, если есть обратная связь (коррекция, обратная ориентация). В-третьих, в деятельности надо учитывать психолого-возрастные и индивидуальные особенности развития личности и присущие этим особенностям формы деятельности. Таким образом, любая деятельность, осуществляемая её субъектом, включает в себя цель, средство, сам процесс преобразования и его результат.

Процессы обновления в сфере обучения иностранным языкам создают ситуацию, в которой педагогам предоставлены право и возможность самостоятельного выбора моделей построения курсов обучения иностранным языкам, учебных пособий, новых технологий. Именно преподаватель в новых условиях должен выбрать из множества методических систем ту, которая в большей степени соответствует современным педагогическим реалиям и конкретным условиям обучения иностранным языкам. Понимание преподавателем процессов, лежащих в основе функционирования и развития современной системы обучения иностранным языкам, способствует выбору наиболее эффективного пути к достижению искомых результатов обучения.

Для активизации познавательной и практической деятельности учащихся на уроках иностранного языка можно использовать разнообразные приёмы, формы и методы организации учебно-воспитательного процесса. Использование деятельностного подхода формирует мотивацию студентов к изучению иностранного языка, создаёт положительный эмоциональный фон урока. Приемы работы могут быть разнообразны: игровые формы деятельности при введении и закреплении новой лексики, активизация речевой деятельности с помощью разнообразного дидактического и раздаточного материала, создание компьютерной анимации и слайдов, озвученных на иностранном языке.

Коммуникативный системный подход означает всестороннюю оптимизацию взаимоотношений среди компонентов содержания обучения, и к ним, прежде всего, можно отнести систему общей деятельности, систему изучаемого иностранного языка, речевого общения, текст, диалог, монолог, разные темы речевых высказываний. Надо отметить, что такая система должна включать и системное соотношение родного и иностранных языков, при этом необходимо различать варианты общей деятельности и ее соотносительности с обучением. Особо важным для обучения иностранному языку является характер влияния общей деятельности на содержание, отбор и организацию учебного и речевого материала, способы формирования речевых навыков и умений. В данном случае речевую деятельность в качестве системы следует рассматривать как одну из составных частей общей деятельности и для обучения иноязычному общению важным является взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности. Поэтому учебный процесс рассматривается как сложная система двуплановой

деятельности преподавания и обучения, позволяющая реализовать дифференциацию и индивидуализацию обучения при сохранении коллективных форм организации практических занятий.

Оптимизация обучения достигается благодаря соблюдению законов планирования учебного процесса, коммуникативному системно-деятельностному подходу при обучении иностранному языку, коммуникативной направленности учебного процесса. Несомненно, что все это позволяет как сформировать мотивы иноязычного речевого общения в процессе обучения, так и обеспечить их использование на учебных занятиях. Важным для обучения являются структурные формы общения, а именно диалог, монолог, беседа, речевые жанры общения.

Фонетические, лексические и грамматические аспекты языка используются для систематизации языкового материала в целях обучения иноязычному общению. Так, при обучении речевому общению на иностранном языке необходимо создать мотив для общения, создать ситуацию, сочетание таких обстоятельств, которые полностью предопределяют развитие речевой деятельности, определяют ее содержание и языковую оформленность. Общеизвестно, что три основных требования присущи для систематизации изучаемого иностранного языка как средства общения, а именно создание лингвистической основы обучения иностранному языку, обучения определенному варианту системы языка и соответствия условиям реализации в обучении коммуникативной функции языка. Принцип оценки их коммуникативной целесообразности следует использовать в процессе отбора и организации языкового и речевого материала.

Лингвистические основы обучения иноязычному общению должны объединить все языковые единицы и речевые средства общения в единое целое. Одним из эффективных способов оптимизации учебной деятельности может быть воссоздание в процессе обучения целей, условий, ситуаций, процесса и результатов. Текст, например, представляет особое значение в качестве систематизированного варианта функционирования языка. Методика обучения чтению текстов разных типов дифференцируется по трем видам учебной деятельности обучаемых, до чтения, в процессе чтения и после чтения. Необходимо в учебных целях моделировать такие тексты, которые были бы не только образцами иноязычного общения, но непосредственно управляли бы процессом овладения иноязычного общения. Для того, чтобы текст стал реальной и продуктивной основой обучения всем видам речевой деятельности, важно научить навыкам и умениям дифференциации языковых единиц и обучить различным приемам работы с текстом на предтекстовом, текстовом, послетекстовом этапах. Диалогические тексты могут стать основой самостоятельного коммуникативного тренинга, а систематизация текстов необходима для обучения иноязычному общению с целью формирования у обучаемых умения использовать различные жанры речевого общения. Для того, чтобы соотнести все системы в единую систему обучения с учетом всех характеристик процессов, необходима предучебная систематизация обучения общению, отбор и организация содержания обучения, систематизация языкового и речевого материала. Таким образом, системность в обучении иностранному языку определяется синтезом всех слагаемых овладения конкретным языком.

В целом коммуникативный системно-деятельностный подход позволяет рационально использовать резервный потенциал хорошо известных традиционных и новых методов обучения. Системный характер сочетания различных учебно-методических компонентов открывает широкие возможности для их дифференцированного использования на определенных этапах обучения, для определенных уровней и конкретных целей обучения, при этом формируются адекватные им структура и содержание упражнений и методических приемов.

Литература

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М.: Арти-Глассо, 2000. – 281 с.
2. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс. – М.: Просвещение, 2005. – 239 с.
3. Щукин А.Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам. – М.: Филоматис, 2010. – 188 с.
4. Федорова Л.М., Рязанцева Т.И. Современные методики обучения иностранным языкам. – М., 2004. – С.138-143.

Г.М. Калита
г.Астана (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В КЛАССАХ КОРРЕКЦИИ (ЗПР)

Реалии современного мира таковы, что с каждым годом растет количество детей, так или иначе испытывающих затруднения в учебной деятельности, определяющиеся термином «ЗПР». В самом общем виде задержка психического развития состоит в следующем: развитие мышления, памяти, внимания, восприятия, речи, эмоционально-волевой сферы личности происходит замедленно с отставанием от нормы.

Учащиеся с диагнозом ЗПР характеризуются нарушением познавательной деятельности, связанным с дефицитностью отдельных корковых функций. На первом месте поставлена задача развития мышления, памяти, речи, активизация их познавательной деятельности, обогащение их знаниями об окружающем мире, чему английский язык способствует как никакой другой предмет. Практическое владение языком становится не целью, а средством решения этой задачи. При изучении английского языка дети с ЗПР испытывают определенные трудности: замедленно происходит усвоение лексического материала, синтаксических конструкций и их активное использование в устной речи; затруднено восприятие грамматических категорий и их применение на практике. Для них характерно возникновение проблем при аудировании устной речи, особенно связных текстов, диалогической речи, так как они испытывают «трудности в звуковом анализе и фонематическом слухе». Они нечетко воспринимают обращенную речь, не дифференцируют сходные звуки. Дети с диагнозом ЗПР овладевают основными видами речевой деятельности: чтением, говорением (устной речью), аудированием, но надо признать уровень развития таких навыков несопоставим с нормативными учащимися. Письмо на всех этапах обучения используется только как средство обучения. В основе обучения детей с ЗПР лежит обучение чтению. Основная цель изучения иностранных языков в таких классах – развивающая, «не знания, а развитие». На уроках иностранного языка у учащихся развиваются память, речь, восприятие, мышление, кругозор.

Требования к уровню подготовки детей с ЗПР соответствуют требованиям, предъявляемым к учащимся, обучающихся по общеобразовательной программе. При выполнении этих требований к обязательному уровню образования учитываются особенности развития детей с ЗПР, а также их возможности в овладении знаниями, умениями, навыками по предмету. В связи с особенностями развития детей с ЗПР обязательно вносятся изменения в общеобразовательную программу:

- уменьшается объём учебной нагрузки (при сохранении количества отводимых часов);

- снижаются требования к изучению иностранного языка: уменьшается объем изучаемой лексики; выбираются легко запоминающиеся конструкции по грамматике; подбираются упрощенные тексты.

Некоторые темы изучаются обзорно, так как материал усваивается медленно.

К основным видам деятельности обучающихся относятся участие во фронтальной работе; выполнение устных упражнений и выполнение тестовых заданий; работа с текстом учебника или иного учебного пособия (подбор/поиск примеров); работа со справочниками и словарями (в том числе электронными); работа с раздаточным материалом (работа по алгоритму); работа в парах, в группах (составление/заполнение таблицы); работа с видеофрагментами; участие в обучающих играх, в том числе компьютерных.

Технологии, используемые в обучении детей с ЗПР – технология развивающего обучения и технология обучения в сотрудничестве.

Имея одинаковое содержание и задачи обучения, программа обучения английскому языку для детей с ЗПР, тем не менее, отличается от программы общеобразовательной школы.

Эти отличия заключаются в:

- методических приёмах, используемых на уроках: при использовании классной доски все записи учителем и учениками, сопровождаются словесными комментариями; оказывается индивидуальная помощь обучающимся; при решении текстовых задач подбираются разнообразные сюжеты, которые используются для формирования и уточнения представлений об окружающей действительности, расширения кругозора обучающихся;

- коррекционной направленности каждого урока;

- отборе материала для урока и домашних заданий: уменьшение объёма аналогичных заданий и подбор разноплановых заданий;

- в использовании большого количества индивидуальных раздаточных материалов.

Конкретные задания разработаны с учетом клинико-психологических особенностей детей с ЗПР и их возможностей в получении образования. Применяются задания тестового характера с выбором ответов. В связи с недостатками памяти детей с ЗПР текущие проверки овладения знаниями проводятся чаще, чем в школе общего назначения.

Новая лексика отрабатывается в предложениях и сочетается это с работой со словарем; в домашних заданиях выполняются не новые упражнения, а отработанные на уроке.

Объем домашнего чтения значительно сокращен. Оно проходит на посвященных ему уроках, для домашней работы задания даются выборочно.

При обучении детей с ЗПР диалогической речи используются доступные для понимания обиходные ситуации, которые могут быть разыграны по ролям. Драматизация — это один из самых эффективных способов при формировании данного вида речевой деятельности.

Специфика обучения иностранному языку в школе для детей с ЗПР предполагает большое количество игрового, занимательного материала и наличие зрительных опор, необходимых для усвоения лексических, грамматических и синтаксических структур.

Особое внимание следует уделить подбору текстов для чтения, с учетом лексики и грамматического материала, интереса детей данного возраста. Тексты для чтения желательно соотносить с картинками, задания к ним составлять на отгадывание, подстановку слов, выбор фактов из текста, сравнение.

Необходимо тщательно отбирать лексический и грамматический минимум, учитывая посильность его усвоения и интересы детей этого возраста (возможные темы: «Любимые игрушки», «Животные — наши друзья» и т.п.). В лексический минимум можно не включать такие малоупотребительные слова, а расширить интернациональную лексику, которую легко понять при чтении. Узнавание таких слов способствует развитию догадки, кроме того, закрепляются буквенно-звуковые соответствия.

Контрольные работы в конце каждой четверти не исключаются, но упрощается их содержание. Это обусловлено слабостью формирования у детей с ЗПР навыков аудирования и устной речи. В место этого применяются задания тестового характера с выбором ответов после каждого раздела учебника. В целях проверки уровня успеваемости проводится контроль чтения.

Грамматика, усиленная для преподавания в классе коррекции (5,6,7 классы):

➤ у потребление артиклей дается в ознакомительном плане из-за его малой практической значимости.

➤ изучаются структуры с глаголами To be, to have; с оборотами there is (are); структуры с глаголами в Present Continuous, Present Indefinite; модальными глаголами can may must; с глаголами в повелительном наклонении;

➤ выражение единственного и множественного числа существительных; притяжательная форма существительных;

➤ употребление количественных и порядковых числительных; личных, притяжательных, указательных местоимений; употребление прилагательных.

➤ употребление числительных в пределах 100;

➤ употребление неопределенных местоимений some, any,

Высвобожденное время можно потратить на детальную проработку упражнений по чтению. Внимание следует уделить переводу, при этом дети осознают смысл прочитанного, у них исчезает страх перед неизвестным текстом. Конечно же, оценка выставляется с позитивным уклоном, чтобы поддерживать мотивацию к иностранному языку.

Сформированная мотивация – одна из основных движущих сил учения ребенка. Учебная мотивация детей с ЗПР резко снижена. Для них длительное время ведущей деятельностью продолжает оставаться игра в ее элементарных формах: дети избегают приближающиеся к учебным сложные игры сюжетно-ролевого характера с правилами, запретами.

Учитывая ослабленность мотивационной сферы детей с ЗПР, я решаю одну из основных педагогических задач на уроке – формирование учебных мотивов. С детьми, имеющими ослабленную учебную мотивацию, провожу коррекционную работу по формированию: активной позиции школьника, положительного отношения, познавательного интереса.

Для формирования активной позиции школьника использую словесное внушение, в частности, чувства должного отношения к учению, к школе. Кроме того, обеспечиваю: ситуации личного выбора задания (мы голосуем, выбирая, какое именно задание будем выполнять); степень сложности задачи (полегче или посложнее, но тогда делаю внушение – «надо послушать учителя и тогда выполнить задание будет несложно»); число заданий (сколько заданий беремся выполнить?), а также создаю ситуацию активного влияния в совместной учебной деятельности (дети сами разбиваются на пары и выполняют предложенные задания).

Для развития познавательного интереса использую следующие направления в работе:

- избегаю в собственном стиле преподавания проявления таких «антистимулов», как будничность, монотонность, серость, бедность сообщаемой информации, а также отрыва содержания обучения от личного опыта ребенка; не допускаю учебных перегрузок, переутомления и одновременно низкой плотности режима работы (дозировка учебного материала с точки зрения количества и качества должна соответствовать возможностям и способностям учащихся);

- стимулирую познавательный интерес многообразием приемов занимательности (иллюстрацией, игрой, кроссвордами, драматизацией, занимательными упражнениями и т.д.); специально обучать приемам умственной деятельности и учебной работы.

Работа с детьми с ЗПР направлена на образование навыка коллективной постановки целей, а затем навыка выработки – индивидуального целеполагания с соответственным эмоциональным настроем к данному процессу, практической деятельности и ее плодам.

На каждом уроке необходима частая смена видов деятельности, проведение физкультминуток разной направленности, применение здоровьесберегающих технологий.

Тема урока в классе коррекции заметно отличается от темпа урока в классе нормы. Я на уроках придерживаюсь принципа «лучше меньше, но лучше». Пусть за урок выполнили три задания, но дети поняли, как их выполняли.

Деятельность учащихся на уроке выстраивается поэтапно, обязательно сопровождается памятками, яркой красочной качественной наглядностью и чёткими выводами по завершению каждого этапа урока. На уроках отвожу значительное место практической деятельности своих учеников: это работа с таблицами, карточками, схемами (часто мы с ребятами вместе их готовим). Постоянно применяю метод повторения пройденного материала. В классах коррекционно-развивающего обучения необходимо ежеурочное систематическое возвращение к ранее изученному материалу сначала через короткие, а затем все более длительные промежутки времени, постоянно контролируя и оценивая знания учащихся, иначе, как бы хорошо ни усвоили учащиеся материал, через некоторое время они его забывают. Работая над темами урока, дети выполняют задания на чтение и самостоятельное составление зашифрованных писем, сканвордов, кроссвордов.

Каждый ученик хочет узнать о результатах своей работы как можно скорее. Осуществить проверку можно по-разному: самопроверка, верные ответы записаны на доске, взаимопроверка, проверка учителем. Учащиеся могут самостоятельно проверить и оценить свою работу, а учителю после анализа работы видно, что недостаточно хорошо усвоено детьми. С моими детьми отлично зарекомендовала себя оценочная таблица – на ватмане расчерчена таблица, в которой отражены этапы урока и предлагаемые задания, где плюсами отмечена активность КАЖДОГО ребенка. Наглядно это очень стимулирует учащихся.

Опыт показывает невозможность решения сложных вопросов обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии без глубокой работы с родителями. Со всеми родителями провожу разъяснительную работу об особенностях психофизического и соматического состояния ребёнка, о необходимости оказания квалифицированной помощи детям с отклонениями в развитии. Каждому родителю даю рекомендации по воспитанию, обучению, коррекции недостатков в развитии с учётом возрастных, индивидуальных и психофизических возможностях детей.

Самооценка ребенка во многом зависит от оценки окружающих его людей. Важно, чтобы ребенок верил в свои силы, испытывал состояние комфорта, защищенности, позитивного мировосприятия и интереса.

Ученики коррекционных классов принимают посильное участие в школьных конкурсах – постеров, рисунков, а также в международных языковых конкурсах («Кенгуру», «Инфоурок»), есть победители.

Для меня главное – всё, что я делаю, должно работать на личностный рост учеников. Я стремлюсь к тому, чтобы обучение в школе стало интересным и радостным, имело развивающий характер.

Литература

1. Бабкина Н.В. Особенности познавательной деятельности и ее саморегуляция у младших школьников // Дефектология. – 2002.
2. Власова Т.А. О детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова, М.С. Певзнер // Хрестоматия по психологии: учебное пособие / Ред. А.В. Петровский; Сост. В.В. Мироненко. – Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: Просвещение, 1987.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991.

4. Клиническая систематика задержки психического развития // Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития у детей / Под ред. К. С. Лебединской. – М.: Педагогика, 1982.
7. Коррекционная педагогика: Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии: Учеб. пос. для студ. сред. пед. уч. заведений. / Под ред. Б.П. Пузанова. – 3-е изд., доп. – М.: Академия, 1999. – 160 с.
8. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И Пассов.- 2 издание – М.: Просвещение, 1991.
9. Роль установки в развитии межличностной компетентности детей с нарушенным психическим развитием // Практическая психология и логопедия. Буфетов Д.В. – 2004. – №1. – С. 63-68.
10. Развитие речевого общения дошкольников с задержкой психического развития // Практическая психология и логопедия. Виноградова, О.А. – 2006. – №2. – С.53-54.
11. Развитие навыков общения у детей с ограниченными интеллектуальными возможностями в семье// Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. Зайцев, Д.В. – 2006. – №1. – С. 62 – 65.
12. Практическая психология в работе с детьми с задержкой психического развития: пособие для психологов и педагогов. Никишина, В.Б. – Москва: ВЛАДОС, 2004. – 126с.
13. Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Под ред. Кузнецовой Л.В. – Москва: Академия, 2003. – 480с.
14. Нарушения психического развития в детском возрасте / В.В. Лебединский. – М., 2003.
15. Психологические особенности детей и подростков с проблемами в развитии. Изучение и психокоррекция./ Под ред. У.В. Ульенковой. – СПб., 2007.

Е.С. Адаева
Астана қ. (Қазақстан)

«ҚАР ҚЫЗЫ» ПОВЕСІНІҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ ЭКСПРЕССИВТІ СТИЛИСТИКАНЫҢ БЕРІЛУ СИПАТЫ

Шығарманың көркемдік, әсерлілік сипаты ондағы көркемсөздің эмоционалдығында, экспрессивтік бояуының қанықтығында. Демек, сөздерді ой елегінен өткізіп, өзінің танымдық әлемін, ішкі сезімін оқырманға әсерлі жеткізу – қаламгер шеберлігінің көрінісі. Көрнекті жазушы Оралхан Бөкей де өз шығармаларында қарапайым сөзді құбылта кестелей отырып, алуан түрлі айшықты өрнектер жасайды, оқырманның сезім пернесін дәл басып, оны түрлі сезім иірімдеріне жетелейді. Сондықтан да О.Бөкей шығармаларындағы экспрессияны білдірудің тілдік құралдарын қарастыра отырып, оның аудармадағы көрінісін саралау – бүгінгі көркем аудармадағы өзекті мәселелердің біріне жатады. Осы орайда жазушының шоқтығы биік шығармаларының бірі – «Қар қызы» повесін негізге ала отырып, авторлық экспрессияның орыс тіліндегі аудармасын қарастырып көрейік. Повестің орыс тіліндегі аудармасын жасаған белгілі тәржіман – А.Ким.

Жазушының монолог сипатындағы ойтолғамдарындағы экспрессивті лексиканың алатын орны ерекше. Шығармада жазушы төл сөзді беру тәсілдерін ажыратып жұмсайды: ең алдымен ол төл сөз диалог пе, монолог пе – осыған қарай конструкция құрайды. Одан соң, төл сөз айтылған сөз бе, кейіпкердің ойы ма – бұл да өз құрылымымен, тіпті өз тыныс белгілерімен келеді. Мәселен, повестегі үш кейіпкердің әрқайсысының адасып жүріп, өткен шақтарын көз алдарына елестеткен ойлары ешбір нүкте қойылмастан, кітаптың үш-төрт бетінде тұтас берілген.

Синтаксистік тұтастық деп аталып жүрген бұл сойлемдер өлең шумақтарындағы компоненттердің өзара қоюласқанындай, бір-бірімен жымдасып, топтасып келеді. Мысалы, Нұржанның ойынан: алғашқы үш құрылым (сөйлем) *ма, ме, па, пе, ба, бе* шылауларымен келген сұраулы сөйлемдер шығарманың экспрессиялығын арттырып тұр.

«Баяғыда аспан не деген түпсіз, көкжиек не деген шексіз шексіз еді: өз ойымменен өзім арпалысып жатып, күннің еңкейгенін, енді түнгі ұйқысы – ұясына бататынын, сонымен бірге бүгінгімен бақилыққа қоштасатынымды, бірақ жылдар сусып өткен сайын дәл осылай қыстан қалған маяның үстінде көкке қарап шалқамнан жатқан жалқы сәттік оңаша күйімді сағынатынымды байқадым ба сонда; ой дегенің сол аспан, сол көкжиек сияқты шетсіз де шексіз емес пе; ендеше жүз рет ойлағанша, көз шалқыған батар күннің нұрына балқыған көктемнің кербез келбетіне бір рет қарағаным ганибет емес пе?» [1,338].

Аудармасын қарастырып көрейік:

«И откуда мне было знать, – думал теперь Нуржан, – что я навсегда запомню этот вечер, что из всех дней, сгоревших, улетевших без следа, именно этот день станет для меня памятным и я буду тосковать по нем, как тосковал и в тот вечер, лежа на старом остожье, где оставалось немного сена...». Думы – они бесконечны, как небо, как облака в нем; но чего они стоят если можно хотя бы взглянуть на закат солнца, на свежую краску юной весны... [2,274].

Аудармашы түпнұсқаның өзіндік әуенін, образдылықты бере біліп, үзінді мағыналық жағынан дұрыс аударылған. «...ой дегенің сол аспан, сол көкжиек сияқты шетсіз де шексіз емес пе» тіркесінің «Думы – они бесконечны, как небо, как облака в нем» болып аударылуы сәтті шыққан деп айта аламыз. Үзіндінің тәржімалану дәрежесі көркем шығарманы аудару барысында қойылатын талаптарға жауап беретіндігімен көңілге қуаныш ұялатады. Аудармада түпнұсқаның ұлттық сипаты сақталған. Жалпы көркем аударманың негізгі міндеті түпнұсқаға балама бола алатындай аударма жасау болса, бұл үзіндінің аудармасы балама аударма болып табылады. «Ал баламалылық дегеніміздің өзі – түпнұсқадағы мазмұнның семантикалық, стилистикалық және функционалды-коммуникативтік ақпараттың аудармада дұрыс берілуі» [3,86]. Одан кейінгі топшумақ *білмейді, тербейді, қытықтайды* деген шақтық тұлғалары біркелкі етістіктер арқылы топтасып ойдың экспрессивтілігін күшейтеді.

Енді бірсыпыра сөйлемдерді басында келген «ал» сөзі біріктіреді:

«Не ұзын не қысқа емес қою шаш бұйралана қобырап, ашық маңдайды қызгана жасырады; ал енді гана мүсіндене бастаған тіп-тіке балтыр миуа ормандарда сирек кездесетін қос қайыңның сүмбіл бітіміндей, ал тал шыбықтай бұралған талдырмаш бел үп етіп самал тұрса майысатындай. Ал батар күннің батсайы бояуын жағынған тоғжан бет, жібек мойын, баян төс пен қаракөз – менің де, сенің де тек түсіңде гана көріп, жырлардан оқитын... теңдессіз сұлулық...» [1,338].

Бұл ой-монолог поэзия құрылымына жақындастырыла жасалған. Әрине, мұнда өлең сөздегідей ұйқас пен ырғақ өлшемі жоқ, бірақ конструкция бөлшектері тұтас өлеңдегідей жеке шумақтарға бөлініп, сол периодтардан тұтас бір ой-мәтін жасалып тұр.

Енді осы үзіндінің аудармасын қарап көрейік:

«На лбу и на шее черные волосы вьются колечками, стан тонок и гибок, как прут тальника, качающегося под ветром... Я лежал затаившись, не смея шевельнуться...» [2, 274].

Түпнұсқа мен аударма мәтіндерін салыстыра бастасақ, аудармашының ұзыннан-ұзақ конструкцияны бір ғана сөйлеммен аударғанын байқаймыз. Түпнұсқадағы сұлулықты бейнелейтін тоғжан бет, баян төс т.б. эпитеттер мүлде аударылмай қалған. Аудармашы О.Бөкеевтің стиліндегі осы ерекшелікті жеткізе алмағандығын көреміз.

Тілімізді байытатын, сөздік қорымызды молайтып тереңдете түсетін мағыналы сөздердің бірі – синонимдер болса, олардың да шығарманың экспрессиясын арттырудағы рөлі ерекше. О. Бөкей тілдік-стильдік құрал ретінде лексикалық синонимдерді қолданумен шектеліп қалмай, кейіпкерлердің мінез-құлық ерекшеліктерін, психологиялық жай-күйлерін фразеологиялық синонимдерді қолдану арқылы ғажап үлгісін көрсетеді.

Тракторды сөндірген соң, осына ай астында ақ кебінге оранып жатқан қарлы адырлар жаны жай тапқандай мызғып, мәңгілік тыныштық құшағында маужыраған»[1, 298].

Аудармасы:

«Когда смолкло могучее урчанье трактора, весь горный подлунный мир словно вздохнул с облегчением и мгновенно погрузился в предвечернюю тишину» [2,234]. Фразеологиялық синонимдердің мағынасын жақсы берген. Орыс тіліндегі баламасын табуға болар еді.

Сонымен қатар О.Бөкеев образдарды сомдауда, шығарманың экспрессивтілігін күшейтуде көріктеуіш құралдарды да молынан пайдаланды. Қаламгердің повестерінде теңеу, эпитет, метафоралардың әртүрлі тұрғыда қолданғандығын атап өту керек.

Теңеулердің бір-бірімен дыбыстық жағынан үйлесіп, үндесіп келуі де шеберлік көрінісі екенін ескерсек, туындылардағы теңеулер аса талғампаздықпен таңдалып, әсем бір үйлесім тапқандай. Сонымен қатар, жазушы идеясын танытуда зор рөл атқарады. Мысалы:

«Үй-үйдің шатырынан да жеңіл бу көтеріліп, Аршалы бүгін өзгеше, қайтқан көңілдің шым-шым жібігеніндей тіршілікті күйге енген» [1, 222].

Аудармасы:

«Над крышами домов поднимался пар, и от этого заброшенный аул немного повеселел, словно вновь ожил» [2,10].

Үзіндідегі «қайтқан көңілдің шым-шым жібігеніндей» деген теңеу «повеселел» деген бір ғана сөзбен аударылып түпнұсқа экспрессиясын жоғалтып алған.

Жазушылардың шеберлігінің танылар жері, образ дәлдігі мен бейнелілігінің көрінер тұстарының кепілдіктері – эпитеттермен байланысты екендігі белгілі. О.Бөкеев «Қар қызы» повесінде табиғат келбетін, әдемілігін эпитеттер арқылы әсерлі күйде суреттеген. Автор аязды аймақтың сұлулығын жағымды әсерді білдіретін эпитеттер арқылы шынайы көрсетеді және қос сөздер арқылы берілген эпитеттерді де ұтымды пайдалана білген. Міне, осындай терең мағыналы эпитеттер шығарманың мән-мағынасын жан-жақты тануға, ой қорытуға жәрдемдеседі. А.Ким түпнұсқадағы эпитеттерді сәтті жеткізуге тырысқан.

Қорыта айтқанда О.Бөкеевтің «Қар қызы» повесіндегі авторлық экспрессия мен оның аудармадағы көрінісін талдай келе мынандай қорытындыға келуге болады:

- қаламгер бұл шығармасында кейіпкердің эмоционалдық-экспрессивтік күйін айшықтауда көркемдеуіш құралдарды молынан пайдаланады;

- автор қолданысындағы теңеу, эпитет, метафораларда ұлттық нақыш, ұлттық дүниетаным көрініс тапқан, олардың семантика-стистикалық ерекшеліктері аудармада өз деңгейінде көрінбеген;

- аудармашы еркіндікке жол беріп, өз жанынан қосулар мен түсіріп кетулер жасайды.

Әдебиеттер

1. Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1994. – 494 б.
2. Бөкеев О. Человек-Олень. – Москва: Прогресс, 2002. – 271 с.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М. 1988.

ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАТФОРМ WEB 2.0 НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТА

Информатизация учебного процесса – одна из важнейших задач современного образования. Она связана с развитием материально-технической базы учебных заведений, переподготовкой учителей, разработкой новых методик преподавания, становлением новой культуры педагогического труда. Современных компьютерные технологии, являющиеся инновационным средством обучения и мощным инструментом познания, требуют развития новых методов и организационных форм обучения. В этом смысле неопределима роль использования образовательных интернет-платформ.

Применение новых информационных технологий в учебно-воспитательном процессе позволяет учителям реализовать свои творческие педагогические идеи, обменяться опытом с коллегами и получить оперативный отклик, а студентам дает возможность самостоятельно выбирать индивидуальный план обучения: последовательность и темп изучения тем, систему тренировочных заданий и задач в зависимости от уровня владения языком, способы контроля и коррекции знаний. Таким образом реализуется основное требование современного образования – выработка у субъектов образовательного процесса индивидуального стиля деятельности, культуры самоопределения, стимулирование их личностного развития.

Ресурсы сети являются бесценной базой для создания информационно-предметной среды, образования и самообразования людей, удовлетворения их личных и профессиональных интересов и потребностей. Однако само по себе наличие доступа к Интернет-ресурсам не является гарантом быстрого и качественного языкового образования.

Учебные Интернет-ресурсы должны быть направлены на комплексное формирование и развитие:

- аспектов иноязычной коммуникативной компетенции во всем многообразии ее компонентов (лингвистического, социолингвистического, социокультурного, стратегического, дискурсивного, учебно-познавательного);
- коммуникативно-когнитивных умений осуществлять поиск и отбор, производить обобщение, классификацию, анализ и синтез полученной информации;
- умений использовать ресурсы сети для удовлетворения своих информационных и образовательных интересов и потребностей.

Целью работы является представление интернет-платформ в обучении иностранному языку и обосновании необходимости данных инноваций на уроках иностранного языка.

Первой ступенью практического этапа работы было изучение и введение платформы Wordle. Данная программа расположена на сайте www.wordle.net. (Приложение 1). При использовании данной платформы весьма легко можно преобразовывать тексты в “облако слов”. С одной стороны, это просто игрушка, позволяющая создать красивую картинку для статьи или презентации. С другой, полезный в обучении иностранным языкам инструмент, которому можно найти массу интересных применений. Например, можно сделать следующее:

- создать словарное облако на основе небольших недавно изученных учебных текстов, и попросить учащихся вспомнить текст;
- показать облако, составленное из слов, взятых из незнакомого текста, и попросить догадаться о его содержании;
- включить в облако все слова, которые необходимо разобрать (pre-teach) перед прочтением нового текста/прослушиванием аудио;

- создать облака из ключевых слов изучаемого текста (key vocabulary), распечатать и развесить в классе в качестве постеров;
- рекомендовать учащимся регулярно самостоятельно пользоваться данным сервисом для облегчения запоминания новых слов;
- при отработке грамматического материала данная программа является прекрасным тренажером.

Второй ступенью было использование платформы Movie Maker, <http://www.dvolver.com/moviemaker/make.html> (Приложение 2). Данная программа предполагает создание анимационных фильмов. В ходе создания мультфильма студенты отрабатывают навыки письма, чтения. А также на основе создания мультипликационных фильмов происходит отработка лексического и грамматического материала.

Использование интернет-платформы www.mindmeister.com (Приложение 3) представила для меня и моих студентов возможность создание ментальных карт в электронном формате, что позволяет облегчить работу студента, сократить время выполнения задания, а самое главное заинтересовать к изучению дисциплины. Используя ментальные карты, можно отработать у студентов следующие навыки.

- произвольное запоминание с использованием ключевых элементов. Ключевые элементы становятся якорями, за которые цепляется ассоциативная память при воспроизведении информации;
- информация запоминается уже усвоенной (понятой), устанавливаются связи с другими знаниями, понятиями, темами, что значительно усиливает эффективность запоминания и развивает мышление и память;
- интеллект-карта выступает опорой для быстрой актуализации необходимых лексических единиц после продолжительного перерыва;
- интеллект-карта позволяет увидеть информацию внутренним мысленным взором, позволяет удерживать большой объем информации в поле зрения;
- интеллект-карты предлагают новый подход к проведению мозгового штурма, стимулируют быстрое генерирование идей. Генерируемые идеи более оригинальные и эффективные.

Внедряя в практику работу с интернет-платформами, я пришла к выводу, что если целенаправленно и систематически использовать ее в работе при обучении иностранному языку, то эффективность будет очень высокой.

Применение интернет-платформ на уроках немецкого языка дает следующие результаты:

- общекультурное развитие студента;
- совершенствование навыков владения компьютером;
- совершенствование языкового уровня;
- повышение мотивации изучению иностранного языка.

В ходе работы на интернет-платформах студенты совершенствуют навыки во всех видах речевой деятельности – от чтения и аудирования на начальных стадиях и заканчивая говорением и письмом на последующих этапах.

Преимущества:

- студенты видят перед собой конечный результат – продукт;
- ведение уроков с применением интернет-платформ позволяет выявить и развить творческие возможности и способности студентов;
- профессиональное самоопределение.

Погрешности:

- слишком частое обращение к платформам ведет к быстрому утомлению обучаемых и нежеланию принимать активное участие в них;
- не все студенты умеют в достаточной мере применять в работе информационные технологии.

Выводы:

1. Использование интернет-платформ способствует реализации ряда важных задач:

- занятия не ограничиваются приобретением определенных знаний, умений, навыков, а выходят на практические действия студентов, затрагивая их эмоциональную сферу;

- студенты получают возможность осуществлять творческую работу в рамках заданной темы, самостоятельно добывая необходимую информацию.

2. Систематическое использование интернет-платформ при обучении иностранному языку способствует увеличению скорости чтения, улучшению качества перевода; совершенствуется работа устная и письменная речь; расширяется кругозор; развиваются коммуникативные навыки, умение вести беседу на языке. Определяю перспективы дальнейшей работы, обозначив проблемы, которые предстоит решать в будущем:

- целесообразность использования интернет-платформ для всех тем программы;
- проблема подготовки студента к исследовательской работе, поиску;
- критерии оценки промежуточного контроля деятельности студента.

Литература

1. Белкова М.М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Английский язык в школе. – 2008, №.5.

2. Владимирова Л.П. Интернет на уроках иностранного языка // ИЯШ. – 2002. – №3.

3. Душеина Т.В. “Проектная методика на уроках иностранного языка” // ИЯШ. – 2003, № 5.

4. www.wordle.net

5. <http://www.dvolver.com/moviemaker/make.html>

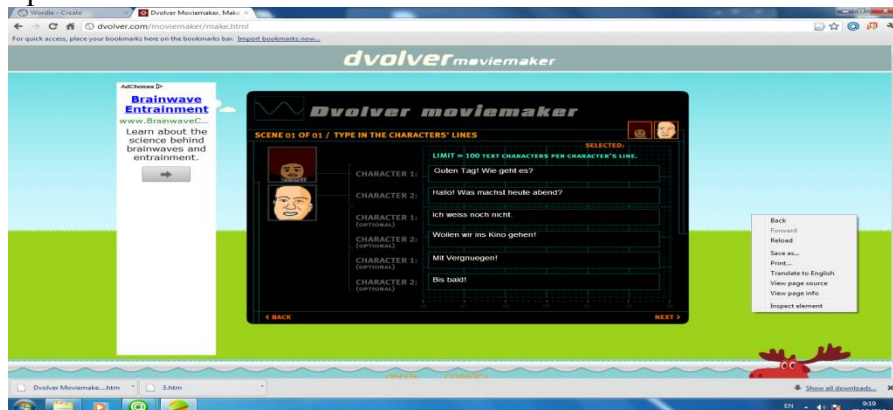
6. www.mindmeister.com

7. www.goethe.kz

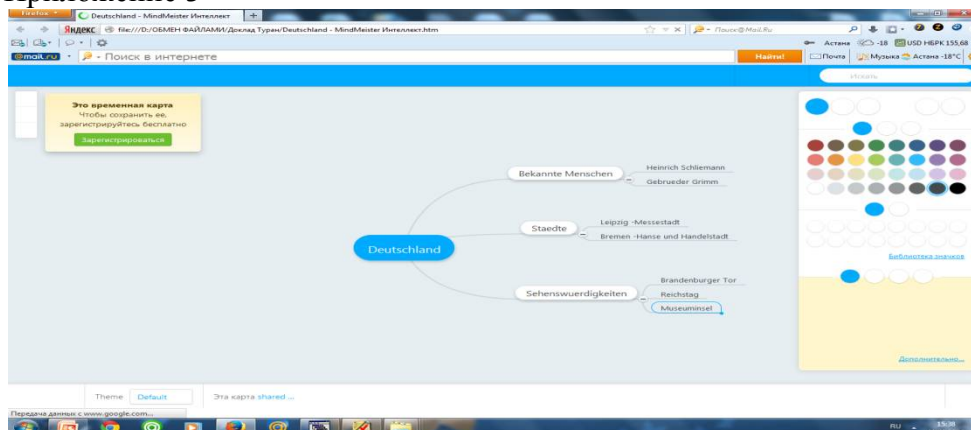
Приложение 1

Приложение 2

Приложение 3

Н.В. Никульшина
О.В. Дьяченко
г. Астана (Казахстан)

МЕТОД ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Изменения, которые происходят в настоящее время в общественной жизни, требуют развития новых способов образования, педагогических технологий, имеющих дело с индивидуальным развитием личности, творческой инициативы, навыка самостоятельной работы, формирования у обучающегося умения ставить и решать задачи для решения возникающих проблем. Это требует внедрения в образовательный процесс альтернативных форм и способов образовательной деятельности. На сегодняшний день метод проектов считается одним из основных современных инновационных методов обучения.

Под проектом понимается самостоятельная (индивидуальная или групповая) деятельность, включающая сбор, обсуждение, оформление и представление информации по определенной теме в виде творческой работы (доклада, стенда, газеты, спектакля, видеоролика и т.д.) [1].

Цель проектного обучения заключается в том, чтобы создать такие условия, при которых обучаемые: а) самостоятельно и с интересом получают информацию из разных источников; б) учатся применять приобретенные знания для решения познавательных и практических задач; в) приобретают коммуникативные умения, работая в различных группах; г) развивают исследовательские умения; д) развивают проектное мышление; е) развивают творческие способности [2].

Существуют различные виды проектов, но все они в общем подразумевают «пять П»: проблема; проектирование (планирование); поиск информации; продукт; презентация.

Этапы разработки учебного проекта: 1) подготовительный (мотивация, осознание проблемной ситуации, выбор темы, определение цели проекта); 2) проектировочный (общее планирование, построение конкретного плана деятельности, распределение заданий в работе); 3) практический (сбор и обработка материала, возможно графическое представление результатов, оформление материала); 4) аналитический (обобщение, выводы); 5) контрольно-корректировочный (поиск и анализ ошибок, исправление проекта в соответствии с реальным состоянием дел); 6) заключительный (защита проекта) [3].

Защита проекта может осуществляться различными способами. Наиболее оптимальный вариант, на наш взгляд, это презентация. Презентация является наиболее эффективным, а зачастую и единственно возможным способом показать свою работу над проектом.

Презентация – это способ подачи материала, в котором присутствуют рисунки, графики, фотографии, звук. Правильно сделанные презентации имеют четкую структуру для удобного восприятия информации. Презентация, созданная для поддержки проекта, как правило, не содержит текста (за исключением каких-то цитат, дефиниций и др. на что автору проекта хотелось бы акцентировать внимание), так как текст проговаривается ведущим, и служит для наглядного представления его слов.

Представляем примеры проектной работы.

Project “World problems”

1. Suitability: 2nd year students
2. End product: presentation (the material displayed on the board)
3. Stages:

Main activities	Outcome
1. Group discussion	Plans/ aspects of the project. Choosing the title for the future project.
2. Individual work	Searching and choosing the proper information
3. Individual work	Choosing the suitable way of presentation
4. Displaying the material	Making the display
5. Group discussion	Conclusions

4. Resources: computers, display board, markers
5. Location: stages 1,4,5 – lecture room; stages 2,3 – home
6. Description:

Stage 1: a) the teacher gives the students the idea of the work they are going to do: “We’ve spoken a lot about world problems. In order to summarise the obtained information you are going to make a project work”; b) the teacher asks the students to think what aspects they consider the most interesting and important for being represented; c) the students should think of the titles of their projects and choose the aspects they’d like to work at.

The titles of the projects:

"Air pollution"; "Water pollution"; "Soil contamination", "The destruction of rain forests", "The depletion of the ozone layer", "Endangered species", "Famine", "Global warming", "AIDS", "Drug trafficking", "Poverty", "Overpopulation".

Stage 2 (at home): the students work individually. They are looking for the proper information in the Internet trying to get thesis, definitions as well as pictures, schemes, photos, etc. concerning their problem.

Stage 3 (at home): the next step of students’ work is to choose the best material and to arrange it in the proper way. Note: the students should not only describe the problem but also give their own way of solution of the problem.

Stage 4: each student displays his presentation on the board and speaks on the theme of the project.

Stage 5 (group discussion): the students characterize the work they’ve done (including what presentation they like most of all, what was the most difficult for them to do, what mistakes they’ve made and how to correct them in their further work, whether they would like to work on projects again or not and why, etc.).

Project “Corruption widespread all over the world”

1. Suitability: 3rd year students
2. End product: The material displayed on a wall - newspaper or the students may choose variant of the computer presentation . The material contains completed questionnaires (statistics) and suggestions how to fight corruption.
3. Stages:

tages	Main Activities	Outcome
	Class discussion	Idea of scope of the project
	Group discussion	Plans/aspects of the project
	Writing	Suggestions made on cards
	Interviewing	Collection of data
	Processing of information Reporting/discussion	Summaries of data collected Conclusions, survey

4. Description:

Stage 1: the students are divided in pairs. a) task: find collocates, other meanings, synonyms for the words 'rich' and 'poor'; make questions using the words you found; ask your partner your questions; b) discuss the next topics, make notes for every topic (*corruption / watchdogs / transparency / rich countries / world countries / poverty / misery / theft / lip service / accountability/ Kazakhstan*); c) the teacher: *What are the causes of poverty? What people do you normally associate with corruption? What are the causes of corruption in your country?* Make a display board with all your ideas and suggestions.

Stage 2: the students are divided in groups: a) the students choose the "English captain" seeing that everybody speaks only English; b) the teacher offers the situation students can discuss in their groups. *Poverty stricken*: You have suddenly become poverty stricken. In groups students talk to other "poverty stricken" students about their plight; c) students are offered different types of corruption (*bribery extortion nepotism embezzlement conflict of interest fraud illegal monetary contributions to political parties*) to discuss and to choose the aspects they'd like to work at.

Stage 3 (at home): students write their suggestions, find illustrations and photos from the Internet or newspapers. Students can find articles concerning the chosen type of corruption.

Stage 4: the teacher explains that the students can give not only their points of view but the opinions of their group- and institute mates as well. The teacher offer some potential questions: *Do you think you are corruptible or incorruptible? If you were in a position of great power, would you be tempted to illegally direct money into your bank account? What kinds of corruption exist in your country? What's the biggest corruption scandal you can remember?* Students make questionnaires (about 5 questions) concerning the aspects of different types of corruption and interview other students of the institute making notes of the answers.

Stage 5: a) the students work in groups making summary of the data they've collected; b) the groups display the material on the board and present their projects; c) group discussions of the work they've done: what they liked best, what was the most difficult, what mistakes they've made and how to correct them in their further work, whether they would like to work on projects again or not and why, etc.

Литература

1. Копылова В.В. Методика проектной работы на уроках английского языка. – Москва: Просвещение, 2003. – 317с.
2. Полат Е.С. «Метод проектов». <http://www.ioso.ru/distant/project/method%20project/method%20proj.htm>
3. Сергеев И.С. Как организовать проектную деятельность учащихся. – Москва: Просвещение, 2004. – 142 с.

РОЛЬ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Стратегическая, или как ее еще называют *компенсаторная* компетенция – выполнение пробелов в знании языка, в речевом и социальном опыте общения в иноязычной среде, умение прибегать к необходимым стратегиям при чтении, аудировании, говорении, совершенствовании умений переключаться с одной стратегии на другую.

Стратегическая компетенция предполагает расширение объема умений в использовании имеющегося иноязычного речевого опыта для преодоления трудностей общения, вызванных дефицитом языковых средств, развитие умений:

- использовать паралингвистические (внеязыковые, невербальные средства, использовать справочный материал);
- понимать значение неизученных слов, выражений, словосочетаний на основе контекстуальной догадки;
- использовать переспрос для уточнения понимания, использовать перифраз, синонимы, эквивалентные замены для дополнения, уточнения, пояснения мысли.

Понятие стратегической компетенции предполагает существование некоторых основополагающих правил общения, которые более или менее универсальны в рамках европейской культуры, хотя и могут видоизменяться на уровне языкового поведения в зависимости от конкретного языка общения.

Одним из таких неписанных правил является, например, исключение длительных пауз в разговоре (хотя конкретно длина допустимой паузы оказывается различной для разных европейских языков); слишком длительное молчание воспринимается как сигнал, свидетельствующий о нарушении нормального течения процесса коммуникации, и участники диалога в этом случае, как правило, стремятся как можно скорее заполнить затянувшуюся паузу, либо направить разговор в другое русло, либо прибегнуть к одному из технических приемов стратегии расширения языковых средств

Стратегическая компетенция проходит через все языковые уровни и трансформируется от уровня к уровню. Именно компенсаторная компетенция учит искать новые варианты решения, приспосабливаться, менять свое коммуникативное поведение в связи с ситуацией, управлять процессом общения и осуществлять планирование всего коммуникативного акта в целом [1].

Компенсаторная компетенция определяется как «способность восполнять в процессе общения недостаточность знания языка, а также речевого и социального опыта общения на иностранном языке при помощи вербальных и невербальных средств (стратегий)». Компенсаторная компетенция, занимая определяющее положение в составе коммуникативной компетенции, присутствует и взаимодействует с каждой компетенцией на любом уровне владения иностранным языком.

Формирование стратегической (компенсаторной) компетенции происходит, с одной стороны, за счет развития знаний, навыков и умений лингвистической, дискурсивной, социокультурной и социальной компетенций и, с другой стороны, за счет пополнения набора компенсаторных стратегий и реализующих их приемов. Формирование компенсаторной (стратегической) компетенции у учащихся старших классов средней школы происходит на занятиях по английскому языку в ходе работы в основном над письменными и устными текстами [2].

Формирование и становление стратегической компетенции языковой личности проходит на протяжении всех этапов становления личности, начиная с самых первых

попыток ребенка решить проблемы общения и усвоения языка. Способность к развитию и совершенствованию стратегической компетенции должна (с разной степенью активности и эффективности) сохраняться практически на всех этапах жизнедеятельности субъекта в зависимости от необходимости адаптации к изменяющимся потребностям учения и общения. Отмечается, что способности зрелой языковой личности к модификациям стратегической компетенции ограничены, однако в ряде случаев даже стратегический набор взрослого человека поддается изменению и развитию [3].

Особенно ярко стратегическая компетенция (или ее отсутствие) проявляется в том случае, когда учащийся желает передать то или иное речевое сообщение, но его языковые возможности, знания и умения не позволяют ему успешно выразить свою мысль и реализовать, таким образом, свою речевую интенцию.

Требование общаться на иностранном языке уже в школьном возрасте ставит перед дидактикой иностранных языков новые задачи. Вызваны они новым более широким пониманием коммуникативной компетенции. Необходимость искать новые методы, варианты решения, учить учащихся приспособлению в меняющейся среде, потребность дать учащемуся набор универсально применимых основных компетенций, которые были бы не только результатом обучения, но стали бы источником дальнейшего их развития, связанного с предполагаемым обучением английскому языку [4].

Стратегическая компетенция учит искать новые варианты решения, приспособляться, менять своё коммуникативное поведение в связи с ситуацией, управлять процессом коммуникации и планировать весь коммуникативный акт. И.Л. Бим в этой связи говорит о компенсаторной компетенции следующее: «Что касается компенсаторной компетенции, то её формирование предполагает развитие способности и готовности преодолевать дефицит своих иноязычных знаний, навыков, а именно:

- 1) уметь при незнании какого-нибудь слова заменить его синонимом или описанием понятия;
- 2) уметь переструктурировать своё высказывание;
- 3) уметь «не заикливаться» на незнакомом и т.д.

Существует целый ряд языковых и речевых умений, например, языковая и экстралингвистическая догадка, компенсация языкового дефицита, работа со словарём, которые необходимо развивать и укреплять в процессе усвоения английского языка.

У учащихся должны быть сформулированы общие умения, позволяющие им вступать в коммуникацию в тех ситуациях и условиях общения, к которым они не были специально подготовлены. В научной литературе, а также в учебниках до сих пор уделялось этому вопросу пока мало внимания. В настоящее время проблема компенсаторных стратегий, приёмов, техник при обучении иностранным языкам становится актуальной [5].

Компенсаторные стратегии должны стать неотъемлемой составной частью учебных стратегий, они могли бы интенсифицировать и облегчить усваивание иностранного языка. Ввиду того, что компенсаторные стратегии являются общими универсально применимыми умениями, они играют значительную роль в формировании коммуникативной компетенции учащихся.

Литература

1. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка: учебное пособие. – Астана, ЕАГИ, 2010. – 84 с.
2. Молчанова, Ю. А. Формирование компенсаторных стратегий у старшеклассников на занятиях по иностранному языку // Вопросы современной науки и практики. – Тамбов, 2009. – № 6.- С.72-73
3. Давер М.В. Формирование стратегической компетенции и развитие языковой личности // Электронный журнал «Психологическая наука и образование», №3, Молдова, 2008. – С. 13-14

4. Погожева Н.Б. Формирование коммуникативной компетенции на уроках иностранного языка // Мектеп шет тілі: иностранный язык в школах, 2008, №4. – С.18-20
5. Бим И.Л. Некоторые особенности обучения иностранному языку в школе. – М.,1997. – 251 с.

З.А. Хасанова
г.Астана (Казахстан)

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ПЕРВИЧНОГО КОЛЛЕКТИВА ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

«Если каждый человек на кусочке своей земли сделал бы всё, что он может, как прекрасна была бы земля наша!» А.П.Чехов.

Перефразируя классика, можно сказать так: « Если каждый классный руководитель, сделает всё от него зависящее для того, чтобы вверенный ему класс стал коллективом, тогда каждому ребенку будет более комфортно в школьной среде, он с удовольствием будет идти в школу к своим одноклассникам, и, возможно, это сделает его чуточку счастливее в этом мире». Социально-педагогический аспект развития и воспитания подрастающего поколения в условиях общеобразовательной школы непосредственно связан с проблемой формирования классного коллектива. Актуальность данной проблемы не теряется и по сей день. Это можно объяснить несколькими основными причинами. Так, например массовое внедрение компьютерных технологий, Интернета, приводят к тому, что дети большую часть времени проводят не в общении друг с другом, а в общении с машиной. Ввиду этого теряются навыки межличностного взаимодействия, притупляется восприятие другой личности в эмоциональном и ценностном отношении.

Воспитательная технология подразумевает с собой совокупность форм, методов, способов, приемов обучения и воспитательных средств, позволяющего достигать поставленные воспитательные цели. Это один из способов воздействия на процессы развития, обучения и воспитания ребенка.

Педагогические технологии могут различаться по разным основаниям:

- по источнику возникновения (на основе педагогического опыта или научной концепции);
- по целям и задачам (формирование знаний, воспитание личностных качеств, развитие индивидуальности);
- по возможностям педагогических средств (какие средства воздействия дают лучшие результаты);
- по функциям воспитателя, которые он осуществляет с помощью технологии (диагностические функции, функции управления конфликтными ситуациями);
- по подходу к ребёнку

Современные воспитательные технологии

- технология проектного обучения;
- личностно-ориентированная технология;
- технология здоровьесберегающая;
- технология учебной деловой игры;
- технология развития критического мышления;
- технология КТД И. П. Иванова;

- технология проведения учебных дискуссий;
- Тьюторство – технология педагогической поддержки;
- технология создания ситуации успеха;
- шоу-технологии;
- ситуативные технологии.

В своей работе как классный руководитель использую следующие воспитательные технологии.

Технология КТД И.П.Иванова (коллективные творческие дела)

Это эффективный метод воспитания и развития учащегося, основанный на позитивной деятельности, активности, коллективном авторстве и положительных эмоциях. Что же является надёжным результатом грамотного осуществления творческих дел независимо от их ориентации? Это позитивная активность школьников, причем не зрительская, а деятельностная, сопровождающаяся в той или иной мере чувством коллективного авторства.

Постулаты КТД:

- коллективное творчество;
- единое дело и добровольное участие в нём;
- свобода выбора форм деятельности;
- содружество взрослых и детей;
- развитие коллектива под влиянием творчески одарённых лидеров.

Виды коллективных дел:

Трудовые КТД (пример: “Трудовой десант”)

Интеллектуальные КТД (пример: “Брейн-ринг”)

Художественные КТД (пример: художественно-эстетическое творчество)

Спортивные КТД (пример: “Спартакиада”)

Экологические КТД (пример: забота о живом мире природы)

Ситуативные технологии

Групповая проблемная работа – это работа с вербальным (словесным) поведением школьников в проблемной ситуации. Её цель – разработка, принятие организационных решений, прояснение, обсуждение. Они разрабатываются и применяются в связи с определёнными обстоятельствами: например, в классе регулярно возникают ссоры между детьми, а зачинщик этих ссор изощёренно манипулирует товарищами и даже взрослыми.

Воспитатель специально выстраивает технологию “ситуацию анализа очередной ссоры”:

- 1). задаёт участникам ссоры вопросы, позволяющие каждому из них описать суть происходящего;
- 2). даёт “пострадавшей стороне” понять, что он (воспитатель) понимает его ситуацию;
- 3). выводит поссорившихся на размышления о том, почему произошла ссора;
- 4). обсуждает с детьми пути решения произошедшего.

Тренинг общения – форма педагогической работы, имеющая цель – создание у ребят средствами групповой практической психологии различных аспектов позитивного педагогического опыта, опыта общения (опыта взаимопонимания, опыта общения, опыта поведения в проблемных школьных ситуациях).

Можно ли усмотреть в тренингах общения ещё какие-либо педагогические аспекты? Конечно, да. Для разных ребят в силу разных причин кроме позитивного опыта общения могут быть и другие следствия: изменение отношений друг с другом, изменение отношений с педагогом, закрепление или развитие каких-либо личностных образований. Но это unplanned в отличие от цели эффекты. В лучшем случае это вероятностные прогнозы воспитателя.

Здоровьесберегающие технологии:

- это системный подход к обучению и воспитанию, направленный на сохранение здоровья учащихся;
- создание благоприятного психологического климата на уроке;
- охрана здоровья и пропаганда здорового образа жизни

Создание благоприятного психологического климата на уроке

Пожалуй, одним из важнейших аспектов является именно психологический комфорт школьников во время урока. С одной стороны, таким образом, решается задача предупреждения утомления учащихся, с другой – появляется дополнительный стимул для раскрытия творческих возможностей каждого ребенка.

Доброжелательная обстановка на уроке, спокойная беседа, внимание к каждому высказыванию, позитивная реакция учителя на желание ученика выразить свою точку зрения, тактичное исправление допущенных ошибок, поощрение к самостоятельной мыслительной деятельности, уместный юмор или небольшое историческое отступление – вот далеко не весь арсенал, которым может располагать педагог, стремящийся к раскрытию способностей каждого ребенка.

Учащиеся входят в класс не со страхом получить плохую оценку или замечание, а с желанием продолжить беседу, продемонстрировать свои знания, получить новую информацию. В процессе такого урока не возникает эмоционального дискомфорта даже в том случае, когда ученик с чем-то не справился, что-то не смог выполнить. Более того, отсутствие страха и напряжения помогает каждому освободиться внутренне от нежелательных психологических барьеров, смелее высказываться, выражать свою точку зрения.

К тому же каждый ученик уже более спокойно реагирует на полученную оценку, если он сам понимает ее обоснованность. Оценивая свои ошибки, ученик сразу же видит и пути их исправления. Неудача на уроке, воспринимаемая как временное явление, становится дополнительным стимулом для более продуктивной работы дома и в классе. Педагог поощряет стремление ученика к самоанализу, укрепляет его уверенность в собственных возможностях.

Следует заметить, что в обстановке психологического комфорта и эмоциональной приподнятости работоспособность класса заметно повышается, что в конечном итоге приводит и к более качественному усвоению знаний, и, как следствие, к более высоким результатам.

По окончании урока ученики покидают класс с хорошим настроением, поскольку в течение этого времени отрицательные факторы практически отсутствовали.

Охрана здоровья и пропаганда здорового образа жизни. Охрана здоровья ребенка предполагает не только создание необходимых гигиенических и психологических условий для организации учебной деятельности, но и профилактику различных заболеваний, а также пропаганду здорового образа жизни.

Как показывают исследования, наиболее опасным фактором для здоровья человека является его образ жизни. Следовательно, если научить человека со школьных лет ответственно относиться к своему здоровью, то в будущем у него больше шансов жить, не болея.

На сегодняшний день очень важно вводить вопросы здоровья в рамки учебных предметов. Это позволит не только углубить получаемые знания и осуществить межпредметные связи, но и показать ученику, как соотносится изучаемый материал с повседневной жизнью, приучить его постоянно заботиться о своем здоровье.

Литература

1. Аникеева Н.П. Воспитание игрой / Н.П. Аникеева. – М.: Просвещение, 2000. – 97с.
2. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе / Н.П. Аникеева. – М.: Просвещение, 2000. – 78 с.

3. Амонашвили Ш. Психологические основы педагогики сотрудничества/ Ш. Амонашвили. – Киев: 21 ВЕК, 2000. – 97 с.
4. Бим-Бад Б.М. Педагогические течения в начале двадцатого века: Лекции по педагогической антропологии и философии образования/ Б.М.Бим-Бад. – М.: Просвещение, 2000. – 64с.
5. Буева Л.П. Личность и среда. Ребенок в системе коллективных отношений: Тез. докл. к выездн. засед. лаб. в Ленинграде 28 июня 2000 г./ Л.П. Буева. – Санкт- Петербург, 2000. – 56с.
6. Голованова Н.Ф. Социализация школьников как явление педагогическое/Н.Ф. Голованова//Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 42 – 46.
7. Голованова, Н.Ф. Общая педагогика/ Н.Ф. Голованова. – Санкт- Петербург: Тезариус, 2005. – 76 с.
8. Караковский В. А. Воспитание ? Воспитание : Воспитание ! // Теория и практика воспитательных систем / В. А. Караковский. – М.: Новая школа, 2000. –98 с.
9. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко/ И.Ф. Козлов. – М.: Новая школа, 2000. – С. 45,67-69, 111-114.
10. Конникова Т.Е. Коллектив и формирование личности школьника / Т.Е. Конникова. – М.: Просвещение, 2000. – С.53-58.
11. Кривов Ю.И. О месте понятия «социализация» в современной педагогике / Ю.И. Кривов // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 11 – 22.
12. Матюхина М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Матюхина Т.С.Михальчик Н. Ф. Прокина. – М.: Просвещение, 2004. – 256 с.
- 13 Немов Р.С. Путь к коллективу/ Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 2000. – С.67-70, 112-115.

О.Ю. Черненко
г. Астаны (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЙ

В своей программе «100 конкретных шагов» Президент нашей страны сказал, что главная цель образования - повышение конкурентоспособности выпускаемых кадров и рост экспортного потенциала образовательного сектора. XXI век объявлен ЮНЕСКО «веком образования». Знание, интеллект, культура, всесторонняя образованность, интеллигентность становятся приоритетными в жизни современного человека. Важным фактором образования стала его интегрированность в мировом пространстве. Образование, ориентированное на перспективу, должно развиваться сообразно двум принципам: развитие у школьников умения ориентироваться в условиях быстро меняющегося мира и находить нужное и умение осмысливать и применять полученную информацию. Наряду со многими предметами, преподаваемыми в школе, предмет «английский язык» является одним из наиболее актуальных и востребованных. Изучение иностранного языка предусматривает не только активную познавательную деятельность школьников, но и умения анализировать, осмысливать, оценивать, сопоставлять различные точки зрения, отстаивать, аргументировать свои собственные мысли, делать выводы, предполагать возможности решения проблемы. Для успешной активной работы школьники должны владеть объёмом базовых знаний грамматики, лексики для того, чтобы они могли эффективно использовать свои навыки и умения. Необходимо поощрять процесс исследовательской поисковой деятельности учащихся в процессе урока. Для достижения поставленных задач и повышения качества

обучения английскому языку необходимо обратить внимание на методы и приёмы обучения и компетенцию преподавателя, который должен уметь гибко планировать учебный процесс, корректировать учебную программу, учитывая потребности, возможности и способности школьников для достижения наилучших результатов. На современном этапе преподавание английского языка становится на совершенно новые рельсы, чему активно способствует процесс обновления образовательного пространства в школах республики. Водятся новые требования к ведению урока, оцениванию отдельных видов работ и итоговой аттестации учащихся. Процесс обновления конечно не быстрый, весьма сложный, так как учитель должен начинать с себя в первую очередь. С обновления своего собственного представления о ведении урока, обновления своего профессионального мастерства. Сложно отойти от привычных норм оценивания, это, пожалуй, один из спорных вопросов в среде учителей и родителей. Ещё одна сложность «обновлёнки» – предоставление так называемой свободы учащимся в процессе урочной деятельности, предоставляя учащимся свободу слова, общения мы, учителя, имеем возможность увидеть всех учащихся в процессе работы на уроке. Определить активных лидеров и слабоуспевающих учащихся, которые в процессе ведения традиционного урока просто отмалчивались, оставаясь в тени тех, кто был активен во время урока. Мы, порой, не обращаем внимания на учащихся, имеющих свой, отличный от учительского и от всех других, взгляд на проблему, поставленную на уроке. Мир урока для ученика сейчас расширил границы, учитель должен выполнять роль «дирижера» большого стройного оркестра, первую скрипку в котором играет ученик. Умеющий слушать всех членов группы, в которой он работает, слушать своего партнёра по заданию. При всей модернизации современного процесса обучения проблемы в преподавании английского языка всё-таки существуют.

Выделяют ряд проблем:

- низкая интенсивность речевой деятельности учащихся;
- поверхностность в формировании базовых умений;
- высокая степень забываемости учебного материала за время школьных каникул или по ряду других причин, по которым ученик отсутствовал на уроках;
- сложные информационно-грамматические структуры и мало употребляемые системы;
- ограничение возможности выбора УМК.

Исследования методов обучения показывают, что все названные проблемы эффективно решаются, если применять обновлённые подходы в преподавании английского языка, применять разработки новаторов.

В системе обновлённого образования методики и процессы обучения английскому языку в школе значительно упрощены. Предполагается преподносить материал доходчиво, доступно и понятно каждому школьнику, давая больше времени на самостоятельную работу учащимся, на поисковую деятельность, на умение найти выходы самостоятельно.

Грамматические понятия должны разъясняться просто и наглядно, и в тоже время вызывать естественный интерес к изучению английского языка у самих учащихся. Хочется обратить внимание ещё на один важный момент изучения английского языка – разговорный язык, то есть на способность к общению, к диалогу. Упрощённое преподнесение учебного материала повышает эффективность восприятия предмета.

В настоящее время рекомендуется использовать широкий спектр Интернет-ресурсов, так как Интернет-пространство предоставляет огромные возможности в обучении английскому языку.

Подводя итог всему сказанному, хочется ещё раз подчеркнуть, что переход казахстанского образования на новые стандарты обучения даёт возможность постепенно решать актуальные проблемы в преподавании английского языка в школах, но процесс этот не быстрый, поэтому мгновенных результатов просто не может быть и нужно запастись

терпением, пройти большой путь, на котором будут и ошибки. Но работы без ошибок не бывает, в спорах, как известно, рождается истина.

Главное помнить, что за всеми нашими экспериментами в решении проблем в образовании стоят дети, целое поколение детей, которому первым придётся пройти этот сложный путь обновления содержания среднего образования.

Литература

1. Назарбаев Н.А. «100 конкретных шагов» Национальный План Президента Республики Казахстан, май 2015 г.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителей / Н.Д. Гальскова. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с.
3. Косов Ю. В. Методологические основы компетентностного подхода // Современное образование: опыт, проблемы, качество. Материалы научно-методической конференции СЗАГС. 2009. СПб., 2009. С. 18 – 24.
4. Куминова Е.И. Программно-методическое обеспечение школьного курса английского языка в начальной и основной школе / Е.И. Куминова. - Курган, 2005. – 42 с.
5. Лытаева М.А. Совершенствование умений говорения на основе текста для чтения на старшем этапе/М.А.Лытаева. - // Иностранные языки в школе. – 2004.-№3. – С.53
6. Мазунова Л.К. Письмо как методическая категория: методический материал / Л.К. Мазунова // Иностранные языки в школе. – 2004. - № 6. – С. 15-21.
7. Манекин Р.В. Контент-анализ как метод исследования истории мысли. // Клио. - 1991. - №1. – С. 28-33.
8. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе: учебное пособие для студентов педагогических колледжей / В.М. Филатов; под. ред. В.М. Филатова. - Ростов н/Д: - Феникс, 2004. – 416 с.
9. Обучение иностранным языкам: учебное пособие для специалистов образовательного учреждения / М.К. Колкова; под. ред. М.К. Колковой. – СПб.: КАРО, 2003. – 320 с.
10. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
11. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях: пособие для учителей и студентов педагогических вузов / Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина. - 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1998. – 232 с.
12. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В. Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996.
13. Сысоева Е.Э. Формирование коммуникативной компетенции в письменной речи при обучении иностранным языкам/ Е.Э. Сысоева.-// Иностранные языки в школе. – 2007.- №5. – С.6
14. Филиппов В.Н. Книга для учителя к пробному учебному пособию по английскому языку для 5 класса средней школы/ В.Н. Филиппов. - М. : Просвещение, 1993. - 224 с.
15. Шамахов В.Л. Соответствовать вектору модернизации // Управленческое консультирование. Актуальные проблемы государственного и муниципального управления. 2011. № 2. С. 5 – 7.
16. Шамов А.Н. Коммуникативно-когнитивный подход в обучении лексической стороне речи на уроках немецкого языка/А.Н.Шамов.-// Иностранные языки в школе.-2008.- №4. – С.21

DEVELOPING OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS AT THE ENGLISH LANGUAGE LESSONS

Critical thinking was described by Richard W. Paul as a movement in two waves [1]. The "first wave" of critical thinking is often referred to as a 'critical analysis' that is a clear, rational thinking involving critique. Its details vary among those who define it. According to Barry K. Beyer, critical thinking means making clear, reasoned judgments. During the process of critical thinking, ideas should be reasoned, well thought out, and judged. The U.S. National Council for Excellence in Critical Thinking defines critical thinking as the "intellectually disciplined process of actively and skillfully conceptualizing, applying, analyzing, synthesizing, or evaluating information gathered from, or generated by, observation, experience, reflection, reasoning, or communication, as a guide to belief and action" [2].

In order for a society to thrive, its citizens must be able to make observations, analyze the data gathered and make decisions. The businesses of our world rely upon their employees to think critically about multiple tasks and to develop solutions that will further the goals of business. Even our family and social circles function more effectively when input is adequately critiqued and analyzed. Stability is enhanced under these optimal conditions. Howe further asserts that thinking critically is essential for individuals to live, work, and function effectively in our society [1]. It is important to distinguish between "critical" thinking, and thinking. The addition of this key term implies that it goes beyond the normal, survival mode of neurological pathways. Critical thinking skills are developed over time; they are not "natural" mechanisms for survival. Individuals may be able to survive but will not prosper without critical thinking skills. The simple addition of the term critical indicates going beyond simple thinking skills to foster further capabilities that allow persons with this ability to progress beyond an average and flourish. This suggests that as teachers we must help to develop critical thinking in our students. What is Critical Thinking? Learning occurs on multiple levels. As we develop mentally, our learning skills progress from lower levels, such as memorization, to higher levels, such as critical thinking. Critical thinking carries the need to analyze, describe, model, and synthesize information. Many definitions have been set forth as to how critical thinking should be defined. Steven Shafersman defines it as: correct thinking in the pursuit of relevant and reliable knowledge about the world [2]. Ellis Ormrod defines it as: evaluating information or arguments in terms of their accuracy and worth [2]. When defining critical thinking it is necessary to consider the following concepts:

- content knowledge;
- procedural knowledge;
- metacognition .

Content knowledge refers to the body of knowledge and information that teachers teach and that students are expected to learn in a given subject or content area, such as English language arts, mathematics, science, or social studies. Content knowledge generally refers to the facts, concepts, theories, and principles that are taught and learned in specific academic courses, rather than to related skills – such as reading, writing, or researching.

Procedural knowledge, also known as imperative knowledge, is the knowledge exercised in the performance of some task.

Metacognition refers to "thinking about thinking" and was introduced as a concept in by John Flavell, who is typically seen as a founding scholar of the field. Flavell said that metacognition is the knowledge you have of your own cognitive processes [1]. It is your ability to control your thinking processes through various strategies, such as: organizing, monitoring, and adapting.

Additionally, it is your ability to reflect upon the tasks or processes you undertake and to select and utilize the appropriate strategies necessary in your intercultural interactions.

Metacognitive knowledge involves: (a) *learning processes* and your beliefs about how you learn and how you think others learn, (b) the *task of learning* and how you process information, and (c) the *strategies* you develop and when you will use them. Let us say you have to learn a new language in 6 months. Here is how you would think about it, using metacognitive knowledge:

- *Learning Process*: I am good at learning new languages and I think I can do this in the time period I have been given.

- *Task of Learning*: To complete this task, I will need to think about the following:

- How soon can I get information to start learning the language?
- How long will it take me to learn the language?
- What information is available to me to learn this new language?
- Is this language similar to a language I have learned before?
- Will I be able to learn the language in time?
- How hard will it be for me to learn this language?
- What do I need to do to learn the language?

The ability of students to think critically is an essential life skill in the modern society.

Here is an example of developing critical thinking skills in students of the graduate course during the lesson:

The theme of the lesson is “What is beauty?”

The first task you give students is to describe the buildings in the given photographs and then discuss the following questions:

- What is your reaction to the buildings in the photographs? Do you think they are beautiful? Why? Why not?
- What is your favorite building or monument?
- Is it important to live in beautiful surroundings? Why? Why not?

The second task is to evaluate each of the buildings in the photographs. Rank the buildings according to how beautiful you think they are:

1= the most beautiful, 5=the least beautiful.

The third task is to choose at least three monuments that you think represent important times in your country’s development or are symbolic of your country. Describe each structure to your partner, using the active vocabulary of the lesson and explain why it is of importance.

The fourth task is to listen to a conversation between a tutor and a student about a film project and answer the question.

The fifth task is to make a film about a place you have visited and explain why you have chosen that place.(This task should be given as homework).

Each of the above mentioned tasks involves gathering, analyzing, evaluating information and making decisions.

Thus, one of the most important aspects of critical thinking is to decide what you are aiming to achieve and then make a decision based on a range of possibilities. Once you have clarified that aim for yourself you should use it as the starting point in all future situations requiring thought and, possibly, further decision making. Where needed, make your classmates, family or those around you aware of your intention to pursue this goal. You must then discipline yourself to keep on track until changing circumstances mean you have to revisit the start of the decision making process. The more clearly we are aware of ourselves, our strengths and weaknesses, the more likely our critical thinking will be productive.

Literature

1. <http://www.wikipedia.org>.
2. <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
3. Northedge A. The Good Study Guide, Open University Press, Buckingham, UK -2005.

4. Paul, R. & Elder L. Modified from the book by Paul, R. & Elder, *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. – L.- 2001.

A.Ye. Darmenova
Astana (Kazakhstan)

SLANG AS THE INTEGRAL PART OF SPEECH AMONG THE YOUTH

The rapid development of human society has a great influence on the most important tool of communication - language. The modern way of living goes faster and new trends are also reflected in the development of language in the form of various new words and expressions as well as the improvement and facilitation of grammar structure. Comparison of those two linguistic areas shows that vocabulary grows so rapidly that the communicative function of language claims more novel and concise to keep pace with modern trends in human life.

Slang seems to be one of the most important language formations having a great influence on the development of language. Slang speech is characterized by various linguistic features reflecting the users' way of living and using the language with emphasis on belonging to a particular group of language users. Student slang ranks the unique position among those groups characterised by specific features distinguished within the student environment. Student speech might be seen as a reaction to formalism and social conventions of literary language. Therefore, it contains a great number of slang expressions restricted to concrete time, place or even subject.

In its notion slang is considered to be one of the language varieties of the English language. Many commentators are of the view that it is a kind of vulgar language, which ought not to be accepted as a standard language. Nowadays, youth slang is used by people from all aspects of life. Statistics show that modern slang terms constitute approximately 10 percent of the English vocabulary [1]. As the globalization and economy develop, there are more and more countries involved in the progress of "the language of a new generation". This article intends to discuss slang from different points, such as: the role of the slang today, its expansion and sociolinguistic aspects.

Of all social groups, the young are the most prone to the use and renovation of slang and unconventional language. They exhibit great social dynamism and are receptive to changes in fashion: in clothes, look, style, and also in speech. They have little political power but they may use slang as a counter-cultural tool, as arms against established authority and conventions. In our modern and cultivated societies, students constitute one large subgroup within the young which deserves special study, for many a time they develop a special kind of vocabulary [2].

It is the young who are particularly likely to pick up slang words through songs, films and TV. There is an opinion that English and culture provide a common channel of communication and point of reference for people all over the world [3]. An estimated 2 billion people speak some form of English, and most of those have a new wave as their model.

Apart from this, there appears a simple question: "Why do people use slang?" Because most people are individuals who desire uniqueness, it stands to reason that slang has been in existence for as long as language has been in existence. Even so, the question of why slang develops within a language has been hotly debated. Most people agree that the question is still unanswered, or perhaps, it has many answers. Regardless, there is no doubt that we can better explain slang's existence by analyzing how and why it exists.

Foreign words are a common resource for the development of slang, as are regional variations of standard words. Moreover, slang may incorporate "elements of the jargons of special-interest groups (*professional, sport, regional, criminal, and drug subcultures*)". The Historical Dictionary of American

Slang says that “Slang is lexical innovation within a particular cultural context”. Sometimes these foreign words and regional variations become part of the standard language [4].

The Columbia Encyclopedia notes that slang is often “well developed in the speaking vocabularies of cultured, sophisticated, linguistically rich languages”. Whereas slang was once considered as the lowest form of communication, many linguists now consider slang to be an intelligent and insightful variation to the blandness of the standard language. Gerald Parshall, in 1994 article for U.S. News & World Report, describes this as “proletarian poetry”. The Oxford English Dictionary points out that George Eliot's character in *Middlemarch*, written in 1871, says that “Correct English is the slang of prigs who write history and essays”. For some, people it is enough that Shakespeare often used slang.

Others, however, condemn the use of slang, believing that it undermines the standard language and reflects poorly upon its users. Parshall notes that Ambrose Bierce, in his dictionary, called slang “the grunt of the human hog”. Even The Oxford English Dictionary's 1989 edition defines slang as “the special vocabulary used by any set of persons of a low or disreputable character; language of a low and vulgar type”. In fact, both Crystal and *The Historical Dictionary of American Slang* point out that Samuel Johnson and Jonathan Swift produced the very first dictionaries partly out of great concern for the corruption of the standard English language.

Whatever the reasons, slang is here to stay, and its longevity demands attention and explication. Here the most prevalent causes which can explain the colossal spread of slang words among youth. So today humanity all over the world adds slang words in their speech:

- 1) in sheer high spirits, by the young in heart as well as by the young in years; just for the fun of the thing; in playfulness or waggishness;
- 2) as an exercise either in wit and ingenuity or in humour. (The motive behind this is usually self-display or snobbishness, emulation or responsiveness, delight in virtuosity);
- 3) to be “different”, to be novel;
- 4) to be picturesque (either positively or - as in the wish to avoid insipidity - negatively);
- 5) to be unmistakably arresting, even startling;
- 6) to escape from clichés, or to be brief and concise (Actuated by impatience with existing terms.);
- 7) to enrich the language (This deliberateness is rare among the well-educated, Cockneys forming the most notable exception; it is literary rather than spontaneous);
- 8) to lend an air of solidity, concreteness, to the abstract; of earthiness to the idealistic; of immediacy and appositeness to the remote. (In the cultured sphere the effort is usually premeditated, while in the uncultured one it is almost always unconscious when it is not rather subconscious.)
- 9) to lessen the sting of, or on the other hand, to give an additional point to a refusal, a rejection, a recantation;
- 10) to reduce, perhaps also to disperse the solemnity, the pomposity, the excessive seriousness of a conversation (or of a piece of writing);
- 11) to soften the tragedy, to lighten or to “prettify” the inevitability of death or madness, or to mask the ugliness or the pity of profound turpitude (e.g. treachery, ingratitude); and/or thus to enable the speaker or his auditor or both to endure, to “carry on”;
- 12) to speak or write down to an inferior, or to amuse a superior public; or merely to be on a colloquial level with either one's audience or one's subject matter;
- 13) for ease of social intercourse (Not to be confused or merged with the preceding.);
- 14) to induce either friendliness or intimacy of a deep or a durable kind (Same remark);
- 15) to show that one belongs to a certain school, trade or profession, artistic or intellectual set, or social class; in brief, to be “in the swim” or to establish contact;
- 16) hence, to show or prove that someone is not “in the swim”;

17) *to be secret* - not understood by those around one (Children, students, lovers, members of political secret societies, and criminals in or out of prison, innocent persons in prison are the chief exponents) [5].

To sum up it becomes clear that slang today is a part of social and personal life which expresses feelings and attitude better than literal and academic words. To illustrate, "nice", as an adjective of all work, was once in slang use only; today no one would question "a nice day", or "a nice time" or "a nice hotel". Awful seems to be going the same route. "Awful sweet" and "awfully dear" still seem slangy and school-girlish, but "awful children", "awful weather" and "an awful job" have entirely sound support, and no one save a pedant would hesitate to use them.

Creativeness, innovativeness, freshness and imaginativeness, as well as vulgarity, obscenity, offensiveness and unconventionality, etc. are characteristic features referring to the youth slang terminology. Today's slang is created on the basis of students' need to be *cool* at all points of their life, for example, acting, clothing, thinking and speaking as well. Slang is trendy and fashionable and it must be remembered that following the students speech means to be open to new terms existing in language and creating them.

Slang does not belong only to the youth but it is closely related to all environments consisting of teachers, parents, school and out-of-school activities and expresses a specific form of students' perception of reality. Slang is usually restricted to a specific time, which means it is topical only for a short time period and replaced by other terms soon; however, it may cover some invariable expressions passing through time. Moreover, it is restricted to a concrete place, which means it might be used and understood by a particular school institution and people there. It is usually created by the idea of an individual adapted to people nearby, enriched by various semantic associations, synonyms or corrupted words. Therefore, the instances are found in which one concept is represented by a great number of slang terms.

Literature

1. MacNeil R. *English Belongs to Everybody* in *Language Awareness* 4th edition. – P. 140-144
2. Gonzales F.R *Youth and Student Slang in British and American English*, 1994. -201 p.
3. Green, J. *Slang through the Ages*. Ntc Pub Group, 1996. - 393p.
4. Johnson, Sh. *What is Slang?* on [http: // www2 .uncp. edu / home / Canada / work / allam / 1914 / language /slang.htm](http://www2.uncp.edu/home/Canada/work/allam/1914/language/slang.htm)
5. Partridge, E. *Slang: Today and Yesterday*. William Press, 1993. - 484 p.

THE BENEFITS OF APPLYING THE INFORMATION GAP TECHNIQUE IN AN EFL CLASSROOM

Teaching English as a Foreign Language (TEFL) postulates an important part of realm of education and becomes a teachers' compound duty in providing the best teaching methods, approaches, and techniques during the learning process.

The concept of the information gap is an important aspect of communication in a communicative language teaching classroom. This is based on the fact that in their everyday lives people generally communicate in order to get information they do not possess. This is referred to as an information gap. If students can be involved in information gap activities in order to exchange unknown information in language classrooms, more authentic communication is likely to occur in the classroom.

M. Asrobi states that an information gap activity is an activity where learners are missing the information they need to complete a task and need to talk to each other to find it. Information gap activities are useful for various reasons. They provide an opportunity for extended speaking practice, they represent real communication in which motivation can be high, and they require sub-skills such as clarifying meaning and re-phrasing [1, p. 3].

Furthermore, M. Asrobi states that information gap activities can also reinforce vocabulary and a variety of grammatical structures taught in class. They allow students to use linguistic forms and functions in a communicative way. These activities bring the language to life for students. Grammar is no longer a concept they have difficulty in applying their speaking. Students have much the opportunity to use the language which is taught to them to speak in the target language. Typical types of information gap activities that might be found include "describing and drawing", "spotting the difference", "jigsaw speaking and listening", and "split dictations"[1,p. 5].

The successful teaching is when students are able to gain language competence, language comprehension, and language production. In other words, the students are able to express themselves fluently in a foreign language. Some researchers list the opportunities of a successful speaking activity [1, p. 10]:

1. Learners talk a lot. As much as possible of the period of time allotted to the activity is in fact occupied by the learner talk. This may be obvious, but often most time is taken up with the teacher's talk or pauses.

2. Participation is even. Classroom discussion is not dominated by a minority of talkative participants: all get a chance to speak, and contributions are fairly and evenly distributed.

3. Motivation is high. Learners are eager to speak: because they are interested in the topic and have something new to say about it, or because they want to contribute to achieving the task.

4. Language is of an acceptable level.

5. Learners express themselves in utterances that are relevant, easy comprehensible to teach others at the acceptable level of language accuracy.

6. Students encourage one another to speak because all students are engaged in a speaking activity.

C. Andrade also presents some advantages of using information gap activity as described below[2, p. 10]:

More communication takes place - Extending speaking practice. - Learners concentrate on communication for information. - Learners talk a lot/ produce more	Motivation is high - Students have a reason to talk. - They are engaged in a thinking process. - Equal opportunities of learning for
--	--

speech. - Learners help one another.	mixed ability classes.
Students' confidence - Less intimidating than presenting in front of the entire class. - Comfortable, casual and nonthreatening atmosphere - Free interaction with peers	Development of other sub-skills - Clarifying meaning, - Re-phrasing, - Negotiating meaning, - Solving problems, - Gathering information, - Making decision

Information gap exercises were introduced into the research framework of the acquisition of foreign languages, to clarify issues related to input and interaction. Since that date they have been reliable tools for gathering information. The origin of information gap tasks can be traced to the classroom, in activities that ask learners to find differences between individually held pictures, to order sentences into stories, or to restore portions of incomplete maps and charts [3, p. 332].

In Gap activity there are two types of information involved as F. Arung presented as follows [4,p. 15]:

- **Supplied-to-the-learner.** This kind of information appears when the gap is created by giving one or more group members the information which others do not have. This type of information is also called as spotting the difference. For instance, giving one person one version of a picture, giving another version of the same picture to their partners, and asking them to identify the differences between the two pictures.

- **Supplied-by-the-learner.** This type of information is supplied by the learners to present information. For instance, this activity can be presented in asking students to interview each other about their families would be an example of unique information which learners supply from the knowledge they already possess.

Stages of implementing information gap technique: Here the students are put in pairs and they have to find out about the experiences that each of them has had. Here it is possible to talk about films.

- Stage 1 Students are told they will work in pairs.
- Stage 2 Students in each pair are given letters A and B.
- Stage 3 The students are told that A should find out from B about any film that B has seen, and what it was about, what B thought of it, etc. The teacher may suggest that B should ask for the same information.
- Stage 4 When the pairs have finished their conversations the teacher may lead a feedback session by finding out what was interesting about the conversations each pair had [5, p. 39].

Examples of Information gap exercises:

Exercise 1. Game of synonyms. Name as many words of a certain word group as you can. For example, take adjectives with the meaning “scathing”. For instance, you can start with “mordant” and your classmates should continue to suggest words of similar meaning: harsh, sarcastic, withering, scorching, trenchant, scornful, severe and etc. List of words for the game: *profound, tremendous, infuriating, a gimmick, an infinitesimal, mundane, frantic, a congestion, a predicament, abysmal, monotonous*

Exercise 2. Guessing game (one student) You should go to the blackboard and take the object your teacher is going to give you. Your classmates don't know the name of the object and they are going to ask you questions about it. For example: “Is it a ribbon? Can someone taste it? Is it eadible?” etc. This game goes on until students guess the name of the object.

Exercise 3. A Reasoning gap activity. A man is standing by a river with a wolf, a sheep, and some vegetables. He wants to get everything across the river, but he has a small boat that cannot carry all three things at one time. The wolf will eat the sheep if the man goes away, and the sheep

will eat the vegetables if the man goes away. Discuss how the man can get across the river without losing any of his belongings.

Conclusion

The success of information gap technique tasks as classroom activities and research instruments has been well established by their long-standing presence in professional references, classroom textbooks, and the English language acquisition research. Information gap activities present students with opportunities to use English appropriately inside and outside the classroom.

Unlike teacher-initiated display questions, which do not reflect the real life language use, information gap activities have genuine communicative value. When structural drills are necessary, after pattern practice at the mechanical level, teachers can use the structure in communicative drills and activities that rely on referential questions and establish a communicative need in the English classroom.

Literature

1. Asrobi M, Seken K, Suarnajaya W. The effect of information gap technique and achievement motivation toward students' speaking ability (an experimental study of the tenth grade students of MAN SELONG). E-journal Program Pascasarjana Universitas Pendidikan Ganesha, vol. 1, 2013. - 12 p.
2. Cristina Andrade. The Development of Oral Skills in Foreign Language Learners through Information Gap Exercises, E-journal of Teacher Education and Applied Language Studies, 2011. - 15 p.
3. Teresa Pica, Hyun-Sook Kang and Shannon Sauro, Information Gap tasks, their multiple roles and contributions to interaction research methodology, University of Pennsylvania, Cambridge University Press. 2006. – P. 301-334.
4. Fernandes Arung, Information-Gap Spoken Activities, Methods of TEFL. 2012. - 16 p.
5. M. Tumova, M. Cerna. Speaking activities aimed at developing fluency in EFL classes. University of Pardubice. 2002. – 79 p.

**E.K. Utemissova
L.Zh. Kazhygereeva
Uralsk (Kazakhstan)**

POLYLINGUAL EDUCATION: ADVANTAGES OF FOREIGN LANGUAGES STUDY

Kazakhstan is a young, rapidly developing country with a great potential. Today, Kazakhstan is known as a reliable partner of the western and eastern states, the Republic is a member of regional and international organizations. It is necessary to pay attention to creating of a model of polylinguality and to the tactical decisions of the state to establish new relationships and to enhance the credibility of the Republic at the international level.

To accomplish the task on November 20, 2007, the program "Trinity of languages" was approved by the decree of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, which is aimed at the development of three languages by the citizens of Kazakhstan: Kazakh as the state language, Russian as the language of international communication and English- for successful integration into the global economy.

In this regard, nowadays polycultural and polylingual education in the Republic of Kazakhstan is one of the main trends in higher education. University is an important stage in the process of formation and development of a polycultural personality, when the core values and life principles are consciously formed. Only university is able to provide a student by supportive

environment, providing a harmonious combination of the development of the universal humanist person's qualities with the ability of full implementation of its national, cultural and ethnic needs.

All universities of Kazakhstan held the realization of polylingual education program aimed at the creation of phased polylingual study of undergraduates, graduates and PhDs. It is aimed at training of highly qualified, competitive experts of different specialties with the knowledge of the Kazakh, Russian and English languages, mobile in the international educational space and labor market, capable of intercultural communication.

In this context, knowledge of foreign languages will be not only an advantage, but a necessity for most professionals.

Let's look at the main advantages of the knowledge of foreign languages.

Firstly, it is a career. Of course, in order to achieve success in career, it is necessary to know foreign languages. Nowadays many companies are not confined by the domestic market. Only those companies which steadily develop, expand range of partners are in benefit. Working with the foreign companies, holding business negotiations, drawing up of the documents are required to be in foreign languages.

Secondly, it is an access of information. Foreign language does not only broaden the horizons of communication, it becomes the key which can open the door of knowledge. In the Internet, there is a lot of information which is inherently priceless. However, it is impossible to get a complete overview of an issue knowing only one language. Knowledge of the second language gives you an opportunity to get acquainted with a variety of views, and form your own point of view. In addition, scientific literature, written in a foreign language, can demonstrate previously unknown nuances in a particular area of knowledge.

Thirdly, it is studying abroad, e.g., on "Bolashak" program. If you plan to continue your education in another country, a foreign language will be your guide. Getting a foreign university diploma can radically change your life because you open previously unseen opportunities both in career and in personal life.

Fourth, it is the journey. If you are fond of travelling, the knowledge of a foreign language will help you to avoid all sorts of difficulties. Anywhere in the world you can feel comfortable and confident, if you know how to convey your thoughts to others. If you know foreign languages, you can always refine the way, learn fascinating information.

Fifth, it is intelligence training. If you don't want to reduce your brain activity, you should constantly train the brain cells. Learning a foreign language is one of the best possible ways for this purpose. Apart from the obvious practical use, there is one more advantage - when you study language, your memories, sharpness of mind, IQ are constantly improving. And this fact can fundamentally change the quality of life.

Personally, we think that the knowledge of foreign languages is absolutely necessary for every educated person, for every good specialist, especially nowadays. People who learn foreign languages will be successful in future, more open to other cultures and develop faster in the professional field.

For people with a high level of polylingual education there are more opportunities for application of their language skills, effective using of material, financial and information resources. It can be argued that now polylingual education plays a decisive role in the formation of the intellectual potential of the younger generation and society in general. Thus, the introduction of polylingual model into the Kazakhstan education system will contribute to the formation of a new type of a language personality – the personality with the knowledge of several languages; the intellectual personality with the ability to solve problems in a multicultural society, ready for self-development and self-education.

Literature

1. Программа «Триединство языков» – Астана, 2007.

2. Галеев В.Н., Нигматова З.Г. Полилингвальное обучение и глобальная информатизация. - Казань: Вестник ТГГПУ–2012. - 29 с.

3. Колбаева М.Р. Проблема формирования полилингвальной личности в условиях языкового многообразия в Казахстане // – Москва: Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований – Москва: 2014. – № 11. – С. 134-136.

4. Рыжова Р.А. Изучение иностранных языков // Иностранные языки PLUS Астана: - 2008. – № 25. – С. 42-44.

М.Н. Рыбакова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КАК ВИДА РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

При обучении иностранным языкам выделяют четыре основных вида речевой деятельности – аудирование, говорение, чтение и письмо. Однако выделяют и другие виды речевой деятельности, такие как «мышление» и «перевод», т.е. передача сообщения, принятого на одном языке и передаваемого на другом [1, с.124].

Перевод – это особый вид речевой деятельности. Он обладает чертами, которые характеризуют речевую деятельность в целом, но при этом имеет отличительные черты, выделяющие его среди других видов речевой деятельности. Большинство исследователей рассматривают перевод как специфический вид человеческой деятельности и характеризуют его как: речевую, *речемышлительную* деятельность (В.Н. Комиссаров, А.Ф.Ширяев), мотивацией которой является достижение цели – создание текста перевода; *вид речевой деятельности* (И.А.Зимняя), который реализуется через аудирование и говорение в устном варианте, и чтение и письмо – в письменном; *межкультурный вид речевой деятельности* (Ю.В. Иванова), обеспечивающий общение между двумя культурными сообществами, который, с одной стороны, направлен к исходной культуре, а с другой - к иноязычной культуре другого народа, на язык которой переводится та или иная информация; *вид интерпретационной деятельности* – в связи с тем, что переводчик выступает в роли интерпретатора, т.е. в качестве первичного коммуниканта, воспринимающего и анализирующего текст (Е.Д. Богатырёва, Д. Селескович, Е.Н. Тимофеева и др.); *вид творческой деятельности* – на основании того, что в процессе перевода осуществляется перекодирование информации, и в результате создаётся её новый облик. Специфика языков, стилей, культур не позволяет адекватно представить оригинал в буквальном переводе. В этом смысле переводческая деятельность является подлинной творческой деятельностью (В.С. Виноградов, В.Н. Комиссаров и др.).

Для характеристики перевода как вида речевой деятельности необходим анализ понятия «перевод». Это позволяет рассмотреть характеристики перевода в различных ракурсах:

Перевод рассматривается как «однонаправленный и двухфазный процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации, при котором на основе подвергнутого целенаправленному («переводческому») анализу первичного текста создается вторичный текст (метатекст), заменяющий первичный в другой языковой и культурной среде»; процесс, характеризуемый различиями между двумя языками, двумя культурами и двумя коммуникативными ситуациями» [2, с.85].

Л.С. Бархударов дает следующее определение переводу: «Переводом называется процесс преобразования речевого произведения на одном языке в речевое произведение на другом языке при сохранении неизменного плана содержания, то есть значения» [3, с.11].

Определение, данное В.Н. Комиссаровым, можно охарактеризовать как определение «перевода вообще». В нем перевод определяется как «вид языкового посредничества, при котором на ПЯ создается текст, коммуникативно равноценный оригиналу, причем его коммуникативная равноценность проявляется в его отождествлении Рецепторами перевода в функциональном, содержательном и структурном отношении» [4, с. 45].

Среди существующих определений выделяется определение перевода, данное Л.К. Латышевым. В нем перевод определяется как «вид языкового посредничества, общественное предназначение которого заключается в том, чтобы в максимально возможной мере приблизить опосредованную двуязычную коммуникацию по полноте, эффективности и естественности общения к обычной одноязычной коммуникации» [5, с.15].

С.В. Тюленев определяет перевод как «вид вербальной (устной или письменной) речевой деятельности человека, который может быть охарактеризован как би- или полилингвистический, так как осуществляется по средствам двух или более языков, и в результате которого создается текст, репрезентирующий текст-оригинал на языке перевода» [6, с.10].

В данных определениях выделены важные характеристики перевода.

Перевод выступает как вид речевой деятельности, обеспечивающий общение между двумя культурными сообществами, которая с одной стороны, направлена к исходной культуре, а с другой, к культуре, на язык которой выполняется перевод [7, с.44].

Как особый вид речевой деятельности перевод имеет специфическую структуру, которая, тем не менее, основывается на традиционной трехчленной структуре речевой деятельности [8, с.15]. Следовательно, переводу как виду речевой деятельности свойственно все, что характерно для речевой деятельности вообще, которая «начинается мотивом и планом и завершается результатом, достижением намеченной вначале цели; в середине же лежит динамическая система конкретных действий и операций, направленных на это достижение» [9, с. 19].

Для перевода, как и для речевой деятельности, характерно наличие предметного содержания, т.е. предмета перевода. В переводческой деятельности предметом является чужая мысль, которая проходит процесс обработки и интерпретации в речемыслительной деятельности переводчика.; средства перевода – индивидуальный предметно-схемный код, языковая система, речь; результат перевода – текст, перекодированный в новую знаковую систему; реакция адресата на сообщаемую информацию.

Сложность и специфичность предмета перевода как вида речевой деятельности заключается в том, что чужая мысль не только воссоздается, формируется, но и формулируется на другом языке – языке перевода. Перевод включает в себе рецептивные виды речевой деятельности, целью которых является постижение чужой мысли, выраженной в вербальной форме, и продуктивные, цель которых – передача собственной мысли в вербальной форме [1, с.124].

Перевод рассматривается как речевая деятельность также и потому, что он выполняет коммуникативную функцию, с ее помощью осуществляется общение. К тому же этот вид речевой деятельности характеризуется тем же психологическим содержанием, что и другие виды речевой деятельности.

На основании вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что перевод представляет собой специфический синтетический вид речевой деятельности, так как он объединяет черты разных видов речевой деятельности – экспрессивных и рецептивных. Перевод может быть устным и письменным, то есть представляет собой как устную, так и письменную речь.

Таким образом, переводу с одной стороны присущи все характеристики речевой деятельности вообще, с другой стороны он имеет отличия от других видов речевой деятельности в силу своих особенностей.

Можно выделить следующие характеристики, определяющие специфичность переводческой деятельности: опосредованный характер мотива перевода, так как через переводческую деятельность удовлетворяется потребность в общении других людей; предмет деятельности – воссоздание, формирование, формулирование чужой мысли через перекодирование и соответствующий анализ, синтез и интерпретацию информации; рецептивно-продуктивный характер обработки принимаемого и воспроизводимого сообщения; наличие репродуктивного и творческого мышления; использование не только внутренней речи, но и внешней; одновременность выполнения таких мыслительных операций, как восприятия, понимания, интерпретации, анализа и синтеза информации; переформулирование смыслов исходного языка в переводной язык; текст перевода, который является результатом перекодировки с одной знаковой системы в другую.

Все вышесказанное позволяет нам сделать вывод о том, что перевод является особым видом речевой деятельности, обладающим признаками, характерными для речевой деятельности в целом, а также своими особыми чертами. Он призван в максимальной мере приблизить двуязычную коммуникацию к естественной, одноязычной.

Литература

1. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности. - М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «Модэк», 2001. – 423 с.
2. Швейцер А.Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты). – М., 1988. – 212 с.
3. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М., «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: «Высшая школа», 1990. – 252 с.
5. Латышев Л.К. Технология перевода. Учебное пособие по подготовке переводчиков. – М.: «НВН – ТЕЗАУРУС», 2000. – 280 с.
6. Тюленев С.В. Теория перевода: учебное пособие. – М.: «Гардарики», 2004. – 336 с.
7. Кондрашова Н.В. Обучение переводу студентов старших курсов факультета изобразительного искусства педагогического ВУЗа (на материале немецкого языка) дис. канд. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2002 – 239 с.
8. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. Общие лексические вопросы. – М., изд. «НОСОРАО» 2001. – 224 с.
9. Готов Гэрэл. Профессионально-ориентированное обучение устному переводу на старших курсах языкового вуза Монголии: дис. ... канд. пед. наук. – Москва, 1999. – 183 с.

ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ

ЭКОНОМИКА, ФИНАНСЫ И ПРАВО

Е.Ж. Жумабаев
г. Астана (Казахстан)

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

За четверть века независимости в нашей стране предприняты беспрецедентные меры поддержки молодым гражданам в получении образования, реализации творческого потенциала и предпринимательских инициатив, так как от знаний и компетенции молодого поколения казахстанцев зависит будущее страны, ее благосостояние и экономическое развитие.

Конституция нашей страны отдает приоритет общечеловеческим ценностям.

В числе важнейших – образование как самый действенный способ становления государственной целостности, суверенности, способ передачи будущим поколениям жизненно важных приоритетов.

Одним из первых документов среднесрочного планирования в стране была «Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства» 1992 года.

Ключевым моментом Стратегии было понятие «благосостояние для всех» путем обеспечения каждому желающему предпринимательской свободы и возможность выбора любой сферы деятельности.

В таких условиях более образованные, способные, трудолюбивые и предприимчивые люди будут достигать более высокого социального статуса в обществе.

5 ноября 1993 года Главой государства был подписан Указ «Об учреждении международной стипендии Президента РК «Болашак» для подготовки за рубежом кадров.

По программе обучились и продолжают учебу в лучших университетах мира более 10 тысяч молодежи Казахстана.

В декабре 2010 года Указом Президента РК была утверждена Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы.

Целью принятия этой программы было:

- повышение конкурентоспособности образования;
- развитие человеческого капитала путем обеспечения доступности качественного образования для устойчивого роста экономики.

По инициативе Главы государства в 2010 году в Астане было создано престижное высшее учебное заведение мирового уровня «Назарбаев Университет».

Университет стал национальным брендом Казахстана, обеспечив качественный прорыв в подготовке отечественных инженерно-технических и научных кадров и формирование современной научно-исследовательской инфраструктуры.

Каждый из институтов (школ), входящих в состав университета имеет зарубежного академического партнера из числа ведущих учебных заведений соответствующего профиля.

- Университетский колледж Лондона – школа инженерии Назарбаев Университета
- Школа государственной политики Ли Куан Ю Национального Университета Сингапура – Высшая школа государственной политики и т.д.

Университет успешно конкурирует и участвует в международных исследованиях, которые финансируются Европейским союзом и Всемирным банком, другими агентствами.

Ежегодно обладателями гранта на обучение становятся более 700 молодых людей.

Для реализации Стратегии «Казахстан - 2050» определены первостепенные цели, одной из которых является создание современной и эффективной системы образования.

И для этого имеется правовая база. Становление национального законодательства в области образования и науки началось с принятием законов: об образовании в 1999 году, о науке в 2001 году, которые по мере модернизации этих сфер совершенствовались.

Принятые Парламентом в 2007 и 2011 годах законы об образовании и науке регулируют в настоящее время общественные отношения в этих сферах:

- внедрена национальная модель аккредитации вузов;
- начат переход от государственной аттестации к общественно-профессиональной аккредитации;
- обеспечена академическая свобода вузов в определении содержания образовательных программ, в бакалавриате увеличена до 55%, магистратуре – 70%, докторантуре – 90%.

Развитие получила академическая мобильность студентов и профессорско-преподавательского состава. В 2011-2016 годах более 5 тысяч студентов – казахстанцев прошли обучение в ведущих вузах мира.

Высшую школу Казахстана представляют 127 вузов (в 1991 году – был 61 ВУЗ), 10 из которых имеют статус национального, 2 казахстанских университета попали в почетный список 500 лучших вузов мира по версии QS.

Контингент обучающихся в вузах составляет около 500 тысяч человек, в 1991 году было менее 300 тысяч студентов.

Численность профессорско-преподавательского состава составляет свыше 40 тысяч человек.

Закон Республики Казахстан «О науке», принятый в 2011 году открыл новые возможности для передовых научных достижений. Создана новая модель управления наукой.

Законом «О коммерциализации и (или) научно-технической деятельности» созданы условия для развития науки в интересах экономики и бизнеса. Определены механизмы финансирования исследований: базовые, грантовые, программно-целевые.

В 2015 году успешно завершён проект казахстанской науки и Всемирного банка «Коммерциализация технологий». Реализовано 65 научных проектов. Заключено 6 лицензионных соглашений.

В странах с развитой экономикой доля внутренних затрат на исследование и разработки составляет 3 и более процента от общего объема ВВП. А в странах Евразийского экономического Союза ситуация выглядит так:

- Россия – 1,2 %
- Беларусь – 0,7 %
- Казахстан – 0,16 %

В настоящее время одним из приоритетных направлений развития научной сферы является интеграция в мировое научное пространство.

Казахстаном заключено свыше 30 межгосударственных соглашений в области науки и техники с Великобританией, Китаем, Японией и другими.

Министерством образования и науки Казахстана совместно с Министерством по делам бизнеса, инноваций и квалификации Великобритании разработана партнерская пятилетняя международная программа «Ньютон – Аль Фараби».

Программа нацелена на поддержку совместных инновационных научных исследований. Участие каждой стороны составит 50% на общую сумму 1,2 миллиарда тенге.

Прогресс страны в достижении целей развития тысячелетия отмечает ЮНЕСКО. Казахстан входит в десятку стран – лидеров по индексу развития образования.

В настоящее время – мир живет в период глобальных вызовов. Это новое технологическое достижение и внедрение инноваций, ускоренное развитие IT – технологий и мобильность человеческих ресурсов.

В этих условиях образование и наука должны быть на переднем крае преобразований.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 года.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева Стратегия «Казахстан 2050: новый политический курс становления государства» 14 декабря 2012 года.
3. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы».
4. Закон Республики Казахстан «Об образовании» 27 июля 2007 года.
5. Закон Республики Казахстан «О науке» 18 февраля 2011 года.

К.З. Идрисов
г. Астана (Казахстан)

С.В. ЮШКОВ И СТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА

Особое место в системе юридических наук занимает историко-правовые исследования. С этим направлением тесно связана учебная дисциплина «История государства и права». За последние годы в нашей стране были проведены ряд исследований по проблемам историко-правовой науки, а также выпущены несколько учебников для вузов страны. В работе ученого-правоведа, специалиста по теории и истории государства и права З.К. Аюпова перечислены фамилии более 85 исследователей, которые занимались исследованием в области историко-правовой науки Казахстана [1].

Изучение истории государства и права Казахстана как одной из важнейших отраслей юридического образования имеет несколько этапов своего становления. В данной статье мы попытаемся (беря за основу факты издания учебных пособия и учебников по истории государства и права Казахстана) проследить основные вехи становления и развития историко-правовой науки и учебного курса «История государства и права Казахстана».

Принято считать, что в Казахстане курс по истории государства и права начали вести с 70-х годов. Основанием для такого мнения является то, что в 1976 году преподаватели кафедры теории и истории государства и права Казахского государственного университета им. С.М.Кирова А.Н.Таукелев А.Ж. Жакипова, Л.В. Дюков подготовили и опубликовали небольшую брошюру «История государства и права Казахской ССР». Выпуск I (с древнейших времен до присоединения Казахстана к России) Это было первое учебное пособие для студентов первого курса юридического факультета Авторы в предисловии отмечают, « На юридическом факультете Казахского университета ведется преподавание истории государства и права Казахской ССР. Основой для чтения этого курса и изучения его студентами до сих пор служила общеисторическая и историко-юридическая литература советских и дореволюционных авторов. Естественно, большое количество литературных источников, многие из которых представлены в библиотеках республики в единичных экземплярах, создавало для студентов большие трудности в изучении данного курса. Поэтому уже давно назрела необходимость подготовки и издания учебного пособия по истории государства и права Казахской ССР» [2]. Весь курс истории государства и права КССР по замыслу авторов состоял из двух частей: первая – история государства и права

дореволюционного Казахстана и вторая часть – история государства и права Казахской Советской социалистической Республики. Авторы учебного пособия предупреждают, что в связи с ограниченностью объема учебного пособия они «вынуждены были включить в него главным образом фактический материал, являющийся основой данного курса, и опустить изложение различных точек зрения и мнений по отдельным, остающимся спорными, вопросам истории государства и права Казахстана этого периода (имеется в виду история государства и права дореволюционного Казахстана от древнейших времен до присоединения Казахстана к России (XVIII век) К.З. Идрисов). По мнению авторов, спорными вопросами являются: вопросы об этногенезе Казахского народа, вопрос о степени зрелости феодальной (или дофеодальной) государственности Казахстана, степени влияния шариатного права на казахское обычное право и другие.

Учебное пособие, состоящее из 85 страниц, содержит предисловие и две главы: «Военная демократия и первые государственные образования на территории Казахстана (X в. до н.э.- XV в. н.э.)» и «Политическая организация и право Казахских ханств (XXV-XVIII вв.)». Безусловно, данное пособие значительно облегчило изучение студентами курса истории государства и права Казахстана и способствовало активизации исследований по проблемам историко-правовой науки в Казахстане.

Важным этапом в развитии подготовки учебных пособий и учебников является издание под общей редакцией члена-корреспондента АН Казахской ССР С.С. Сартаева группой ученых историков-правоведов Казахстана в составе Л.В. Дюкова, А.Н. Таукелева, Г.С. Сапаргалиева, К.А. Жиреншина в 1982-1984 годах учебного пособия «История государства и права Казахской ССР» в двух частях. Эти учебные пособия содержали материалы по истории государства и права Казахской ССР как в дооктябрьской, так и послеоктябрьской периоды.

Авторы в учебном пособии «Развитие политического строя и правовой системы дореволюционного Казахстана» рассматривают в рамках следующих четырех периодов:

1. Военная демократия и первые государственные образования на территории Казахстана (X в. до нашей эры – XV в. нашей эры);
2. Политическая организация и право казахских ханств в XV-XVIII вв;
3. Присоединение Казахстана к России и его государственно - правовые последствия;
4. Государство и право Казахстана в составе Российской империи.

В предисловии учебника член-корреспондент АН КССР С.С. Сартаев отмечает: «В рамках данной периодизации излагается государственно-правовая история казахского народа, его предшественников, племен и народов, разделявших с ним судьбу в течение многих веков» [3]. В 1984 году была издана вторая часть данного пособия. Изданию данного пособия уделялось весьма серьезное внимание со стороны ведущих ученых Казахстана. Следует отметить, что рецензентами выступили академик АН КССР, доктор юридических наук, крупный специалист по теории и истории государства и права С.З. Зиманов и зам. председателя координационного Совета Министерства юстиции Каз ССР В. А. Зинченко.

Особую роль в развитии исследований историко-правовой науки и издания трудов по истории государства и права сыграло событие огромной исторической важности – принятие в 1990 и 1991 годах Казахстаном своей Декларации о государственном суверенитете и Конституционного Закона о независимости. За короткий срок было опубликовано несколько учебных пособий и учебников по истории государства и права Казахстана:

Әбіл Е. История государства и права Республики Казахстан (с древнейших времен до 1922 года). – 2-е издание, перераб. и доп. – Астана, 2001.

Абайдельдинов Е.М. Политико-правовая история РК. – Алматы, 1999

Аюпова К.З. История государства и права Республики Казахстан. – Алматы, 2014.

Дулатбеков Н. Хрестоматия по истории государства и права Республики Казахстан. – Караганда, 1994.

Кудайбергенов К.Ч. История государства и права Республики Казахстан. – Астана, 2003. Булгакова Д.А. История государства и права Республики Казахстан. – Астана, 2003.

Жумагамбетов Т.С. История государства и права Республики Казахстан. – Астана, 2003 а также были опубликованы учебники и учебные пособия на государственном языке: Идрисов К году, Алибеков в 2011 г., Г Маймакова – 2012 г. и Д.А. Булгакова – 2012 г.

Вместе с тем в изучении истории становления и развития историко-правовой науки еще имеются отдельные мало исследованные страницы и белые пятна. Об этом отмечают отечественные юристы-специалисты по историко-правовой науке. Они констатируют, что курс истории государства и права стали изучаться в юридических факультетах Казахстана с 70-х годов. Тем не менее в своих воспоминаниях и работах, опубликованных в последние годы, отмечают, что начало становления развития создания и изучения курса истории государства и права положено в военные годы.

Один из старейших исследователей истории государства и права Казахстана Л.В. Дюков пишет о пребывании ученых из центральных регионов страны в годы войны: «С октября 1941 года по июль 1943 года в Алма-Ату был эвакуирован в полном составе МЮИ. На базе двух институтов (МЮИ и АГЮИ). В Алма-Ате действовал 1-й Государственный юридический институт народного комиссариата юстиции СССР. Преподавали ... С.В Юшков - (издатель «Русской правды», автор учебников по истории права). Особо следует отметить вклад профессора С.В. Юшкова в изучении истории дореволюционного Казахстана (С.В. Юшков был первым директором Института истории Академии наук Казахстана [3].

Одним из первых исследователей которые стали изучать и вести курс по истории государства и права Казахстан был С.В.Юшков

Одним из крупнейших представителей историко-правовой науки был Серафим Владимирович Юшков (9.04.1888 – 14.08.1952). Он родился в селе Трофимовщина Пензенской губернии,

В 1906 году окончил гимназию с серебряной медалью и поступил на юридический факультет Петербургского университета по специальности «история русского права» и одновременно на историко-филологический факультет Петербургского университета. В 1916 году после сдачи магистерских экзаменов был допущен к чтению лекций в качестве приват доцента. В 1919 году – профессор кафедры русского права, в 1920 году – профессор русской истории. В 1918-1926 гг. работает в Саратовском, затем в Ленинградском университетах. В 1935-1937 гг читает лекции в Саратовском, а в 1938 г. – в Московском юридических институтах. В 1941-1943 гг., находясь в эвакуации в Алма-Ате, занимается изучением истории Казахского государства и права. В 1946-1948 гг – директор Института истории, археологии и этнографии Академии наук Казахской ССР. «Являясь академиком-учредителем Академии наук республики, первым директором Института истории, археологии и этнографии АН КазССР, С.В Юшков сыграл важную роль в развитии исторической науки и подготовке высококвалифицированных национальных кадров ученых-историков» () Здесь он пишет свою работу «Очерки по истории приходской жизни в XV – XVII веках».

Активное участие ученый принимает в подготовке правоведов и историков в Саратовском, Ленинградском, Ташкентском и Московском университетах, в Свердловском и Дагестанском и институтах, во Всесоюзном институте юридических наук и других вузах страны.

В 1946 году он становится действительным членом Казахской А.Н. В 1948 году Серафим Владимирович становится Заслуженным деятелем науки РСФСР, а в 1944. - был награжден орденом Трудового Красного Знамени. Умер Серафим Владимирович скоропостижно 14 августа 1952 года на 65-м году жизни.

Он внес заметный вклад в изучении проблем истории казахского государства и права. Так, например, он был автором учебника «История государства и права СССР», изданной два раза в 40-х годах. В учебнике, изданном в 1947 году на 777 отранщах 22 страницы посвящены истории государства и права Казахского ханства. Следует отметить, что ученые

Казахстана с уважением относились к личности С.В.Юшкова и его трудам. Об этом свидетельствуют воспоминания ученых Казахстана. Так, например, видные ученые Казахстана – член-корреспондент АН КССР С.Сартаев и кандидат юридических наук доцент С. Созакбаев – отмечают: в 1948 году Академия наук Казахстана выпустила в свет под редакцией академика С.В.Юшкова сборник «Материалы по казахскому обычному праву», ныне ставший библиографической редкостью. Это ценнейшее издание в течение почти полувека была настольной книгой многих исследователей политико-правовой мысли и в целом истории дореволюционного Казахстана незаменимым первоисточником для молодых ученых, аспирантов, базировавшихся на его материалах свои исследования по обычному праву казахов» [4]. В статье, посвященной 90 – летию со дня рождения академика С.Зиманова, профессор С.Ф. Ударцев пишет: «в 2006 г., выступая оппонентом на защите докторской диссертации Ш.В. Тлепиной по истории государственно-правовой науки Казахстана, Зиманов особенно выделил С.В. Юшкова (первого казахстанского академика из числа юристов, но по историческим наукам), С.Л.Фукса, Т.М. Культелеева и отметил, что «это были крупные исследователи и мы это видели. Мы у них учились, не только трудами они учили нас, но выступлениями, отзывами, рецензиями» [5]. В свою очередь, и С.В. Юшков положительно отзывается о своих коллегах – молодых ученых Казахстана. Так, например, выступая на научной сессии, посвященной проблемам экономики и права дореволюционного Казахстана в 1951 году, С.В. Юшков заметил: «По поводу доклада Т. Зиманова. Прослушав его доклад, мы все почувствовали свежую, молодую мысль, самостоятельное мышление, иной подход к освещению фактов – все это является одним из самых глубоких достоинств доклада» [6].

В 1947 году профессор С.В. Юшков подготовил и опубликовал учебник «История государства и права СССР» для юридических институтов. Это было второе и дополненное издание учебника «История государства и права СССР».

В учебнике на страницах 519-547 освещаются история государства и права Казахстана с середины XVI в. до XIX в.

В 1951 году в Алма-Ате 21 апреля работала организованная сектором экономики и сектором права и АН КССР первая научная сессия, посвященная проблемам экономики и права дореволюционного Казахстана.

Открыл научную сессию Н.Т. Сауранбаев. Руководил работой данной сессии профессор С.В. Юшков. На сессии предполагалось заслушать доклады кандидата экономических наук С.У. Толыбекова «О некоторых вопросах экономики дореволюционного казахского кочевого аула», кандидата исторических наук В.Ф. Шахматова. «К вопросу о специфике патриархально - феодальных отношений в Казахстане», действительного члена АН Казахской ССР С.В.Юшкова «О праве собственности в дореволюционном Казахстане» и кандидата юридических наук С.З. Зиманова «Государственный строй Букеевской орды».

Открывая сессию, С.В. Юшков отметил: «начинать ... надо с главного; именно с выяснения того, что представляет Казахстан в экономическом отношении, какова настоящая природа патриархально-феодальных отношений, каково основание патриархально-феодальной эксплуатации. Для всех ясно, что если будет признано, что основанием этой эксплуатации был скот, а не пастбище, которое при такой постановке вопроса, будет объектом общинной собственности, то должно быть одно представление о социально-экономическом и политическом строе Казахстана. Если же будет признано, что главным основанием эксплуатации будет пастбище, то эти представления будут иными. Наша Сессия и имеет своей задачей решить этот основной вопрос или наметить правильные пути к его разрешению, ставя три доклада, по-разному и с разных точек зрения к нему подходящих. Здесь следует указать на... доклады Толыбекова и Шахматова, которые будут сделаны на основе большой научно-исследовательской работы. Другим весьма важным вопросом является, несомненно, вопрос о прогрессивной роли России для Казахстана. Для углубления этого вопроса по существу ясного для всех, мы решили поставить доклад молодого, я бы

сказал, талантливый исследователь тов. Зиманова о Государственном строе Букеевской орды» (21 апреля 1951 г. Стр. 5-6).

Возрастание интереса к истории государства и права дореволюционного Казахстана проявились в конце сороковых годов, например 26-28 ноября 1949 года прошла специальная сессия сектора права Академии Наук Казахской ССР, посвященной вопросам истории государства и права.

Серафим Владимирович Юшков является одним из первых профессоров, который стал вести курс по истории государства и права Казахстана. Он оставил после себя огромное наследие. Он автор фундаментального учебника по истории государства и права народов СССР, считающийся до сих пор классическим. Он внес огромный вклад в воспитание целой плеяды ученых юристов Казахстана. К сожалению, интересная работа С.В. Юшкова, подготовленная в 1950 году в течение нескольких лет, оставалась неизвестной и не была своевременно опубликована. Возможно, причина была в том, что, как отмечает доктор юридических наук С.Ф. Ударцев, имеющий многолетний опыт в разработке историко-правовых проблем, политическая ситуация в стране того периода не приветствовала исследования по истории государства и права народов СССР. Следующей причиной препятствия в издании монографии С.В. Юшкова является, по мнению видного ученого правоведа Е.К. Нурпейсова, то, что, когда готовилась рукопись учебника, в общественных науках широко практиковалась порочная методология познания, когда исследователь в своей научной деятельности был обязан рассматривать и оценивать объект познания с точки зрения его классово-природы. Это требование вынуждало советских ученых допускать необъективность и тенденциозность под идеологическим и организационным прессом режима. И самое главное, в начале пятидесятых годов в периодической печати и научной среде Казахстана развернулась борьба с проявлением национализма в исторических исследованиях. Немаловажным фактором было и то, что автор находился в это время за пределами Казахстана и был преклонного возраста.

Думаю, назрела настоятельная необходимость опубликования этой работы. Она является не только исторической по своей теме, но и исторической по времени ее подготовки. Прошло около восьмидесяти лет со времени подготовки рукописи труда С.В. Юшкова, но тем не менее основные идеи, изложенные выдающимся ученым, не потеряли актуальность и в наши дни.

Литература

1. Аюпова З.К. Истории государства и права Республики Казахстан. – Алматы, 2014 С. 6-7.
2. Таукелев А.Н. Жакипова А.Ж., Дюков Л.В. История государства и права Казахской ССР. Выпуск I (с древнейших времен до присоединения Казахстана к России) – Алма Ата 1976. С. 3
3. Дюков Л.В. Становление и развитие высшего юридического образования и юридической науки в Казахстане.// Научные труды «Әділет» № 2, 1997. Дюков Л.В., Таукелев А.Н., Сапарғалиев Г.С., Жиреншин К.А. История государства и права Казахской ССР Часть I. – Алма-Ата, 1982. – С. 5
4. Известия АН КазССР Сер. Обществ. Наук. – 1988, №4.
5. Сартаев С., Созакбаев С. Материалы по истории государства и права Казахстана. – Алматы 1994. – С.3
6. Ударцев С.В., Зиманов С.З. // Вестник Евразийского национального университета и Л.Н. Гумилева. Серия юридические науки. – 2011, № 1. С. 162)
7. Материалы научной сессии посвященной проблемам экономики и права дореволюционного Казахстана.

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВОГО АУДИТА В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАН

На протяжении своего развития аудиторская деятельность всегда была призвана отвечать запросам и требованиям текущей финансово-экономической ситуации, адаптироваться к условиям внешней среды и требованиям отдельных категорий пользователей. Постоянное развитие экономических отношений, углубление процессов интеграции и глобализации, а также повышение экономической грамотности пользователей отчетности требует от компаний соответствия передовым экономическим тенденциям.

Особое значение для развития профессионального аудита имеет деятельность таких международных и региональных организаций, как Комитет по международным стандартам учета (IASB), Международная федерация бухгалтеров (IFAC), Международная организация высших контрольных органов (INTOSAI). В развитых странах, таких как США и Великобритания, сформировались своеобразные системы независимого аудита. Комитет Американской бухгалтерской ассоциации по основным концепциям бухгалтерского учета определяет аудит, как системный процесс получения и оценки объективных данных об экономических действиях и событиях, устанавливающий уровень их соответствия определенному критерию и представляющий результаты заинтересованным пользователям [1].

В условиях глобализации экономической и налоговой политики возникает необходимость развития отдельных видов аудита, среди которых особое место занимает налоговый аудит. Неоднозначное толкование понятий, используемых для организации и проведения налогового аудита налоговыми органами, экономическими субъектами и аудиторскими организациями, вызывает необходимость более глубокого рассмотрения содержания этой категории и возможности ее применения и дальнейшего развития.

По мнению М.С. Ержанова налоговый аудит представляет собой вид профессиональной деятельности аудитора по оказанию на платной основе услуг по проверке бухгалтерского и налогового учета с целью выражения независимого мнения о степени достоверности и правильности составления финансовой и налоговой отчетности, а также правильности исчисления налоговых платежей в соответствии с нормами налогового законодательства Республики Казахстан [2].

К.Ш. Дюсенбаев определяет назначение налогового аудита в проверке правильности и полноты начисления и уплаты налогов, соблюдения законодательства о налогах и других обязательных платежах в бюджет [3].

Ж.А. Морозова в налоговом аудите выделяет комплексный налоговый аудит (проверка правильности составления деклараций и расчетов по всем налогам, уплачиваемым организацией за год) и тематический налоговый аудит (проверка правильности составления деклараций и расчетов по отдельным налогам, уплачиваемых за определенный период) [4].

По мнению Н.А. Яруткиной, налоговый аудит рассматривается как механизм досудебного урегулирования налоговых споров осуществляется в системе взаимоотношений налоговых органов с налогоплательщиками. В научных исследованиях Ф.Ф. Ханафеева налоговый аудит представляет собой одну из форм контроля в системе налогового администрирования, задачей которого является контроль за регулированием налоговых споров и за соблюдением законодательства в системе налоговых органов.

Как можно заменить, исследованию сущности налогового аудита, его места в системе аудита и современной экономике посвящено немало научных исследований. Однако, по нашему мнению, данные определения не отражают полно сущность налогового аудита. Авторами определен налоговый аудит в узком значении, много конкретных положений.

В Республике Казахстан создана государственная система нормативно-правового регулирования аудита. В 2015 году в Законе РК об аудиторской деятельности закреплено понятие «аудит по налогам», как альтернативный вариант налоговых проверок. Целью аудита по налогам является проверка правильности определения объектов налогообложения, начисления, исчисления, удержания и перечисления сумм налогов, подлежащих уплате в бюджет.

Следует отметить, что Закон РК от 20 ноября 1998 года «Об аудиторской деятельности» упоминает об оказании услуг в сфере налогов, путем включения в состав прочих сопутствующих услуг обязательному и инициативному финансовому аудиту только консультирование по вопросам применения законодательства по налогам и другим обязательным платежам в бюджет и введения налогового учета.

В настоящее время большую часть рынка аудиторских услуг занимают международные компании, доля которых составляет 65-75% от общего объема выручки на рынке аудиторских услуг в Республике Казахстан. Значительно увеличение в объеме до 20% составили сопутствующие аудиту услуги, в первую очередь налоговый консалтинг. Немалую часть рынка консультационных услуг по налоговому консультированию занимают аудиторы, в отличие от европейских стран, где аудиторская деятельность и налоговый консалтинг принудительно разделены.

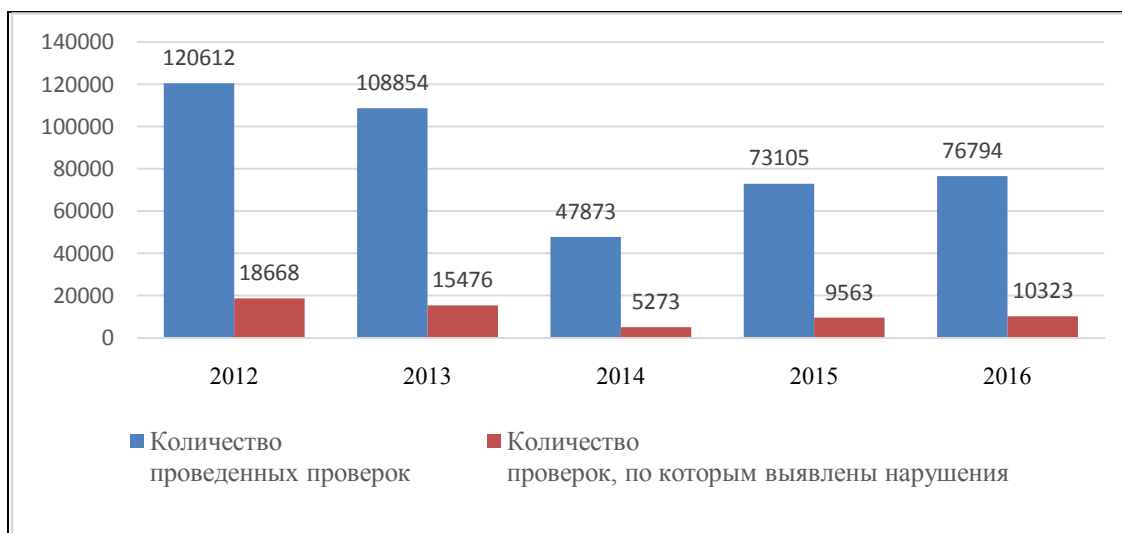
На данном этапе развития аудиторской деятельности в республике наиболее востребованными являются услуги по налоговому аудиту и сопутствующие аудиту услуги в области налогообложения. Востребованность данных услуг связана с тем, что налоги и сборы занимают достаточно высокий удельный вес в обязательствах коммерческих предприятий. Неверное либо несвоевременное исчисление и уплата налогов и сборов приводит к необходимости уплаты пени, штрафных санкций. В общегосударственном масштабе налоги составляют основу доходов республиканского бюджета. В связи с этим проведение налогового аудита имеет значение для предприятий, но и является одним из инструментов, обеспечивающий контроль за правильностью исчисления и своевременностью уплаты налогов и сборов. Следовательно, налоговый аудит имеет общегосударственное значение.

В государственной сфере аудит присутствует как вид контроля, осуществляемый специализированными контролирующими органами, не зависящими от органов исполнительной власти и подотчетным органам законодательной власти. На государственном уровне высшим органом государственного аудита и финансового контроля, осуществляющим в соответствии с Законом Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года «О государственном аудите и финансовом контроле» внешний государственный аудит и финансовый контроль, непосредственно подчиненным и подотчетным Президенту Республики Казахстан является Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета.

Согласно Закону Республики Казахстан о государственном аудите и финансовом контроле Счетный комитет уполномочен на проведение аудита эффективности налогового и таможенного администрирования.

При осуществлении налогового контроля налоговые органы подвергают налогоплательщиков проверкам. По данным Комитета государственных доходов Министерства Финансов Республики Казахстан на период с 2012 по 2016 годы наблюдается снижения общего количества проведенных налоговых проверок и проверок по которым выявлены нарушения. Так, в 2016 год данный показатель составил 76794 налоговых проверок и уменьшился на 34% по сравнению с 2012 годом. В этот период количество проверок, по которым выявлены нарушения снизились на 45% по сравнению с 2012 годом, однако в 2016 году данный показатель увеличился на 7,9% по отношению к предыдущему году, представленным на Рисунке 1 [5].

Рисунок 1. Динамика проведенных налоговых проверок в Республике Казахстан за период 2012-2016 годы

Главной задачей органов налоговой службы является обеспечение полноты поступления налогов и других обязательных платежей в бюджет, осуществление налогового контроля за исполнением налоговых обязательств налогоплательщиков. Налоговые проверки подразделяются на два типа: выборочные и внеплановые проверки. С 2015 года отменены плановые проверки, вместо которых введено понятие документальных и тематических выборочных проверок. Согласно пункту 9 статьи 627 Налогового кодекса выборочные проверки – это налоговые проверки, назначаемые налоговыми органами в отношении налогоплательщика (налогового агента) по результатам анализа налоговой отчетности, сведений уполномоченных государственных органов, а также других документов и сведений о деятельности налогоплательщика. В 2015 года истек срок действия моратория по проверкам налоговых органов субъектов малого и среднего бизнеса.

Возникающие после проведения налоговых проверок отношения между налоговыми органами и налогоплательщиками часто представляют споры, предметом которых являются результаты проведенных проверок, доначисленные налоги, пени, предъявленные штрафные санкции. Департаменты и службы налогового аудита налоговых органов созданы с целью проведения работы по досудебному урегулированию налоговых споров.

Таким образом, налоговый аудит представляет собой с одной стороны (на микроуровне) систему внутреннего налогового аудита экономических субъектов и налоговые консультационные услуги аудиторских организаций, с другой (макроуровень) – систему внешнего налогового аудита, обеспечивающую оценку эффективности работы исполняющих государственные функции и использующие государственные ресурсы налоговых органов и разработку предложений по повышению эффективности их деятельности.

Литература

1. Абленов Д.О. Основы аудита. Учебник. – Астана: Фолиант, 2008. – С. 13
2. Ержанов М.С. Ержанова А.М. Теория и практика налогового аудита. – 2014.
3. Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита: монография. – Алматы: Экономика, 2012. – 525 с.
4. Ж.А. Морозова Налоговый аудит: практическое руководство. – М.: ООО ИИА «НалогИнфо», ООО «Статус-Кво97», 2007. – 240 с.
5. Отчетность КГД МФ РК. // <http://kgd.gov.kz/ru/content/obyazatel'naya-vedomstvennaya-otchetnost>

ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ, СВЯЗАННЫХ С ОГРАНИЧЕНИЕМ И ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ В ПРАКТИКЕ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ И ТЕОРИИ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

На сегодняшний день достаточно сложно определить, в законодательстве какого из государств древнего периода появился исторически сложившийся институт мер пресечения, связанных с ограничением и лишением свободы. На протяжении всей истории уголовно-процессуальной науки вопрос о возникновении и развитии института мер пресечения, связанных с ограничением и лишением свободы оставался весьма актуальным.

В древнейшем римском праве, выраженном в законах XII таблиц, вор, захваченный с поличным (*furtum manifestum*), а также вор, у которого вещь обнаружена после кражи в результате обыска, производившегося особым торжественным способом, карался бичеванием, после чего отдавался во власть потерпевшего; в случае ночной или вооруженной кражи вора можно было даже убить на месте [1, 220]. Как видим, законом римской республики четко определен процессуальный порядок досудебного производства, что предоставило возможность для дальнейшего развития самого судебного процесса.

Господство частного начала в древнем частносостязательном типе процесса сводило к минимуму применения мер принуждения. Личная свобода обвиняемого (стороны в процессе) ограничивались в редчайших случаях. Меры принуждения преследовали цель – обеспечить возможное вознаграждение обвинителя-потерпевшего в случае выигрыша дела. Этому способствовали имущественные ограничения или личная ответственность поручителя вместо обвиняемого [2, 231].

В наиболее общем виде указанная позиция сформулирована профессором И.Я. Фойнищким, который полагал, что «в истории уголовного процесса энергия мер пресечения всегда стояла в обратном отношении с развитием гражданской свободы» [3, 327]. История убедительно доказывает, что институт мер пресечения, по сути, являлся регулятором публичных и частных отношений, тем самым обеспечивая неразрывность процессуальных действий в уголовно-процессуальной науке.

Как утверждает профессор И.Л. Петрухин, в английской Великой хартии вольностей (1215 г.), представлявшей собой уступку королевской власти феодалам, говорилось: «Ни один человек не будет арестован, или заключен в тюрьму, или лишен имущества, и мы не найдем на него иначе как по приговору суда, по законам страны». Здесь провозглашена идея законности арестов. Королевская власть уступила суду одно из важных правомочий – решение вопроса о лишении человека свободы и собственности. Эта же идея была выражена во французской Декларации прав человека и гражданина (1789 г.) следующим образом: «Никто не может подвергнуться обвинению, задержанию или заключению иначе как в случаях, предусмотренных законом» (ст.7) [4, 126].

В уголовном процессе Англии с 1679 г. действует институт «Хабеас Корпус», согласно которому каждый человек, считающий, что его арест (задержание) незаконен, может обратиться в суд за проверкой и обоснованностью его содержания под стражей [5, 685-686]. Введение института «Хабеас Корпус» (*Habeas Corpus Act*) в Англии, коренным образом повлияло на дальнейшее развитие досудебного производства, что в последующем получила признание во всем мире.

Екатерина II сделала попытку ввести его в России. В знаменитом Учреждении для управления губерний (7 ноября 1775 г.) говорилось: «Буде кто пришлет прошение в совестный суд, что он содержится в тюрьме более трех дней, и в те дни ему не объявлено, за что содержится в тюрьме, или что он в те три дни не допрашиван, тогда совестный суд

долженствует послать повеление, чтоб таковой был прислан и представлен в совестный суд обще с прописанием причин, для которых содержится под стражей, или не допрашиван» [4, 128]. Учитывая исторически сложившуюся практику, законодательство того времени, всячески подвергалось к существенным изменениям, имплементируя новеллы зарубежного права в национальную правовую систему России.

Российский институт задержания исторически восходит к старофранцузскому дознанию очевидных преступлений (*flagrant delit*), которое в классическом виде получило закрепление в наполеоновском Уголовно-процессуальном кодексе 1808 г. Условия очевидности преступления в УПК РФ предстают в виде оснований для задержания подозреваемого [3, 235]. Сам термин «меры пресечения» образовался от сокращения применявшегося в Уставе уголовного судопроизводства 1864 года термина «меры пресечения обвиняемому способов уклониться от следствия и суда» [6, 109].

Образование Казахского ханства и изменение политической структуры вызвало необходимость в переработке правовой базы организации казахского общества. Правовую основу составляли «Касым ханнын каска жолы» («Касыма праведный путь» XVI в.) и «Жеті жарғы» («Семь уложений» XVII в.) хана Тауке, закреплявшие феодальное обычное право казахов. «Уложение» не предусматривало мер пресечения, но в случае неявки ответчика в суд у родственников или аула, где проживал заподозренный, отгоняли часть скота, «дабы хозяева отогнанного скота вора отделения своего насильно могли представить на разбирательство беям» [7, 212]. Как известно, бии решали споры и разногласия, с которыми обращались к ним стороны, исходя из важности обеспечения примирения сторон и мира между ними, единения и обеспечения единства внутри и в сферах общежития, исходя из необходимости искоренения не столько личных, сколько пороков общественного значения.

В целях упрочнения своей власти и возвышения над ханами старшего и среднего жузов, в начале XVII века хан младшего жуза Абулхайр принял решение об установлении дипломатических отношений с Россией. Но несмотря на все сложности, возникшие после вступления Казахского ханства в состав России, данное исторически значимое событие имело ряд положительных моментов развития правовой системы в целом.

Исторически значимым событием было принятие Конституции СССР 1936 г., в которой (ст. 127) сказано: «Никто не может быть подвергнут аресту иначе как по постановлению суда или с санкции прокурора» [8]. Нередко надзор прокурора распространялся на суд и оперативно-розыскную деятельность, где приоритет отдавался обвинительной стороне по уголовным делам.

В советский период содержание под стражей как мера пресечения рассматривалась в статье 70 Уголовно-процессуального кодекса Казахской ССР от 2 июля 1959 года и назначалась в случае, «если за преступление по уголовному законодательству предусматривалась наказание в виде лишения свободы на срок свыше 1 года, а также в исключительных случаях, если за содеянное деяние санкция не превышала срока до 1 года» [9].

С момента обретения независимости Казахстаном, ратифицированы международные договоры, касающиеся защиты прав и свобод граждан при реализации мер, связанных с изоляцией от общества. К числу таковых относятся: Всеобщая декларация прав человека (1948 г.), Пакт о гражданских и политических правах (1966 г.), Международный билль о правах человека, процедуры осуществления Минимальных стандартных правил обращения с заключенным (1984 г.), Минимальные стандартные правила ООН, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила, 1985 г.), а также свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме принятой резолюцией Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1988 года, Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) приняты Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН №45-110 от 14 декабря 1990 года.

На сегодняшний день в статье 137 действующего Уголовно-процессуального кодекса РК предусмотрены следующие виды мер пресечения и дополнительных ограничений: подписка о невыезде и надлежащем поведении; личное поручительство; передача военнослужащего под наблюдение командования воинской части; отдача несовершеннолетнего под присмотр; залог; домашний арест и содержание под стражей.

В результате проведенного нами исследования предоставляется возможным сделать вывод о том, что историческое развитие института процессуальных мер пресечения отражает особенности социально-экономической и политической сферы деятельности страны. Базовой исторической предпосылкой становления и развития института процессуальных мер пресечения, выступает процесс присоединения Казахского ханства к России.

Введение института мер пресечения является важным шагом в процессе гуманизации уголовно-процессуального законодательства и в борьбе с преступностью. В целях совершенствования уголовно-процессуального законодательства, необходимо уделять внимание и на его историческое развитие, извлекая полезный опыт из прошлого.

Изобилие и разнохарактерность норм зарубежного законодательства, имплементирование его в национальную правовую систему, предопределили вектор дальнейшего развития отдельных институтов уголовного процесса.

Литература

1. Новицкий И.Б. Римское право. - Изд. 6-е, стереотипное. – М., 1997 – 245 с.
2. Смирнов А.В. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2008. – 704 с.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 2. С. 327
4. Уголовный процесс. Учебник / Под редакцией И.Л. Петрухина. – М.: ПБОЮЛ Грачев С.М., 2001. – 520 с.
5. Уголовный процесс: Учебник для юридических высших учебных заведений / Под общ. ред. В.И. Радченко. – М.: «Юридический Дом «Юстицинформ», 2003. – 752 с.
6. Уголовный процесс. Учебник для вузов. / Под общ. ред. Заслуженного юриста РСФСР, проф. А.С. Кобликова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 384 с.
7. Гражданские и уголовные дела // Человек, общество, природа 1888-1902; Составитель У. Субханбердина. – Алматы: Галым, 1994. – С. 212.
8. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm#9>
9. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР от 2 июля 1959 года.

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру маңызды. Бұл – біздің дәстүрлі саламыз. Азық-түлікке деген қажеттілік арта береді. Бұл секторға инвестиция көбірек салынады. Сондықтан бүгінгі фермерлер тек уақытша әрі ауа райына байланысты кездейсоқ жетістіктерге малданып қалмай, өндірістің өсімі жөнінде ойлануға тиіс. Жаһандық ауылшаруашылығы өндірісінде бәсеке өсе беретін болады. Жермен жұмыс істейтіндер, ең алдымен, жаңа технологияларды енгізіп, өнімділікті үздіксіз арттыратындар, жұмысын әлемдік стандарттар негізінде жүргізетіндер болуы керек» – деп атап көрсетті [1].

Ауылшаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Аграрлық сектордың даму деңгейі қашан да қазақстандық қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып келді және әлі де болып келеді. Республика экономикасы дамуының басым бағыттарының бірі бола отырып, ауылшаруашылығы аса зор әлеует пен үлкен қорға ие. Қазақстанның әр түрлі климаттық жағдайлары қоңыржай жылы белдікте барлық дерлік дақылдарды өсіруге және мал шаруашылығын дамытуға мүмкіндік береді [2].

Инновациялық қызметті белсенді атқарып жүрген ауылшаруашылық кәсіпорындарының бірі "Родина" жауапкершілігі шектеулі серіктестігі агрофирмасы, Ақмола облысы, Целиноград ауданы. Қазіргі кезде Агрофирма «Родина» ЖШС - аграрлық сектордағы озық компаниялардың бірі болып саналады. Осы кәсіпорында дамыған инфрақұрылымы мен білікті мамандар жұмыс істейді. Агрофирма «Родинада» тәжірибе өту барысында осындай инновациялар анықталған. Төмендегі 1-кестеде көрсетілген [3].

1-кесте.«Родина» ЖШС агрофирмасының инновацияларды енгізу процесі 1999-2018 жж.

Жылдар	«Родина» ЖШС агрофирмасының инновацияларды енгізу процесі 1999-2012 жж.	Экономикалық көрсеткіштер
1999 ж	Дәнді дақылдар элиталық тұқымдарын өндіру	Көктемгі егістік алаңы үшін элиталық тұқымдық шаруашылық мәртебесі берілді.
2000-2001 жж.	«Тикано», «Ягуар», «Медон 310 спринт», «Buller» көпсалалы тракторы, сервистік және арнайы техниканың жоғары технологиялы, ауыр техникалары, астық жинау және астық жинау кешені сатып алынды.	<ul style="list-style-type: none">• астық жинау бойынша жұмыстар азайды;• жоғары сапалы техникалар арқылы астық тез жиналды.
2002 ж.	Шаруашылықта тұқымдық қорғаныш өндіретін шағын зауыт ашылған.	Зауытта арнайы техника, технологиялар қолданылды.
2003-2004 жж.	Ең соңғы технологияларға негізделген, 1300 бас (Holstein селекциясы) үшін №1	Әр жануарда 1000 басқа (Голштайн тұқымы) жеке

	сүт мал өсіру кешені заманауи сүт қондырғысы бар Global 90 карусельмен жабдықталған, ол бір мезгілде 50 сиырдың BauMatik сәйкестендіру жүйесінен өтіп, 12 минут ішінде таратылуына мүмкіндік береді, автоматты түрде оқылады DairyPlan компьютерлік бағдарламасы туралы ақпарат, барлық жабдықтарды WestfaliaSurge неміс мамандары импорттайды және орнатады.	жеті таңбалы кодын жауап беретін және кешенді нөмірі 2 («Рождестволық шырша» сүт қондырғысы) бар. 2016 жылы сүт өндіру көлемі 8 мың тоннадан асады (1 жемдік сиырға сүт өнімділігі 7 300 кг). Жоғары өнімді малды сатып алу және заманауи сүт кешенін салу ірі шикізат базасына ие болды.
2005-2006 жж.	Жоғары технологиялық жабдықталған заманауи технологиялық сүт зауыты және тәулігіне 50 тонна шикізатты қайта өңдеу бойынша озық еуропалық технологияларды қолдану.	Осы технологияларды қолдану арқылы сүт зауыты тәулігіне 50 тонна шикізатты қайта өңдейді.
2012 ж.	Сүт, айран, қаймақ, ашыған сүт, кілегей, йогурт және тағы басқалар шығаратын тәулігіне 50 тонна сүт өнімділігі бар заманауи сүт зауыты пайдалануға берілді.	Жоғарыда көрсетілген өнімдер ҚР СТ ИСО 9001-2009 сапа менеджменті жүйесі бойынша сертифицираталған. Сүт сақтау мерзімін (120 сағатқа дейін) және сүт өнімдерін (7 күнге дейін) растайтын СТ РК ИСО 22000-2006, СТ 1733-2007 ҚР тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін басқару жүйесі.

Агрофирма «Родина» ЖШС өзінің 116 техникамен қамтамасыз етілген автопаркімен мақтана алады. Бірнеше жыл төңірегінде әрқашан ауылшаруашылық техникалар жаңартылып тұрады. Кәсіпорында жаңа заманға сай комбайн Енисей, Нан, Класс, Клаас Тукано, Клаас Ягуар, Джон-Дир және Форд Бюллер, Клаас, Джон-Дир, МТЗ, ЮМЗ, Т-4а, Т-40, Т-402, Т-16, Т-130, ДТ-75, Бульдозер Б-170 барлық модификациялы трактор маркалары, барлық модификациялы К-700. Және де кәсіпорынның балансында жүк автомобильдері КамАЗ, Газ-53, ПАЗ, ЗИЛ, УАЗ маркалы және жеңіл машиналар паркі де бар. Сонымен қатар кәсіпорында техника жоспарлық жөндеуден өтетін МТМ орналасқан. МТМ-ның ішінде: токарлық, отындық аппаратураны жөндейтін, моторлық, слесарьлық, вулканизациялық, ұсталық және сваркелік цехтар жұмыс жасайды. Осы цехтар арқылы кәсіпорын өз күшімен техниканы жөндеуге мүмкіндіктері бар. Сонымен қатар кәсіпорынның, бидайды сақтау мен өңдеуге де мүмкіндіктері жоқ емес. Ол үшін Орталық ТОК арналған. Бұл аумаққа 18 мың тоннадай астық сыйдыруға болады. Сыйымдылығы 1,5 тен 3 мың тоннаға дейінгі сыйымдылықпен 4 қойма және 5 мың тонна сыйымдылықпен заманға сай ангарлар кәсіпорын еншілігінде [4].

Рентабельділік шаруашылық есеп рентабельділігі және халық шаруашылығы рентабельділігі болып екіге бөлінеді. Шаруашылық есеп рентабельділігі – жекелеген ауыл

шаруашылығы кәсіпорынның немесе өнімнің жекелеген түрінің рентабельділігі. Ол өнімнің саны мен сапасына, сатып алу бағасының деңгейіне және өнім жұмсалатын шығын шамасына байланысты. Алайда мемлекет сатып алу бағасы арқылы ауылшаруашылығында жасалған қосымша құнның бір бөлігін жалпы халықтық мұқтаж үшін өзінің қарамағына алады. Егер қосымша өнімді (әртүрлі баға арқылы) ескеріп, оны дайын ауылшаруашылығы өнімін ұқсату, сақтау және өткізу сатысына жұмсалған қосымша шығынмен салыстыратын болса, онда көрсетілген тәсілмен есептелген рентабельділік халық шаруашылығы рентабельділігі болады. «Родина» ЖШС агрофирмасының рентабельділік деңгейі 70,4%.

"Агрофирма "Родина" ЖШС өндірісінің экономикалық тиімділігін бағалау үшін көрсеткіштер жүйесін қолданудың қажеттілігі экономикалық әсерін өлшеудің әртүрлі сипаттылығы секілді, сондай-ақ өзінің экономикалық табиғаты бойынша ерекшеленетін және әрқашанда салыстыруға болмайтын ресурстар мен шығындардың әртүрлілігімен байланысты.

Бүгінгі таңда агрофирма "Родина" зауыты ең заманауи зауыт болып табылады, ол жерде өндірістің автоматтандырылған үрдісі мен сапаны бақылаудың көп сатылы жүйесі қолданылады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.А. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан Республикасының Президентінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы. http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysyn-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar

2. Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2014 – 2020 жылдарға арналған «Агробизнес – 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 18 ақпандағы № 151 қаулысы

3. «Агрофирма «Родина» ЖШС-нің жарғысы

4. «Агрофирма «Родина» ЖШС-нің еңбек есебі 2014, 2015, 2016 жж.

С.М. Джумашева
г. Алматы (Қазақстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

С развитием концепции «Всеобщего Управления Качеством» (TQM) связана важная тенденция в осознании категории «качество», которая проявляется в смещении акцентов в исследовании качества в сферу образования.

В отчете по культуре качества, подготовленном Ассоциацией Европейских университетов (EUA), представлены восемь различных определений качества, которые отражают наиболее известные концепции в области качества:

- качество как соответствие цели;
- качество как соответствие требованиям (ноль дефектов);
- качество как удовлетворение потребителя;
- качество как совершенство;
- качество как ценность для денег;
- качество как трансформация;
- качество как модернизация;
- качество как средство контроля [1].

Британский профессор Р. Барнетт, анализируя определение «качество», предлагает три основных подхода: объективистский, релятивистский и концепцию развития. В рамках объективистского подхода наиболее важными в понимании качества являются возможность объективных измерений качества различных предметов, образовательных учреждений и т.п. Практические реализации релятивистского подхода связаны с оцениванием «соответствия цели». Третий подход – концепция развития [2].

П. Джекобсон при определении качества высшего образования выделяет следующие параметры: качество абитуриентов, качество процесса обучения, качество экзаменов, качество и уровень финансирования учебного заведения и т.п. Определение понятия «качество» также зависит от того, когда и кем оно оценивается, какие при этом используются показатели, с какой целью осуществляется оценка [3].

Китайские исследователи И. Ченг и В. Там описывают качество как систему, которая состоит из «входных данных», процесса и «выходных данных». Эта система обеспечивает предоставление услуг, которые полностью удовлетворяют требованиям внутренних и внешних заинтересованных сторон. Причем требования различных сторон могут время от времени противоречить друг другу [4].

Л. Власкеану и его коллеги определяют качество высшего образования как понятие многомерное, многоуровневое и динамичное, которое связано с такими контекстными параметрами, как принятая в вузе образовательная модель, миссия учреждения, определенные стандарты организации, учебная программа или дисциплина [5].

В последние годы в научной литературе идет обсуждение понятия качества как культуры. С этой точки зрения признается важность представления о качестве как процессе преобразования, где каждый участник процесса признает важность качества и вовлечен в деятельность по обеспечению качества [6].

Чаще всего на практике качество образования идентифицировалось с качеством обучения, качеством усвоенных знаний. Качество знаний, отмечают сторонники этого направления (И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, В.В. Краевский), определяет на многие годы возможности человека в сфере материальной и духовной культуры [7].

С.Е. Шишов, В.А. Кальней понимают под качеством образования «степень удовлетворения ожиданий различных участников процесса образования от предоставляемых образовательным учреждением образовательных услуг». Они подчеркивают, что качество образования неоднозначно понимается участниками образовательного процесса [8].

Образовательные услуги – комплекс целенаправленно создаваемых и предлагаемых населению возможностей для приобретения определенных знаний и умений для удовлетворения тех или иных образовательных потребностей [9]. Качество образовательной услуги в вузах складывается из трех составляющих: качества обучения (содержание учебных программ, обеспеченность учебных дисциплин всеми необходимыми ресурсами); качества результатов (знания, умения, навыки, компетенции студентов); качественного менеджмента на всех уровнях управления в вузе.

Согласно утверждению Э.М. Короткова, качество образования – это комплекс характеристик образовательного процесса, определяющих последовательное и практически эффективное формирование компетентности и профессионального сознания [10].

Следует отметить, что во всех образовательных системах объектом оценки качества образования является качество образовательных услуг, которое традиционно оценивается по результатам, под которыми понимаются результаты обучения.

Болонская декларация и Пражское коммюнике выделяют три важнейших результата, определяющих качество учебной программы (услуги по образовательной программе) [11]:

- академическое качество, под которым понимается мастерство в сфере исследований, преподавания и распространения знаний и вклад в развитие личности;

- способность выпускников вузов найти работу на международном рынке труда в течение всей жизни;
- мобильность во всех смыслах: пространственная, временная, программная и личная гибкость.

Резюмируя вышеизложенное, мы приходим к следующему выводу:

- качество образования становится приоритетом высшей школы в связи с изменяющимся характером взаимоотношений между различными уровнями управления; возросшими потребностями общества; интегрированности системы высшего образования в рыночные структуры;
- повышение качества образования – объективная необходимость, обусловленная удовлетворением существующих в обществе потребностей в образовательных услугах;
- качество образовательных услуг является важнейшим критерием оценки образовательной деятельности вуза. В системе образования любого государства подготовка по образовательным программам есть сущность образовательной услуги, соответственно качество образовательной услуги определяется качеством образовательных программ;
- обязательный минимум (качество) содержания образовательных программ по уровням подготовки и направлениям подготовки устанавливается соответствующим образовательным стандартом: государственным и вузовским, который формируется по запросам рынка;
- качество образовательных программ имеет внутренние атрибуты (возможности трудоустройства и карьерного роста) и внешние атрибуты (рейтинги, престижность вуза, общественное признание), которые представляют ценность для заказчика образовательных услуг.

Литература

1. Developing an internal quality culture in European universities: Report on the Quality Culture Project, 2002 – 2003, European University Association.
2. Bertolin J. C. G. (2015). Quality in Higher Education: From the Diversity of Conceptions to the Relentless Conceptual Subjectivity. *CreativeEducation*, 6, 2410-2421.
3. Зиятдинова Н.Р. Качество высшего образования: сравнительный анализ взглядов зарубежных и отечественных ученых// Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – 2016. – № 2 (52), с. 89-94.
4. Cheng Y. & Tam W. (1997). Multi-modelsof Qualityin Education. *Journal of Education*, 5(1):22-31.
5. Vlăsceanu L., Grünberg L., and Pârlea D. (2007). Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definition. Bucharest, NESCO-CEPES.
6. Harvey L. and Stensaker B. (2008). Quality culture: understandings, boundaries and linkages. *European Journal of Education*, 43(4): 427–42.
7. Воротилов В., Шапоренкова Г. Анализ основных подходов к определению качества образования // Высшее образование в России. -2006. - №11 (<http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-osnovnyh-podhodov-k-opredeleniyu-kachestva-obrazovaniya>).
8. Шишов Е.В., Кельней В.А. Мониторинг качества образования в школе. – М.: Педагогическое общество России, 1999.
9. Казакова И.А. Показатели качества образовательных услуг вуза // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 2901–2905.
10. Коротков Э.М. Управление качеством образования: учебное пособие для вузов / 2-е изд. — М.: Академический Проект, 2007. — 320 с. — (Gaudeamus). ISBN 978-5-8291-0836-6.
11. Большаков С.Н., Косицын В.Б. Качество образования в контексте стратегии «Обучение в течение всей жизни»// Человек и образование.-2009.-№ 3. – с. 180-186.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

В современных условиях глобализации и интеграции возрастает роль кластерной стратегии в развитии конкурентных преимуществ Казахстана на мировой арене. В кластерных структурах более интенсивно осуществляются НИОКР и облегчается доступ к новым технологиям. Мировая практика показывает, что развитие региональных кластеров приводит к повышению конкурентной устойчивости малого и среднего бизнеса.

Анализ кластерных инициатив, реализованных за последние десять лет в разных странах, показывает, что высокая конкурентоспособность этих стран основана на сильных позициях отдельных кластеров, усиливающих конкурентоспособность и оптимизирующих управление национальной экономикой [1].

В настоящее время в экономической литературе условно выделяются три центра кластерного развития: североамериканский, западноевропейский и азиатский, каждый из которых имеет свои особенности [2].

Для Североамериканского региона характерна исторически сложившаяся ориентация на политику «малого вмешательства федерального правительства в процесс кластерного развития». Согласно оценкам экспертов, взаимодействие бизнеса и государства в США расценивается как соперническое, а не партнерское. Государственные структуры США не считают себя обязанным следить за успехом в бизнесе предпринимателей, если только это не ведет к стратегически опасным для экономики страны в целом ситуациям [3].

Необходимо отметить, что европейский опыт по созданию кластеров является одним из наиболее успешных в мировой практике. Следует отметить, что в Европейском Союзе уже в 1968 году был создан Генеральный директорат по региональной политике ЕС, в 1975 году – Европейский фонд регионального развития, в 1988 году Европарламентом была принята Хартия регионализма, начал функционировать Совет региональных и местных сообществ [3].

Специфической чертой, отличающей Западноевропейский регион от Североамериканского, является исторически сформированное позитивное отношение граждан к центральной власти, которая обладает достаточно большей степенью влияния на развитие экономики, чем, например, в США.

Это нашло свое отражение в относительно большей степени делегирования функций хозяйственного значения центральным властям, хотя проблема оптимального соотношения между властью и бизнесом и центральными и местными органами власти в Западной Европе, безусловно, постоянно имела место [3].

В ЕС насчитывается свыше 2 тыс. кластеров, в которых занято 38% его рабочей силы. Полностью охвачены кластеризацией датская, финская, норвежская и шведская промышленность. Так, Финляндия, чья экономическая политика базируется на кластеризации, на протяжении нескольких лет занимает ведущие места в мировых рейтингах конкурентоспособности.

В частности, целесообразно отметить проект «Преимущества Финляндии», который выполнялся институтом финской экономики в 1995 году. В рамках проекта были изучены будущие возможности национальной промышленности и возможности по информационному обеспечению управленческих решений. Министерством торговли и промышленности были подготовлены директивы, на основе которых разработана и утверждена Национальная промышленная стратегия, позволившая совершить переход от макроэкономического регулирования к промышленной и технологически конкурентной политике, основанной на развитии кластеров.

В первой половине 1990-х годов была разработана общенациональная Программа кластеризации Австрии и началась ее последовательная реализация. Эта программа (TIP) являлась одновременно инновационной, исследовательской и консалтинговой, основанной по инициативе федерального правительства и выполняемая австрийским Институтом экономических исследований в кооперации с Австрийским исследовательским центром. Конкретным примером рационального и эффективного развития на основе кластерной модели может служить подъем автомобилестроения Австрии. В 2000 году около 30-ти тысяч работающих в автомобильном производстве, сконцентрированном в двух кластерах в землях Штирия и Верхняя Австрия, произвели 8,1 млрд долларов США продукции, или более 10% всего объема производства.

В автомобильный кластер Штирии входят 110 фирм. Технологическая цепочка простирается от добычи и переработки сырья, ключевых производственных процессов, логистики и программного обеспечения до переработки отходов производства. Выпускаемая продукция поставляется для 40 автомобильных марок, в регионе собирается 150 тыс. автомобилей ежегодно [4].

Специфика кластерного развития в Азиатском регионе состоит в сочетании чисто азиатских особенностей с характеристиками и западноевропейских, и североамериканских кластеров [2]. В Азиатском регионе сложился свой особый тип развития кластеров в экономике. В нем присутствуют черты и предпосылки, сближающие с Европейским регионом, но одновременно есть и чисто азиатские специфические особенности.

Исторически многие страны данного региона относятся к типу стран с длительной стагнацией политического и экономического развития, изолированности от мировых рынков, большой силой традиций восточных феодальных государственных образований. К числу черт сходства Азиатского региона с Западноевропейским можно отнести активность государственного начала в отношении развития кластерных инициатив.

Особенно ярким примером по эффективной реализации кластерных решений является опыт острова Хоккайдо в Японии, где в первой половине 1990-х годов была создана Центральная организация по обеспечению устойчивого развития и стимулированию развития промышленных кластеров. В процессе развития определяется область повышения деловой активности, ведутся обсуждения, готовится проект, формируется рабочая группа, создается наблюдательный совет, подготавливается план развития проекта [3].

По данным Европейской кластерной обсерватории [5] на сегодняшний день в 28 странах Западной и Восточной Европы функционирует 2101 кластер в различных отраслях экономики с общей численностью в 42 млн. сотрудников. При этом 11,5% из них осуществляют деятельность в агропромышленном комплексе, давая работу 4,5 млн. человек. По размерам самих кластеров, т.е. количеству занятых в них работников лидируют 2 страны – Испания и Литва, но это также может свидетельствовать и о низкой механизации труда.

По общему количеству агропромышленных кластеров среди европейских стран лидируют Греция и Испания, Болгария и Франция. Однако в двух европейских государствах – Мальте и Люксембурге, агропромышленные кластеры вообще отсутствуют, по причине того, что эти же две страны отличаются наименьшим количеством кластеров и в других отраслях экономики. При этом по удельному весу агропромышленных среди остальных кластеров с огромным отрывом от других стран Европы лидируют Болгария и Греция, также, как и общему количеству занятых в агрокластерах. При этом наиболее мощными кластерами в АПК с наибольшим количеством работников, но возможно с недостаточной машинной вооруженностью труда, отличаются также Литва, Ирландия, Румыния и Дания. При этом Дания среди стран ЕС является, пожалуй, наиболее передовой страной по агропромышленной кластеризации, разработавшей унифицированный подход к межфирменному сотрудничеству еще в 1989-1990 гг. и в которой уже успешно функционируют кластеры в АПК, где одним из известнейших является молочно-продуктовый кластер «Молочная вертикаль». Это обуславливается тем, что традиционно в

Дании животноводство имеет приоритет над растениеводством, большая часть продукции которого идет на корма, а молочное скотоводство преобладает над мясным, также развито свиноводство и птицеводство [6].

Во Франции в городе Монпелье в 1986 году для координации деятельности аграрных образовательных и научно-исследовательских учреждений и их выхода на европейский и мировой рынок технологий и инноваций была создана ассоциация Agropolis – Агрополис. В Великобритании с 2001 г. функционирует инновационный агропромышленный кластер Стокбриджский технологический центр, проводящий исследования и образовательные программы в отрасли растениеводства, садоводства и овощеводства закрытого грунта. Центр располагает 70 га орошаемых площадей, 40 современными теплицами с компьютерным управлением площадью от 12 до 1000 кв. м и хорошо оснащенными новейшим оборудованием лабораториями [7].

Зарубежный опыт свидетельствует о широком разнообразии правительственных организаций поддержки кластеров. Как правило, реализация кластерных стратегий предполагает наличие грантообразующих фондов (институтов, агентств), поддерживающих кластерные инициативы: например, Национальное агентство планирования DATAR (Франция), Информационная система поиска и классификации кластеров CASSIS (Люксембург), Национальный совет по конкурентоспособности (США), программа кооперации LINK (Великобритания). Кроме того, организовываются специальные институты, выполняющие функции по развитию, построению сетевых структур и их интернационализации. К ним можно отнести центры экспертизы (Финляндия), центры превосходства (США), консалтинговые, маркетингово-аналитические и брендинговые компании (Economic Competitiveness Group (США); институты и агентства, входящие в кластерные инициативы (Мюнхенский технический университет). Неотъемлемой частью инфраструктурного обеспечения кластерных стратегий является создание бизнес-инкубаторов, технопарков, особых экономических зон, которые, по сути дела, являются катализаторами образования региональных кластеров [8].

Вступление компании в кластер повышает ее статус, способствует росту внимания к ней со стороны финансовых агентств, благоприятствует росту международной репутации компании и популярности торговой марки, привлекает в регион дополнительные ресурсы. В свою очередь наличие в регионе кластера повышает роль региональных администраций, поскольку развивает и укрепляет экономику их региона, стимулирует экономический рост и ускоряет решение социальных проблем, создает условия для успешного развития более отсталых территорий [9].

Анализируя практику применения кластерного подхода в развитых и развивающихся странах с рыночной экономикой, можно сделать вывод об отсутствии единых общепринятых подходов и схем создания и функционирования кластеров. Каждое государство разрабатывает свои собственные подходы к образованию кластеров и их управлению и по-своему организует деятельность государственных органов, ответственных за реализацию национальной промышленной стратегии конкурентоспособности территории.

Таким образом, рассмотренный опыт подтверждает, что современное производство высоких технологий может базироваться только на процессах интеграции: горизонтальной, региональной, вертикальной. Прогресс движется ныне не разрозненными предприятиями, а их объединениями, группами, кластерами и сетями. Этот опыт особенно актуален для Казахстана, которому превращение в технологически развитую страну в мировой экономике является объективной и настоящей необходимостью.

Литература

1. Емельянов В.Е. Структуры международного бизнеса. – Мурманск: Изд-во МГТУ, 2008. - 88 с.

2. Курманов Р.Ж. Механизм формирования кластера в производстве и переработке сельскохозяйственной продукции (на примере Акмолинской области): диссертация... – Астана. 2009.
3. Адамова К.З. Кластеры: понятие, условия возникновения и функционирования. // Вестник Саратовского государственного технического университета им. Н.Г. Чернышевского. – 2008 г. - №34. – с.129-134
4. Екимова К.В., Федина Е.В. Теоретические аспекты использования кластеров в формировании конкурентоспособной экономики. // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2009 г. - №2. – с. 48-58
5. Cluster Observatory // <http://www.clusterobservatory.eu/index.html> 15.05.2013.
6. Черняев А.А., Сердобинцев Д.В. Развитие механизма интеграционных процессов в агропромышленном комплексе регионов Поволжья // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2015. – №5. – С. 45–49.
7. Сердобинцев Д.В. Модель функционирования региональных агропромышленных кластеров с элементами частно-государственного партнерства // Вестник Московского университета. Серия XXI Управление (государство и общество). – 2015. – №1. – С. 77–93.
8. Бауэр М.Ш., Окутаева С.Т. The competitive improvement of the livestock branch on the base of the regional cluster organization in Akmola region // Теоретический и научно-практический журнал «Проблемы агрорынка». - 2016, апрель-июнь. - С. 140-146.
9. Мантаева Э.И., Куркудинова Е.В. Мировой опыт кластерной модели развития // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2012. - №2(38). - С. 1-10.

Ж.М. Бұлақбай
Астана қ. (Қазақстан)

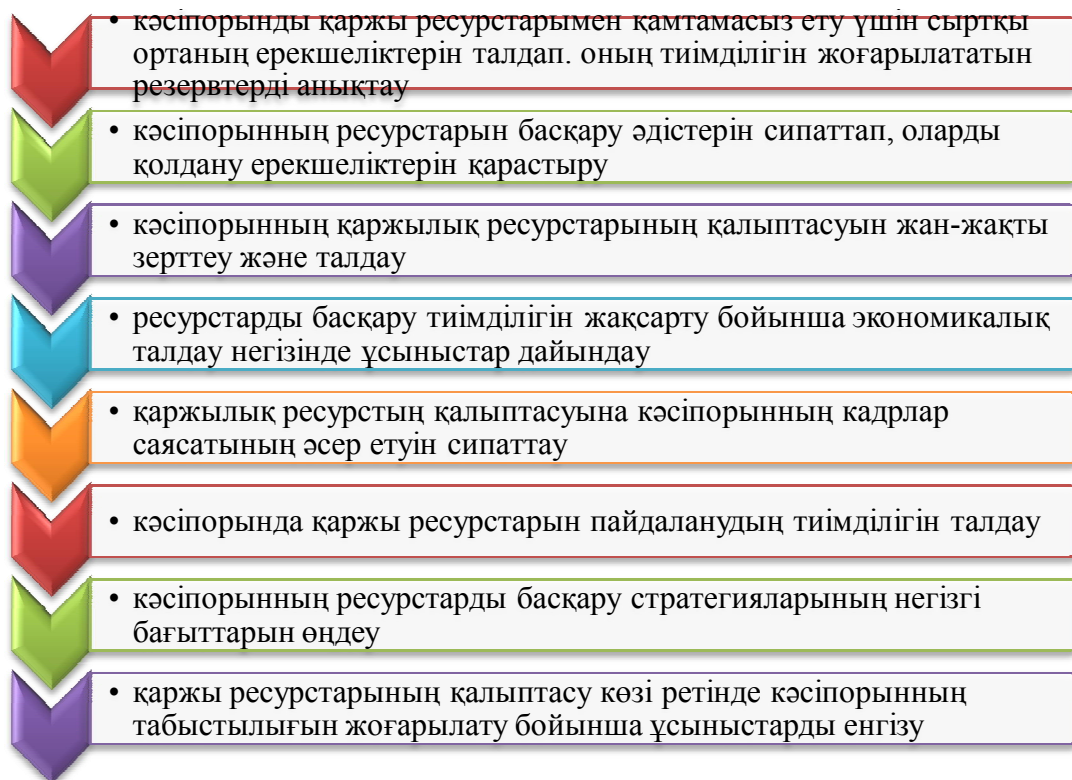
КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУҒА КӨШУІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Нарықтық экономика жағдайында ақша қаражаттарының қозғалысы шаруашылық шешімдерге тікелей немесе жанама әсер ететіндіктен, кез келген кәсіпорынның негізгі басқару объектісі қаржылық ағындар болып табылады. Сондықтан басшылардың көбі қалай болғанда да қаржылық қызметпен әрекет ете отырып, өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыруы қажет. Қаржы менеджменті қаржы ағымдарын басқару процесінде басқарудың дұрыс шешімдерін қабылдауға арналған критерийлерді әзірлеу және таңдауға, сонымен қатар сол критерийді ұйымның нақты жағдайын ескере отырып практикада да қолдануға мүмкіндік беретіндіктен, соңғы кездері қаржылық менеджменттің, кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін жоғарылатудағы рөлі өсе бастады [1].

Көптеген әдебиеттерде қаржылық менеджментті арттыру жолындағы мынандай міндеттер белгілі (1-суретте):

Қаржы менеджерлері қаржылық ресурстарды тиімді пайдалануға ерекше мән беріп отыр. Бәсекелестік дамыған ортада бәсекелестерінің көбеюі кәсіпорынға дәстүрлі пайдасын алуға кедергі жасап қана қоймай, кейде таза табыстың ең төменгі деңгейге дейін жеткізуі мүмкін, ал жасалған жұмыстардың өзіндік құны жоғарыласа, бәсекелестік қабілеті мүлдем төмендейтіні анық. Компанияның жағдайы апаттық деңгейге жеткен уақытта қаржылық жағдайды көтерудің жолдарын іздестіру бастайды, ал таппаған жағдайда кәсіпорынның қызметін тоқтату туралы шешім қабылдауға мәжбүр болады, қаржы бөлімінің басшысы шығындарды азайту, қаржыны басқарудың жүйесін жетілдіру, қаржы ресурстарын ұтымды

қолдану жолдарын іздестіре бастайды да, осында басты мәселе – ол осы шараларды жүзеге асырудың жолдарын есептеу болады.

Сурет 1 – Қаржы менеджерлерінің міндеттері

Қаржыны тиімді басқару меншікті капиталдың тұрақты өсуіне, нарықтағы бәсекелестік позициясының жақсаруына, ұзақ мерзімге экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге жағдай жасайды [2].

Яғни, қаржы менеджменті кәсіпорынның стратегиялық және тактикалық мақсаттарына жету жолында қаржылық ресурстардың ең ұтымды көздерін тарту арқылы ақша ағындарын басқаруға мүмкіндік береді десек болады.

Кәсіпорынның пайда табуы мен бәсекеге деген қабілеттілік деңгейі қаржылық менеджментті тиімді пайдалануымен тығыз байланысты болғандықтан, ұйым үшін оның қандай түрін қолдану керек екендігі өте маңызды. Қазіргі уақытта компанияларда қаржы менеджментінде басқарудың түрлері кең тараған (2-суретте көрсетілген). 2-суреттегі сызбадан, қаржылық менеджментті арттырудың басты шарты – қаржы тұрақтылығын неғұрлым жоғарылату екендігін байқауға болады.

Сурет 2 – Қаржы менеджментінің түрін таңдау бойынша ұсыныс

Қаржылық тұрақтылық – кәсіпорынның үздіксіз қызметін қамтамасыз ете алатын қаржылық ресурстарының жай-күйі. Өндіріген өнім көлемі азайып, ал өнімнің өзіндік құн жоғарыласа ұйымның қаржылық тұрақтылығы міндетті түрде төмендейді [3]. Оған бірнеше ішкі және сыртқы факторлар ықпал етеді. Ішкі факторлар өз жұмысын ұйымдастыруына байланысты болса, сыртқысы кәсіпорынның еркіне бағынбайды. Ішкі факторлар ішінде ең негізгісі – өнім өндіру мен қызмет көрсетудің құрылымы және құрамы. Сонымен қатар, тұрақты және өзгермелі шығындардың арақатынасы да маңызды болып табылады.

Қаржы тұрақтылығының тағы бір басты факторы – бұл қаржылық ресурстардың құрамы, оларды басқарудың стратегиясы мен тактикасын дұрыс таңдай білу [4]. Шаруашылық субъектісі қаржылық ресурстарының ішінде таза табыс көп болған сайын, соғұрлым өзін еркін сезіне алады. Қаржы тұрақтылығына қарыздық капиталдың, яғни несие нарығының да ықпалы өте зор. Кәсіпорын ақшалай қаражаттарды көп тартқан сайын оның қаржы мүмкіндіктері де соғұрлым өсетін болады, дегенмен, онымен қатар қаржының тәуекелділігі де артуы ықтимал, яғни өзінің кредиторларымен мерзімінде есептесуі жөніндегі сұрақ туындайды.

Сыртқы факторлар: шаруашылықты жүргізу жағдайының экономикалық әсері; техника мен технологияның дамуы; нарықтағы сұраныс пен тұтынушы табыстарының деңгейі; Қазақстан Республикасының салық және кредит саясаты; кәсіпорынның қызметін бақылау, сыртқы экономикалық байланыс, т.б. туралы заңдар мен актілер.

Сондай-ақ, қаржы тұрақтылығын арттыру үшін жалпы активтердің құралу көздерінің ішінде меншікті қаражаттың үлесін неғұрлым көбірек өсіру қажет, қаржы тұрақтылығын қалыпты жағдайда ұстаудың бірден-бір жолы – ұзақ мерзімдік стратегияны қалыптастыру. Компанияның басты мақсаттары, дәлірек айтқанда алдағы кезеңдегі кәсіпорынның қызмет

ету бағытын, өнім өндірудің (қызмет көрсетудің, атқарылатын жұмыстардың) сапасын жоғарылатудың, минималды шығын жұмсау арқылы өндіріс тиімділігін қамтамасыз етудің, өзіндік құнды азайту мен табыстылықтың жеткілікті деңгейін қамтамасыз етудің жолдары көрсетілуге тиісті. Стратегиямен байланысты шешім қабылдаған уақытта оның ұйымның қолынан келетін мүмкіндіктерімен сәйкес келуін, стратегияны жүзеге асыруға керекті қаржылық қаражаттардың бар болуы мен олардың дұрыс мақсатқа пайдаланылуын және де тәуекелділік деңгейін ескере білген дұрыс, капиталдың айналымдылық жылдамдығын арттыру арқылы да меншікті капиталдың көлемін өсіруге болады.

Жалпы алғанда, кәсіпорындардың стратегиясы қаржылық ресурстарды, оның қызметінің тиімділігін және қаржы тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталуын қамтамасыз етуге тиісті. Сондықтан, қаржылық ресурстарды арттырудың мынандай жолдарын ұсынамыз (3 сурет).

Сурет 3 – Компанияның қаржы ресурстарын арттырудың жолдары

Компанияның қаржылық тұрақтылығы және жағдайының жалпы жақсы деңгейде екенін, дегенмен әлі де арттырудың қажеттігін анықтадық, сол себепті оның қаржы менеджментін жоғарылату үшін келесі тәсілдерді ұсынамыз: ұзақ мерзімге арналған стратегия құру; сапалы жұмыс жасау үшін қызметкерлеріне қолайлы жағдай жасау; компания туралы ақпараттарды әлеуметтік желілерде неғұрлым көбірек жариялап, тұтынушылар санын арттыру; пайданы арттыру үшін өзіндік құнның көлемін азайту; ұйымдастыру шығындарын төмендету; негізгі капиталдың үлесін жоғарылату; келесі жылға арналған жоспарлы балансты есептеу.

Әдебиеттер

1. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами. / И. А. Бланк. – М.: Издательство «Омега-Л»: ООО «Эльга», 2011. – 708 с.
2. Попов В.М., Ляпунов С.И., Мурузалиева С.Ю., Медведев Г.В., Касаткин А.А., Безлепкин И.В. Бизнес-планирование: Учебник / Под. ред. Попова В.М. и Ляпунова С.И. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 672 с.
3. <http://www.finman.ru/annotations/2016/4/> Финансовый менеджмент №4 2016. Станиславчик Е.Н. Мониторинг финансового равновесия как составляющая экономической безопасности.
4. <http://www.finman.ru/annotations/2016/4/> Финансовый менеджмент №4 2016. Шестакова Е.В. Ключевые показатели оценки финансового состояния компании в условиях кризиса.

Г.К. Беспаява
А.А. Мухамадиева
г. Семей (Казахстан)

ДУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ БАКАЛАВРОВ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ СПЕЦИАЛЬНОСТЯМ: ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Республика Казахстан признана мировым сообществом как государство с рыночной экономикой, как страна, достигшая за короткий промежуток времени, после приобретения независимости, значительного роста экономики. Вхождение в мировое экономическое сообщество потребовало от системы образования страны кардинальных изменений. Казахская система высшего образования развивается в русле общемировых тенденций

Республика является первым центрально-азиатским государством, которое удостоилось чести присоединиться к Болонской декларации и стать полноправным участником европейского образовательного пространства.

В ежегодных Посланиях Президента Казахстана важное место занимают вопросы модернизации системы профессионального образования с учетом потребностей индустриализации и выводу его на международный уровень развития. Особое внимание в документе обращено на укрепление связей учреждений образования с производством, бизнесом, рынком труда.

В Послании народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Президент страны отметил: «В ближайшие 2-3 года надо сформировать ядро национальной системы дуального профессионального образования».

Развитие процессов глобализации экономики и бизнеса требует постановки новых целей перед высшим образованием – подготовки профессиональных кадров, способных эффективно работать в изменившихся условиях рынка.

Становится очевидным, что национальные системы высшего образования не могут развиваться вне глобальных процессов и тенденций, вне запросов мирового рынка труда. Система профессионального образования и обучения напрямую зависит от рынка труда и работодателей.

В настоящее время наблюдается механистический подход к организации учебного процесса, отставание предложений образовательных услуг от потребностей рынка труда. Разрыв между подготовкой специалистов и требованиями работодателей в Казахстане стал проблемой последних лет.

В этом отношении важное место в настоящее время уделяется системе дуального образования. Благодаря увеличению роли практической подготовки будущие специалисты осваивают производственные навыки уже на стадии обучения. Достигается это путем увеличения практической составляющей учебного процесса и проведения занятий непосредственно на рабочем месте.

Дуальная система – это вид профессионального образования, который подразумевает получение теоретических знаний в учебном заведении и практических навыков на рабочем месте обучающего предприятия. Большая часть обучения проходит у работодателя, так что по его завершении у выпускника есть практический опыт и навыки, применимые на конкретных рабочих местах.

Дуальная форма обучения имеет преимущества:

- позволяет укрепить практическую составляющую учебного процесса;
- помогает решить задачу подготовки специалистов, полностью готовых к выполнению конкретных трудовых функций;
- повышает профессиональную мобильность и конкурентоспособность выпускников на рынке труд;

–открывает дополнительные возможности повышения эффективности подготовки кадров высшей квалификации;

–способствуют более разностороннему профессиональному развитию учащихся;

–обеспечивает взаимосвязь различных систем (наука и образование, наука и производство), что приводит к качественным изменениям в профессиональном образовании.

Работодателям экономически целесообразно инвестировать в образование, поскольку они получают готового специалиста.

Подготовленные кадры по окончании обучения сразу могут быть задействованы в производстве необходимость профессиональной адаптации отпадает.

Дуальная система образования предусматривает сочетание обучения в учебном заведении с периодами производственной деятельности. Параллельно с обычными занятиями в вузе студенты ходят на работу на конкретное предприятие, где приобретают практический опыт. Предприятие предоставляет условия для практического обучения и несет все расходы, связанные с ним, включая возможную ежемесячную плату обучающемуся. Учебные заведения на равноправной основе сотрудничают с предприятиями, на базе которых осуществляется производственное или практическое обучение.

Анализ дуальной формы обучения создает предпосылки внедрения наиболее эффективных ее элементов в систему профессионального образования стран с рыночной экономикой. Система успешно функционирует во многих европейских и азиатских странах (Германия, Франция, Китай).

Казахстан имеет все условия для успешного развития дуального образования. Внедрению дуального образования в Казахстане мешают некоторые административные барьеры. Имеются проблемы в организации производственной практики – они связаны с необходимостью отвлечения определенных людей предприятия. Главное, что тормозит развитие дуального образования – это инвестиции. Отечественные предприниматели в большинстве не готовы вкладывать средства в подготовку кадров. У многих владельцев малых и средних предприятий просто нет денег, чтобы вложиться в образование.

Для стимулирования предприятий, работающих по дуальной системе, Министерством предложено уменьшение налогооблагаемого дохода на сумму расходов на подготовку, переподготовку кадров. Существующее налоговое законодательство экономически не стимулирует оказание материальной и финансовой помощи учебным заведениям. Поэтому изучается вопрос о возможности внесения дополнений в Налоговый кодекс РК, которые предусматривали бы льготное налогообложение расходов, направляемых на образовательную деятельность. В частности, предлагается средства предприятий и организаций, расходуемые на эти цели, отнести к затратам, а не выделять из прибыли.

Наш вуз имеет возможность контактировать с предприятиями региона. Несмотря на то, что система дуального обучения находится в стадии эксперимента, в нашем университете она уже стала востребованной и зарекомендовала себя с лучшей стороны.

С 2015 года в городе Семей запущена программа «КИУ- Нарбота 2020», инициаторами которой являются ведущие предприятия региона.

Цель программы – поддержка молодежи в получении качественного профессионального образования и содействие в трудоустройстве выпускников вуза. Многие компании и предприятия, такие как ТОО «Шпалопродиточный завод», ТОО «Казцемент», ТОО Семейская кондитерская фабрика «Kondiz», ТОО «Гостевой дом Бинар» и др., входящие в бизнес-ассоциации сотрудничают с Казахстанским инновационным университетом и студентами последних курсов: формируют для себя кадровый резерв, обеспечивают прохождение практики, защиту дипломных проектов, проводят презентации своих предприятий, участвуют в формировании востребованных практикой дисциплин, организуют на предприятиях филиалы кафедр и оказывают помощь в оснащении лабораторным оборудованием.

Таким образом, дуальная система обучения способствует повышению качества учебного процесса, приближению уровня квалификации кадров к потребностям отраслей экономики и работодателей, укреплению связей обучения с производством, внедрению в образовательный процесс актуальных тенденций современного бизнеса и производства, улучшению системы трудоустройства выпускников университета.

Литература

1. Послание Президента РК народу Казахстана от 17 января 2014 «Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее».
2. Барсуков Юрий. Инновационное развитие: вузовский аспект. Республиканский общественно-политический журнал «Мысль», 1.12.
3. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг.
4. <http://altaynews.kz/18525-educational-system-east-kazakhstan-theory-practice.html>

Е.В. Крушинская
Д. Славецкая
г. Астана (Казахстан)

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИПОТЕКИ (ЗАЛОГА НЕДВИЖИМОСТИ) КАК СПОСОБА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА

Несмотря на то, что в настоящее время законодатель в ГК РК предлагает достаточное количество способов, обеспечения исполнения обязательств, наиболее надежным способом остается залог недвижимого имущества. Данный вид обеспечения максимально гарантирует удовлетворение всех требований кредитора если не самим должником, то за счет стоимости заложенного имущества.

Преимущество данного способа обеспечения заключается в том, что: во-первых – недвижимость, выступающая предметом обеспечения исполнения обязательств должника является высоко ликвидным товаром.

Во-вторых, данный способ обеспечения предоставляет исполнение обязательства в том размере, какой имеется на момент исполнения обязательства, включая возмещение убытков, судебных издержек, неустойки и иных расходов.

Обеспечивает взыскание дополнительных расходов залогодержателя.

В-третьих, залогодержатель имеет право получить удовлетворение своих требований к должнику из стоимости заложенного недвижимого имущества преимущественно перед другими кредиторами [1, с.10-12].

Исходя из изложенного, основной ценностью ипотеки является максимальная гарантия удовлетворения всех требований кредитора если не самим должником, то за счет стоимости заложенного имущества.

Кроме того, угроза утери имущества, выступающего предметом залога при обращении на него взыскания, может служить дополнительным стимулом, побуждающим должника к исполнению принятых на себя обязательств.

Надежность сделок, обеспеченных залогом, достаточно велика.

Кредитование под залог недвижимости помогает решить не только вопрос возврата выданного займа или полученных по другим сделкам денежных средств, но и решить множество социальных и иных проблем.

Острой проблемой во многих государствах является жилищная проблема. Вопрос приобретения жилья волнует миллионы граждан всех стран, желающих улучшить свои жилищные условия, однако не имеющих достаточных средств для покупки жилья. В настоящий момент при темпах роста цен на жилые помещения для большинства казахстанцев единственным и максимально объективным способом приобрести жилое помещение становится ипотека. Ипотека позволяет приобрести жилье сразу, дает залогодателю возможность после передачи в залог пользоваться заложенным имуществом и оплачивать его стоимость в рассрочку. Немало важным данный вопрос становится в связи со значительным сокращением государственного финансирования строительства в Казахстане для обеспечения населения жильем. Решением указанной проблемы в ряде случаев становится ипотечное кредитование. На сегодняшний день ипотечное жилищное кредитование является одним из приоритетных направлений государственной жилищной политики [2, с. 28]. Однако указанный вопрос в достаточной мере не урегулирован, возникают правоприменительные проблемы при применении и толковании законодательства об ипотеке. В период финансового кризиса наблюдается рост нарушений заемщиками обязательств по погашению кредитов, а также злоупотребление залогодержателей своими правами при обращении взыскания на заложенное имущество.

В связи с чем совершенствование законодательства об ипотеке недвижимого имущества приобретает особую необходимость и актуальность.

Важнейшей предпосылкой развития института ипотеки послужило нормативное регулирование данного правоотношения. Правовое регулирование данного института осуществляется прежде всего Гражданским кодексом РК и Законом «Об ипотеке недвижимого имущества» (далее – Закон).

Однако популярность данного института, создающая видимость того, что данным способом обеспечения возможно решить практически все вопросы и при неисполнении должником обязательства, кредитор гарантированно получит удовлетворение своих требований из стоимости заложенного имущества, на практике выглядит иначе.

При применении ипотеки возникает множество неразрешенных проблем. При разрешении споров в судебном порядке, а также при реализации заложенного имущества для удовлетворения требований кредитора на практике мы сталкиваемся с различным толкованием и применением норм законодательства.

Ипотека является разновидностью залога без передачи заложенного имущества залогодержателю, представляет собой залог недвижимости для обеспечения денежного требования кредитора к должнику и является акцессорным обязательством, т.к. в случае прекращения основного договора прекращает свое действие и договор об ипотеке [3].

Анализ теоретических источников показал, что некоторые авторы современных научных трудов, юристы и простые обыватели отождествляют понятия «ипотека», «ипотечный кредит» и «жилищный кредит», что вызывает нередко путаницу в терминологии [4, с. 8 - 50]. Однако отождествлять данные понятия нельзя, поскольку ипотека - это вид залога, выступающего способом обеспечения исполнения обязательства. Ипотечный кредит - это кредит, обязательства, по возвращению которого обеспечены залогом недвижимого имущества (ипотекой).

При заключении договора ипотеки следует помнить о том, что помимо общих положений о гражданско-правовых договорах к договору об ипотеке применяются специальные положения Закона РК «Об ипотеке недвижимого имущества» [5].

Форма данного договора регламентирована ст.6 названного Закона, в соответствии с п.1 данной статьи, договор об ипотеке заключается в письменной форме, п.2 предусмотрено нотариальное удостоверение по желанию сторон. Таким образом, к договору о залоге недвижимости применяются общие правила о соблюдении простой письменной формы, каких-либо специальных положений относительно квалифицированной письменной формы, порядка его подписания законодательство не содержит.

Стороны могут предусмотреть в договоре залога условие о порядке реализации заложенного имущества, взыскание на которое обращено по решению суда, или условие о возможности обращения взыскания на заложенное имущество во внесудебном порядке.

Договор ипотеки, как и любой другой гражданско-правовой договор, является не только юридическим фактом, устанавливающим юридическую связь, взаимоотношения между субъектами договора, но и средством правового регулирования общественных отношений [6, с. 134-140].

Соответственно при заключении договора несогласование тех или иных условий, касающихся прав и обязанностей сторон, порядка исполнения договора, условий о порядке обращения взыскания на имущество, выступающее предметом ипотеки, и иных условий договора, может повлечь наступление неблагоприятных последствий как для одной, так и для обеих сторон.

В связи с этим законодатель устанавливает достаточно обширный, по сравнению с другими гражданско-правовыми договорами, перечень условий договора о залоге недвижимости, которые признаются существенными.

В ст. 7 Закона установлены существенные условия договора, при отсутствии которых он признается недействительным. Исключением является отсутствие условия о том, у какой из сторон находится заложенное имущество, поскольку в соответствии со ст.1 Закона заложенное имущество всегда находится у залогодателя. Этим обусловлена привлекательность данного договора для залогодателя.

В соответствии с п.1 ст.7 Закона к существенным условиям отнесены предмет договора, имя (наименование) и место жительства (место нахождения) залогодателя и залогодержателя, существо, размер и срок исполнения основного обязательства, обеспеченного ипотекой.

Так как предметом договора об ипотеке является недвижимое имущество и поскольку предметом договора ипотеки может быть только индивидуально определенная вещь, идентификация предмета договора начинается с указания на то, какой разновидностью недвижимого имущества оно является (земельный участок, квартира, жилой дом и т.д.). Если недвижимость имеет название, оно указывается в договоре. Место нахождения недвижимого имущества как правило определяется его адресом, а при его отсутствии (в частности, если речь идет о земельных участках) - привязкой к определенной местности. Под описанием имеется в виду совокупность признаков индивидуализирующих данное имущество, позволяющих отличить его от других.

Предметом ипотеки может выступать любое, зарегистрированное недвижимое имущество, которое в соответствии с законодательством РК может быть отчуждено залогодателем в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения должником обеспеченного залогом обязательства, за исключением государственной собственности.

Также в договоре об ипотеке должно быть указано право, в силу которого заложенное недвижимое имущество принадлежит залогодателю. Как уже было отмечено, это может быть право собственности, право хозяйственного ведения и др. Поскольку любые права на недвижимое имущество подлежат государственной регистрации, в договоре должен быть указан орган, осуществивший регистрацию.

При ипотеке земельных участков в договоре необходимо указывать категорию земель и вид разрешенного использования земельного участка, ограничения, если они имеются [7].

Не урегулированным в достаточной мере остается вопрос оценки. Чтобы максимально избежать риска, очень важно грамотно и объективно проводить оценку предмета договора ипотеки. По общему правилу оценка осуществляется по соглашению сторон.

Таким образом, наряду с закрепленными существенными условиями договора ипотеки в действующем законодательстве, предлагается закрепить в качестве таковых и условие об оценке предмета ипотеки, учитывая важность данного института для соответствующего договора; путем внесения соответствующего пункта в ст. 7 Закона.

Также остаются проблемными вопросы удовлетворенности требований залогодержателя. Положения в законодательстве РК в данной сфере остаются неизменными, что приводит к различным спорам, в связи с чем институт ипотеки теряет свою основную цель, удовлетворения требований залогодержателя преимущественно перед другими кредиторами должника. Поэтому предлагается изложить данную норму, например, следующим образом: «Требования залогодержателя удовлетворяются из выручки от продажи заложенного имущества... без соблюдения очередности..., установленной текущим законодательством».

Литература

1. Матюхин Г.Г. Ипотека. От истории – к современности // Банковское дело. – 2003. № 1.
2. Поздеева М. Опасности ипотеки // Жилищное право. 2012. № 2.
3. Гражданский кодекс РК от 27.12.1994 года (по состоянию на 14.07.2017 г.), введен в действие Постановлением Верховного Совета РК от 27.12.1994 года № 269-ХІІ// Информационно-правовая система «Параграф»: [Электронный ресурс]//Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
4. Бевзенко Р.С. Борьба за залог: третий этап реформы залогового права России [Электронный ресурс] //Вестник гражданского права. -2015. - № 2. Режим доступа: <http://mvgr.ru/articles/5/467>.
5. Закон РК «Об ипотеке недвижимого имущества» от 23.12.1995 года за №2723, (по состоянию на 27.02.2017 г.) // Информационно-правовая система «Параграф»: [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
6. Ивасенко А.Г. Земельная ипотека: подходы к определению, функции и отличительные черты. // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 373.
7. Комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей // Рук. автор. кол. М.И. Брагинский. – М.: Юрист, 2005. Справочно-правовая система «Консультант Плюс»: [Электронный ресурс]//Подготовлен специалистами АО «Консультант Плюс».

**Ғ.Т Алпамыс
Д.М. Айкупешева
Астана қ. (Қазақстан)**

ҰЙЫМДАҒЫ ПЕРСОНАЛДАРДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

Нарықтық экономикаға өту басқару жүйесін жаңаша қалыптастыруды талап етеді. Кәсіпорынның тиімді қызмет етуі көп жағдайда басқару шараларына байланысты. Сол себепті басқаруды ұйымдастырудың маңыздылығы әрбір ұйым, әрбір қор, әрбір кәсіпорын үшін өте маңызы зор. Өйткені кәсіпорын аз шығын мен көп пайда табу үшін тиімді басқару, жоспарлау, ұйымдастыру, жігерлендіру, бақылауды жақсы жүргізе білуі керек.

Персоналдарды басқару – ұйым мақсатына жету үшін бағытталған, оның қызметкерлеріне арнайы әдістердің көмегімен ұйымдастыру әсерінің үрдісі.

Әрбір ұйымда кадрлық саясатты тиімді қызмет үшін жетілдіру керек.

Біріншіден, басшыға кадрларды іріктеу және берілген жұмыстың толық кешенін: қызметкерді жұмысқа жалдаудан бастап жұмыстан босатуға дейінгі жүйелігін күшейту керек.

Екіншіден, ұйымның тұрақты жұмыс істеуі, оның дамуын жоспарлау үшін кәсіпорынның ұзақ мерзімді кадрлық саясатын жоспарлау аса маңызды болып табылады.

Үшіншіден, көптеген компанияларда кадрлар немесе адами ресурстарды басқару қызметінің бөлімшелері көбінесе кәсіпорындардағы жұмыскерлер санын жоспарлауға үйренген.

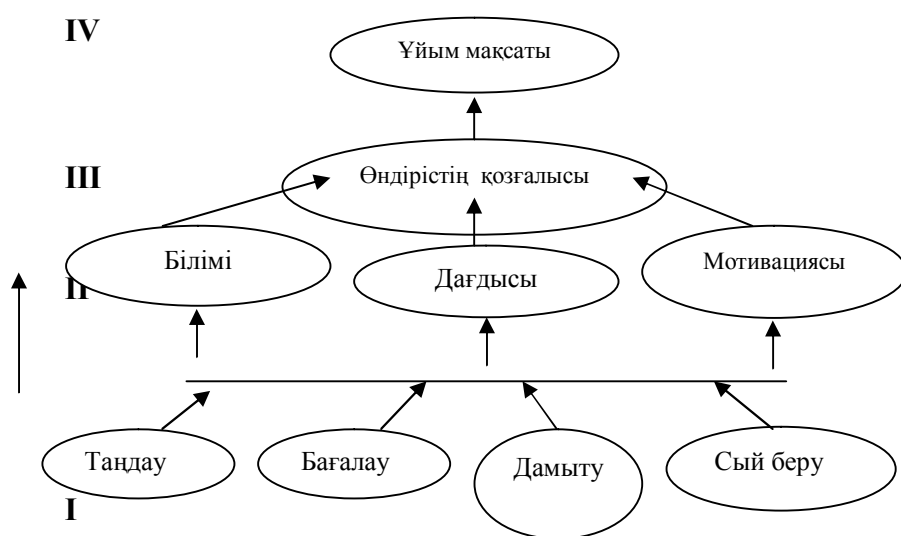
Осы элементтердің барлығы командалық-администрациялық жүйеде қанағаттанарлық рөл ойнайды. Бір уақытта персоналдарды басқару өндірісті, қаржы мен маркетингті басқаруда бір қатарда тұрады.

Енді, қазіргі уақыттағы персоналдарды басқару жүйесі қалай құрылады?

Оны төрт деңгейде көрсетуге болады (Сурет 1).

Бірінші деңгейге (I) Компанияның персоналдарды басқару әдісі кіреді: персоналдарды тарту әдісі (жинау, таңдау, адаптация), персоналды бағалау (аттестация), персоналдарды дамыту (оқыту, карьераны жоспарлау, кадр резервін құру), персоналдарға сыйақы беру әдісі (материалды және моральды стимулдау, әлеуметтік жеңілдік) және т.б. Қызметтің өсуі, қызметкерлердің карьералық өсуі – ол персоналдарды стимулдау. Қызметкерлер бұл жерде ауыр жұмыс сыйақымен марапатталатынын біледі.

Сурет 1: Персоналдарды басқару жүйесі

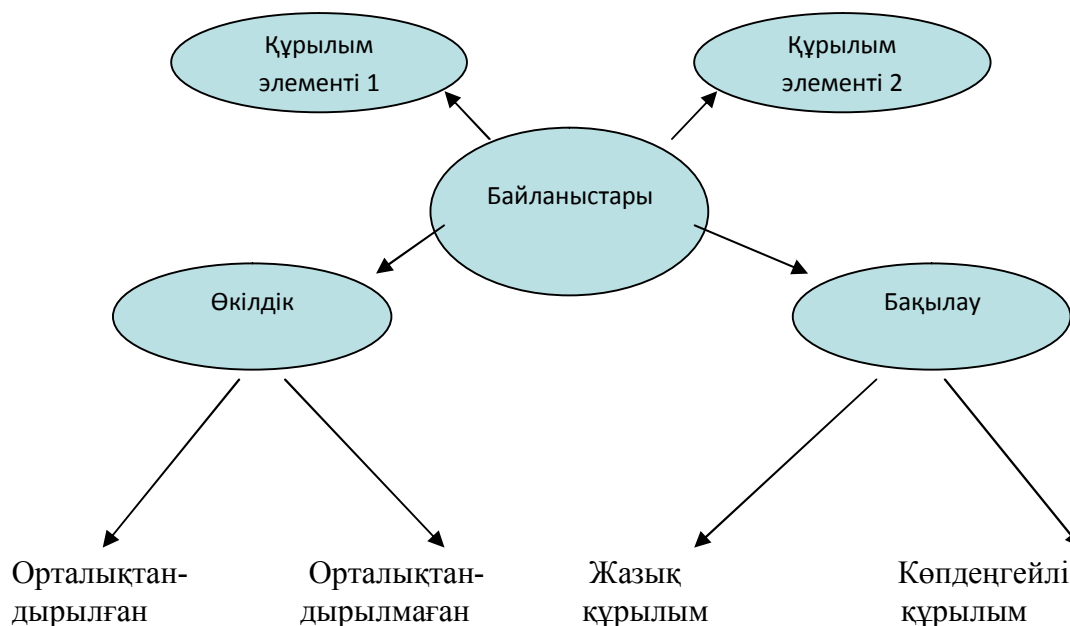
Ұйым құрылымы – ол мақсатқа жету үшін техникалық, өндіріс және адам компоненттерін қосатын арақатынас суреті.

Ұйымдастыру құрылымының түсінігінің қайнар көзі болып табылатындар:

- объектілер (немесе элементтері);
- байланыстары;
- өкілділік;
- деңгейлері.

Ұйымдастыру құрылымының *элементтерін* - бөлек жұмысшылар, бөлек қызметкерлер және олардың топтары ретінде атайық, мысалы, бөлімшелер немесе басқарма, немесе департамент және т.б. Жоғарыда аталған элементтер ұйымда өзара әрекеттеседі. Ол әрекеттесуді не қамтамасыздандырады? Ұйым құрылымының элементтері арасында *байланыс* қамтамасыздандырады. Ол байланысты қалай жүйелендіруге болады? Ол жүйені былай жүйелендіреді, мысалы, қызметкерлерді немесе бөлімшелерді *өкілділік* дәрежелеріне бөліп береді, бұл жерде біз орталықтандырылған және орталықтандырылмаған түрлі дәрежелерді, қызметкерлерді немесе бөлімшелерді түрлі *бақылау* жүйесі туралы айтамыз, бұл жерде біз көпдеңгейлі немесе жазық құрылымдар (*деңгейлер*) туралы әңгіме жүргізіледі (сурет 4).

Сурет 4. 1. Ұйымдастыру құрылымы

Персоналды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымы – бұл персоналды басқару жүйесі мен лауазымды тұлғалардың өзара байланысқан жиынтығы. Персоналды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымын жасау келесі кезеңдерден тұрады: персоналды басқару жүйесінің мақсатын қалыптастыру; басқару функциясының құрамын анықтау; басқару функциясының құрамын қалыптастыру; ұйымдастырушылық құрылымның кіші жүйелер құрамын қалыптастыру; барлық деңгейдегі бөлімшелердің мамандары мен жетекшілердің құқықтары мен жауапкершіліктерін анықтау; кіші жүйелер арасында байланыстарды бекіту; бөлімшелердің саны мен атқаратын функцияларының еңбек сыйымдылығын есептеу; ұйымдастырушылық құрылымның кескін үйлесімін құру.

Персоналды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымын құру процесіндегі маңызды кезең – оның кіші жүйелерінің арасындағы байланыстарды қалыптастыру болып табылады. Бұл жағдайда байланыстың түрі, оның маңызы, мерзімділігі, материалдық негізі нақты белгіленуі қажет. Құрылымдық байланыстың төрт түрін бөліп көрсетуге болады: сызықтық бағыну (тікелей әкімшілік жасау); функционалды жетекшілік ету (әдістемелікпен қамтамасыз ету, басқа бөлімшелерге кеңес беру); бірге қызмет атқару (жұмыстарды бірге атқару); функционалды қызмет көрсету (шешімдерді қабылдау процесін қамтамасыз етуде көршілес бөлімшелердің ақпараттарды дайындауы немесе басқа да жұмыстар).

Қызметкерлерді басқару жетілдіру жүйесін әрі қарай шетелдік ұйымдардың жинақтаған тәжірибесіне сүйенуі керек. Бірінші кезекте, бұл шет елдік ұйымдардың ішкі мамандар дайындығына жағдай жасауындағы, мемлекеттік қаржыландыру аясындағы дамытылған тәжірибесін өз банктеріне кіргізуге саяды. Мемлекет пен ұйымның байланысы мыналардан көрінеді: қаржыландыру, салықтық саясат, әлеуметтік сауықтандыру және қамтамасыз ету, ақпараттық және құқықтық инфраструктура құрастырылуы.

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде мемлекет тарапынан осы жоғарыда айтып кеткен материалдық, әлеуметтік жағдайлар жасау, мамандарды дайындау және қайта дайындауда қаражат мәселесін көтерудегі мемлекет пен ұйымның өзара байланысқан негізде қарым-қатынас орнатады. Жастарды алғашқы кәсіби дайындауға келетін болсақ, мемлекеттік органдар ең алдымен фирма ішіндегі оқытуды қаржыландыруда тікелей көмектесе отырып оларға жағдай жасайды. Персоналдарды үнемі қайта дайындықтан өткізіп отыру қажеттілігі

барлық нарықтық экономикасы дамыған елдерде фирмалардың мамандандырылған бөлімшелерінің құрылуына әкелді: оқыту орталықтары және курстары, мамандық саясат бөлімдері және т.б.

Персоналды басқару – іс-әрекеттің функционалды ортасы, оның мәселесі – кәсіпорынды керек уақытта, қажетті мөлшерде және талап етілетін сапада кадрлармен қамтамасыз ету, оларды дұрыс орналастыру және ынталандыру. Персоналды басқару мақсаты жалпы ұйымның игілігі мен жұмыскерлердің жеке мүдделерін ескере отырып, әрекет ететін еңбекке қабілетті ұжымды қалыптастыру болып табылады.

Ұйымның персоналын басқару жүйесі жалпы және сызықтық басқарудың кіші жүйелерінен, сонымен қатар, бірыңғай функцияларды орындауға мамандандырылған бірқатар функционалды кіші жүйелерден тұрады. Жалпы және сызықтық басқарудың кіші жүйесі: ұйымды бүтіндей басқару, жеке функционалды және өндірістік бөлімшелерді басқару жұмыстарын атқарады.

Сонымен, ұйымдағы персоналды басқару жүйесі ұйымды бүтіндей, келесі функционалды және қамтамасыз ететін кіші жүйелерден тұрады: персоналды жоспарлау және маркетинг; персоналды жалдау және есепке алуды басқару; еңбек қатынастарын басқару; бір қалыпты еңбек жағдайын қамтамасыз ету; персоналды дамытуды басқару; персоналдың мінез-құлқын мотивациялауды басқару; әлеуметтік дамытуды басқару; басқарудың ұйымдастырушылық құрылымын талдау; персоналды басқару жүйесін құқықтық қамтамасыз ету; персоналды басқару жүйесін ақпараттық қамтамасыз ету; персоналды басқару жүйесін техникалық қамтамасыз ету.

Әдебиеттер

1. Аманшаева, Д.М. Нарықтық қатынастар жағдайындағы кәсіпорынның кадрлық саясатының ерекшеліктері [Текст] / Д.М. Аманшаева // Транзитная экономика, 2009 - № 1.

2. Дейнека А.В., Беспалько В.А. Управление человеческими ресурсами; Дашков и Ко - Москва, 2012. - 392 с.

3. Сирченко А.Е. Кадровая политика как инструмент управления персоналом // Молодой ученый. – 2015. – №12. – С. 496-499.

4. Одегов Ю.Г., Лабаджян М.Г. Кадровая политика и кадровое планирование; Юрайт - Москва, 2014. – 444 с.

5. Кадрлық потенциялық пайдалануды жетілдіру стратегиясы// Экономика негіздері. – 2015. - № 3.

6. Арапова Г.М., Қонысова Ш.М. Әлеуметтік-мәдени сервисте персоналды басқару. Оқу құралы. – Шымкент: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті, 2012. – 160 б.

7. Ахметов К.Ф. Менеджмент негіздері, – Алматы, 2005

Интернет сілтемелері:

1. <http://freepapers.ru/68/servistk-yzmet/267099.1755666.list11.html>

2. <http://referat-kz.kz/referattar/onerkasip-ondiris/306-personaldy-basaru-zhyesn-mn-negzgbayttary-dster-zhne-personaldy-zhosparlaudy-yymdastyrody-negzg-aspektler.html>

3. <http://stud24.ru/management/ksporyda-personaldy-basaru/177864-517786-page2.html>

4. <http://bigox.kz/personaldy-tiimdi-baskarudyn-sheteldik-tazhiribesi/>

5. http://studentke.com/personaldyi_timd_basarudyi_sheteldk_tzhribes

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕНДІРУДЕГІ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

90-жылдардан басталған реформалардың алға басуы, қоғамдық және экономикалық өмірге жаңа инструменттер мен түсініктерді енгізді. Олардың қатарында ипотека түсінігі. Елімізде экономика дамуының қазіргі таңдағы жағдайлары нарықтық экономиканың қажетті инструменттерінің бірі – ипотеканы қайта өмірге әкелуге көмектеседі. Ипотеканы ынталандыру бойынша шешілетін мәселелердің кешендігі, тұрғындар үшін тұрғын үй құрылысын ынталандыру барысында әлеуметтік рөлді орындаудан бастап және коммерциялық жобаларды қаржыландыру проблемаларын аяқтаумен оған үлкен салмақ береді. Ипотекалық қаржыландыру механизмдерінің жалпы экономикалық қарқынның ынталандыруымен байланысы маңызды. Олардың дамуынан ипотеканы ынталандыру қазірде құлдыраудың әр түріне төтеп берудің танымал әдістерінің бірі. Бүтіндей нақты сектордың және жекелей құрылыстың стагнациясы нәтижесінде қалыптасқан жағдайлар, құлдыраудан шығуға көмектесетін құрал ретінде де, еліміздің көптеген азаматтары үшін тұрғын үй проблемасын шешетін құрал ретінде де, тұрғын үйді ұзақ мерзімді ипотекалық несиелеудің қажеттігін арттырады. Ипотекалық несиелеу тұрғындардың тұрғын үйге төлем қабілеттілік сұранысын кеңейте отырып, тұрғын үй аясына, тұрғын үй құрылысына және құрылыс материалдар өндірісіне бюджеттен тыс қаражаттарды тартуға көмектеседі. Бұл тақырыптың өзектілігі, Қазақстан Республикасының халық шаруашылық кешенінің дамуына, яғни жеке айтқанда тұрғын үй құрылысына ипотекалық несиелеудің әсер ету мүмкіндіктерімен анықталады. Осы тұрғындардың жинақтауын ынталандыра отырып, қаржылық тұрақтылыққа әсер етеді, тұрғындардың, әсіресе зейнеткерлердің өмірлік деңгейін көтереді. Отандық компаниялар (зейнетақы қоры) үшін өздерінің бос қаржылық ресурстарын отандық экономикаға жарналауға мүмкіндік туады. Елімізде тұрғын үй нарығы тұрғындардың төлем қабілеттілік сұранысын қолдайтын сәйкес несие-қаржы механизмдерімен қамтамасыз етілмеген. Егер бұрын тұрғын үй жағдайларын жақсарту мүмкіндігі мемлекеттік тұрғын үй алу ғана болса, бүгінгі күні бұл мәселе тұрғындардың өз меншік қаражаттар жинақтары есебінен тұрғын үйді алу немесе оның құрылысымен шешіледі. Бюджеттік ресурстардың шектеулілігі, мемлекеттің көңілін, тұрғындардың жеке топтарының тұрғын үй мәселесін шешуіне аударды. Тұрғындардың негізгі бөлігі қажет жинақтарының және оларды жинау мүмкіндігінің болмауынан өздерінің тұрғын үй жағдайларын жақсарту алмады. Тұрғындар үшін ипотекалық несиелеу тұрғын үйді сатып алу үшін қаражаттарды жинаудың ұзақ мерзімді альтернативасы болып табылады. Тұрақты үй алуды маңызды деңгейде қысқартуға көмектеседі, бұдан басқа, тұрғын үй бөлшектеп төлеумен алынады. Банктер үшін бұл ұзақ мерзімді инвестициялаудың перспективті аясы. Мемлекет немесе аймақтық билікті алсақ, олар тұрғын үй құрылысының сұрақтарын шеше отырып, қоғамда әлеуметтік басымдылықты шешеді.

Ипотека Қазақстан Республикасының экономикасын көтеру үшін фундаменті бола алады. Көптеген дамыған елдердің мысалы көрсеткендей, тұрғын үй мәселесін шешумен қатар ипотека, мемлекетте сапалы жаңа қаржы-несие қатынастарының, кепілзат және бағалы қағаздардың жоғары дамыған нарығы есебінен қаржылық және экономикалық тұрақтылықтың туындауына, сонымен бірге әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешуге көмектеседі.

2017 жылғы 27 қаңтарда ипотекалық несиелендіруді тек 12 банк ұсынады. Олар: «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «Еуразиялық банк» АҚ, «Ресей

Жинақ банкі» АҚ ЕБ, «Цеснабанк» АҚ, «Қазақстанның Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ ЕБ, «Альфа-Банк» ЕБ АҚ, «ForteBank» АҚ, «Bank RBK» Банкі» АҚ, «Qazaq Bankі» АҚ.[1]
Осы банктердің несиелендіру ставкасы келесі 1 суретте көрсетілген:

Сурет 1. 2017 жылғы 27 қаңтарда Қазақстан Республикасының ипотекалық несиелендірудегі пайыз ставкасы

Берілетін заемдарды тоқтата тұруға жауап беретін колл-орталықтарына мыналар жатады: Нұрбанк, Эксимбанк Қазақстан, Банк Астана, Банк Kassa Nova, Tengri Bank. Басқа банктер тек жалақыларға қарап немесе белгілі бір тұрғын үй кешені беріледі. Мысалы: AsiaCredit Bank банкі Астанадағы тек бір ғана тұрғын үй кешенінен береді. Казкоммерцбанк АҚ кепілдікке тек жылжымайтын мүлікке ғана ипотека береді [2].

Несиелік келісімде: ссуданы алудың мақсаты, несиенің көлемі мен мерзімдері, несиені беру және өтеу тәртібі, проценттік ставка, оның өзгеруінің шарттары мен кезеңділігі, қарыз алушының несиелік міндеттемесінің қамтамасыз етілуі, ссуданы сақтандыру шарттары, несиенің қамтамасыз етілуін және мақсатты пайдаланылуын тексеру нысандары, несиені мақсаттан тыс пайдалану және ссуданы дер кезінде қайтармау үшін қолданылатын санкциялар, айыппұлдар төлеу тәртібі, келісімді бұзу тәртібі, несие беруші мен қарыз алушының келісімі бойынша өзге де шарттар.

Заңдағы нормаларға сәйкес жеке тұлғамен жасасқан банктік қарыз келісімшарттарында, соның ішінде ипотекалық қарыз келісім шарты, банктік несие келісім шарты бойынша айып төлем (айыппұл, төлемақы өсімі) жалпы мөлшері қарыз соммасының он пайызынан асып түсе алмайды [3]. Өзгерістерге сәйкес, банк операциялардың кейбір түрлерін жүзеге асыратын банктер мен ұйымдар банктік қарыз келісімшарттарында берілген қарыз шеңберінде алынатын комиссиялардың толық тізімі мен олардың мөлшерін көрсетуге міндетті. Әр банктің, берілген қарыз шеңберінде бір жақты тәртіппен комиссиялардың жаңа түрлерін енгізуге құқықтары жоқ.

Қазақстан Республикасының ипотекалық несиелендіруде келесі мәселелер бар:

- 1) банктердің халыққа қолжетімді ипотекалық несиелендіруді жүзеге асыруына ықпалдасу және несие тәуекелдерін несие берушілермен бөлісу;
- 2) ипотекалық несиелерді кепілдендіру банктерге несиелік тәуекел деңгейін арттырмай, тұрғын үй алуға несие беру бойынша, неғұрлым ашық саясат өткізуге мүмкіндік беру;

- 3) комиссия мөлшерінің жоғары болуы;
- 4) құрылыс нарығындағы баға қалыптасу кезеңдерін қадағалау қажеттілігі.

Несие – ол қазіргі замандағы ең керекті және қолайлы жүйесінің бір түрі. Экономикасын жоғарғы деңгейге көтеру үшін және экономикасын дамыту үшін ең қолайлы және қажетті элементінің бірі болып саналады [4]. Егер Қазақстан өз ипотекалық несиенің жүйесі халыққа ыңғайлы берілетін болса, ол дамыған елдерінің қатарына шығады және халықтың жағдайын жақсартады, жұмыссыздығын азайтады, жеке меншік елдің пайдасына өз үлесін қосады және экономикасын жоғарғы деңгейге көтерілуіне әсерін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Ұлттық Банкі ресми сайты // [электронды ресурс] - Кіру режимі. - URL: <http://www.nationalbank.kz/?switch=russian> (сұраныс мерзімі 01.11.2017).
2. Ипотека в 2017 году в Казахстане: топ предложений коммерческих банков // [электронды ресурс] - Кіру режимі. - URL: <https://m.kn.kz/article/8307/>. (сұраныс мерзімі 01.11.2017).
3. Кадерова Н.Н., Макенова А.А., Әбуова Ж.М. Инвестицияларды қаржыландыру және несиелеу.// Оқулық – Алматы: ТОО «Print-S», 2011. -570 б.
4. «BOLASHAK business cases» // Под редакцией Бишимбаева К. Ассоциация «Болашак» при поддержке Национального управляющего холдинга «Байтерек», Almaty Management University и АО «Bank RBK».2016 г.

А.Т. Таттыбаева
Г.С. Қыдыркелді
Қарағанды қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ДЕПОЗИТ НАРЫҒЫНЫҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің тұрақты дамуы бірінші кезекте ұзақ мерзімді қайта құрудан өткен банктік мекемелердің дамуынан көрініс табады. Осыған байланысты еліміздің депозит нарығының соңғы жылдардағы даму қарқыны, банктердегі салымдар көлемінің ұлғаюынан және халықтың банк жүйесіне сенімділігінің артуынан байқалады. Екінші деңгейлі банктер үшін тартылған қаражаттар, өз меншікті қаражаттарына қарағанда орасан зор орын алады, себебі тартылған қаражаттар есебінен банктердің активті операцияларының басым көпшілігі жүзеге асырылады [1,127 б.].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтарындағы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Үкімет биыл экономика өсімін 6-7 пайыз деңгейінде қамтамасыз етуге тиіс. Бұл орайда биылғы жыл қорытындысы бойынша, халықтың жан басына шаққандағы ішкі жалпы өнім 14,5 мың доллардан кем болмауға тиіс. Ұлттық банк пен Үкіметке 2014 жылғы 1 мамырға дейін инфляцияны орта мерзімді перспективада 3-4 пайызға дейін төмендетудің кешенді шараларын әзірлеуді тапсырамын. Үкімет Ұлттық банкпен бірлесіп, 2014 жылғы 1 маусымға дейін Қаржы нарығын дамытудың 2030 жылға дейінгі кешенді бағдарламасын әзірлеуі қажет» - деп, Елбасымыз нақтылап Үкімет пен Ұлттық банктің алдына бірқатар міндеттер жүктеді [2].

Осы орайда, қаржы тұрақтылығын сақтауда көптеген іс-шаралар, жұмыстар жүргізіліп жатыр. Депозит нарығының дамуы қаржы нарығының дамуына тікелей әсерін тигізетінін атап өткен жөн. Өйткені, депозиттік мекемелер, капиталдарды қайта бөлуде делдал бола

отырып, өндірістік жалпы тиімділігін көтереді, қоғамдық еңбек өнімділігінің артуына көмектеседі. Қазақстан Республикасының депозиттік қызметінің құрылуына да көп уақыт болмаса да, нарықта белгілі тұрақтылығымен сипатталуда.

Қазақстанның депозит нарығының құрылымын институттар тұрғысынан және нарықтың қаржылық құралдары тұрғысынан да көрсетуге болады.

Институционалдық құрылым – қадағалаудың реттеуші органдары және шаруашылық субъектілердің байланысы болып табылады.

Депозит нарығының қаржылық институттары болып өз қызметтерін жүзеге асыру мақсатында салымдар тартатын ұйымдар болып табылады.

Банктерде тұрғындардың жинағының өсуі, өзіндік тұрақтылық және сенімділік кепілі болып табылатын олардың несиелік қабілеттілігі мен өтімділігін арта түсіретін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында 2000 жылдың 1 қаңтарынан бастап жеке тұлғалардың салымдарын сақтандыру жүйесі қызмет етуде. Оның орталық органы болып Қазақстанның жеке тұлғаларының салымдарына кепіл беру (сақтандыру) қоры табылады. Ол Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі басқармасының қаулысына сәйкес екінші деңгейлі банктердің салымшыларының қызығушылығын қорғау мақсатында акционерлік қоғам формасында құрылған. Бұл жүйеге келесі бағыттар бойынша белгілі талаптарға сай коммерциялық банктер жатады. Олар:

- халықаралық стандарттарға өту бойынша бағдарламаларға енгізілген;
- банктің меншікті капитал мөлшері бекітілген нормативтерге сәйкестігі;
- қорға өтініш беру уақытына дейін 3 ай ішінде пруденциялық нормативтердің сақталуы;
- берілген сұрақ бойынша Ұлттық банктің ұсынысының болуы (ұсыныс кұпия құжат болып табылады және қорға міндетті түрде жіберіледі);
- Ұлттық банктің тізіміндегі халықаралық аудиторлық ұйым мен бекітілген соңғы жылғы банктің жылдық қаржылық есеп беру.

Банктің өтініш беруінен кейін қор Ұлттық банктің ұсынысы негізінде банктің берген құжаттарын есепке ала отырып жүйеге енгізу мүмкіндігін талдайды. Қор басқармасының шешімі өтініш берген күннен бастап 1 ай мерзімінде қабылдануы тиіс.

Еліміздегі қалыптасқан банктердің депозиттік операциялары қазіргі таңда даму үстінде өзімізге белгілі депозит банктердің негізгі ресурс көзі болып табылады. Бұл ресурстардың көбеюі, қосымша несиелік ресурстардың көбеюін қалыптастырады [3].

Депозиттік операциялардың дамуына әсер ететін бірден-бір көрсеткіш, бұл халықтың сенімділік дәрежесін арттыру үшін банктер өз алдына осы бағытта арнайы стратегиялар қабылдау қажет. Шетел тәжірибесіне жүгінсек, банктер туралы қарапайым халық толық ақпаратқа ие. Олардың балансын, тартылған қаражаттар көлемін, сыйақы мөлшерін толық бөледі. Ал біздің елде кейбір банктерден басқа банктер өз балансын жарияламайды. Қазіргі таңда кез келген ел тұрғынынан депозит туралы сұрасақ және қай банкке сенімділігін сұрасақ жауап бере алмайды. Сондықтан осы проблеманы жою үшін банк арнайы маркетингтік зерттеу жүргізіп, үнемі презентациялар, бұқаралық ақпарат құралдары мен сұхбат өткізіп, баспа беттеріне жариялау керек. Ашық ақпарат бар жерде сенімділік те бар.

Елде депозиттік операциялардың дамуына кедергі жасайтын тағы бір көрсеткіш халықтың әлеуметтік жағдайы. Онсыз да бір айлықтан екінші жалақыға өз шығындарын зорға өтеп отырған халық депозит салуды ойламайды да.

Мемлекет тарапынан айлық көлемін өзгерту, әлеуметтік көмек тағы да басқа. Кемшіліктері бар, бірақ депозиттік операциялардың дамуына ондай көп кедергісін тигізіп жатқан жоқ. Идеалды модельді қазіргі таңда құру өте күрделі. Өйткені, қор аз депозиттер, бірақ көп халықпен жұмыс істеуі керек немесе үлкен салымдармен аз халықпен жұмыс істеуі керек. Оларды бір орталыққа теңестіру өте күрделі. Кішігірім депозиттермен, көп халықпен жұмыс істеу оңтайлы нұсқалардың бірі болып табылады.

Болашақта кепілдендіру қорының дамуы халықаралақ ең жақсы тәжірибе негізінде болады. Банктердің еріксіз жабылу кезінде тез арада салымдарды қайтару, жүйенің қызмет атқару тәуекелін минимализациялау, сақтандырылатын депозиттерінің түрін көбейту [4].

ҚР-дағы депозиттік нарығы еліміздегі қаржы нарығының бірден бір дамып отырған сегментіне жатады. Депозиттік нарық заңды және жеке тұлғалардың банктік салымдарының жиынтығын құрайды.

Депозиттік нарығының ажырамас бөлігі – депозит, яғни бұл клиенттердің банктегі белгілі бір шотқа салған және өздері пайдалана алатын қаражаттары болып табылады.

Еліміздің депозит нарығының тұрақты дамуы және бүгінгі әлемдік қаржы дағдарысқа төтеп беретіндей шараларды іздестіру үшін алдымен оның қазіргі жағдайына талдау жасау керек.

Ұлттық валютаның девальвациясы мен валюталық активтер курсының қайта бағалануына байланысты депозиттік салымдардың өсуіне алып келді [5].

Теңгенің девальвациясы салымшылардың ұлттық валютадағы ақшаларын шетел валютасына аудара бастауына әкелді. Соның салдарынан ақша массасы мен экономиканың долларизация деңгейінің өсуіне әкелді. Осыған байланысты ұлттық валютадағы депозиттер көлемі қысқартылды, яғни қазір 343,4 млрд. теңгені құрайды.

Кез келген дағдарыста банк жүйесіндегі қауіпті жағдайлардың бірі – халық өз салымдарын сақтап қалу мақсатында банк депозиттерінен ақша қаражаттарын уақытынан бұрын қайтарып алуы. Бұндай жағдай АҚШ, Ұлыбритания, Украина және т.б. мемлекеттерде орын алды. Қазақстанда банк жүйесінде де көрініс тапты.

Банк жүйесіне сенімділікті арттыру үшін мемлекет бірнеше шаралар қолдануда:

1. Салымдар бойынша жеке тұлғаларға кепілдендірілген қайтару сомасының деңгейі 5 млн.теңгеге дейін жетті;
2. Республикалық бюджет есебінен стресстік активтер қоры құрылды [6].

Дегенмен, коммерциялық банктердің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет тарапынан қосымша қаржы ресурстарын бөлу және дағдарыстан шығудың бір ғана жолы емес. Ұсынылып отырған ақша қаражаттар ақша-несиелік реттеудің қарапайым әдісі бола тұрып, уақытша өтімділікті қамтамасыз етеді. Бірақ, өкінішке орай, банк активтерінің тәуекелділік деңгейін жоғарлатады және активтердің сапасын жақсартпайды. Құрылған стресстік активтер қоры қарыздарды түгелімен жабуға жеткіліксіз. Теңге девальвациясы салдарынан қарыздар көлемінің ұлғаюына, халықты күйзеліске ұшырауына, елдің қаржы жүйесіне деген сенімділігінің артуына әкеп тірелді.

Әдебиеттер

1. Мақыш С.Б. Банк ісі // Оқу құралы. – Алматы: Издат-Маркет. - 2007. – 441 б.
2. Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтың 2014 жылдың 17 қаңтарындағы «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 17 қаңтар, 2014 ж.
3. Депозит нарығы // Банки Казахстана, 2005 жыл. №10 -16 б.
4. Мақыш С.Б. Коммерциялық банктер операциялары // Оқу құралы. 2-ші басылым - Алматы: Издат-Маркет. 2004. – 272 б.
5. Қазақстан Ұлттық Банкі ресми сайты // [электронды ресурс] — Кіру режимі. — URL: [http:// www.nationalbank.kz/?switch=russian](http://www.nationalbank.kz/?switch=russian) (сұраныс мерзімі 01.11.2017).
6. Депозит нарығы // Банки Казахстана - 2007 жыл. №9-26.

ПРОБЛЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК РЕПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В настоящее время механизм госзакупок в Казахстане довольно активно и эффективно работает, но есть и некоторые проблемы, тесно связанные с процедурой организации, проведения и всего механизма действия госзакупок в РК.

Классифицировать проблемы можно по следующему основанию:

а) субъективные проблемы, в основе которых лежит человеческий фактор образования;

б) объективные проблемы, которым присущи фактическое положение тех или иных экономических или правовых факторов.

Охарактеризуем более детально проблемы реализации механизма государственных закупок в РК:

1. Коррупция. Несмотря на то, что немало уже сделано в плане формирования структурных элементов реформы, особенно в процедурах и технологии закупок, направленных на экономию бюджетных средств, ощутимых результатов с точки зрения повышения общей результативности и эффективности государственных закупок не наблюдается. Коррупция по-прежнему ежегодно поглощает порядка 10% стоимости совокупного объема государственного заказа, т.е. речь идет о сумме порядка 330 млрд. тенге.

2. Несовершенство нормативно-правовой базы, которое не позволяет в полной мере реализовывать в РК преимущества конкурсной системы размещения заказов на поставки продукции для государственных нужд.

3. Отсутствие квалифицированных кадров в области организации и проведения конкурсных торгов. По некоторым оценкам, должно быть подготовлено: для республиканских органов – более 1000 человек, на республиканском уровне – около 10 000 и столько же – на уровне муниципальных работников. Однако количество специалистов в этой области остается слишком маленьким по сравнению с потребностями в них по всему Казахстану.

4. Заказчиками допускается упрощенный подход к подготовке и проведению торгов, не проводится предварительная квалификация претендентов, что приводит к ошибкам в выборе подрядчика и как следствие – к срыву договорных обязательств.

5. Монополизм крупных организаций и предприятий в регионах, которые стремятся диктовать заказчику свои условия. В отдельных регионах еще не созданы тендерные комитеты, а некоторые из них ограничивают свою деятельность сбором информации о проведенных торгах.

6. Серьезные недостатки договорной практики. В ряде мест договоры составляются по упрощенной схеме, на принципах взаимного амнистирования, без использования мер имущественной ответственности.

7. Ключевым вопросом развития системы организации размещения заказов на поставки товаров, выполнение работ и оказание услуг в виде конкурсов в Казахстане является обеспечение гласности и прозрачности. Информация о конкурсных торгах разрознена, не упорядочена, получение ее в систематизированном виде потенциальными участниками торгов не организовано.

8. Низкая дисциплина соблюдения контрактов среди казахстанских предпринимателей.

9. Руководители многих структур управления проявляют недальновидность, полагаются при выборе того или иного поставщика лишь на собственный опыт и не учитывают современные экономические условия.

10. Ошибки и проявления коррупции со стороны руководителей тендерных комитетов и организаторов торгов, связанные с недостаточной гласностью процедуры вскрытия оферт, подведения итогов конкурсов и уровня цены, предложенной победителем торгов.

11. Недостатки в системе и механизме текущего финансирования закупок и поставок продукции для государственных нужд (в частности, несвоевременное финансирование), которые при наличии жестких контрактных цен приводят к убыткам поставщиков.

12. Отсутствие баз данных по складывающимся отечественным и мировым ценам на товары, работы и услуги, необходимые всем участникам конкурсных торгов.

13. Одной из наиболее сложных проблем контрактного ценообразования является определение ориентировочных цен для проведения торгов. Сложность вопроса определяется рядом факторов: отсутствием надежной статистической и методической базы по свободным рыночным ценам, учетом идеологии проведения конкретных торгов, объективно большой дифференциацией цен и затрат по территориям и по конкретным производителям. Современное состояние экономики и статистики крайне затрудняет формирование надежной базы для определения ориентировочных цен торгов.

В связи с указанными проблемами необходимо создать в условиях рыночной экономики базу данных по складывающимся отечественным и мировым ценам, что, в свою очередь, упорядочит вопрос ценообразования на товары, работы и услуги и устранил неясность данного вопроса; следует разработать типовые формы договоров для типовых ситуаций с условиями, обязательными для включения в договоры поставки, чтобы избежать упрощенной схемы их составления на практике. Помимо этого, очень важно создание нового органа управления, а также уполномочить ответственных должностных лиц на проведение и всесторонний контроль процедуры госзакупок по регионам и на централизованном уровне. Необходимо произвести квалифицированный подбор руководителей и специалистов с учетом их знаний, навыков, умений, а также опыта работы в сфере госзакупок, проводить периодически повышение квалификации. Для эффективности их деятельности прописать в законе ответственность за невыполнение или ненадлежащее выполнение руководителями, специалистами госзакупок своих должностных обязанностей. Действующий механизм ответственности поможет упорядочить субъективный фактор госзакупок, связанный с человеческими ресурсами, что в свою очередь должно привести к уменьшению уровня коррупции в стране [13].

Самое главное – необходимо модернизировать нормативно-правовую базу, в частности закон, регулирующий процесс госзакупок в РК.

Ключевыми проблемами государственных закупок в связи с несовершенством системы управления финансами в этой области в настоящее время все же являются коррупция, а также отсутствие гласности и прозрачности процесса государственных закупок, несовершенство нормативно-правовой базы. В связи с этим в научной литературе предлагается создать специализированную организационную структуру, что, на мой взгляд, является верным и перспективным решением существующих проблем. Рассмотрим данный подход более детально.

Для успешного преодоления проблем государственных закупок, в том числе коррупции и для достижения эффективного использования бюджетных средств крайне важна институциональная среда государственных закупок, в первую очередь формирование адекватной структуры и системы управления, повышение «качества» управления государственными ресурсами.

Данный подход, по мнению И.И. Смотрицкой, в определенной мере может быть реализован в рамках формирования модели консолидированного управления государственными закупками. Базовым элементом такой модели должна стать специализированная организационная структура – Агентство по государственным закупкам, предметом деятельности которого будет реализация государственной политики в сфере

государственных закупок [14]. Данное агентство консолидирует функции по стратегическому и оперативному управлению государственными закупками по определенной номенклатуре. Концепция модели предполагает стратегическое управление на основе разработки планов и прогнозов развития государственных закупок, системного подхода к закупкам как к рыночному инструменту государственного регулирования экономики.

В этой связи Агентство по государственным закупкам в рамках выделенных бюджетом лимитов должно быть наделено полномочиями:

- через уполномоченные банки предоставлять подрядчикам (исполнителям) государственных контрактов долгосрочные кредиты по более льготным процентным ставкам;
- осуществлять субсидирование процентных ставок по коммерческим кредитам подрядчиков (субподрядчиков) государственных контрактов;
- предоставлять государственные гарантии по кредитам, направленным на финансирование государственных контрактов;
- оперативно принимать конкретные адресные решения в целях преодоления финансовых проблем при реализации государственных заказов.

Таким образом, агентство должно стать не просто республиканским органом исполнительной власти в системе государственных закупок, а особым институтом хозяйствования, обеспечивающим взаимодействие рынка и государства и выступающим экономическим инструментом государственного регулирования макроэкономических процессов. В этих целях деятельность агентства будет направлена на развитие и совершенствование экономико-правового механизма республиканских закупок при взаимодействии с соответствующими уполномоченными органами исполнительной власти.

Как отмечает профессор З.Д. Исакова: «В реальной практике, несмотря на существующие значительные достижения в сфере электронных государственных закупок в Казахстане имеются определенные недостатки. Работа по обучению предпринимателей на постоянной основе выступает одним из важных моментов в эффективном внедрении электронных государственных закупок в Казахстане. Сами предприниматели считают, что электронные государственные закупки – это правильный путь. Однако, главным критерием при государственных закупках является цена товара, когда выигрывает не самый лучший, а кто предложил лучшую цену. Есть возможность для ценовых сговоров при проведении тендеров. Обращаясь к пониманию сущности «цены», которая призвана отражать стоимость продукта (товара) в классическом варианте, к сожалению, понимание цены, отношение людей к цене, использование цены как инструмента в денежных, финансовых отношениях, практически превратили «цену» в всемогущего регулятора во всех сферах деятельности и жизни общества. Однако вопросы теории и практики цены и ценообразования в рыночных отношениях требуют особого исследования и это другая проблема» [15].

Говоря о проблемах электронных государственных закупок, при систематизации основных вопросов для решения проблем информатизации в обществе и, в частности, в сфере финансовой информатизации в Казахстане в условиях активной интеграции и функционировании международных экономических соглашений следует выделить ряд недостатков.

Прежде всего, это недостаток квалифицированных кадров в сфере государственных закупок, в частности, представителей заказчиков, отсутствие элементарных навыков работы с компьютерами. В нашей рекомендации уместно сказать о системном проведении обучающих семинаров по обучению специалистов организаций в части проведения государственных закупок, а также о введении отдельной траектории по подготовке профессионалов в государственных закупках. Считаем необходимым включать повсеместно такие дисциплины в учебный процесс при подготовке финансистов, как «Теория и организация государственных закупок», «Электронные государственные закупки», «Правовые основы государственных закупок», «Теоретические основы ценовой политики»

и.т.д. Решением проблемы будет организация и обеспечение электронных обучающих площадок для студентов всех экономических специальностей, которые будут способствовать получению основных знаний и навыков в государственных закупках и поэтому включение дисциплин в модульно-образовательную программу очень востребовано.

Остаются не до конца решенными вопросы коррумпированности и непрозрачности организаторов государственных закупок, «нечистоплотность» сотрудников государственных органов, несмотря на имеющиеся высокие достижения в этом направлении. В этой связи, рекомендуется дальнейшее усиление антикоррупционных норм законодательства в обществе, контроля за фактическим наличием закупленных товаров, услуг, работ. Думается, что ключевым решением данного вопроса станет внедрение с 2013 года такого способа государственных закупок, как электронные аукционы.

Актуальной проблемой остается низкое качество товаров, приобретаемых заказчиками при проведении государственных закупок способом запроса ценовых предложений, поскольку основным критерием определения победителя из числа потенциальных поставщиков является – наименьшая цена.

Кроме того имеются проблемы, которые стали системными – недобросовестность и низкая ответственность поставщиков. Так, к примеру, заказчику для того, чтобы обезопасить себя от поставки некачественного товара, услуги, работ, необходимо все детально прописывать в проекте договора государственных закупок и технической спецификации к нему, что требует больших временных и трудовых затрат.

Также существует риск не подписания поставщиком договора государственных закупок по тем или иным причинам, известным только поставщику, что срывает сроки поставки товаров, оказания услуг и выполнения работ. Далее осуществляется длительная процедура включения данных поставщиков в реестр недобросовестных поставщиков по решению суда, что также требует временных и трудовых затрат. Все эти проблемы в совокупности приводят к переносу сроков достижения поставленных целей и выполнения задач, недолжному освоению выделенных бюджетных средств. Для решения проблем, относящихся к поставщикам, предлагается усилить ответственность поставщиков на законодательном уровне.

Следующий недостаток - это отсутствие контроля за подготовкой технической спецификации, что послужило широкому распространению фактов «подгона» технической спецификации под конкретного поставщика. Требуется совершенствование законодательной базы и усиление контроля за подготовкой технической спецификации к конкурсной документации.

Наконец, наличие проблем технического характера в работе системы электронных государственных закупок. К примеру, сложность поиска на Веб-портале государственных закупок пользователями опубликованного объявления государственных закупок и проблемы при работе с порталом, которые парализуют работу, как частного сектора, так и государственных органов. Причиной является перегрузка базы данных из-за большого количества одновременно работающих пользователей. В качестве рекомендации можно предложить совершенствование и ускорение работы поисковой системы с возможностью сортировки по заданным критериям, а также расширение поисковой системы.

Исходя из систематизации недостатков в сфере электронных государственных закупок, следует сделать вывод, что для дальнейшего совершенствования организации процедуры государственных закупок требуются определенные изменения и мероприятия на законодательном уровне, техническое оснащение, повышение квалификации кадров, усиление контроля со стороны финансовой системы за эффективностью данного механизма. При внедрении любой прогрессивной модели на основе высоких информационных технологий, ясно, что всегда присутствует человеческий фактор, от которого зависит результативность идеи, а самое главное – это достижение эффективности в финансовых отношениях общества.

Литература

1. Плещенко В.И. Проблемы корпоративных и государственных закупок в переходной экономике Казахстана // Маркетинг в России и за рубежом. – 2012. - № 1.
2. Смотрицкая И.И. Концептуальные подходы к развитию консолидированной системы государственных закупок. // Экономика и управление. – 2009. – 1(50)
3. Исакова З.Д. Электронные государственные закупки в системе информатизации государственных услуг в Казахстане // сайт G Global <http://www.group-global.org/publication/view/5172>

А.Б. Бозтай
г.Астана (Казахстан)

РАЗВИТИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Глобальный финансовый кризис пошатнул экономику всех стран мира, в том числе и экономику Республики Казахстан. Снижение покупательной способности национальной денежной единицы, повышение инфляции, снижение роста ВВП – все это последствия финансового кризиса. Но при этом данное состояние экономической турбулентности выявляет слабые стороны в экономике государства. И одним из таких сторон является проблема диверсификации экономики, которая на данный момент является одним из основных приоритетов направления государственной политики Республики Казахстан [1].

«Голландская болезнь» или, другими словами финансирование более прибыльных направлений в экономике привели к неконкурентоспособности государства на мировой арене. Зависимость всей экономики страны от сырьевого сектора показала, насколько нестабильна экономика государства в период финансового кризиса. Только перенаправив инвестиции на современные и перспективные сектора экономики, можно урегулировать ситуацию.

31 января 2017 года Президент Республики Казахстан выступал с Посланием «Третья модернизация: глобальная конкурентоспособность», в котором особое внимание уделил развитию ускоренной технологической модернизации экономики и сосредоточению внимания на новых индустриях[2]. Финансирование индустриализации требует больших затрат, для этого необходимо мобилизовать имеющиеся ресурсы и эффективно использовать все имеющиеся источники, методы и формы финансирования. Метод финансирования – механизм привлечения ресурсов с целью финансирования индустриально-инновационных процессов, то есть способы мобилизации и размещения финансовых ресурсов. Под формой финансирования мы понимаем внешние проявления сущности метода финансирования. Рассмотрим на Рисунке 1 взаимосвязь следующих методов и форм финансирования инвестиционных проектов.

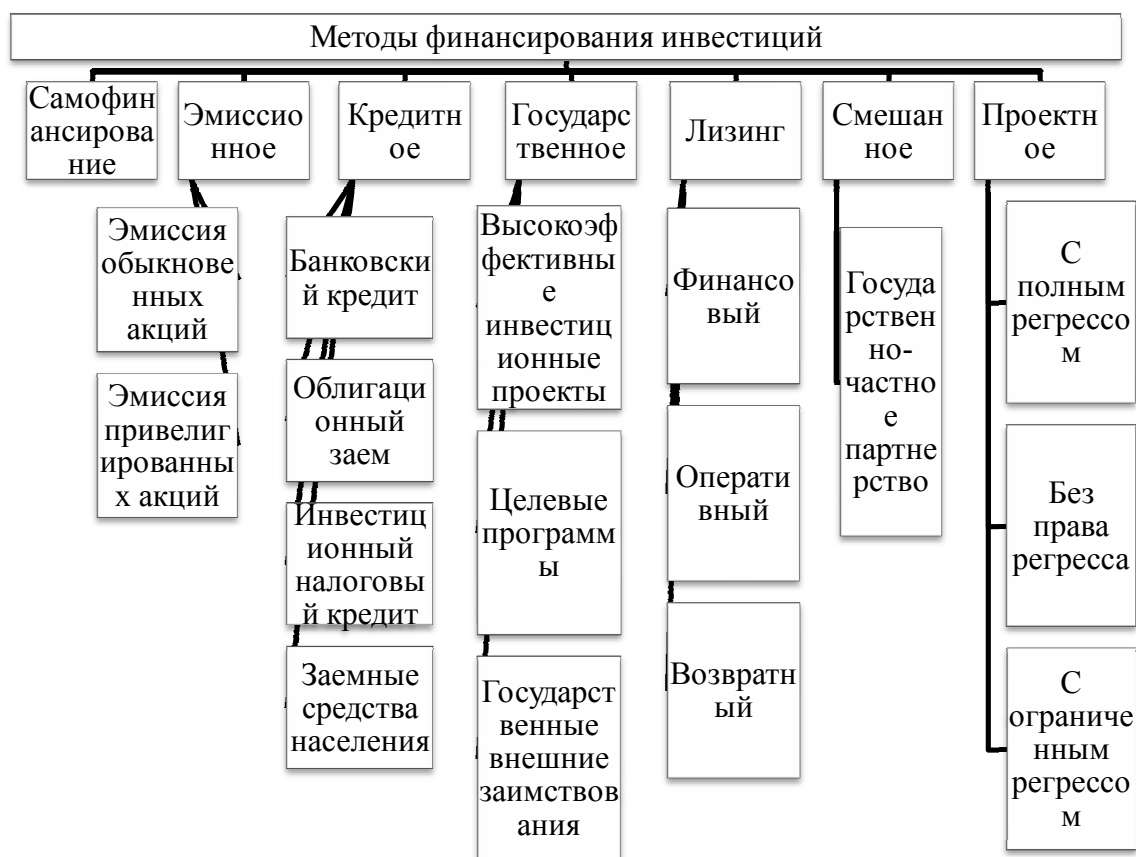

Рисунок 1. Методы и формы финансирования инвестиций

Примечание: составлено автором на основе данных [3]

Среди них в Казахстане наибольшее распространение получили самофинансирование, государственное и смешанное финансирование, а также кредитное финансирование, которое можно просмотореть в Таблице 1, где наглядно показана структура и динамика источников финансирования основного капитала в РК за последние 5 лет.

Таблица 1 - Анализ структуры и динамики источников финансирования основного капитала в РК за 2012-2016 гг.

Источник и финансирование инвестиций в основной капитал	2012	%	2013	%	2014	%	2015	%	2016	%	2016 к 2012
	млрд. тенге	уд. Вес, %	млрд. тенге	уд. Вес, %	млрд. тенге	уд. Вес, %	млрд. тенге	уд. Вес, %	млрд. тенге	уд. Вес, %	
Всего:	5474	100	6073	100	6 591	100	7025	100	7762	100	29,4 %
Бюджетные средства:	1138	20,8	1024	16,9	1338	20,3	1264	18,0	1326	17,0	14,2 %
- из республиканского	868	15,9	760	12,5	945	14,3	920	13,1	948	12,2	8,4 %

<i>бюджета</i>											
- из местного бюджета	270	4,9	264	4,3	393	6,0	344	4,9	378	4,8	28,6 %
Собствен ные средства	2901	53,0	3140	51,7	3 747	56,9	4081	58,1	4571	58,9	36,5 %
Заемные средства	673	12,3	706	11,6	645	9,8	636	9,1	1172	15,1	42,6 %
Иностран ные инвестиц ии	762	13,9	1204	19,8	861	13,1	1044	14,9	693	8,9	-10 %
Примечание - составлено автором на основе данных [4]											

Как мы видим из таблицы выше, источники финансирования показывают стабильный рост. В отношении 2016 года к 2012 году бюджетные средства выросли на 29,4%. При этом замечаются существенные изменения в структуре. В 2016 году существенно возрос спрос на заемные средства и составил более 15% в совокупных источниках инвестиций, тогда как в 2015 году он занимал менее 10%. В то же время, иностранные инвестиции уменьшили свою долю в 8,9%, что говорит о сужении потоков финансирования со стороны зарубежных инвесторов и уменьшение инвестиционной привлекательности в сфере промышленности. Стоит отметить, что около 60% занимают собственные средства компаний и лишь около 20% в среднем, бюджетные средства. Таким образом, большую долю занимает метод самофинансирования, далее следуют бюджетные средства, следующими идут заемные средства и иностранные инвестиции. Остановимся более подробно на государственном финансировании. В РК с помощью Банка Развития Казахстана (БРК) осуществляются разные методы и формы финансирования инвестиционных проектов, среди которых: лизинг, кредитное финансирование. Но стоит также заметить, что в Таблице 1 присутствует проектное финансирование, которое не затрагивается БРК. Данная форма финансирования пока не получила должного распространения в нашей стране. Проектное финансирование – целенаправленное, проработанное, комплексное мероприятие, ограниченное во времени, ресурсах, как правило, направленное на создание или модернизацию физических объектов, технологических процессов, становится тем инструментом, который может обеспечить максимальную эффективность деятельности при минимальных временных затратах на освоение и использование в практической деятельности.

Для крупных проектов инновационной индустриализации достаточно сложно получить кредитные ресурсы из-за значительных затрат и сроков их осуществления. В этой связи получение финансовых ресурсов для реализации дорогостоящего и длительного инвестиционного проекта становится наиболее привлекательным на условиях проектного финансирования. Проектное финансирование следует рассматривать как один из методов финансирования инвестиционных проектов, который характеризуется особым способом обеспечения возвратности вложений, в основе которого лежат исключительно или в основном денежные доходы, генерируемые инвестиционным проектом, а также оптимальным распределением всех связанных с проектом рисков между сторонами, участвующими в его реализации [3].

Сформулируем основные преимущества проектного финансирования, которые определяют причины его применения в инвестиционной деятельности в сфере инновационной индустриализации:

1. Возможность определения лимита ответственности всех участников проектного финансирования.

2. Кредиторы проекта полагаются на обеспечение только самого проекта и на его способность генерировать денежный поток, достаточный для покрытия обязательств.

3. Возможно создание и реализация нескольких проектов в рамках портфеля крупной компании и перераспределения рисков проектного финансирования между всеми участниками проекта.

Опыт экономически развитых стран свидетельствует о том, что система рационального управления проектами есть мощное средство выхода из финансового кризиса и метод решения крупных научных, производственных и социальных проблем.

Таким образом, развитие форм и методов требует пересмотра и использования всех доступных форм финансирования модернизации. А именно стоит более детально рассмотреть все достоинства проектного финансирования инновационной индустриализации и внедрить его в качестве дополнительного государственного метода финансирования инновационной индустриализации.

Литература

1. Назарбаев Н.Н. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 15 декабря, 2012, с.1-8.

2. Назарбаев Н.Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Третья модернизация: глобальная конкурентоспособность» – 31 января, 2017. – с.1-2.

3. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учеб. Пособие ; Под ред. В.А. Слепова. – М.: Юристъ, 2012. – 480 с.

4. www.stat.gov.kz Сайт Комитета по статистике РК

5. Еленева Ю.Я., Лукашевич Е.В. Концептуальная модель управления финансированием инновационной деятельности промышленного предприятия: основные элементы и взаимосвязи // Креативная экономика. — 2012. — № 4 (64). — с. 83-88.

А.Г. Кожаметова
г.Омск (Россия)

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОЯЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА В БАНКЕ

Лояльность персонала – это характеристика персонала, определяющая его приверженность организации, одобрение ее целей, средств и способов их достижения, открытость своих трудовых мотивов для организации. Лояльность сотрудников предполагает благожелательное, корректное, уважительное отношение к компании, к руководству и коллегам, соблюдение существующих правил, норм и предписаний.

Ю.М. Вершило уточняет, что лояльность персонала появляется вследствие его удовлетворенности работой. В основе оценки удовлетворенности работой сотрудников лежат потребности и ожидания от компании

Свое определение лояльности предлагает О.С. Дейнека: «Лояльность — это приверженность делу фирмы, появляющаяся благодаря эффективной подготовке кадров, идентификации личных интересов с успехом компании и, наконец, человеческая связь между подчиненным и его начальником». При этом определении выделяются взаимные обязательства работников и работодателя: «работники платят своей лояльностью, а руководство заботится о работниках, их благосостоянии и удовлетворении личных потребностей». Также автором уделено внимание механизмам межгрупповой идентификации, «лояльность к своей группе (фирме) означает отчуждение от других групп».

Исследованием лояльности и вовлеченности в последнее время занимались К.В. Харский, Ю.М. Вершило, С.М. Липатов, Е.М. Малиц, В.И. Доминяк, В.Г. Коновалова, О. Свергун, О. Ведерникова, Р. Авшалумова, С.М. Гвоздева и др.

Одни источники трактуют лояльность исключительно как приспособление к руководителю и коллективу. Другие же смотрят на данное понятие шире, находя объективные и субъективные условия, факторы влияния и результирующие факторы.

Проанализировав литературу по теме «Лояльность персонала», можно предположить: проблема интересует и зарубежных, и российских специалистов в области бизнеса, психологии и экономики. И предлагаем следующее определение.

Повышение лояльности персонала одна из самых приоритетных задач, которая существует в любой организации. Большую значимость приобретает решение данной проблемы и в банковской сфере. Ведь учреждение будет достигать намеченных целей, если создаст условия для развития персонала, в которых каждый сотрудник, менеджер и руководитель будут делать все возможное для блага компании [1].

Цель – изучить теоретические основы понятия лояльности персонала в банке и на их основе разработать технологию формирования и повышения лояльности персонала.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1. Изучить абстрактные основные принципы определения преданности персонала банку.
2. Изучить роли кадровых центров в вопросе формирования лояльности персонала.
3. Выделить субъекты развития, увеличения и укрепления преданности персонала к банку.
4. Определить список и процедуру событий, нацеленных на развитие, увеличение и сохранение преданности персонала банку.
5. Изучить зарубежные концепции обеспечения лояльности.

Лояльность персонала – один из скрытых, но важных факторов, влияющих на успешность любой организации.

Лояльность персонала появляется тогда, когда общие цели и интересы организации не отходят на второй план, когда они превращают группу людей в организацию.

К сожалению, не все руководители понимают значение этого фактора и считают, что служащие лояльны к своему банку, если соблюдают инструкции, требования, нормы и правила, действующие в организации, не совершают никаких злонамеренных действий и не собираются уходить из банка. Однако лояльность – гораздо более широкое понятие. Она представляет собой идентификацию сотрудника с организацией, ощущение сотрудником себя как частицы крупной системы. Преданные организации работники проявляют готовность выполнять обязанности, возложенные на них; терпеть ограничения, накладываемые организацией; не подводить коллег по работе; соблюдать предписанные нормы, инструкции; соглашаться с политикой и стратегией банка.

Уровень лояльности отражает веру работников в цели и миссию банка, желание внести вклад в его процветание и намерение работать в нем.

Даже такие факторы, как наличие альтернатив после принятия решения о вступлении в данную организацию, могут оказать влияние на последующий уровень лояльности.

Такая «многомерность» лояльности обуславливает существование множества ее разновидностей. Разные типы работников могут быть по-разному лояльными к своему банку. Например, работники с длительным стажем или «новички»; работники, для которых материальное поощрение является определяющим, или те, кто в большей степени заинтересован в карьерном росте или стабильной работе и т.п.

У опытных специалистов-экспертов, имеющих продолжительный трудовой стаж работы в банке, усвоивших его корпоративную культуру, вырабатывается в результате привязанность непосредственно к данному банку. У таких работников преданность идее, делу, банку несравнимо больше, чем у их коллег, проработавших непродолжительное время, или у вновь пришедших работников. Преданность новых сотрудников, не связанных пока с банком практически никакими едиными коллективными ценностями, формируется и создается под

влиянием сформировавшиеся в организации коллективной культуры. При этом процессы формирования и развития лояльности как «новичков», так и «старичков» не должны проходить без участия руководителей [2].

Лояльность сотрудников – это еще один параметр, характеризующий отношение сотрудников к банку. На уровень лояльности оказывают существенное влияние нематериальные схемы мотивации, связанные с репутацией кредитной организации, степенью информированности и карьерными возможностями сотрудников, индивидуальными и профессиональными качествами их непосредственных руководителей и руководства банка, концепцией нематериальной мотивации, уровнем нагрузки, способностями для обучения и профессионального развития и т.д.

В отличие от удовлетворенности лояльность не может быть выражена только двумя значениями: «лоялен» или «нелоялен». В каких-то ситуациях сотрудник может быть лояльным и положительно характеризовать какую-либо ситуацию или «элемент» банка (например, «у меня интересная работа»). Одновременно в других ситуациях он может высказываться отрицательно (например, «меня опять задержали на работе»). Под «элементами» банка необходимо понимать все, что имеет отношение непосредственно к банку: оценку профессиональных и личностных качеств руководителей и коллег, бренд банка, внешний вид зданий банка и комфортность рабочего места, бизнес-процессы и т.д. Так как подсчитать все ситуации, в которых сотрудник бывает «лояльным» или «нелояльным», фактически невозможно, банкам приходится вводить некую расчетную величину – уровень лояльности, который рассчитывается по определенному алгоритму.

Расчет осуществляется на основании периодического (обычно раз в месяц) опроса сотрудников об отношении их к тем или иным характеристикам их работы в банке. Для этого вводятся понятия «положительная лояльность» (сотрудник позитивно относится или характеризует тот или иной элемент своей работы), «отрицательная лояльность» (отрицательное отношение сотрудника) и «нейтральная лояльность» (сотрудник не высказал своего мнения).

Важнейший аспект лояльности — «верность» сотрудников своему банку: эмоциональная привязанность, проявление добровольной активности в интересах компании, готовность работать в конкретной организации на протяжении определенного времени. Если же человек не причиняет вреда работодателю, формально соблюдает нормы и правила, мы можем считать его законопослушным, благонадежным, но не преданным.

Параметр лояльности обычно измеряется в процентах, и сумма положительной, отрицательной и нейтральной лояльности составляет 100%. В отличие от методики расчета уровня удовлетворенности методика расчета уровня лояльности всегда уникальна для каждого банка, однако какие-то общие элементы в этой методике все равно будут присутствовать. Данный расчет получен согласно результатам ответов сотрудников банка на следующие проблемы:

1. Всегда ли вам комфортно работалось с вашим руководителем на протяжении последнего месяца?

2. В течение последнего месяца ваш руководитель проявил себя как лидер либо руководитель?

3. Всегда ли ваш руководитель соблюдал по отношению к вам и другим подчиненным деловую бизнес этику на протяжении последнего месяца?

4. Всегда ли ваш руководитель был объективным с вами или вашими коллегами в течение последнего месяца?

5. Всегда ли ваш руководитель был для вас примером профессионального отношения к делу в течение последнего месяца?

Часть сотрудников ответили на вопросы положительно (положительная лояльность), часть – отрицательно (отрицательная лояльность), а некоторые сотрудники вообще не захотели отвечать на ряд вопросов (нейтральная лояльность). При оценке качества руководителя

параметром, имеющим наибольшую значимость (вес) для банка, является параметр «достоверность», а параметр «лидерские качества» имеет наименьшую значимость.

Итоговый результат вычисляется как сумма процентных значений величины лояльности для каждого параметра, умноженных на соответствующий вес параметра. Результаты данного примера можно интерпретировать следующим образом: в случае обсуждения вопросов, связанных с руководством, сотрудники положительно отзовутся о нем только в 23% случаев. Для сотрудников, занимающихся кредитованием корпоративных клиентов, лояльность по отношению к ключевым элементам банка (руководству, окружению, финансовым и нефинансовым условиям работы, бизнес-процессам) должна быть не ниже, чем показатели в среднем по банку [3].

На основе изучения лояльности и удовлетворенности трудом персонала были выявлены следующие факторы неудовлетворенности персонала банка:

- 1) отсутствие точной и достоверной оплаты труда;
- 2) чрезмерные нервные нагрузки (связанные также с низким уровнем доверия к персоналу дополнительных офисов);
- 3) отсутствие точной концепции карьерного роста (формальное отношение Управления по работе с персоналом к утверждению резерва).

Для банка, большая часть сотрудников которого имеет высшее образование, а, следовательно, и более высокий уровень потребностей и ожиданий, очень важно разработать варианты карьерного роста для каждой должности. Об условиях продвижения по службе все сотрудники должны быть хорошо информированы. Необходимо построение эффективной системы адаптации. Помимо активных мероприятий по формированию лояльности персонала, следует проводить постоянный мониторинг уровня лояльности и его изменения во времени.

Все мероприятия по формированию лояльности персонала обязаны проводиться совокупно на основании предварительных исследований и изучения «болевых» пунктов организации.

Подводя итоги, отметим, что лояльность работников имеет отношение и к благоприятным для банка последствиям, таким как наличие нормального климата и взаимной поддержки внутри организации. Формированию лояльности способствует уверенность работника, что он может воздействовать на производственные процессы, свобода в выборе способа и очередности выполнения задания, возможности внесения в процесс своего, нового. Немаловажным является информированность работника о состоянии дел в банке, совпадение его ожиданий по отношению к работе с реальностью и т.д. Можно предложить факторы способствующие формированию лояльности персонала в банке:

1. рабочая среда;
2. корректный подход к персоналу со стороны руководства;
3. сплоченный дружный коллектив;
4. похвала, признание мастерства сотрудника со стороны руководства;
5. перспективы формирования.

Хочется подчеркнуть, что большинство из тех проблем, которые возникают у многих руководителей во взаимодействии с работниками, можно избежать, если в банке будет уделяться соответствующее внимание формированию и укреплению лояльности работников.

Литература

1. Овчинникова О.Г. Лояльность персонала, // Управление персоналом. – Москва, 2006.
2. Челнокова Н.Ю. Лояльность сотрудников как способ повышения эффективности управления персоналом организации // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2015. № 11. часть 1. – С. 277-28
3. Кузнецова М.Е. Анализ и оценка эффективности формирования кадрового резерва в банке // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №2 2017

РАЗВИТИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В большинстве стран поддержка малого и среднего предпринимательства направлена в первую очередь не на прямое субсидирование или обеспечение финансовыми ресурсами, а на создание благоприятных условий для нормального функционирования субъектов малого и среднего предпринимательства, а также облегчение их доступа к заемным ресурсам (прежде всего, посредством реализации гарантийных программ).

В мировой практике задача государства не сводится к тому, чтобы на льготных условиях предоставлять мелким и средним фирмам финансовые, технические и прочие ресурсы и поддерживать частную инициативу любой ценой. Даже восточноевропейские державы с переходной экономикой уделяют особое внимание государственной поддержке малого и среднего бизнеса [1].

Государственная финансовая политика по поддержке и финансовому обеспечению субъектов малого и среднего предпринимательства должна быть ориентирована не только на определенные, наиболее критичные на данный момент аспекты, а также должна включать меры по улучшению всех основных факторов для субъектов малого предпринимательства. Сегодня принимаемые меры носят лишь фрагментарный характер, причем часто некоторые мероприятия вступают в противоречие между собой, поэтому, когда речь идет о государственной финансовой поддержке предприятий частного предпринимательства, прежде всего, необходимо обозначить в качестве первостепенной задачи формирование целостной единой системы, которая будет базироваться на комплексном подходе с единой методической базой.

Далее необходимо обозначить, что мероприятия по стимулированию развития малого и среднего бизнеса должно проходить в несколько этапов.

Первый этап – усовершенствование системы финансовой поддержки предприятий частного предпринимательства по отдельным приоритетным направлениям, в частности:

- мониторинг факторов и условий развития малого и среднего предпринимательства;
- основательные исследования некоторых проблемных секторов, видов деятельности, отраслей;
- создание единой организационно-методической и нормативно-правовой базы и структуры поддержки: разработать и принять законодательство, нужное для развития кредитных кооперативов, венчурного капиталогарантийных фондов и других альтернативных финансовых механизмов на принципах возвратного, долевого финансирования, а также ключевые принципы реализации кластерного подхода к организации экономической системы, в частности на основе практики применения в развитых зарубежных государствах.

Второй этап – реализация мер финансово-кредитной и бюджетной поддержки, налогового стимулирования, мер по развитию институтов ГЧП, развитие государственных программ, ориентированных на стимулирование малого и среднего предпринимательства. Здесь можно выделить следующие меры финансово-кредитного стимулирования развития субъектов малого и среднего предпринимательства:

- развитие системы стандартов кредитования малого и среднего предпринимательства. Банковским структурам следует разработать единую методологию определения малого и среднего предпринимательства на основе законодательства Казахстана, анализа рентабельности предприятий, оценки финансовой устойчивости и платежеспособности. Следует также пересмотреть систему оценки риска от кредитования малого и среднего предпринимательства, и определить уровень ликвидности залогового имущества, достаточный для минимизации рисков банка и приемлемый для предпринимателей;

- постепенное совершенствование условий кредитования с целью упрощения процедур получения займа, улучшение сервисного обслуживания, увеличения срока кредитования а уже после на понижение процентных ставок, разработка программы льготного кредитования;

- развитие проектов «start up». Значительную поддержку в данном случае должны проявить Гарантийные фонды содействия кредитованию малого и среднего бизнеса, выступив в качестве гаранта стартующих проектов, а также перспективных проектов;

- развитие кредитных программ. Рекомендовать коммерческим банкам, инвестиционно-финансовым компаниям апробировать на местах внедрение фактор-схем, по обеспечению факторинговыми услугами предпринимательство.

Меры бюджетной поддержки:

- сформировать механизм справедливого распределения бюджетных средств, направляемых властью на проекты развития субъектов малого и среднего предпринимательства в регионах с целью выравнивания между ними диспропорций;

- осуществление инфраструктурных проектов для субъектов малого и среднего предпринимательства на основе софинансирования и дальнейшей финансовой поддержки венчурных фондов, бизнес-инкубаторов и т.п.;

- масштабное внедрение уже существующих механизмов субсидирования части процентной ставки по кредитным займам субъектов малого и среднего предпринимательства, гарантийных схем.

В итоге должна сформироваться целостная концепция стимулирования развития субъектов малого и среднего предпринимательства [2].

Третий этап связан с тем, что вслед за созданием соответствующей системы органов, политика поддержки малого и среднего бизнеса становится целостной системой развития малых предприятий. Возможно, это при условии интеграции государственных программ и инициатив частного сектора (государственно-частного партнерства).

Рисунок 1 - Направления финансового стимулирования малого и среднего бизнеса

Развитие и совершенствование налогообложения в республике следует, на наш взгляд, осуществлять в форме государственного налогового менеджмента. Основной целью государственного налогового менеджмента является планирование налоговых поступлений, которое предполагает выработку общей государственной стратегии и тактики налогообложения на определённый период. Практическая значимость государственного налогового менеджмента заключается в обеспечении бесперебойного финансирования предусмотренных бюджетом мероприятий даже в тех случаях, когда бюджетные поступления оказываются ниже запланированной величины [4].

Если создать все соответствующие условия, обеспечивающие комплексную, в частности финансовую поддержку субъектам малого и среднего предпринимательства на общенациональном и региональном уровнях, и возможности для его относительного безрискового финансового обеспечения, извлечения оптимальной нормы прибыли, то финансовые ресурсы инвесторов, в частности банковских структур и государственного сектора, безусловно, устремятся в малый бизнес, тем самым содействуя не только финансовой устойчивости, становлению и развитию предпринимательства, но и повышению на этой основе эффективности казахстанской экономики в целом.

Литература

1. Кучукова Н.К. Реформирование бюджетной системы Казахстана в условиях новой глобальной реальности. // Экономическая, налоговая и финансово-бюджетная стратегия Республики Казахстан на современном этапе: труды Международной научно-практической конференции Казахского университета экономики, финансов и международной торговли 24 февраля 2016 г. – Астана, 2016. – С.130
2. Турганбаев К.Д., Тулеева Г.Т. Проблемы финансирования инновации малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан. // Экономическая, налоговая и финансово-бюджетная стратегия Республики Казахстан на современном этапе: труды Международной научно-практической конференции Казахского университета экономики, финансов и международной торговли 24 февраля 2016 г. – Астана, 2016.
3. Сергазиева А. Пути совершенствования бюджетно-налогового регулирования малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан // Материалы Международной научно-практической конференции ЕНУ им.Л.Н. Гумилёва «Интеграция финансовых рынков в Едином экономическом пространстве ЕврАзЭС: предпосылки, состояние и пути развития», посвященной 20-летию национальной валюты Казахстана. 2013 г., Часть 2, с.112
4. Аймурзина Б.Т., Берстембаева Р.К. Налоговое планирование в системе государственного налогового менеджмента. // Тенденции, приоритеты и приоритеты развития Казахстана: экономические, правовые и социальные аспекты: труды республиканской научно-практической конференции Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - Астана, 2013. - С.89-93

БЮДЖЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР НЕГІЗІ

Басқарудың барлық деңгейлерінің өз бюджеттері бар және олар өздерінің өкілеттіктері шеңберінде қызмет етеді. Әртүрлі басқару деңгейлері бюджеттерінің нақты қалыптасқан нормалар негізінде дербес қызмет етуі бюджетаралық қатынастардың негізін құрайды.

Бюджетаралық қатынастар мемлекеттік басқарудың деңгейлері арасында функциялар мен өкілеттіктердің аражігінің айқын ажыратылуына, республикалық, облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) бюджеттері арасында түсімдер мен шығыстардың біркелкі бөлінуіне, сондай-ақ бюджетаралық трансферттерді айқындау әдістерінің бір тұтастығына және ашықтығына негізделген.

Облыстық және аудандық (облыстық маңызы бар қалалар) бюджеттер арасында: трансферттермен, бюджеттік кредиттермен, кірістерді бөлу нормативтерімен реттеледі.

Әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің өзара іс-әрекеті және елдің бюджет жүйесінің бірлігін салықтарды бөлу арқылы ғана қалыптастыруға болады. Бюджеттер арасында салықтарды бөлу тәсілдері әртүрлі.

Бірінші тәсіл – нақты бір салықтар түрлерін республикалық және жергілікті бюджетке бекіту.

Екінші тәсіл – салықты бюджет деңгейлері арасында нақты бір пропорция арқылы бөлу.

Үшінші тәсіл – жоғары тұрған бюджеттен төменгі бюджетке трансферттер, субвенциялар бөлуді білдіреді.

«Қазақстан-2050: Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Президент жолдауы бойынша Қазақстан Республикасының қаржы жүйесін жақсартуға әртүрлі әдістер қолданылып жатыр. Жалпыға белгілі, мемлекеттік функцияның тиімді әрі нәтижелі орындалуы мемлекеттік қаржыны басқару жүйесінің құрылымына тәуелді. Мемлекеттік қаржыны басқарудың маңызды мақсаты бюджетаралық қатынастарды оптимизациялау арқылы экономиканың тиімді және тұрақты дамуына ықпал ету.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2015 жылғы 30 қарашадағы Бюджеттік саясат туралы Жолдауында: «бюджет саясатының жаңа принципі - бюджеттің өз мүмкіндігі аясында ғана шығындалу принципі және дефицитті мүмкін болатын максималды минимумына дейін қысқарту» деп айтылған.

Осыдан, әлеуметтік-нарықтық экономиканың өтпелі кезеңінің құрылымы және адам капиталын қалыптастыру үшін Қазақстанның бюджет құралдарын реформалау кезінде әртүрлі деңгейдегі бюджеттік қарым-қатынастарды қалыптастырудың тиімді модельдерін құрастыруға мұқтаждық туындайды. 2008 жылдың 4 желтоқсанында қабылданып, 2009 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енген Қазақстан Республикасының жаңа Бюджет кодексінде бюджет жүйесінің негізгі құрылымы және бюджетаралық қатынастардың принциптері анықталған.

Бюджет кодексіне сәйкес бюджетаралық қатынастар республикалық, облыстық бюджеттердің, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) арасында және республикалық бюджет пен Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының бюджет процесінің арасындағы қатынастар болып табылады.

Бюджеттік процестегі жоғары тұрған және төмен тұрған бюджеттер деңгейлері арасындағы қатынастарды бюджетаралық қатынастар деп есептейді. Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодексіне сәйкес бюджетаралық қатынастар келесі принциптерге негізделеді:

- облыстар, республикалық маңызы бар қалалар, астана бюджеттерінің республикалық бюджетпен, аудан бюджеттерінің облыс бюджетімен арақатынастарындағы тепе-теңдік;

- түсімдерді шектеудің келесі критерийлерін сақтай отырып оларды тиімді бөліп тарату;

Негізінде бюджетаралық қатынастар жүйесі – ол басқару субъектілерінің әрекеттесуін реттейтін бас механизмдерінің бірі, яғни республикалық пен облыстық, облыстық пен аудандық билік деңгейлері арасындағы өзара әрекеті. Бұл жүйе принциптер, әдіс-тәсілдер мен қаржылық құралдар жиынтығымен көрсетіледі. Олар әртүрлі бюджеттердің кірістері мен шығындарын қалыптастыруда пайдаланады және солар арқылы мемлекет бюджеттік өзара байланыстар мен бюджеттік ағындарды тағайындайды және бір ортаға топталған ресурстарды таратады.

Бюджетаралық қатынастар жүйесі заңмен айқын тағайындалған мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттік пен функцияларды және бюджеттердің әр деңгейі бойынша шығындарды жіктеу, халыққа қызмет көрсетудің бірыңғай стандарттарын қамтамасыз ету, түсімдерді бюджет деңгейлері арасында бірыңғай тәртіпте бөлу және бюджетаралық қатынастарды анықтайтын әдістердің бірлікті және ашық болуына негізделеді.

Сонымен қатар бұл жүйе келесі негізгі мақсаттарды шешуін қамтамасыз етуге тиісті:

- мемлекет көрсететін қызметтер минимумын елдің барлық аумағындағы барлық азаматтарға кепілдемелі қамтамасыз ету;

- бюджеттердің барлық деңгейінің өзін-өзі қаржы жеткіліктілігін қамтамасыз ету;

- бюджет деңгейлері арасындағы қаржылық ағындарды ретке келтіру;

- аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының бірқалыпты деңгейін қамтамасыз ету.

Бюджетаралық қатынастардың екі үлгісі бар: орталықсыздандырылған және кооперативтік.

Орталықсыздандырылған үлгі мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

1) Мемлекеттік органдардың үш басты функциясы бар: макроэкономикалық тұрақтылық, ұлттық табысты қайта бөлу, мемлекеттік тауарлар мен қызметтердің өндірісі. Алғашқы екеуі орталық үкіметтің функциялары соңғысы басқару деңгейлері арасында бөлініске түседі.

2) Әртүрлі билік деңгейлеріне салық салу бойынша өкілеттіктерді үлестіру функциясы. Орталық бюджетке түсетін салықтар: жеке және заңды тұлғалардың табыстарына салынатын салықтар, акциздер және кедендік салықтар. Жергілікті бюджетке қалған табыс көздері түседі: тауарлар мен қызметтерге салық, мүлік және жер салықтары.

3) Аймақтық биліктің жоғары дәрежеде қаржылық тәуелсіздіктері мен дербестіктері.

Кооперативтік үлгіге төмендегілер тән:

1) Ұлттық табысты бөлуге және макроэкономикалық тұрақтылықты қалыптастыруға аймақтың билеуші органдары қатысады.

2) Салықтық табыстарды бөлу жүйесінде аймақтық билеуші органдардың рөлі артады.

3) Орталық билеуші органдар көлденеңінен бюджеттік теңестіру саясатын белсенді жүргізеді, аймақтың қаржысына жауапкершілігін арттырады, аумақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлерін теңестіру жұмыстарын жүзеге асыру арқылы аймақ дербестігіне шектеу қойылады.

Көптеген дамыған елдерде бюджетаралық қатынастар мәселесін шешу бойынша мол тәжірибе жинақталған және аймақтар арасында қаржы ресурстарын тиімді бөлу механизмі ұтымды жүзеге асып келеді.

Бюджетаралық қатынастар механизмі бюджет деңгейлеріне тәуелді, ал бюджет деңгейлері белгілі бір елдің әкімшілік-аумақтық бөлінісіне байланысты Қазақстан Республикасында бюджетаралық қатынастар:

- республикалық және облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана бюджетінің арасында:

- ресми трансферттермен;

- бюджеттік кредиттермен;

- облыстық және аудандық бюджеттер арасында:

- ресми трансферттермен;

- бюджеттік кредиттермен;

- кірістерді бөлу нормативтерімен реттеледі.

Бюджетаралық қатынастарды реттеу нысандарын айқындаған кезде бюджеттер деңгейлерінің әрқайсысының салықтық әлеуеті, аймақтардың объективтік бюджеттік қажеттіліктерін бағалау нәтижелері ескеріледі.

Қазақстанда бюджетаралық қатынастарды реттеу ресми трансферттер көмегімен жүзеге асады. Оның теріс жақтарына гранттардың тиімсіз жүйесі шығындарды басқарудың жоқ болуының себебіне айналуы мүмкін, сондықтан да, қазіргі таңда бюджетаралық қатынастарды жетілдіру қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты жолдауы» // <http://www.akorda.kz>. 14.12.2012 ж.

2. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодексі.

3. Өмірбаев С.М., Ынтықбаева С.Ж., Адамбекова А.А., Парманова Р.С. Мемлекеттік бюджет: Оқулық. – Алматы: Дәуір, 2012

4. Мукина Б. Местные бюджеты и механизм межбюджетных отношений: зарубежный опыт. /АльПари, № 1, 2014

Ж.К.Алпиева
г.Астана (Қазақстан)

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ НЕПРАВОВОГО ПРОФИЛЯ С НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Самостоятельное умение работать с литературой характеризуется быстрым освоением ее структуры, правильной оценки и фиксированием всего, что оказалось в ней интересным и нужным. Работа со специальной литературой — один из основных элементов деятельности работника умственного труда, и ее совершенствование является важной задачей [1].

В настоящее время умения и навыки работы с различными источниками имеет важное значение. Во-первых, объем информации увеличивается с большой скоростью и студенту необходимо умение систематизировать. Во-вторых, работа с источниками позволяет формировать как устную, так и письменную культуру. В-третьих, формируются исследовательские навыки в работе с нормативно-правовой литературой.

Анализ научно-педагогической литературы свидетельствует о том, что самостоятельная работа с книгой освещена в трудах Р.М. Магомедова, С.Н. Морозюка, В.С. Елагина, Ю.Б. Рубина, К.С. Шалагинова и других.

Р.М. Магомедов в своих трудах говорит о том, что развитие правосознания невозможно без сформированных у учащихся умений работать с нормативно-правовыми актами [2].

Н.П. Ерастов предлагает следующий порядок работы с книгой:

- просмотр оглавления с тем, чтобы получить более точные сведения о структуре и содержании книги, выделить те вопросы, которые особенно интересуют читателя;

- ознакомление с содержанием, в котором важно уяснить суть, выделить наиболее важные места, а остальное можно прочитать бегло [1].

В.С. Елагин затрагивает изучение педагогических закономерностей с жизнью, умение применять теоретические знания на практике, анализировать, устанавливать причинно

следственные связи, высказывать свою точку зрения, аргументировано отстаивать собственную позицию предлагает у студента наличие профессионально-педагогической компетентности и мировоззренческой культуры [3].

Ю.Б. Рубин говорит, о самостоятельной работе с учебниками, учебными пособиями, научной, справочной и популярной литературой, материалами периодических изданий и Интернета, статистическими данными является наиболее эффективным методом получения знаний, позволяет значительно активизировать процесс овладения информацией, способствует более глубокому усвоению изучаемого материала, формирует у обучающихся свое отношение к конкретной проблеме [4].

К.С. Шалагинова и С.А. Черкасова отмечают важность составляющей самостоятельной внеаудиторной подготовки является работа с литературой ко всем видам занятий. Умение работать с литературой означает научиться осмысленно пользоваться источниками [5].

Однако, методика самостоятельной работы именно с нормативно-правовой литературой исследована недостаточно полно. В то время, как специалисты всех профилей в рамках своей трудовой деятельности обязаны владеть содержанием нормативных договоров организаций, нормативно-правовыми актами, регулирующими деятельность специалистов определенного профиля. Как правило, они большие по объему и сложны в усвоении и применении, поэтому обязаны научить их работе с НПА, а именно систематизации, ранжировании. Таким образом, одним из видов самостоятельной работы студентов неправого профиля с правовой литературой ложится на учебную дисциплину «Основы права», предметом изучения которой являются изучение базового законодательства Республики Казахстан.

Содержание данного предмета предполагает овладение такими компетенциями, как умение определять и решать проблемы в различных ситуациях, защищать свои права в соответствии с трудовым законодательством, владеть способами свободного устного и письменного общения, обработки, хранения и применения информации, работы с Интернетом (с сайтами zakon.kz и adilet.zan.kz), электронной почтой, ИКТ, представление об актуальности НПА. К итогу изучения курса обучающиеся решают ситуационные задачи, используя законодательные акты [6].

При изучении дисциплины «Основы права» обучающиеся по неправовым специальностям понимают значимость работы с нормативно-правовой литературой.

В целях эффективной работы с нормативно-правовой литературой на первых лекциях уделяется время на изучение таких понятий, как понятие, структура и иерархия нормативно-правовых актов, основные отрасли казахстанского права. В дальнейшем при изучении отраслей казахстанского права студенты анализируют нормативно-правовую литературу. При этом работа строится от простого к сложному: чтение нормативно-правовой литературы; составление плана, тезисов, цитат; анализ, сравнение, сопоставление; решение ситуационных задач и т.д.

Самостоятельная работа по теме «Конституционное право» непосредственно связана с изучением Конституции Республики Казахстан. Работая в группах со вторым разделом Конституции РК «Человек и гражданин», обучающимся дается ряд заданий: сделать выписки с указанием прав и обязанностей, сопоставить Всеобщую декларацию прав человека и Конституцию РК, сделать выводы. На подобных занятиях студенты не только знакомятся с самым важным правовым актом нашего государства, но и учатся анализировать и систематизировать полученную информацию.

Формирование социально-ответственного поведения формируется на занятиях по теме «Основы административное права», на котором студенты непосредственно работают с Кодексом об административных правонарушениях РК. Кодексу придается большое значение, т.к. это один из сложных нормативно-правовых актов. Требуется структурирование материала на части: государственное управление, административные правонарушения и

административный процесс. Обучающиеся, изучая статистику самых распространенных административных правонарушений, систематизируют материал, получая навыки применения нормативно-правовых актов. Систематизация материала проводится по следующим основаниям: вид, предусмотренное взыскание, порядок наложения взысканий.

При изучении гражданского права даются первичные знания по теме «Правоотношения», затем вся работа переносится на самостоятельную деятельность студентов, которая организуется путем работы в микрогруппах, по анализу отдельных правовых институтов отрасли, презентация между микро группами. Студенты при выполнении заданий ориентируются на сайты zakon.kz и adilet.zan.kz, знакомятся с отсылочным методом, с такими понятиями, как «утратил силу», «демо документ». В результате, у обучающихся формируются навыки самостоятельной работы с интернет ресурсами, работая с которыми они учатся систематизировать необходимый материал.

По теме «Основы трудового права», студенты в микрогруппах самостоятельно обсуждают структуру и содержание трудового договора, как будущие участники трудовых правоотношений. Далее сопоставляют результат работы в микрогруппах с содержанием с. 28 ТК РК. Данная форма работы формирует навыки составления нормативных документов, закрепляют содержание трудового договора. В данном случае у обучающихся повышается интерес к изучаемому материалу, т.к. они видят актуальность данного материала, когда уделяется внимание основным документам в будущей трудовой деятельности.

В итоге самостоятельно работая с нормативно-правовой литературой, у студентов, как будущих специалистов всех профилей в рамках своей трудовой деятельности формируется представление о содержании нормативных документов организаций, ранжировании и систематизации нормативно-правовыми актами, умение определять и решать проблемы в различных ситуациях, защищать свои права в соответствии с трудовым законодательством, владеть способами свободного устного и письменного общения, обработки, хранения и применения информации, работы с Интернетом.

Литература

1. Морозюк. С.Н. Рефераты и контрольные работы по психологии «Технология работы, требования, темы, литература». Методические рекомендации для самостоятельной работы студентов – Москва: Издательство Прометей, 2013.
2. Магомедова Р.М. Работа с нормативно-правовыми актами как средство формирования правосознания студентов // Педагогическое мастерство: материалы Междунар. науч. конф. – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 279-281.
3. Елагина В.С. Самостоятельная работа студентов по разделу «Педагогические технологии»: учеб. Пособие для студентов III курса факультета физической культуры и БЖ/В.С.Елагина. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос.пед. ун-та, 2010. – 101 с.
4. Рубин Ю.Б. Рабочая программа дисциплины «Тактика наступления в конкуренции». Учебно-методические материалы // Современная конкуренция – Москва, 2017 - № 2
5. Шалагинова К.С., Черкасова С.А. Учебно-методическое пособие социальная психология для студентов, обучающихся по направлению «Психология» (Профиль «Психология управления персоналом»). Raleigh, North Carolina, USA: Lulu Press, 2015. 157 с.
6. Типовая учебная программа «Основы права» № 4212 от 24.08.2015

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РАМКАХ ЕАЭС НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

На сегодняшний день рассматривая мировое пространство со сложившейся глобальной обстановкой актуальность идей интеграции набирает большие обороты. Республика Казахстан является одним из первых лидеров и активным последовательным организатором интеграционных процессов. Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев всегда придерживается идей единения и создания новых площадок для сотрудничества между странами: Евразийский союз и подпитывающие его Евразийский банк развития, Евразийский деловой совет, Евразийский медиа форум, Евразийская ассоциация университетов и многие другие. Сейчас это успешная евразийская интеграция, которая приносит плоды и отвечает вызовам нового исторического процесса.

Казахстан играет достаточно важную роль в качестве участника мировых экономических процессов, так как обладает значительными запасами основных видов ресурсов, располагается на пересечении основных трансконтинентальных торгово-транспортных путей, сохраняет внутреннюю стабильность, а также — в целях повышения эффективности использования имеющихся преимуществ — является инициатором развития большинства региональных и межрегиональных проектов. Как показывает опыт, развития интеграционных процессов в мире, в результате которых удалось найти адекватные ответы на многие важные проблемы, именно коллективное осуществление суверенитета является в современном взаимосвязанном мире наиболее оптимальным путем обеспечения национальных интересов и реальной самостоятельности.

Участие Казахстана в региональной экономической интеграции определено следующими факторами.

Во-первых, это *континентальная замкнутость*. Географическое расположение республики вдали от морских портов снижает возможности по доступу на рынки третьих стран, ограничивает перспективы для экономического роста.

Казахстан заинтересован в снижении транспортных издержек, сдерживающих доступность мировых рынков и влияющих на диверсификацию экономики. К примеру, существует договоренность, что в Евразийском экономическом союзе при перевозках грузов железнодорожным транспортом из Казахстана в третьи страны транзитом через морские порты другого государства (в частности, через территорию России) и в обратном направлении будет применяться унифицированный (внутренний) ж/д тариф, который по размеру значительно ниже транзитного. По оценкам экспертов, экономия казахстанских перевозчиков в связи с этим может составить до 250 млн. долларов США ежегодно.

Во-вторых, *недостаточные возможности внутреннего рынка* с объемом потребления в 17 млн. человек.

Помимо существенного расширения границ рынка для предпринимателей создание ЕАЭС предоставляет дополнительные возможности в части снижения транзакционных и временных издержек на границе и освобождения значительных оборотных средств, которые теперь могут быть направлены на развитие бизнеса.

И третий фактор участия Казахстана в региональной экономической интеграции — это *тенденции замедления мирового экономического роста, нестабильность мировых рынков потребления основных экспортных товаров Казахстана*.

С учетом этого участие Казахстана в евразийской экономической интеграции создает необходимый фундамент для диверсификации экономики, повышения производительности труда.

Первостепенная задача для Казахстана – эффективная интеграция в мировую экономику, усиление позиций Казахстана на внешних рынках и вхождение в число крупных мировых поставщиков энергетического сырья и продуктов его глубокой переработки за счет внедрения передовых технологий производства, обеспечение энергетической независимости страны.

Экономика страны активно стремится к участию в международном разделении труда, международном инвестиционном сотрудничестве и международном товарообороте. Для эффективного участия государства в данных процессах необходимо учитывать не только текущее состояние на мировых рынках, современные тенденции и основные направления развития мировой экономики, но и уметь на основе перспективного анализа прогнозировать возможные изменения в мировых экономических процессах.

Немаловажную роль в интеграции национальной экономики играет улучшение структуры экспорта в сторону обеспечения поставок на мировой рынок конкурентоспособной продукции с более глубокой степенью переработки, где главным исполнителем должно выступать государство. В настоящий момент национальная экономика весьма уязвима вследствие зависимости от колебаний конъюнктуры мировых товарно-сырьевых рынков. По прогнозам международных экспертов, вес и влияние поставщиков топлива и сырья на мировом рынке будут снижаться, соответственно относительно будут падать и их доходы. Главной причиной такого исхода, надо полагать, будет внедрение прогрессирующих ресурсосберегающих технологий в развитых странах. Однако в данное время главным и единственным сравнительным преимуществом Казахстана являются природные ресурсы.

Если говорить о влиянии на экономику вступления Казахстана в ЕАЭС, то яркие и положительные примеры показаны на Рисунке 1.

Рисунок 1. Объем ВВП стран участниц ЕАЭС за 2016 год.

Оценивая все аспекты деятельности ЕАЭС, Казахстану как стране-участнице союза, для успешного преодоления экономического кризиса и обеспечения безопасности можно сделать следующие выводы:

1. Участие в ЕАЭС не отменяет многовекторную дипломатию во внешней политике Казахстана, которая после кризиса на Украине и присоединения Крыма к России еще больше активизировалась с Китаем, ЕС, США, чтобы ограничить политическое влияние РФ на новый экономический союз. Но его членство в ЕАЭС – это противовес усиливающему экономическому влиянию Пекина на Центральную Азию.

2. Зарубежные партнеры не оказывают давления на Казахстан в связи с участием в ЕАЭС, боясь утратить влияние и усилить тем самым пророссийский вектор в казахстанской внешней политике.

3. Сложности, возникшие в экономиках стран ЕАЭС из-за экономического кризиса в России, связанные с «войной санкций», подтолкнули Казахстан искать выгодные для него

решения: повышать конкурентоспособность собственных товаров, усилить экономическое сотрудничество с соседними центрально-азиатскими странами и иными партнерами, что пошло на пользу экономическому развитию Казахстана.

4. ЕАЭС может способствовать укреплению внутрирегионального сотрудничества между республиками Центральной Азии и сблизить позиции пяти республик региона по общим нерешенным проблемам.

Очевидно, что тесная интеграция России, Казахстана, Беларуси, Армении и Кыргызстана на новой основе выступает фактором обеспечения экономической безопасности.

В январе-декабре 2016 года цены на готовые товары, экспортируемые в страны ЕАЭС, были на 1% ниже уровня 2015 года. Из всего перечня выросла лишь стоимость полуфабрикатов – на 2,8%. При этом цены импортных поступлений из стран ЕАЭС в Казахстан выросли по всем категориям: стоимость сырья за год выросла на 14,7%, на полуфабрикаты – на 9,5%, на готовые товары – на 14%. а 2016 год Казахстан экспортировал в страны ЕАЭС товаров и продукции на сумму 3,9 млрд. тенге, что на 23,5% ниже уровня 2015 года. Поступления импорта в РК, правда, также сократились – на 13,7%, до 9,7 млрд. тенге, однако импорт ЕАЭС по-прежнему превышает объемы экспорта.

По данным Комитета по статистике РК, товарооборот Казахстана в феврале 2016 года увеличился на 160,7 млн. долл. США и составил 4490,4 млн. долларов США.

В том числе:

- импорт - 1 652,1 (36,8 %)
- экспорт - 2 838,3 (63,2 %)

В целом для Республики Казахстан характерно положительное сальдо внешней торговли, в феврале 2016 года доля экспорта в структуре внешнеторгового оборота незначительно уменьшилась по сравнению с январем 2016 года.

Рисунок 2. Импорт и экспорт Казахстана за 2016 год

В настоящее время правительство РК реализует в стране план модернизации 3.0. К 2025 году правительство РК должно увеличить объем несырьевого экспорта в два раза дополнительной устойчивости экономики, а также в качестве инструмента совместного преодоления глобальных вызовов усилить их совместную экономическую безопасность.

Литература

1. <http://palata.kz/ru> Национальная палата предпринимателей Казахстана
2. <http://stat.gov.kz/t> Министерство Национальной экономики Республики Казахстан
Комитет по статистике
3. <http://bnews.kz> Выступление Президента Республики Казахстан в Московском государственном университете имени М.В.Ломоносова о евразийской интеграции.

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Успешное развитие сельскохозяйственных организаций, усиление конкурентной борьбы невозможно без определения новых требований к повышению эффективности управления производством. Производство и реализация продукции предполагают анализ и обработку сложного информационного комплекса взаимосвязанных и взаимообусловленных факторов, влияющих на перспективы развития сельского хозяйства.

В настоящее время вопросы совершенствования управленческого учета являются актуальными для сельскохозяйственных организаций, осуществляющих различные виды деятельности, являющихся организациями малого, среднего и крупного бизнеса, поскольку осуществление управления не зависит ни от размера организации, ни от ее принадлежности к определенному виду деятельности.

В процессе осуществления сельскохозяйственной деятельности постоянно происходят отклонения от намеченных к выполнению работ, например, вследствие нарушения планов поставки сырья и материалов, неплатежеспособности покупателей и т. п.

Одной из проблем является недостаточное понимание сущности управленческого учета в компании. В практике Казахстанских предприятий большинство из них отталкивается от принципа, что управленческий учет – это учет затрат и систему управленческого учета сводят к системе учета затрат и распределения их по центрам ответственности, центрам затрат, видам выпускаемой продукции. Действительно, роль управления затратами велика – только изменив систему учета затрат на предприятии, мы можем существенно повлиять на прибыль. Однако, главной целью управленческого учета является ориентация управленческого процесса на достижение стратегических и тактических целей предприятия, и по этой причине система управленческого учета должна включать в себя и систему сбора информации по конкурентам, покупателям, качеству продукции, информацию об эффективности организационной структуры компании, методов стимулирования и т.д. Система управленческого учета, таким образом, должна охватывать все службы предприятия и весь спектр данных о его деятельности.

Ошибкой является попытка заменить управленческий учет модифицированной системой бухгалтерского учета. Систему управленческого учета каждое предприятие может ставить исходя только из своих целей и видения перспектив развития.

Как правило, процесс разработки и внедрения управленческого учета на предприятии возглавляет финансовый директор компании либо главный бухгалтер. В различных фирмах нет единого понимания роли финансистов в системе управленческого учета. Однако, интересна практика западных предприятий. Так, в американских компаниях контроллер – это коммерческий директор предприятия, а в немецких компаниях главный бухгалтер и бухгалтерия, как правило, не подчиняются службе контроллинга. Перенос акцентов с финансовой службы на службы, осуществляющие основной вид деятельности организации, представляется важным, т.к. финансовая информация должна быть направлена на повышение эффективности продаж, рекламы, повышение качества продукции, и финансовый директор должен не только контролировать показатели, но и обеспечить информацией руководителей основных подразделений для осуществления ими функций регулярного менеджмента. Периодически на сельскохозяйственных предприятиях можно увидеть обратную картину. Именно переоценка роли финансовой службы лежит в основе конфликта между производственниками и финансистами.

Существенной проблемой является недостаточная оперативность информации. Если управленческий учет в компании организован таким образом, что данные бухгалтерского учета являются основой управленческого, то руководители предприятия должны помнить, что им придется изменить и нарушить традиционные принципы работы бухгалтерии, привести процесс формирования баланса максимум к 5-му числу следующего за отчетным месяца, иначе весь смысл нововведений постепенно будет утерян, а бюджеты станут носить формальный характер.

Проблемой в построении системы управленческого учета является подмена системы управленческого учета постановкой системы автоматизации. Не уменьшая значения качественной программы для предприятия, необходимо отметить, что постановка системы управления предприятием и внедрение информационных технологий в компании – не равнозначны. По данным исследований Andersen Consulting, только 8% крупномасштабных проектов по внедрению информационных технологий завершаются успешно и полностью соответствуют заданным требованиям, только в 16 проектах из 100 соблюдаются стоимостные и временные рамки, а также обеспечивается надлежащее качество, превышение заранее согласованной цены подобного рода проектов составляет от 100% до 200%, а 34% времени затрачивается на исправление ошибок.

При внедрении системы управленческого учета перед предприятием, кроме перечисленных проблем, будет стоять и много других: формирование команды, необходимость обучения персонала, сопротивление коллектива нововведениям, установление сильных горизонтальных связей и переход на систему регулярного менеджмента. Однако, результаты, полученные от внедрения системы управленческого учета, превзойдут ожидания, ведь в современных условиях только то предприятие может длительно удержаться на рынке, у которого затраты и результаты деятельности будут полностью определяться степенью эффективности управления, объемом и качеством работы каждого подразделения и каждого сотрудника.

Одна из важнейших задач руководителя сельскохозяйственного и любого другого предприятия – с максимальной отдачей использовать имеющиеся в его распоряжении ресурсы. Для этого необходима информация о наличии таких ресурсов. Стандартный бухгалтерский учет такой информации не дает. Поэтому в середине XX века развитие рыночной экономики в индустриально-развитых странах выявило необходимость дополнения бухгалтерского (финансового) учета управленческим учетом.

Несмотря на то, что интерес к проблемам управленческого учета очевиден, далеко не всегда можно наблюдать среди специалистов единое мнение о его сущности, роли, назначении и месте в системе управления предприятием, теории учета; разворачивается дискуссия о том, есть ли управленческий учет в Казахстане, если нет, то нужно ли и как его внедрять, если есть, то почему мы раньше его не замечали или не использовали такое понятие.

Полная неразбериха с этим понятием у практиков. На вопрос о том, что такое управленческий учет одни отвечают, что это – бухгалтерский учет для менеджеров, другие – что это компьютерный учет для управления предприятием, третьи ничего определенного сказать не могут.

Отсутствие единого подхода, общей точки зрения хотя бы в наиболее важных, принципиальных вопросах управленческого учета может отрицательно повлиять на эффективность его применения на практике и интенсивность изучения в теории отечественного учета.

Выходом из сложившейся ситуации, может быть решение следующих задач: первой – использование и адаптация имеющегося, как западного, так и Российского опыта, в новых условиях мировой экономики; второй – разработка новых параметров учета, необходимых для управления сельскохозяйственной организацией, создание системы для получения этих

параметров, а также осуществление контроля за финансовыми и управленческими решениями.

Решив проблему создания устойчивой информационной системы управления, сельскохозяйственные предприятия смогут непосредственно повысить конкурентоспособность, сделать её устойчивой к динамично меняющимся условиям внутреннего и внешнего рынка сельскохозяйственной продукции. Повышение конкурентоспособности позволит производителям увеличить объемы продаж сельскохозяйственной продукции и территориально закрепить свои позиции на внутреннем рынке.

Таким образом, проблема внедрения управленческого учета в отечественную практику приобретает первостепенное значение, возникает необходимость проведения глубоких исследований экономической природы, сущности и содержания управленческого учета, его теоретических основ.

Литература

1 Маслова О.Г. Внедрение управленческой отчетности на сельскохозяйственном предприятии // Теория и практика формирования учетно-аналитической системы на предприятиях разных отраслей экономики: материалы международной научно-практической конференции (19–20 апреля 2010 г., Орел). – Орел: ОрелГТУ, 2010. – С.88 – 96

2 Рыбакова О.В. Бухгалтерский управленческий учет и управленческое планирование. - М.: Финансы и статистика, 2005. – 464 с.

3 Шабрамова Н. «Особенности управленческого учета на российских предприятиях» [Электронный ресурс]/ Н. Шабрамова URL: <http://www.fd.ru/reader.htm?id=1381>

4 Раметов А.Х. Модель управленческого учета в сельскохозяйственных организациях [Электронный ресурс]/ А. Х. Раметов. URL: <http://www.ipnpou.ru>

А.Т. Kabykenova
В.А. Ainakanova
г. Астана (Казахстан)

THE DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AS THE DIRECTION OF THE EFFICIENCY AGRICULTURAL ENTERPRISES

Economic transformations have radically changed the situation of domestic enterprises, forcing them to solve many the problems of the current and strategic development. One of such problems is the production diversification – an important direction of enterprises development, thus allowing you to consistently maintain the level of enterprise's economic potential, but in some cases greatly improve it [1].

Diversification is the simultaneous development of many, not related to each other activities, expanding the range of manufactured products, the expansion of activity beyond the core business, by which is meant goods and services production, with the maximum share in net sales compared with other products [2].

Agriculture is one of the most important sectors in the economy, as it produces food for the population, raw materials for the processing industry, provides and other needs of the society. Therefore, the problem now is the problem of further improving the industry efficiency.

Crop production is one of the main branches of agricultural production. To meet the needs of the population for food in the crop must be provided with a significant increase in the average

annual gross collection of grain, enhanced yields of cereal crops, increased production of other major types of agricultural products [3].

A large reserve of production increase is the choice of the most rational sown areas structure. The sown areas structure must correspond to the direction of the productive agriculture, its specialization and provide the greatest output from each hectare at the lowest possible cost of labor. In the process of analysis to determine how rational the existing structure of sown area of crops in the Republic of Kazakhstan, which outlines the activities on its improvement. Changes in the structure of the sown crops area over the past five is presented in Figure 1.

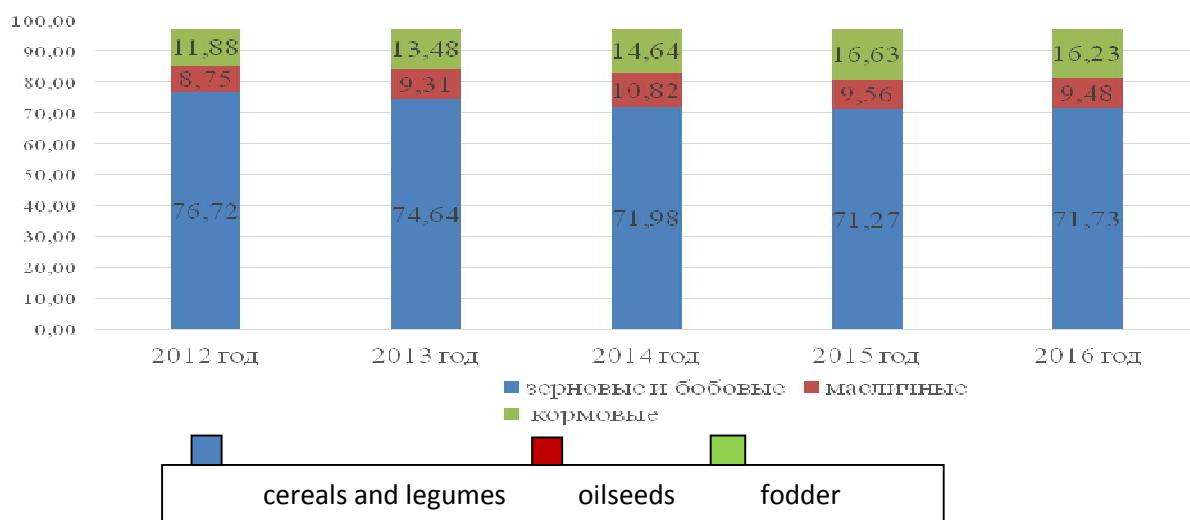

Figure 1. The structure of sown areas of agricultural crops, %.

In the last five years, the General crops of grain and legume crops occupy more than 70% of the acreage crops. In the country about 12.5-20 and 3.2 million tons of grain and legume crops, average yields of cereals and leguminous crops is 8,4-13 and 0.3 t/ha. In 2016 y. in Kazakhstan gross grain and legume crops amounted to 20.2 million tons, when in 2012, this figure was 12.5 million tons. From a total of 74% of 1 culture: wheat (22.47 million tons). In 2016 y. sown areas of buckwheat in the country occupy 98.7 thousand hectares, which is 11% more than in 2012 (88.8 thousand ha). The sowing areas of barley in the country for 1.9 million hectares, and gross was only 3231.3 thousand tons. This outcome was the best in the past 5 years [4].

Table 1. Sowing area of oilseeds

Crop area	2012 year	2013 year	2014 year	2015 year	2016 year		2016r. compared with 2012 year	
	thousand hectares				thousand hectares	Share,%	thousand hectares	%
beans soya	85,3	103,2	118,6	106,8	106,1	5,2	20,8	124,4
sunflower seeds	794,6	877,4	846,1	740,7	807,5	39,7	12,9	101,6
safflower seeds	272,9	295,6	269,1	246,8	223,3	11,0	-49,6	81,8
canola seeds	228	263,1	303,8	245,4	161,1	7,9	-66,9	70,7
flax seeds	419,4	410,1	708,8	630,9	633,6	31,1	214,2	151,1
Total	1853,9	1980,9	2299,5	2009,8	2035,7	100,0	181,8	109,8

Data of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan

The acreage of oilseeds in 2016 amounted to 2035.7 thousand ha, i.e. increased by 9.8% compared to 2012. Analyzing the data of 2016, you can see that about half of the total oilseeds accounted for sunflower – 39,7% or 807,5 thousand tons of seeds of flax – 31.1% or 633,6 million tons (51,1 % more than in 2012), soybeans – 5.2% or 106.1 thousand tons (24.4% more than in 2012), rape is 7.9% or 61,1 thousand tons (66.9% less than in 2012), of safflower – 11% or 223,3 thousand tons (49.6% of less than in 2012).

In order to achieve food security by the state measures were taken to increase the production of oilseeds. The main reared culture will remain sunflower, the specific weight of which takes about 40% of all in planted масличными cultures. But so far most of the power consumption of sunflower oil Kazakhstan imports, as in conditions of insufficient rainfall, crop yields remains low. It is expected the growth of oilseed production processing, as well as in parallel and the production of domestic processing industries of vegetable oil. The growth is justified by the increase in the production of oilseeds, including sunflower (figure 2).

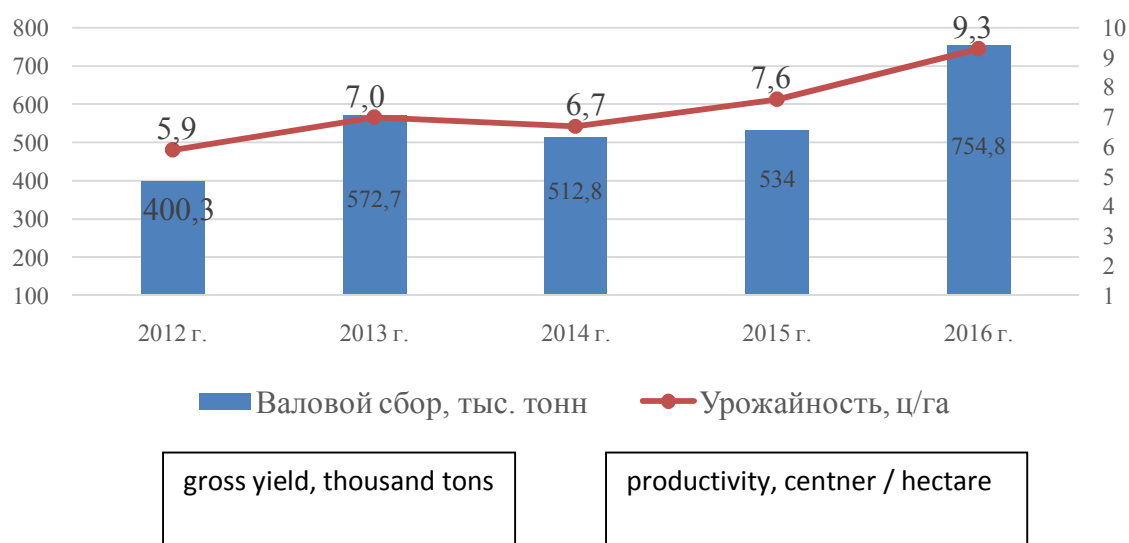

Figure 2. Gross harvest and yield of sunflower seed

Despite the increase in the acreages of oilseeds gross oilseeds are not always high. As of 2016, the gross yield of sunflower seeds is 754,8 thousand tons, of them on areas: in the East Kazakhstan - 124.5 thousand tons, Pavlodar - 104,2 thousand tons, as well as The Кустанайская - 15.7 thousand tons.

Safflower sowed on the most needy peasants lands in small areas with minimal cost. The average yield of the safflower in the country at the level of 5.9 t/ha with fluctuations of 6.5 to 7 t/ha. Sowed safflower peasants on the square on the 5-50 ha. Gross safflower is about 100 thousand tons. Safflower process on oil, as well as export flowers safflower.

In general, taking into account the annual increase in actual human consumption of vegetable oils and the needs of processing industry (production of confectionery, margarines, mayonnaise, etc.) the expected volume of vegetable oils does not need the internal market. It should also be noted that there are significant volumes of exports of oilseeds and vegetable oils.

The introduction in the structure of the oil crops cultivation (sunflower, safflower) allows you to stabilize the enterprises' incomes. This is due to the mismatch between price changes and yield of crops in years.

Sunflower has a strong root system, penetration at a depth of up to 3 meters, easier transfers the drought and requires more heat. Therefore, in the years with cool and rainy weather higher grain yields, and in the years with hot and dry weather wins the sunflower. One of the promising crops for cultivation in the changing natural conditions is safflower, the biology of which is fully consistent

with the arid conditions of the steppe. This oilseed crop fits perfectly into the local rotation, thus helps to diversify agricultural production.

According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the vegetable oil production annually increases by an average on 40- 50%. In Kazakhstan the main vegetable oil producers, according to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, are the East Kazakhstan, South Kazakhstan and Almaty enterprises [5].

The annual need of Republic in the vegetable oil on the national consumption standards is 134,7 thousand tons per year or 8.8 kg/year for 1 person. In the republic has more than 300 plant for processing of oilseeds and the production of vegetable oil with total capacity of 760 tons per shift, or 190 thousand tons per year. 9 of them enterprises belong to the category of large (2.9%), but due to the lack of raw power of the company are used by 70%. Up to 70% of the sunflower oil is produced from the seeds produced in Kazakhstan, and 30% of the imported seeds.

Thus, the oilseeds production has a growth perspective in all areas in the country. The greatest potential have area of the northern region. However, for a more complete utilization of the capacities of these crops much remains to be done. In the field of support policy for the oilseeds production, apparently, further clarification is needed in order the distribution of subsidies. Public funds should not go to the support of simply increasing areas of planting. Practice has shown that this has led to the expansion of the cultivation of oil crops while reducing yields. I encourage only those who has mastered the technology of their cultivation and has already proved that actual yields for a number of years even in small areas. Thus, will be encouraged to expansion of area under масличными cultures without compromising their productivity. Need a lot of work on technologies improvement of the oilseeds cultivation.

Literature

1. Nemchenko G. Diversification of production: Objectives and Activities / city G.Nemchenko, S. Donetskaya, K.Dyakanov // Problems of theory and practice of management, 2009. – №. 1 - 107 с.

2. Josefsson, Jonas; Berg, Ake; Hiron, Matthew. Sensitivity of the farmland bird community to crop diversification in Sweden: does the CAP fit // Journal of applied ecology that 54, the production of 2. 2017.

3. Rudik N.B. Conglomerate mergers and acquisitions. The book is about the benefits and harms of non-core assets. – М.: Delo. 2011.

4. Enterprise Economy: Lecture Notes/ Frolova T.A. Taganrog 2012. – 57 P.

5. The Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan: <http://stat.gov.kz>

А.К. Аубакирова
г. Астана (Казakhstan)

АНАЛИЗ РЫНКА ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КАЗАХСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Сегодня как никогда в мире большой популярностью пользуется электронная коммерция.оборот финансовых средств в сфере прямых продаж, то есть продаж «от продавца к потребителю» составляет более 1,3 триллион долларов, между компаниями - 15 триллион в долларах [2]. По результатам аналитиков и экспертов в сфере электронной торговли в 2018 году в странах, которые по уровню экономического развития относятся к странам с переходной экономикой и развивающейся, электронная коммерция займет более

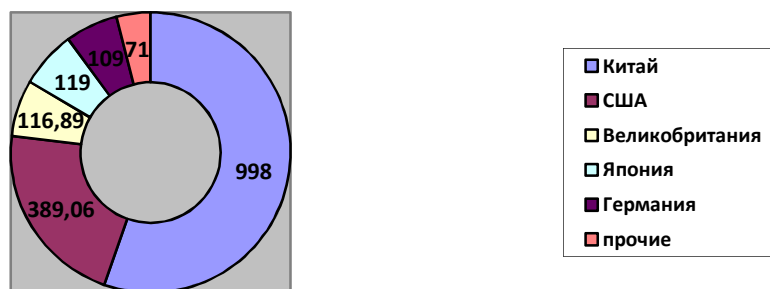
40% от общих показателей торговли, в то же время в развитых странах этот показатель несколько сократится с 70 до 60% [8].

По данным Международного союза электросвязи (МСЭ), в 2016 году 4,4 млрд. чел. являются пользователями интернета, то есть 58 % всего населения Земли, из них 2,4 млрд. жители развивающихся стран. В период с 2000 по 2016 год удельный вес пользователей интернета увеличился почти в семь раз – с 6,5 % до 51 % мирового населения. Доля домашних хозяйств, имеющих доступ в интернет, увеличилась с 18 % в 2005 году до 52 % в 2016 году.

Лидером по объему рынка электронной коммерции является Китай и составляет \$ 1трлн [1]. Шопинг является самой быстрорастущей онлайн активностью в Китае (рисунок 1). Второе место занимает США с объемом рынка \$389,06 млрд.

В целом в онлайн-режиме работает больше половины (57,4 %) американских магазинов. Великобритания с объемом рынка \$116,89 млрд. находится на третьем месте, при этом онлайн-торговля составляет 13 % от общего числа розничных продаж. Объем рынка электронной коммерции Японии составляет \$112,33 млрд. Рынок электронной коммерции Германии составляет \$104,46 млрд. Этот показатель во Франции составляет \$42,62 млрд. Только 68% из 66,2 млн. жителей Франции являются пользователями интернета. Это значительно меньше, чем в Великобритании, США, Германии и Китае [9]. Объем рынка электронной коммерции Южной Кореи составляет \$36,76 млрд.

Рисунок 1. Структура мирового рынка e-commerce по странам, 2016г.

Источник: <https://www.remarkety.com/global-ecommerce-sales-trends-and-statistics-2017>.

Рынок электронной коммерции в Казахстане остается одним из самых динамичных сегментов экономики. По оценкам Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (КС МНЭ РК) в Казахстане пользователями глобальной сети являются 72,9% населения страны, и уровень проникновения Интернета постоянно увеличивается. Вместе с этим растет рынок электронной коммерции как в B2C, так и в B2B-сегментах. Интерес предпринимателей к торговле в сети растет в том числе в связи с тем, что за последние годы появилось множество способов продвижения в Интернете, а маркетплейсы, на которых размещаются компании, предлагают готовую целевую аудиторию, которую в оффлайне не всегда просто привлечь [2].

Согласно данным КС МНЭ РК, объемы рынка электронной торговли в Казахстане характеризуется следующими показателями, которые указаны на Рисунке 2.

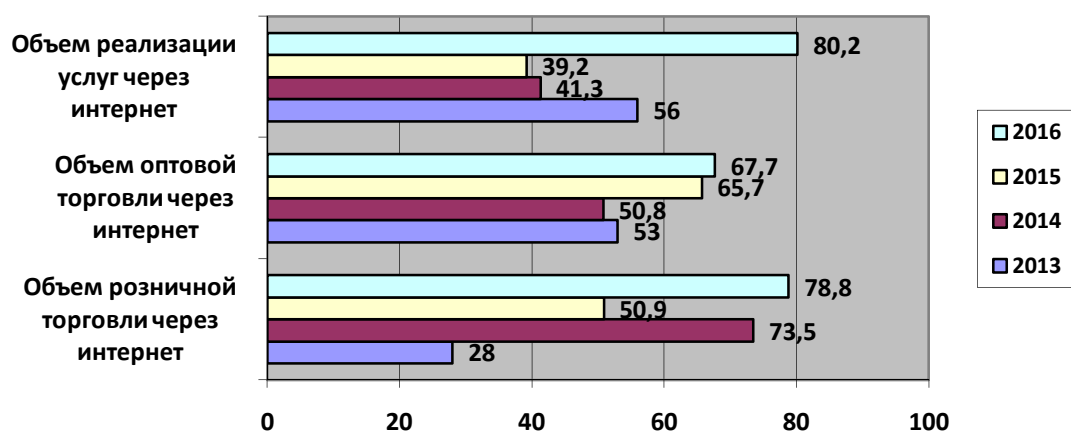

Рисунок 2. Объемы рынка электронной коммерции за 2013-2016 годы, млрд. тенге

Источник: Комитет по статистике МНЭ РК, stat.gov.kz., 2017г.

Как мы видим, сектора рынка показывают различные данные, например, если объемы розничной и оптовой торговли через Интернет выросли за последний отчетный год, то объемы реализации услуг через Интернет показывают тенденцию к снижению. Однако приведенные данные по снижению объемов реализации услуг, могут на самом деле не отражать фактическую ситуацию на рынке. Дело в том, что КС МНЭ РК изменил формы подсчета объемов реализации услуг через Интернет, и с 2015 года в подсчет не берутся оборота Интернет-банкинга [4].

Одним из важнейших факторов, определяющих развитие электронной коммерции является доступность к информационным и коммуникационным технологиям и возможностям Интернет. На сегодняшний день количество казахстанских интернет-пользователей достигло 71% населения страны [7]. Создана инфраструктура для реализации всех видов направлений электронного бизнеса. Согласно оценке ООН по развитию «электронного правительства», Казахстан позиционируется на 28-ом месте среди 190 стран [1]. С целью дальнейшего развития «электронного правительства», электронной коммерции в Казахстане по инициативе Главы государства принята государственная программа «Информационный Казахстан-2020» [3].

Следующим этапом развития ожидается активное продвижение услуг электронной коммерции. О результатах деятельности в этой сфере говорит тот факт, что оборот электронной коммерции в Казахстане составил порядка 600 млн. долларов, и из года в год он растет достаточно неплохими темпами, а именно – более чем вдвое. Прогнозируется, что к концу 2015 года общий объем рынка электронной коммерции в РК достигнет 3,6 миллиарда долларов, что составит 4% в общем объеме ритейла [5]. Вместе с тем будущее за развитием мобильной коммерции, которая показывает в последние годы весьма внушительный рост объемов платежей.

В целом Казахстанцы стали чаще совершать покупки в отечественных интернет-магазинах. Если в 2012 году *в Казахстане оставалось лишь 10% от всех карточных оплат казахстанцев* в интернет-магазинах, то в 2016 эта цифра составила уже 39%. В настоящее время в топ -10 услуг, реализуемых через интернет входят следующие (таблица 1):

Таблица 1. Топ-10 услуг, реализуемых через интернет, млн тенге

		объем	доля, %
1	реализация билетов на транспорт	29 302	36,5
2	бронирование и оплата услуг мест размещения	5208	6,5

3	реализация билетов в сфере отдыха, развлечений, культуры и спорта	1861	2,3
4	услуги в области рекламы	1789	2,2
5	посреднические услуги	1672	2,1
6	услуги информационные	1156	1,4
7	услуги дистанционного образования	447	0,6
8	услуги по хостингу	98	0,12
9	услуги поддержки доменов	70	0,09
10	консалтинговые услуги	12	0,02
	прочие	38 583	48,1

Источник: https://forbes.kz/leader/25_krupneyshih_torgovyih_internetploschadok_2017_1510134366

Размер рынка электронной коммерции в Казахстане в 2016 году составил 226,4 млрд. тенге (порядка \$ 660 млн.), прирост составил 45,4% по сравнению с показателем прошлого года. По мнению игроков размер рынка составляет порядка \$ 1 млрд [7].

Крупнейшие интернет-магазины Казахстана генерируют более 240 млн. долларов выручки. Имеются в отечественном интернете и отрасли-лидеры. Одной из них, с оборотом в 120 млн долларов, стал сегмент продажи авиа- и ж/д-билетов. Самым крупным игроком здесь по-прежнему остается AirAstana (24%). На втором месте Lamoda.kz с долей 21 %, на третьем- Avon.kz (14%), на четвертом- Chocotravel (6%) (рисунок 3).

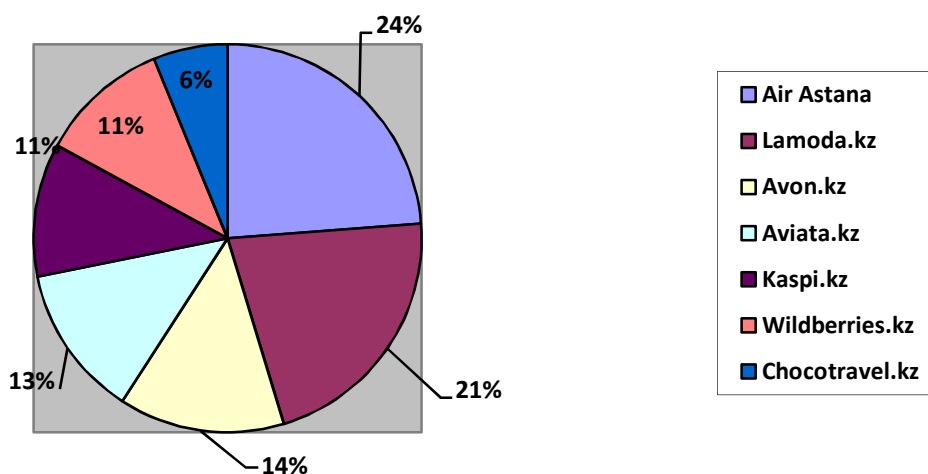

Рисунок 3. Рынок электронной коммерции по продаже авиа – и железнодорожных билетов

Источник: Baker Tilly Kazakhstan, Экспертная оценка “TOP- 25 KZ Retail e-commerce, 2016” перспективы развития сегментов рынка. г.Алматы, 21 сентября 2017 года

Большее половины продаж делают два местных игрока — Aviata.kz и Chocotravel.com. По статистике Chocotravel за I полугодие 2016 года, средний чек при покупке авиабилетов вырос на 68,9% по сравнению с аналогичным периодом 2015 года (со 127 595 до 215 464 тенге) [6]. Это весьма положительный факт для казахстанской экономики, поскольку с открытием представительства компания будет делать отчисления в бюджет.

Таким образом, все три категории в Казахстане охвачены полностью, однако остались направления, где кроется большой потенциал для казахстанских компаний. Исходя из мировых

тенденций топ-отраслей в e-commerce, в Казахстане остаются практически неохваченными сегменты интерактивного оборудования и игр, еды и напитков, мебели и товаров для дома, товаров для красоты и ухода, инструментов для дома и бытовой химии.

Развитие e-коммерции – это общая задача, требующая консолидации усилий государства и бизнес-сообщества. Для развития и совершенствования отечественной электронной коммерции необходимо разработать мероприятия по регулированию электронной торговли, развитие платежных систем, нужно повысить цифровую и финансовую грамотность населения и предпринимателей в электронной торговле, продвигать электронную торговлю с государственной поддержкой, развитие инфраструктуры логистики, повышение позиции Казахстана в международной рейтинге UNCTAD электронной коммерции.

Литература

1. Baker Tilly Kazakhstan, Экспертная оценка “TOP- 25 KZ Retail e-commerce, 2016” перспективы развития сегментов рынка. г. Алматы, 21 сентября 2017 года
2. Брагин Л.А. Электронная коммерция: учебник / Л. А. Брагин, Г. Г. Иванов, А. Ф. Никишин. - Москва: ИД ФОРУМ: НИЦ Инфра-М, 2012. - 192 с
3. Государственная программа "Информационный Казахстан - 2020", Указом Президента Республики Казахстан, от 8 января 2013 года № 464.
4. Исследования TNS Central Asia "Интернет аудитория. Алматы/Казахстан, Июнь 2015 года" [Электрон. ресурс] URL: http://www.tnsglobal.kz/ru/research/files_web_index/WEB_Index_Report_June_2015.zip
5. Официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК // www.stat.gov.kz
6. The Division for Public Administration and Development Management, The United Nations. [Электрон. ресурс] <http://www.unpan.org/>
7. https://forbes.kz/leader/25_krupneyshih_torgovyih_internet-ploschadok_2017_1510134366
8. <http://www.iccwbo.ru/blog/2016/elektronnaya-kommertsiya/>
9. <https://www.remarkety.com/global-ecommerce-sales-trends-and-statistics-2017>.

**А.К. Балжанова
М. Этекбаева
Г. Умарова
г. Астана (Казахстан)**

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Актуальность проблемы борьбы с терроризмом продиктована реалиями современной жизни. Терроризм во всех своих проявлениях обернулся в одну из масштабных и непредсказуемых проблем человечества XXI-го века. Из ряда отдельных преступных действий, превратившись в самостоятельное социально-политическое явление, терроризм стал особым феноменом нашей действительности. Он представляет острую угрозу современной международной безопасности, безопасности личности, общества и государства. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев выразил мнение, что мир находится в состоянии третьей мировой войны и борется против терроризма. «Катастрофические масштабы обрёл международный терроризм. Для него не существует границ. Сегодня любая точка земного шара может стать объектом разрушительных ударов. С начала третьего тысячелетия число терактов, как и количество погибших, выросло в 10 раз. В 2016 году теракты произошли в

104 странах. Это более половины мира. То есть по географии и масштабам мы находимся условно фактически в состоянии третьей мировой войны. В войне против террора» [1].

Слово «террор» трактуется в латинском языке как и страх, ужас. В.Маллисон и С.Маллисон дают такое определение: «Террор есть систематическое использование крайнего насилия и угрозы насилием для достижения публичных или политических целей». В современных толковых словарях «террор» определяется как: «физическое насилие, вплоть до физического уничтожения, по отношению к политическим противникам» [2]. В толковом словаре В.И. Даля подчёркивается основной смысл, нацеленность терроризма - устрашать смертью, казнью, насилием [3].

Сегодня терроризм выходит за рамки одного государства и в большей степени носит международный характер. Он приобрел социальную устойчивость, вопреки всем усилиям по искоренению, которые предпринимаются как в рамках отдельных стран, так и на уровне мирового сообщества. Современный терроризм приобрел черту, которой ранний терроризм был практически лишен – насилие часто направлено на мирных граждан, не имеющих никакого отношения к политике. Ранний терроризм не был насилием по отношению к населению, он был нацелен на представителей власти. У современного терроризма изменились целевые установки. Новая модель терроризма рассматривает террористические действия в качестве способа достижения цели и, как средство войны. Данное утверждение подкрепляется всплеском террора на Ближнем Востоке и террористическими актами в США и Европе. Для изменения мира «по-своему образцу» современный терроризм использует все доступные ему средства от ядерных зарядов малой мощности до психотропного оружия. Зачастую террористические акты приносят массовые человеческие жертвы, влекут разрушение материальных и духовных ценностей, не поддающихся порой восстановлению, сеют вражду между государствами, провоцируют войны, недоверие и ненависть между социальными и национальными группами, которые иногда невозможно преодолеть в течение жизни целого поколения. Прежде всего, следует обратить внимание на то, что проблема международного терроризма связана с основными сферами жизнедеятельности мирового сообщества и социумов отдельных стран: политикой, национальными отношениями, религией, экологией, преступными сообществами и т.п. Эта связь получила отражение в существовании различных видов терроризма, к которым относят: политический, националистический, религиозный, криминальный и экологический терроризм.

В.Василенко [4] предлагает выделять следующие типы терроризма:

1. Ориентированный на личные или групповые корыстные цели – криминальный терроризм;
2. Базирующийся на идее превосходства одной религии над другими – религиозный терроризм;
3. Этнонационалистический терроризм;
4. Терроризм сепаратистов, стремящихся к разрушению территориальной целостности государства;
5. Терроризм, как средство борьбы за власть.

Терроризм имеет место в самых различных ситуациях и принимает различные формы. Можно выделить некоторые характерные черты терроризма, такие как: организованный характер (независимо от размера организации); опасность (для жизни, здоровья и имущества); направленность, в частности, против правительства (стремление к оказанию влияния на лиц, ответственных за разработку политики и законов); его бессистемный характер, приводящий к распространению и нагнетанию страха среди населения.

Трансформация терроризма в одну из главных угроз современного общества обусловлена следующими причинами:

- во-первых, международный терроризм, к сожалению, получает все более широкое распространение в планетарном масштабе.

- во-вторых, международный терроризм представляет собой серьезную опасность для безопасности отдельных государств и всего мирового сообщества в целом.
- в-третьих, для борьбы с международным терроризмом не достаточно усилий одной великой державы или даже группы высокоразвитых государств.

Преодоление международного терроризма как обостряющейся глобальной проблемы требует коллективных усилий путем широкого сотрудничества государств. Обобщая, можно сказать, что основу современного терроризма образует социальная неустойчивость в мире, национальные конфликты и связанные с ними крайний национализм, экономическая отсталость отдельных народов и религиозный фанатизм.

Основные усилия в рамках международного антитеррористического сотрудничества должны быть сосредоточены на следующих направлениях:

1. Выявление и устранение пробелов в международном праве в части, касающейся регламентации сотрудничества государств в области борьбы с терроризмом;

2. Обеспечение эффективной работы механизмов как многостороннего (в формате Содружества Независимых Государств, Шанхайской организации сотрудничества, Организации Договора о коллективной безопасности и других международных организаций), так и двустороннего взаимодействия с партнерами по антитеррористической коалиции;

3. Осуществление практических мероприятий по перекрытию каналов финансирования террористических организаций, пресечение незаконного оборота оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ, недопущение передвижения субъектов террористической деятельности через государственные границы, противодействие распространению террористической пропаганды и идеологии, оказание содействия жертвам терроризма.

Разработано 12 основных универсальных конвенций и протоколов по борьбе с различными проявлениями терроризма, такие как: Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма 1999 г.; Проект Международной конвенции о борьбе с актами ядерного терроризма 1998 г.; Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом 1997 г.; Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения 1990 г.; Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства 1988 г.; Конвенция о физической защите ядерного материала 1987 г.; Международная конвенция о борьбе с захватом заложников 1979 г.; Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов 1973 г.; Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации 1971 г.; Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов 1970 г.; Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов 1963 г.

Непосредственно самой важной структурой, в рамках которой развивается сотрудничество по решению актуальных глобальных проблем современности, является Организация Объединенных Наций. В рамках ООН создан специализированный Контртеррористический комитет Совета Безопасности на основе Резолюции, положения которой он и призван контролировать. Стимулом для его основания послужили события 11 сентября 2001 года в США. Комитет состоит из 15 членов СБ и отчитывается непосредственно перед Советом Безопасности. Данная резолюция была принята с целью укрепления правовых мер и институциональных возможностей в области борьбы с терроризмом как на уровне национальных государствах, так и во всем мире.

История же самого терроризма как социально-политического явления позволяет сделать следующие выводы: терроризм возникает в результате трансформации общества, когда часть населения радикальными методами стремится реагировать на реформы, терроризм возникает в результате разрушения традиционного общества. Огромную роль в становлении и развитии терроризма сыграла государственная поддержка. Терроризм

используется в тех странах, где существует сильное деспотическое государство и отсутствуют другие пути для достижения политических целей. Иными словами, правомерность – необходимое условие успешной борьбы с терроризмом. Международное право должно препятствовать использованию борьбы с терроризмом для иных политических целей, а также предотвращать излишние жертвы и разрушения.

Литература

1. Назарбаев Н. Выступление на третьем заседании Astana Club «Большая Евразия – 2027: конорронтация или партнерства».
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва 1989 г.
3. Даль В. Толковый словарь живого русского языка. Том-4. Москва, 1955 г.
4. Василенко В.И. Классификация и типология терроризма. М.:РАГС, -с. 45 -56.

Г.А. Канафина
А.В. Весельская
г. Астана (Казахстан)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ВОСПИТАНИЯ

Прозрачность антикоррупционной деятельности – это залог успешности. Противостояние коррупции – дело всего общества. Проблемы образования тесно связаны с проблемами общественного развития и важная роль в становлении личности отводится школе. Воспитание неприятия молодым поколением коррупции как явления, абсолютно несовместимого с ценностями современного правового государства, – важнейшая задача школы. Уровень образования населения, его правовой культуры – это не только престиж страны, но и вопрос национальной безопасности [1].

Как отмечает Е.Н. Барыников, борьба с коррупцией предполагает использование системы экономических, политических, правовых, психологических, образовательных и воспитательных мер. Необходимо сосредоточить усилия на ограничении сферы приложения проявлений коррупции, снижении степени ее влияния, минимизации вредных последствий, и школьное образование может и должно внести свой вклад в создание антикоррупционной атмосферы в обществе, в формирование антикоррупционной устойчивости личности [2].

Согласно Большому юридическому словарю, коррупция – это (от латинского слова *corruptio*) подкуп, общественное опасное явление в сфере политики или государственного управления, выражающееся в умышленном использовании представителями власти своего служебного статуса для противоправного получения имущественных и неимущественных благ и преимуществ любой форме, а равно подкуп этих лиц [3].

Согласно закону Республики Казахстан «О противодействии Коррупции», коррупция – это незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ [4].

Цель антикоррупционного воспитания – воспитывать ценностные установки и развивать способности, необходимые для формирования у молодых людей гражданской позиции в отношении коррупции.

Воспитание будущего активного гражданина общества является одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан. Причинами включения антикоррупционной тематики в образовательный процесс являются прежде всего, терпимое отношение общества к повседневным проявлениям коррупции, что делает коррупционное поведение широко распространенным явлением, а также – деформированное состояние общественной морали и нравственности как следствие деструктивного культивирования алчности, насилия, игнорирования закона и общественных интересов. Образовательная и воспитательная работа с учащимися по привитию в них антикоррупционного мировоззрения является частью государственной политики по противодействию коррупции в целях устранения или минимизации причин и условий, порождающих коррупционное поведение в различных сферах жизнедеятельности общества [5].

Как полагает Е.Н. Барыников, следует выделить основные компоненты системы антикоррупционного воспитания в образовательном учреждении: отсутствие случаев коррупционного поведения в образовательном учреждении; антикоррупционное просвещение: изложение сущности феномена коррупции как преступного действия на уроках правоведения; обретение опыта решения жизненных и школьных проблем на основе взаимодействия педагогов и учащихся; педагогическая деятельность по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения; воспитать в учащихся ценностные установки (уважение к демократическим ценностям; равнодушие ко всему тому, что происходит рядом; честность; ответственность за действие, поступок; постоянное совершенствование личной, социальной, познавательной и культурной компетентности и т.п.); способствовать реализации различных возможностей: общаться, находить, передавать информацию и распоряжаться ею; критически мыслить и решать проблемы; рационально планировать и организовывать деятельность, распоряжаться временными, финансовыми и другими ресурсами; действовать творчески, инициативно, осмысленно и самостоятельно, брать на себя ответственность за свои действия; общаться и сотрудничать, конструктивно решать расхождения и конфликты; принимать участие в жизни школы, местной общественности, общества, при необходимости брать на себя роль лидера и т.д. [2].

Поскольку основной мишенью антикоррупционного воспитания в школе является формирование гражданского сознания, то наиболее благоприятное для его интеграции среда — социальные дисциплины: обществознание, история, литература и т.п. Связь с упомянутыми предметами неминуема и поэтому проблематика коррупции рассматривается с использованием понятий юридических, политических, исторических и экономических наук. В рамках уроков обществознания и истории рассматриваются элементы по антикоррупционной проблематике.

Для учащихся также проводятся классные часы в форме дискуссий и ролевых игр. Основной результат антикоррупционного воспитания видится в подготовке человека, способного выполнять властные полномочия или взаимодействовать с представителями властных структур на правовой основе, избегая подкупа, взяточничества и других неправовых действий. Для достижения этого результата необходима работа с ребенком в различные возрастные периоды. В связи с тем, что в начальной школе особое внимание обращается на формирование культуры поведения и потребности в соблюдении правил, то антикоррупционное воспитание может строиться на анализе отношений рядовых граждан с хранителями общественного порядка. Это позволяет определить основную задачу антикоррупционного воспитания как формирование потребности в соблюдении правил в процессе взаимодействия с хранителями порядка [6].

Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев в своем Послании народу Казахстана от 31 января 2017 года отметил, что «Мы сделали существенные шаги по снижению уровня коррупции в стране. В то же время основной акцент направлен на борьбу с последствиями коррупции. Необходимо усилить работу по выявлению и искоренению причин и

предпосылок коррупции. Много в борьбе с коррупцией будет зависеть от активного участия всего общества. С развитием социальных сетей и других медиаресурсов всеобщее неприятие должно стать мощным инструментом в противодействии коррупции [7].

Таким образом, необходимо отметить, что воспитание будущего активного гражданина общества является одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан. Очевидно, что данная задача может эффективно решаться только при условии оперативного отражения тех явлений, которые становятся актуальными в жизни общества.

Антикоррупционное воспитание в образовательном учреждении должно носить системный характер, основываться на взаимодействии учреждений образования и правоохранительными органами, органами власти, а также должно быть направлено на формирование личности, которая наделена знаниями об опасности и которая представляет собой коррупцию для благосостояния общества и безопасности государства, которая не желает мириться с проявлениями коррупции. Личность, которая способна и желает устранить коррупцию.

Литература

1. Акулова О. Злокачественное образование. // Общественно-политическая газета Казахстана «ВРЕМЯ». – №47от 1 апреля 2015.

2. Барышников Е.Н. Система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательных учреждениях. Методическое пособие. САПБ «Информационно-библиотечный центр», 2010.

3. Большой юридический словарь. – М.:Инфра, 2003.

4. Закон РК «О противодействии коррупции» от 18.11.2015 № 410-V. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017г.) //Информационная система «ПАРАГРАФ».

5. «Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы» от 26 декабря 2014 года № 986 . //Информационная система «ПАРАГРАФ».

6. Антикоррупционное воспитание: система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательном учреждении: методические рекомендации / Е. Н. Барышников, Н. В. Григорян, Л. М. Беловицкая, М. В. Бойкина; под науч. ред. С. В. Жолована. – СПб: СПбАППО, 2010. – (Петербургский опыт общего образования). – 56 с.

7. Послания Президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017года. <http://dixinews.kz/articles/zhizn/26570/>

МАЗМУНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

А.Қ. Құсайынов	ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ.....	3
Қ.Ә. Ахметов	РУХАНИ ЖАНҒЫРУ ЖӘНЕ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫ.....	4
Е.А. Алисов	МЕЖСУБЪЕКТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ЭТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ.....	8
В.В. Козлов	МНОГООБРАЗИЕ ОБЪЯСНЕНИЯ В ПСИХОЛОГИИ И ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ..	10
Н.Ж. Шаймерденова	ПОНИМАНИЕ И НЕПОНИМАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ПОКОЛЕНИЙ: ЦЕННОСТИ, СЛОВА, ЯЗЫКИ.....	14
Х.Ә. Әбішев	ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДА ЖАҒАША КӨЗҚАРАС.....	18
Д.М. Мадиярова	ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ: ВЫЗОВЫ, ПАРАДОКСЫ, АДАПТАЦИЯ.....	21
Н.В. Слюсаренко М.М. Навроцкая	ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИМИДЖА ПЕДАГОГА.....	25
Т.А. Абдрашитова	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКОГО СОЗНАНИЯ.....	28
Ж.А. Бейсембаева	ПОДГОТОВКА ПЕРЕВОДЧИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧИЯ.....	32

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Б.С. Сарсекеев	ЖҰМЫС ДӘПТЕРІ: ЖОБАЛАУ ЖӘНЕ ҚҰРАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	5
С.К. Абильдина К.Б. Копбалина	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	37
Я.Н. Оспанова М.Д. Есинбекова	СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	40
Т.А. Абдрашитова В. Ким	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК МЕТОД ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОМАНИИ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ.....	42
В.В. Кузьменко И.М. Рябуха	РОЛЬ ТРЕНАЖЕРНОГО ОБОРУДОВАНИЯ ПРИ ИНТЕГРАЛЬНОМ ОЦЕНИВАНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ КУРСАНТОВ МОРСКОГО ВУЗА В ХХІ СТОЛЕТИИ.....	45
Г.Ж. Жолдасбекова	ҚАЗАҚСТАНДА ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МЕН БИЗНЕСТІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	47
Т.Б. Кенжебаев А.М. Рымбекова	КӨРУІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЗЕЙІН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	50

Т.Н. Кемайкина	ТЕСТИРОВАНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ДЕТСКОГО ЦЕНТРА РАЗВИТИЯ.....	53
В.В. Чистов	ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ КАЗАХСКОГО НАРОДА КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ СТАБИЛЬНОСТИ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	55
Г.О. Беркінбаева Ж.И. Исаева	ДИАЛОГТІК СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	57
Т.С. Нурбатырова	ФИЗИКАНЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒЫТТА ОҚЫТУ.....	60
Е.Ю. Кан	ОТОБРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ.....	64
А.Н. Коваленко	ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА.....	66
Е.В. Кохановская	ВКЛАД Х.Д. АЛЧЕВСКОЙ В РАЗВИТИЕ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА.....	68
Ю.В. Кузьменко	НАУЧНЫЙ ПЕРСОНАЛ ПЕДИНСТИТУТОВ УКРАИНЫ В 1950-1991 ГОДАХ.	71
А.И. Ляшкевич	ВКЛАД М.ЛАЗАРЕВА В РАЗВИТИИ ВОЕННО-МОРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА.....	73
Р.У. Накипбекова	ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ WEB-QUEST КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ ПОИСКОВО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ.....	75
В.П. Чижик	ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	77
А.Т. Аязбаева	МҮМКІНДІКТЕРІ ШЕКТЕЛГЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ.....	80
Т.Ж. Қойшығара С.К. Бейсенбаев	ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	82
М.Ғ. Бисенғали Б.Н. Қарқынбай	ТУРИСТІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ.....	85
М.Ғ. Бисенғали Қ.Қ. Оразова	ДЗЮДОШЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕЛІК ДАЙЫНДЫҒЫ.....	88
Н.Б. Қошанов	БАЛАЛАРДЫҢ ФУТБОЛМЕН ШҰҒЫЛДАНУҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОЛДАРЫ.....	92
Д.Т. Құлтанов А.М. Мейрам	ЖАС БОКС ШЕБЕРЛЕРІНІҢ ҚИЫН КЛИМАТТЫҚ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДАЙЫНДЫҒЫ.....	94
Д.Т. Құлтанов А.Ж. Белгібаев	ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ОЙЫН ЖҮРГІЗУ ӘДІС – ТӘСІЛДЕРІ.....	97
А.С. Муликова	ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ.....	99
Г.Н. Сафарғалиева Т.Д. Бержан	ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ КҮШТІК БАҒЫТТАҒЫ ӨЗІНДІК ЖАТТЫҒУ ҰСТАНЫМДАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖҮЙЕСІ.....	102
Г.Н. Сафарғалиева А.Б.	МЕКТЕПТЕРДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ҮРДІСІН	

Мадиярова	ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ.....	104
Г.Н. Сафаргалиева А.М. Сейдалиев	ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН ТӘРБИЕЛЕУ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	106
Ж.Е. Турманова	ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТЕТІН МАМАНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІКТІЛІГІ.....	107
Қ.А. Ясинова А.К. Ильясова	КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ.....	109
С.А. Баймырза	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ИНТЕЛЛЕКТА.....	112
Е.А. Верба	ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОМУ ЧТЕНИЮ. КАТЕГОРИИ АНАЛИЗА АКАДЕМИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ.....	113
А.Г. Калиева	МОДЕЛИРОВАНИЕ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ НА ЗАНЯТИЯХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ДИСЦИПЛИН.....	115
М.Т. Кусаинов	ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ.....	118
М.С. Никифорова	ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	120
Г.К. Темиргалиева Р.К. Шаймуканова	ПРЕПОДАВАТЕЛЬ КАК СУБЪЕКТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ....	122
О.Е. Абилхаиров Ә.М. Манат	СПОРТШЫЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТАМАҚТАНУ ГИГИЕНАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	124
К.А. Айдарбекова Г.А. Амангелді	БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ.....	126
А.К. Бейсенбаева	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	129
Н.Ж. Болатбекова Р.А. Бегалы	СТУДЕНТТІҢ ТАНЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДЕНГЕЙІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ӘДІСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	131
Н.Ж. Болатбекова Г.У. Кенжегузина	МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҚАРЫМ- ҚАТЫНАС ЖҮЙЕСІ.....	135
Н.Н. Таңатқан Қ.Б. Ершатов	ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	138
М.А. Менлибекова	ОҚУШЫЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ МЕН ТАБИҒАТТЫ БЕЛСЕНДІ ҚОРҒАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ.....	140
Д.Қ. Тайкенов Т. Толегенов	САЯХАТ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ.....	143
Г.Х. Баймуханбетова	МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА КОЛЛЕДЖА ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ).....	146
А.Б. Бухарова	ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ БЕЗРАБОТНЫХ.....	148
А.З. Мусина	УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС И ДУАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И ПРОБЛЕМЫ.....	151

Н.Т. Нығыманова К.А. Арыстанова Ж.Р. Зейнуллина	ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	153
К.Ш. Аубакирова	ТҮРІКМЕНСТАНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АХУАЛ.....	156
А.С. Оспанова	КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	158
С.М. Расулов А.Ю. Хрестолобова	ПЛАНИРОВАНИЕ И КОНТРОЛЬ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ.....	162
И.В. Романова	ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В КЛАССЕ ФОРТЕПИАНО.....	164
И.Ю. Спасская	ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РАБОЧЕГО СТРОИТЕЛЬНОГО ПРОФИЛЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.....	166
А.М. Moldabekova	THE ROLE OF GAMES AT ENGLISH LESSONS.....	169
И.А. Тобагабылова А. Айтымова	ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ – АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ.....	170
С.М. Омарова Г.Ж. Абильмажинова	СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМІ МЕН ТӘРБИЕЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	173
Н.Ж. Болатбекова Р.Е. Бейсекова	«БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» НЕГІЗІНДЕ ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА БАУЛУ МЕН ПАТРИОТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	176

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ,
ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ,
СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

Р.С. Тұрысбек	ҰЛТ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ҒӘМ РУХАНИЯТ (РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖАЙЛЫ ОЙЛАР МЕН ТОЛҒАНЫСТАР).....	179
В.А. Жексембекова М.А. Азильханов	ЭЛЕКТОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ КАК ФОРМА ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ.....	184
К.А. Мухамбетова	СОЦИАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КАЗАХОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА.....	187
Б.К. Альжаппарова	КАЗАХСТАНСКАЯ ТРАГЕДИЯ НАЧАЛА 1930-х гг. В ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	190
Г.Б. Сулейменова Е. Алуадин	ИДЕИ ЕВРАЗИЙСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	193
Е. Конбай	ҚАЗАҚТАРДЫҢ МОҢҒОЛИЯ ЖЕРІНЕ ҚОНЫСТАНУЫ.....	197
А.К. Оразова	ҚАЗАҚ БАЛАСЫ ҮШІН ШЕЖІРЕНІҢ МАҒЫНАСЫ.....	200
Г.С. Сулейменова	ОТ «ЖЕТІ ЖАРҒЫ» ДО КОНСТИТУЦИИ.....	201
Н.К. Кадешов	ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ БҮГІНГІ ЗАМАНҒА САЙ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ.....	205

Г. Абдыкулова	ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.....	206
U.M. Orakbayeva	REGIONAL SECURITY IN CENTRAL ASIA.....	209

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

С. Жұмағұл	ФАБИДЕН МҰСТАФИН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ РУХАНИ ӘЛЕМІ.....	213
С.Қ. Иманбердиева	ЛАТЫН ҚАРПІ: ҚАЗАҚ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ДҰРЫС БЕРІЛУІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ АЗАМАТТАРЫ АТЫ-ЖӨНДЕРІНІҢ ЕМЛЕ ЕРЕЖЕЛЕРІ ЖАЙЛЫ НҮСҚАУЛЫҚ.....	215
Р.С. Тұрысбек М.З. Сайлаубекова	ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК-ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	220
С. Батан	АЛАШ ЖӘНЕ МҮСІЛІМ БАЗАРБАЕВ.....	222
Қ. Кеменгер	«ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ....	224
А.М. Есенбаева Б.К. Елікбаев	СӨЙЛЕУ АКТІСІ ЖӘНЕ ПРАГМАТИКАСЫ ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАР.....	226
Б. Жылқыбекұлы	СУРЕТ ӨЛЕҢ ЖӘНЕ ЛИРИКАЛЫҚ МЕН.....	229
Ж. Ким Н.У. Исина	ЭРАСТ ФАНДОРИН: АКУНИНСКИЙ «РЕЦЕПТ» ГЕРОЯ.....	231
К.С. Нурсали Н.У. Исина	СВЯТОЧНЫЙ РАССКАЗ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ЖАНРА.....	233
А. Шормақова Қ. Таңатарова	ДАМЫҒА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫН ЖАҒАША ОҚЫТУ.....	236
Г.С. Райнбекова А.М. Мужикбаева	С. МҰҚАНОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ.....	238
А.Е. Тоқтыбекова	БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АРТТЫРУ.....	241
А.К. Ибраева	БІЛІМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ТЕРЕҢ ІЗДЕНІСКЕ БАУЛУ.....	244
А.Е. Алимбаев	МАҒЖАН ЖҰМАБАЙҰЛЫНЫҢ «ПЕДАГОГИКА» ЕҢБЕГІНДЕГІ ДҮНИЕТАНЫМ МӘСЕЛЕСІ.....	246
Л.А. Булекбаева Г.И. Саурукова	СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ.....	249
К.К. Елубаева	РЕЧЕВЫЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ В АГИТАЦИОННОМ ВЫСТУПЛЕНИИ.....	252
Н.К. Кажекенова	О ЗАИМСТВОВАНИЯХ И НОВОВВЕДЕНИЯХ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	254

ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

С.Б. Загатова Т. Абишева	ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	256
Л.В. Волкова Т.Ю. Ермакова	ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕКСТОВ И АББРЕВИАТУР С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	258
Н.А. Савенкова	ВЛИЯНИЕ ВРЕМЕНИ НА ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА.....	261
А.У. Ильясова К. Яичникова	ИСТОРИЯ ВЗАИМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	263
А.С. Алекенова	ТҮРЛІ ЖҮЙЕЛІК ТІЛДЕРДЕГІ АНТИМАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕМ БЕЙНЕСІНЕ САЛҒАСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.....	266
А.С. Қосжанова З.А. Ошағанова	АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АББРЕВИАТУРАЛАР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАРДЫ ЗАҢ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ.....	269
А.Б. Кабденова А.Е. Ниязова	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	272
У.К. Байтурина	МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	274
Н.А. Жапбаров С.К. Мадибаева	ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ ПЕРЕВОДА В ЛИНГВИСТИКЕ.....	277
О.И. Кондратова	ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЛЕКСИКАЛИЗОВАННОЙ ГРАММАТИКИ ДЛЯ КУРСА «ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК» (НА МАТЕРИАЛЕ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО»).....	279
Б.А. Сиренова	КЛЮЧЕВЫЕ ЭТАПЫ ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНИЦУ.....	283
Н.Л. Сулятецкая	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕНСАТОРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	285
У.З. Абдрахимова	ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....	288
Ж.Е. Абуова	РАБОТА НАД ПРОФОРИЕНТИРОВАННЫМ ТЕКСТОМ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭТАП УРОКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО».....	290
Т.Р. Ахметвалиева	ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	293
Н.И. Демидкова Л.С. Сабитова	ГРАФИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФРЕЙМА «СЕМЬЯ» В АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ.....	296
О.В. Дьяченко С.А. Долдинова	ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗНОШЕНИЮ КЛАСТЕРОВ ГЛАСНЫХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	299
Ж.Ж. Есмагулова	ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (В АСПЕКТЕ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ).....	302
Г.Ш. Кайназарова	СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ	

Л.А.Задорожная	ЯЗЫКУ.....	305
Г.М. Калита	ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В КЛАССАХ КОРРЕКЦИИ (ЗПР).....	307
Е.С. Адаева	«ҚАР ҚЫЗЫ» ПОВЕСІНІҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ ЭКСПРЕССИВТІ СТИЛИСТИКАНЫҢ БЕРЛУ СІПАТЫ.....	311
А.С. Мағзам	ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАТФОРМ WEB 2.0 НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТА.....	314
Н.В. Никульшина О.В. Дьяченко	МЕТОД ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	317
М.А. Жагипарова М.С. Оштанова	РОЛЬ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	320
З.А. Хасанова	ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ПЕРВИЧНОГО КОЛЛЕКТИВА ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА.....	322
О.Ю. Черненко	ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЙ.....	325
G.U. Arenova A.U. Ilyassova	DEVELOPING OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS AT THE ENGLISH LANGUAGE LESSONS.....	328
A.Ye. Darменова	SLANG AS THE INTEGRAL PART OF SPEECH AMONG THE YOUTH.....	330
K.M. Nabiyeva	THE BENEFITS OF APPLYING THE INFORMATION GAP TECHNIQUE IN AN EFL CLASSROOM.....	333
E.K. Utemisova L.Zh. Kazhygereeva	POLYLINGUAL EDUCATION: ADVANTAGES OF FOREIGN LANGUAGES STUDY.....	335
М.Н. Рыбакова	ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КАК ВИДА РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	337

ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ

ЭКОНОМИКА, ФИНАНСЫ И ПРАВО

Е.Ж. Жумабаев	ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	340
К.З. Идрисов	С.В. ЮШКОВ И СТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА.....	342
Л.М. Сембиева М.А. Серикова	СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВОГО АУДИТА В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАН.....	347
Р.К. Тлеухан Е.К. Даурембеков	ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ, СВЯЗАННЫХ С ОГРАНИЧЕНИЕМ И ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ В ПРАКТИКЕ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ И ТЕОРИИ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА.....	350
Ш.Е. Саутпаева К.А. Уразова	АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ.....	353
С.М. Джумашева	СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ.....	355

С.Т. Окутаева	ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ.....	358
Ж.М. Бұлақбай	КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУҒА КӨШУІНІҢ ТИІМДІЛІГІ.....	361
Г.К. Беспалева А.А. Мухаммадиева	ДУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ БАКАЛАВРОВ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ СПЕЦИАЛЬНОСТЯМ: ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	365
Е.В. Крушинская Д. Славецкая	ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИПОТЕКИ (ЗАЛОГА НЕДВИЖИМОСТИ) КАК СПОСОБА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА.....	367
Ғ.Т. Алпамыс Д.М. Айкупешева	ҰЙЫМДАҒЫ ПЕРСОНАЛДАРДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ.....	370
А.Ж. Кыдырова Р.Б. Сулейменова	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕНДІРУДЕГІ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	374
А.Т. Таттыбаева Г.С. Қыдыркелді	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ДЕПОЗИТ НАРЫҒЫНЫҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	376
Б.А. Баймамыров	ПРОБЛЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	379
А.Б. Бозтай	РАЗВИТИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ.....	383
А.Г. Кожамметова	ФОРМИРОВАНИЕ ЛОЯЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА В БАНКЕ.....	386
А.А. Сыздықов	РАЗВИТИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	390
А.Ж. Тажигулова	БЮДЖЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР НЕГІЗІ.....	393
Ж.К. Алписова	САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ НЕПРАВОВОГО ПРОФИЛЯ С НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ.....	395
Г.Д. Тажбенова А.М. Ахметов	ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РАМКАХ ЕАЭС НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА.....	398
К.К. Атабаева П.Р. Акылова	ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	401
А.Т. Кабыкенова В.А. Айнаканова	THE DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AS THE DIRECTION OF THE EFFICIENCY AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	403
А.К. Аубакирова	АНАЛИЗ РЫНКА ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КАЗАХСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	406
А.К. Балжанова М. Этекбаева Г. Умарова	МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ.....	410
Г.А. Канафина А.В. Весельская	НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ВОСПИТАНИЯ.....	413

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2017. – 424 б. // **Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:** Материалы международной научно-практической конференции / под ред. А.К. Кусаинова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. – 424с.

Редактор Г.К. Темиргалиева, А.Т. Аязбаева
Компьютерная верстка А.С. Сыздыкова
Отв. за выпуск Н.Б. Снаговская

Сдано в набор 14.11.2017 г. Подп. в печать 04.12.2017 г. Формат 60x84/8
П.л. 53,0 Усл. п.л. 49,29 Уч.-изд.л. 26,50
Тираж 300 Заказ 26

Отпечатано в Филиале АО «НЦГТЭ» в г. Астана: 010008,
г. Астана, р-н Алматы, ул. Пушкина, 15, тел. 57-91-33